

מגילות קוצ'ין

מגילות קוצ'ין

בין "דברי גד החוזה" ל"אגרת רבן יוחנן בן זכאי"
על עמנואל יעקב ואן דורט וחיבוריו הבדויים

מאת

הצעיר משה ח"ר יעקב הלל יצ"ו

קהילות ישראל
Kehillot Yisrael Institute

קהילות ישראל – המרכז למורשת העם היהודי
ירושלים תשע"ח

מפרסומי קהילות ישראל – המרכז למורשת העם היהודי
סדרת מחקרים על כתבי יד עבריים

נדפס במהדורה מצומצמת בת 40 עותקים

מסת"ב 2-8-91693-965-978

© כל הזכויות שמורות

קהילות ישראל – המרכז למורשת העם היהודי
ירושלים תשע"ח

סדר ועימוד: ח' ולדנברג – חיטובים 9761979@gmail.com

התוכן

9

פתח דבר

חלק ראשון

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

19	פרק ראשון	בין "אגרת רבן יוחנן בן זכאי" ל"דברי גד החוזה" ויתר החיבורים היחידאיים שהגיעו מקוצ'ין ויהסם אל עמנואל יעקב ואן דורט
30	פרק שני	היעלמות "הספרים הגנוזים" (אפוקריפה) כהסבר לחשיפתם של חיבורים חוץ מקראיים בידי ואן דורט
39	פרק שלישי	סדרת התרגומים העבריים של ואן דורט וזיקתם ל"מגילות קוצ'ין"
82	פרק רביעי	המגמה האנטי נוצרית של כלל החיבורים
131	פרק חמישי	האנטישמיות הנוצרית באירופה וביטול "חוק ההתאזרחות" באנגליה – הרקע לכתיבת החיבור התעמולתי "חלום בריטאניא" ובעקבותיו "דברי גד החוזה"
145	פרק שישי	הרחבת הפעילות המיסיונרית באירופה והתגבשות התנועה השבתאית-נוצרית (פראנקיסטית) בפולין – הרקע לכתיבת החיבור התעמולתי "אגרת רבן יוחנן בן זכאי"
153	פרק שביעי	עיסוקו של ואן דורט בפולמוס האנטי-נוצרי כיהודי מומר בעצמו
157	פרק שמיני	צימאונם של יהודי קוצ'ין לספרים חדשים, ותופעת יבוא ספרים עבריים מהולנד לקוצ'ין על רקע ביקורו של ואן דורט
163	פרק תשיעי	פירוש "אגרת ריב"ז" והעתקת "דברי גד החוזה", "מגילת אחשורוש" ו"חלום בריטאניא" בידי ר' אליעזר אשכנזי, שליח ירושלים בקוצ'ין
190	פרק עשירי	סקירת יחס המחקר למגילות קוצ'ין

התוכן

199	לתולדות עמנואל יעקב ואן דורט	פרק אחד-עשר
	אחריתו של ואן דורט והפרשייה העלומה על כת סודית	פרק שנים-עשר
217	יהודית-נוצרית באמשטרדם	
	"הודאת בעל דין ומסכת עדיות" – חיבור פולמוסי אנטי	פרק שלושה-עשר
229	נוצרי פסאודו-אפיגרפי מאמשטרדם של אמצע המאה הי"ח	

חלק שני

"מגילות קוצ'ין" – סקירת החיבורים העיקריים

259	איגרת רבן יוחנן בן זכאי	פרק ראשון
291	דברי גד החווה	פרק שני
346	"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין	פרק שלישי

חלק שלישי

"מגילות קוצ'ין" – החיבורים

417	אגרת רבן יוחנן בן זכאי	החיבור הראשון
425	דברי גד החווה	החיבור השני
440	דברי הימים של יהודי קוצ'ין	החיבור השלישי
444	מגילת אחשורוש (תוספות למגילת אסתר מתרגום השבעים)	החיבור הרביעי
450	ספר החלומות ("חלום בריטאניא")	החיבור החמישי
456		סיכום
463		רשימת כתבי היד
469		קיצורים ביבליוגרפיים

...חוזה חוזה חוזה אלה ארבע בלולים המבלבל
את עם ה': כי נבלל הטמא והטהור יחדיו
והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם
בלילה הבאה משעיר: להרים זמירות צבי
צדיק לבגוד בגד: להשחית הקודש ולהמליך
הרשע להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור...
והנה השמש יצא מתוך הרקיע כתואר אדם
ונשא שה נדח ונבזה... ונשמע קול השה
גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי
לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי
מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי
בנגיעות הטומאה עד ערב:

(דברי גד החוזה א, ו-י"ד)

פתח דבר

המאמר הנוכחי, כקודמיו בסדרה, נוגע בקשרים החבויים והנסתרים שבין שלושת היסודות הספרותיים – "ספר סופר וסיפור", ובכך חושף את הזיקה ההדוקה שבין שלושה "ספרים" פסאודו־אפיגרפים חריגים, את זהותו של ה"סופר" האלמוני האחראי ליצירתם ואת ה"סיפור" המרתק שמאחורי המצאתם.

ה"ספר" הקדום מבין השלושה נכתב בסגנון מקראי־נבואי ומיוחס ל"גד החוזה" שחי ופעל בימי דוד המלך. הספר השני נכתב בסגנון מיסטי חתום, ומוצג כאיגרת שנשלחה מאת רבן יוחנן בן זכאי בירושלים אל קהילת יהודי רומא נגד שליחי הנצרות הראשונים. השלישי, מוצג כתקציר של כרוניקה עתיקת יומין המגוללת את "דברי הימים" של קהילת יהודי קוצ'ין מראשיתה בימי שלמנאסר השלישי מלך אשור. שלושה חיבורים יחידאיים אלו התגלו לראשונה באמצע המאה הי"ח בקוצ'ין שבהודו (ומכאן המקור לכינויים לפנינו בשם "מגילות קוצ'ין").

ה"סופר" האחראי ליצירתם מתגלה בדמותו של עמנואל יעקב ואן דורט, יהודי מומר ממוצא הולנדי ופרופסור לתיאולוגיה ושפות שמיות, שישב בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז (1755–1756). ה"סיפור" שמאחורי המצאת חיבורים אלו קשור לתהליכים ואירועים היסטוריים הנוגעים ליחסי יהודים ונוצרים בתקופתו, קרי באירופה של אמצע המאה הי"ח – בכלל, ולקורות חייו האישיים של ואן דורט בפרט. זהותו של ואן דורט כמי שעומד מאחורי זיופם מתבררת באמצעות השוואה פילולוגית והקבלה לשונית של עשרות מונחים וביטויים חריגים שאינם מופיעים בשום מקור אחר מלבד בשלושת החיבורים שלפנינו, וכן בסדרת החיבורים המתורגמים לעברית שנערכו על ידו בתקופת ישיבתו בקוצ'ין עבור מנהיג הקהילה המלומד ר' יחזקאל רחבי. הקשר ההדוק בין שלושת החיבורים, שנכתבו לצורכי תעמולה אנטי־נוצרית, מתברר גם לפי השוואת התוכן, המכיל אותם רעיונות ומסרים.

צורת הופעתו ה"תמימה" של החיבור הפסאודו מקראי "דברי גד החוזה" בגנזי הספרים של הקהילה היהודית הנידחת בקוצ'ין, יחד עם ה"עדות" המפורשת בכרוניקה ה"עתיקה"

הנ"ל על קיומם של ספרי מקרא אבודים בידי הגולים היהודים ביהוד, הצליחה לטשטש אפוא את החוש הביקורתי של חוקרים אחדים, שנטו לקבל את ייחוסו העתיק של החיבור כעובדה, ובעקבות כך גם את הכרוניקה הקוצ'נית הנ"ל כתעודה היסטורית, מה שגרר אחריו סדרה ארוכה של "חידושים" וגילויים מרעישים בחקר המקרא (חשיפת נוסחאות "חדשות" בתנ"ך) ובהיסטוריה היהודית.

כאשר נזקקתי לבירור סוגיית החיבורים הבדויים מקוצ'ין, יצאתי מנקודת הנחה כי המפתח לפתרון התעלומה ראוי שיימצא בסביבה הקרובה למקום הופעתם לראשונה בקוצ'ין. קרי, בכתבי היד המקוריים של החיבורים. באמצעות בחינה מדוקדקת של כל הפרטים המתלווים אליהם, למן בדיקת סוג הכריכה והנייר, דרך זיהוי הכותבים והבעלים, ועד לבירור טיבם ומקורם של כלל החיבורים היחידאיים שנכתבו או נעתקו באותו הקובץ בפרט, ובקוצ'ין של המאה ה"ח בכלל; ורק לאחר בירור מקיף וזיהוי ודאי של כלל הדמויות הקשורות ל"גילוי" הראשון של החיבור ניתן יהיה לאתר את "קצה החוט" לפענוח התעלומה. שיטה זו כבר הוכיחה את יעילותה בשני המאמרים שפרסמתי בעבר בשם "עובר לסופר" (ירושלים תשע"ו) ו"ספרו של בדאי" (ירושלים תשע"ז). בראשון חשפתי את זהותו של מחבר הספר "ארבע מאות שקל כסף" וחיבורים קבליים אחרים בעריכתו, ובשני את בעליהם האמתיים של סדרת חיבורים פסאודו-אפיגרפים יחידאיים שנעתקו בפרס במחצית הראשונה של המאה ה"ט.

למעשה, בכל המחקרים הרבים שנכתבו עד היום לבירור עניינם של החיבורים הנ"ל מקוצ'ין, לא ניתנה הדעת לחיבורים יחידאיים נוספים שנעתקו בקוצ'ין בתקופה הנדונה. לדוגמה, באותו הקובץ עצמו שבכתב יד קמברידג' 20. 001 בו נעתק לראשונה החיבור "דברי גד החוזה", נעתק עוד שלושה חיבורים יחידאיים אחרים שאינם ידועים לנו משום כתב יד אחר בעולם. חיבורים אלו לא זכו לתשומת לב מיוחדת מצד העוסקים בבירור עניינם של החיבור "דברי גד החוזה", מה שהביא לניתוקו של החיבור ממסגרת המקום והזמן בו נכתב, ובעקבות כך הוביל לסדרת מסקנות שגויות.

למרות השוני וההבדל החיצוני בתוכנם, סגנונם וזמנם של ארבעת החיבורים היחידאיים הנ"ל הכרוכים יחד בקובץ שבכתב יד קמברידג' הנ"ל, יש בהצטרפותם החריגה לפונדק נידח אחד בכדי ליצור את הרושם והתחושה כי ארבעתם נכתבו או הגיעו ממקור אחד. קריאה מדוקדקת של נוסח השער של הקובץ, בהשוואה לנוסח הפתיחה של "איגרת ריב"ז", מראה, כי ארבעת החיבורים הכלולים בקובץ הובאו יחדיו לקוצ'ין סמוך לשנת תקט"ז (1756), בידי אדם אחד בשם עמנואל יעקב ואן דורט, ושם נעתקו

לראשונה בידי שליח ירושלים ר' אליעזר אשכנזי שישב בקוצ'ין באותן השנים. נתון ראשוני וחשוב זה הוביל בהמשך לזיהוי המפתיע של ואן דורט כבעליהם האמתי של כלל החיבורים האלו (כפי שנתברר מתוך השוואה פילולוגית ורעיונית), וכך נסללה הדרך לפענוח תעלומת החיבורים הבדויים "דברי גד החוזה" ו"איגרת ריב"ז".

המפתח להבנת המניע שעמד מאחורי המצאת "דברי גד החוזה" על ידי ואן דורט, טמון בחיבורו התעמולתי "חלום בריטאניא" שנעתק בסוף אותו הקובץ, המכיל אותם רעיונות ומסרים בסגנון אפוקליפטי מקראי דומה. בין שני חיבורים פסאודו-אפיגרפיים אלו מפרידים בתוך אותו הקובץ שני חיבורים יחידאיים נוספים מתורגמים לעברית, שהם "מגילת אחשורוש" ו"ויכוח ר"ש מוריטרה נגד הנצרות, המצטרפים לעוד ארבעה תרגומים (בכתבי יד אחרים) של ספרי דת והיסטוריה שנערכו בידי ואן דורט בתקופת ישיבתו בקוצ'ין, עבור נשיא הקהילה המלומד ר' יחזקאל רחבי.

במבט לאחור ניתן לומר, כי באופן מפליא ומעורר השתאות, הוכיחה שיטה זו שוב את יעילותה בחשיפת פרשיית החיבורים הבדויים מקוצ'ין הרבה מעבר למצופה. כאשר בסופו של דבר, לא נותר שום פרט או תופעה חריגים שזוהו בספריית כתבי היד הקוצ'נים מן המאה ה"ח שלא מצא את מקומו בתצורה הכולל, ובכך הביא לסיומו המושלם.

בניגוד לפרשיות זיוף אחרות, שחלק ה"סיפור" שמאחוריהן מסתכם, כמעט לרוב, בניסיון מצד הזייפן להבטיח את ערכם הכספי של החיבורים היחידאיים שבידו, הרי שפרשיית החיבורים הבדויים מבית היוצר של ואן דורט טומנת בחובה "סיפור" אישי מרתק יוצא דופן. עמנואל יעקב ואן דורט היה יהודי אוכד שחי בתודעה כי נסיבות החיים אילצוהו להמיר את דתו למראית העין; ובעוד אשר לעין-כל נתפס כמי שהפנה עורף לאמונת אבותיו ולעמו, ניהל בחשאי ובסתר במשך שנים רבות מערכה תעמולתית כנגד המיסיון הנוצרי בקרב יהודים מחד וכנגד האנטישמיות האירופית (היונקת ממקורות הדת הנוצרית) מאידך. פעילותו התעמולתית של ואן דורט היתה באמצעות כתיבת והפצת חיבורים "קדמונים" אלו, המכילים רעיונות ומסרים אנטי נוצריים מחד ודברים בשבח ומעלת העם היהודי מאידך.

בנוסף לכך, מתייחד ה"סיפור" שלפנינו גם בשיטות המתוחכמות בהן השתמש ואן דורט להחדרת חיבוריו הבדויים: תחילה בספריית הקהילה היהודית הנידחת בקוצ'ין, ולאחר מכן בקרב הציבור היהודי והנוצרי באירופה. וכן בסגנון המשתנה של החיבורים, שבמבט שטחי כמעט שלא ניתן להבחין בשום צד דמיון ביניהם. למגינת לבו של הכותב, מסיבות שונות, נותרו חיבורים אלו ספונים וגנוזים במשך

שנים ודורות ללא כל התעניינות מיוחדת, ולאכזבתו לא הביאו להשפעה של ממש. אך למרבה האבסורד, בניגוד לכישלון במישור התעמולתי על דעת הקהל היהודי והנוצרי, נחלו אפוא חיבורים פסאודו־אפיגרפים אלו הצלחה כלשהי דווקא בקרב חוגי משכילים ומלומדים שונים, שמצאו בהם עניין לענות בו, ואולי אף להתגדר בו. הראשון שנשבה בקסמיו של ואן דורט היה ר' נפתלי הירץ וויזל, שפרסם לראשונה את קיצור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין והאריך להוכיח בראיות ובמופתים את אמינותו. אחריו עסק בההדרת "מגילת אחשורוש" מלומד נוצרי באנגליה. בההדרת "איגרת ריב"ז" השקיע רבות ר' אברהם יצחק דוּבאס, שנטה לראות בו מסמך היסטורי אמתי. ועד אחרון, פרופ' מ' בר אילן שהקדיש לכירור עניינו של "דברי גד החוזה" מחקרים רבים, על יסוד ההנחה המוטעית בדבר קדמותו של החיבור מן המאות הראשונות לספירה בארץ ישראל. האחרון אף השקיע רבות בהוצאת מהדורה מוערת של החיבור, בתוספת ביאור רחב, משל היה אחד מספרי המקרא ממש.

אכן, פרשיית החיבורים הבדויים מבית היוצר של ואן דורט מוכיחה לנו שוב את הצורך והחשיבות הרבה בחשיפת החיבורים הבדויים שנשתקעו בארון הספרים היהודי (ובעידן הנוכחי נחשבים בכלל זה גם עשרות אלפי כתבי היד העבריים שנעשו נגישים וזמינים לכל), אשר במקרים מסוימים מהווים "מפגע" ומכשול ספרותי והיסטורי חמור. חשיפת ה"סיפור" שמאחורי כתיבת "דברי גד החוזה" ו"איגרת ריב"ז", מנתקת אותם מהשפעות ואירועי הסביבה הקדומה אליהם הם מתייחסים ומחברת אותם למקום ולזמן האמתיים בו נכתבו, ובכך מזמינה אותנו לקריאה חדשה של הטקסט לאור ההתרחשויות והמגמות ביחסי יהודים ונוצרים באירופה של אמצע המאה הי"ח אשר שימשו את הרקע להמצאת חיבורים תעמולתיים אלו. מבין האירועים ההיסטוריים הנוגעים ליחסי יהודים ונוצרים באירופה שהיוו את הרקע (או ה"סיפור") לכתיבת "מגילות קוצ'ין" יצוינו במיוחד שני אירועים מרכזיים, בעלי משמעות היסטורית כלל עולמית, שהתרחשו בתחילת שנות החמישים של המאה הי"ח בשני מוקדים שונים ומרוחקים זה מזה. הראשון, התקוממות ההמון הנוצרי באנגליה בשנת 1753 נגד החלטת הפרלמנט על החלת "חוק ההתאורחות" שנועד להרחיב את זכויות היהודים בממלכה. השני, התגבשות התנועה השבתאית־נוצרית של הפראנקיסטים בראשית שנות החמישים של המאה הי"ח בפולין, ותוכניתה לעבור באופן רשמי וגלוי לדת הנוצרית.

אירועים אלו היו חריגים ויוצאי דופן בחיי היהודים באירופה, בקנה מידה היסטורי. באשר לאירוע הראשון – פרץ ההתקוממות שאחז לפתע בהמון האנגלי לנוכח הניסיון

להפוך את היהודים לאזרחים שווי זכויות, הוכיח, כי חרף הסובלנות והאיפוק כלפי היהודים שידע העם האנגלי להפגין כלפי חוץ בחיי השגרה, ביסוד נפשו נותרה שלהבת שנאת ישראל הטבעית לבעור כפי שליטה בעצם ימי הביניים החשוכים. ובאשר לאירוע השני – התוכנית הנרקמת להמרת דת המונית מרצון של מאות או אלפי יהודים, היתה מאורע מחריד וחסר תקדים בכל מאות שנות ההיסטוריה של יהדות אשכנז ופולין. בשני האירועים הללו נתחולל השינוי מצד ההמון, וכך נולד הרעיון מצד ואן דורט לנסות להשפיע דווקא בדרכי תעמולה עממית.

כתגובה לאירוע הראשון, פרסם ואן דורט את מסתו האפוקליפטית התעמולתית הראשונה "חלום בריטאניא" שיוחסה למלומד נוצרי אלמוני, המכילה אזהרה לתושבי הממלכה הבריטית בשם עמי המקרא הקדמונים שלא לפגוע בזכויות היהודים. משנוכח ואן דורט כי באמצעות חזיון אפוקליפטי המיוחס למלומד נוצרי אלמוני לא יוכל להשפיע על דעת הקהל הנוצרי באירופה, החליט לנקוט בדרך נועזת יותר ולהפיץ חזיונות אפוקליפטיים בעלי מסרים ורעיונות דומים במסווה של חיבור מקראי אבוד המיוחס לאחד מנביאי ישראל הראשונים – "גד החוזה". כתגובה לאירוע השני, פרסם ואן דורט את האיגרת המיוחסת לרבן יוחנן בן זכאי, הכתובה בסגנון קבלי חתום, והמכילה דברי אזהרה מפיתוי ההמרה לנצרות, משולבים בדברי אזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות בדקדוק כפי מסורת חז"ל.

* * *

הבעייה העיקרית הכרוכה, באופן כללי, בחקר תופעת ההמרה של יחידים באירופה הנוצרית במאות הי"ז והי"ח, היא החוסר בחומר היסטורי מספיק על תולדות חייהם של המומרים – הן במקורות יהודיים והן במקורות נוצריים. חוסר התייעוד על חייהם של אלו, נובע בעיקר מחוסר העניין שגילתה בהם, הן החברה היהודית ממנה יצאו והן החברה הנוצרית אליה ביקשו להיצטרף. מעמדם המבודד בתחום האפור שבין העולם היהודי לעולם הנוצרי הותירה אותם אפוא עלומים ומסתוריים. ניסיונות החיפוש והבילוש שערכתי אחר עקבותיו של ואן דורט במקורות ארכיוניים באירופה, העלו אך מעט ידיעות אינפורמטיביות לקוגיות על קורות חייו (כמו, מוצאו, תאריך ומקום הטבלתו, לימודיו האקדמאיים, ונסיעתו למזרח). שום מכתב אישי או מסמך אוטוגרפי ממנו לא נמצאו. בהעדר כל חומר היסטורי ממשי או עדויות אישיות על חייו של ואן דורט, מלפני המרתו כמו לאחר המרתו, לא נותר לנו אלא למקד את הדיון בתכניו המרכזיים של חיבוריו הבדויים, ומתוכם לנסות להבין את המניעים שעמדו מאחורי יצירתם, לאור

האירועים והתמורות שהתרחשו והתחוללו באותן השנים בעולם היהודי באירופה, ולאור מעט הידיעות שבידינו על קשריו עם דמויות וקבוצות שונות.

אכן, מטרת המאמר הנוכחי היא בעיקר להוכיח את זהותו של ואן דורט כמחבר "איגרת ריב"ז", "דברי גד החווה", "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין ויתר החיבורים המתוארים כאן שנעתקו או "התגלו" בקוצ'ין סמוך לזמן ישיבתו שם בין השנים תקי"ד–תקי"ז (1754–1757), וכן להצביע על הקשר והזיקה ההדוקה בין כלל החיבורים הללו שנכתבו למטרת תעמולה אנטי נוצרית או אנטי מיסיונרית.

ההסברים והנימוקים שיתלוו לכל אחת מן המסקנות האלו, העוסקים במניעים המיוחדים של ואן דורט בכתובת כל אחד מהחיבורים, אינם אלא בגדר הצעה או פרשנות סבירה לאור מעט הידיעות שנאספו בידינו על קורות חייו האישיים, אך אינם מעיקר המאמר. פרשנות זו הסתעפה מטבעה לפתיחת דיון מחודש במספר נושאים וסוגיות היסטוריות ותיאולוגיות סבוכות ומורכבות שאיני רואה עצמי מוכשר לעסוק בהם, ואשר את בירורם וליבונם המושלם הנחתי לבאים אחריי.

מורכבותה של התמונה המוצגת כאן לראשונה הבנויה מחלקים פזורים הנראים, כביכול, מנותקים וזרים, הצריכה מדי פעם הצעה חוזרת של הרקע, מה שגרם למעט כפילויות בתוכן.

למען הסדר קבעתי את הפרק על תולדותיו וקורות חייו של ואן דורט (המשתלשל מתוך הדיון בחיבורי הברדיוס) לקראת סוף חלקו הראשון של המאמר, אף כי נושאים רבים שנדונו בפרקים שלפניו עשויים להתבהר היטב יותר לקורא לאור הפרטים המשולבים בתולדותיו. בחלקו השני של המאמר ניתנה סקירה מקיפה על כל אחד משלושת החיבורים המרכזיים בנפרד. הדיון על "חלום בריטאניא" התחלק לפי ענייניו בכמה מפרקי המאמר.

לאמיתו של דבר, ניתן לומר, שכל האריכות שלפנינו כמעט מיותרת, ובכדי להוכיח את בעלותו של ואן דורט על חיבורים יחידאיים אלו מספיק היה לציין את העובדות שבידינו על דרך התגלותם לראשונה, המסגירות מיד את בעליהם האמתי, אך מכיוון שכבר נכתבו מחקרים רבים וארוכים להוכיח את קדמותו של החיבור המרכזי – "דברי גד החווה", וכן את אמינותו של "דברי הימים" הקוצ'יני, ראיתי צורך להרחיב את הדיבור ולהקיף את הסוגיה מכל צדדיה.

תקוותי, שעם פרסום המאמר הנוכחי תבוא אל קיצה פרשת החיבורים הברדיוס והחריגים מקוצ'ין ויתר התעלומות הספרותיות וההיסטוריות שנולדו בעקבותיה, שגרמו

לבלבול רב בקרב חוקרים ומלומדים רבים שעסקו או נתקלו בהם במשך כמאתיים וחמישים שנה שעברו מאז כתיבתם.

בצורה עקיפה מהווה המאמר הנוכחי תרומה להארת היבטים היסטוריים שונים בחקר קהילות יהודי הודו בכלל והקהילה היהודית בקוצ'ין בפרט, שאך במקרה "זכתה" לשמש אכסניה ליצירת חיבורים אקזוטיים אלו. בכך אולי יבוא על תיקונו העיוות ההיסטורי שנגרם כתוצאה מפרסום "דברי הימים" הבדוי של יהודי קוצ'ין, שמתחילה לא נוצר כי אם לתת גושפנקא ואמינות ל"דברי גד החווה", אלא שבעוד החיבור העיקרי נותר גנוז עד לימינו, נתמזל מזלו של "דברי הימים" להתפרסם ולהיקבע בעולם במשך דורות ושנים בתור המקור ההיסטורי היותר קדום ונאמן של יהודי קוצ'ין.

סיפורו הייחודי והמרתק של היהודי האובד עמנואל יעקב ואן דורט, פותח בפנינו צוהר אל עולמם הפנימי והמבודד, העמוס בחיבוטי נפש, של "המומרים-האנוסים" באירופה הנוצרית של המאות ה"ח וה"ד. אלו אשר בעד יתרונות חומריים חולפים בחרו להמיר את דתם (כלפי חוץ) ולהיכנס תחת כנפי הדת והתרבות השלטת, אך במידה מסוימת, בסתר לבם, נותרו נאמנים לאמונת ישראל ובמקרים אחדים – במיוחד לאחר שנוכחו לגלות כי החברה הנוצרית אינה מוכנה ומסוגלת לראות בהם חברים שווי ערך, וכי היתרונות שקיזו שיצמחו להם מכך לא נראו באופק – אף הפכו לשונאים מושבעים של הנצרות, בה זיהו את שורש האנטישמיות האירופית ממנה הרגישו מקופחים כל חייהם. רגשי שנאה אלה, עקב החיים המאולצים תחת "זהות כפולה", בחלל הריק והמשמים שבין העולם היהודי לנוצרי, מטבעם, נתלוו ברגשות חרטה וייסורי מצפון נוקבים, ובעיקר אכזבה נוראה על בחירתם האומללה וגורלם המר. בפעולות שונות לטובת אחיו היהודים או למניעת מיסיון והתבוללות בקרב יהודים, כנראה, מצא "המומר-האנוס" ואן דורט מעין הזדמנות לתיקון ואולי אף למחילה.

* * *

מקום אתי פה להביע תודה לידידי שהקדישו מזמנם לקרוא את כתב היד של המאמר או חלקים ממנו והעירו את הערותיהם: ר' חנניה בלאס, ר' נתנאל יעקב בן אליהו, ר' חנן בניהו, ר' דניאל אהרן גלוברמן, ר' חנוך ולדנברג, ר' מנחם זילבר (מונסי), ר' חיים טולידאנו, פרופ' יהודה ליבס, פרופ' שאול רגב, ר' משה שוחט. הערותיהם המועילות תרמו לשיפור תוכנו של המאמר ולליטוש סגנונו. השגיאות והמכשלות שנתררו – כולן שלי. אף האחריות על התוכן – כולה עלי.

בהשגת תצלומים מאוספי כתבי היד והארכיונים, וכן באיתור מקורות ומחקרים בלועזית ובתרגומם, נסתייעתי בחריצותם ובנדיבות לבם של ידידיי ר' חנניה בלאס ור' דניאל אהרן גלברמן.

שלמי תודה להנהלות הספריות ולבעלי האוספים (הנקובים בשמותם ברשימת כתבי היד שבסוף המאמר), שבאדיבותם הרבה אפשרו את השימוש והפרסום מכתבי יד השמורים באוספיהם. פרופ' פאבל מצ'ייקו הואיל בטובו למסור לידי תצלום המכתבים של לטרוב בעניין הכת הסודית, שמצא בארכיון "עדת האחים המוראביים".

אפריון נמטיה לעמיתי ר' חנוך ולדנברג אשר עשה במלאכת עימוד הטקסט, עיצובו והתקנתו לדפוס, בתבונה ובעין טובה. תהא משכורתו שלמה. תודה מיוחדת לאחי ר' אברהם הלל על עידודו וסיועו תמיד ככל הנדרש.

אלף גמלים טעונים שיר שבח והודיה לחי העולמים, הרועה אותי מעודי, שהכניסני והוציאני מכרך זה בשלום.

י"ד אייר, כ"ט למטמונים, תשע"ח
משה הלל

חלק ראשון

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

פרק ראשון

בין "אגרת רבן יוחנן בן זכאי" ל"דברי גד החוזה" ויתר החיבורים
היחידאיים שהגיעו מקוצ'ין ויחסם אל עמנואל יעקב ואן דורט

באוסף כתבי היד העבריים בספריית האוניברסיטה בקמברידג' מצוי חיבור מיוחד באופיו
והריג בתכונותיו בשם "דברי גד החוזה". החיבור מוצג כספרו של גד החוזה, המוזכר
בפסוק בדברי הימים (א כט, כט): "ודברי דויד המלך הראשונים והאחרונים הנם כתובים
על דברי שמואל הראה ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החוזה", ומשכך הוא כתוב
בלשון דמוי מקראית ומכיל חזיונות נבואיים. למרות ייחוסו כחיבור מקראי קדום, עובדה
היא, שהטופס היחיד ששרד ממנו בעולם נעתק לראשונה רק בשנת תקט"ז (1756),
בקוצ'ין שבהודו.

החיבור היה ידוע למחקר כבר במאה שעברה אך לא יוחסה לו חשיבות יתירה מכיוון
שזוהה כזיוף מאוחר¹. בשנים האחרונות היתה לו עדנה והוא זכה לפרסום רב עקב הוצאתו
במהדורה מדעית ביקורתית מפוארת בשנת תשע"ה². המהדיר, פרופ' מ' בר אילן, נוטה
להקדים את זמנו של החיבור ככל שניתן ורואה בו פנינה ספרותית יקרה שאבדה לעם
ישראל מזה אלפי שנים, ואך במזל שרדה בכתב יד יחיד בעולם שהגיע מקהילת קוצ'ין
הנידחת במחצית השנייה של המאה הי"ח.

מן הנתונים שנציג להלן ייווכח כל קורא כי הקביעה בדבר קדמותו של החיבור אינה
עומדת בקריטריונים של חיבור מקורי ועתיק, ומכלל העובדות שבידינו על הרקע
ההיסטורי שמאחורי סיפור התגלותו לראשונה, יתברר מעבר לכל צל ספק כי הוא נכתב
בידי יהודי מומר מהולנד בשם לאופולד עמנואל יעקב ואן דורט (Leopold Immanuel
Jacob van Dort), שישב בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז.

החיבור "דברי גד החוזה" לא הופיע ממקור נעלם כלשהו פתאום לבדו, אלא הוא

1 ראה בהרחבה להלן פרק י.

2 בר אילן, דברי.

מצטרף לעוד שני חיבורים פסאודו-אפיגרפיים מזורים שנעתקו בקוצ'ין באותה שנה, האחד בשם "אגרת רבן יוחנן בן זכאי" (להלן: "אגרת ריב"ז"), והשני בשם "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין (להלן: "דברי הימים"). השניים הראשונים, שהם "דברי גד החוזה" ו"אגרת ריב"ז", הובאו לראשונה לקוצ'ין בשנת תקט"ז בידי ואן דורט, שלפי דבריו מצא אותם "בעיר רומי בין גנזי ספרי לשון הקודש הקדמונים אשר ביד הרומיים"; והאחרון, "נעתק" כביכול בידי ואן דורט בשנת תקי"ז בקוצ'ין, מתוך הטופס המקורי שלפי דבריו היה שמור בגנזי נשיא הקהילה היהודית שם.

"אגרת רבן יוחנן בן זכאי", המוצגת גם בתור "מגילה", מכילה כביכול את נוסח האגרת שנכתבה בידי התנא ריב"ז "בשנת ג' אלפים ושמנה מאות ושלש עשר לבריאת עולם", ונשלחה "על ידי ינאי הקטן מתלמידי רבן גמליאל הנשיא לידי הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי נשיא אלקים בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא". האגרת נועדה, כביכול, להזהיר את קהילת יהודי רומא משליחי ישו הנוצרי (פטרס ופאולוס) שהגיעו לעירם במטרה להסית ולהדיח אותם לקבל עליהם את הדת הנוצרית. המגילה, שנכתבה בסגנון קבלי חתום, עמוסה בגימטריות ורמזים נגד האמונה הנוצרית, וכן מכילה דברי חירוף וגידוף נגד שליחי המיסיון המסיתים את ישראל, עד כדי קריאה לאבדם.

קיצור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, מוצג בתור תקציר או אוסף קטעים נבחרים שנעתקו כביכול מתוך כרוניקה היסטורית עתיקת יומין של יהודי קוצ'ין אשר "רשום בה הכל מימי מלך הושע בן אלה אשר מלך בשנת עשרים וארבעה ושמנה מאות אחרי צאת בני ישראל ממצרים, ונמשכת עד היום הזה משנה לשנה באמונה, בעדות הנשיאים והרבנים אשר הנהיגו ואשר הורו ליהודים, ושמורה כל עת תחת יד הנשיא המושל בם". למעשה, מכיל הקיצור רק את התיאור (הדמיוני) של ראשית הגעת היהודים להודו בסוף ימי הבית הראשון, מגלות "שלמנאסר השלישי" מלך אשור ששלח אותם "מנחה לפוראווה מלך תימן", ומדלג לתיאור חיי היהודים בקוצ'ין באמצע המאה הי"ח.

בהמשך נתאר כל אחד משלושת החיבורים הנ"ל בהרחבה, ונראה את הקשר ההדוק ביניהם מבחינת התוכן, המבנה, הסגנון והלשון.

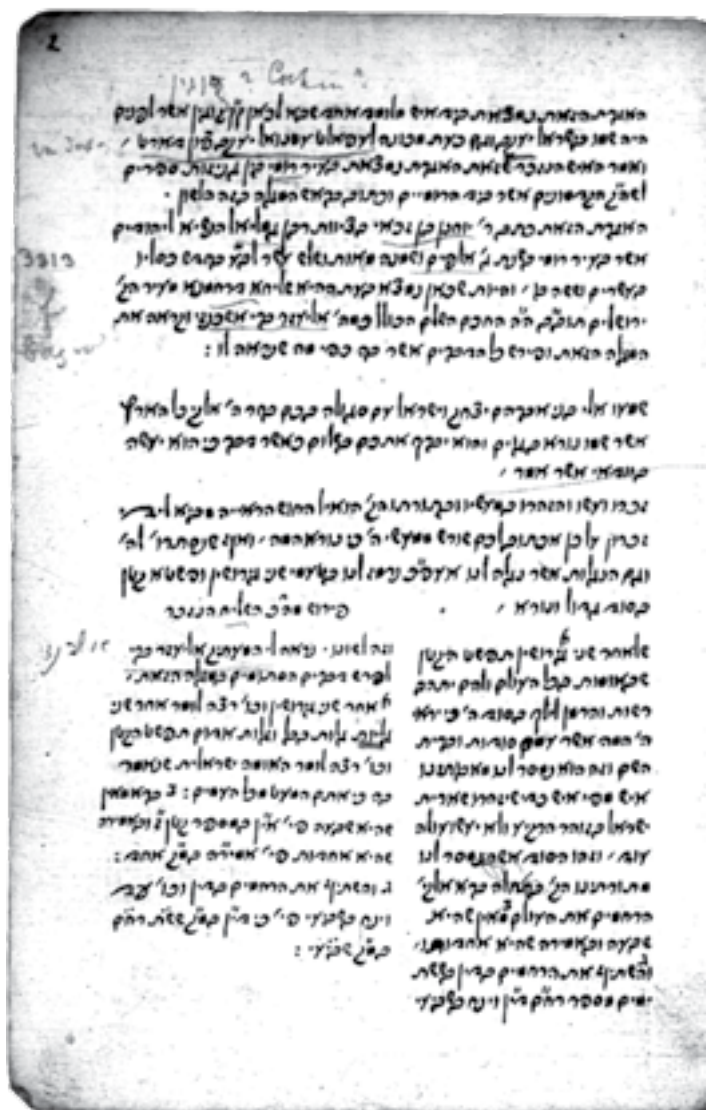
תעלומת מקורם של "דברי גד החוזה" ויתר החיבורים הנ"ל מהווה חידה סתומה שלא נפתרה עד לימינו. הסיבה לכך נובעת מדרך ההתעסקות של החוקרים בכל אחד מן החיבורים הנ"ל בנפרד, ללא בחינה והשוואה עם כלל החיבורים החרגים שנעתקו בקוצ'ין באותה שנה, וכן עקב ההתעלמות מן הדמות המרכזית העומדת מאחורי התגלותם לראשונה – המומר עמנואל יעקב ואן דורט.

שמו של ואן דורט נזכר בפירוש בתחילת אגרת ריב"ז, בנוסח: "האגרת הזאת נמצאת ביד איש מלומד אחד שבא לכאן ק"ק קוגין [=קוצ'ין] אשר לפניו היה שמו בישראל יעקב, וגם כעת יכונה לעפאלט עמנואל יעקב פון דארט. ואמר האיש הנזכר שזאת האגרת נמצאת בעיר רומי בין גניזות ספרים לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים". וכן בקולופון שבסוף "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, בנוסח: "דברי הימים הקצר הזה נעתק ממקורו אשר הוא בלשון עברי כאשר אמרנו בתחלת הדברים. קושין 1757. לעאפאלד עמנואל יעקב פאן דארט". וגם בנוסח השער המוצג בתחילת הקובץ שבכת"י קמברידג' הנ"ל, בו נכלל החיבור "דברי גד החוזה" והחיבור המתורגם "מגילת אחשוורוש", בנוסח המקוטע שמתוכו שרדו המלים הבאות: "...[י]עקב מנוול [=מנואל] יע"ב [=יבוא עליו ברכה]... גד החוזה ומגילת [אחשוורוש]... [נמ]צא הוא בתוך הספרים... נחש האדמוני בעיר רומי... גם נעתק ע"י בעיר קוג"ן... שנת כל כלי יוצר (על)יך [=תקט"ז] לא יצלח... לפ"ק". מהדיר "דברי גד החוזה", פרופ' מ' בר אילן, קרא בטעות (או העדיף לקרוא) "יעקב מנטל"³ ואת פרט השנה חישב בטעות לשנת תקמ"ו⁴, ובכך החמיץ את ההזדמנות לעמוד על הקשר ההדוק שבין "דברי גד החוזה" לעמנואל יעקב ואן דורט, שלפי הרשום בנוסח השער, מצא את הספר בגניזת רומי ומשם הביאו לקוצ'ין בשנת תקט"ז⁵.

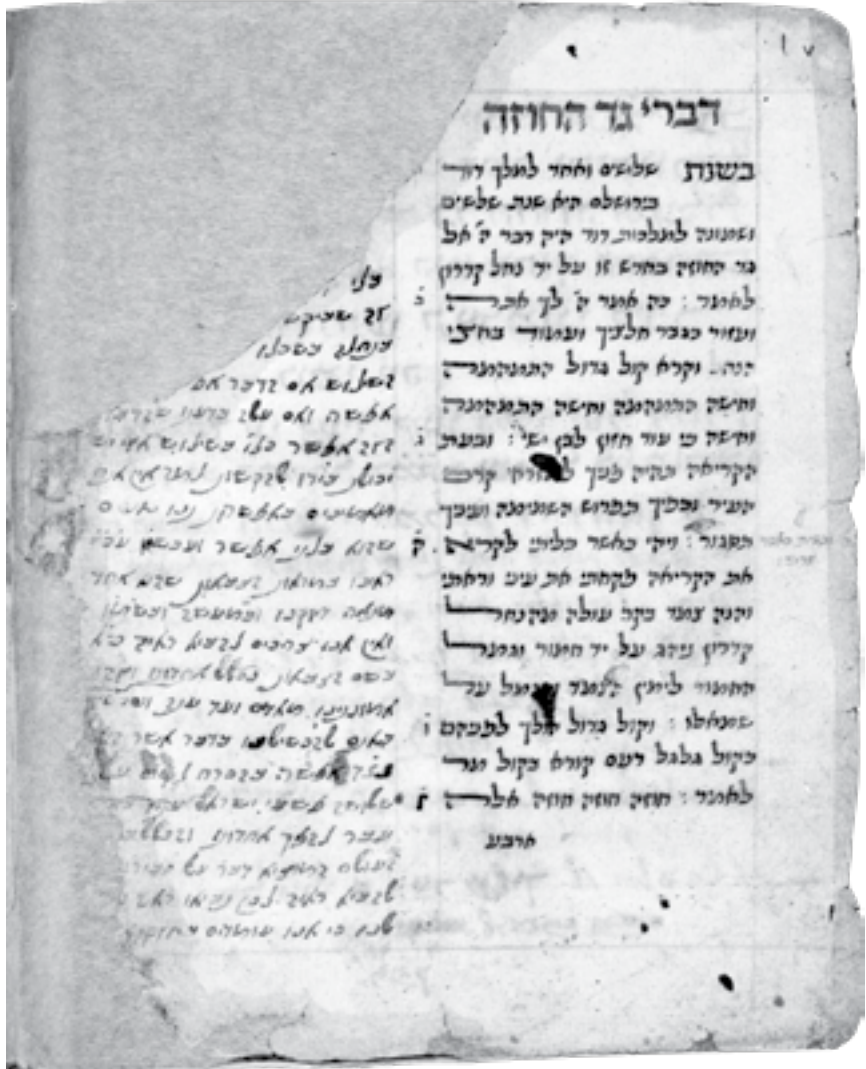
3 הפענוח "יעקב מנוול" הוא ברור וגלוי לעין, ומופיע כבר בתיאור הראשון של כתב היד על ידי שכטר (הערה 183).

4 האותיות המודגשות מופיעות במקור באותיות מרובעות וגדולות, אך האות ל' האחרונה (שבתבת "עליך") נכתבה בכתיבה רהוטה ובאות קטנה, ולכן אינה נכללת בחשבון. וראה עוד להלן ליד הערה 343.

5 הקשר היחיד בין ואן דורט למגילות קוצ'ין שהיה ידוע עד כה הסתכם באזכור שמו בפתיחה ל"איגרת ריב"ז" ובחתימה שלו בקולופון קיצור "דברי הימים". בראשון הוא מוצג כמי שהביא את האיגרת לקוצ'ין, ובשני הוא מציג את עצמו כמי שהעתיק את החיבור בקוצ'ין בשנת תקי"ז. אלא שמצורת האזכור שלו בפתיחה ל"איגרת ריב"ז" יחד עם ר' אליעזר אשכנזי מפרש האיגרת, לא ניתן היה להכריע ביד מי מהשניים נמצאה האיגרת בתחילה. אולם כעת, לאור הפענוח הנכון של נוסח השער (משנת תקט"ז) בתחילת הקובץ שבכתב יד קמברידג', בו מוצג ואן דורט בתחילתו, כמי שהביא את "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשוורוש" מגניזת הספרים שב"עיר רומי, בעוד השליח ר' אליעזר אשכנזי משמש בתור מעתיק ומתרגם בלבד של חלקים מן הקובץ, ברור שגם "איגרת ריב"ז", שנשמע עליה כי נמצאה בגניזת הרומיים, הובאה לקוצ'ין בתחילה על ידי ואן דורט, וחלקן של ר"א

פתיחה ל"אגרת רבן יוחנן בן זכאי" עם אזכור שמו של ואן דורט כמי שמצא את האיגרת
 "בעיר רומי בין גניזות ספרי לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים" והביאה עמו לקוצ'ין

עמוד ראשון בספר "דברי ג' החוזה" מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' אליעזר
 אשכנזי – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 20. 100. בטור השמאלי תרגום
 ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן – כתיבת ר' יחזקאל רחבי

הופעתם הפתאומית והמוזרה, בעת ובעונה אחת, של שלושה חיבורים "קדמונים" חריגים בידי דמות מפוקפקת כמו המומר ואן דורט, בזמן ביקורו בקהילה היהודית הנידחת בקוצ'ין, וציון מקורם של שניים מהם "בעיר רומי בין גניזות ספרים לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים", מספיקה בידינו בכדי לזהות את הקשר ההדוק ביניהם. שמות המונחים הפילוסופיים והקבליים המשוקעים ב"דברי גד החוזה" ו"איגרת ריב"ז", מאחרים את זמנם למאות השנים האחרונות. לשונם הדמוי מקראית המשובשת של שלושת החיבורים הנ"ל, מעידה אף היא על זמנם המאוחר, וסגנון וצורת הכתיב שלהם מסגירים את מוצאו האשכנזי של הכותב.

זהותו של ואן דורט כמי שעומד מאחורי זיופם תתברר בהמשך באופן וודאי באמצעות השוואה פילולוגית והקבלה לשונית של עשרות ביטויים חריגים שאינם מופיעים בשום מקור אחר (לפי בדיקת מחשב מדויקת באמצעות כלל מאגרי הספרים האלקטרוניים המצויים כיום), מלבד בשלושת החיבורים הנ"ל – אף כי מאות שנים אמורות היו להבדיל בין זמני כתיבתם – וכן בסדרת התרגומים העבריים מקראיים (ראה פירוט שלהם להלן) שנערכו בידי ואן דורט בתקופת ישיבתו בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז. הקשר ההדוק בין שלושת החיבורים הנ"ל יתברר גם לפי השוואת התוכן כפי שנראה בהמשך, כי הם מכילים אותם רעיונות ומסרים ונועדו מצד הכותב לשרת למטרות תעמולה מסוימת⁶ (אנטי נוצרית). המניעים והמטרות שעמדו ביסוד המצאת חיבורים תעמולתיים אלו, יתבררו כקשורים לתהליכים ואירועים היסטוריים אקטואליים הנוגעים ליחסי יהודים ונכרים באירופה של אמצע המאה הי"ח – בכלל, ולקורות חייו האישיים של ואן דורט בפרט.

למרב האבסורד, הראיה המרכזית להוכחת קדמותו של "דברי גד החוזה" הינו האזכור היחידי שלו בתוך "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין – בהנחה שהינה תעודה היסטורית

אשכנזי הסתכם בהעתקת האיגרת לראשונה וכתיבת הפירוש עליה, וכנראה גם בהבאתה מקוצ'ין לאירופה. ר' אליעזר אשכנזי נמצא בקוצ'ין באותן השנים בשליחות ה"כוללות" בירושלים. את האיגרת ואת הפירוש הוא העתיק וכתב כנראה לפי בקשת ר' יחזקאל רחבי, שעבורו העתיק חיבורים רבים נוספים שנערכו או תורגמו בידי ואן דורט (וביניהם גם את הקובץ שבכתב יד קמברידג' הנ"ל), כדלהלן. על כך בהרחבה להלן פרק ט.

6 עובדה השוללת את האפשרות כי מדובר בחיבורים מקוריים שתורגמו (בתרגום חופשי) על ידי ואן דורט.

מקורית, בקטע המונה את רשימת ספרי המקרא שהביאו עמהם הגולים היהודים מימי בית ראשון להודו:

הגולים האלה הביאו עמהם ספר תורת משה, ספר יהושע, ספר רות, ספר שופטים, ספר שמואל ראשון ושני, ספרי מלכים ראשון, שיר השירים לשלמה, שירי הלל דוד ואסף והימן ובני קרח, משלי וקהלת שלמה וגם חדותיו, נבואת גד ונתן, שמעיה ואחיה, ספר ישן נושן איוב, יונה, וספר ישעיה...⁷

החוקרים שהסתמכו על האזכור ב"דברי הימים" התעלמו מאזכור נוסף המופיע בתוכו של חיבור יחידי אחר שיצא מתחת ידי ואן דורט, והוא תרגום "מגילת אחשורוש" שהוא על ידו באותה שנה יחד עם "דברי גד החוזה" ונעתק באותו הקובץ, כרשום בתחילתו. החיבור מוזכר בקטעים האחרונים של "דברי הימים", בנוסח: "תחת יד [הנשיא] יוסף הלאגוא (!) הנזכר שמורים עד היום אגרות שתיים אשר שלח המלך אחשורוש על דבר המן ומרדכי והם כתובים בלשון טאמולי". איגרות אחשורוש המוזכרות כאן הן חלק מן התוספות למגילת אסתר הידועות מתרגום השבעים, שתורגמו מיוונית לעברית בידי ואן דורט בשם "מגילת אחשורוש" והובאו עמו לקוצ'ין בשנת תקט"ז.⁸ יוסף חליגואה המוזכר כאן היה "נשיא" קהילת יהודי קוצ'ין בתקופת ישיבתו של ואן דורט, וגיסו ובן אחותו (למחצה) של פרנס ומנהיג הקהילה ר' יחזקאל רחבי⁸ אשר לשמו נעתק הקובץ הנ"ל, בו נכללו שני החיבורים הנ"ל, המכיל את החיבורים "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש".

הווה אומר, כי לאחר ש"מכר" ואן דורט – אולי גם "בכסף מלא" – את החיבורים ה"קדמונים" הנ"ל, שהם "דברי גד החוזה" ותרגום "מגילת אחשורוש", לחכם הגביר

7 בפתיחה שהוסיף ואן דורט בתחילת "מגילת אחשורוש" הוא מציג את ההוספות כולן תחת הכותרת: "איגרת מהמלך אחשורוש ששלח המן הרשע בכל מדינות הודו וכוש בשם המלך".

8 כך לפי נ"א רחבי, "תולדות בית רחבי בקוצ'ין" (כתב יד), עמ' ב, ז. וראה להלן הערה 434. יוסף חליגואה "הנשיא" נולד בשנת תנ"ז (1697), והיה בן גילו של ר' יחזקאל רחבי (שנולד בשנת תנ"ד). הראשון, נשא בתואר הרשמי "נשיא" (מודיליאר) שקיבל בירושה מאבותיו, אך מעמדו והשפעתו של ר' יחזקאל, בתור חכם ופרנס העדה, היתה מכריעה יותר. בהסכמה על הנהגת בית הכנסת משנת תקי"ז וכן בנוסח התקנות משנת תקכ"ב חתום ר' יחזקאל רחבי לפני גיסו יוסף חליגואה "הנשיא" (בר גיורא, לתולדות, עמ' רלד, רלז). על מעמדו וסמכותו של הנשיא בקהילת קוצ'ין ראה: רינמאן, מסעות, עמ' 160, 163.

ר' יחזקאל רחבי מקוצ'ין (וכפי הרשום בנוסח השער), אשר הוא ואביו ר' דוד נודעו בצמיאונם הגדול ובחיבתם ואהבתם לספרים, מצא לנכון לתת גושפנקא לקדמותו של החיבור הראשון על ידי אזכורו – בכלל יתר ספרי המקרא האבודים ששרדו כביכול בהודו – בתוך חיבור מזויף אחר בשם "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, שנכתב על ידו כשנה לאחר שעזב את קוצ'ין, בזמן ישיבתו בשנת תקי"ז בסרי לנקה. בנוסף, השכיל ואן דורט מתחילה לכרוך את "דברי גד החוזה" המזויף עם התרגום שערך לתוספות למגילת אסתר מתרגום השבעים, שקראו בשם "מגילת אחשורוש", בכוונה לחזק על ידו את סמכותו של הראשון, באמצעות השוואתו לחיבור חוץ מקראי מן הספרים הגנוזים שאבדו לעם ישראל ונשתמרו "בין גניזות ספרים לשון הקודש הקדמונים אשר ביד הרומיים", וכדוגמת יתר הספרים החיצונים ששרדו רק בתרגומיהם ליוונית.

לפי האמור בפתיחה ל"דברי הימים" החיבור ממשיך להתעדכן "עד היום הזה משנה לשנה באמונה, בעדות הנשיאים והרבנים אשר הנהיגו ואשר הורו ליהודים", והודות לחשיבותו הרבה הוא שמור "כל עת תחת יד הנשיא המושל בס". אך עובדה היא, שחיבור מעין זה לא הוזכר מעולם בעדויות המבקרים בקוצ'ין, אף לאחר הופעתו של ואן דורט, ומציאותו לא נודעה אפילו לר' יחזקאל רחבי, מנהיגם ורבה הגדול של יהודי קוצ'ין וגיסו של ה"נשיא" המכהן ר' יוסף חליגואה, אשר במכתבו מתאריך כה תשרי תקכ"ה, אל ידידו שמעבר לים ר' טוביה בועז מהאג, העוסק כולו בתולדות יהודי קוצ'ין לא הוזכר ולו ברמז מקימו של "דברי הימים" עתיק זה. גם כאשר בעקבות פרסום קיצור "דברי הימים" זה נשאל בנו ר' דוד רחבי בפירוש על קיומו של החיבור השלם, מתוכו נעתקו אותם הקטעים, השיב בשלילה⁹. מה שמוכיח לנו, כי ואן דורט בדה את החיבור מעצמו, כנראה, רק לאחר שעזב את קוצ'ין – שהרי בוודאי היה צריך לחשוש שלא יוודע

9 בשנת 1789 שלח הכומר רייץ' מהאג מכתב אל ר' דוד רחבי (בנו של ר' יחזקאל) בקוצ'ין וביקש ממנו להשיג עבורו העתקה שלמה מ"דברי הימים" השלם והמקורי בעברית, אשר קיצור ממנו מתורגם להולנדית קיבל מידי של פקיד החברה ההולנדית מרקלס בלס שקיבלו מידי של ואן דורט בסרי לנקה. תשובתו של ר' דוד רחבי היתה, שלא ידוע לו מקיומה של כרוניקה עתיקה כלשהי המקורשת לתולדות הקהילה היהודית בקוצ'ין. רייץ' עדכן על כך במכתב, מתאריך 18 במאי 1790, ששלח לחוקר המקרא יוהאן גוטפריד אייכנהורן בגרמניה. המכתב פורסם בספרו של האחרון Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur, Band 3 Stüd 1, 1790, p. 182. וראה עוד להלן ליד הערה 442.

מעניינו של חיבור כזה בקוצ'ין, המתאר את תולדותיהם בסיפורי בדים שלא שמעה אונזם מעולם – ולכן לא ידעו שם מקיומו גם שנים רבות לאחר מכן.

עבור מי אם כן הועיד ואן דורט את החיבור "דברי הימים", ובשביל מי מבין קוראיו המיועדים "שתל" את הידיעה על השתמרותם של ספרי המקרא האבודים בקוצ'ין, בכוונה לתת על ידי זה גושפנקא לקדמותו של "דברי גד החוזה", והרי יהודי קוצ'ין עצמם, שלהם נמסר החיבור, לא ידעו מקיומו של "דברי הימים"? התשובה לכך נעוצה במה שיתברר בפרקים הבאים, בדבר המניע לכתיבת "דברי גד החוזה" – המכיל בתוכו חזיונות ורמזים אנטי נוצריים – שנועד לשם הפצת תעמולה אנטי נוצרית בקרב עמי אירופה, בכוונה לגרום לשערוריה בקהילייה הדתית-נוצרית, ובאמצעותה לנטרל במעט את יסוד השנאה הטבעית שלה כלפי העם היהודי, היונקת ממקורות הדת הנוצרית. ואן דורט האמין, כי באמצעות חשיפת חיבור מקראי אפוקליפטי אבוד, המכיל בתוכו רמזים מפורשים נגד האמונה הנוצרית (בעיקר הקתולית) לצד דברים בשבח העם היהודי ומעלתו על יתר האומות, יוכל להשפיע על דעת הקהל הנוצרי בעולם, ולשנות את יחסו העוין כלפי העם היהודי. בחירתו להטמיע תחילה את החיבור בגנזי הקהילה היהודית הנידחת בקוצ'ין, היתה אם כן, רק בכדי למנוע חשד בהמשך כי החיבור הוא מזויף ונכתב לאחר הופעת הנצרות בעולם. לשם כך בדה את קיצור "דברי הימים" שביסודו האגדה על ספרי המקרא האבודים שהגיעו להודו בידי הגולים היהודים מזמן שלמנאסר השלישי מלך אשור, ובאורח פלא נשתמרו בגנזי נשיאי הקהילה עד זמן העתקת "דברי הימים" (שנת 1757) בידי ואן דורט. במטרה להביא לפרסום "דברי גד החוזה" בעולם הנוצרי "תירגם", כביכול, ואן דורט את קיצור "דברי הימים" בתחילה להולנדית, ותיכף מסר אותו לידי של מרקלס בלס, פקיד החברה ההולנדית שהיה מקושר עם מלומדים ואנשי דת נוצרים, בעת שהיה בדרכו להפליג חזרה מסרי לנקה להולנד, בתקוה שהדבר יגרום להתעניינות אחר עקבות החיבורים המקראיים המוזכרים בו, מה שיביא בסופו של דבר לחשיפת "דברי גד החוזה" בעולם.

הרעיון מצד ואן דורט להמצאת "דברי גד החוזה" – המכיל חזיונות אנטי נוצריים, התעורר לאחר הכישלון שנחל כשנתיים קודם לכן בפרסום "חלום בריטאניא", הכתוב אף-הוא באותו סגנון מקראי-אפוקליפטי ומכיל אותם רעיונות ואשר נועד לאותה מטרה. חיבור זה נכתב סמוך לשנת 1753 בלונדון, עקב התקוממות ההמון הנוצרי באנגליה שיצא בהפגנות סוערות כנגד "חוק ההתאזרחות" שנחקק אז על ידי הפרלמנט הבריטי, ונועד להרחיב את זכויות היהודים בממלכה. באמצעות פרסום ה"חלום" האפוקליפטי,

שנכתב כביכול בידי מלומד נוצרי והמכיל אוהרה לתושבי הממלכה הבריטית שלא לפגוע בזכויות היהודים, קיווה ואן דורט להשפיע על דעת הקהל ברחוב האנגלי, אך הדבר לא הביא לשום תוצאה ממשית, ולמורת רוחם של היהודים, כעבור כשנה בלבד בוטל החוק. להתנגדות ההמון הבריטי נגד החוק היה אופי דתי מובהק, ובמרכזה הועלתה הטענה שהדבר יביא לסוף הנצרות באנגליה. ביטול החוק גרם למפח נפש ולאכזבה גדולה בעיקר בקרב בעלי המעמד והעשירים בקהילה היהודית, שבעקבות כך החלו חלקם לגדל את בניהם כנוצרים. פרשה זו חוללה מפנה אצל ואן דורט וסימנה מבחינתו את תחילת המאבק האישי שהחל מנהל בחשאי נגד האמונה והדת הנוצרית (בעיקר הקתולית) – בה זיהה את שורש האנטישמיות האירופית – אותה חווה על בשרו בכל שלב בדרך לניסיון השתלבותו וקידומו בחברה הכללית, עד שהוכרח בסופו של דבר להמיר את דתו למראית העין. ואן דורט הגיע למסקנה, כי האפשרות היחידה בה הוא יוכל להשפיע על דעת הקהל הנוצרי בעולם תהיה באמצעות חשיפת חיבור מקראי אבוד, המכיל בתוכו רמזים מפורשים נגד האמונה הנוצרית וכן דברים בשבח העם היהודי ומעלתו על יתר האומות.

את החיבור האפוקליפטי החרגי "חלום בריטאניא" נמצא כשהוא כרוך באותו הקובץ שבכתב יד קמברידג' הנ"ל, לצד החיבורים "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש". לפי הרשום בנוסח השער, הובאו שלושת החיבורים הללו לקוצ'ין בידי ואן דורט בשנת תקט"ז, ונעתקו עבור ר' יחזקאל רחבי בידי שד"ר ירושלים ר' אליעזר אשכנזי. חיבור יחידאי זה, המכונה בשם "ספר החלומות", וכמותו גם "מגילת אחשורוש", לא זכו לתשומת לב מיוחדת מצד העוסקים בבירור עניינו של "דברי גד החוזה", מה שהביא לניתוקו של האחרון ממסגרת המקום והזמן האמיתיים בו נכתב – אירופה של המאה הי"ח, וגרם בהמשך לשיוכו לסדרת הספרים החיצוניים, עד לקביעת זמנו ומקומו למאות הראשונות לספירה בארץ ישראל¹⁰.

קביעה מוטעית זו גררה אחריה עוד המון "חידושים" וגילויים מרעישים בתחומים רבים (כדוגמת חשיפת נוסחאות "חדשות" בתנ"ך) אשר תקצר היריעה מלהכילם – אולם כעת, בנפול היסוד נפל הבנין כולו.

קבלת "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין כחיבור אותנטי בעל רקע היסטורי מצד חלק מן החוקרים גרמה לעיוות וסילוף ההיסטוריה של יהודי קוצ'ין, כפי שהיתה מקובלת

10 בר אילן, דברי, עמ' 73–52.

בידיהם מדור לדור ותועדה בצורה מדויקת ואמינה על ידי מנהיגם ר' יחזקאל רחבי במכתבו הנ"ל. ולדוגמה, בניגוד לדברי מחבר "דברי הימים" כי מוצאם של יהודי קוצ'ין בפרט והודו בכלל מ"תימן", לשם הוגלו "בשנת שמנה מאות ותשעים וארבעה" ליציאת מצרים, על ידי "שלמנאסר השלישי" מלך אשור ששלח אותם "מנחה לפוראווה מלך תימן"; מציין ר' יחזקאל רחבי במכתבו הנ"ל את המסורת המקובלת אצלם, ולפיה מוצאם "מגלות בית שני". בנוסף, אותם חוקרים שביקשו לקבוע על סמך האמור ב"דברי הימים" כי מוצאם של יהודי קוצ'ין מתימן, התעלמו ביודעין מפירוש שם המקום "תימן" – המשמש עבור מחבר הכרוניקה מעין תרגום מקראי לשם העיר "מאכא" (בחצי האי ערב), וכפי המתברר בפירוש מהמשך הדברים שם. אגדה זו הומצאה על ידי ואן דורט, כנראה, בהשפעת הסיפור על גירוש היהודים מאזור מפה המוזכר במבוא המצורף בתחילת תרגומו לקוראן (דף 6 ע"ב).

יהודי קוצ'ין עצמם מעולם לא הזכירו גם את יתר שלושת החיבורים הנ"ל, ולא ידעו מקיומם כלל. ר' יחזקאל רחבי עצמו, שהחיבורים "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשוורוש" (וכנראה גם "איגרת ריב"ז") היו בבעלותו, מזמן ביקורו של ואן דורט בקוצ'ין בשנת תקט"ז, אינו מזכיר אותם במכתבו משנת תקכ"ח אל ר' טוביה בועז, במענה לשאלתו "אם יש איזה כתבים ישן נושן" שנשמרו אצלם. סביר להניח שאילו היו חיבורים אלו מזוהים אצלו כחיבורים קוצ'ינים קדמונים, שהגיעו מארץ ישראל דרך תימן, בוודאי היה מזכיר אותם ומתפאר בקיומם.

נמצא אם כן, כי הכלל "הרוצה לשקר ירחיק את עדיו", שימש במקרה זה את ואן דורט פעמיים: כאשר הגיע לקוצ'ין הציג את החיבורים כספרים אותנטיים שהיו ספונים בגנזי הספרים העבריים העתיקים שבעיר רומי, וכאשר עזב את קוצ'ין ויצא ממנה, הציג את החיבורים כספרים קדומים שהביאו עמהם הגולים היהודים מימי בית ראשון להודו.

פרק שני

היעלמות "הספרים הגנוזים" (אפוקריפה)
כהסבר לחשיפתם של חיבורים חוץ מקראיים בידי ואן דורט

בביקורו בשנת תקט"ז בקוצ'ין לא הציג ואן דורט את "דברי גד החוזה" לבדו, אלא כשהוא כרוך יחד עם "מגילת אחשורוש", אשר תורגמה על ידו "מביבלי"א הנכתבת בלשון יון מהשבעים הזקנים בימי תלמי המלך". תוכן מגילה זו אכן מורכב מן התוספות למגלת אסתר המשולבות בתוך "תרגום השבעים". לא ברור אם ואן דורט תרגם אותה מן המקור היווני או מאחד התרגומים האירופיים שנעשו ממנו, כמו יתר התרגומים העבריים שהביא עמו לקוצ'ין¹¹, אך זאת ברור כי הוא בעליו של התרגום הזה¹². "מגילת אחשורוש" נעתקה יחד עם "דברי גד החוזה" באותו הקובץ בכתובת יד סופר אחד. לפי הרשום בנוסח השער של הקובץ, הגיעו שני החיבורים יחד לקוצ'ין בידי ואן דורט בעת ביקורו שם בשנת תקט"ז, כאשר לפי דבריו מצא את שניהם בגנזי הספרים אשר ביד "הנחש האדמוני בעיר רומי".

מדברי הפתיחה שנרשמו בידי ואן דורט בתחילת "מגילת אחשורוש" אנו מבינים את הסיבה מדוע ראה לנכון להציג את שני החיבורים יחד. הוא מסביר שמגילה זו נכללה בתוך הקטגוריה של ספרי ה"אפוקריפ"א" – דהיינו "הספרים הגנוזים"¹³, אשר לפי דבריו, חכמי ישראל בתקופת בית שני החליטו לגנוז אותם "משום טעם", ולכן לא שרדו רק בתרגום היווני או בגנזי הרומיים. והרי דבריו בשלמותם:

11 את הקוראן תירגם לעברית מן התרגום ההולנדי, ואת ויכוח ר"ש מורטירה תירגם מן המקור בספרדית.

12 כך יש להסיק מנוסח השער של הקובץ בכת"י קמברידג' וכן מנוסח הפתיחה בתחילת המגילה עצמה, והדבר ניתן להוכיח באמצעות השוואה של ביטויים חריגים המצויים רק בסדרת החיבורים המזויפים של ואן דורט וכן בסדרת התרגומים העבריים שלו, כדלהלן.

13 ואן דורט מתרגם את המונח "אפוקריפה" – "ספרי הנסתרים", מלשון הסתרה וגניזה.

איגרת מהמלך אחשוורוש ששלח המן הרשע בכל מדינות הודו וכוש בשם המלך: נעתק [=תורגם] מביבלי"א הנכתבת בלשון יון מהשבעים הזקנים בימי תלמי המלך, ונכללו הפרשיות הללו בתוך ספרי אפוקריפ"א, פירושו ספרי הנסתרים, שלא נחשבו בתוך כתבי הקודש, ויש לזה ראייה מן התלמוד שחכמי ישראל היו סותרים [=מסתירים] הרבה ספרים משום טעם, כמו שנמצא בתלמוד שבת פרק כל כתבי שבקשו לסתור [=להסתיר] ולגנוז גם ספר קהלת¹⁴:

מובן, כי באמצעות נימוק זה ביקש להסביר ליהודי קוצ'ין את הסיבה להיעלמותם של ספרי מקרא שונים מארון הספרים היהודי, ובכך להסיר את החשד בנוגע לסמכותו ואמינותו של "דברי גד החוזה" אותו היה מעוניין "למכור" להם. מדבריו אלו ניתן להבין גם מהדיכּן שאב את האומץ לזייף ספרי מקרא חדשים – תופעה חריגה ובלתי מצויה כלל במאות השנים האחרונות¹⁵.

14 ב"פרק כל כתבי" [שבת קטו ע"א] מובא המעשה על גניזת תרגום ספר איוב על ידי רבן גמליאל הזקן. אך בפרק ראשון של מסכת שבת [יג ע"ב] מובא המעשה על חנניה בן חזקיה בן גרון "שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל, שהיו דבריו סותרין דברי תורה, מה עשה, העלו לו ג' מאות גרבי שמן וישב בעלייה ודרשן". ובפרק שני [ל ע"ב] מובא המאמר: "בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה, ומפני מה לא גנוזוהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה". אגב, ראוי לשום לב, כי בשני המקורות האחרונים מדובר על הצעה שהועלתה לגנוז ספרים מסוימים מן המקרא שדברי מחבריהם נראים כ"סותרין דברי תורה" או "סותרין זה את זה", אך כאן משתמש ואן דורט במונח "סותרים" שנאמר בהקשר זה, במשמעות של הסתרה וגניזה, וזאת בהשפעת המונח "אפוקריפה" אותו הוא מתרגם "ספרי הנסתרים".

15 החיבור היחיד הידוע לנו כיום שנכתב במפנה המאה ה"ו והוצג כספר מקראי אבוד הוא "ספר הישר" שנדפס לראשונה בויניציאה בשנת שפ"ה. מבחינה זו, מעניין לשים לב לקווי הדמיון המשותפים בין ה"סיפור" שמאחורי הופעת "ספר הישר", כפי שהוא מתואר בהרחבה ב"הקדמת הספר", לסיפור שמאחורי גילוי של "דברי גד החוזה", כפי שהוא מתואר לפנינו. לפי דברי הכותב האנונימי של ההקדמה (שהוא בוודאי המחבר עצמו – ר' יעקב בן עטייה, להלן). נלקח החיבור יחד עם ספרים קדומים אחרים "כאשר נחרבה ירושלים עיר הקודש על ידי טיטוס". העתק ממנו "נמצא היום ביד היונים מועתק [=מתורגם ליוונית]", וכן "נמצא אצל הרומיים... וגם נמצא היום ביד ערי מלכי אדום". התרגום הראשון של הספר ליוונית נעשה "בימי תלמי מלך מצרים [אשר] צוה לעבדיו ללכת לקבץ כל ספרי הדתות וכל ספרי דברי הימים שימצאו בעולם". כותב ההקדמה מזהה את החיבור עם "ספר הישר" המוזכר במקרא (יהושע י, יג; שמואל ב א, יח) הוזה עם "ספר תולדות אדם" (בראשית ה, א), וכנראה גם עם "ספר מלחמות ה'" (במדבר כא, יד). יחד עם "ספר

הישר" הובאו מירושלים בזמן חורבן בית שני גם "ספרים רבים תורה נביאים וכתובים, וגם ספרים ממלכי ישראל ולמלכי העמים וספרים אחרים רבים לישראל, וכן ספרי המשנה הנכונה והמתוקנה וכן מג[י]לות רבים", וכן ספר קדום אשר "יכתבו שם את כל הדברים העתידיים להיות במלכי העולם עד ביאת משיחנו". החיבור הובא על ידי אחד ההגמונים מצבאו של טיטוס לסיביליה שבספרד ומאו "נתפשט בכל הארץ" עד הגיעו למקומו של כותב ההקדמה בעיר נאפולי. החיבור נתקבל בכל "ארצות ספרד", ובמיוחד הונהג לקרוא מתוכו את סיפור יציאת מצרים בליל פסח, לאחר סיום קריאת ההגדה. הודות לחשיבותו הרבה של החיבור החליט הכותב להדפיסו ("ובעבור שראינו בספר הזה תועלות רבות... על כן שמנו מגמת נפשנו להדפיסו"), ולפני כן ניגש להגיה את נוסחו מתוך טופסים שונים שנאספו תחת ידו. וכך הוא מעיד, כי "הגיעו לידנו מהספר הזה י"ב נוסחאות, ונחקר בהם והנה כלם נוסחא אחת ואין ביניהם שינוי ולא תוספת ולא מגרעת ולא אותיות ולא תיבות משונות או דברים שונים כי כלם בשוה ובנוסחא אחת". כראה למידת דיוקנותו של הנוסח הוסיף המחבר בסיום הספר, כמו בסיום "דברי גד החוזה", הערה בסגנון הערות הסיכום של המסורה: "סכום פסוקי הספר הזה ארבעת אלפים וקצ"ה וסי' צדק"ה ממני, וחציו ויהי לתקופת השנה ויסעו בני ישראל משכם".

חרף עדותו של כותב ההקדמה על תפוצת החיבור במקורו בעברית בכל "ארצות ספרד", ובתרגומו ליוונית ולטינית בכל "ערי אדום", ולמרות הצהרתו כי הגיה את העתקתו מתוך י"ב טופסים שונים של החיבור שעמדו לפניו, עובדה היא, כי מלפני שנת ההדפסה הראשונה של החיבור (שפ"ה/1625) לא ידוע לנו על שום העתק ממנו, הן בעברית והן בלועזית, וגם אינו מוזכר בשום מקור יהודי או נכרי.

את המפתח לפתרון תעלומת "ספר הישר" נמצא, כצפוי, בסביבה הקרובה למקום הופעתו לראשונה במרוקו. בהקדמת המביא לבית הדפוס, ר' יוסף ב"ר שמואל הקטן מפאס, הוא מעיד כי העתיק את החיבור מתוך הטופס היחיד ששרד ממנו בכל מרוקו בכתבת הסופר ר' יעקב בן עטייה: "כי מעולם לא נראה ולא נמצא רק אחד שהעתיק החכם השלם הסופר האלהי כמה"ר יעקב בן עטייה זלה"ה, [אשר] העתיקו מספר כתיבת יד ישן נושן אותיותיו מטושטשות, ולולי בקיאות הרב הנז' זלה"ה לא היה אפשר לזולתו להבין האותיות ההם ולהעתיקו מרוב הזמן והטשטוש". אין זה פלא, כי האזכור היחיד הידוע לנו כיום של הסופר ר' יעקב בן עטייה – בעל היכולות המופלאות בפענוח אותיות מטושטשות – מופיע בהקשר למציאת ספר מקראי נוסף שאבד במרוצת הדורות המיוחדת לאחיה השילוני (בהשראת דברי הימים ב ט, כט: "ושאר דברי שלמה הראשונים והאחרונים הלא הם כתובים על דברי נתן הנביא ועל נבואת אחיה השילוני"). עדות זו מובאת בהערת ר' שמואל הלוי אבן יולי בספר "ראש משבי"ר" מאת ר' משה בירדוגו, וזו לשונה: "אמר הצעיר שמא"י [=שמואל אבן יולי], זכורני שראיתי בכתבי הרב הגדול כמוהר"ר יעקב אבן צור זלה"ה שראה בכתבי החכם כמה"ר יעקב עטייה ז"ל, כי בעיר פאס יע"א הובא לידו ס' אחיה השילוני וכתוב בו פסוק זה, וז"ל: ויאמר שלמה אל כל העם שפטו איש את אחיו בצדק איש מכם בצר אל יורה, ע"כ. אך לא נשאר

אין זה פלא, שנימוק דומה לזה שימש לאחרונה גם את מהדיר "דברי גד החווה", בבואו ליישב את התמיהה המתבקשת, להיכן ומדוע נעלם החיבור במשך קרוב לאלפיים שנה¹⁶. הגדרתו המתבקשת של "דברי גד החווה" מצד ואן דורט כחיבור חוץ מקראי (שהוצא על ידי חכמי ישראל מן הקורפוס המקראי) מתאימה אפוא עם מטרתו להביא להנחלת החיבור דווקא בקרב הקהילה הנוצרית, שבניגוד ליהדות המסורתית שדחתה חיבורים "חיצוניים" אלו מתוכה, בחרה היא לאמצם אל חיקה (מן הביבליה היוונית)¹⁷, ובמידה מסוימת אף העמידה את חלקם במעלה יתירה לספרי המקרא על ידי הגדרתם כספרי "אפוקריפה" – סודיים ונסתרים – שאינם ניתנים לקריאה להמון העם מחמת הסודות והחזיונות הנבואיים שבהם¹⁸.

המצאת החיבור "דברי גד החווה" על ידי ואן דורט בשנים אלו קשורה כנראה גם להתעוררות שהחלה אז, בעיקר בקרב מלומדים נוצרים, במקצוע חקירת המקרא ובכללו "הספרים החיצוניים"¹⁹.

בזכרוננו באיזה קאפיטולו מהספר. וזאת תהיה לעדה כי הן בעון עול הגלות ומגרש' הערים היו בעכרינו לאבד ממנו כל הון יקר ונעים תורתן של ראשונים כמלאכים ואף גם זאת דברי הנביאים פה אחד" (ראש משביר, ליוורנו ת"ר, לו ע"א). שני האזכורים הבודדים של "הסופר האלהי" ר' יעקב בן עטייה מפאס, בהקשר לגילויים והעתקותם לראשונה של שני ספרי מקרא יחידאיים אבודים שלא שרדו בשום כתב יד אחר בעולם, מספיקים בידינו בכדי לקבוע כי הוא עצמו גם מחברם, ובכך לצרף אותו לרשימת ה"סופרים" הבדאים, מן הטיפוס היצירתי והפורה (כדוגמת אלו המתוארים במחקרנו הקודמים) שהחליפו את העיסוק השגרתי של העתקת ספרים במקצוע מרענן ואטרקטיבי יותר של בדיית ספרים "קדמונים" חדשים בקנה מידה רחב. אכן, ראוי גם לנו להתאונן על אבדתו של "אחיה השילוני" מפאס, שבוודאי היה מסייע בידינו לקביעת זהותו של ר' יעקב בן עטייה כמחבר "ספר הישר" גם במצעות השוואה פילולוגית, וכפי שעשינו עם "דברי גד החווה" ו"איגרת ריב"ז" של ואן דורט. על הקשר בין ר' יעקב בן עטייה ל"ספר הישר" כבר העיר א' רוזנטל, חידת, עמ' רפח; ועוד חזון למועד לבירור תעלומת החיבור וזיהוי מתברו מתוך ראיות נוספות במאמר מיוחד. בר אילן, דברי, עמ' 11–8.

ספרי האפוקריפה היו רווחים וחשובים בעיני הנוצרים לכל כתותיהם. בוועידת הכנסייה הקתולית שהתקיימה בטריאנט בשנת 1546 הוכרז חרם על מי שלא יחשיב את ספרי האפוקריפה לכל חלקיהם, כפי שנתקבלו בכנסייה ונכללו בוולגאטה הקדומה. גם הפרוטסטנטים הודיעו שספרי האפוקריפה מצטרפים אל כתבי הקודש שבעברית.

א' כהנא, הספרים החיצוניים, כרך א, מבוא כללי, פרק ה. 18
ההתעניינות בספרים החיצוניים הלכה והתפתחה במקביל גם בקרב ראשוני המשכילים. הראשון 19

נוסח שער "ספר הישר" [ויניציאה שפ"ה] מן הטופס המקורי, בו מוצג החיבור כאחד מספרי המקרא האבודים: "והוא ספר קדמון חובר בימי קדם... והוא ספור פרשיו' חמשה חומשי תור' וקצת סיפורי ספר יהושע וספר שופטים... וכמה ספורי' שלא נזכרו בתורה ולא במדרשי רבותינו ז"ל. ואולי כי זה הוא ספר הישר שהוזכר בספרי הקדש באמור: הלא היא כתובה על ספר הישר..."

מבחינה מסוימת יש לראות ולהבין תופעה חריגה ונועזת זו של המצאת חיבור דמוי מקראי בידי מלומד יהודי בן המאה הי"ח ממוצא הולנדי, גם על רקע ההתעוררות שהחלה באותן השנים בקרב ראשוני המשכילים באמסטרדם לכתובת חיבורים שונים על טהרת הלשון העברית, תוך ניסיון לחקות את הצורה, הסגנון והלשון המקראיים, ככל שניתן. מן החיבורים השייכים לסוגה ספרותית מקראית חדשה זו, שנתחברו באותן השנים באמסטרדם, ניתן להזכיר את המחזה "גמול עתליה – דברי הימים ליואש המלך" [אמסטרדם תק"ל] מאת ר' דוד פראנקו מינדיס, וכן את החיבור "חכמת שלמה", שתורגם סמוך לשנת 1755 על ידי ר' נפתלי הירץ ווייזל לעברית מקראית²⁰, ואת החיבור "יובל ונעמן" על השירה והמליצה העברית מאת ר' שלמה דובנא, המחקה את הסגנון והלשון של מגילת רות²¹.

בהשראתם ובהשפעתם של אלו, נתפשטה והלכה מגמה ספרותית זו בקרב חוגי המשכילים באשכנז, שתבעו שימוש בעברית מקראית בלבד. אצל רובם שימשה העברית המקראית בעיקר לכתובת שירה, פרוזה, מחזות וסיפורים; אך נמצאו גם כאלה שבחרו להשתמש בה ליצירת חיבורים פסאודו-מקראיים, כדוגמת החיבור "משלי אסף" [ברלין תקמ"ט] מעשה ידי יצחק סטנוב (1732–1804), שייחס אותו לאסף המשורר, מ"עשרה זקנים" שכתבו את מזמורי ספר תהלים²².

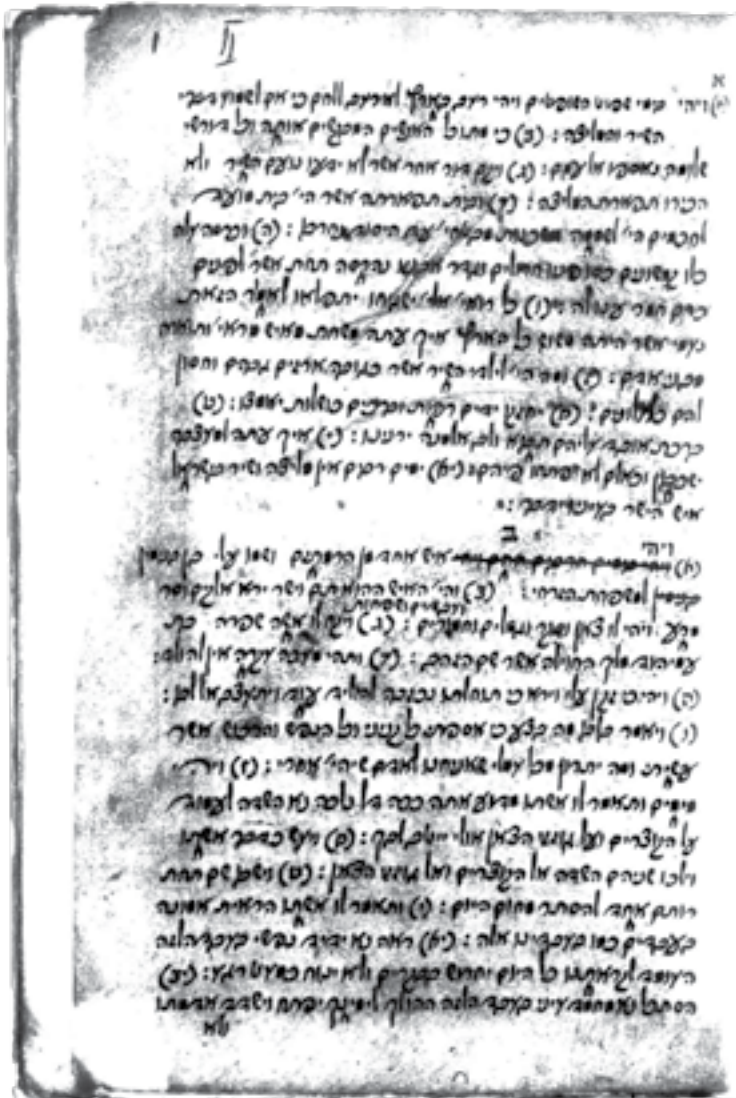
אין זה פלא, אם כך, כי הראשונים שנענו לקריאתו של ואן דורט וגילו עניין בחיבוריו ה"מקראיים", היו אלה חלוצי המשכילים שפעלו אז באמסטרדם, והם: ר' נפתלי הירץ ווייזל ור' שלמה דובנא. הראשון, הוא שמהר להודיע בעולם את טבעו של החיבור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, ובעקבותיו יצא בקריאה לפעולה נמרצת ומהירה לאיתור

שהחל מתעניין בספרות זו היה רנה"ו שבשנת 1780 פרסם את תרגום הספר "חכמת שלמה", ואף צירף עמו פירוש רחב בשם "רוח חן". בהקדמתו לספר הוא מונה את רשימת ספרי המקרא האבודים וביניהם את "דברי גד החווה". וכן מעיד כי "זה לי עשרים וחמש שנים [=שנת 1755] שהעתיק את הספר הזה [=חכמת שלמה] ופירשתי". בתקופה זו ישב רנה"ו באמסטרדם.

20 בהקדמת ר' שלמה דובנא לספר משבח את רנה"ו "על יופי מליצותיו" אשר "על אדני ספרי התנ"ך הטבעו".

21 ראה על חיבור זה ליד הערה 288.

22 על החיבור "משלי אסף" ויתר חיבוריו הבדויים של יצחק סטנוב, ועל תופעות אחרות של פסאודו-אפוגרפיה בספרות ההשכלה העברית בראשיתה, ראה: תודר, לפרשת הזיופים, עמ' 1–2; וורסט, יצחק סאטאנוב; פלאי, מגילות גנוזות; הנ"ל, שאלת הזיוף.

ספר "יובל ונעמן" מאת ר' שלמה דובנא (אוטוגרף)
כתב יד אמשטרדם, רוזנטליאנה 520

ספרי המקרא האבודים, הגנוזים אי שם בקוצ'ין הנידחת שבקצה ארץ הודו הרחוקה²³. בהתפעלות מיוחדת הוא מתאר את הבשורה הגדולה שיש בגילוי חיבורים מקראיים אלו לידיעת השפה העברית והעשרתה. והשני, הוא שטרח להעתיק בעצמו לראשונה את "איגרת ריב"ז", סמוך לזמן הגעתה מקוצ'ין לאמסטרדם בידי השליח ר"א אשכנזי²⁴.

23 על כך בהרחבה להלן חלק שני, פרק ג, סעיפים 8–9.

24 ראה ליד הערה 288.

פרק שלישי

סדרת התרגומים העבריים של ואן דורט וזיקתם ל"מגילות קוצ'ין"

הקשר ההדוק בין ואן דורט למגילות קוצ'ין מתגלה ומתברר מכיוון בלתי צפוי לחלוטין. והוא, סדרת תרגומים לעברית של חיבורים שונים, אשר לאחר עיון ומחקר נודע לנו כי הם נערכו בידי ואן דורט עצמו בתקופת ישיבתו בקוצ'ין שארכה כשנתיים ויותר. חיבורים אלו, הם:

1. ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה עם הכומר מרוואן. תורגם מ"לשון הולנדי ללשון יהודי" על ידי ואן דורט בזמן שהותו בקוצ'ין בשנת תקט"ז, ונעתק באותה שנה בידי ר' אליעזר אשכנזי ור' יחזקאל רחבי בכתב יד קמברידג' הנ"ל, בטור מקביל לצד "דברי גד החווה"²⁵.

2. מגילת אחשורוש, מכילה את התוספות למגילת אסתר מתוך "תרגום השבעים". תורגמה לעברית על ידי ואן דורט "מביבלי"א הנכתבת בלשון יון מהשבעים הזקנים בימי תלמי המלך"²⁶, ונעתקה בידי ר' אליעזר אשכנזי בשנת תקט"ז בקוצ'ין בכתב יד קמברידג' הנ"ל, בסמיכות לחיבור "דברי גד החווה"²⁷.

25 על כך בהרחבה להלן ליד הערה 336.

26 כך לפי הרשום בידי ואן דורט בהערת הפתיחה שבתחילת המגילה, אך הסברה אומרת שהוא העתיק את המגילה מתוך אחד התרגומים האירופיים של "תרגום השבעים" ולא מתוך המקור ביוונית, והדבר טעון בדיקה.

27 המגילה נעתקה בדפים כא ע"א–כד ע"ב. מתוך העתקה ראשונה זו היא נדפסה בתוך: ייטס, השוואה. העתקה נוספת של "מגילת אחשורוש" נמצאת בכתב יד לידן, ספריית האוניברסיטה 4804 [סרט 17383]. העתקה מהודרת ונקיה זו נעשתה בקוצ'ין בין השנים 1789–1790, מתוך ההעתקה הראשונה שבכתב יד קמברידג' הנ"ל. היא נעתקה לפי הוראת ר' דוד רחבי (השני), לבקשת הכומר רייץ' מהאג. כך לפי הרשום במכתב (בשפה הצרפתית) שנשלח מהאג, בתאריך 30 באפריל 1822, המצורף בסוף כתב היד. במכתב זה נאמר שכתב היד נשלח מקוצ'ין כ־30 שנה קודם אל משפחת הבנקאי היהודי טוביה בועז מהאג. על התכתבות זו ראה בהרחבה להלן ליד הערה 149.

דברי גד המורה

420

והנה זה בא אל לבוש צנים ובידיו
אלהה שריד גוף ונעם עשר הנגידים
ולקח את הנה ועד החרס ונעם אלה
הכבר בראשו והשרים והגדים על לבו
והוא לבוש צנים קח קול אומר ואמר
מה לך פה עומדה ומה לך פה עומדה
כי חצרב לך מקום מתקנה ובפירידי
אשר הקמית עם שרידים ונערים ואלה
אשר חסרם לרשע הנה לבוש צנים
התקום חזק לעמוד ולא לעמוד כי חסר
היה חזק ואין לך חסר במעמך כי חסר
בעיניו החן שיהיה נהפך יד ונעם
תקומתו על שנים בכלל אברהם
ישרון מפעולות מעמך לשפלות עמוד
ביתרון העל מהחם כי העל חסר
באלו חסר על יד חסר ומתקן כח חסר
על העל לעוף ונעם לעמוד ומעמך
ולולי הכח אין העל כן הכבר חסר
כי כל שער כונה נחפשים מיום
נחם וזה חסר חסר במעמך
למעמך בפירידי אשר במעמך חסר
ומפועלות העל ובכוחותם ובנחלקם
הכונה נעם עד שחברו לעמוד

[illegible]

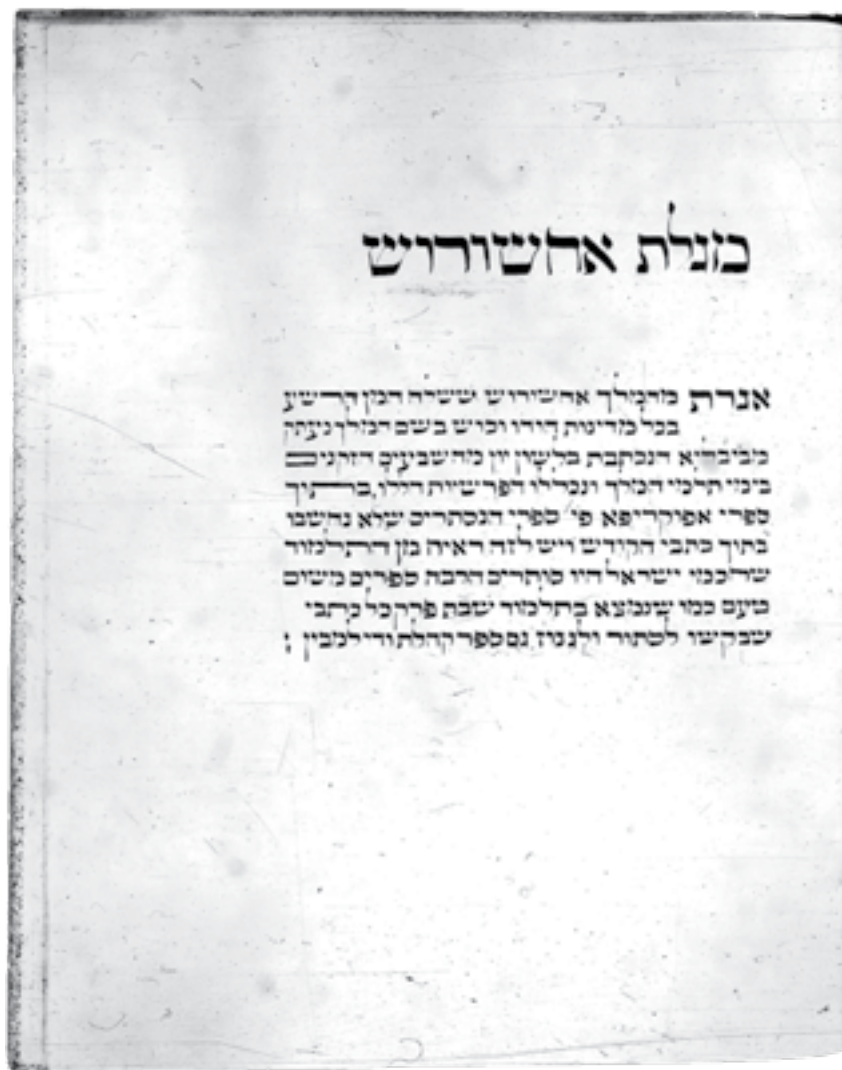
ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן (טור פנימי),
תרגום לעברית מאת עמנואל יעקב ואן דורט

דברי גר החולה

בנצרות הקדש כאלו קדחת לרועה
לחמור : וראשית שמונתה נחשת
ומקדח וטבת לדי המכלה ויחנך
נחשת דק לעשר ומסדת בדוח חיות
וקום בעור כנגור למעבד המונחה
ולקבר המוחות : וחסד טוח כחידור
עד עולמה שלמים : וקדור אשר
נכלל כחור המטה לקח חסד ויחיה
מנצח זבח שלמים ליהוה על מנבר
אשר לפני קדשות אל אדני צבאות
והמנחת קול שירת חסד לאשר : חור
יהוה כי חננת פ. וראש : עז ומסדת
ית ויהי ל. למנחת : אשר ליהוה כי
גלה גלה סוף ויחכו כחן סוף :
קום כינה קום גבורת קום ועלכות קום
קד וטבת : קדש למנחת יהוה : כי
חלדים חוש היום וחסד המונחה
מחלח : חסד רב יחיה ויהיה לאור
צדקה ועזרה : עזר ונפש שר קדור
שמים וארץ : חסד כי כנסה בקדש ולא
יהיו חסד כי כנסה נאדר בקדש ולא
כמונחה : כי כל הגדלת כל דוממות
דברת ועזרה : כי הגדת האחרון מראשית
והמנחת

[illegible]

כתיבת ר' יחזקאל רחבי (עמוד ימני) ור' אליעזר אשכנזי (עמוד שמאלי) – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.20

"מגילת אחשורוש" – תוספות למגילת אסתר (תרגום לעברית), מאת עמנואל יעקב ואן דורט – כתב יד לידן, ספריית האוניברסיטה 4804. נעתקה בקוצ'ין סמוך לשנת 1789 לפי הוראת ר' דוד רחבי (השני) לבקשת הכומר רייץ' מהאג

3. **אלקוראן.** תורגם לעברית על ידי ואן דורט מתוך התרגום ההולנדי של Glosenmacher (שנעשה מתוך התרגום הצרפתי של Du Ryer), ונעתק בקוצ'ין סמוך לשנה ה"ל בידי דוד בן יצחק הכהן מברלין²⁸ בכתב יד ווינגטון, ספריית הקונגרס 183 [סרט: 42787]. מחבר התרגום והמעתיק זוהו לראשונה על ידי מ' וינשטיין²⁹. בגוף

העתקה שלישית של "מגילת אחשורוש" נמצאת בכתב יד פרנקפורט דמיין, ספריית האוניברסיטה 91 [ס' 30271]. העתקה זו נעשתה בידי אליקים כרמולי מתוך הטופס המהודר שבכתב יד ליידן. הידיעות עליו רוכזו במאמרו של וינשטיין, קוראן, עמ' 37–31. והרי חלקן הנוגעות לענייננו: ביום האחרון של השנה הלועזית 1757 ביקר בקוצ'ין המלומד הצרפתי Abraham Hyacinth Anquetil, שהיה במהלך מסעו בארצות המזרח במסגרת מחקרו על הדת הזוראסטריית. הוא שמע על כתב הזכויות של יהודי קוצ'ין בשפה הטאמילית (שעל גבי לוחות הנחושת), וקבל רשות להעתיקו. לאחר מכן ביקש מר' יחזקאל רחבי את התרגום של כתב הזכויות לעברית. מאחר שלא הצליח לקרוא את כתיבת ידו של ר' יחזקאל רחבי, הוא פנה ל"צער יהודי" בשם דוד כהן (Anquetil עצמו היה אז בן 26) וביקש ממנו לרשום עבורו על דף את צורת אותיות הא–ב בכתיבת ר' יחזקאל רחבי לפי הסדר. תצלום מהדף המקורי מופיע במאמרו של וינשטיין, עמ' 34 (הכתיבה זוהי לכתיבת ידו של דוד הכהן בכלל החיבורים שהעתיק המתוארים למעלה). בשנת 1769 חלה דוד הכהן, עד שהוצרך לכתוב צוואה. בנוסח הצוואה הוא מזכיר בשם דוד כהן, המופיע ברשימות החברה ההולנדית בשם Jan Fredrik Scheffer, מברלין. בתוך הצוואה, הוא משחרר את שפחתו־פילגשו, ומודה כי הוא אביהם של שני בניה, ולכן מעניק להם סכום אדיב לכלכלתם. את יתר רכושו הוא מקדיש לבית הכנסת "פרתסי" של היהודים הלבנים בקוצ'ין. בתור אחד מן האופורטוניסטים לביצוע הצוואה הוא ממנה את דוד רחבי (תפ"א–תקנ"א), בנו השלישי של ר' יחזקאל רחבי. הוא חתם את שמו על הצוואה באותיות לטיניות: D. Cohen. בסופו של דבר הוא קם מחוליו, והוא מופיע ברשימות החברה ההולנדית עד לשנת 1772. ידיעות אלו מצביעות על הקשר ההדוק שהתקיים בין דוד הכהן מברלין למשפחת רחבי, והן מהוות סימוכין לקביעתי להלן שאת סדרת התרגומים המתוארים למעלה העתיק דוד הכהן בכתיבת חצי קולמוס קוצ'נית עבור ר' יחזקאל רחבי.

29 וינשטיין, קוראן, עמ' 20–19. עמוד השער של כתב היד אבד, אך תוכנו שוחזר מתוך רשימות המסע בארצות המזרח של המיסיונר המומר יוסף וולף, שכתב היד הזה היה למראה עיניו בעת ביקורו במשעה, בביתו של מולא משיח, והוא העתיק את הנוסח הבא שהיה רשום על גב השער של כתב היד: "חוק הישמעאלים, נקרא קוראן, מתורגם מערבית לצרפתית על ידי Durier, ומצרפתית להולנדית על ידי Glosenmacher, ואני עמנואל יעקב מדורט תרגמתי אותו כעת ללשון הקודש. נעתק כאן ב־Kogen על ידי דוד בן יצחק מברלין" (וולף, מחקר, עמ' 126). על מקורו של כתב היד מפרס יעידו ההערות הפירוש בכתב ערב־פרסי המשולבות בין השורות בדפים הראשונים של הספר, וכן הרשומות בכתיבה פרסית בדף האחרון (256 ע"א וע"ב). דף זה נתלש מכתב היד,

התרגום הוכנסו עשרות הערות מידיהם של המתרגמים הראשונים (Glasemaker - Du Ryer), המכילות ביאורי מונחים, פירושי מילים בלטינית ובהולנדית, ותיאור הרקע ההיסטורי לפרקים שונים.³⁰

4. הברית החדשה. תורגם לעברית על ידי ואן דורט כנראה מתוך התרגום ההולנדי³¹, ונעתק בקוצ'ין סמוך לשנה הנ"ל בידי דוד בן יצחק הכהן מברלין בכתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 32. Oo 1 [סרט 16269]³². הוא נמסר במתנה בשנת 1809 על ידי הכומר קלאודיוס ביוקאנן שמצאו בקוצ'ין בעת ביקורו שם בשנת 1806. זהותו של המעתיק נקבעה על ידי מ' וינשטיין לפי השוואת הכתיבה עם יתר החיבורים בכתבי ידו. זהותו של ואן דורט כמחבר התרגום נתבררה כאן לפי השוואה ליתר התרגומים.

5. תורת גוים עריות, מכיל תיאור הדתות באזור מאלאבאר שבהודו (הינדואיזם ובודהיזם), מנהגיהם ואליהם³³. תורגם על ידי ואן דורט בזמן שהותו בקוצ'ין בשנת תקט"ז, מתוך חיבור לא ידוע בלועזית³⁴, ונעתק באותה שנה בידי ר' אליעזר אשכנזי בכתב יד ניו יורק, בהמ"ל 10616 [סרט 4724]³⁵. כתב יד זה הובא מקוצ'ין לאירופה

בשוגג או במכוון, כאשר נמסר לכריכה בשנים האחרונות, וכפי שניתן להבחין מתוך הסריקה הדיגיטלית שנעשתה ממנו לאחרונה. תצלומו של דף זה (ורבים אחרים כמותו) שרד במיקרופילם הישן שבמכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים.

30 וינשטיין, קוראן, עמ' 24. מתוך הרבה מן ההערות ניכר יחס מזלזל מצד הכותב, או המתרגם, כלפי נביא האיסלאם, חזיונותיו ומצוותיו. וינשטיין מעיר כי ואן דורט השמיט מתרגומו חלק מהנספחים שצורפו בתחילת התרגום של Glasemaker, המכילים בין היתר דו־שיח שהתנהל בין המומר עבדאללה אבן סאלם לבן־שיחו היהודי, המביא בסופו להתאסלמות היהודי.

31 ולא מן המקור ביוונית, אך הדבר טעון בדיקה.

32 מלבד העתק שלם זה, נמצא ממנו העתק נוסף של החלקים "מעשה השליחים" ו"חזון יוחנן", כתב יד בספריית האוניברסיטה בקמברידג' 2–1. 16. Oo 1 [סרט 16264]. גם עותק זה נמסר במתנה בשנת 1809 על ידי הכומר קלאודיוס ביוקאנן שמצאו בקוצ'ין בעת ביקורו שם, כנ"ל.

33 שמו של החיבור מושאל מן הביטוי העתיק (המופיע במקורות שונים בשם חז"ל): "תורת גוים – עריות", בהתאם לתוכנו המכיל סיפורים ורעיונות מן המיתולוגיה ההינדואיסטית והבודהיסטית, הרוויים בתיאורי עגבים ופריצות.

34 התיאורים הארוכים והמפורטים של הסיפורים והאמונות שוללים את האפשרות כי ואן דורט הוא המחבר בעצמו.

35 לפנים כתב יד לונדון, בית הדין ובית המדרש 53. נמכר בבית המכירות של קריסטס, ניו יורק, יוני 1999.

פרשת קי' מן ההעלה

נכתב במקא

לש הא הטוב והחיים ספר צלח / בשם חוקים את
 העולם כלם להם חיים את המלכות ואשר
 צא ידלם ונעלה העולם / איכילם הכאם את הלם /
 צאן רוסח את ככר ארמון וכלם סליה ששון כי הוא
 חסד /

פרשת קי' נכתב במקא

מקחבל הנעשה מן קליפות התמרים

נאמר / נאמר / נאמר / נאמר / נאמר /
 לש הא הטוב והחיים אלהם את / את / את / את / את /
 כהן / כהן / כהן / כהן / כהן /
 ענין וברנע / צא הברק אלה שחבר היה חלק צלח -
 אלה את שחבר / וכלם צלח את / צלח את / צלח את /
 אלה את / ונאמר יסדיר את / אלה את / אלה את /
 ונאמר / צא צארים וכתבים את / את / את /
 הנעלה כחלם העולם / וליפות התערים /

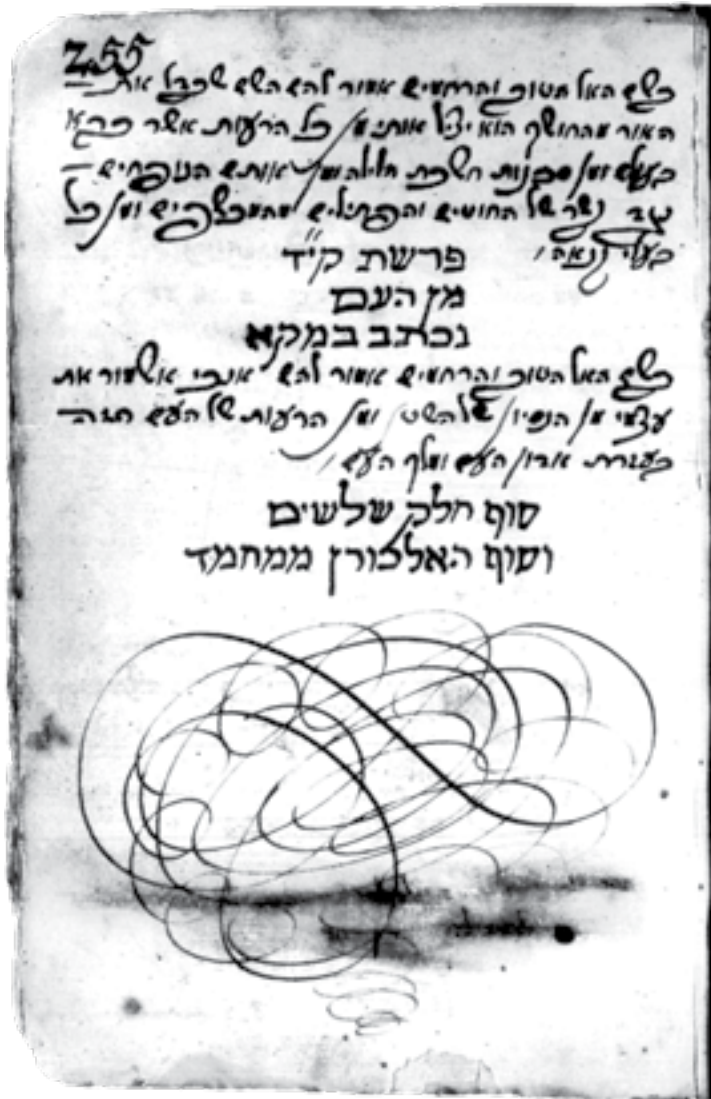
פרשת קי' מן הישועה

נכתב במקא

לש הא הטוב והחיים אשר אלה / אלה / אלה /
 נאמר / נאמר / נאמר / נאמר / נאמר /
 נאמר / נאמר / נאמר / נאמר / נאמר /
 פרשת קי' מן ההבדלה נכתב במקא

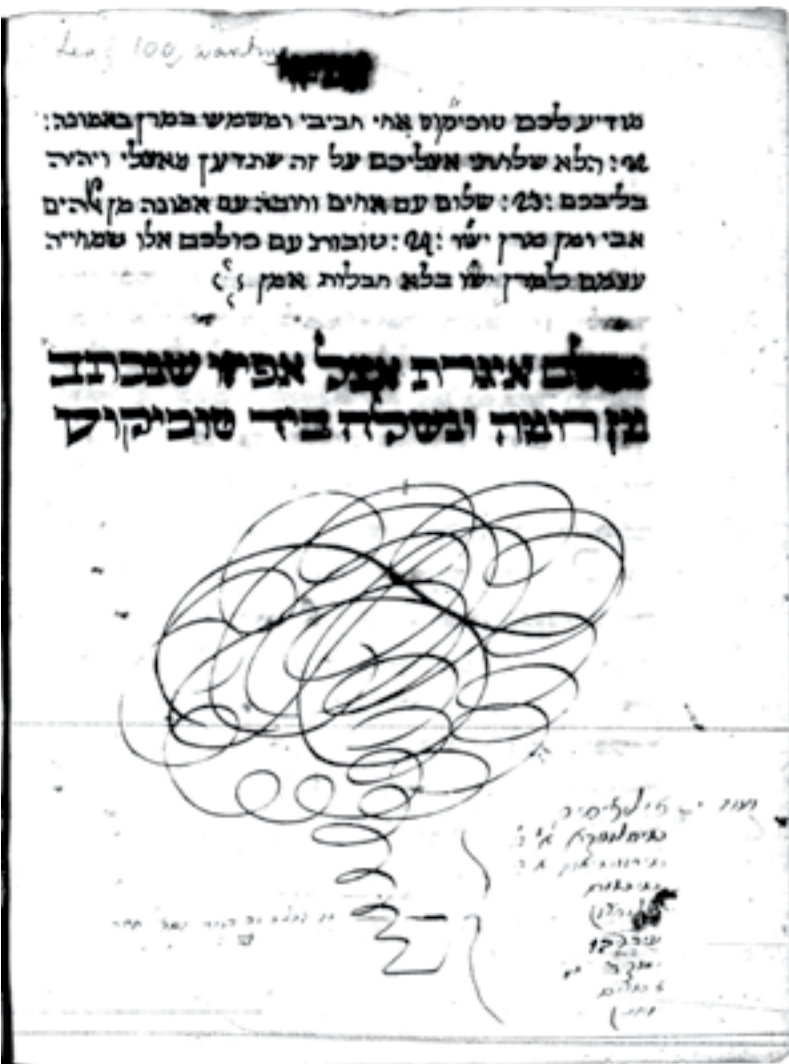
לש

תרגום ספר "אלקוראן" לעברית, מאת עמנואל יעקב
 ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין

קוצ'ין, אמצע המאה הי"ח –

כתב יד וושינגטון, ספריית הקונגרס 183

עמוד ימני: "ברית חדשה", סוף חלק "מעשה השליחים", תרגום לעברית
מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין (כתב
מרובע) – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 1. 16. 001

בידי התייר הגליצאי שלמה רינמאן³⁶, שמכר אותו לחוקר אהרן ילינק. הוא ציין לפניו שהחיבור היה בבעלות ר' יחזקאל רחבי, וממנו עבר בירושה לצאצאיו³⁷. זהותו של המעתיק נקבעה על ידינו לפי השוואת הכתיבה עם יתר החיבורים הנ"ל בכתיבת ידו. זהותו של ואן דורט כמחבר התרגום הוצעה על ידי מ' וינשטיין³⁸, ונקבעה כאן לפי השוואה ליתר התרגומים.

6. שארית ישראל, מכיל "ספורי קורות ישראל אחר היוסיפון", מאת ר' מנחם מאן אמלאנדר, אמשטרדם תק"ג³⁹. תורגם לעברית על ידי ואן דורט מתוך המקור באידיש, ונעתק בקוצ'ין סמוך לשנה הנ"ל בידי דוד בן יצחק הכהן מברלין בכתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 137. O0 1 [סרט 16273]. הוא נמסר במתנה בשנת 1809 על ידי הכומר קלאודיוס ביוקאנן שמצאו בקוצ'ין בעת ביקורו שם בשנת 1806. זהותו של המעתיק נקבעה על ידי מ' וינשטיין לפי השוואת הכתיבה עם יתר החיבורים בכתיבת ידו. זהותו של ואן דורט כמחבר התרגום נתבררה כאן לפי השוואה ליתר התרגומים. ככלל, טיב ואיכות התרגומים הנ"ל הוא ירוד למדי, ורחוק מלהיות נאמן למקור. הם נעשו בצורה חובבנית וקלילה, וניכר שנכתבו ונערכו "אגב אורחא" וללא השקעה רצינית. לכך נוספו מאות הטעויות והשיבושים שנפלו בהעתקתו המרושלת של דוד בן יצחק הכהן מברלין. הוא מרבה להחליף בין האותיות ד-ר, ו-ז, ב-כ, ס-ס, ומכך יש להסיק כי המקור שלפניו, בכתיבת ידו ואן דורט עצמו, היה כתוב בכתיבה מרובעת⁴⁰. קריאה בכל אחד מן התרגומים הנ"ל מזמינה אותנו להתרשם מסגנונו העצמאי "הטבעי" והמקורי של ואן דורט, ונותנת בידינו אפשרות להתחקות אחר לשונו העברית, ללא אמצעי ההשוואה וניסיונות החיקוי המלאכותיים שנקט במגילות קוצ'ין. והרי חלק

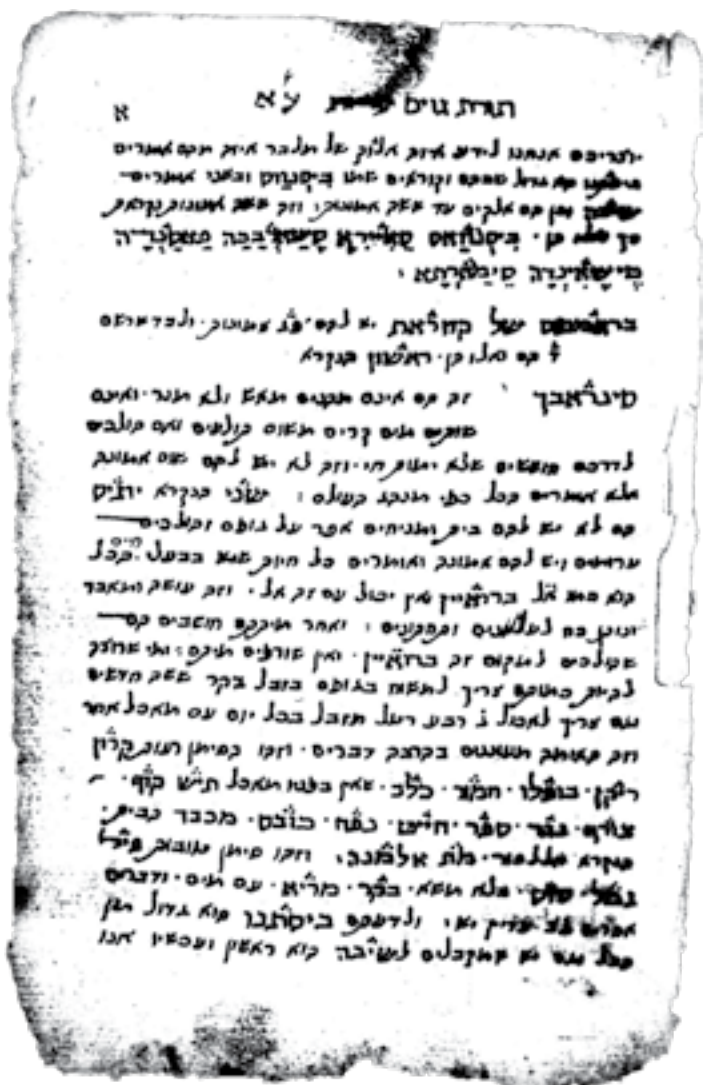
36 נפטר בוינה בתאריך 4 לינואר 1873.

37 ילינק, בית המדרש, כך ה, עמ' XLV.

38 וינשטיין, קוראן, עמ' 40. הוא אינו נוקב בשמו של החיבור, אלא רומז עליו בקצרה, ודוחה את הדיון בעניינו להודמנות אחרת: "On another occasion we shall identify a Hebrew translation in manuscript of a work on Hindu belief and practice which issued from the same circle"

39 בשער הספר (וארשה תקצ"ט): "ספר שארית ישראל / והוא חלק שני מספר יוסיפון / כולל כל הסיפורים וכל הקורות אותנו מעת חורבן בית שני בכל קצוי הארץ אשר נפוצו שם בני ישראל ומה הגיע אליהם במקומות ההם".

40 וינשטיין, קוראן, עמ' 29.

ספר "תורת גוים עריות" על מנהגי הדתות באזור מאלאבאר בהודו,
מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, אמצע
המאה הי"ח - כתב יד ניו יורק, בית המדרש לרבנים 10616

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

[illegible]

"שארית ישראל" מאת מנחם מן אמלאנדר, תרגום לעברית מאת עמנואל יעקב

וואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין (כתב רש"י), קוצ'ין, אמצע

המאה הי"ח – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 00 1.37

מן המאפיינים הראויים לציון במלאכת תרגומו: הוא אינו נאמן למקור כלל, אלא מוסיף וגורע כפי העולה על רוחו. לעתים הוא משנה גם בתוכן לפי טעמו האישי. פסוקי המקרא שגורים על לשונו היטב, והוא משבץ וחורז במהלך התרגום שברי פסוקים וביטויים מן המקרא ומאמרי חז"ל. עקב השימוש הבלתי נשלט במטבעות לשון ודימויים מן המקרא, הוא נזקק לעתים רבות לוותר על המשמעות והמבנה המקוריים של המשפט בכדי להתאים אותו לביטוי או לחרוז המקראי שבחר⁴¹. הביטויים המקראיים והחזו"ליים שהוא משבץ בכתיבתו מעורבים בשגרת לשונו העברית המשובשת, האופיינית לכתיבה העממית של דוברי האידיש במאה הי"ח. כך שהתוצאה המתקבלת היא של טקסט מנומר וטלול הבלול ומורכב מצורות לשון שאינן מתאחות, דבר המכביד באופן משמעותי על הקריאה השוטפת וההבנה הנכונה. בנוסף לכל אלו, במהלך מלאכת התרגום נזקק ואן

41 וינשטיין, קוראן, עמ' 24. והרי מספר דוגמאות: "אבל המה פעם בחוץ ופעם ברחובות" (אלקוראן, 2 ע"א), "בשנה חמישית היתה מלחמה הנקראת מלחמות בארות שיחין ומערות" (שם, 5 ע"א), "אזי מחזיבים למסור עבד אל אדוניו" (שם, 6 ע"א), "לא יבא עם כלי זיין רק כמו שאר אורחי ופרחי" (שם), "נשמות הצדיק והטהור נלקח מגופו בצד ימין כמשחל ביניא מחלכא ונשמות הרשע והטמא נלקח מגופו בצד שמאל בכח גדול ובאכזריות כפיטורא בפי ושת" (שם, 11 ע"א), "ולמה יראת מפני שני זנבות האודים העשינים המלאים בחרי אף הבאים לך ללחום בשתי סעיפים" (שם, 57 ע"ב), "כי השם נתן הספק בלי אמונה בדעתם והוא הסיר חכמות חכמיהם ובינת נבניהם הסתיר, ולעולם לא יאמינו בתורת" (61 ע"ב), "כי פניהם יהיו מלאים זיו ומפיקים נוגה" (שם, 109 ע"ב), "השבת את גאון עוזכם ומחמד עיניכם בית המקדש שלכם שני פעמים" (שם, 134 ע"ב), "ויחרישו עליה כשעה חדא להשתומם על המראה אשר ראו" (שם, 144 ע"א), "והמה יהיו כמוץ לפני רוח ומלאך השם דוחה אותם לשאול תחתיה" (שם, 159 ע"א), "אותם המתפללים לאלילים נדמו להשממית כי היא עשתה ביתה ובידיה תתפש וביתה לא תוכלה להצילה מחום ומקרח" (שם, 168 ע"ב), "כי מגדול עוז דברי נביא ובהם ירוץ צדיק ונשגב" (שם, 173 ע"ב), "נשי שמענה לדברי בעליכן אעשה עמכן חטיבה לגרש אתכן בכבוד... ואין אני ואתן יכול לדור בכפיפה אחת" (שם), "ונשותיהם תתמלאו ברוח חן ותחנונים ותשבו על מוטות שן סרוחים על מטותיהן" (שם, 182 ע"ב), "אבל שמחתי תמיד עם נדיבי עמים כשנאספו עם אלהי אברהם" (מגילת אחשוורוש, פרשה ג), "ראינו במראות הצבאות" (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, א ע"ב), "סתומים ותתומים בנסתרות אשר המה לא לאלוהינו" (שם, ב ע"א), "וטעמו כשד השמן בשני אופנים" (שם), "אמונת המשיח לכפרת עונותם להמשיך חסד אל עליהם" (שם, ג ע"א), "ועתה ראה הקרן הפוך ביד האויב ומקדש שממה" (שם, ה ע"א), "לסנהדרין ולאנשי כנה"ג כח ורשות לעשות סייגים לתורה כדי שלא יהיו כחזיר ביער" (שם, ט ע"ב).

דורט לעתים קרובות לחדש מילים או צורות שימוש שאינן ידועות מכל מקור אחר.⁴² לעתים הוא משתמש במונח או ביטוי מסוים מן המקרא במשמעות אחרת.⁴³ על כל פנים, כתיבתו הייחודית של ואן דורט היא שאפשרה את הסרת הלוט מעל חיבוריו הבדויים. בחינה והשוואה של עשרות ביטויים וצמד לישון חריגים המופיעים בתרגומים העבריים של ואן דורט, עם הביטויים החריגים האופייניים למגילות קוצ'ין, מביאה אותנו בהכרח למסקנה כי ואן דורט הוא בעליהם האמתי והיחיד. מבנה הפרשיות והפסוקים של החיבורים הנ"ל בתרגומו של ואן דורט, עם המאפיינים

- 42 להלן מספר חידושי מילים לדוגמה: "ובאם שאתם מתלככים בטיט ובצואה" (תרגום אלקוראן, 64 ע"ב), "כאשר יתחלק המוץ מן הזרעים והגרעונים" (שם, 79 ע"א), "ובאם שאקבץ כל עדים שבעולם בסביבותיהם להסעיד [=להעיד] עליהם" (שם, 80 ע"א) "והזרו ממסיטת השטן" (שם, 85 ע"ב), "ואותם שיראו מפני ועשו את מצותי יפריקו [=יפדו] את עצמם מגזר דין" (שם, 86 ע"א), "באם שלא עמד נפשי בהגעלה [=בהרגשת גועל] נגד עבודתכם היה אפשר שהלכתי בדרכיכם, אבל עכשיו שראיתי המיאוס והשיקוץ של דרכיכם המלאים בכל דבר גיעול אי אפשר לי לילך עמכם" (שם, 89 ע"ב), "והפתחתי אוצרות השמים ממעל" (שם, 90 ע"א), "ראצו להצליב אתכם על העצים המוכנים לצליבה" (שם, 91 ע"א), "קח מכספיהם לפרנסת עניים למען שתצדיק ותטהר אותם" (שם, 106 ע"ב), "הזהב והכסף וכל מיני מתכות אשר ינססו [=ימסו] על ידי אש" (שם, 124 ע"ב), "אפילו כמשאות גרעון חרדל אחת" (שם, 150 ע"ב), "הרעדות הארץ אשר תבוא ביום הדין תהיו דבר נכרית [=דבר זר] בעיניהם" (שם, 152 ע"ב), "יקח חבל אחד ויקשר אותו בעליות או באיגרות [=גגות] ביתו" (שם, 153 ע"א), "בראתי הגמלית [=נאקה] לאות על אחדותי ולפי זה [=ולפיה] יקריבו האורחים גמלית לקרבן במקא" (שם), "שיש על הרצפה מים רבים והגביהת את מלבושיה עד ברכיה כדי שלא תתלחלח אותן" (שם, 164 ע"ב), "נתתי לו [=לשלמה המלך] מקור ונהר והים העשויים מנחושת מסוס ונמוס ונראים כמים אדומים" (שם, 177 ע"ב), "והיו בוננים [=בונים] לפניו בנינים טובים ומופלאים עם מגדלים נאים" (שם), "עמי הזהרו שבל נתעז מדברי על ידי השיאת השטן" (שם, 179 ע"א), "הלא ראתם הספינות המרחפין על המים" (שם, 179 ע"ב), "זכרו בהיום אשר בו נתן השם הנצחון לנו עליהם ואנו היום שובבים לשובינו ולקחנו את נקמתנו מהם" (שם, 199 ע"ב), "ובאותו היום תאחזה הארץ רעדה גדולה וההרים ינוססו עד עפר" (שם, 230 ע"א). וראה דוגמאות נוספות של חידושי מילים מתוך "דברי גד החוזה", להלן ליד הערה 392.
- 43 כגון: "ובשעה שהשמש יוצאת על הארץ נעשה הטל כמסוס נוסס" (שם, 159 ע"ב). הביטוי "כמסוס נוסס" מופיע בישעיה י, יח. אך שם במשמעות רקבון. וכן: "הבני אדם עושים תמיד מלחמה עם עמיתיהם ומפליגים העז על השוד, אבל השם יציל תמיד הנרדף מן הרודף" (תרגום אלקוראן, 186 ע"א). מקור הביטוי בלישון הכתוב [עמוס ה, ט]: המבליג שד על עז, אך ואן דורט משתמש במונח "מבליג" במשמעות "מפליג", ולא במשמעות "מגביר" ומחזק, כדברי כל המפרשים.

הייחודיים להם, זהה למבנה הפרשיות והפסוקים במגילות קוצ'ין. הרבה מן האפיונים החריגים של "דברי גד החוזה", כדוגמת: ריווח של שורה ריקה בין פרק לפרק, מספור הפרקים והפסוקים באותיות, סימון סוף פסוק בנקודתיים (:) – מופיעים גם בתרגומו של ואן דורט ל"מגילת אחשורוש" ול"ברית החדשה". עיצוב הטקסט של תרגום הקוראן, עם סימני ההפסק בצורת קו נטוי באלכסון ורווחים, דומה לעיצובו של הטקסט ב"איגרת ריב"ז". שילוב ההערות בגוף הטקסט בתוך סוגריים מצוי בתרגום הקוראן וכן ב"דברי גד החוזה" (הערות מסורה), "מגילת אחשורוש", "דברי הימים" ו"חלום בריטאניא". ולמי שהתפעל יתר על המידה מסימני וציוני "המסורה" המעטרים את "דברי גד החוזה", וראה בכך ראיה לקדמותו של החיבור⁴⁴, נכונה הפתעה כאשר יעיין בתרגומו של ואן דורט לקוראן: לאחר שהלביש את פסוקי הקוראן במחלצות מקראיות, הוא בחר לקשט הרבה מהם ב"טעמים" של המקרא (ראה דוגמה בסריקה המצורפת). הטעמים מופיעים בצורה ספורדית וכמעט אקראית, בדומה לציוני המסורה ב"דברי גד החוזה". נציין, כי להלן נראה שאת הרעיון להמצאת "איגרת" רבן יוחנן בן זכאי שנכתבה כביכול "בציוות רבן גמליאל הנשיא ליהודים אשר בעיר רומי", ונשלחה "על יד ינאי הקטן מתלמידי רבן גמליאל ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי נשיא אלקים בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא" שאב ואן דורט מ"איגרת אל הרומיים" של השליח פאולוס (תלמיד רבן גמליאל); ואת הרעיון להמצאת "דברי גד החוזה" שאב מן האפוקליפטיקה הנוצרית "חזון יוחנן". שני החיבורים האלו כלולים בתוך "הברית החדשה" שתורגמה על ידי ואן דורט בתקופת שהותו בקוצ'ין, והדבר מצביע על השפעה וקשר הדוק בין תרגומיו העבריים של ואן דורט לקוראן ולברית החדשה לבין חיבוריו הבדויים. בהמשך המאמר נצביע על הקבלות נוספות בתוכן ובלשון בין תרגומי ואן דורט למגילות קוצ'ין. אין בידינו להוכיח אם את חיבוריו הבדויים ("איגרת ריב"ז" ו"דברי גד החוזה") כתב ואן דורט לאחר תרגום הקוראן והברית החדשה או להיפך, אך הסברה נותנת שאת התרגומים הנ"ל כתב בזמן שהותו בקוצ'ין לפי בקשת מנהיג הקהילה ר' יחזקאל רחבי, ומספר ראיות לכך: 1] תרגומים אלו נמצאו בקוצ'ין ונעתקו סמוך לזמן ישיבתו של ואן דורט בידי דוד בן יצחק הכהן מברלין בכתובה מרובעת וכן בכתב רש"י⁴⁵, בצורתו הטיפוסית הנהוגה בכתובת בני קהילת קוצ'ין, מה שמוכיח כי הם נועדו עבור

44 ראה בר אילן, דברי, עמ' 23.

45 את התרגום לקוראן העתיק דוד הכהן בכתובה אשכנזית, כנראה, עבור עצמו.

מי מבני הקהילה המקומית. בצורת הכתיבה של המעתיק, שהיה מורגל מנעוריו בכתיבה אשכנזית, ניכר המאמץ הרב והקושי שהיו כרוכים בהסתגלות לכתיבה החדשה. מן הטעויות שנפלו בהעתקתו של דוד בן יצחק הכהן (החלפה בין האותיות ד-ר, ו-ז, ב-כ, ס-ס) יש להסיק כי המקור שעמד לפניו, בכתיבת ואן דורט עצמו, היה כתוב בכתיבה מרובעת⁴⁶. [2] העתקים מתרגומו של ואן דורט לכלל החיבורים הנ"ל אינם ידועים לנו מחוץ לקוצ'ין. התרגום לקוראן לבדו התגלגל בתקופה מאוחרת לפרס. [3] בנוסח השער של הקובץ בכתב יד קמברידג' הנ"ל מפורש כי את תרגום ויכוח ר"ש מורטירה נגד הכומר מרוואן תרגם ואן דורט "מלשון הולנדי ללשון יהודי" בעת שבתו בקוצ'ין עבור ר' יחזקאל רחבי, וההיגיון נוטה לומר שבאותה הזדמנות תרגם עבורו גם את יתר החיבורים הנ"ל. [4] ר' יחזקאל רחבי נודע בעיסוקו הרב בתחומי ידע שונים ומגוונים, ובמיוחד בהתעניינותו בתולדותיהן של הדתות השונות⁴⁷, וכפי שצוין הדבר בהבלטה יתירה

46 יתכן שהתרגומים המקוריים בכתיבת ידי ואן דורט היו בבעלות ר' יחזקאל רחבי, וההעקקות של דוד הכהן הוכנו עבור מישור אחר מבני הקהילה, כדוגמת החכם והמלומד ר' יוסף חליגואה, גיסו ובן אחותו של ר' יחזקאל.

47 וכדברי ו"י פישל: "אף על פי שהיה שקוע בענינים מסחריים ודיפלומטיים, כסוחרה הראשי של החברה ההולנדית להודו המזרחית, נתפנה יחזקאל רחבי לעסוק גם בעניני תרבות וספרות ודת, הנוגעים לאחיו היהודים ולבני דתות אחרות היושבים בקוצ'ין. [אדריאן] מואינס, המושל [ההולנדי] של קוצ'ין, מזכיר את הדבר ואומר על יחזקאל רחבי שהוא 'התעניין בכל דבר יהודי הנוגע לעמו'... מואינס קורא ליחזקאל רחבי אף 'חוקר חרוץ של ההסטוריה היהודית', ומזכיר את הישגיו בספרות. באמצעות יחזקאל רחבי תורגמו בשביל מואינס לוחות הנחושת הנודעים לשפת מאלאבאר וממנה להולנדית" (פישל, היהודים, עמ' 110-108). ר' דוד רחבי, בנו של ר' יחזקאל, המשיך בדרך אביו ובשנת תקמ"א (1781) ביקש מאת החכם הבגדאדי יחיא בן אברהם שרף הלוי, שישב באותן השנים בקוצ'ין, לתרגם עבורו מפורטוגזית את כל החומר ההיסטורי הרלוונטי לתולדות הקהילה היהודית בקוצ'ין שנאסף בידי המלומד אדריאן מואינס, קומאנדיר החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין. החומר המתורגם רוכז על ידי יחיא שרף הלוי בתוך "ספר סיפורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין", אשר היווה מקור עיקרי ומרכזי לכל החיבורים ההיסטוריים והכרוניקות על תולדות יהודי קוצ'ין שנכתבו מכאן והלאה בידי בני הקהילה. בנוסח השער של "סיפורי שמועות" משבח המתרגם יחיא שרף הלוי את ר' יחזקאל רחבי בתארים הבאים: "איש משכיל חכם חרישם ונבון דעת, הזקן הישיש הגביר המרומם האלהי כ'מ'ה'ר' אדון יחזקאל נ'ע' רחבי מכונה, איש תבונה בספרי דת ותבונה, חפז ודרש מכל האומות בעלי חכמות בכתיבות ולשונות שונות לדורות הראשונות..."

ברשמייהם של המבקרים הנוכריים בקוצ'ין⁴⁸. 5] הודות לתפקידו כסוכן ראשי, סוחר ודיפלומט, בשרותה של החברה ההולנדית להודו המזרחית⁴⁹, היתה לר' יחזקאל רחבי עמדה רבת חשיבות בקרב כלל הקבוצות האתניות שחיו באזור קוצ'ין. ביתו, שהיה בנוי סמוך לארמונו של מלך קוצ'ין, שימש מקום מפגש של כמעט כל המלכים, השליטים, הנסיכים והשרים הילידים מחד, ושל הקומאנדירים ההולנדים, ויתר התיירים והמלומדים האירופיים מאידך⁵⁰. עסקיו המסועפים בתוך המדינה ובארצות רבות זימנו מפגשים תכופים עם סוחרים מבני דתות שונות, מה שמסביר את הצורך שלו בתרגום החיבורים הנ"ל. בהקשר לדיוננו ראוי לציון במיוחד הקשר ההדוק והיחסים המצוינים שהתקיימו בינו לבין הקהילה הסורית הנוצרית בקוצ'ין, כפי שבא הדבר לידי ביטוי במישורים שונים⁵¹. 6] אילו לא היינו מכירים מספיק את ואן דורט, ואת סיפורו האישי המיוחד,

48 כך לדוגמה כותב עליו א' אייבס: "איש בשם יחזקאל, שהוא Rabbi, יושב עכשיו בקוצ'ין, איש חשוב ולדבריו ערך רב; הוא אוהב מדע ומבין באסטרונומיה" (בתוך: פישל היהודים, עמ' 106). קונרד דניאל קלינגניכט משבח אותו בתור "יהודי מלומד, במדינה ההולנדית קוצ'ין שבהודו המזרחית, היודע לשונות רבות, ועמד בקשרי מכתבים עם מיסיונרים דניים בטרואאנקור" (שם, עמ' 111).

49 למעשה, בידי ר' יחזקאל היה מונופול על כל הסחר של החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין (פישל, היהודים, עמ' 98).

50 פישל, היהודים, עמ' 102, הערה 44.

51 וכדברי ו"י פישל: "יחזקאל רחבי התעניין אף בקהילות הנוצריות שבקוצ'ין. הקהילה הסורית בקוצ'ין ביקשה שההולנדים יסייעו בידה להביא בישוף מבבל שיהיה לראש עדתם הדתית. החברה דחתה את בקשתם ואז נענה היהודי רחבי לעזור להם בכך, ובהשתדלותו הגיע מבצרה בשנת 1747, בישוף בשביל הקהילה הסורית הנוצרית של קוצ'ין. בישוף זה לא מצא חן בעיני הסורים, והם החזירוהו לארצו, ונשלח אליהם בישוף אחר. על ההוצאות המרובות להפלטת הבישוף החדש וחמשת הכמרים שעמו, התדיינו בפני בית דין הודי החברה ההולנדית והקהילה הסורית – משפט שהתובע בו היתה ממשלה נוצרית והנתבע עדה נוצרית. בחליפת המכתבים באים לידי ביטוי קשריו של יחזקאל רחבי עם הקהילה הנוצרית, ביחוד עם הנוצרים הסורים שבמאלאבאר. למדים אנו מהם שיחזקאל רחבי הלוח לנוצרים הסורים שבמאלאבאר סכום כסף גדול (8000 רופיות), כדי לסייע בידם להזמין בישוף חדש מבצרה. [...] פאוליני דה ס. בארתולומיא, שעשה במאלאבאר בשנת 1776, והיה ידידו של אליהו בן יחזקאל רחבי, מספר שיחזקאל מכר לקהילה הנוצרית את האדמה שעליו היתה בנויה כנסיית תומאס שבקראנגאנור, ושנשנת 1778 נחנכה שם כנסייה חדשה. בפעולותיו אלו יצא שמו על סבלנותו וחזונו ועל אהבתו את הבריות" (פישל, היהודים, עמ' 110–111).

ניתן היה לחשוב כי את התרגום העברי לברית החדשה ערך ממניעים מיסיונריים. אולם, כפי שנראה להלן, מתרגומו זה ניכרת דווקא גודל העוינות והסלידה שחש כלפי האמונה והדת הנוצרית, כאשר הפך את כל המונחים המקודשים לכינויי גנאי⁵². והדבר מתאים עם העובדה שבאותה הזדמנות תירגם גם את ויכוח ר"ש מורטירה נגד הכומר מרוואן, השם ללעג ולקלס את הברית החדשה⁵³. העובדה שטרם לתרגם לעברית גם את הקוראן ואת הספר על הדת ההינדואיסטית והבודהיסטית, מוכיחה שתרגומים אלו הוזמנו על ידי יהודי משכיל שהתעניין בתולדות הדתות בכלל, והדת הנוצרית והמוסלמית בפרט, ולא יכול היה לקרוא את הברית החדשה והקוראן בשפתם המקורית⁵⁴ או בתרגומים האירופיים שלהם. מכלל הנתונים האלו יכולים אנו לבוא לידי מסקנה כי את כלל התרגומים העבריים של ספרי הדתות וההיסטוריה הנ"ל ערך ואן דורט בתקופת שהותו בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז, לפי בקשת והזמנת מנהיג הקהילה, המלומד והגביר, ר' יחזקאל רחבי.

מסדרת התרגומים העבריים של ואן דורט ניתן להתרשם מכישרונו הספרותי בכלל, ומיכולת החיקוי של הלשון והסגנון המקראיים בפרט. החופשיות היתירה בה נהג במלאכת התרגום של כלל החיבורים הנ"ל⁵⁵ אופיינית בהחלט לדמותו של "יוצר" חיבורים "קדמונים" בעצמו.

השינויים הדקים כביכול שהוכנסו על ידי ואן דורט בתוכן תרגומיו מתאימים להפליא עם דעותיו האישיות כפי שהן משתקפות בצורה מובלטת מתוך "דברי גד החווה" ו"איגרת ריב"ז". בחינה והשוואה של התרגום לוויכוח ר"ש מורטירה מול המקור בספרדית, מגלה את השינויים הרבים בלשון ובסגנון שהוכנסו בידי המתרגם לעברית, המכילים בעיקר ביטויי לעג ולזלזול כלפי קודשי הנצרות ועיקריה⁵⁶, מה שהופך את הדיאלוג והדיון

52 ראה דוגמאות להלן ליד הערה 95.

53 כינויי הלעג בתוך הויכוח נוספו על ידי ואן דורט ואינם מופיעים במקור.

54 סימוכין לכך שר' יחזקאל רחבי לא היה בקי בקריאת הכתיבה הערבית יש לראות בעובדה שבכלל ה"אלפא ביתות" שנעתקו עבורו בדפים הריקים של הקובץ שבכתב יד קמברידג' נמצאת גם הא–ב של הכתיבה הערבית. ראה ליד הערה 332.

55 וינשטיין, קוראן, עמ' 23; טרלואר, אחשורוש, עמ' 20. וראה דוגמאות רבות לכך מתרגום וויכוח ר"ש מורטירה להלן הערה 94.

56 ראה דוגמאות להלן הערה 95.

הרציני של החיבור לכתב שטנה חריף נגד הנצרות. שינויים דומים הוכנסו גם בתרגום התוספות למגילת אסתר ("מגילת אחשורוש") מתוך תרגום השבעים.⁵⁷

להלן מקבץ דוגמאות של שימושי לשון וביטויים נדירים המופיעים הן במגילות קוצ'ין והן בתרגומי ואן דורט לספרים הנ"ל. מדגם זה מכיל הן את הביטויים הייחודיים ללשונו העצמאית של ואן דורט, והן את צורות השימוש החריגות שהוא נוהג לעשות בלשון המקרא. בבחירת המילים והביטויים ניתנה שימת לב בעיקר לסמנטיקה (המשמעות) המיוחדת של כל מילה או ביטוי באוצר המילים העשיר והחריג של ואן דורט, וכן ל"שדה הסמנטי" בו מופיעה כל מילה, המכילה את המשמעות המיוחדת לה לפי ההקשר. נבחרו גם ביטויים נדירים שלא מצאנו להם חבר ב"מגילות קוצ'ין" רק בסדרת התרגומים העבריים שלו, זאת בכדי להוכיח את בעלותו עליהם וכן בכדי להתחקות אחר סגנונו לשונו הייחודי.

57 שינויים אלו צוינו במאמרו של טרלואר, אחשורוש, עמ' 25–22. והרי מספר דוגמאות (בהשוואה לתרגום של א' כהנא, הספרים החיצונים, כרך א, עמ' תקמג–תקנג): "שנמצאת עם מפורד ומפורד בין העמים" (במקור: "ישנו עם אחד חורש רעה מפורד בין כל משפחות תבל"); "אדני אל תתן שבטך ושרביט מישור שלך ביד אין למען שלא יחרפו אותנו רק הפוך על ראשיהם הרעה שחשבו עלינו והתנו תנו להצורר המלשין בודון אותנו בדברי שקרים ליד המלך" (במקור: "אל תתן ה' שבט מלכותך לאשר לא המה ואל ישחקו לאידנו כי אם תן עצתם בראשם ושים את האיש אשר התגרה בנו למשל"); "כי הוא עושה פלא ונסים בתוך הגוים, כי הוא הבדיל תמיד בין עמו ובין הגוים. וכשבאה השעה שהגוים היו מלאים גאווה ואנו היינו מלאים בבוז ובחרפה, ואדני אלהינו בא לעשות משפט" (במקור: "ויושע ה' את עמו ויצילנו ה' מכל הצרות האלה ויעש אלהים את האותות והמופתים הגדולים אשר לא היה כמוהם בקרב העמים. לכן עשה שני גורלות גורל אחד לעם אלהים וגורל אחד לכל הגוים. ויבואו שני הגורלות האלה לפני אלהים בעת משפט בינו ובמועדו לעם ישראל ולכל הגוים"). טרלואר, שזהותו ועניינו של המתרגם לא היו ידועים לו, חיפש את ההסבר לשינויים אלו במצב הקהילה היהודית בקוצ'ין במאות הי"ז והי"ח, ומציע לראות זאת כתגובה לסבל ולרדיפות שהיו מנת חלקם של היהודים בתקופת השלטון הפורטוגזי מחד, ולסובלנות ולחירות הרבה לה זכתה הקהילה לאחר הכיבוש ההולנדי מאידך, מה שהעלה את הצורך להזהיר מסכנת התבוללות עם הגוים.

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>כי אמרת [=אמרו הנוצרים] מרום מושבי ודעת אל אלים ידעתי... ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה' ואת תוארו: אבל אנו חכמים... יודעים את תוארו והויתו (דברי גד החוזה)</p> <p>ומה לי להאריך בטומאה כי אסור להסתכל בצורתו ובהויותו (איגרת ריב"ז)</p>	<p>הישמעאלים מאמינים באל אחד בהויה אחת ובתואר אחד (תרגום אלקוראן, 1 ע"א)</p> <p>אלהי אברהם וישמעאל ויצחק אשר הוא אל אחד בתואר ובהויה (שם, 26 ע"א)</p> <p>אל תקח אשה המאמינית בהרבה אלהות או בהרבה גופות אלהות ולא תנשא אותה עד שתאמינה באל אחד ובהויה אחת ובתואר אחד (שם, 32 ע"א)</p> <p>ואין אלהים כאלהינו אשר הוא אחד ושדי וחכם על כל הויות ועל כל גופות ועל כל תוארים (שם, 42 ע"א)</p> <p>וזהו אמונת אברהם שהאמין באל אחד בתואר ובהויה, והוא לא היה בכלל אותם הרשעים שמאמינים בהרבה אלהות (שם, 44 ע"א)</p> <p>והוא נמצא תמיד בהויה אחת בלי שינוי (שם, 218 ע"א)</p>
<p>האגרת הזאת כתב ר' יוחנן בן זכאי בציוות רבן גמליאל הנשיא (איגרת ריב"ז, פתיחה)</p> <p>הנחש הקדמוני באה בתחלה בעלילה אל נושאת פרי אדם והסית נגד ציות השם (איגרת ריב"ז)</p>	<p>לא נמצא בכל האלכור"ן איזה דבר מציוות מילה, אך המה מקיימים אותה בשביל אברהם (תרגום אלקוראן, 1 ע"ב)</p> <p>שבשעה שחטאה חוה ואכלה מפרי העץ העומדת תחת ציוות לא תאכל מהאל (תרגום אלקוראן, 11 ע"א)</p> <p>פנו עורפם לבלתי לעשות ציוות השם (תרגום אלקוראן, 34 ע"ב)</p> <p>הלא ראיתם שהספינות הולכין בתוך הים וחותרים לכל גלי הים בציוות השם (שם, 131 ע"א)</p>

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>ויש להם חוקים ומשפטים ותורות נגד כל העמים ומנהגיהם וציות מלכות אין נחשב בעיניהם למאומה (תרגום מגילת אחשורוש) ארטאצארציס (הוא אחשורוש) המלך המולך מהודו ועד כוש מצוה שלומו נגד שרי ממאה ועשרים ושבעה מדינות מלכותו ונגד עבדיהם בציות שלום ואמת (תרגום מגילת אחשורוש)</p>	
<p>אז יקהל דוד את כל ישראל אל ירושלם ויעש לו מגדול עץ ויעמוד עליו לפני כל העם ויפתח את פיו ויאמר (דברי גד החוזה)</p>	<p>בשנה השביעית עשה מחמד מגדול עץ בתוך בית תפילתו אשר היכן [!] לו לדרוש עליו (תרגום אלקוראן, 6 ע"א)</p>
<p>אלה ארבע בלולים המבלבל את עם ה': כי נבלל הטמא והטהור (דברי גד החוזה) והטהור אשר נבלל בתוך הטמא (שם) כי לפני הימים היה זרעי נבלל בעדשים שעורים כוסמת פול (שם)</p>	<p>ובתוכם מקשה זהב טהור בלולים עם כל צבעוני עולם (תרגום אלקוראן, 9 ע"א—ע"ב) אז נבללו ונתחברו מים עליונים עם מים התחתונים לטבוע את רשעי ארץ בחטאותיהם (שם, 216 ע"ב) הוא בולל מים מלוחים עם מי מתוקים (שם, 218 ע"א)</p>
<p>ואחר כך נתתי לו בנים ובנות העשויים מזרעו הנבלל בתוך זרע אשה (שם, 241 ע"א) כוסות וכפות עגולות של כסף שתהיו מליאין מן משקים הנבללים עם בשם וקדה (שם, 241 ע"ב) והצדיקים יבללו את היין עם מים חיים (שם, 246 ע"א)</p>	<p>ואחר כך נתתי לו בנים ובנות העשויים מזרעו הנבלל בתוך זרע אשה (שם, 241 ע"א) כוסות וכפות עגולות של כסף שתהיו מליאין מן משקים הנבללים עם בשם וקדה (שם, 241 ע"ב) והצדיקים יבללו את היין עם מים חיים (שם, 246 ע"א) והקריב אותם לשופטים ולגדולי העיר ואמר אילו האנשים מבלבלין למדינתנו בשביל</p>

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>שהם יהודים (תרגום ברית החדשה, מעשה השלוחים, פרק טז, פסוק 20) קבצו להם אנשים רעים מן השוק של המדינא ועשו אוכלוסא גדולה ובלבילו המדינה (שם, פרק יז, פסוק 5) ונתבלבלו כל העיר (שם, פרק יט, פסוק 29)</p>	<p>וזה התפלל תמיד בלי פסיק לאל בוראו שיתחבר כל לבבות מבני אדם להיותם כלב אחד לעבדו שכם אחד... להיותם אחדים בגופו בטבע אחת (תרגום אלקוראן, 12 ע"א) אני הבאתי אתכם תחת שלומי להיות כאיש אחד בלב אחד (שם, 44 ע"ב) ובמה יתקיים היום יהיה השם א' ושמו א', וח"ו להאמין שאחר ביאתו מתחלק לשילוש כדבריכם אם כן נאבד אמונה יחידה שהבטיח השם ע"י נביאיו ולעובדו שכם א' [ובנצרות] יראה כי יש [כיום] יותר מעשרים אמונות בנוצרים, מלבד אשר לא נודע משום ריחוק (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, ד ע"ב)</p>
<p>וקול גדול הולך לפניהם כקול גלגל רעם קורא בקול מר לאמר (דברי גד החוזה)</p>	<p>וישמע מחמד קול גדול כקול רעם (תרגום אלקוראן, 14 ע"ב)</p>
<p>כי כלה כל דברי תורה ונביאים בשיקוץ משומם המשקצים ומשממים את כל הארץ,</p>	

58 ואן דורט מפרש את הביטוי [צפניה ג, ט] "לעובדו שכם אחד" כהבטחה שבעתיד יעזבו הנוצרים את אמונת השילוש ויצטרפו כולם לאמונת האחדות. וראה הציטוטים בטור המקביל.

תרגומי ואן דורט	מגילות קוצ'ין
שלחתי לך ספר הראשונה הנקראת תורה, ושניה הנקראת עון כיליון, אזי בקשת ממני לשלוח לך עזר נגד שונאיך (תרגום אלקוראן, 22 ע"ב)	באבן נגף ובצור מכשל, בעון כליון ⁵⁹ באון גליון (איגרת ריב"ז) ואתה ה' ידעת את כל עיצתם עלי למות, לאמור התורה חסר וניתן במקומה העון כליון (שם) ודעו שהמה ותורתיהם הכליון יגבירו על עלמא ועל עם קדישין (שם)
אותם ששונאים אותי ומלאכי ונביאי וגבריאל ומיכאל יתענשו בשאול עולמות ⁶⁰ (תרגום אלקוראן, 23 ע"א) אותו אנשים שעובדים עבודה זרה בפסילים או בשאר דברים הכל יאבדו באבידת עולמות (שם, 27 ע"ב) והמה נסגרים בסגירה עולמית [!] באש של שאול (שם, 28 ע"א) אותם המתפללים תפילת עבודה זרה יהיה השם לאויב לרדוף אותם ברדיפות עולמות (שם, 69 ע"ב) אז אמרתי אליו [לשטן] לך ונסע מגן עדן כי אין טענה למסית וכל באי עולם ישנאוך בשנאת עולמות (שם, 85 ע"א) ודעו שאותם שיאמינו בו ויעשו לו כבוד... יהיו הכל בכלל תשועות עולמות (שם, 94 ע"א)	וכל הנוגע בו יטמא טומאת עולמות (איגרת ריב"ז) כי הראה לנו חסדו עולמות במשיח בן דוד (שם) אמן כן יעשה ה' אלהינו עמנו עד נצח עולמות (דברי גד החוזה)

59 הכינוי "עון כיליון" ל"ברית החדשה" הוא חידוש מקורי של ואן דורט ואינו מופיע בשום מקור אחר זולתו. וראה הערה 98.

60 המעתיקים רגילים להחליף בין אות וא"ו ליו"ד בכתובת ואן דורט, אך נראה שבמקור היה כתוב

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
	<p>השם יקנה המאמיני אמת עם נשמותיהם להיות לו לנחלה עולמית בגן עדן (שם, 107 ע"א)</p> <p>ובאם שתציל אותנו מהצרה הזאת אזי נתנו [!] הודאות עולמות לך על הטובה שתעשה לנו (שם, 109 ע"ב)</p> <p>אבל נתקללו בעולם הזה ויהיו ביום הדין הגדול והנורא בתוך קללות נמרצת עולמות (שם, 114 ע"א)</p> <p>ואותם הנתעים מדרך התורה ואותם המהפכים את טבעם ורצונם המה משוקעים את עצמם בזבל הטומאה ומטמאים את עצמם בטומאת עולמות (שם, 125 ע"ב)</p> <p>בראתי והקמתי את השאול להיות בית אסורים עולמות להאינו מאמינים (שם, 134 ע"ב)</p> <p>ספרתי באלכוך דברים המביאים אתכם לתשועות עולמות (שם, 136 ע"א)</p> <p>וישבו בתוך כסאיהם בכבוד עולמות (שם, 140 ע"ב)</p> <p>וינסה השטן את אדם לאמר אדם לך עמי אראיך עץ עולמות דבר ואוצר אשר לא תסוף לעולם (שם, 149 ע"א)</p> <p>אבל ליראי השם תהיו שעשועי עולמית (שם, 218 ע"ב)</p>

בכל המקומות "עולמית" [=נצחית]. ראה לשונו בתרגום ויכוח ר"ש מורטירה, ג ע"ב: "אם תהיה תשועת משיח לאנושי גשמית וזמנית או רוחנית ועולמית".

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>והוא יהיה מושלך מהשם לתוך להבי עולמית (שם, 250 ע"א) ליתן לו חיי עולמית (שם, 253 ע"ב) ולקחתי עצה עם אחדרפני ויועצי על דבר השלום וגרם שלו איך שיוכל לעמוד בעמידת עולמות (תרגום מגילת אחשורוש) כי אתם [הנוצרים] מוסרים נפשכם... ואומרים תשועת יש"ו תשועת עולמית ורוחנית, אבל אנו באמונתנו תשועת משיח זמנית וגשמית... א"כ אין לנו צריך במשיח אלא בזמנו ולא לעתיד ליום הדין הגדול אשר עין לא ראתה אלהים זולתיך יעשה למחכה לו, על תשועת השם לבד... (תרגום ויכוח מורטירה, שאלה טו, ח ע"א)</p>	<p>אז בקשו אנשי מצור ממחמד כי ראו שאזלת יד (תרגום אלקוראן, 6 ע"ב) זהו מחמד טוב מכל מין אנושי אשר היו לפניו ואחריו לא קם כמוהו נאהב ונחמד (תרגום אלקוראן, 9 ע"ב) אל תלכו בדרך השטן כי הוא שונא למין אנושי מעולם (שם, 31 ע"א) ואל תלך בדרך ובמשעול השטן כי הוא שונא מוחלט של כל מין אנושי (שם, 82 ע"א) והשלום הנאהב מכל מין אנושי (תרגום מגילת אחשורוש)</p>
<p>ותאמר תמר בחכמתה כי ראתה כי אזלת ידה (דברי גד החווה) דעו שהשונא מין אנושי הנחש הקדמוני (איגרת ריב"ז)</p>	

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה באין סוף (דברי גד החווה) כי תורה אשר היא דבר אלקינו יקום לעולם באין סוף (איגרת ריב"ז)</p>	<p>שהשטנים לקחו עופרת רותחת וישליכו אותה בתוך צוארי הרשעים, ודבר זה עשויה באין סוף, כי המה מציקים תמיד ורשעים אינן נתמלאים (תרגום אלקוראן, 16 ע"א) ובעולם הבא יהיה להם צער גדול באין סוף (שם, 24 ע"ב) המה [היהודים] ברו מדרכי על כן יתענשו בעונש אש השאול אשר לא תכבה עד עולם, אדליק ואבעיר עליהם האש עד שנשרוף עורם ואזי אבוא עליהם עור חדש כדי שיהיו עונשיהם באין סוף (תרגום אלקוראן, 56 ע"א) כי חסדו וטובו עומד באין סוף (שם, 99 ע"א)</p>
<p>אבל יש יתרון משפעות טמא לשפעות טהור (דברי גד החווה)</p>	<p>הנשפעות בשפעות טובות ישועות ונחמות (תרגום אלקוראן, 18 ע"ב) המשופעים בשפעות הפרטיות וסרים למשמעתי (שם, 19 ע"ב) השם אמר באם שבני ישראל יתנו לי הודאה על הדברים האלה אזי אתן להם שפעות הרבה עד בלי די (שם, 126 ע"א) המה ינוחו כאחים ורעים על ערסיהם ומטותיהם בכבוד ובשפעות אל ותהיה להם מזל וגד עולמות (שם, 129 ע"א) ונתתי להם משפעת חסדי (שם, 144 ע"ב) והוא נותן שפעת כלליות ושפעת פרטיות (שם, 171 ע"א) הוא ישלח לכם את המטר בשפעת מרובים (שם, 237 ע"א)</p>

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>שהוא אחדות אלהינו באין סוף (איגרת ריב"ז)</p>	<p>כי במה חטא בהשם, והשם הוא עומד באין סוף, כך העונש עומד באין סוף (תרגום אלקוראן, 21 ע"ב)</p> <p>הוי מאמינים בהשם ובנביאו ובשלוחו, ואל תאמרו שיש שלש רשויות או גוונים או דרגין, עשו סוף באמונת הנוצרים, כי באמונתם חרפו וגדפו לאל שדי ובעל יכולת, ודע שאין בכל העולמות כי אם אל אחד יחיד ומיוחד העומד באין סוף וגבול (שם, 62 ע"ב) אזי ראה אברהם קימת הירח ואמר זהו אלהי, והשיב לו אמיתתו, זהו אין אלהיך כי אלהיך עומד באין סוף ובאין חסרון (שם, 77 ע"ב) הואיל שאלוהינו הוא אל שדי באין סוף... אבל אתם אומרי' שאלהות מתחבר עם שלושה וכל אחד אל בעצמו, א"כ אפשר למצא מדתו וגודלו במדת חבירו, ועל דרך זה אין א' משלושה עומד במדרגת אין סוף (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, ב ע"ב)</p>
<p>כי לא שתי תורות המה, הס מלהזכיר, רק תורה אחת (איגרת ריב"ז)</p>	<p>אל תאמרו שאברהם ישמעאל יצחק ויעקב והשבטים היו יהודים או נוצרים חלילה לאמר זאת והס מלהזכיר (תרגום אלקוראן, 26 ע"ב)</p> <p>אל תאמר שאותם שהיו מתים כבר לפני נתינת תורתי שהמה נכללו בכלל המתים הס מלהזכיר (שם, 27 ע"א)</p> <p>ואל תאמינו שיש לו [לאל] זרע או ילד הס מלהזכיר זאת כי זהו נגד אלהותו (שם, 62 ע"ב)</p>

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
אל תחטאו לאמר שיש לי בן או בת הם מלהזכיר (שם, 136 ע"א) התאמינו בבן השם הם מלהזכיר כי זהו דבר נכרית (שם, 145 ע"א)	
באחרית הימים תמצאנו (איגרת ריב"ז) ואתה לך כי עוד מעט ואספת אל אבותיך בטובה ובאחרית הימים תראה בעיניך את כל אלה לא במראה רק במעשה (דברי גד החווה)	הוי זהיר באשתיך כי היא שדה חרישה וזריעה שלך ועשה טוב כי באחרית הימים תמצאנה (תרגום אלקוראן, 32 ע"ב)
שמע ישראל אלהיכם ואלהי אחד יחיד ומיוחד (דברי גד החווה)	המלאכים והמלומדים האוהבים את המשפט והצדק נותנים עדות שאין בכל העולמות כי אם אל אחד יחיד ומיוחד (תרגום אלקוראן, 39 ע"ב) וכשתלכו למות אזי תאמינו באמונה שלימה על משכבכם שאני הוא אל אחד יחיד ומיוחד ואין עוד אחר (שם, 44 ע"ב) הלא אין בכל העולמות שועשית כי אם אתה לבדך אל אחד יחיד ומיוחד (שם, 57 ע"ב)
ולהם יתהב רשות והרמן לילך בסוד ה' (איגרת ריב"ז)	כי נתתי לך רשות והרמנא עליהם ועל כל הנלווים עמהם (תרגום אלקוראן, 58 ע"א)
להפיל שונאיכם שונאי רוחני ושונאי גשמי (דברי גד החווה) את השמש והירח את הגשמי ואת הרוחני (שם) שנהיה נאכל לאויבינו, אויבי הגשמי והרוחני (איגרת ריב"ז)	ואין אלהים כאלהינו אשר הוא אחד ושדי וחכם... על כל רוחני ועל כל גשמי (תרגום אלקוראן, 42 ע"א)

תרגומי ואן דורט	מגילות קוצ'ין
<p>כי הוא אוהב לאותם הממתינים על ישועתו, ואם תעשה זאת אזי כל לשון אשר תקום עמך למשפט תרשיע (תרגום אלקוראן, 48 ע"ב)</p>	<p>ותדבקו באלוקיכם ובתורתו ובמצותיו, ואם תעשו כן אזי כל לשון אשר תקים עמכם למשפט תרשיע (איגרת ריב"ז)</p>
<p>ביראות אל שדי (תרגום אלקוראן, 50 ע"א)</p>	<p>קנאות אל שדי (דברי גד החוזה)</p>
<p>ויהיה שם עד עולם בתשועות השם (תרגום אלקוראן, 52 ע"א)</p>	<p>כי תשועות ה' תשועות עולמים (איגרת ריב"ז)</p>
<p>השטן הוא קשי עורף, וכשראה שהשם לקח ממנו הכח וההמשלה מן המאמינים אמר אלך ואנסה האוכל להתעותם על דרך תועה כדי שיבאו תחת ממשלתי, אבל אל תשמע לחלומותיו ודבריו (תרגום אלקוראן, 59 ע"ב)</p>	<p>ועתה אחינו בני ישראל אל תאמינו לחלומותיו ולדבריו, דברי השטן, להסית אתכם (איגרת ריב"ז)</p>
<p>ראה איך שקטני וחלושי אמונה רצים אצליהם ואומרים אנו מתיראים שישתנה זמנין ודת (תרגום אלקוראן, 69 ע"א)</p>	<p>וסברו להשניא זמנין ודת בלשונם הרע (איגרת ריב"ז)</p>
<p>ובאם שהתרה בהתראה גמורה אזי לך מהם לעזוב אותם בקשי עורפיהם ובילבול דעתם (תרגום אלקוראן, 78 ע"ב)</p> <p>ואף גם זאת האדם קשי עורף בגאווה ובבזו (שם, 130 ע"ב)</p> <p>והולכים תמיד אחר רצון קשי עורפת השטן (שם, 152 ע"ב)</p> <p>כחשו בדברי הנביא שלהם בשביל קושיות עורפיהם (שם, 249 ע"ב)</p>	<p>אל תשמע אל דבריו דברי שוא, רק תערפו אותו בקשי עורפו (איגרת ריב"ז)</p>

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
בטעמי שני גירושין [=גירוש אדם וחוה מגן עדן] ופשטא קטן בסוד גדול ונורא, שלאחר שני גירושין [=חורבן בית ראשון ושני ?] תפשט הקטן שבאומות בכל העולם (איגרת ריב"ז)	אתם הנקראים בני אדם הזהרו ממסיט השטן כמו שהסית לאביכם ולאמיכם, כי הוא עשה וגרם גירושין שלהם מגן עדן (תרגום אלקוראן, 85 ע"ב)
וצמיחת ארצו יהיה לסעדה [=לעדות] כי בהם בחרתי ולא אמאוס עוד (דברי גד החוזה)	ובאם שאקבץ כל עדים שבעולם בסביבותיהם להסעיד [=להעיד] עליהם (תרגום אלקוראן, 80 ע"א)
ומסרנו אותו למיתה... ונקבר בקבר סרוחה כדין רשע מסור (איגרת ריב"ז) ומה נעשה לזרע סרוחה ובאושה אם לא יבא שורש ממנה (דברי גד החוזה) ויאמר השטן מי אלה סרוחי אנשים (שם)	והרגו אותם ושכבו בבתיהם כמו נבילות סרוחות (תרגום אלקוראן, 89 ע"א)
כי לא אתכם ידעתי מקדם (דברי גד החוזה)	אשר לא נשמע ולא ראה מקדם (תרגום אלקוראן, 89 ע"א) שלחתי מקדם נביאים זה אחר זה (שם, 128 ע"א) נצרכתי ונכרחתי לשנות איזה פעמים המצות מה שצויתי מקדם (תרגום מגילת אחשורוש, פרשה ה)
ומה לי להאריך בטומאה כי אסור להסתכל בצורתו ובהוויתו (איגרת ריב"ז)	ועתה מה לי ברשעות הרשעים לצער אותי בשבילם (תרגום אלקוראן, 90 ע"א) מה לי ברשעותיך כי מתירא אנכי מפני השם (שם, 225 ע"א)
לאמור שהוא יכול לפעול אותות ומופתים, ואינו כן כי הכל עושה בכח ובפעולות השטן (איגרת ריב"ז)	להראות לכם אותות ומופתים... לאמר שכל מעשי משה המה מעשי השטן ומעשי כישופים (תרגום אלקוראן, 90 ע"ב)

פרק שלישי

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואויב הרע הזה [ישו] להשחית את חלק השם (איגרת ריב"ז)	לשלוח לכם תשועה מהצר ומאויב הרע הזה [פרעה] (תרגום אלקוראן, 93 ע"ב)
עד שאגדול לעשות בנצירות החסד כאשר קראתי לרועה [=משה] לאמור (דברי גד החוזה) כי הגדלת ישועתי במלכי ועשית חסד למשיחי (שם)	נתתי למשה הלוחות... ואמרתי אליו קבל בספר פנים יפות להמתנה שנתתי לך, וצו לעמך לשמור ולעשות תוכם של הלוחות הללו... ולקרובים מהם אגדול מחסדי (תרגום אלקוראן, 92 ע"ב) המתפלל בעדם להגדיל החסד האל עליהם (שם, 106 ע"ב)
חזו וראו איך שהזהיר אתכם ירמי' הנביא (איגרת ריב"ז)	חזו וראו איך שראו ביום השבת נחשים הצפים על פני המים (תרגום אלקוראן, 94 ע"ב) חזו וראו שזהו חרפת הבהמות (שם, 98 ע"ב)
ראשונים לא בחנו וסברו את דברי השם (איגרת ריב"ז)	הגם שקראו את האמת בספרי לא ידעו בחינה או סברא מהדרך אמיתי (תרגום אלקוראן, 95 ע"א)
ונקבר [ישו] בקבר סרוחה כדין רשע מסור (איגרת ריב"ז)	ואם שתתיראו שיהיה אחד מסור [=מוסר, מלשין] למסור אתכם ואת עצותיכם ביד האויב ולא ימלא את דבורו אשר הבטיח לכם, אזי אל תקבלו אותו בתוכיכם כי השם אויב להמוסרים ולמלשינים (תרגום אלקוראן, 101 ע"א)
הנחש הקדמוני באה בתחלה בעלילה (איגרת ריב"ז)	ובאם שיבאו עליכם בעלילה להונות ולרמות אתכם (תרגום אלקוראן, 101 ע"ב)

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
<p>ואפילו הכי בא בעלילה עמו והוליך אותו במבואות ובמקומות עד שתלה אותו (תורת גוים עריות, ח ע"א)</p>	<p>יוחנן פרק ה' ו' אמר ששלש המה שמעידים בשמים האב והדבור ורוח הקדש, ושלש אלה באחד, ועוד שלש המה על הארץ הרוח והמים והדם... אבל שלש אלה עם שלש ראשונים אחד שקר וכזב ומעידים על ג' ראשונות שהמה בכלל חטאת יהודה באחד... (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, סימן קעה, כ ע"א)</p>
<p>חזו וראו איך שהזהיר אתכם ירמיה הנביא [ירמיה יז, א], מחטאת הבא מיהודא בשלש (איגרת ריב"ז)</p>	<p>והוא הבטיח באמת לכל בני אדם שימות ויקום כל בשר באחרית הימים (תרגום אלקוראן, 108 ע"ב)</p>
<p>כי אני חיים למוצאיי ולכל בשר העושים ומקיימים דברי ארפא ממשותבם (איגרת ריב"ז)</p>	<p>ואין אני מבקש ממכם שכר בשביל טרחתי (תרגום אלקוראן, 114 ע"א) ויען אותם יעקב אתם תשגחו עליו כמו ששגחתם על אחיו יוסף השם יציל אותו יותר ממכם (שם, 120 ע"ב)</p>
<p>אבל אנו בני בריתו מופלאים ומופלגים ממכם (דברי גד החוזה)</p>	<p>ויענו המלאכים אותה לאמר אל תתמה שרה בשביל כח האל כי הוא כל יכול (תרגום אלקוראן, 115 ע"א) תדע שאלוהינו הוא כל יכול, אי אפשר להיות בו ריבוי... ולפי זה נקרא שדי שהוא כל יכול (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, ב ע"א-ע"ב)</p>
<p>כי הוא אל בלי סוף ואין סוף לסופו כל יכול אל אמת (דברי גד החוזה)</p>	

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
עד איזה זמן אשר נטמן מעינינו (איגרת ריב"ז)	נצרכתי ונכרחתי לשנות איזה פעמים המצות מה שצויתי מקדם (תרגום מגילת אחשורוש, פרשה ה) אחר איזה ימים באה אחד מבניו עם הבשורה של יוסף (תרגום אלקוראן, 122 ע"א)
וחפה על האמת את מכסת שקרו (איגרת ריב"ז)	ואותם המאמינים באחדות אלהינו יתכסו במכסת חסד מאל יחיד ושדי (תרגום אלקוראן, 119 ע"א) והוא מכסה את היום במכסת חשכת הלילה (שם, 123 ע"ב) והגם שהאילן הנזכר היה מכוסה במכסתו (שם, 215 ע"א) באותו היום יתכסו כל פני רשעים במכסת צער (שם, 245 ע"א)
ספר ישן נושן (דברי הימים)	המעשה הזה אשר ספרתי לך מחמד היא ישן נושן (תרגום אלקוראן, 122 ע"ב)
ועתה עשה עמדי חסד ואמת ולמוד אותי את משפט אלהיך (דברי גד החוזה)	למוד אותי לדבר בפני האריה והפוך את לבבו להיות שונא לשונאינו (תרגום מגילת אחשורוש, פרשה ג) השם ינהיג אותי על דרך טובה וילמוד אותי המעשה מהישינים (תרגום אלקוראן, 140 ע"ב)
אלו דברי המצפה על תשועות ישראל (איגרת ריב"ז)	אבל אין להם שליטה על המאמיני אמת המצפים על תשועת השם (תרגום אלקוראן, 133 ע"א)

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
ולפי זה [=לפיכך] קרא לאשתו חוה שהיא אחת, על שם האחדות שנחסר על ידה (איגרת ריב"ז)	אביהם היה צדיק תמים וקבר מתחת החומה הזאת אוצר ממון לפני ילדיו ובאם שהיפול החומה אזי יראו אנשי המקום את האוצר ולקח אותו מן היתומים, לפי זה [=לפיכך] בניתי את החומה כדי שנשאר האוצר בשמירה עד שיגדילו היתומים (תרגום אלקוראן, 142 ע"ב)
בימים ההם יבליג השוד על עז וחלש על גיבור באמת ובצדקה (דברי גד החוזה) כי הוא לא חפץ ברשעת בני בליעל וזהו מעשיו למבליג שוד על עז (שם)	הבני אדם עושים תמיד מלחמה עם עמיתיהם ומפליגים העז על השוד ⁶¹ , אבל השם יציל תמיד הנרדף מן הרודף (תרגום אלקוראן, 186 ע"א)
אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה (איגרת ריב"ז)	ונתתי ליוחנן כל דעת וחכמה מנעוריו כדי שיוכל להבין עמקי התורה (תרגום אלקוראן, 143 ע"ב)
וכיון שראה הנחש שהאיש עומד [=נמצא] ברחם ודין (איגרת ריב"ז)	שבשעה שחטאה חוה ואכלה מפרי העץ העומדת תחת ציוות לא תאכל מהאל (תרגום אלקוראן, 11 ע"א) האומרים שיש שלשה רשויות או שהאלהות עומד בשלוש גופות תוארים... או איקונים ודמיונים, המה בכלל רשעים גמורים (שם, 70 ע"א) ואמרי לאותם הבאים לקראתיך אני עומדת בתענית (שם, 144 ע"א)

61 לפי עמוס ה, ט. אך ואן דורט משתמש במונח "מבליג" במשמעות "מפליג", ולא במשמעות "מגביר" ומחזק, כדברי כל המפרשים. וראה הערה 43.

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
לעזור אותי בעזרתו (דברי גד החוזה)	באם שתרצה לעזור את ישראל (תרגום מגילת אחשורוש, פרשה ב) באם שאוכל לעזור את ישראל (שם) עזור אותני באשר אני אמתִיך (שם, פרשה ג)
הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואויב הרע הזה (איגרת ריב"ז)	אני עושה תואר וצלם בבטן הנשים כפי רצוני (תרגום אלקוראן, 152 ע"ב)
התמהמה וחיששה (דברי גד החוזה) לכן מהרו חושו (שם)	ודעו שהעת מן העונשים על חטאותיכם תבואו במהרה ובחיש ובנחץ (תרגום אלקוראן, 160 ע"ב)
זכרו ועשו והזהרו במעשיו ובתורתו הקדושה (איגרת ריב"ז) זכרו ועשו תורת משה איש אלהים (דברי גד החוזה)	זכרי ועושי תמיד מצות אל אחד והוית נשמעת למשמעתו (תרגום אלקוראן, 164 ע"ב)
ויקח אותו [את הנער המואבי] המלך ויתן אותו לרעות את צאנו בתוך רועי דוד ויהי שם עד יום אשר המליך שלמה על ישראל שלוש שנים וימת: ובת היתה לו ושמה צפירה היא היתה אשת יפת תואר ויפת מראה אותה לקח שלמה לפלגשו ונושאת חן בעיניו מכל והיתה לראש לכל בית הפילגשים (דברי גד החוזה)	מחמד נתאהב בחולאת אהבה על אשת עבדו ציד ונתן עצה לעבדו שיגרש אותה ואחר כך לקח מחמד אותה לו לאשה כי היא היתה יפת תואר ויפת מראה (הערה לתרגום אלקוראן, 174 ע"ב)
בלי השגחות עיני הרואות כל (איגרת ריב"ז)	והיו אומרים עולם כמנהגו הולך והכל הולך בטבע ובמקרה ולא בהשגחות השם (תרגום אלקוראן, 178 ע"א)
והירח היתה נפתחת (דברי גד החוזה)	והירח נתחלקת לשניים (תרגום אלקוראן, 216 ע"א)

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
נטחנת דק לעפער ונפזרת ברוח היום (דברי גד החווה)	ונתפזרו כמו עפר הארץ שנשא מן הרוח ונתפזרת לארבע רוחות השמים (תרגום אלקוראן, 219 ע"א)
האגרת הזאת נמצאת ביד איש מלומד ⁶² אחד שבא לכאן ק"ק קוגין [=קוצ'ין] אשר לפנים היה שמו בישראל יעקב, וגם כעת יכונה לעפאלט עמנואל יעקב פון דארט (פתיחה לאיגרת ריב"ז) גם נעתק ע"י [=ואן דורט] בעיר קוג'ין הספר של ויכוח של הרב המובהק כמה"ר שאול לוי מור[טרא] עם הכומר הנוצרי המלומד די רוואן (פתיחה לדברי גד החווה)	ובשביל זה כתב המלומד אברבנאל בפירוש שלו על ספר יחזקאל (תרגום שארית ישראל, ד ע"ב) ויקום אחד מן הפרושים ששמו גמליאל והוא בעל מלומד ומכובד מכל העם (תרגום ברית החדשה, מעשה השלוחים, פרק ה, פסוק 34) ואפשר שהיה השטן הזה מלומד כמו לויקס וחבריו שהם מלומדים ג"כ בלי ראיית ספרים ואין להם עינים (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, יד ע"ב)
תעיתי [=טעיתי] במספרו (דברי גד החווה, פרשה ד)	עמדו וראו את אחריתכם ותודעו בשעת מיתתכם את תעותיכם [=טעותיכם] (תרגום אלקוראן, 228 ע"א) הנח להם לילך על דרכי תעותיהם [=טעותיהם] עד שיבואו אל היום אשר בו הבטיח השם להעניש אותם (שם, 236 ע"א)
כי מה לכם באדם אשר נשמה באפו שבן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בשיבות [=כנסיות] אל (דברי גד החווה)	בכל יום מחדשים ישיבות [=כנסיות] ללמוד וללמד, ואיה שפה ברורה... ולעובדו שכם א'... כי יש יותר מעשרים אמונות בנוצרים (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, ד ע"ב) ונראה מ"ש החכם הנוצרי יוחנן לוזדין [=יוהאן לאוסדן] ראש ישיבת [=כנסיית] אויטרכיטא [=אוטרכט] (שם, ט ע"א)

מגילות קוצ'ין	תרגומי ואן דורט
בקשו את שם אלקינו ובאהבה שיתן לכם לב לעשות את מצותיו (איגרת ריב"ז) התפללו אל השם שיתן לכם לב לעשות חוקותיו (שם)	ואחר ביאת המשיח הבטיח על ידי יחזקאל... ליתן לנו לב לשמור לעשות, ועל ידי השמירה תהיה לנו חיי עה"ב (ויכוח ר"ש מורטירה, ג ע"ב)
ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהייתה בחרם [=במדינות האינקוויזיציה הקתולית] ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה (דברי גד החווה) ושלוחי המות [=המיסיון] תקראם את שמם הרקב אנשי חרם (איגרת ריב"ז)	שאלה כ"א, היש חלק לעה"ב לאותם שעוברים על המילה בדת המלכות ומשום עולם ומשום גזרתם שגזרו שלא למול וצוו ג"כ לילך בתועבותם ולעשות כמנהגם, וזה היו עושים באהבת נפשם אבל בלבם מאמינים בדת ישראל, כיצד? תשובה, יש באנשים ב' כתות, ראשונים הדרים במדינת חרם [=האינקוויזיציה הקתולית] תחת יד מלכות הרשעה ⁶³ שאומרים לכו ונכחידם מגוי וכו' א"כ המקום ירחם עליהם ויוציאם מפאלה לאור גדול, עכ"ז חייבים הם בכל נפשם ומאודם לבקש דרך חירות אמונתם... ואם אין בידם יכולת לנוס אזי היודע ועד ובוחר כליות ימחול להם ובאחרית הימים יקח אותם לכהונה ולוייה... (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, ט ע"ב)

63 במקור (תרגום): "הכת הראשונה, אלו שגרים במלכויות היכן שלא רק מעכבים מלשמור את הדת, אלא גם נועלים את הדלתות ומונעים אפשרות יציאה".

להלן מקבץ דוגמאות של שימושי לשון וביטויים נדירים המופיעים הן בתרגום "מגילת אחשורוש" והן ביתר תרגומיו העבריים לחיבורים הנ"ל, מה שמוכיח את בעלותו של ואן דורט על כולם.

תרגום מגילת אחשורוש	תרגומי יתר החיבורים
וירץ לקראת אסתר ויחבקיה וינשקיה ויאמר לה בדברי אהובים	וישתחו מחמד על פניו ארצה לאדני וישאל לו אלהים לשלום בדברי אהובים (תרגום אלקוראן, 14 ע"ב) ותראו להם פנים יפות ומראות אהובים (שם, 225 ע"ב)
גם אתה ידעת שמיימי לא אכלתי ושתיתי וטיילתי לשעשוע עם המן	ויטיילו שם בכל מיני שעשועים (תרגום אלקוראן, 21 ע"ב) ובוודאי יהיה הליכה הזאת לו לטייל ולשעשוע (שם, 117 ע"א)
ואהיה מתון מתון כי זהו פאר של מלכות	כי מתון מתון אני במעשי וידוע אחרית דבר מראשיתו (תרגום אלקוראן, 31 ע"א) השם הוא מתון מתון בחשבון העונש מהרשעים (שם, 84 ע"א) ויתודע שהשם הוא מתון מתון בכל מעשיו (שם, 100 ע"ב) ותהיו מתון מתון בכל מעשיכם אזי תעשו רצון האל (שם, 134 ע"א)
ומוטל עלי ליתן חשבון על מעשיהם ולהסיר הסיכסוכים [=מחלוקות] ולעשות שלום בארצי	ובחמלתי אשר אהבתיך למען שיעבר ממך הפילפולים והסיכסוכים מבני היהודים ⁶⁴ (תרגום אלקוראן, 31 ע"ב)

64 השווה תרגומו לב"ח: "ופילפול הזה על דתיהם" (מעשה השלוחים כה, 19); "ידוע אני שחפץ אתה בכל פלפולים ודת של יהודים" (שם כו, 3).

תרגום מגילת אחשורוש	תרגומי יתר החיבורים
	<p>וביום ההוא אסור כל הפילפולים והסיכסוכים שהיו ביניכם ואענוש את הרשעים בעולם הזה (שם, 42 ע"א)</p> <p>וזאת לדעת שהמה לא יאמינו באמונתך עד שיפלו בסכסוכים עמך (שם, 56 ע"ב)</p> <p>והוא יתן דין ומשפט על מחלוקתכם וסיכסוכים שלכם (שם, 84 ע"א)</p> <p>ובאם שתהיו נשמעים להם אזי יהיו מחלוקות ופילפולים וסכסוכים הרבה מאוד על הארץ (שם, 102 ע"א)</p> <p>ויען משה לו לך מעמי כי אתה בעל סכסוך ובעל מחלוקות (שם, 166 ע"א)</p>
<p>והסירה בגדי מלכותה והלבישה את עצמה בבגדי אבלות ובמקום שמן התערובות ובושם ומי השושנים שפכה על ראשה להמשיח את שערותיה באפר (פרשה ג)</p>	<p>ומן הגן עדן יצאו הרבה נהרות ופלגות מן שמן התערובות וכל טוב ושם תמצאו נשים הרבה יפיפיות (תרגום אלקוראן, 39 ע"א)</p>
<p>ומרדכי פילל לאלהיו לספר נפלאותיו לאמור (פרשה ב)</p>	<p>ואז פילל זכריה להשם ואמר (תרגום אלקוראן, 40 ע"ב)</p> <p>פללנה להשם בכונה (שם, 174 ע"א)</p>
<p>למען שייטיב אדני לנו ולכל הסרים למשמעות הפרס באמונתם (פרשה ה)</p>	<p>למען שהיו נשמעים למשמעות השטן והאמינו שהמה הולכים על דרך הישר (תרגום אלקוראן, 86 ע"א)</p>
<p>שראה איך שעלה קול צעקה ומהומה מן קולות ורעדות מן הארץ</p>	<p>אזי תיכף ומיד בא עליהם רעדות הארץ וברקים וקולות והרגו אותם (תרגום אלקוראן, 89 ע"א)</p> <p>אבל ראו איך שענש השם אותם ברעדות הארץ ובברקים ובקולות (שם, 90 ע"א)</p>

תרגום מגילת אחשורוש	תרגומי יתר החיבורים
ואז באו עליהם רעדות הארץ וקולות וברקים להענישם (שם, 93 ע"ב)	
המלך המולך מהודו ועד כוש מצוה שלומו נגד [=אל] שרי ממאה ועשרים ושבעה מדינות מלכותו ונגד [=ואל] עבדיהם	אבל השם יהיה חנון וטוב נגד [=אל] אותם שיעשו תשובה להאמין במלכות אל שדי (תרגום אלקוראן, 93 ע"ב)
	השם הוא מתון וטוב וארך אפים נגד [=אל] מאמיני אמת (שם, 108 ע"ב)
	פללנו תמיד בתפילתינו נגד [=אל] אל אחד יחיד ומיוחד (שם, 213 ע"ב)
נגד טבעיות נדיבי ארץ ומזגיהם	כי הוא יודע טבעיכם ומזגכם החלושה (תרגום אלקוראן, 101 ע"ב)
כי אין לי מושיע כי אם אתה לבדך והצער והדחק באו לפני עיני	ודעו שהשם יהיה תמיד עם אותם שנושאים יראתו תמיד לפני עיניהם (תרגום אלקוראן, 108 ע"א)
ואנו היינו מלאים בבוז ובחרפה	כי פניהם יהיו מלאים... בבוז ובחרפה עד עולם (תרגום אלקוראן, 109 ע"ב)
ולהתפאר תמיד מלך הנכלל במיתה כשאר חיי זמניות	ולחלק השני אתן חיי שעה או זמניות להאבידם מחלק עולם הבא (תרגום אלקוראן, 114 ע"א)
שהמה אנשי צדיקים וחסידיים (פרשה ה) ובאם שיבאו אנשי ריקים ופוחזים (שם)	אז בקשו אנשי מצור ממחמד כי ראו שאזלת יד (תרגום אלקוראן, 6 ע"ב)
	וזהו סימן שהיו אנשי שיירא אנשי צדיקים (שם, 117 ע"ב)
	קח אחד מעמנו במקומו ותדע בסוף שאנו אנשי כשירים וצדיקים (שם, 121 ע"א)

תרגום מגילת אחשורוש	תרגומי יתר החיבורים
ומחשבים להשבית בריתך עמנו ולהעקיר מהשורש נחלתיך (פרשה ג) היה מחשבת המן הרע להעקיר שורש עם סגולה (פרשה ה)	השם שלח ביום אחד רוח סערה גדולה והעקיר אותם משרשם (תרגום אלקוראן, 216 ע"ב) כי לא תוכלו להעקיר ולהחתיך איזה תמרים או לשתול אותם כנגד רצון השם (שם, 224 ע"א)
ומחשבים להשבית בריתך עמנו (פרשה ג)	האינו מאמינים מחשבים מחמת קנאה להגיד אתכם מעין הרע שלהם (תרגום אלקוראן, 234 ע"א)
שאיבינו לוחצים אותנו בגלות המר בשביל עונותינו וסוברים וחושבים לבלענו (פרשה ג)	האינו יודעים שבתוכינו מחרפים את מלכות שדי שלו ואנו חושבים וסוברים... (תרגום אלקוראן 237 ע"ב)
וגם אין לי חמדה [=תאוה] בנישואין של גוים ונכרים (פרשה ג)	שכל כומרי כטליכוס [=קתולים]... המה מתחממים <באש של אהבת הנשים> ע"י חמדה [=תאוה] גדולה (תרגום ויכוח ר"ש מורטירה, יז ע"א)

מקבץ המילים והביטויים החריגים שרוכז כאן, הינו מדגם בלבד מתוך אוצר המילים והביטויים העשיר, הייחודי לכתובתו של ואן דורט, שנאסף במהלך סקירה מהירה של סדרת החיבורים והתרגומים הנ"ל, אך יש בו מספיק בשביל להוות "מדגם מייצג" בכדי להוכיח את הקשר ההדוק ביניהם מבחינה פילולוגית. הקשר ההדוק בין כלל החיבורים הבדויים והתרגומים העבריים שיצאו מתחת ידי ואן דורט מוכח גם לפי בדיקה והשוואה של כלל מאפייני הכתיבה, כדוגמת חוסר אחידות בכתיב מלא וחוסר, טעויות כתיב שגרתיות, סגנון השימוש במילות וחוליות קישור, מילים וביטויים שכיחים, ועוד.

פרק רביעי

המגמה האנטי נוצרית של כלל החיבורים

הנחת היסוד המוטעית של מהדיר "דברי גד החוזה" כי החיבור הינו קדום מן העת העתיקה, גרמה לו להתעלם מן המגמה האנטי נוצרית המובהקת של החיבור, ובכך לנתק אותו מ"איגרת ריב"ז", העוסקת בצורה גלויה ומפורשת בפולמוס האנטי נוצרי. קריאה בשימת לב של החזיון הראשון והמרכזי של "דברי גד החוזה" מראה כי הוא סובב כולו על תופעת ההמרה לנצרות של יהודים מאונס, והוא מלמד כנראה על חיבוטי נפשו של הכותב שהמיר את דתו לנצרות מתוך אילוץ חומרי, לזכות במעמד רשמי כפרופסור ללימודי דתות ושפות שמיות, ולשם קידומו בחברה הכללית. חזיון דומה עם אותם ביטויים ודימויים מופיע גם בתחילת "דברי הימים של יהודי קוצ'ין" וכן ב"איגרת ריב"ז", כפי שנראה בהמשך.

להלן קטע אחד לדוגמה מתוך החזיון השני ב"דברי גד החוזה", אשר המשמעות האנטי נוצרית שלו ברורה למדי:

...כי אמרת [=האומה הנוצרית] מרום מושבי ודעת אל אלים [=אמונת השילוש]⁶⁵ ידעתי,

65 ואן דורט מפרש את הביטוי המקראי [דניאל יא, לו] "אל אלים" כרומז לשילוש הנוצרי, כך: "אל" [=האב], "אלים" [=הבן ורוח הקודש]. וכפי שרמז זאת בפירוש גם ב"איגרת ריב"ז": "והאשה לקחה את עצת המסית ותתן גם לאישה עמה לבטל האמת... ופקרו באחדות אלקינו... לפיכך קילל הקב"ה הנחש... ואתה תשופנו עקב ביו"ד שהוא אחדות אלהינו באין סוף... ואל האדם אמר הואיל ששמעת אל אשתך לבטל האמת... לפיכך קוץ היא העין ודרדר היא שלש [פירוש ר"א אשכנזי: דרדר במ"ק י"ב שהוא עולה במ"ק שלשה], שתצמיח לך לעתיד לדבר על אל אלים באחד [פירוש ר"א אשכנזי: שהוא רמז לאמונת הנוצרים שיאמר על אל אחד שהם אלים ב' – א"ב וב"ו ורו"ח הוא הג' המיוחד] העולים קוץ ודרדר... כי עפר אתה היא החט, ואל עפר תשוב לחט, כי עבירה גוררת עבירה... שחסרת מאמת ונשאר בשלש, ולקח השם אחדותו מאור הקדמון היא האמת ונשארת את האדם בחט". פירוש הביטוי הנ"ל על אמונת השילוש הנוצרי מופיע כבר בפירוש אברבנאל על

כי אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם [=השם מאס בעם ישראל ובמקומו בחר באומה הנוצרית]: ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה' ואת תוארו: אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו [=ברית החדשה] אנו יודעים את תוארו והיותו [=אמונת השילוש⁶⁶]: לכן כה אמר ה' יען כי גבהו אתם [=הנוצרים] מאד לדבר על אל אלים [=אמונת השילוש] ידעו תדעו שתאבדו בחכמתכם: כי מה לכם באדם [=ישו] אשר נשמה באפו⁶⁷ שכן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בשיבות אל [=בכנסיות⁶⁸]: כי לא אתכם ידעתי מקדם ואיזהו ספר כריתות עמי אשר אמרתם לבו יהיו הראיני לי...

הפסוק [שם]: "ועל אל אלים ידבר נפלאות, רמו לשי' [לוש], ולהבדילו מלשון אל שזכר אמר 'אל אלים', וכיון בזה על קוסטנטין קיסר שלקחו הרומיים אמונת ישוע ונתחכמו לקרבה אל המושכל להכניסה בלב ההמון ועשו בקיומה ענינים רבים כשלוש וההגשמה והבתולים וקרן העוגה ושאר שרשי אמונתם, ועל זה אמר 'דבר נפלאות'" (מעייני הישועה, מעייני יא, תמר ח).

ראה תרגום ואן דורט לקוראן: "אל תקח אשה המאמינית בהרבה אלהות או בהרבה גופות אלהות [=נוצרייה] ולא תנשא אותה עד שתאמינה באל אחד ובהויה אחת ובתואר אחד" (שם, 32 ע"א). והשווה למקום אחר: "אותם האומרים שיש שלשה רשויות או שהאלהות עומד בשלוש גופות תוארים או איקונים ודמונים, המה בכלל רשעים גמורים ומי יכול להציל אותם מיום הדין הגדול והנורא. וזאת לדעת שאין שום דמיון להאל כי הוא אחד יחיד ומיוחד, והמאמין בהרבה איקונים יתענש ויתלהב בלהבת אש השאול" (שם, 70 ע"א). וכן במקום נוסף: "והנוצרים אומרים שהמשיח הוא בן מהשם... ודעו שאין נמצא בכל הויות כי אם אל אחד (שם, 104 ע"א).

השווה "איגרת ריב"ז": "...וחדלו לכם, חלילה לכם מאדם [=ישו] אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא [פירוש ר"א אשכנזי: כי המה שעולה אד"ם שהוא הנוצרי [ש] היה קורא עצמו תמיד "אדם"], מן הפושעים להעמיד השלש [=השילוש] באמ"ת".

ואן דורט מכנה את כנסיות הנוצרים בשם "ישיבות", והערה זו מכוונת בעיקר נגד פולחן האיקונים של הכנסייה הקתולית (הכנסייה הפרוטסטנטית החרימה את האיקונים וראתה בהם עבודת אלילים). ראה בתרגומו לוויכוח ר"ש מורטירה, השגה קח, טז ע"א: "כתבי השלוחי" ט, כ"ד וכ"ו, כת' [וב] מעשה א' ששמו דימטי"ריוס שהיה צורף כסף והוא עשה קשר ותיגרה נגד פוי"ל [=פאולוס] ואנשיו בשביל שצוה והזהיר על שלא יעשה ע"ז, ולא היה לו מלאכה אחרת להספקה כי פוי"ל עיכב וצוה שלא יעשה פסל – א"כ פוי"ל לא היה קטליכ"ו [=קתולי], ואם לאו היה נותן להם רשות לעשות צלמים, וגם דימטי"ריוס היה אוהבו ויוכל לעשות פסל מרים ופר"וס שהוא צליבה". על הכינוי "ישיבות" לכנסיות הנוצרים ראה שם, שאלה ח, ד ע"ב: "...וסמיני הישועה תראה [ב]ישעיה... כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה... [והרי] רוב הגוים אין מאמינים בו, כי כולנו צריכים לימוד, בכל יום מחדשים ישיבות [=כנסיות] ללמוד וללמד, ואיה שפה ברורה... ולעובדו שכם א' – יראה כי יש יותר מעשרים אמונות בנוצרים מלבד אשר לא נודע משום ריחוק". וכן שם, שאלה יז, ט ע"א:

אולם, המעניין יותר בהקשר של ואן דורט הוא נושא החזיון הראשון, שלפי משמעות הנמשל המסתתר מאחוריו, פותח בתיאור תופעת ההמרה לנצרות של יהודים מאונס, ומסיים בבשורת נחמה והבטחה, כי יחוס וירחם ה' על אותם יהודים אומללים ויסלח להם, ובאחרית הימים ישיבם אל חיק האומה, מכיוון שקיבלו עליהם את הדת הנוצרית מאונס ובלבם המשיכו להאמין בה'. להלן קטע מתחילת החזיון ומסיומו, המדבר בעד עצמו:

... חוזה חוזה חוזה אלה ארבע בלולים המבלבל את עם ה': כי נבלל הטמא והטהור יחדיו והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם בלילה הבאה משעיר [=גלות אדום]: להרים זמירות צבי צדיק לבגוד בגד: להשחית הקודש ולהמליך הרשע להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור [=להביא סימוכין לנצרות מכתבי הקודש]: [...] והנה השמש [=אומות העולם] יצא מתוך הרקיע כתואר אדם [=ישו] ונשא שה [=יהודים שהמירו דתם מאונס] נדח ונבזה... ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי אי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב [=זעקת היהודים האנוסים]: ויהי כאשר תם קול השה והנה זה בא איש לבוש בדים... ולקח את השה מיד החרס [=אומות העולם] וישם את הכתר בראשו... והאיש לבוש בדים קרא כקול שופר ואמר מה לך פה טומאה ומי לך פה טומאה כי חצבת לך מקום בטהרה ובבריית: אשר הקמתי עם השריגים ותמרים [=האבות והשבטים]... ואת אשר אמרתי לרועה השה לאמור הנה המקום אתי לטהור ולא לטמא כי אלהי קדוש אני ואין לי חפץ בטמא כי אם בטהור: [...] כאשר קראתי לרועה לאמור: וראיתי שהטומאה נדחפת מהירח [=פליטת האומה הנוצרית משורש כנסת ישראל והקדושה] ונתנה ליד המכלה והמקציף נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום: והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות: והשה ניתן בהירח [=שיבת היהודים האנוסים לכלל ישראל באחרית הימים] עד עולמי עולמים: והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות: ושמעתי קול שירות השה לאמר: אורך ה' כי אנפת בי ותשוב... כי אלהים הושע הנדח והסר הטומאה מהארץ [=שירת הודיית היהודים האנוסים לה' שלא נטש אותם]: הוא רב ריבי והוצא לאור צדקתו ועזרתו... אבל מי כמכה באלים ה' אבל מי כמכה נאדר בקדש ולא בטומאה... נתת לי פאר הסרת הבל לערוץ אנוש ולב טהור נתת בי עד עולם: על כן

...ונראה מ"ש החכם הנוצרי יוחנן לוודין [=יוהאן לאוסדן] ראש ישיבת [=כנסיית/אוניברסיטת] אויטרכיטא [=אוטרכט] וגם יוחנן בוקס דורף מן בזיל".

אומרך בכל עת ואורך בגוים כי הגדלת ישועתי במלכי ועשית חסד למשיחי לדוד ולזרעו עד נצח נצחים: ושמעתי קול קורא מהשחק לאמר: בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה: הלא מעבר שיחור קראתיך להיות שעשועי יום יום: ואתה השלכת את מתנותי אחרך והלבשת הטמא בטהור על כן קרה לך כל אלה: ומי כמוך בכל בהמות הארץ כי בצלך חיו כל אלה ובמכותיך נרפא להם: על כן בין תבין את אשר לפניך: ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיתה בחרם [=במדינות האינקוויזיציה הקתולית]⁶⁹ ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה:

על קוטב החזיון הזה סובב גם תוכן "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין מתחילתו לסופו. הקהילה היהודית בקוצ'ין הינה, לפי דברי הכותב, השריד האחרון שנותר מן האוכלוסייה היהודית הגדולה שהתקיימה בהודו מימי קדם, ואשר בעקבות לחץ ואיגוס של אחד השליטים בתקופה קדומה המירה את דתה ונטמעה בקרב האוכלוסייה הנוצרית. מעשה ההמרה כלפי חוץ מתואר כאן, כמו ב"דברי גד החוזה", במשל השה הנדחה וה"נבזה" שמאימת הזאבים המקיפים אותו נאלץ לכסות את שער השה אשר עליו בעור הזאב. ההמרה לדת המתוארת ב"דברי הימים" היא לפולחן האליל האשורי "נְסֶרְךָ", ולא (כמצופה) לדת הנוצרית, זאת בהתאם למסורת אותה בדה ואן דורט בדבר מוצאם של יהודי קוצ'ין מגלות "שלמנאסר מלך אשור". מעט המשפחות היהודיות שנותרו בקוצ'ין, הינן לפי דבריו, מן הקומץ הקטן שבחר להמשיך ולדבוק באמונת אבותיו בכל מחיר. הרוב היהודי שהמיר את דתו מאונס המשיך, לפי דבריו, לשמור את יום השבת ואת יום הכפורים, וכן לקיים מצוות ברית ומילה ולדבר בלשון הקודש. המרת הדת האלילית היתה מאונס, ובתוך לבם המשיכו היהודים האנוסים להאמין בה' ולהתפלל אליו שיסלח להם⁷⁰. יהודים אלו הספיקו במשך הזמן לשכוח את מסורת התורה וקיום המצוות, אך

69 בעת כתיבת הדברים (תקט"ו/1755) פעלה האינקוויזיציה הספרדית והפורטוגזית במלוא המרץ. קריאת המילה "בחרם" בכתב היד היא וודאית, ואת משמעותה ניתן להבין לפי השימוש שלה בוויכוח ר"ש מורטירה (שאלה כא, ט ע"ב) בהקשר לדיון על גורלם של היהודים האנוסים "הדרים במדינת חָרֵם" [=האינקוויזיציה הקתולית] תחת יד מלכות הרשעה" שאולצו להמיר את דתם ומחמת פחד ויראה מסביבתם חיים כגויים, אך בלבם מאמינים באלהי ישראל, אם יזכו לעולם הבא. לפי ההקשר של החזון ("ולקח את השה מיד החרם... והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים") קיימת אפשרות גם לקריאה "בחרם" – שמש, ורועה לומר, "כל הימים שהיית בגלות בין האומות הנוצריות המשולות לשמש.

70 הרעיון שאדם יכול לזכות לגאולה באמצעות אמונה בלבד מקורו בתיאולוגיה הנוצרית, והוא

המשיכו לשמור על זהותם היהודית ועל כינויים בשם "בני ישראל"⁷¹ (הכותב משלב בתוך הסיפור האגדתי מן המציאות שהיתה ידועה לו מפי השמועה על מצב עדת "בני ישראל" באזור בומביי). מנהיגם של היהודים הנאמנים נושא תפילה לה' שיראה בלחצם של אחיו היהודים שהמירו את דתם מאונס ויושיע אותם. הסגנון המקראי של החיבור, וכן הביטויים והדימויים הנדירים המשותפים לשני המקורות, כפי שנראה להלן, מוכיחים כי שניהם יצאו מתחת ידי אותו מחבר. להלן קטע מתחילתו וסופו של "דברי הימים":

...תחת ממשלת המלך הזה היתה שה פזורה ישראל מאכל נבזה לזאיבי תימן: לחוץ לשורר עמהם שיר הזאב אשר למו, ולהיות עמהם במערת נסרוך בעבדם לאלהיהם: בעבור המלט מהיות טרף לזאבים הקשים אשר יבלעו אותם אם ימרו בם: מאימת משפטם נפתו רבים מן הנפוצים האלה לכסות שער השם אשר עליהם בעור הזאב [=קבלת הדת האלילית מאונס], כי כחשו בפיהם בשם ה' הקדוש, ויודו לנסרוך ויכבדו את תרפיו: אך לאלהי ישראל התחננו בלבם תמיד כי יפדם ויסלח להם: ומעטים מן הגולים האלה נשארו נאמנים לה' אלהיהם ועושים בתורת משה נביאם בעצת רבן ותוכחתו: על כן שלח מלך הזאבים לקרוא את רבן וישאלו מדוע הוא ואנשיו מקשים ערפם. ולמה סרו משמוע את המצוה אשר צוה להם על דבר עבודת אלהיו: ויענהו כי לא הוא לבדו אבל גם המלך יט לדבר הזה ליראה את האל הגדול ה': יען מלבד כי אל עליון זה מלא דבר קרא כל ישיהי,

נעשה לערך מרכזי במשנתו הסלחנית של ואן דורט (להצלת עצמו ואחרים כמותו), וכפי העולה מן הציטוטים המובאים כאן. ואן דורט קושר את האמונה עם התפילה והצעקה מעומק הלב. וכמו בתיאור צעקת השם הנדה: "ונשמע קול השם גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב". וכן בתיאור הבא של האנוסים מקרב יהודי הודו: "כי כחשו בפיהם בשם ה' הקדוש, ויודו לנסרוך ויכבדו את תרפיו: אך לאלהי ישראל התחננו בלבם תמיד כי יפדם ויסלח להם". וראה בהקשר זה גם בוויכוח ר"ש מורטירה (שאלה ז, ד ע"א) בתרגומו של ואן דורט: "שאלה ז, מה תרופה יש לישראל נגד כל עונותם, כי מבלי תרופה אין כל אנושי יוכל לנחול לחיי עולם. תשובה, תרופת ישראל ניבא ישעיה... באומרו יעזב רשע דרכו... ועל זאת הבטיח השם לנו באומרו... כי ביום הזה יכפר, הגם שבזמן הזה אין קרבנות... וגם מחמת הגלות המר ואנוס פטריה רחמנא, ואעפ"כ יש להם תרופה בתפלתם... ונצרכים לעשות בלב נשבר ונדכה..." וראה עוד על ההשפעה הנוצרית על "דברי גד החוזה" ועל גישתו הסלחנית של ואן דורט כלפי האנוסים להלן הערה 354. חזיונו של ואן דורט נתקיים בורעו, החיים עד היום בסרי לנקה כגויים, אך מקפידים לשמר את זהותם היהודית. ראה: קמפבל, סקירה.

וכל אשר ברא בעוזו יעמיד בחסדו ושומר אותו לעולם: אמנם גם לך מלכי הוא אשר נתן לך הכח והמלוכה על הארצות האלה לפקדון בידך: על כן עליך המצוה להשמר מתת דת להמרות את המצוה אשר צוני יוצרי:

ורבן קם מתוך העדה ויפרוש כפיו השמימה ויאמר: ה' אתה לבדך מלכנו הושיעה נא את הדלים ואת העשוקים האלה כי אין זולתך יוכל להושיע: אתה ידעת את היגון ואת הלחץ אשר באנו בהם: שמע נא אבינו את קולנו המר, ואל יתאפקו עלינו רחמיך: אמת כי צדיק אתה כי חטאנו לפניך ועל כן נתתנו ביד אויבינו: אך ה' אלהינו לא לבד כי בעונותינו אויבינו לוחצים ומריעים אותנו בעבודתינו הקשה, אבל גם אמרות קדשך לקחו ממנו וחושבים לבלענו: ראה כי על ידם הרמה יאמרו עצבינו עשו זאת ומבקשים להפר את הברית אשר כרת עם אבותינו, לכלות שרש נחלתך, ולחתום או לסתום כל פה המכבד לשם קדשך: ה' אל נא תתן שבטך ומטך ביד לא המה ואל יחרפנו: יגון השיגנו הפוך לשמחה ושפוך חמתך על אלה אשר לא ידעוך: הלא יודע אני כי הושעת את ישראל בכל עת ואתה מושיע ותושיע לעולם אמן. [...] בשנת אלפים ומאה, היהודים האלה אשר גרו בממלכת המאגול נלחצו לחץ כבד מאד, ויד מושל הארצות האלה חזק עליהם עד כי כחשו בפיהם באמונתם ועבדו את האלילים: לבד רבן אחד ושמו יוסף הוא ועמו שבעים ושתים משפחות הלכו לארץ הודו (היא מאליבאר) וישבו שם: ואדוני הארץ שערם פערימאל קבלום בטוב לבב ויחנם ברשיונותיו אשר הוחקו על שני לחות נחשת והם עד היום הוזה בקושיין... עוד אחת, וגדולה היא אלינו, כי היהודים אשר נשאר בארצות המאגול ולמראה עין ובחנף התמכרו לאמונת עובדי האלילים אינן יודעים משם יהודים ואשר ישאלום מאי זה עם אתם ישיבו בני ישראל נחנו, ואף כי נשכחה מהם התורה שובתים את יום השבת ואת יום הכפורים ומלים את בשר ערלתם, ואשר יפלא יותר כי עוד דוברים שפת עברי צח ונכון:

לסיפור המסגרת כולו, יחד עם הפרטים המוגזמים על היקפי המרת הדת בקרב יהודי הודו ויתר רוב הפרטים הכלולים בו, אין כמובן שום אחיזה במציאות⁷², אך הכותב ביקש לראות בגורלו האישי האומלל את חזות הכל, ולהשתמש בסיפור זה כחומר תעמולתי נגד פעילות המיסיון ההולנדי בהודו המזרחית⁷³. הרעיון הנ"ל – ולפיו, השם יחוס וירחם ויסלח לכל אותם יהודים שבזמן הגלות המירו

72 על כך בהרחבה להלן ליד הערה 415.

73 על כך להלן ליד הערה 426.

דתם מאונס, ובאחרית הימים ישיבם אל חיק האומה – הוא ללא ספק הרעיון או המסר המרכזי המונח ביסוד "דברי גד החוזה" (וכן ביסוד "דברי הימים", שכאמור, לא נוצר כי אם לתת לו גושפנקא וסמכות), שנכתב מתוך משאלת לב ותקווה של יהודי אובד שלפי תחושתו נסיבות חייו אילצוהו להמיר את דתו. אולם רעיון זה מלווה בעוד מספר רעיונות ומסרים הנוגעים ליחס שבין ישראל לאומות בכלל, ובין היהודי לנוצרי בפרט, בזמן הגלות ובאחרית הימים. רעיונות ומסרים אלו מרוכזים בעיקר בשני החזיונות הראשיים שבתחילת "דברי גד החוזה", אך את עקבותיהם ניתן לזהות בבירור לכל אורך הספר. את כלל הרעיונות המופיעים ב"דברי גד החוזה" כשהם עטויים בגלימה מקראית קדומה ובמעטפת של חזיון נבואי נשגב, אנו מוצאים בצורה מפליאה גם ב"איגרת ריב"ז", בניסוחם הטבעי והגלוי⁷⁴. הקבלת והשוואת הקטעים המקבילים שבשני המקורות, מאפשרת לנו להציץ מבעד למסך הערפל החופף על חזיונותיו, ולהסיר את הלוט והמסכה הנסוכה על פני המהבר.

מבין הרעיונות המרכיבים את חזיונות "גד החוזה" ניתן למנות את הרעיונות והמסרים דלהלן: [1] מעלת עם ישראל על האומות. [2] קיום הבטחות האל לישראל ביד נביאיו באחרית הימים. [3] אזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות לפי מסורת חז"ל. [4] בזכות שמירת התורה שבכתב ושבעל פה וקיום המצוות יזכו ישראל להינצל מהגלות ומפיתוי הנצרות. [5] אזהרה מפיתוי ההמרה לנצרות. [6] באחרית הימים יכנס השם את כל נדחי ישראל המפוזרים בין האומות וירחם על "שארית ישראל" – היהודים שהמירו דתם מאונס ויסלח לחטאתם וישיבם אל חיק האומה. [7] הכפירה והשקר של האמונה הנוצרית יתחזקו ויתפשטו בעולם על ידי שיעמידו [=בססו] עצמם על דברי תורת משה האמתית. [8] שורש טומאת הכפירה הנוצרית בחטא אדם הראשון. [9] בלבול והדחת עם ישראל לאמונה הנוצרית בזמן הגלות הוא כתוצאה מן החטא הקדמון. [10] ביטול טענת הנוצרים כי השם מאס בעם ישראל שלא הבינו נכון את דברו ולא בחנו את עומק סודות תורתו. [11] הברית שכרת השם עם ישראל תעמוד לעולמי עד. [12] התורה לא תשתנה ולא

74 ההבדלים הדקים בין ניסוח הרעיונות שב"דברי גד החוזה" לניסוחם ב"איגרת ריב"ז" נוצרו בעקבות השוני בין קהל היעד של כל אחד מהם, וכפי שנראה להלן. ניסוח הרעיונות ב"דברי גד החוזה" הותאם בעיקר לצורך תעמולה אנטי נוצרית בקרב עמי אירופה הגויים, בעוד הרעיונות ב"איגרת ריב"ז" הותאמו עבור יהודים לצורך תעמולה אנטי שבתאית-נוצרית בעקבות התערורות התנועה הפראנקיסטית. ראה דוגמה בהערה 82.

תתחלף לעולם. 13] לעתיד לבוא יכירו כל האומות במעלת ישראל שהם העם הנבחר ויעזבו אמונתם וידבקו באמונת ישראל. 14] טומאת הנצרות (המושרשת בחטא אדם הראשון) לא תסור מן העולם ומישראל עד ביאת המשיח באחרית הימים. 15] ניצחון ישראל את אדום וגוג ומגוג באחרית הימים. 16] באחרית הימים ימחה השם את כל חטאי עמו ויסלח ל"שארית ישראל" – היהודים שהמירו דתם מאונס וישיבם אל חיק האומה, אך אלו שהמירו דתם מרצון והסיתו אחרים יאבדו לנצח.

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
1. מעלת עם ישראל על האומות ⁷⁵	שמעו אלי בני אברהם יצחק וישראל עם סגולה, בכם בחר ה' אלקי כל הארץ אשר שמו נורא בגוים... בינו נא זאת אחינו, שאנו נקראים קדושים על דעת משפט בכורה שלנו, ונקראין ראשית תבואות ה', ואין בנו מום, כי יעקב איש תם, ורוח הקודש מעיד עלינו כולך יפה רעיתי ומום אין בך... ע"כ התחזקו והוו לגברים אנשי השם... לכן אמרו נא כל בית ישראל, אודך ביושר לבב בלומדי אותי לשמור חקיך,	והאיש לבוש בדים קרא... ואמר מה לך פה טומאה ומי לך פה טומאה כי חצבת לך מקום בטהרה ובברית: אשר הקמתי עם השריגים ותמרים... הנה המקום אתי לטהור ולא לטמא כי אלהי קדוש אני ואין לי חפץ בטמא כי אם בטהור: האף שזה וזה מעשי ידי [=ישראל והאומות] ועיני פקוחות על שניהם בכלל [=השגחה כללית]: אבל יש יתרון משפעות טמא לשפעות טהור כיתרון הצל מהאדם... ושמעתי קול קורא מהשחק

75 ראה תרגום ואן דורט לזוויכוח ר"ש מורטירה, השגה קיב, טז ע"ב: "[באיגרת אל ה'רומי"ם ג' כ"ג, אמר פור"ליס שהיהודים והנצרים הכל שוים לפני ה', כי הכל מעשה ידיו. ובשמות י"ט ה', דברים ד' י"ט, י' י"ד, ל"ב ט', תהלים קל"ה ד', נראה אהבת פרטית על ישראל, הגם שכל בריותיו בהשגחתו הכללית אפי' הכי בחר בהם מן הכל. ועוד, בטעמו של מעשה ידיו, א"כ חמור וגמול ופרד ותאו שוים עם הנצרים בסגנון אחד".

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	ולא עשית כה לכל גוי, כי בנו בחרת ואותנו למדת משפטי צדקיך	לאמר: בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה: הלוא מעבר שיחור קראתיך להיות שעשועי יום יום... ויאמר דוד להשיב אל חירם לך אמור אל אחי אל חירם כה אמר דוד אחיך ירא את ה' העושה שמים וארץ... ואם אתה עושה כן ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח אביכם אזי טוב לך כל הימים: אבל אנו בני בריתו מופלאים ומופלגים ממכם בשורק אמת נחתמים בחתומת שדי נקראים בני אל אמת: ולנו לעשות את כל התורה כי נצטוו לנו בשם לאמר דבר אל בני ישראל: ולא עשה כן לכל גוי כאשר עשה לנו כי אם בנו בחר ואין זה כי אם אהבה רבה אשר אהבתנו: ויבאו וישבו המלאכים אל חירם מלכם ויאמרו אליו דברי המלך דוד: וישמח חירם בלבו ויקהל את כל שריו ועבדיו ויאמר אליהם את הדברים האלה... חרדו ויראו את האל שדי העושה כל אלהי

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
		<p>ישראל שמו... אמרו אתי ברוך ה' אלהי ישראל הבוחר בעמו וברוך דוד עבדו מלך עמו וברוך ישראל אשר בהם בחר ה' לנחלתו: ומי יתן אותנו להיות עבדים לבני ישראל אשר נקראים בנים לה' אלהיהם: ויענו כל שריו ועבדיו אמן כן יעשה: וישא חירם את קולו ויאמר... ומי כה' אל על כל אלהים ומי כעמו ישראל עם על כל העמים ותהי אחריתנו כמוהם:</p> <p>... ובך בחר ה' ובזרעך עד עולם:</p> <p>... כי בהם בחרתי ולא אמאוס עוד:</p> <p>כה אמר ה' אני הוא מלך ישראל ואני הוא חלקם אני הוא מעריצם אני הוא מעוזם וגבורתם:</p> <p>רק כה' אלהיכם תדבקו כי הוא מעריצכם ומעוזכם:</p>

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
2. קיום הבטחות האל לישראל ביד נביאיו באחרית הימים ⁷⁶	שמעו אלי בני אברהם יצחק וישראל עם סגולה... והוא יברך אתכם בשלום כאשר דבר, כי הוא יעשה בוודאי אשר אמר...	ושמעתי קול שירות השם לאמר: אודך ה'... כי כל הגדלת כל רוממת דברת ועשית... וירד אלי הלבוש בדים ונגע בי ואמר כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת... ואתה לך כי עוד מעט ואספת אל אבותיך בטובה ובאחרית הימים תראה בעיניך את כל אלה לא במראה רק במעשה... ברוך אתה לה' אשר לא הסיר בריתו מעמך כי הוא אמת ודברו אמת וחותמו אמת: ⁷⁷

76 רעיון זה מכונה ב"דברי גד החוזה" כנגד טענת הנוצרים שכל היעודים וההבטחות שבספרי הנביאים כבר התקיימו בישו, וב"איגרת ריב"ז" כנגד התפיסה הפראנקיסטית הכופרת בביאת המשיח, קיבוץ גלויות ובנין ירושלים, וכזהרתם הפומבית בוויכוח בקמניץ: "אנחנו מאמינים שירושלם לא תבנה עוד, עד עת קץ. [...] אנחנו אומרים שבחינם מאמינים בני ישראל על ביאת משיח ואומרים שיבא ויגאלם ויגדלם על כל העולם ויתן להם עושר וכבוד, ולא כן הוא..." (בלבן, לתולדות, עמ' 150). וראה עוד כנגד טענה זו בהרחבה בוויכוח ר"ש מורטירה, שאלה ט, ה ע"א; שאלה יג, ז ע"א.

77 השווה לדברים המקבילים ב"חלום בריטניא": "ודע שנבואת הנביאים נתמלאו על צוריהם ועושי רעתם, ויבואו הגוים הצרים אותם ויעידו ויגידו לכם... ואתה ראה איך שנתמלאו ונתקיימו בי נבואת הנביאים, אשר כל רואי יכירו ויעידו ויגידו צדיק אתה ה' וצדק דיניך... ובכן מהולל שם ה' רם על כל גוים הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ עושה משפטיו משפט ה' אמת ודבריו קיימים, והוא אמר ולא יעשה, כי כה אמר ה' צבאות אל הגוים השוללים את עמו ישראל, כל הנוגע בהם כאלו נגע בבת עינו ה' כביכול [זכריה ב'], וכל הגוים ומלכים עושי רעתם אשלם להם כפעלם וכמעשה ידיהם ואתן בידם את כוס חמתי את התרעלה אשקה אותם [ירמיה כ"ה]... איך שנתמלא בי דברי הקב"ה יעידו ויגידו כל יושבי תבל שלא נפל דבר מכל דברי ה' אשר דיבר עלי לעשות".

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	<p>חלילה לכם אחינו להאמין בזה, כי תורה אשר היא דבר אלקינו יקום לעולם באין סוף... והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והי' ה' לנו לאלקים עד עולם מיום ההוא והלאה, כאשר יכנס השם את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שם, ולא יוותר מהם עוד אחד שם, ולא יסתיר עוד פניו מהם, אחר אשר ישפך רוח קדשו על כל בית ישראל, כי השם אלקים דיבר.</p>	<p>וישא חירם את קולו ויאמר ראיתי ולא עתה הבטתי ולא קרוב דרך שמש מדוד וקם ירח מבית יהודה ומחץ כל בני חם וקרקר את כל בני יפת ותהי לו כל ממלכות הארץ: שמע ישראל... אל תפן אל אלילים כי תהו המה וכליל 'חלפו: רק בה' אלהיכם תדבקו כי הוא מעריצכם ומעוזכם: להפיל שונאיכם שונאי רוחני ושונאי גשמי תחת כפות רגליכם: להביא (את) אתכם אל ירושלם הצפון לכם לעתיד: ושם תראו אותו עין בעין בסוד אל חי הנראה עין בעין ואתה עם אחד נוספת אליו באמונה: תמלא את שערי הבינה: ואשרי עין ראת כל אלה: ואם תחסור באמונה תמסור לשערי טומאה:</p>
<p>3. אזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות לפי מסורת חז"ל⁷⁸</p>	<p>זכרו ועשו והזהרו במעשיו ובתורתו הק'... ראו איך הנביא מזהיר אותנו באחרית הנבואה, זכרו תורת</p>	<p>זכרו ועשו תורת משה איש אלהים למען ייטב לכם כל הימים: שאלו לאביכם ויגידו ולזקינכם ויאמרו</p>

78 ראה להלן ליד הערה 314.

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	משה עבדי אשר ציויתי אותו בחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים, לא לבד לשמוע רק לעשות, כי לא הידיעה עיקר אלא המעשה, עסקו בתורה שבכתב ובע"פ... ואם תקימו את דברי שתייהן... אזי תזכו לעלות בסולם אשר ראשו מגיע שמימה... להביאנו אל המקום אשר ברא השם להחיותינו עד עולמי עולמים...	לכם: התחזקו והיו גבורים לעשות את התורה ולא לשמוע לבד: כי המעשה הוא שורש ושמיעה היא הזרע והעץ הוא אמונה והפרי הוא צדקה: ומה נעשה לזרע סרוחה ובאושה אם לא יבא שורש ממנה: לכן מהרו חושו ועשו שמעו ועשו להיותכם זרע אמת להיות לכם אמונה וצדקה אז ה' יברך אתכם בשלום: ואם אתה [=חירם] עושה כן ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח אביכם אזי טוב לך כל הימים: אבל אנו בני בריתו מופלאים ומופלגים ממכם בשורק אמת נחתמים בחתימת שדי נקראים בני אל אמת: ולנו לעשות את כל התורה כי נצטוו לנו בשם לאמר דבר אל בני ישראל: ולא עשה כן לכל גוי כאשר עשה לנו כי אם בנו בחר ואין זה כי אם אהבה רבה אשר אהבתנו:

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
4. בזכות שמירת התורה שבכתב ושבעל פה וקיום המצוות יזכו ישראל להינצל מהגלות ומפיתויי הנצרות	בקשו את שם אלקינו ביראה ובאהבה שיתן לכם לב לעשות את מצותיו ולעסוק בתורתו הקדושה בטהרה, כמו שצויה לכם בשמו הרועה הנאמן... וזאת לכם לדעת, כדי להבין את כל אלה, דעו שהשונא מין אנושי הנחש הקדמוני באה בתחלה בעלילה אל נושאת פרי אדם והסית נגד ציות השם, כדי להאביד עץ האדם מלהביא בכורים אלו ישראל להשם, ואחר זאת כל ימי תהו היתה מסית ומדיח את זרע אנוש... עד שבא משה... ונתן התורה בטו"ב חוקים ומצוות, כמספר של איברי וגידי האדם בשני ידי"ם, ברמ"ח ובשס"ה העולים כ"ח, כדי לשמור את נפש האדם מזוהמת הנחש... והמורדים האלה [=הנוצרים]/ הפראנקיסטים] נתשו את מים קרים נוזלים על עיף זה הוא ישראל העיפים בגלות, והתורה מגינה עליהם, ושכחו בזדון לביהם	ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיתה בחרם [=במדינות האינקוויזיציה] ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה.

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
<p>את אלקי ישראל, ולשווא יקטרו ויכשילום בדבריהם משביל אשר היה מעולם זה התורה, ללכת נתיבות דרך לא סלולה, ויאמרו לכו ונחשבו על ירום י"ה זהו התורה והמצות אשר צוה ה' לנו... הגם שאנו יודעים שלא תאבד תורה מכהן ועיצה מחכם ודבר מנביא, אעפ"כ לכו ונכה את התורה בלשון הרע, בזוהמת הנחש, לפרש אותה כאשר עם לבבינו, להרע ולא להטיב, ואל נקשיבה לדברי תורה שבעל פה... התחזקו והוו לגברים אנשי השם, כי ה' אמר [אור] לכם עד עולם, אם אחרי תורתו ומצותיו תלכו אז ישמור את גופכם ונשמותיכם, לקרוא לכם תמים אתם בשם אלקיכם ולא במום ...[=הנצרות]. ע"כ הזהרו ממום שבכם, שביל יהיה לכם למוקש, ותדבקו באלוקיכם ובתורתו ובמצותיו, ואם תעשו כן אזי כל לשון אשר תקים עמכם</p>		

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
<p>למשפט תרשיע, כי אין להם שח"ר העולה אחד, כי המה משקרים האחדות... ושכר עוסקי ועושה תורה, היא אשר נקראים תמימים בלי מום. ונתברכו באשרי, לאמור אשרי תמימי דרך, ומי הוא זה ההולך בתורת ה', ומי הלך בתורת ה', אלו אשר נצרו עדותיו בכל לבם לדרוש את המצות, ואם אתם עושים כן תקראו פועלי צדק ולא פועלי עוולה, כי בדרך השם הלכתם אשר ציוה לכם לעשות מצותיו עד מאוד, ע"כ התפללו אל השם שיתן לכם לב לעשות חוקותיו ולהבין דרכיהם לטוב, ואם תביטו אל מצותיו אזי לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד... ותדעו שגלותיכם יתגבר עליכם עד [אחרית הימים]... אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם [=ישו], והוא הגלה את ישראל בעוונם, והוא שב את שבות יעקב, והוא יתן</p>		

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
	<p>לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והי' ה' לנו לאלקים עד עולם מיום ההוא והלאה...</p>	
<p>5. אוהרה מפיתוי ההמרה לנצרות</p>	<p>ועתה אחינו שמעו אל דבריי דברי אמת, ואל תאמינו לאותות והמופתים הפושעים האלה בנפשותיהם, כי מנסה ה' אתכם לדעת הישכם אוהבים אותו בכל לבבכם ובכל נפשיכם, אחרי ה' תלכו ואותו תיראו, ואיך ובמה תלכו ובמה תיראו אם תשמרו את מצותיו, אזי בקולו תשמעו ותעבדו אותו ולא אחר, ובו ולא באחר תדבקו, כי הוא חלקיכם, אזי טוב לכם כל הימים. ...הזהרו ממום שבכם, שביל יהיה לכם למוקש, ותדבקו באלוקיכם ובתורתו ובמצותיו</p>	<p>רק בה' אלהיכם תדבקו כי הוא מעריצכם ומעוזכם: להפיל שונאיכם שונאי רוחני ושונאי גשמי תחת כפות רגליכם... ואם תחסור באמונה תמסרו לשערי טומאה: על כן הזכו והטהרו מלפני ה' מלכיכם אז טוב לכם כל הימים:</p>

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
6. באחרית הימים יכנס השם את כל נדחי ישראל המפוזרים בין האומות וירחם על "שארית ישראל" – היהודים שהמירו דתם מאונס ויסלח לחטאתם וישבים אל חיק האומה ⁷⁹	כדי שיוהרו שארית ישראל בזהר הרקיע ולא יעשו עולה עוד... ואם תשמעו לי אזי טוב לכם בעז"ה [בעה"ז] וטוב לכם בעולם שכולו טוב, כי כולכם בכלל חלק לעה"ב, ואשריך ישראל מי כמוך עם נושע באלקים, ולא באדם [=ישו] ⁸⁰ , כי תשועות ה' תשועות עולמים: אז תאמר התורה, מן המצר קראתיך... כל הגוים סבבוני, אבל בשמך אמילם, המה דחיתני לנפול ואתה עזרתני, כי אתה עוזי וזמרתי וישועתי... לא אמות כאשר חשבו, כי אחיה בגבורות	והנה זה בא איש לבוש בדים... ולקח את השה מיד החרס וישם את הכתר בראשו... והאיש לבוש בדים קרא כקול שופר ואמר מה לך פה... והשה ניתן בהירח [=כנסת ישראל] עד עולמי עולמים: והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה [=היהודי האנוס] והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות: ושמעתי קול שירות השה לאמר: אודך ה' כי אנפת בי ותשוב: עזי וזמרת יהיה לי לישועה: אשירה לה'...

79 זיהוי היהודים האנוסים (לנצרות) עם "שארית ישראל" מצד ואן דורט, נוצר כתגובה לזיהוי הפאוליני של "שארית ישראל" (ירמיהו לא, ו) ו"פליטת ישראל" (ישעיהו ד, ב) בנבואות המקרא עם הנוצרים מאמיני ישו, שבזכות אמונתם יורשים את ייעודי עם ישראל ההיסטורי "לפי הבשר". ראה "אגרת אל הרומיים" (פרק יא, פסוקים 7–2): "...הלא תדעו את אשר הכתוב אומר באלהיו כאשר קרא אל האלהים על ישראל לאמר: ה' את נביאך הרגו ואת מזבחותיך חרסו ואותר אני לבדי... אבל מה ענה אותו מענה אלהים, השארתי לי שבעת אלפים איש אשר לא כרעו לבעל: וכן גם בעת הזאת נותרה שארית על פי בחירת החסד: ואם היתה זאת על ידי החסד לא היתה מתוך המעשים, כי לולי כן החסד איננו עוד חסד; ואם היתה מתוך המעשים איננו עוד חסד, כי לולי כן המעשה יחדל להיות מעשה: ועתה מה הוא את אשר ביקש ישראל לא השיג, רק הנבחרים הם השיגו..."

80 בפירוש ר"א אשכנזי: "ולא באדם, פי' ר"ל לא כמו שהנוצרים אומרים שאלוהיהם נעשה האדם

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	השם, לספר כל מעשיו... אורך כי עניתני ותהי לי לישועה, אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה... אל אדוני ויאיר לנו בגלות החושך הזה, באורך ואמתך, לאסור חגיג'ו בעבותים עד קרנות המזבח... ותדעו שגלותיכם יתגבר עליכם עד [אחרית הימים]... אזי ידעו כל הא[ו]מות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם, והוא הגלה את ישראל בעוונם, והוא שב את שבות יעקב, והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא	כי בימים ההם לא יקראו להם עוד יעקב כי אם ישראל כי בשארתם לא נמצא עולה כי כליל המה לה'... כי עוד מעט ואספתי את זרעי בגרוני: והיה הגרון קודש לא ימצא בה זרע טמא: כי לפני הימים היה זרעי נבלל בעדשים שעורים כוסמת פול ובקיקיון: ובאחרית הימים יהיה הזרע אמת והזרע אמת ומהזרע נתברך כל הארץ: שמחו ושישו שארית יהודה ונדחי ישראל כי תשועה עם ה'... בעת ההיא לא נמצא בכם עוד עם ארור וטמא... ⁸¹

שהוא משיחם בא כדי לסלוח חטאיהם ולפדותם מגיהנם, אבל אנחנו בני ישראל עם נושע בה' תשועת עולמים".

81 השווה לדברים המקבילים ב"חלום בריטאניא": "ואתה דע לך מה שאני אומר אליך, כי לא יהיה יום מנוחה שלימה והשקט עד שיבוא לציון גואל, ויסיר את אלהי הנכר מבית יעקב ואת נדחי ישראל יכנס וישבו לאיתנם, ויטיב חסדם האחרון מן הראשון... ואבי שמר את הדבר אשר התחננתי, בתחינה ותפילה, שיקרב יום הגאולה, לקבץ הנפוצים ומפוזרים לבין אומות העולם, ועד שבו בנים לגבולם, ובני ציון היקרים המסולאים בפז, ויכנע לבבם אז, ובמשפטי ילכו וחוקותי ישמרו, ומכל פשעיהם לפני ה' יטהרו, ומי אשר נקי מכל ליכלוכי החטא, ואדעה אנכי להכיר אותו, ואקבלם כחתן המקבל את כלתו [ריוויליזייאנוס י"ט ד' ח' ט'], ובישמח ישראל בעושי וּבני ציון יגילו, אז ששון ושמחה ימצא לכל באי עולם וכל הגוים ישמחו ויצהלו, ואז יאמרו בגוים הנה אל ישועתו, והוא כחתן יוצא מחופתו, וגם המה יתקבלו כאורח המתקבל ליום חתונתו ויום שמחת לבו, ויראו כי ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו".

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	השם את שם קדשו המחולל בגוים, והי' ה' לנו לאלקים עד עולם מיום ההוא והלאה, כאשר יכנס השם את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שם, ולא יוותר מהם עוד אחד שם, ולא יסתיר עוד פניו מהם	אלה דברי דוד קודם מותו אשר דבר לה' ולישראל ויאמר לאמר... אדני שמע תפילתי ותחנתי... כי אתה שומע תפילות כל פה: תשמע ותקבל רינת עמיך: כי המה צאנך ונחלתיך: שלח אורך ואמתך לעזרתם: תן להם לב אחד לעבדיך שכם אחד כאיש אחד והיה לאחדים בידיך: ואל נא תאבד מהם אחד ושמן בהם ליחד כי שם אבותינו ואמתינו בישראל נמצא כאחד: על כן שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד: אל תפן אל אלילים כי תהו המה וכליל יחלפו...
		לך לפני כסא כבוד שדי ובקש רחמים עלי אל אלהי צבאות לעזור אותי בעזרתו: כי הוא לא חפץ ברשעת בני בליעל... אנא ה' הושיע נא אנא ה' הצליחנא: אקרא לך ביום אירא ותעניני ואל נא תאבד זרע קודש על יד טומאת הטומאה כי אל קדוש אתה ובך אבטח

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
7. הכפירה והשקר של האמונה הנוצרית יתחזקו ויתפשטו בעולם על ידי שיעמידו עצמם על דברי תורת משה האמתית	ולעת עתה הטיל הנחש את הזוהמא ממנה בן הנדה [=ישו]... וחפה על האמת את מכסת שקרו, לדבר בה' חתימת עם האמת... אך זאת תדעו אחינו בני ישראל המפוזרים באומות, אל תאמינו לאנשי הפושעים הנקראים שלוחים, הנרמזים בעין הרע, כי המה חוטאים ומחטיאים לרבים, והואיל שהטומאה הגביר יד ע"כ חזקו דתם בטהרה, באהיה אשר אהיה באמת, וחדלו לכם, חלילה לכם מאדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, מן הפושעים להעמיד השלש [=השילוש] באמ"ת...	כי נבלל הטמא והטהור יחדיו והטהרה נתן תחת יד הטומאה... להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור... כי מה לכם באדם אשר נשמה באפו שכן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בישיבות אל:
	הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש [=ישו] צר ואויב הרע הזה להשחית את חלק השם בתורתיו ובמצותיו, והעמיד [=ביסס] את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה, כדי להגביר טומאתו על ישראל... חזו וראו איך שהזהיר אתכם ירמיה הנביא [ירמיה יז, א],	

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
<p>מחטאת הבא מיהודא בשלש [=שילוש], אשר היא כתובה בעט היא העי"ן הרע, בי"ד ברז"ל העומדת על י"ד התורה, אך היא על לוח הבדאי מלבם...</p>		
<p>8. שורש טומאת הכפירה הנוצרית בחטא אדם הראשון</p>	<p>אכתוב לכם שורש ממעשי ה' כי נורא המה... וזה הסוד אשר נמסר לנו מתורתינו הק', בתחלה ברא אלקי' הרחמים את העולם מאין שהיא שבעה ובאמירה שהיא אחדותו... וינח בשביעי וקרא אותו שבת בסוד אמ"ת, ובמלואות הדין והרחמים ברא את האדם בסוד אמת... וצוה את האמת מלשמור אותו מעץ הדעת טוב ורע, היא השם והחט, וכאחת עולים שבעה, היא העין שהיא הנחש... וכיון שראה הנחש שהאיש עומד ברחם ודין... והאשה לקחה את עצת המסית ותתן גם לאישה עמה לבטל האמת, לפיכך אמרה התורה ותפקחנה עיני שניהם, הוא כח השטן, והיו כעוורים</p>	<p>כי הצל אינה באה [כי] אם על יד אדם ומתוך כח האדם ניתן הצל לעיף ויגע לטהור וטמא ולולי הכח אין הצל כן הדבר הזה: כי כל שערי בינה נהפכים מיום מות חית [חי"ת] רבתי] אב הגפן [=חטא אדם הראשון באכילת עץ הדעת]: כאשר נמצא בדברי יושר בספר האמת ובמסעות הצאן ובמנוחותם ובמחלקותם הבינה נסתם:</p>

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
<p>בשתי עיניהם אשר המה ארבע, ופקרו באחדות אלקינו... לפיכך קילל הקב"ה הנחש... ואתה תשופנו עקב ביו"ד שהוא אחדות אלהינו באין סוף, באחרית הימים ימצאנו... ואל האדם אמר הואיל ששמעת אל אשתך לבטל האמת... לפיכך קוץ היא העין ודרדר היא שלש [=שילוש], שתצמיח לך לעתיד לדבר על אל אלים באחד העולים קוץ ודרדר... כי עפר אתה היא החט, ואל עפר תשוב לחט, כי עבירה גוררת עבירה, שתי פעמים ח"ט עולה ד"ל, והיא העי"ן שחסרת מאמת ונשאר בשלש, ולקח השם אחדותו מאור הקדמון היא האמת ונשארת את האדם בחט... ובהיות אחר חרבן בית ראשון מלואת עי"ן בעי"ן, אז תבוא העי"ן, ואוי לעי"ן שכך רואות, כי אז תהיה האחדות ע"י קצת אשר בשם ישראל יכונה באחד לחרפה, ומהם באים כל הגוים</p>		

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
<p>הנתקעים בחי"ת, להאמין בשיקוץ חי"ת. ועל זה ציוה השם לאבינו להמול הערל שהיא השלש [=השילוש], ולהשאיר אברם האמת, כי אהיה אשר אהיה אמת... לפיכך נקרא יעקב ישראל, כדי שלא יקומו בחי"ת, ואשרי העי"ן שרואה כל אלה כי היא אמת. ולעת עתה הושאל [הטיל] הנחש את הזוהמא ממנה בן הנדה ח"ת [=ישוע במ"ק] בשמו וח"ת בתוארו, העולה משיח יצא מעם השם ומהווייתו הנחש אשר היא ג"כ ח"ת משוב ורע, וחפה על האמת את מכסת שקרו, לדבר בה' חתימת עם האמת, וכפר באחדות ובתורת אלהינו ולעג על דברי חכמינו עד מאוד...</p> <p>חלילה לכם מאדם [=ישו] אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, מן הפושעים להעמיד השלש באמ"ת, אך הואיל שהאחדות נחסר ממנו נשאר מ"ת מאמת, וח"ת [=ישוע במ"ק] מחט אנושי</p>		

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	מזוהמת הנחש, וכל הנוגע בו יטמא טומאת עולמות [עולמית] אשר אין לו תקנה	
9. בלבול והדחת עם ישראל לאמונה הנוצרית בזמן הגלות הוא כתוצאה מן החטא הקדמון	וכיון שראה הנחש שהאיש עומד ברחם ודין, לפי שברא בו ועולה ביד השם, ואשה יצאה מאמת הלכה לבטל את האמת, לעורר עין שנחסרה ע"י בחט... בכח הנחש... להשאיר אותם בטוב ורע... ולהאבידה מתואר אדם... לפיכך אמרה התורה ותפקחנה עיני שניהם, הוא כח השטן, והיו כעוורים בשתי עיניהם אשר המה ארבע, ופקרו באחדות אלקינו ולקח השם אחדותו מאור הקדמון היא האמת ונשארת את האדם בחט, ונתן במקום האחדות העי"ן שנחסר מאמת... על שם האחדות שנחסר על ידה... הלך המסית להסית את ישראל באחד... ואמר בדעתו לבלבלם, לא זה אל נכר כי אם אחדות אלהיכם, וכיון שבא משה וראה [העגל] שעשה הנחש, הלך	אלה ארבע בלולים המבלבל את עם ה', כי נבלל הטמא והטהור יחדיו [=בחטא הקדמון] והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם בלילה הבאה משעיר: להרים זמירות צבי צדיק לבגוד בגד: להשחית הקודש ולהמליך הרשע... והנה השמש יצא מתוך הרקיע כתואר אדם ונשא שה נדח ונבזה על כתפו הימין וכתר על ראשה... ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב:

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
<p>וביטלו בא"ש אשר היא אחד, ופיזור אותו במים לבטלו באמ"ת, לאמר לא זה אל אמת, וציוה באזהרת גדולות לבל יעשו עוד כזה, וכל הנביאים הזהירו לישראל כל ימיהם על זה. וכיון שראה הנחש שהתורה והמצות נגד עיצתו, הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואויב הרע הזה [=ישו] להשחית את חלק השם בתורתיו ובמצותיו, והעמיד את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה, כדי להגביר טומאתו על ישראל. ועתה אחינו בני ישראל אל תאמינו לחלומותיו ולדבריו, דברי השטן, להסית אתכם... [לאמור] אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה, ע"כ נלך ונעבדה עבודה אחרת, אל תשמעו להם לטמא בהם...</p>		

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
10. ביטול טענת הנוצרים כי השם מאס בעם ישראל שלא הבינו נכון את דברו ולא בחנו את עומק סודות תורתו ⁸²	ועתה אחינו בני ישראל, אל תאמינו לחלומותיו ולדבריו, דברי השטן [=ישו], להסית אתכם לאמור ראשונים לא בחנו וסברו את דברי השם, אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה, ע"כ נלך ונעבדה עבודה אחרת, אל תשמעו להם לטמא בהם...	כי אמרת [=אמרו הנוצרים]... אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם: ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה'... אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו ⁸³
11. הברית שכרת השם עם ישראל תעמוד לעולמי עד	ולחם [=לעם ישראל] יתהב רשות והרמן לילך בסוד ה', כי יראי ה' המה אשר עמם סודות וברית השם... כי דברי התורה... לא ימושו עד עולם, כי לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם...	והנה השמש יצא מתוך הרקיע כתואר אדם ונשא שה נדח ונבזה על כתפו הימין וכתר על ראשו: ועל הכתר למעל בראשה נראה רועים שלשה נצמדים בשנים עשר צמידים [=סמל

82 ב"איגרת ריב"ז" הוסיף ואן דורט את המשפט: "אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה", המכוון כנגד הכת הפראנקיסטית שביקשה למצוא סימוכין לאמונת השילוש בכתבי הקבלה וספר הזוהר. ראה להלן ליד הערה 309.

83 השווה גם לקטע הבא בתוך "חלום בריטאניא" בין הדברים שנאמרו מפי מנהיג "צור המעטירה", המשמשת בתור דוגמה לממלכת בריטניה הנוצרית: "ואח"כ נתגאתי כל כך עד שגבה לבי ואומר שאני אל ומושב אלהים ישבתי, ואמרתי שאני כלילת היופי ומלאה חכמה, וגם חכמתי עמדי כי חכמתי ותבונתי עשה לי כל החיל הזה, ובגודל גאות לבי מאסתי את ירושלם וזילתי אותה בימי עניה ומרודיה... ואמרתי האח נשברה דלתות העמים ואמלאה מחורבנה". וכן לדברי מנהיג בבל: "ואח"כ הגדלתי עצמי עד מאוד, עד שמלאני לבי לאמר אל השמים אעלה וממעל לכוכבי אל ארים כסאי [ישעיה י"ד], ויהי כשהאל הגדול והנורא אלהי השמים והארץ חרה אפו בעמו אשר בחר לו יה, וימאס את עם נחלתו וימסור אותם בידים, ואנכי רחם לא רחמתי עליה ויותר מדאי [!] הכבדתי עליהם את עולי...".

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	והיה ה' לנו לאלקים עד עולם... ⁸⁴	<p>לברית שכרת השם עם האבות והשבטים]... ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב: ויהי כאשר תם קול השה והנה זה בא איש לבוש בדים ובידו שלשה שריגי גפן ושנים עשר תמרים [=כנ"ל, סמל לקיום הברית שבין הקב"ה לישראל]: ולקח את השה מיד החרס וישם את הכתר בראשו והשריגים ותמרים על לבו: והאיש לבוש בדים קרא כקול שופר ואמר מה לך פה טומאה ומי לך פה טומאה כי חצבת לך מקום בטהרה ובבריתי: אשר הקמתי עם השריגים ותמרים...</p> <p>כי לא אתכם ידעתי מקדם</p>

84 השווה לדברים המקבילים ב"חלום בריטאניא": "ועתה דע לך כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם על הבטחתו הגדולה אשר הבטיח לאבותיהם הראשונים, וזכותם וצדקתם עומד לעד להם ולזרעם אחריהם, ולא יטוש ה' את עמו לעולם... ואשרי הגוי אשר תיסרנו יה, ואף שהשם פקד עליהם

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
		ואיזהו ספר כריתות עמי אשר אמרתם לבו יהיו הראיני לי... והדברים האלה יהיו לך למשיב רוח ונפש וזהו לך לאות כבואיך אל העיר תמצאת את דוד עבדי באשר הוא יקרא על ספר הברית הדברים האלה: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם... ⁸⁵ ונשאתי קולי לאמר ברוך אתה לה' אשר לא הסיר בריתו מעמך כי הוא אמת ודברו אמת וחותרו אמת:
12. התורה לא תשתנה ולא תתחלף לעולם	כי דברי התורה והמצות השם לא ימושו עד עולם, כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם... והמה אומרים איה דבר ה'	ועל אשר עשית את דברי הרועה [=שמירת תורת משה] כל הימים שהיתה בחרם [=במדינות האינקוויזיציה] ולא עזבת

פשעם עם כל זה לא הסיר חסדו מעמם... אהה ה' אלהים בשמים הגזור ומקיים, הידוע ועד, אתה ה' טוב וסלח, סלח נא לעון העם הזה וחוסה ה' על עמך והושיעם מהרה למען שמך".

85 השווה לדברים המקבילים ב"חלום בריטאניא": "והלא שמעתה וגם ידעתה שהיהודים... ומפני חטאיהם גלו מארצם ונתפזרו בין האומות, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסם ולא געלם לכלותם, ובכל צרתם לו צר, כביכול הקב"ה, ואין בעל הנס מכיר בניסו שעושה להם בכל עת בשעת דוחקם עד עת בוא פקודתם לטובה".

פרק רביעי

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	<p>בעי"ן הרע, יבא נא, כי כלה כל דברי תורה ונביאים בשיקוץ משומם המשקצים ומשממים את כל הארץ, באבן נגף ובצור מכשל, בעון כליון באון גליון. חלילה לכם אחינו להאמין בזה, כי תורה אשר היא דבר אלקינו יקום לעולם באין סוף...</p> <p>ואתה ה' ידעת את כל עיצתם עלי למות, לאמור התורה חסר וניתן במקומה העון כליון, וימללו מילין לצד עילאי זה תורה שבכתב, ויבלו קדישי עליונים זה תורה שבע"פ, וסברו להשניא זמנין ודת בלשונם הרע, לכן אל תכפר עוונם וחטאתם לפניך אל תמחה</p>	<p>אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה:</p>
<p>13. לעתיד לבוא יכירו כל האומות במעלת ישראל שהם העם הנבחר ויעזבו אמונתם וידבקו באמונת ישראל</p>	<p>אודך ביושר לבב בלומדי אותי לשמור חקיך, ולא עשית כה לכל גוי, כי בנו בחרת ואותנו למדת משפטי צדקיך...</p> <p>ותדעו שגלותיכם יתגבר עליכם עד שיתמלא הסמא"ל... וכח מלא שלו הוא ג'ו'ג' מ'ג'ו'ג', ותאבד</p>	<p>כי אלהים הושע הנדח והסר הטומאה מהארץ: הוא רב ריבי והוצא לאור צדקתו ועזרת... מי כמכה באלים ה'... כי כל הגדלת כל רוממת דברת ועשית... נתת לי פאר הסרת הבל לערוץ אנוש... על כן אומרך בכל עת ואודך בגוים כי הגדלת</p>

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
	על ידי כח השם אשר היא אחדות אלוֹקינו... ותפיל אותו על הרי ישראל, אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם, והוא הגלה את ישראל בעוונם, והוא שב את שבות יעקב, והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והי' ה' לנו לאלקים עד עולם מיום ההוא והלאה, כאשר יכנס השם את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שם... ולא יסתיר עוד פניו מהם, אחר אשר ישפך רוח קדשו על כל בית ישראל, כי השם אלקים דיבר. אז ילכו כל העמים בתורת השם, ובעת ההיא יחזיקו	ישועתי במלכי ועשית חסד למשיחי לדוד ולזרעו עד נצח נצחים: ושמעתי קול קורא מהשחק לאמר: בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה... הלוא מעבר שיחור קראתיך להיות שעשועי יום יום: ואתה השלכת את מתנותי אחרֶיך והלבשת הטמא בטהור על כן קרה לך כל אלה: ומי כמוך בכל בהמות הארץ [=אומות העולם] כי בצלך חיו כל אלה ובמכותיך נרפא להם... ⁸⁶ ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיתה בחרם [=במדינות האינקוויזיציה] ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה: ובאחרית הימים יהיה הזורע

86 פירוש הפסוק [ישעיה נג, ה] "ובחבורתו נרפא לנו" כדבר האומות אל ישראל באחרית הימים, שבחבורתם בכל זמן הגלות נרפא גם לגויים, מופיע בתרגומו של ואן דורט לוויכוח ר"ש מורסירה (שאלה ט, ו ע"א): "...שיאמרו כל האומות אחר קיבוץ גלויות, מי האמין לשמועתינו, כי חשבנו אותם שפלים ונבזים ועתה ברום העולם, וזה יהיה אחר [ביאת] המשיח כמו שכתוב בפרשה הקדומה, שזה הדבר יהיה בושח בעיני מלכיות והשרים משפלות היה לגדולה, מבירא עמיקתא לאיגרא רמה, וזהו משיח, ויהיה הדבר פלא, ומ"ש שבחבורתנו נרפא לנו, זה ג"כ יאמרו הגוים בזמן המשיח, שבחבורת ישראל נרפא גם לגויים, כמו שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת...".

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	עשרה אנשים בכנף איש יהודי לאמור נלכו עמכם, כי שמענו כי ה' עמכם.	אמת והזרע אמת ומהזרע נתברך כל הארץ... שמחו ושישו שארית יהודה ונדחי ישראל כי תשועה עם ה': כאשר תהיו לקללה ולשמה לכל חיות אדמה [=אומות העולם] כן תהיו לברכה ולחן עד עולם: בעת ההיא לא נמצא בכם עוד עם ארור וטמא: כי כולם ילכו עמכם בברית בתורה ובעדות בחוקות ובמשפטים: והיה לכם ולהם אל אחד ברית אחד תורה אחת שפה אחת כי כולם ידברו בלשון היהודים לשון הקדושה... ⁸⁷ ...תן להם לב אחד לעבדיך שכם אחד כאיש אחד והיה לאחדים בידיך:

87 השווה לדברים המקבילים ב"חלום בריטאניא": "ואתה דע לך מה שאני אומר אליך, כי לא יהיה יום מנוחה שלימה והשקט עד שיבוא לציון גואל, ויסיר את אלהי הנכר מבית יעקב ואת נדחי ישראל יכנס וישובו לאיתנם, ויטיב חסדם האחרון מן הראשון, ואז שם ה' נקרא עליהם, ועל ידם יודע בגוים שמו, כי כל הגוים יורו מדרכיהם וילכו באורחותיהם [ישעיה ב']. אהה ה' אלהים בשמים הגזור ומקיים, היודע ועד, אתה ה' טוב וסלח, סלח נא לעון העם הזה וחוסה ה' על עמך והושיעם מהרה למען שמך, וברך את נחלתיך ובהם יתברכו כל גויי הארץ... ואבי שמר את הדבר אשר התחננתי, בתחינה ותפילה, שיקרב יום הגאולה, לקבץ הנפוצים ומפוזרים לבין אומות העולם, ועד שבו בנים לגבולם... ואקבלם כחתן המקבל את כלתו [ריוויליוזיאנוס י"ט ז' ח' ט'], ובישמח ישראל בעושיו ובני ציון יגילו, אז ששון ושמחה ימצא לכל באי עולם וכל הגוים ישמחו ויצהלו, ואז יאמרו בגוים

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
14. טומאת הנצרות (המושרשת בחטא אדם הראשון) לא תסור מן העולם ומישראל עד ביאת המשיח באחרית הימים ⁸⁸	וזאת ידוע תדעו שגם דבריהם השקר יתפזרו בארץ כמוץ לפני הרוח, כאחד הנרדף בעי"ן, להוביש את כל הארץ בטומאה עד איזה זמן אשר נטמן מעינינו, אזי יבטיל ויסיר השם את הטומאה מארץ והיה השם למלך על כל, והיה הוא אחד ושמו אחד...	עד שאגדול לעשות בנצירות החדש [=קיום ההבטחה והברית באחרית הימים]... וראיתי שהטומאה [=הנצרות] נדחפת מהירח [=נפלטת מעם ישראל] ונתנה ליד המכלה והמקציף נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום: והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות: והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים: והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות.
	ודעו שהמה ותורתיהם הכליון [=און גליון] יגבירו על עלמא ועל עם קדישין עד עידן עידנין וחצי עידן, ואז יתעדו מעל הארץ, והשם יטהר באש התורה את כל הארץ, ומלכות עמו ישראל יתגבר על כל מלכות עלמא...	
	ראו מה שיעקב אבינו הזהיר	

הנה אל ישועתו, והוא כחתן יוצא מחופתו, וגם המה יתקבלו כאורח המתקבל ליום חתונתו ויום שמחת לבו, ויראו כי ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו".

88 רעיון זה מנוגד לטענת הפראנקיסטים, בהשפעת התיאולוגיה השבתאית של כת הדונמה (בעקבות האמונה הנוצרית) שלאחר הופעת משיח השקר שבת צבי כבר ניתקן חטא אדם הראשון, ונבררו חלקי הטוב מתוך הרע, ולכן "תורה חדשה" מאתו יצאה להתיר כל מיני איסורים. ראה ר"מ חגיו, שבר פושעים, אמשטרדם [לונדון] תע"ד, עמ' 71: "וטינה אחרת יש להם, שמאחר שבביאת הש"ץ המגואל שלהם כבר נתקן עון אדה"ר וחווה ונברר האוכל מתוך הפסולת, תורה חדשה מאתו יצאה, להתיר את העריות וכל מיני תערובת איסור, דהא אין כאן עוד תערובת והיתה הקללה לברכה, והכל מתוקן לסעודה".

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	<p>אותנו ממום הרע הזה, שיבא בתואר משיח, אשר שבע תועבות בלבו, באמרו לא י'סור ש'בט מ'יהודא ו'מחוקק מ'בין ר'גליו ע'ד כ'י י'בא ש'ילה ו'לו י'קחת ע'מים, ראשי תיבו' שלו, לא יש מום רע כישוע, וריבת היז'ד היא האחדות, כי הוא ידבר על אחדות אלקינו, ולא יסור המום הזה מישראל עד כי יבא שילה...</p>	
<p>15. ניצחון ישראל את אדום וגוג ומגוג באחרית הימים</p>	<p>וכשראה התורה אריכות הגלות אמרה, אנא השם הושיעה נא... ורוח הקודש משיבה המתין בתי המתין עד אשר... אל אדוני ויאיר לנו בגלות החושך הזה, באורך ואמתך, לאסור חגינ'ו בעבותים עד קרנות המזבח, במשיח בן יוסף, אשר מיתתו יהיה לנו לחגה במלחמות גוג ומגוג... ותדעו שגלותיכם יתגבר עליכם עד שיתמלא הסמא"ל, שר ואבי כל בני עשו, וכח מלא שלו הוא ג'ו'ג' מ'ג'ו'ג', ותאבד על ידי כח השם אשר היא</p>	<p>אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' כי הוא ילך לפניכם להלחם מלחמותיכם באויביכם: אוי לך אדום היושבת בארץ כיתים בצפון היום: כי מחריביך יצאו מעם נורא [=עם ישראל] לבלתי השאיר לך שריד... פגריכם יפלו בתוך עמי: קנאות ה' צא צא ממקומיך ודוש את אדום כלה עשה בהם: בא צרפת בא צריות בא ספרד בא אשכנז בא גרמוניא באו ונפלו בבאר שחת באבדון וצלמות כי פיכם נכשל בכם ואין עוזר לכם: בימים ההם יעמוד</p>

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	<p>אחדות אלוֹקינו, וישבר השם את הקשת משמאלו זהו ח"ת [=ישוע במ"ק] הטומאה, והח"ץ אשר היא ג"כ ח' הטומאה מימינו, ותפיל אותו על הרי ישראל, אזי ידעו כל הא[ו]מות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם [=ישו]</p>	<p>מיכאל שר הגדול נגד סמאל שר העולם במלחמה וישתער עמו ליתן אותו תחת רגליו ברוח ה' והיה לבער כי ה' דיבר: בימים ההם יבליג השוד על עו וחלש על גיבור באמת ובצדקה: וישא חירם את קולו ויאמר ראיתי ולא עתה הבטתי ולא קרוב דרך שמש מדוד וקם ירח מבית יהודה >יג ע"א< ומחץ כל בני חם וקרקר את כל בני יפת ותהי לו כל ממלכות הארץ:</p>
<p>16. באחרית הימים ימחה השם את כל חטאי עמו ויסלח ל"שארית ישראל" – היהודים שהמירו דתם מאונס וישיבם אל חיק האומה, אך אלו שהמירו דתם מרצון והסיתו אחרים יאבדו לנצח⁸⁹</p>	<p>כדי שיוהרו שארית ישראל בזוהר הרקיע ולא יעשו עולה עוד... אך זאת תדעו אחינו בני ישראל המפוזרים באומות, אל תאמינו לאנשי הפושעים הנקראים שלוחים... להעמיד השלש [=השילוש]</p>	<p>והנה איש לבוש בדים הביא לפני כבוד ה' שלשה ספרים אשר ביד כל אדם נכתבים: ויקרא בתוך הראשון וימצא כתוב צדקות עמו ויאמר ה' אלה לחיי עולם: ויאמר השטן מי אלה סרוחי אנשים [=יהודים שהמירו</p>

89 השווה לוויכוח ר"ש מורטירה בתרגומו של ואן דורט (שאלות יט–כא, ט ע"ב): "שאלה י"ט, יהודי שנעשה נוצרי ונשתמד [מרצון] ומת באמונת הנוצרי, יש לו חלק לעה"ב? תשובה, כבר אמרתי בתשובתי י"ח שכל ישראל עומדים בברית התורה עד עולם, א"כ זה שעבר מים הזדונים על ראשו [=מרצון] יצא מכלל הברית, ויצא לתרבות רעה ונתחייב כרת... שאלה כ', אם יכול יהודי המשומד לחזור בדת ישראל? תשובה, ראה בישעיה ל"א ו, יחזקאל י"ד עד פסוק י' שכולם טעם ותירוק לקושייתך. וגם בזה הסי' תמצא עונש המפתה ומסית את ישראל, הן בדברים הן בעינויים קשים

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
	באמת ⁹⁰ , אך הואיל	דתם מאונס [?] ויצעק
	שהאחדות נחסר ממנו נשאר	האיש לבוש בדים לקראת
	מ"ת מאמת, וח"ת [=ישוע	השטן כקול תרועה בשופר
	במ"ק] מחט אנושי מזוהמת	ויאמר שתוק שטן כי קדוש
	הנחש, וכל הנוגע בו יטמא	היום לאדונינו וישתוק
	טומאת עולמות אשר אין לו	השטן: ויקרא בתוך ספר
	תקנה, ושלוחי המות תקראם	השני וימצא כתוב שגגות
	את שמם הרקב אנשי חרם,	[=כנ"ל] עמו ויאמר ה' הניח
	ותהי' מקנאים קנאת ה'	את הספר הזה למשמרת עד
	לעקור שרשם מן הארץ,	עבור שלישיית החדש לראות
	שבֹל יעמדו עוד...	מה יעשו: ויקרא בתוך
	הזהרו מפטר חמור [=פטרס]	ספר השלישי וימצא כתוב
	הנדחה השה פזורה [=המסית	ודונות עמו: ויאמר ה' אל
	את ישראל], אל תשמעו אל	השטן אלה חלקך קח אותם
	דבריו דברי שוא, רק תערפו	לעשות כטוב בעיניך: ויקח

בקנס מידה, כמו שעשו להם בספרד ובכל מדינות אירופ"ה בימים הקדמונים, ועל הכל תמצא עונשם שם. שאלה כ"א, היש חלק לעה"ב לאותם שעוברים על המילה בדת המלכות ומשום עולם ומשום גזרתם שגזרו שלא למול וצו ג"כ לילך בתועבותם ולעשות כמנהגם, וזה היו עושים באהבת נפשם אבל בלבם מאמינים בדת ישראל, כיצד? תשובה, יש באנשים ב' כתות, ראשונים הדרים במדינת תָרָם [=האינקוויזיציה הקתולית] תחת יד מלכות הרשעה שאומרים לכו ונכחידם מגוי וכו' א"כ המקום ירחם עליהם ויוציאם מאפלה לאור גדול, עכ"ז חייבים הם בכל נפשם ומאודם לבקש דרך חירות אמונתם... ואם אין בידם יכולת לנוס אזי היודע ועד ובוחן כליות ימחול להם ובאחרית הימים יקח אותם לכהונה ולוייה... כיתה ב', המה ששותים עולה כמים וכל אמונות טוב להם, ומבזים הדתות ואומרים משיח כבר בא, על דבר שכלו פרוטה מן הכיס ומזמרים זמר מעות, עליהם מפורש הכתו' תהלים צ"ב ח', משלי א' ל"ב, יחזקאל ב' ו', ועונש שלהם תמצא בישעיה ס"ו כ"ד ובמלאכי ד' א"י.

מקור הביטוי "להעמיד... באמת", לפי ההקשר, נראה בהשפעת לשון הפסוק בב"ח: "ויאמר אליהם ישוע, אילו אלהים הוא אביכם כי עתה אהבתם אותי, כי אנכי יצאתי ובאתי מאת האלהים, הן לא ממני באתי אך הוא שלחני: [...] אתם מן אביכם השטן, ולעשות את תאות אביכם חפצתם; הוא

90

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
	<p>אותו בקשה ערפו, בכל מיני עריפה ודחייה שבעולם. ושם עמכם איש צורר היהודי... ושמו ה' לפנים בישראל שאול [=פאולוס], אכן שאול ואבדון עמו ועם דבריו... והוא "פועל עות" אשר לא יוכל לתקן, רשע ופושע יקרא את שמו הרקב... כי אין לו י"ד בנחלת השם, מו"ת הוא ולא חיים... והנוקם בו הן במיתה הן בגופו מקנא את השם יקרא וברית שלו' ינתן לו ולזרעו אחריו, כי הוא מחלל השם בפרהסיא, ואין לו חלק בבני ישראל, כי הוא מסית ומדיח את עם ה' לילך אחרי אלהים אחרים, והתורה אשר לא ידעו אבותיהם מעולם... הזהרו מדבריו כי חכמת הטומאה בו, אשר כסה בטומאת הקר", כי ספרי הקדושים [=תנ"ך] מטמאין את הידים והרגלים הרוצים לילך בטומאה, וחיים הם</p>	<p>השטן את הזדונויות [=יהודים שהמירו דתם מרצון] וילך עמם אל ארץ אבודה לאבדם שם: ויקרא האיש לבוש בדים כתקיעת שופר לאמר: אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון: ואשמע את קול כל הצבא מעלה מרקדים ואומרים אלהי המשפט ה' צבאות מלא כל שמים וארץ כבודו: ונשתוממתי אל המראה כי לא ידעתי מה עשה ה' לי: ויעף אלי אחד מן הכרובים ויתן לי עלה זית בפי ויאמר הנה נגע זה בפיך וסר עונך וחטאתיך תסלח: ומשפט הזה אשר ראית הוא חק לישראל ומשפט לאלהי אברהם ושלוש ליצחק אביכם:</p>

רוצח נפש היה מראש, ובאמת לא עמד, כי אמת אין בו, מדי דברו כוזב משלו ידבר, כי כוזב הוא ואבי הכוזב" (יוחנן, פרק ח, פסוקים 45-42).

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
	למוצאיהם בחכמת השם, ובסם המיתה החולך בהם בטומאה, לטמא את גופו ונשמתו... חזו וראו איך שהזהיר אתכם ירמי' הנביא [ירמיה יז, א], מחטאת הבא מיהודא בשלש [=בשילוש]... כי כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם ⁹¹ [=ישו] ושם בשר זרועו, ועי"ז מן השם יסור לבו. ולא העמיד הנביא לבד דבריו בארור, רק והי' כערער בערבה אשר לא יראה טוב זהו התורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם, והמה לא יראו את הטוב הצפון לצדיקים לעתיד, אך ישכנו לעולם בארץ מליחה חררים במדבר בבאר שחת, כי אנשי דמים ומרמה המה, ואין להם חלק בשם אלקי ישראל, אבל ברוך הגבר אשר יבטח בה', כי הוא לא יראה חמימות הגיהנם, כי מקוה	

91 בפירוש ר"א אשכנזי: "באדם", פי' רמז להנוצרים שהם בטוחים באדם שהוא משיחם ואומרים שהוא סולח חטאותיהם.

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החוזה
<p>ישראל השם ולא אדם [=ישו], והואיל שישאל מקוה על ה' לבד, יהיה השם מקותו לטהר אותם מטומאות הנחש, ועוזבי ה' יבושו, והסרים מתורתו יכתבו בארץ צלמות, שאול ואבדון, על אשר עזבו את מקור מים חיים האמת, הניתן ביד ה', ומי שיעזוב התורה עזב גם ה', אשר הוא אלקינו מושיענו רופאינו ותהלינו...</p>		
<p>ראו מה שהתורה הקדושה מתאוננת לפני ה' ואומרת הקשיבה ה' ושמע לקול יריבי, היש[ו]לם תחת טובה רעה, כי כרה שוחה לנפשי, זכור עומדי לפניך לדבר עליהם טובה ולהגן דברי עליהם, כי אני חיים למוצאיי ולכל בשר העושים ומקיימים דברי ארפא ממשותבתם, להשיב את חמתך מהם, לכן תן את בניהם ותלמידיהם לרעב... לחרב השטן, ותהיינה נשיהם אלו המאמינים בהם שכולות ואלמנות, ואנשים</p>		

הרעיונות	איגרת ריב"ז	דברי גד החווה
		<p>מות מיתות עולם... אל תכפר עוונם וחטאתם לפניך אל תמחה, ויהי' נכשלים בכל עת אפיך עשה בהם, להשמידם מתחת השמים, כי מרו בדבריך דברי חיים</p>

ובכן, נוכחנו לראות את הקשר ההדוק הקיים, מבחינה רעיונית ולשונית, בין "דברי גד החווה" ל"איגרת ריב"ז". קשר המוכיח כי שניהם נכתבו בידי מחבר אחד ובתקופת זמן אחת, מתוך מניעים ולשם מטרה משותפת.

להלן נראה כי את "איגרת ריב"ז", שכביכול נשלחה בציווי רבן גמליאל לקהל יהודי רומא, חיבר ואן דורט בהשפעת ובהשראת "איגרת אל הרומיים" של פאולוס (מתלמידי רבן גמליאל שהקדיח תבשילו ויצא למינות), כדי שזו תהווה מעין משקל נגד לרעיונות הכפירה המובלעות בתוכה; ואילו את "דברי גד החווה" המורכב ביסודו מחזיונות אפוקליפטיים אנטי נוצריים, המבשרים את ניצחון אמונת ישראל על האמונה הנוצרית באחרית הימים, חיבר ואן דורט בהשפעת ובהשראת "חזון יוחנן" הנוצרי, המושתת על חזיונות בעלי תוכן ומסר הפוכים.

הרעיון המרכזי של "איגרת אל הרומיים" הוא שכל צאצאי אדם הראשון אשמים ב"חטא הקדמון" ומאז טבועה כל האנושות במציאות של חטא ו"שקר" ורק בזכות האמונה בישו הנוצרי (שייסוריו ומותו היו חסד אלוהי למען שחרור המין האנושי מחטאו) ניתן לזכות לכפרה ולגאולה. הנגזר מכך מובן מאיליו – הנוצרים הם שיזכו לגאולה, בעוד היהודים, המזוהים באיגרת עם צד הרע והשטן, יושלכו לגהינם. כמשקל נגד לרעיון זה, חיבר ואן דורט את "איגרת ריב"ז", המושתתת כולה על הרעיון ולפיו אויב המין האנושי מעולם היה השטן, המייצג את שורש הרוע, הטומאה והשקר שבעולם, ומראשית הבריאה מנסה להכשיל את האדם לכפירה באחדות השם ולחטא ובעקבות כך לאבדון וכליה. התגלמותו המושלמת של השטן בכל ההיסטוריה האנושית היתה בדמותו של ישו הנוצרי, שהעמיד את עיקרי משנתו (ברית החדשה) ואמונתו (השילוש) על דברי התורה והאמונה היהודית, ובכך גרם לבלבול הטהרה בטומאה והאמת בשקר באופן הקיצוני, המתוחכם והמפתה ביותר, מה שהפך את משנתו הכפרנית לגורם בעל

הפוטנציאל ההרסני הגדול ביותר לקלקול והשחתת האנושות כולה, ובפרט להמשך קיום הדת והאמונה היהודית⁹². הסיכוי היחיד להינצל ולהישמר מפיתוי השטן הנוצרי וטומאתו (בהשפעת ה"חטא הקדמון") הוא לקיים את התורה והמצוות לפי דרך ומסורת חז"ל. באחרית הימים ינצחו כוחות הטוב, האמת והקדושה של ישראל את כוחות הרוע, השקר והטומאה של הנצרות, והרשעה כולה כעשן תכלה.

"חזון יוחנן" עוסק ברובו בתיאור אירועי אחרית הימים, וכצפוי, הוא מייעד את כל הטוב והאושר לנוצרים, ואת כל הרע והסבל לכופרים באמונה הנוצרית – היהודים. כמשקל נגד לחזיונות אלו, חיבר ואן דורט את "דברי גד החווה", שהמסר הכללי שלו הוא הפוך בדיוק – השכר והאושר הנצחי שמורים לישראל לעתיד לבוא, והרשעים (המדיחים לאמונה הנוצרית) ימסרו לידי השטן "אל ארץ אבודה לאבדם שם".

בכדי ליצור ניגוד מושלם בין החיבורים, בחר ואן דורט לחקות גם את הצורה והמסגרת החיצונית של שני החיבורים הנוצריים הנגדיים, לשם כך כתב את האחד בצורה של איגרת שלוחה מאת תלמיד רבן גמליאל לקהל רומא ואת האחר בצורה ובסגנון של חזיון אפוקליפטי. השפעתו של "חזון יוחנן" על "דברי גד החווה" ניכרת גם בשימוש בסמלים ובמטאפורות – כמובן – למטרה הפוכה בדיוק. ולדוגמה, במראה "ארבעת הפרשים" המסמלים ב"חזון יוחנן" את הופעות הפורענות שתבוא באחרית הימים על הכופרים באמונת ישו, או את כוחות הרוע שילחמו נגד הנצרות, משתמש ואן דורט לתיאור הופעת הנצרות עצמה בעולם. במראה "הקרבת השם" המסמל את הקרבתו של

92 רעיון זה מופיע בכתביו האנטי-נוצריים של ר"ש מורטירה, שהשפעתם ניכרת בחיבוריו של ואן דורט (ראה דוגמאות למעלה בהערות לפרק ד). וראה בדרוש ר' יצחק אבוהב, חתנו של ר"ש מורטירה, המצטט רעיון זה בשם חמיו, לבאר סיבת חומר טומאת מת אדם מישראל יותר מטומאת שרץ ונבלה ומת גוי: "...אשר שמעתי מפי האשל הגדול הרב השל"ם [=שאל לוי מורטירה] חמיו זצ"ל, כי כוונת השם יתברך לעקור כל מין עבודה זרה מישראל בפרט, והנה בטומאת השרץ והנבלה נרמזו מיני הע"ז שהיו הקדמונים טועים בה, והנה אלה במעט הזמן ובקלות נודע שקרונם, כי הבל המה מעשה תעתועים. אולם חדשים מקרוב באו אליהם לא ידעום ולא שערום הראשונים, ולא יאמן כי יסופר, אם לא עינינו רואות על התפשט בעולם שוא נתעה [=הדת הנוצרית], קללת אלהים תלוי [=ישו הנוצרי], הנעבד בכל בני אדום, היא המלכות הרשעה הרביעית אשר אנו גולים ביניהם, לבושתנו ולבושת עונות אבותינו אשר חטאו, והנה זאת העבודה זרה [=הנצרות] היותר מתועב מכל תועבות וגילוי הראשונים, ולא נאריך בזה לעת עתה, כי למפורסמות אין צריך ראייה" (מתוך: כתבי רבינו יצחק אבוהב, חלק שני, ירושלים תשע"ה, עמ' קמד).

ישו למיתה לכפר על חטאי האנושות, משתמש ואן דורט לתיאור שיבת היהודים האנוסים באחרית הימים לחיק האומה⁹³.

השימוש ברעיונות, סגנונות וסמלים נוצריים דווקא ב"דברי גד החווה" קשור כנראה לכך שהחיבור יועד מצד מחברו בעיקר לקריאה של נוצרים (יהודים נאמנים לא היו מייחסים חשיבות מיוחדת לספר חוץ-מקראי כמוהו). כאשר באמצעות חיבור אפוקליפטי

93 תופעת השימוש ברעיונות ובמוטיבים נוצריים באופן מנוגד והפוך, לצורך ניגוח הנצרות עצמה, או לשם ביסוס ועיצוב העמדה היהודית שכנגד, ידועה בעיקר מכתביהם של האנוסים לשעבר, לאור היכרותם המוקדמת עם העולם הנוצרי. גישה זו נתפתחה במידה מסוימת על יסוד מאמר חז"ל [סנהדרין לט ע"ב]: "עובדיה גר אדומי היה, והיינו דאמרי אינשי, מיניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא". דוגמה בולטת לשימוש במוטיב נוצרי בצורה הפוכה לצורך ניגוח הנצרות, מצויה בהערות העוקצניות של ר"ש מורטירה, רבם ומורה דרכם של האנוסים, בחיבורו הפולמוסי נגד הנצרות (להלן), המזהה את ישו עצמו עם דמות "החיה" השטנית המתוארת ב"חזון יוחנן" שהערך המספרי של שמה עולה למניין תרס"ו [=666] כמניין "ישו נצרי". בחיבורו זה, שתורגם על ידי ואן דורט בתוספת "נופך", מנצל ר"ש מורטירה באופן שיטתי את המקורות היותר חשובים ומהימנים של היריב הנוצרי, בניגוד לכוונתם ורוחם, ומשתמש בהם כחומר היעיל ביותר לניגוח הנצרות, אם באמצעות הצגת הסתירות המביכות שבתוכן האוונגליזם ואם על ידי הוכחת בערותם של הכותבים וחוסר ידיעתם בתוכן "הברית הישנה". דוגמאות לשימוש במושגים ובסמלים נוצריים באופן מנוגד והפוך, לצורך ביסוס ואישוש התפיסה היהודית שכנגד, ניתן למצוא בכתביו של האנוס לשעבר ר' שלמה מולכו. ראה: בנמלך, שלמה מלכו, עמ' 224–213. האחרון, עורך השוואה מעניינת בין סיפור חזרתו ליהדות של ר"ש מולכו (כפי המתואר בספרו "חית קנה") לסיפור המרתו לנצרות של פאולוס (כפי המתואר במעשי השליחים, ט, 1–22), אשר לפי דעתו, שימש עבורו מקור להשראה ולחיקוי באופן קונטרסטי ומנוגד: "מלכו הציג את עצמו אפוא כמין 'אנטי-פאולוס', כמי שהיכולת לראות מראות ולהבין אותם, להפוך לחלק מן התהליך המשיחי ולהפיץ את הבשורה המשיחית היהודית לעולם, התחוללו אצלו רק לאחר שנימול ומפני שנימול, וכמי שפעילותו כוונה לגויים, אך מטרתו לא היתה להביא להם את הבשורה הדתית אלא להפך, להביא לכיליונם ולהשמדתם במסגרת גאולת ישראל" (שם, עמ' 222). השוואה זו דומה להשוואה הניגודית המוצגת לפנינו בין איגרת פאולוס (תלמיד רבן גמליאל) אל הרומיים לבין "איגרת ריב"ז" (בציווי רבן גמליאל) אל "קהל בני רומא", שנכתבה על ידי ואן דורט בהשראת הקודמת, במטרה להוות משקל נגד לתוכנה. ההתמקדות בדמותו של "פאולוס" דווקא, מצד ר"ש מולכו ומצד ואן דורט, קשורה אפוא לזיהוי כאב-טיפוס של המומר היהודי, שהעמיק ברשעותו וגרם להתפשטות הנצרות בעולם יותר מכל שליחי ישו הוותיקים.

דמוי מקראי זה, ביקש ואן דורט לערער את אמונתם ב"בן האדם" ולהסיר את איבתם ושנאתם כלפי היהודים – עמו הנבחר של האל (וכפי שנרחיב בפרק הבא).

עיסוקו של ואן דורט בפולמוס האנטי נוצרי מתוך מגמה להוכיח את ביטולה ולהציג את הסתירות שבה, ניתן להוכחה גם מהעובדה שהקדיש מזמנו לתרגם מ"לשון הולנדי ללשון יהודי" את ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן, המכיל את תשובותיו הניצחות של ר' שאול ל-23 משאלותיו של הכומר, וכן 175 שאלות השגות שהציג לפניו ר' שאול על "הברית החדשה". תרגום עברי זה, שנערך על ידי ואן דורט בזמן שהותו בקוצ'ין (וכפי שמפורש בנוסח השער של הקובץ הנ"ל), נועד בוודאי עבור היהודים בכל מקומות פזוריהם המדברים וקוראים ב"לשון יהודי".

בחינה והשוואה של התרגום העברי מול המקור בספרדית עשויים ללמדנו הרבה על דעתו האישית של המתרגם, ועל המניע האמתי שעמד מאחורי מלאכת התרגום של הוויכוח. בשונה מן המקור, המנוסח בצורה של דיאלוג רציני ודיון ענייני בבעיות תיאולוגיות נוצריות, תוך שמירה על סגנון נאות ומכובד, התרגום העברי דומה בניסוחו הישיר והבוטה לכתב שטנה חריף נגד הנצרות. ההבדל בין המקור לתרגום מובלט בעיקר בעשרות ביטויי הלעג והזלזול כלפי כל הקדוש והיקר לנוצרים שנוספו בנוסח התרגום⁹⁴,

94 להלן מספר דוגמאות: "ואנו רואים אפי' שעבר דורו עד הזמן לא נתקיימו ולא יתקיים דברי גמגמו" (השגה כ), "ויש בדבריו ד' דברים נגדיים שאפי' תינוקות של בית רבן יכולים להשיג שקרו, והשלוחים ממששים כעור באפלה" (השגה כב), "ואתם מגישים על בימתכם לחם מגואל בנשיאות כפים, אפי' הכי אין בו כח זה, מפני שיש כמה מעשיות שלקחו אותו הלחם וזרקו בזבל ורמסו כדומן על פני האדמה, ואם יש כח בו למה לא ינקום את נקמתו, וגם העכברים שולטים בו" (השגה לט), "בפרק ד' ד' אמר החמור מתי" (השגה מט), "בפרק הנז' ל' י"ג אמר בורסקי מתי" (השגה נ), "ומי שיש לו עינים יראה שכל הסי' של תהלים אמר דוד להוכיח נסים ונפלאות שעשה ה' עם אבותינו מימי קדם, ולא משלי שועלים של יש"ו" (השגה נד), "מתי ט"ו י"ד אמר לפיט"ר חמור" (השגה נט), "נראה שכל דבריהם דברי טעות ושיחות וקנות" (השגה סז), "אבל המולמד מתי שלמד כל התורה ברגל א' הוסיף... ובודאי לא היה הוא בעל דקדוק לידע פי' בין זכר לנקבה" (השגה עא), "וחמור יוחנן כתב... מ"מ מכותלי דבריו ניכר שבינת חמור יותר מבינתו" (שם), "ואפשר שהיה השטן הזה מלומד כמו לוקס וחביריו שהם מלומדים ג"כ בלי ראיית ספרים ואין להם עינים" (השגה עה), "שכל דברי הנצרים רוחניות בדברים שאין בהם ממשות" (שם), "והנבואה הזאת ימצא בספר לא לנו בסי' ל"א בפסוק ד"ל שבדלים והלמד משם מק'ל וחמור" כי אע"פ שחמור חי והמקל צומח הוא מושל בחי טבע היפוך הגם שיש מקל ביד מדבר מקל שמו, ולפי זה נק' [יש"ו] נצר, פי' שבט שהוא יותר מן החי א"כ כ"ש שיקרא אותו נצר, לקיים מ"ש ויך את האתון במקל, אתון הוא

בניגוד לנוסח המקור בספרדית, הנקי מביטויים כאלו. שינויים מהותיים אלו בסגנון ואופי החיבור, נובעים מההבדל בין המניע והמגמה המקוריים של ר"ש מורטירה בכתביה הוויכוח לבין המניע והמגמה של ואן דורט בתרגומו לעברית. אשר בעוד החיבור המקורי נכתב כדיון ענייני, אובייקטיבי ומאופק המיועד לעיון של מלומדים ותיאולוגים מקרב שתי הדתות, התרגום העברי נעשה מתוך מניע פולמוסי גלוי (ומטען אמוציונלי-אישי נסתר), והוא נועד לקורא היהודי בלבד, במגמה להרחיק אותו מפיתוי ההמרה לנצרות, על ידי הצגת הסתירות המביכות שבתוכן האוונגליונים (המרכיבים את הקאנון המקודש של הדת הנוצרית) בסגנון סאטירי עוקצני ומלא בוז, ההופך את האמונה הנוצרית ללעג

חמור, רודה בו וכו'. ופי' יש"ו – מדבר, נצר – מקל מושל בו" (השגה פד), "שיוחנן ג"כ היה א' מעידי שקר מפני שיוחנן אמר... שהוא בן אלהים ושאר דברי הבל" (השגה פה), "אכן הוא דבור רוחני או שגוען ורוח" (השגה פז), "ומזה נראה מלך הפכפך היה [יש"ו]" (השגה פט), "ומזה נראה שיש"ו רוצה ביאוף" (השגה צג), "והשוטים הנצרים אומרים שהוא אל ונסלח עון אדה"ר" (השגה צד), "כאן יוכל העור לראות שהיו השלוחים משוגעים מדעת מעורבב" (השגה קד), "תראו נצרים איך יכול פו"ל להפך סדר הפסוקים כדי לאמת את שקרו" (השגה קכב), "שכל הנצרים לסכנ"ת [=לזנות] כמו ותהי לו סכנת" (השגה קכג), "מזה נראה שפו"ל היה משוגע" (השגה קל), "אבל אני אומר אם היה כתוב בתורה לא תחסום חמור יהיה פירושו טוב כי כל עורב למינו ישכון כתיב, הגם שהשור הוא ג"כ חברו [של פאולוס]" (שם), "ונראה מזה שרוחו של פוול"יס היה מרמה" (השגה קלא), "ובדברי פו"ל נראה שאין יכולת הצדיק להיות צדיק כי אם ע"י יש"ו (ובטן אשר גדלו)" (השגה קלח), "ראה איך היפך פו"ל כאן סדר הפסוק כדי להורות שקריו" (השגה קלט), "על כן חוב לומר על פו"ל ארוך אין מתדבק בברוך" (השגה קלט), "אבל כל העולם יודעים שתורת יש"ו כל השומע יצחק על השטות שבו" (השגה קמג), "אפשר היה פו"ל בעל שכחה וכתב זכר במקום זכר קדשו" (השגה קמט), "מזה נראה שגוען של פו"ל" (השגה קנז), "ראה בזה שלא יכול פו"ל להבין ולקרות לשון עברי... ואין חשש לו שנהפך הוא מעברי להיות כירבעם חטא והחטיא" (השגה קסו), "וזה קל וחומר של שגוען" (השגה קסח), "ויוחנן מצפצף כעגור ואינו יודע מה מצפצף והנצרים משוררים אחריו כחרשים" (השגה קעה), "אפשר יוחנן סבר זה הדיבור בגשמי... האב הוא יוסף מעיד על הדיבור שאמר שיש"ו היה בנו, ולא כך אלא ממזר, והרוח הקדישה של מרים מעדת שהוא בן של יוסף, ומדבר הוא יש"ו בעצמו מעיד עליו שהוא ממזר בן הנדה אני, וכן על ג' שמעידים על הארץ מים, זה מים הידועים הנמצאים ברומי בתפלה של יוחנן דע לאטרני ממי טבילות יוחנן, ודם הוא דם של יש"ו שנמצא עדיין במנטובה, ורוח זה רוח של יוחנן כי הוא עדיין חי ברומי בקדש הקדשים..." (שם).

[illegible]

126

ולקלס ואת מאמיניה לאנשים סכלים ונבערים מדעת. סגנון זה מבטא היטב את גודל השנאה האישית של המתרגם כלפי האמונה הנוצרית.

שנאתו ואיבתו הפנימית, הבלתי נשלטת כמעט, של ואן דורט כלפי האמונה הנוצרית מבצבצת ועולה מכל שורה בתרגומו ל"ברית החדשה". כאשר כל אזכור של המילה "משיח" הוא הופך ל"מסיח" (מלשון "מסית ומדיח"), ו"רוח הקודש" ל"רוח הקודס". את שמו של פטרוס – "שמעון בר יונה", הוא מזכיר תדיר בכינוי הגנאי "שם־עו"ן כיפא", ואת התואר "תלמיד" (כלפי שליחי ישו) הוא הופך ל"תשמיד", ובעקבות כן מכנה את מי הטבילה – "מי השמד", וכן על דרך זה הוא הופך לגנאי את כל הביטויים והסמלים המקודשים בספר.

שנאתו של ואן דורט כלפי האמונה הנוצרית מורגשת גם בתרגומו העברי לקוראן. כאשר בכל פעם שנתקל באזכור שם האוונגליון הוא מתרגם: "עון כליון"⁹⁵. כינוי גנאי וחירוף זה כלפי האוונגליון אינו מופיע בשום מקור אחר (לפי בדיקת מחשב), מלבד שלושה פעמים ב"איגרת ריב"ז" של ואן דורט⁹⁶. כינוי ייחודי זה, המופיע גם שישה פעמים בתרגום ויכוח ר"ש מורטירה⁹⁷, נתחדש בלא ספק על ידי ואן דורט⁹⁸, והוא מבטא את שאיפתו הנסתרת לראות ב"כליון" הדת הנוצרית.

דומה, כי את הרעיון הנועז לזיהוי של ישו הנוצרי כהתגלמות אנושית של השטן, כפי שנכתב בצורה מפורשת ב"איגרת ריב"ז"⁹⁹ ובצורה נסתרת ב"דברי גד החוזה", שאב ואן דורט מתוך ויכוח ר"ש מורטירה, שם נכתב הדבר בצורה מרומזת ומעורפלת. הרמז לכך מופיע בקטע המתייחס לזיהוי "החיה" השטנית המתוארת בספר "חזון יוחנן"

95 תרגום אלקוראן, 22 ע"ב, 38 ע"ב, 41 ע"א, 42 ע"ב, 55 ע"ב, 62 ע"א, 68 ע"ב, 72 ע"א, 94 ע"א, 107 ע"א, 109 ע"ב, 208 ע"א, 222 ע"א.

96 יצוין, שאת "איגרת ריב"ז" העתיק לראשונה השד"ר ר' אליעזר אשכנזי, בעוד את תרגום הקוראן העתיק לראשונה דוד בן יצחק הכהן מברלין, כך שאין אפשרות לתלות את הביטוי "עון כליון" בשינוי שנעשה על ידי אחד המעתיקים.

97 בחלק ההשגות על "הברית החדשה", סימנים: ג, כ, כח, קב, קנח, קעה.

98 בהשפעת כינוי הגנאי המופיע בתלמוד [שבת, קטז ע"א] על האוונגליון: "רבי מאיר קרי ליה און גליון, ר' יוחנן קרי ליה עון גליון".

99 במיוחד בקטע הבא: "וכיון שראה הנחש שהתורה והמצוות נגד עיצתו, הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואובי הרע הזה [=ישו] להשחית את חלק השם בתורתו ובמצותיו, והעמיד את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה, כדי להגביר טומאתו על ישראל".

(פרק יג), שהערך המספרי של שמה עולה למניין תרס"ו [=666], כמספר שמו של "אדם" כלשהו¹⁰⁰. על כך מעיר ר"ש מורטירה בוויכוחו (השגה 24) כי אותו "אדם" הוא ישו הנוצרי בכבודו ובעצמו, שכן עולה "ישו נצרי" בגימטריה תרס"ו¹⁰¹. הערה זו, שבמקורה נכתבה בצורה מעורפלת, תורגמה על ידי ואן דורט בצורה מפורשת: "בחזיון של יוחנן י"ג י"ח כתב ששם של חיה הוא שם אדם שמספרו יהיה תרס"ו, בודאי כך הוא בלשון עברי מספר של יש"ו נצ"רי – תרס"ו". לגודל חביבותה בעיני המתרגם היא נעתקה שוב לעצמה בסיום החיבור (כד ע"א).

השימוש המובלט הנעשה על ידי ואן דורט בסמלים נוצריים מובהקים לשם ניגוח הנצרות עצמה, מראה על נטייה ורצון ברורים להתריס, הנובעים מן השנאה והאיבה האישית שטיפח נגד הנצרות.

ובהקשר לכך, ראוי לשימת לב גם השיטה בה נקט ואן דורט ב"איגרת ריב"ז" לבטל את סמלי הנצרות בכלל, ואמונת השילוש בפרט, באמצעות רצף גימטריות של מונחים מצד הקדושה שהערך המספרי שלהם עולה "אמ"ת" [=9], המבטלים סדרה של מונחים בעלי ערך מספרי זהה מצד הטומאה הנוצרית והשקר של אמונת ה"שְלֵשׁ" [=9]¹⁰². שיטה זו דומה למתכונת בה הרבה להשתמש ב"דברי גד החזוה" לביטול אמונת השילוש

100 ובלשון הפסוק: "זאת חכמה, מי שבינה לו יחשב מספר החיה, כי מספר אדם הוא, ומספרו שש מאות וששים ושש" (חזון יוחנן, פרק יג, פסוק 18). רוב התאולוגים הנוצרים מזהים את "החיה" עם האימפריה הרומית או עם שליטיה, וביחוד גירון קיסר, שהיה הישיר מבין קיסרי רומא. פרשנות זו נסמכת גם על הגימטריה של שמו "גירון קסר" [=666]. יצוין, כי בתקופת הרפורמציה הפרוטסטנטית זוהתה "החיה" עם מוסד האפיפיורות או עם שלטון הכנסייה הקתולית בכללותה. בתרגום הברית החדשה של מרטין לותר משנת 1522, מוצג איור החיה ולראשה כתר אפיפיורי.

101 בטופס החיבור המקורי שנעתק בשנת תנ"א [כתב יד אמשטרדם, עץ חיים C 20 48] הנוסח מעורפל, אך בטופס מאוחר יותר משנת תע"ב [כתב יד הנ"ל, D 38 48] הנוסח הוא: Como entienden los Doctores Xianos, lo que dize de Apocalipse 13 que es lo siguiente aqui ay sabiduria el que tiene entendimiento cuente el numero de la bestia, que el numero del hombre y della es 666; tanto monta Jesu Nazareno

102 שיטה מעין זו רווחת ביותר בכתבי ר' שמשון מאוסטרופולי (ראה הערה 302). יצוין, כי המספר תשע נמצא מופיע באותן השנים הן בהקשר הנוצרי והן בהקשר הפראנקיסטי. בחיבור האנטי-נוצרי "הודאת בעל דין" מונה את שלוש עשרה עיקרי הדת היהודית מול תשעה עיקרי הדת הנוצרית (ראה להלן ליד הערה 249). באוגוסט 1756 הגישו מנהיגי התנועה הפראנקיסטית לקונסיטוריה של קמניץ תצהיר המפרט את תשעה עיקרי אמונתם (בלבן, לתולדות, חלק א, עמ' 137–133).

הנוצרי, באמצעות חזרה משולשת של ביטויים¹⁰³ ובנוכחותה המובלטת של המילה "אמת"¹⁰⁴.

ייתכן שעקרונות אלו נוסחו כבר בשלב מוקדם יותר, והן היו ידועות לואן דורט. ואולי יש קשר ביניהן לתופעת החזרה המוגברת של המספר תשע ב"איגרת ריב"ז".

103 כדוגמת: "התמהמה וחישה התמהמה וחישה כי עוד חוון לבן ישי", "חוזה חוזה חוזה", "ועל הכתר למעל בראשה נראה רועים שלשה נצמדים", "ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף או לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי", "והנה זה בא איש לבוש בדים ובידו שלשה שריגי גפן", "כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת כי אהיה אשר אהיה [=ג' אלפי"ן] שמי", "ברוך אתה לה' אשר לא הסיר בריתו מעמך כי הוא אמת ודברו אמת וחותרו אמת", "תן תן תן הוצא הוצא הוצא את זרעי שזרעתי בכס", "ובאחרית הימים יהיה הזורע אמת והזורע אמת ומהזורע נתברך כל הארץ", "והיה לכם ולהם אל אחד ברית אחד תורה אחת", "ונפלו בבאר שחת באבדון וצלמות", "ויאמר המלך להפרצי השבעה לי בה' שבכיסך היה שלוש ככר כסף", "שמע ישראל אלהיכם ואלהי אחד יחיד ומיוחד ואין יחיד כיחודו נעלם מכל היה והיה", "אבי דוד אבי דוד אבי דוד ראה את חרפתך".

104 כדוגמת: "וירד אלי הלבוש בדים ונגע בי ואמר כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת כי אהיה אשר אהיה שמי ובשמי תברך כל בית ישראל כי המה זרע אמת... ונשאתי קולי לאמר ברוך אתה לה' אשר לא הסיר בריתו מעמך כי הוא אמת ודברו אמת וחותרו אמת". והשווה "איגרת ריב"ז": "ועל זה ציוה השם לאבינו להמול הערל שהיא השלש [=השילוש], ולהשאיר אברם האמת, כי אחי אשר אחי אמת... והואיל שהטומאה הגביר יד ע"כ חזקו דתם בטוהרה, באחי אשר אחי באמת, וחדלו לכם, חלילה לכם מאדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, מן הפושעים להעמיד השלש [=השילוש] באמת".

פרק חמישי

האנטישמיות הנוצרית באירופה וביטול "חוק ההתאזרחות" באנגליה – הרקע לכתיבת החיבור התעמולתי "חלום בריטאניא" ובעקבותיו "דברי גד החווה"

פעילותו התעמולתית של ואן דורט כנגד הנצרות לא הצטמצמה רק לניגוח הנצרות לשם הרחקת היהודים ממנה, אלא גם להנמכת גל האנטישמיות הסוער ששטף את חלק מעמי אירופה בתקופתו. על רקע זה נכתב החיבור האפוקליפטי הדמוי מקראי "חלום בריטאניא", הנמצא בכלל יתר החיבורים שהובאו בשנת תקט"ז (1756) לקוצ'ין בידי ואן דורט ונעתקו בתוך הקובץ שבכתב יד קמברידג' הנ"ל. לפי הרשום בתחילתו הוא תורגם לעברית מתוך חוברת בשפה האנגלית שנדפסה בלונדון. מתוכנו וסגנונו מתברר, כי הוא נכתב ופורסם בידי ואן דורט בשנת 1753, בתגובה להפגנות המחאה הסוערות שנערכו בכל המדינה, נגד "חוק ההתאזרחות" (Naturalization Act) החדש שנחקק באותה שנה על ידי הפרלמנט הבריטי, ונועד להרחיב את זכויות היהודים באנגליה¹⁰⁵. להתקוממות ההמון הנוצרי¹⁰⁶ נגד החוק היה אופי דתי מובהק, מאחר שנטען כי הדבר

105 היהודים החלו לשוב לאנגליה – לאחר שגורשו ממנה בסוף המאה הי"ג – כמאה שנה לפני כן. מתוך כ-8,000 יהודים שישבו אז באנגליה, חלקם היגרו מארצות אירופה וחלקם כבר נולדו באנגליה. האחרונים נחשבו לנתיני המלך, אלא שדתם מנעה אותם מלשמש במשרות ציבוריות, שלא ניתנו אלא למי שנשבע את "שבעת המבחן" על פי נוסח הדת האנגליקנית. על היהודים שהיו ילידי חוץ חלה הגבלה גם בענייני כלכלה. הם לא הורשו לקנות קרקעות או להיות שותפים בבעלות על תוניות אנגליות – בעלות שהמסחר הקולוניאלי היה תלוי בה (כ"ץ, שנאת, עמ' 32–31). על המצב הפוליטי באנגליה ערב קבלת החוק ועל משמעות ואופי הפולמוס שנתעורר סביבו ראה: רות, תולדות, עמ' 221–215; פרי, המצע; הנ"ל, משמעותה.

106 רוב תושבי אנגליה הם נוצרים, השייכים לכנסייה האנגליקנית, שעקרונותיה מבוססים על הנצרות הקתולית, בתוספת תיקונים ברוח הרפורמציה הפרוטסטנטית. ההתנגדות להחלת החוק החלה באגף האפוזיציה של הפרלמנט, מצד מפלגת ה"טורים" השמרנית, שייצגה את דעות הכנסייה.

יביא לסוף הנצרות באנגליה¹⁰⁷. המחאה הציבורית ניוונה מן התעמולה האנטישמית שהפיצו אנשי המפלגה השמרנית ("טורים") ומן ההסתה הנוצרית של אנשי הכנסייה, באמצעות כרוזים, חוברות, מאמרי עיתונות וציורים סאטיריים. לא ארך זמן רב, עד אשר בממשל הפנימו כי אין מדובר בהתנגדות שגרתית חולפת, אלא בהתקוממות עממית רחבת היקף שהולכת וגוברת; ובסופו של דבר, באופן חסר תקדים כמעט בתולדותיו, נכנע הפרלמנט ללחץ ההמון והחוק בוטל כעבור כשנה¹⁰⁸.

השימוש המופרז במוטיבים אנטישמיים היסטוריים וכמות גילויי האיבה ליהודים בכתב, שליוו את המסע התעמולתי נגד החוק מראשיתו, היו מעל ומעבר למקובל

107 על ההתנגדות הפומבית הנמרצת נגד החלת "חוק ההתאזרחות" והאופי הדתי שלה, כותב י' כ"ץ: "השאלה שיש לשאול היא, מה טיבם של אמצעי התעמולה, שמצאו הדים בציבור האנגלי בשנת 1753. האם היו אלו שרידי הדימויים של ימי הביניים, או שמא יש סימנים לאחידת הרעיונות החדשים, שראינו מבצבצים בספרי הראציונאליסטים והדיאסטים? התשובה לשאלה זו חד משמעית: התעמולה האנטי-יהודית בשנת 1753 ניוונה מן המסורת הנוצרית, ורק בשולי הפולמוס – בהערות אגב של כמה מהמשתתפים בו – מתגלים סימנים של השפעת הביקורת הדיאסטית על היהדות. הטוענים נאחזים בתפיסה התיאולוגית, שהיהודים נדונו לבזיון ולהשפלה, להיות עם נע ונד בין האומות, ולא מן הדין הוא שממשלתה של מדינה נוצרית תטה להם חסד, תרבה את מספרם ותרחיב את זכויותיהם. אחרים הוזהירו מפני הנזק, שייגרם לאוכלוסייה הנוצרית ממגע עם סוחרים יהודים, המוחזקים משוללי אמונה ויושר. אולם רק מעטים מאלה הסתמכו על ניסיון אישי, כגון שעשו סחורה עם יהודים ומצאו עצמם מרומים. לגבי רובם לא ניכר שהכירו יהודי מימיהם, ונראה שלא דיברו אלא על פי הסכימה והסטריאוטיפ, הקלושים מן הספרות האנטי יהודית הנוצרית. היו שחזו, או עשו עצמם כחזוים, חזות קשה לאנגליה כשירבו בה היהודים, ישתלטו על מוסדות הארץ וייהדו את תושביה ברצונם או שלא ברצונם. [...] תעמולה שנאחזה במסורת זו יכלה לקוות, שטענותיה ימצאו הד בליבות הציבור האנגלי" (כ"ץ, שנאת, עמ' 32).

108 מאז, ובמשך כשישים שנה, לא נשמע באנגליה על הקלות חוקיות למען היהודים. מקרה זה יחזור על עצמו שוב כעבור כיוכל שנים בצרפת, ויביא את הקץ על תכניותיו השונות של נפוליון ביחס ליהודים. הסיבה להחלטתו הפתאומית של נפוליון לפזר בשנת 1807 את ה"סנהדרין" הידועה, שהוא תלה בה תקוות רבות לטובת צרפת ולפתרון שאלת היהודים, היתה התערבות מצד הכנסייה הקתולית שהתנגדה להכרת היהודים כעם בעל שוויון וזכויות, מכיוון שראתה בכך סכנה לעיקרי אמונתה. כך לפי עדותו של הנסיך שאפטל, המספר ביומנו שיום אחד באביב של אותה השנה נכנס החשמן פוש אל נפוליון בבחלה ובכעס עצור. נפוליון שאל את החשמן לסיבת הביקור והוא ענה לו: האם אתה רוצה להחיש את קץ העולם? הקיסר לא הבין את השאלה והחשמן הסביר לו: על פי כתבי הקודש קץ העולם יגיע כאשר היהודים יוכרו כעם (רוזנטל, מדינת, עמ' 120).

בפולמוס פוליטי; אך הם חשפו באופן מפתיע את פרצופו האנטישמי של הציבור האנגלי-נוצרי, אשר שנאת ישראל המסורתית – היונקת ממקורות הדת הנוצרית – נמצאה עדיין טבועה בו מתקופות קדומות. התפרצויות שנאה וזעם מסוג זה אירעו גם במדינות אחרות באירופה, כל אימת שנסתמנה הזדמנות כזאת, אף כי בחיי היום-יום הרגילים לא היה לכך ביטוי משמעותי ניכר ביחסים שבין נוצרים ליהודים.

את מסתו התעמולתית "חלום בריטאניא" כתב ופרסם ואן דורט בעצם ימי הסערה הציבורית שקמה נגד החוק. במטרה להשקיט את סערת הרוח ההולכת וגוברת של ההמון, או בכוונה להשפיע על אנשי הכמורה בבריטניה להפסיק את תעמולת ההסתה נגד היהודים, נשא ואן דורט הפעם את "חזונו" אל האומה הבריטית, ולצורך כך בחר להופיע במסווה של מלומד אנגלי-נוצרי, הפונה בבקשה נרגשת לבני עמו להכיר בזכויות היהודים. מכיוון שתנועת ההתנגדות לבשה אופי דתי, הוצרך ואן דורט לבסס את מסתו הנרגשת דווקא על טיעונים והסברים השאובים כביכול מן התיאולוגיה הנוצרית. בחלומו הנבואי מופיעים בזה אחר זה מנהיגי שתי האימפריות האדירות של העולם העתיק – "צור המעטירה" ו"בבל הגדולה", שכבר חלפו ועברו מן העולם, וקוראים לאומה הבריטית ללמוד מטעותם, ושלא לפגוע ביהודים השוכנים בארצם. הם גם מייצגים לבריטניה להטיב עם היהודים ולהכיר בזכויותיהם, מה שיביא לשגשוג הממלכה ולפריחתה הכלכלית.¹⁰⁹

109 את היוזמה מצד ואן דורט לנסות להשפיע על העם האנגלי או על מקבלי ההחלטות ומעצבי דעת הקהל בבריטניה באמצעות מסרים מן המקרא המשולבים ברעיונות מן התיאולוגיה הנוצרית, ייתכן לראות על רקע שתדלנותו המפורסמת של ר' מנשה בן ישראל מאמסטרדם כמאה שנה קודם לכן (1655) להתיר ליהודים לשוב ולהתיישב באנגליה, בהסתמך על מקורות מקראיים (המתאימים עם החזון הנוצרי) לצד נימוקים תועלתניים. בין יתר המקורות מן המקרא הנותנים תוקף לשיבת היהודים לאנגליה, הוצגה הטענה, בה תמכו גם חלק מהנוצרים, שביאת המשיח תעכב כל עוד לא נתקיימה אחת מנבואות הזעם של התורה, בפסוק [דברים כח, סד]: "והפיצ' ה' בכל העמים מקצה הארץ עד קצה הארץ", כאשר את הביטוי "קצה הארץ" יש להבין כמתייחס לאנגליה, לפי המשמעות המילולית של שמה בלטינית (Angleterre). אותם נוצרים, ור' מנשה בן ישראל עמם, סברו שכאשר תתקיים נבואת התורה במלואה על ידי התיישבות היהודים באנגליה, יושלם על ידי כך פיוורו של העם היהודי בכל העולם, מה שעשוי להחיש את פעמי המשיח. בין הנימוקים התועלתניים להחזרת היהודים לאנגליה שימשה עבור ר' מנשה בן ישראל הדוגמה של הולנד הקרובה, שקלטת יהודים רבים ממגורשי ספרד ופורטוגל, והמציאות הוכיחה שהיהודים הביאו

חוק התאזרחות היהודים באנגליה (עמוד ראשון ושני),
פקודה רשמית, הדפוס המלכותי, לונדון 1753

Anno Regni GEORGII II.

R E G I S

Magnæ Britanniae, Franciæ, & Hiberniæ,
V I C E S I M O S E X T O.

At the Parliament begun and holden at *Westminster*,
the Tenth Day of *November*, *Anno Dom.* 1747,
in the Twenty first Year of the Reign of our
Sovereign Lord *GEORGE* the Second, by the
Grace of God, of *Great Britain, France, and*
Ireland, King, Defender of the Faith, &c.

And from thence continued by several Prorogations to the
Eleventh Day of *January*, 1753, being the Sixth Ses-
sion of this present Parliament.

L O N D O N :

Printed by *Thomas Baskett*, Printer to the King's most Excellent
Majesty, and by the Assigns of *Robert Baskett*. 1753.

בעקבותיהם לפריחה ושגשוג כלכלי, תרבותי וחברתי. לצורך הכשרת הלבבות באנגליה להסכים לרעיון שיבת היהודים פרסם ר' מנשה בן ישראל את מסתו על הגאולה האוניברסלית בשם "האבן המהוללת או על הצלם של נבוכדנאצר", שנבואת דניאל משמשת לה נקודת מוצא. לאורך החיבור מתוארות עלייתן של המלכויות האדירות ששלטו במהלך ההיסטוריה וירידתן, הכל לפי התכנית האלוהית שנתגלתה לדניאל. כאשר המסקנה היא חד משמעית: כל האימפריות האדירות תרדנה כולן לטמיון, כפי שאירע בעבר לכל המלכויות העתיקות, ולעומתן תתקיים מלכות ישראל לנצח והבטחות האל יתקיימו לעד. בעידן המשיחי, באמצעות טוהר המידות, ניתן יהיה לזכות בעולם הזה אל ההתבוננות האמתית ואל האושר הנצחי. בקרב הזוכים בעידן מאושר זה לא ייפקד מקומם של הגויים החיים ביושר ובצדק והאומות שסייעו בידי היהודים. בחוברת אחרת שהדפיס כפי הנראה בלונדון, תחת הכותרת *To His Highness the Lord Protector of the Commonwealth of the Three Kingdoms of England, Scotland and Ireland*, ביקש להוכיח את גודל התועלת שהיהודים מביאים לכל אומה המעניקה להם מקלט ואת נאמנותם לה. וכן דוחה את האשמה שהם נוטלים ריבית מופרות, ואת הטענה שהם עוסקים בעשיית נפשות לדתם.

שתדלנותו של ר' מנשה בן ישראל למען חזרת היהודים לאנגליה התעוררה, בין היתר, על רקע המהפכה הפוריטנית (תנועה דתית-נוצרית השייכת לזרם הפרוטסטנטי, שחרתה על דגלה "לטהר" את הכנסייה האנגליקנית משאריות הקתוליות שלטענתם נותרו בה) בשנת 1648 שהעלתה את קרומול לשלטון, וסללה את הדרך לחיזוק התנועה למען סובלנות בתחום האמונה הדתית. רוח חדשה החלה מנשבת באנגליה. אנשי התנועה הפוריטנית שבראשה עמד קרומול היו קרובים לרוח התנ"ך וחשו קירבה אל העם היהודי. רבים מאנשי התנועה היו מיסטיקנים בעלי מגמות דתיות ומשיחיות, וראו במלחמת האזרחים וביתר הצרות שניתכו על העם האנגלי עונש על גירוש היהודים ממנה (בשנת 1290). בקרב אנשי התנועה היתה רווחת הדעה, המסתמכת על הכתוב ב"ברית החדשה", לפיה בואו של המשיח ישכין שלום בין היהדות לנצרות. בסתר לבם קיוו הפוריטנים כי עוד יבוא היום והיהודים יצטרפו לאמונתם. באותם ימים הופצה באנגליה חוברת שנכתבה על ידי מיסטיקן נוצרי אלמוני, ולפיה ההופעה השנייה של ישו תתרחש בשנת 1663. בחודש ינואר שנת 1649 ערכו שני אזרחים אנגליים בקשה לוועד המלחמה העליון לטובת היהודים מאמשטרדם, שתינתן להם הרשות להתיישב בלונדון. בבקשה הזאת הדגישו האזרחים האנגליים שיום שיבת ישראל לארצם מתקרב ובא, ושעל העם האנגלי יחד עם העם ההולנדי מוטלת החובה להעביר את עם ישראל לארצו (וילנסקי, שיבת, עמ' 26).

על הנכונות הרעיונית של אנשי כמורה באנגליה בתקופה הנדונה לראות את הגאולה כמתחילה בתוך העם היהודי ומשם עוברת הלאה לכלל האנושות, ניתן לעמוד גם מתוך החוברת שהופיעה בשנת 1666 בלונדון בשם "אהבת ה' לעמו ישראל". החוברת מכילה מכתב שנשלח מאת המיסטיקן הנוצרי הידוע מאמשטרדם פטר סיראריוס (Peter Serrarius) אל אחד מיידייו באנגליה. סיראריוס מוסר לידידו תוכנן של איגרות שונות שהגיעו מארץ ישראל ומקומות אחרים המודיעות על צבא

לאחר הופעת האימפריות העתיקות מגיע תורו של ישו עצמו המופיע כ"דמות איש אחד ואור פניו מזהיר כזוהר הרקיע" וקורא אל "בני יפת" [=עמי אירופה] בתחינה שלא לפגוע ביהודים ולהתנהג עמם "באהבה ורחמנות בכל מקום אשר הפיצם [ה'] שם", כי הם עמו הנבחר של האל, ולכן "אל תתפארו בלבבכם עליהם, כי איך יתפארו הענפים על השורש, כי הענפים לא ישראו את השורש כי אם השורש נושא אותם"¹¹⁰, וכל ההבטחות והיעודים שבספרי הנביאים יתקיימו תחילה בהם, ואך בזכותם תבוא הגאולה והמנוחה לכלל האנושות: "כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם על הבטחתו הגדולה אשר הבטיח לאבותיהם הראשונים, וזכותם וצדקתם עומד לעד להם ולזרעם אחריהם, ולא יטוש ה' את עמו לעולם... ואף שהשם פקד עליהם פשעם עם כל זה לא הסיר חסדו מעמם... ואתה דע לך מה שאני אומר אליך, כי לא יהיה יום מנוחה שלימה והשקט עד שיבוא לציון גואל... ואת נדחי ישראל יכנס וישובו לאיתנם, ויטיב חסדם האחרון מן הראשון, ואז שם ה' נקרא עליהם, ועל ידם יודע בגוים שמו, כי כל הגוים יורו מדרכיהם וילכו באורחותיהם".

ישראלי החונה בערב, ועל הופעת שבתי צבי, אשר נמשח למלך על ידי נתן "הנביא" מעזה. בין יתר הידיעות על ההתעוררות המשיחית בישראל הוא מציין את הידיעה, כי נתן העזתי פקד על שלושה רבנים חשובים ללכת לקבר זכריה הנביא ולבקש ממנו מחילה בשם כל ישראל. בקשתם נתקבלה וחטאי ישראל אכן נמחלו. הכותב מתייחס באהדה ובהתרגשות לשמועות על הופעתו של שבתי צבי, ומביע את תקוותו כי בגאולת ישראל תתחיל הגאולה העולמית; וכשם שהלכו הרבנים לבקש את מחילתו של זכריה הנביא, כך יפנו בהמשך לבקש מחילה על קבר ישו. לדעת הכותב יהיה זה שלב מקדים להכרה הכלל אנושית במשיחיותו של ישו. החוברת מסתיימת במשפט: "ידידכם המקווה לתשועת ישראל וכלל האנושיות" (וילנסקי, קונטרסים, עמ' 158 ואילך). סיראירוס עמד בקשר עם אנשי כהונה ועם החוג המיליטרי באנגליה בשנות החמישים של המאה ה-19. המיליטריים דגלו בהתגשמות הנבואות על תחייתו של עם ישראל לאחר שישוב לציון. אז יתחיל עידן חדש – הופעתו השנייה של ישו, ותתרחש המרה ניסית של העם היהודי. בקונטרס על מצב היהודים באירופה ובמיוחד בארץ ישראל, שנדפס בלונדון בשנת 1658, נזכר שמו של פטר סיראירוס כאחד המסייעים בידי השד"ר ר' נתן שפירא בהתרמת נוצרים בהולנד לטובת עניי ארץ הקודש. סיראירוס פנה אז ליו"ר, מטיף פורטיאני מפורסם בלונדון, הידוע מן הפולמוס על שיבת היהודים לאנגליה, שיאסוף גם הוא כספים למטרה זו. על הקונטרס ראה: וילנסקי, שיבת, עמ' 113. על החזונו המיליטריים האנגליים, ראה: מבורך, שאלת, עמ' 130–123; ורטה, רעיון, עמ' 145–179. על פעילותו השתדלנית של ר' מנשה בן ישראל לשיבת היהודים לאנגליה והחזרות התעמולתיות שפרסם לצורך כך, ראה: משולן, מנשה, עמ' 639–635.

על פי איגרת אל הרומיים, פרק יא, פסוק יח. 110

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Figure 1

"חלום בריטאניא", מאת עמנואל יעקב ואן דורט, תרגום לעברית מאת ר' אליעזר אשכנזי (בכתיבת ידו) – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.20

למרות הרצון מצד ואן דורט לחדור אל ליבו של הקורא הנוצרי ולהשפיע עליו להכיר במעלת העם היהודי הנבחר, אין הוא מצליח לכבוש את איבתו הפנימית כלפי האמונה הנוצרית (בעיקר הקתולית), ובין השורות נמצא אותו מבליע לא מעט רמזים אנטי נוצריים, וכפי שנראה להלן¹¹¹.

דומה, כי עצם הרעיון לפרסום חוברת תעמולתית, המיוחסת למלומד או הוגה דעות נוצרי אלמוני, הפונה לאומה הבריטית להכיר בזכויות היהודים, בהקשר להחלת "חוק ההתאזרחות" – נולד בהשפעת החוברת המהפכנית והיוצאת דופן שנדפסה בשנת 1714 בלונדון, בשם "הנימוקים להענקת אזרחות ליהודים בבריטניה הגדולה ובאירלנד". היא הופיעה בעילום שם, אך ידוע כי מחברה היה הפילוסוף הדיאליטי והוגה הדעות הפוליטי ג'ון טולנד¹¹². בניגוד גמור לקול האנטישמי האחד שהושמע באותן השנים מעל רוב ככל הבמות הציבוריות באירופה, קרא טולנד את דעת הקהל בבריטניה, ולמעשה באירופה הנוצרית כולה, לחשבון נפש מוסרי והיסטורי, והציע לשנות את המחשבה ואת המדיניות ביחס ליהודים מן הקצה לקצה. בהשראת הנבואה מספר מלאכי "הלא אב אחד לכולנו הלא אל אחד בראנו", וברוח הסובלנות הדתית-הומניסטית, הוא קורא להגנת היהודים "מפני כל הדעות הקדומות בכל המדינות" ומוחה על הקנאות הדתית, בעיקר של הנצרות הקתולית¹¹³. מול הקריאה הנוצרית המסורתית להדרת

111 פרק יא, ליד הערה 224. הכנסייה האנגליקנית היא, מבחינה מסוימת, מעין פרי הכלאה של הקתוליות והפרוטסטנטיות, הן מבחינת הדוקטרינה והן מבחינת המנהגים והטקסים. אך דומה, כי בהתקוממות ההמון האנגלי-נוצרי נגד "חוק ההתאזרחות" זיהה אפוא ואן דורט את היסוד האנטישמי המושרש באומה האנגלית, בהשפעת שנאת ישראל המסורתית של הנצרות הקתולית, שנותרה טבועה בה מתקופות קדומות (אף שלפי האמת, גם מן הצד הפרוטסטנטי שלה כבר נמצאת ספוגה וממולאת דיה בשנאת ישראל).

112 הציטוטים והסיכומים של החוברת מובאים כאן מתוך: אטינגר, האנטישמיות, עמ' 55–51; פיינר, עת חדשה, עמ' 241–237. וראה עוד על החוברת של טולנד וחוברות תעמולתיות של סופרים דיאליטים אחרים, שפורסמו בעילום שם או בשמות בדויים, בתוך: פלאי, שאלת הזיוף, עמ' 820–821, הערות 22, 25.

113 לדעתו, אין מקרה כה בוטה שבו נכשלה אירופה הנוצרית בדעות קדומות ובהתמסרות לכוהני דת קנאים, כמו הדרת היהודים ורדיפתם במשך מאות שנים. לדבריו "מאז שהגיעה הנצרות לשלטון מגואלים דפי ההיסטוריה של כל עמי אירופה באופן מתועב בדמם של היהודים". "לעתים רחוקות אמנם מעניקים להם השליטים חופש – וזאת רק כדי לשדוד את רכושם כשהם מתעשרים".

היהודים, אפלייתם והאשמתם בכל דבר פשע וסיאוב, מציג טולנד את היהודים כחברה אנושית שאינה שונה מכל חברה אחרת. באמצעות סדרת טיעונים ו"נימוקים" רציונליים הוא מגיע למסקנה כי הגיעה כבר העת לשלב את היהודים בחברה האזרחית באמצעות חקיקה, ולדחוק לשוליים את שיקול שיוכם הדתי. מאבקו למען התאזרחות היהודים לא נשען רק על טיעונים הומניסטיים מופשטים, אלא גם על היכרות מקרוב עם המגבלות המוטלות עליהם בכמה מקומות באירופה שבהם ביקר, לעומת הזכויות המוענקות להם במקומות אחרים, וההשלכות הנובעות מכך. הוא מספר על ביקורו בערים פראג וקלן, "שם נועלים את היהודים באופן הידוע לשמצה ברובע משלהם" או שאוסרים עליהם לגור בתחומי העיר. אך הוא סבור שבכך מביאים אנשי הערים הללו נזק רק לעצמם. הוא מייעץ לאותן מדינות לעודד את התיישבותם של היהודים באופן קבוע, ואף להציע להם זכויות ואוטונומיה קהילתית כדי שיפתחו את הכלכלה והמסחר. "ראו, למשל, כיצד שקעה ליסבון בעקבות גירוש היהודים וכיצד פורחת ליורנו לאחר התיישבות היהודים בה". החוברת נכתבה מתוך חמלה ואהדה לגורלם של היהודים, ומתוך ההערכה לדת היהודית הקדומה שאת יסודותיה העמיד משה, המחוקק הגדול בתולדות האנושות, ומתוך התפעלות מעצם הישרדותם של היהודים כאומה גם לאחר שנים של השפלה ורדיפה. ההכרה בזכויות היהודים תביא, לדעתו, לשינוי דרמטי בקרב האנושות כולה. הוא סבור כי התאזרחותם של היהודים תוסיף אלפי אנשים שיתרמו כיצרנים, סוחרים וצרכנים לפיתוחה ולשגשוגה של בריטניה, כפי שכבר מוכיחים היום היהודים באמשטרדם ובלונדון. הוא נסמך על חיבורו של ר' שמחה לוצאטו "מאמר על יהודי ונציה" (1638), שהיה בעיניו רב ערך, ומלמד עד כמה ניתן לסמוך על נאמנותם של היהודים למדינות שבהן הם חיים, ועד כמה תורמת הגירתם והתיישבותם לחוסנה של כל מדינה שמסכימה לארח אותם.

חוברת "הנימוקים" של טולנד סיפרה מחדש, בחמישים עמודים, את תולדות היחסים

הקנאות הדתית היתה נחלת מלכים והמונים, "אבל האויבים המושבעים ביותר שלהם היו הכמרים, שבאדיקות הקריבו את קרבנות האדם הללו, לא רק כדי לחלוק ברכוש שלהם עם השליט החמסן, אלא גם כדי לזכות בהוקרה של קנאות ואדיקות בעיני ההמון הנבער". כל אמצעי היה כשר בכדי לגרש אותם או לטבוח בהם, ובכל עת שהתרחש אסון, מגפה או בצורת, נתלה האשם ביהודים; שלא לדבר על עלילות הדם האכזריות וחסרות הבסיס. "כה מסוכנת והרסנית היא מפלצת האמונות הטפלות, כאשר היא מובלת על ידי ההמון ונדחפת על ידי הכמרים".

המדממים שבין יהודים לנוצרים, והפכה על פיה באופן הבוטה ביותר את יחסי הפושע והקרבן; ובעצם ניסחה כתב אשמה גורף נגד אירופה הנוצרית מחד, וכתב הגנה על יהודי אירופה מאידך¹¹⁴. בסופו של דבר, בניגוד לציפיות המחבר, חוברת "הנימוקים" לא מצאה הדים בקרב תושבי הממלכה הבריטית, והצעותיה לא נלקחו ברצינות על ידי מוסדות השלטון. ייתכן, אפוא, כי הרעיון לכתובת החזיון "חלום בריטאניא" על ידי ואן דורט, התעורר לאחר הכישלון שנחל קודמו, בפרסום חוברת "הנימוקים" הנ"ל, המבוססת בעיקר על טיעונים רציונליים. באמצעות השימוש בסגנון האפוקליפטי, המשלב תיאורים מטאפוריים מעולם המקרא, ניסה ואן דורט לפנות במכוון אל הרגש והדמיון של ההמון, שבמקרה זה היתה לו השפעה מכרעת.

"חזונו" האפוקליפטי של ואן דורט לטובת יהודי אנגליה הופיע בודאי גם כתגובה ל"חזונות" תעמולתיים אחרים כנגד היהודים שהופצו באותה שנה על ידי אנשי דת נוצרים. "חזוים" אלו הוזכרו מפני הנזק הגשמי וההרס הרוחני שייגרמו לאנגליה כתוצאה מהרחבת זכויות היהודים בה, מה שיביא לריבויים באוכלוסייה, ובהמשך להשתלטות על מוסדות המדינה, עד לייחוד תושביה מרצון או בכח¹¹⁵.

יצוין, כי חוברת תעמולתית מעין זו, בעלת אופי דתי-משיחי, שהעניין היהודי במרכזה, היתה בבחינת "חזון נפרץ" באנגליה של אותן השנים. על רקע עלייתן והתעצמותן של תנועות דתיות-נוצריות שונות מן הזרמים הפרוטסטנטיים, שראו בעניין התגשמות הנבואות על אחרית הימים ותחייתו של עם ישראל (יחד עם הכרתו במשיחיותו של ישו) נושא אקטואלי בעל חשיבות לגאולת כלל האנושות¹¹⁶, נפוצו חוברות רבות מעין אלה, שהיוו שופר תעמולה נוח להפצת רעיונות דתיים ותפיסות אידאולוגיות חדשות. אגב, מסתמן כי ואן דורט לא היה היהודי היחיד בפולמוס האנגלי-נוצרי לביטול

114 פיינר, שם, עמ' 240.

115 כ"ץ, שנאת, עמ' 32.

116 ראה מקורות בהערה הקודמת. ככלל, העניין המיוחד ביהודים באנגליה אינו דומה ל"שאלה היהודית" שהעסיקה במחצית השנייה של המאה ה"ח בחלק מארצות אירופה את מקצתה של הספרות הפוליטית, הדנה בשיפור מצבם הכלכלי והאזרחי של היהודים וכיצד להפכם לאזרחים מועילים. העניין היהודי באנגליה בתקופה זו הוא אחד הנושאים של הספרות הדתית, בעיקר זו של דרשות, קונטרסים ומאמרים של כתות ותנועות דתיות או חיבורים תיאולוגיים; כאשר "השאלה היהודית" של ספרות זו הוא עניין התגשמות הנבואות על אחרית הימים וניצור היהודים לקראת הגאולה (ורטה, רעיון, עמ' 146).

"חוק ההתאזרחות" שפעל במסווה של מלומד נוצרי לשם הפצת תעמולה נגדית לטובת היהודים. חוקרים אחדים הצביעו על חוברת תעמולתית נוספת שפורסמה באותה שנה, החתומה בשם הבדוי Philo Patrie ("אוהב המולדת"), המכילה דברי סניגוריה כלפי היהודים, אשר לפי כל הסימנים נכתבה בידי יהודי¹¹⁷.

בסופו של דבר, בניגוד לציפיותיו של ואן דורט, חזונו הציור-הנרגש וקריאתו הנלהבת אל האומה הבריטית לא מצאו הדים בלבבות הציבור האנגלי, ודרישותיו והמלצותיו – בשם עמי המקרא העתיקים ובשם ישו הנוצרי – לא נלקחו ברצינות על ידי אף גורם ממשלתי, ולא הביאו לשום תוצאה ממשית.

הסברה נותנת, כי פרשה זו, היא שחוללה את המפנה בדרך מאבקו של ואן דורט נגד האנטישמיות, וסימנה מבחינתו את תחילת המערכה התעמולתית שהחל מנהל בחשאי נגד עקרונות האמונה והדת הנוצרית עצמה – בה זיהה את שורש האנטישמיות האירופית, ואת הגורם העיקרי להנצחת מעמדו המקופח והמופלה לרעה של היהודי באירופה.

הרעיון להמצאת "דברי גד החווה" על ידי ואן דורט, סמוך לנסיעתו להודו בקיץ

117 כ"ץ, שנאת, עמ' 33, והערה 42. בחינה והשוואה בין הרעיונות והסיעונים של "אוהב המולדת" לאלו שב"חלום בריטאניא" שוללת כל קשר בין השניים. הסיעונים העיקריים של "אוהב מולדת" בחוברת הראשונה, הם: [1] רבים מאבותיהם של היהודים החיים כיום גלו מארץ ישראל עוד קודם לחורבן הבית הראשון, וכלל לא היו שם בתקופת בית שני, ולכן לא נטלו חלק בצליבת ישו. [2] יהודים רבים שחיו בירושלים בתקופת פעילותו של ישו האמינו בדוקטרינה שלו, ואחרים אף שלא האמינו בו, מחו כנגד "חוסר האנושיות" של אחיהם. [3] חכמי היהודים רואים בחוקי המדינה דינים מחייבים מבחינה הלכתית. [4] ליהודים אין תקווה לעצמאות רק בארץ הקודש. [5] תפילת "עלינו לשבח" המוקיעה את ההתנהגות האלילית נתחברה עוד לפני הופעת ישו, ואינה מתייחסת לנוצרים. [6] תפילת "כל נדרי" לא נועדה לשחרר את היהודים מחובותיהם (מצטט בהקשר לכך מדברי הרמב"ם בעניין חומר איסור שבועה לשקר). [7] ככלל, הדבר הקובע אינו הדוקטרינה שנכתבה על ידי מנהיגי הדת, כי אם האופן בו התקבלו הדברים בציבור היהודי. [8] הדת היהודית מלמדת שיטה אמיתית של מוסריות, שאם לא כן אתה נותן מקום רחב לכופרים להרוס את כל שיטת הדת על יסוד הטענה הידועה, שלא ייתכן שהאלוהות נתנה מצוות בלתי הגונות בזמן מן הזמנים. שלילת המוסריות בדת היהודית מחלישה את אימותה של האמונה הנוצרית ונותנת מקום לנצחון הדיאסטים. בחוברת השנייה מציג מסמכים רבים המצביעים על הרשיונות שניתנו ליהודי ספרד בעבר להתיישב באיטליה, צרפת והולנד. חוקרים רבים נוטים לזוהר את מפיץ או כותב החוברות עם הוגה הדעות הספרדי צרפתי יוסף סלבדור (1796–1873).

של שנת 1754 (תקי"ד), התעורר אפוא לאחר האכזבה והכישלון שנחל כשנה קודם לכן בפרסום "חלום בריטאניא" שיוחס לחכם נוצרי אלמוני בלונדון, הכתוב באותו סגנון מקראי אפוקליפטי (חזוני) ומכיל אותם רעיונות ומסרים, ואשר נועד לאותה מטרה בדיוק – לנטרל במעט את השנאה והאיבה המושרשת של עמי אירופה כלפי העם היהודי, היונקת ממקורות הדת הנוצרית. ואן דורט – בתמימותו האופיינית – הגיע למסקנה, כי האפשרות היחידה להשפיע על דעת הקהל הנוצרי בעולם יכולה להיות רק באמצעות חשיפת חיבור מקראי אפוקליפטי אבוד, המכיל בתוכו רמזים מפורשים נגד יסודות האמונה הנוצרית וכן דברים בשבח מעלת העם היהודי על יתר האומות.¹¹⁸

ראיה לכך יכולה לשמש העובדה כי ואן דורט דאג בעצמו להביא לידיעת העולם הנוצרי את קיומו של החיבור, סמוך לאחר העתקתו לראשונה בקוצ'ין בשנת תקט"ז, באמצעות הזכרתו כשנה לאחר מכן בתחילת "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין¹¹⁹, ש"תורגם" על ידו להולנדית – כביכול מתוך המקור העברי – ונמסר עם הגיעו לסרי לנקה לידי של פקיד החברה ההולנדית מרקלס בלס, שהיה מקושר עם מלומדים ואנשי דת נוצרים, כאשר היה בדרכו להפליג חזרה להולנד, בתקווה שזה יעבירו לידיים הנכונות, וכפי שאכן אירע: הוא מסר אותו לידיו של הכומר הלותרני המלומד ריץ' בהאג, וזה החל להתעניין ולחקור במיוחד את עקבות החיבורים המקראיים האבודים המוזכרים בו. בהמשך, הוא תרגם את החיבור לגרמנית ושלח אותו לפרסום בתוך המאסף החשוב "ספרייה כללית לספרות התנ"כית" (Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur) בעריכת יוהאן גוטפריד אייכהורן, מגדולי חוקרי המקרא בזמנו¹²⁰. כצפוי, פרסום העדות על קיומם של חיבורים אבודים מן "הברית הישנה" עורר הדים רבים באירופה, ובעקבות כך החלו גם משכילים יהודים, כדוגמת יצחק אייכל ונפתלי הירץ וויזל, להתעניין בגילוי

118 השימוש בחזיונות אפוקליפטים לשם הפצת רעיונות בקרב האוכלוסייה הכללית (האליטית) מוכר לנו גם מן העבר הרחוק בחיבור החיצוני "חזיונות הסיבילות", שנתחבר על ידי יהודי הלניסטי שביקש להפיץ את רעיונות היהדות במסווה של נבואות שנאמרו כביכול בימי קדם על ידי הסיבילות (נביאות מיתולוגיות ביוון וברומא העתיקות).

119 בתוך רשימת ספרי המקרא שעברו מארץ ישראל בידי הגולים להודו. בכדי למנוע חשד בהמשך כי החיבור הינו מאוחר ונכתב לאחר הופעת הנצרות, ראה ואן דורט לנכון להקדים את זמן הגעתו של החיבור ל"תימן" (מכה) ומשם להודו לגלות שלמנאסר השלישי בימי הבית הראשון.

120 אייכהורן, ספרייה, כרך שני, חוברת 4, עמ' 583–567.

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

המפתיע¹²¹. נקל לתאר את השערוריה הגדולה שהיתה נגרמת בקהילייה הנוצרית בעולם אילו אכן היה החיבור "דברי גד החוזה" מגיע בסופו של דבר לידיהם של המלומדים הנוצרים וחוקרי המקרא באירופה בתקופה זו.

121 על כך בפירוט ובהרחבה להלן ליד הערה 455.

פרק שישי

הרחבת הפעילות המיסיונרית באירופה והתגבשות התנועה השבתאית-נוצרית (פראנקיסטית) בפולין – הרקע לכתיבת החיבור התעמולתי "אגרת רבן יוחנן בן זכאי"

בניגוד ל"דברי גד החווה" שנכתב לצורך תעמולה אנטי-נוצרית ונועד על ידי ואן דורט לפרסום בעיקר בקרב הקהילייה הנוצרית – בכוונה לנטרל במעט את שנאתה ואיבתה הכבושה כלפי העם היהודי, את "אגרת ריב"ז" כתב ואן דורט לצורך תעמולה אנטי-מיסיונרית שנועדה דווקא לציבור היהודי, להזהירו מפיתוי ההמרה לנצרות. תעמולתו האנטי-מיסיונרית של ואן דורט באה על רקע הרחבת הפעילות המיסיונרית בקרב יהודים באירופה, וכתגובת נגד לתעמולה הנוצרית שהחלה מתגברת באותן השנים בכל ריכוזי היהודים, באמצעות שליחי המיסיון. שליחים אלו פעלו מטעם מרכזי המיסיון שנוסדו בארצות אירופה המערבית, בעיקר בגרמניה ובאנגליה, בסוף המאה הי"ז ובתחילת המאה הי"ח. הפעילות המיסיונרית הביאה למקרי שמד של יהודים רבים. גרמה לכך, בין היתר, האכזבה הגדולה שהותירה אחריה התנועה השבתאית. נפילתו של ש"צ והתאסלמותו הגבירה את ההסתה הנוצרית – שהציגה את נפילתו כהוכחה כי התקוות לקץ הגלות ולגאולה אינן אלא תקוות שווא. בחוברות מיוחדות שהיו מכוונות ליהודים קראו שליחי המיסיון לראות במפלת השבתאות אות ומופת כי המשיח הנוצרי הוא גם משיח ישראל¹²². במטרה למשוך את לב היהודים הפסיקו הנוצרים במידה מסוימת את הרדיפות האכזריות כנגד היהודים, וקבעו שאין להשתמש באמצעי כפייה ואונס, כפי שהיה נהוג בימי הביניים, אלא להפיץ את האמונה הנוצרית בדרכי נועם וברוח טובה, כביכול, בעזרת רעיונות הלקוחים מן "הברית החדשה" ובתוספת פיתויים כלכליים¹²³.

122 שלום, שבתי צבי, כרך ב, עמ' 461–462.

123 הפעילות המיסיונרית האגרסיבית והענפה ביותר בתקופה הנדונה באירופה, יצאה מן המרכז הפייטניסטי להפצת האמונה הפרוטסטנטית בקרב יהודים, הנועד בשם Institutum Judaicum et Muhammedicum, שפעל בעיר האלה (Halle) שבגרמניה. המרכז הוקם בשנת 1728 כדי

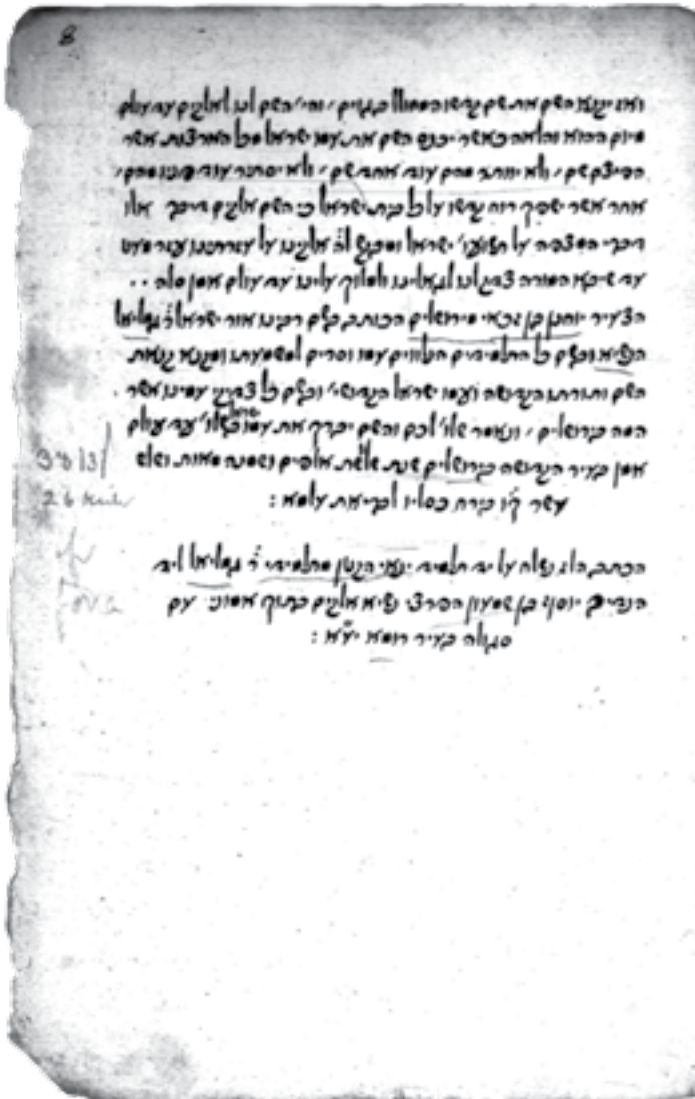
בשירות מרכזי המיסיון פעלו גם מומרים יהודים, שהועסקו בכתיבת והפצת ספרי הטפה נוצרית בעברית ובאידיש.

אולם, מלבד המניע האנטי-מיסיונרי הכללי שעמד ביסוד כתיבת האיגרת, על רקע התעצמות הפעילות המיסיונרית בתקופה הנדונה בכל ארצות אירופה, אין להתעלם מגורם משמעותי נוסף שהביא לכתיבתה על ידי ואן דורט דווקא בשנה זו (1754), סמוך לנסיעתו להודו.

קריאה מדוקדקת ב"איגרת ריב"ז", המכילה פנייה נרגשת מאת ריב"ז ל"קהל יהודי רומא" להיזהר מפיתוי ההמרה לנצרות וקריאת עידוד לשמירת התורה והמצוות בדרך המסורה והמקובלת מדור לדור, מראה כי היא נכתבה בנימה אקטואלית, בתגובה לחשש ספציפי מהמרה לדת של קהילה יהודית מסוימת בגולה¹²⁴. עיון בספרות ההיסטורית של

לקדם את התנצרותם של יהודים באמצעות שיגור מיסיונרים, הפצת קונטרסים ומתן הדרכה וסיוע לנכונים להמיר את דתם. שליחי המרכז פעלו גם בקרב האוכלוסייה היהודית באזוריה השונים של ממלכת פולין-ליטא הקתולית (גולדברג, המומרים, עמ' 28). מייסד המרכז הוא יוהאן היינריך קאלנברג (Callenberg), פרופסור לתיאולוגיה ולשפות מזרחיות באוניברסיטת האָלָה, שעמד בראשו עד למותו בשנת 1760. לשירותו של קאלנברג עמדו גם מספר מומרים יהודים, שהועסקו בהדפסת ספרי הטפה נוצרית בבית הדפוס שעל יד האוניברסיטה (שוחט, חילופי, עמ' 181–180). בשנת 1737 יצא לאור מטעם המרכז "ספר בשורה טובה על פי המבשר לוקס" מתורגם לעברית על ידי המומר עמנואל פרומאן. במשך כל התקופה הזאת, פירסם קאלנברג שורה ארוכה של דו"חות הכוללים ידיעות על מומרים, שנוקקו לשירותיו של המרכז, באו במגע עם המיסיונרים שלו, או הוזכרו במכתביהם של ידידי המרכז. סקירה מקיפה ומפורטת על פעילות המרכז במשך כל שנות קיומו ניתן למצוא בספרו הידוע של דה לה רואה *Die evangelische Christenheit und die Juden* (להלן). דו"חות אלו וסקירתו של דה לה רואה מהווים יחד את המקור החשוב ביותר על תופעת ההמרה והמיסיון באירופה של המאה הי"ח. גם רוב הידיעות החשובות על ואן דורט מקורם בסקירה הנ"ל. הידיעות על קשריהם של שליחי המיסיון בהָאָלָה עם חוגי השבתאים נאספו ורוכזו מתוך הדו"חות הנ"ל במאמרו של ג' שלום, ידיעות.

האפשרות שהאיגרת נכתבה במטרה להשפיע על הקהילה היהודית בקוצ'ין אינה מתקבלת כלל. שכן, בעת ביקורו של ואן דורט (אמצע המאה הי"ח) היתה הקהילה בשיא פריחתה הרוחנית והכלכלית, ולא ידוע לנו על מקרים מיוחדים של המרה לנצרות, בוודאי לא במידה משמעותית שהיתה עשויה להסיר את הנהגת הקהילה, והמסבירה את הצורך להמצאת מכתב אישי מרבן יוחנן בן זכאי נגד האמונה הנוצרית. לכך יש לצרף את העובדה שלא ידוע לנו על שום העתק מן האיגרת שנמצא בקוצ'ין. ההעתיקים היחידים הידועים לנו מן האיגרת נמצאו בהולנד ובפולין, כדלהלן.

נוסח קולופון איגרת ריב"ז: "הכתב הלז נשלח על יד תלמיד ינאי הקטן מתלמידי ר' גמליאל, ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי נשיא אלקים בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא יע"א"

התקופה באירופה מראה, כי סמוך לאותה שנה בדיק (1753) החלה להתגבש בפולין התנועה השבתאית-נוצרית (לימים בהנהגתו של יעקב פראנק), שבאופן חשאי כבר החלה לבדוק את האפשרות לעבור לדת הנוצרית – תכנית שיצאה לפועל באופן גלוי כעבור שנים ספורות (1759), עם המרתה לנצרות בפומבי של הכת הפראנקיסטית כולה יחד עם מנהיגיה.

הקשר ההדוק בין תעמולתו החשאית האנטי נוצרית של ואן דורט לתכנית ההמרה ההמונית שהחלה מתגבשת בקרב מנהיגי התנועה הפראנקיסטית בפולין באותן שנים מתברר מתוך מכתב, מתאריך 5 בנובמבר 1753, שנשלח מאת ואן דורט עצמו בעת שהותו באוסנבריק, בדרכו חזרה מגרמניה להולנד, אל המלומד הנוצרי יוהאן מיכאל ואן לוואן (Johann Michael von Loen) בלינגן¹²⁵. במכתבו זה, מדווח ואן דורט לנמען על פנייה שקיבל מאת אציל פולני, הטוען כי בידו מכתב בקשה מיהודים רבים בפולין שמעוניינים לעזוב את היהדות ולעבור לדת הנוצרית, אך אינם יודעים באיזה זרם בנצרות לבחור. לפיכך, הם פונים באמצעותו אל ואן דורט, בתור יהודי משכיל שהמיר את דתו, בבקשה לסייע להם בתהליך המרתם ולכוון אותם לכנסייה הנוצרית "האמתית"¹²⁶. במקביל מדווח ואן דורט באותו מכתב על קבוצה אחת, שבה – על

125 מכתבו של ואן דורט מצוטט מתוך סקירתו המקיפה של המיסיונר דה לה רואה (de le Roi) על ההתנצרות היהודית בתחום הפרוטסטנטי. ראה: דה לה רואה, עמ' 342–341. הוא אינו מציין את המקור המדויק ממנו מצטט את המכתב. פרטים נוספים מהמשך המכתב יידונו להלן פרק יא.

126 ידיעה חשובה זו, שהעוסקים בתולדות הכת הפראנקיסטית פסחו עליה משום מה, מהווה סימוכין לקביעתו של מ' בלבן בספרו "לתולדות התנועה הפראנקית", ולפיה עיקרי האמונה של התנועה הפראנקיסטית (המבוססים בחלקם על התיאולוגיה הנוצרית בתיווך הוזהר והקבלה) התגבשו בקרב חוגי סתר שבתאיים קיצוניים בפולין, בעיקר במחוז פודוליה, ובארצות השכנות כבר זמן רב קודם להופעתו הפיזית של פראנק בפולין בשנת 1755. חוגים אלו עמדו בקשר הדוק עם המרכז השבתאי של כת הדונמה בשאלוניקי (בהנהגת ברוכיה), והושפעו מדעותיה. עם בואו של פראנק לפולין הם החלו (בהשפעתו ובהוראתו) לפעול בצורה גלויה, עד שהפכו לקבוצה אנטי-רבנית מוגדרת. מנהיגי התנועה ודובריה בוויכוח שהתקיים בשנת 1757 בקמניץ היו "מקובלים" שבתאיים-נוצרים מפולין שכבר היו שקועים במינוח הפראנקיסטית זמן רב. העקרונות והדוגמות הפראנקיסטיות שהוצגו בוויכוח קמניץ ולבוב היו הרחבות של עיקרים שבתאיים קודמים. ההמרה הפומבית הגדולה של חברי התנועה בשנת 1759 היתה הביטוי הקיצוני האחרון לנטייה לנצרות שהלכה והתחזקה במשך השנים בקרב מנהיגי התנועה. ההחלטה לעבור לדת הנוצרית באופן רשמי וגלוי נבעה בעיקר מתוך רצון ושאיפה להשתחרר מעול המימסד הרבני, במטרה לזכות באוטונומיה קהילתית נפרדת

שאתאפשר להם לנהל את חייהם החילוניים באין מפריע. מכתבו של ואן דורט אל ואן לואן, מתאריך 5 בנובמבר 1753, מהווה הוכחה ברורה שעוד כשנתיים לפני הופעתו של פראנק בפולין כבר החלו מנהיגי התנועה לבדוק את האפשרות לעבור באופן רשמי לדת הנוצרית, ולשם כך החלו במגעים רציניים עם אצילים פולניים ומומרים וותיקים.

היוזמה לעבור באופן רשמי לדת הנוצרית, התעוררה בקרב חוגי סתר שבתאים-נוצרים בפולין כבר בשנות השלושים של המאה, והיינו כעשרים וחמש שנים קודם להופעתו של פראנק. הבעייה העיקרית שעמדה בפני מנהיגי התנועה היתה, היכולת להגיע להסכמה מול אחת הכנסיות הנוצריות שתאפשר להם להמשיך ולהתקיים כקהילה יהודית-נוצרית עצמאית גם לאחר הטבלתם. המסמך התיעודי הראשון העוסק באפשרות להביא לידי ביצוע של תוכנית ייחודית זו – קרי, המרתם החלקית של קבוצה מגובשת מיהודי פולין הנוטה לנצרות – מופיע בדו"חות המרכז הפייטסיטי להפצת האמונה הפרוטסטנטית בהאלה, מן השנים 1731–1730. באותן השנים יצאו לפולין, מטעם המרכז, השליחים יוהאן גאורג וידמן (Widmann) ויוהאן אנדריאס מניטיוס (Manitius). מטרתו הרשמית של המסע היתה לאסוף מידע על מצבה של יהדות פולין, ולנסות לאמת את הדיווחים, שטרם נמצא להם אישור, על התעוררות המשיחית בקרב היהודים, ובעיקר על השמועות על אהדה לנצרות ואפילו נטיות לנצרות בקרב חוגי סתר. באחת משיחותיהם עם יהודים פולניים העלה מניטיוס את האפשרות – בוודאי עקב דרישתם המוקדמת של היהודים – שאם יבחרו להצטרף לנצרות הלותרנית, יוכלו להמשיך ולשמר את זהותם היהודית ולקיים טקסים יהודיים חיצוניים, וכי בכוחו של המרכז המיסיונרי בהאלה להשיג עבורם ערבויות כתובות לאוטונומיה מטעם מלך פרוסיה. את הסכמתו לשימור הזהות היהודית גם לאחר ההטבלה הוא מביע בנוסח זה: "נוכל להסכים שתמשיכו לקיים טקסים חיצוניים. תוכלו להמשיך לגדל זקן, לא לאכול חזיר ולאכול רק בשר כשר, תוכלו להשתמש בשפה העברית בתפילה וללבוש בגדים מיוחדים. בקצרה, יש פולחנים רבים שהנם ניטריים [ולפיכך תוכלו להמשיך לקיימם] כל עוד לא תטענו שהם חיוניים לגאולה" (מתוך: מצ"יקו, ערב רב, עמ' 165). בין התנאים המוזכרים בהצעתו של מניטיוס לבין הדרישות שהציבו הפרנקיסטים בחודש אייר תק"ט (מאי 1759), כתנאי מוקדם לכניסתם לדת הנוצרית, קיימת חפיפה כמעט מושלמת [ראה פירוט התנאים בתוך: מצ"יקו, שם, עמ' 164]. הצעת הערבות בשמו של מלך פרוסיה, מלמדת על המגעים הרציניים שהתקיימו בין דוברי ומנהיגי הקבוצה שהציבו תנאים אלו לבין שליחי המיסיון, וכן על המטרה העיקרית שעמדה מאחורי היוזמה לעבור לדת הנוצרית (באופן רשמי וגלוי), והיא, הרצון להשתחרר מעול המימסד הרבני והקהילתי, ולקיים אוטונומיה שבתאית-נוצרית עצמאית בין הדת היהודית לדת הנוצרית.

אגב, מן המגעים המוקדמים שקיימו מנהיגי התנועה עם שליחי המיסיון הפרוטסטנטים מהאלה, וכן מן המגעים המאוחרים עם ואן דורט (שבאותה שעה השתייך לכנסייה האוונגלית), ניתן ללמוד על העדפתם לעבור אל הנצרות הפרוטסטנטית, אף אם בעקבות כך היו נאלצים כנראה לעזוב את פולין הרומית-קתולית ולהתיישב באחת המדינות הפרוטסטנטיות. ואולי שמכשולים וקשיים

פי מידע שהתקבל מפולין – מספר גדול של רבנים שהיו נוטים לנצרות, אישרו את האמונה בשילוש ובמשיחיות ישו, ושליח מטעמם כבר מתכונן לנסוע בקרוב לנציג ולאמשרדרם, ולפרסם את הכרזתם. שתי הידיעות האלה, שהגיעו מפולין בפרק זמן אחד, מתייחסות בלא ספק לתנועה השבתאית-נוצרית, לימים "הפראנקיסטית", שפעלה במחוז פודוליה והסביבה.¹²⁷

עובדה זו יכולה להסביר לנו את המקור לאופייה המיסטי המיוחד של "איגרת ריב"ז", וכן את העיסוק המוגבר שלה בביטול אמונת השילוש, ואת הסיבה לשילוב האזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות בדקדוק כפי מסורת חז"ל; שכן היא נכתבה מתחילה למטרת תעמולה נגד הכפירה השבתאית-נוצרית שהופצה באותן השנים בפולין עם התעוררות התנועה הפראנקיסטית, שנולדה בעיקר מתוך רצון להשתחרר מעול המצוות

טכניים מעין אלו היוו את המחסום העיקרי לביצוע המעבר לנצרות במשך כל אותן השנים. ההחלטה הסופית לעבור לקתוליות, שהיתה הדת השלטת בפולין, הושפעה במידה רבה מהתנהלותו החפוזת והסרת האחריות של פראנק, שבאישיותו הכריזמטית הוביל את התנועה לכיוונים חדשים שלא תוכננו מראש, ואשר במידה מסוימת היו בניגוד לדעתם של יתר מנהיגי התנועה הוותיקים, כדוגמת יהודה לייב קריסא ושלמה שור. גרמו לכך גם הלחצים מצד ההנהגה הרבנית מחד, ואנשי הכנסייה והבישופים מאידך.

על כתות השבתאים הקיצונים שפעלו בפולין כארגוני מחתרת עד שנות החמישים של המאה ה"ח, ראה מאמרו של ג' שלום, "התנועה השבתאית בפולין", סימן ד, עמ' 100–116. על האירועים שהובילו להתנצרות התנועה ראה סקירתו המקיפה של מצ'ייקו, ערב רב.

127 והשווה לעדותו של המומר דוד קירכהוף, שהתנצר בשנת 1739 בלייפציג, ונעשה אחר כך שליח המיסיון מטעם "עדת האחים המוראביים" בפולין, המצוטט שם בסמוך (לפי תרגומו של ליבס, כת סודית, עמ' 222): "בתחילת המחצית הראשונה של המאה הזאת נתקבלו ידיעות על מספר רב של יהודים, בוודאי למעלה מחמישה עשר אלף, ובתוכם כחמישים רבנים, שהכריזו בגלוי על היותם משוכנעים שהמשיח האמיתי כבר בא וכי ישו מנצרת הוא המשיח המיועד. היהודים המאמינים, שהיו מפוזרים בפולין, בהונגריה, במולדביה, בוולכיה ובמקומות אחרים, גמרו בדעתם לעבור בגלוי אל הדת הנוצרית, ולפנות אל ארצות הנצרות. אך מכיוון שלא ידעו באיזה מן הזרמים הנוצריים יוכלו למצוא את האמת האוונגלית הטהורה, הופנו מאמצייהם אל המקור הקרוב ביותר ללימוד האמת. ובשל הרדיפות מצד שאר היהודים, שכעסו על כך מאוד, לא נותר להם די זמן כדי להמשיך בחקירותיהם. לפיכך בחרו בדרך הקצרה ביותר, ועברו לדת הקתולית".

ולנהל חיים חילוניים באין מפריע¹²⁸, ואשר אמונת השילוש הנוצרי הפכה לסמל מרכזי שלה, כביכול, על יסוד עיקרי תורת הקבלה והזוהר.

השמועה החשאית על התוכנית הנרקמת להמרת דת המונית מרצון של מאות או אלפי יהודים, ראויה היתה בהחלט לזעזוע אדם כואן דורט שכבר טעם את מרידות האכזבה מפיתוי המעבר לדת הנוצרית, עד שהפך לאויב מושבע שלה. תנועת התנצרות המונית של יהודים בהיקף שכזה, היתה מאורע חסר תקדים בתולדות יהדות אשכנז ופולין, שאת תוצאותיה המחרידות על עתיד היהדות באירופה לא ניתן היה לצפות. המרה לנצרות היתה בדרך כלל החלטה אישית של יחידים, מתוך שאיפה לקידום חברתי, ואף היא נחשבה למאורע נדיר וחריג. התנצרות התנועה הפראנקיסטית אכן נתפסה, לאחר מעשה, כאירוע בקנה מידה היסטורי-עולמי, אם מבחינת ממדיה הרחבים ואופייה הוולונטרי, ואם מבחינת השלכותיה התאולוגיות. השמועה על תנועת התנצרות הסוחפת אחריה המוני יהודים בפולין נסכה בקרב הקהילייה הנוצרית באירופה כולה תקווה לפתיחת עידן עולמי חדש, ועידוד לחידוש הפעילות המיסיונרית בקרב יהודים¹²⁹. העובדה שיהודים בהמוניהם ניגשו אל אגן הטבילה, מרצונם החופשי, הוצגה כאות שהעקשנות היהודית עומדת לבוא אל קצה. נוסח העצומה שהגישו מנהיגי התנועה הפראנקיסטית לארכיבישוף פולין, בפברואר 1759, בדבר רצונם לאמץ את האמונה הרומית-קתולית, תורגם תוך חודשים ספורים לפולנית, לטינית, צרפתית, גרמנית, ספרדית ופורטוגלית, והופץ באלפי עותקים. ההפצה יוצאת הדופן של העתירה הפראנקיסטית היתה חלק ממסע תעמולה קתולי. הכנסייה הרומית-קתולית בקשה להשתמש בהתנצרות הפראנקיסטים בהטפותיה נגד מתנגדיה מזרמים נוצרים אחרים. העובדה שקבוצה גדולה של יהודים הצטרפה לכנסייה הרומית-קתולית ולא לזרם נוצרי אחר הוצגה כראיה לאמתותה של כנסייה זו¹³⁰.

לשם פרסומה בקרב הקהילות היהודיות באירופה מסר ואן דורט את "איגרת ריב"ז"

128 ראה למעלה הערה 126, ולהלן הערה 218.

129 בלבן, לתולדות, עמ' 203–202. ושם על הרושם הרב שידיעה זו עשתה ברומא, ועל תגובתו המאושרת של האפיפיור בנדיקטוס ה-14: "כי לב האפיפיור שמח למשמע מאורע שאינו רגיל זה, כי אדיר חפצו של האפיפיור לראות את כל בני האדם מאוחדים בסמל הצלב... והוא מביע את תקוותו, כי מעשה זה ימשוך אחריהם את יתר היהודים".

130 מצ'יקו, ערב רב, עמ' 172–171, 174.

לידיו של השליח ר' אליעזר אשכנזי, כנראה, כשהיה בדרכו להפליג חזרה להולנד, וממנה – אולי דרך פולין – לארץ ישראל. עובדה היא, שהעדות היחידים מן האיגרת השתמרו, האחת – בספריית ר' שלמה דובנא באמסטרדם (הולנד), שטרח להעתיקה בעצמו סמוך לזמן הגעתה מקוצ'ין; והשנייה – בגנוזי האדמו"רים למשפחת "רוקח" מבעלו (פולין-גליציה). ר' אליעזר אשכנזי צירף את פירושו לאיגרת ובכך חיזק את סמכותה.

אילו לא היינו מכירים היטב את ואן דורט ואת המניע להתנצרותו, היה מקום לטענה שהאיגרת נכתבה על ידו מתוך מגמה הפוכה, להבאיש את היהודים בעיני הנוצרים, על ידי הבלטת העוינות והאיבה של מנהיגי היהדות הפרושית (ובראשם רבן גמליאל הנשיא ורבי יוחנן בן זכאי) כלפי שליחי ישו בראשית הופעת התנועה הנוצרית. ובנוסף לכך, גם הודאה מפורשת של ריב¹³¹ על מסירת ישו למיתה בידי הנציב הרומאי, וכן קריאה גלויה להתרת דם של השליחים פטרוס ופאולוס ויתר המסיתים והמדיחים (שליחי המיסיון) שבכל דור¹³¹. ברם, קריאה אובייקטיבית של האיגרת, כפי שנקראה על ידי יהודים במשך למעלה ממאתיים וחמישים שנה, מראה כי כוונת הכותב הייתה אכן כנה ואמתית, להזהיר את היהודים מלהתפתות לדברי ההסתה של שליחי המיסיון בכל מקום, המבקשים להדיחם מאמונתם ולהביאם בברית האמונה הנוצרית שכולה הבל ושווא נתעה. ראיה לכך יכולה לשמש העובדה, כי ואן דורט דאג להפיץ את האיגרת דווקא בקרב הציבור היהודי, ואף ניסה להגביל אותה באמצעות הסגנון הכבד והמעורפל, העמוס והמסורבל במליצות ורמזים (שאינם ניתנים כמעט להבנה, ובוודאי לא לתרגום), באופן שתהיה ראויה דווקא להבנת הקורא היהודי. זאת בניגוד ל"דברי גד החוזה", שידוע לנו על ניסיונו של ואן דורט להפיצו דווקא בקרב הציבור הכללי, במטרה להנמיך את גלי השנאה כלפי היהודים, ומשום כך הותאם במיוחד גם לקריאה של נוצרים¹³².

131 תופעה דומה, אך הפוכה, ידועה לנו מן העבר. בספרו "תולדות היהודים בספרד הנוצרית" (תל אביב תשי"ט, עמ' 385–384) מביא י' בער תיאור של מסמכים שזויפו ככל הנראה בידי יהודים אנוסים, המציגים איגרות שנשלחו כביכול מספרד של המאה הראשונה לספירה לירושלים ובהם אזהרה שלא להרוג את ישו. איגרות אלו נועדו להוות ראיה לכך שיהודי ספרד לא נטלו חלק בהריגת ישו ואף הביעו את התנגדותם לאפשרות זו. איגרות אלה היו ככל הנראה משכנעות דיין כדי להיכלל בקובץ בן הזמן שנקרא "הכרוניקה הכללית של ספרד".

132 סימוכין לכך יש לראות באי הזכרת "איגרת ריב"ו" ב"דברי הימים", שכן ייעד אותה דווקא ליהודים, וכבר ידע שתתפרסם באירופה אחרי שר"א אשכנזי נטל עמו העתק.

פרק שביעי

עיסוקו של ואן דורט בפולמוס האנטי־נוצרי כיהודי מומר בעצמו

עיסוקו האובססיבי של ואן דורט בפולמוס האנטי־נוצרי בכלל ובתופעת ההמרה של יהודים מאונס בפרט, כפי שבאה לידי ביטוי מובהק בשלושת החיבורים הנ"ל, שהם "איגרת ריב"ז", "דברי גד החוזה" ו"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, נבע בוודאי גם מטעמים פסיכולוגיים ומצפוניים אישיים של יהודי שבחר לוותר על אמונתו ודתו (כלפי חוץ) מתוך שיקולים אפורטוניסטיים – טובות ההנאה הצפויות מידי הנוצרים¹³³. הנימה האישית המעורבת בדברים מתגלה בעיקר מתוך החזיונות ב"דברי גד החוזה", וכמו

133 להתנצרות יהודים באירופה של המאה הי"ח היו מניעים וגורמים שונים, שעיקרם ארבעה (לפי סדר שכיחותם): 1] רצון לשפר את תנאי החיים באמצעות הטבות חומריות הכרוכות בהמרה, וניסיון להשתלב בהזדמנויות החברתיות והכלכליות שהיו מחוץ להישג ידם של היהודים (כמו לימודים גבוהים או זכויות מגוריים ותעסוקה); 2] טינה חריפה ושנאה קיצונית של קבוצה או יחידים כלפי בני עמם, קהילתם או משפחתם, ורצון להינקם מהם ולהעטות עליהם חרפה וקלון; 3] היסוס ומגעים חברתיים תדירים ואינסטיביים עם החברה הנוצרית או התרועעות מוקדמת ותכופה עם בני גיל נוצריים בתקופה מוקדמת (בעיקר בין יהודים שישבו מבודדים בקרב אוכלוסיה נוצרית); 4] קונורסיה אמתית (מהפך נפשי ופסיכולוגי) או תחושת שכנוע פנימית בצדקת דרכה של הנצרות ובעדיפותה על פני היהדות, לרוב, בעקבות לבטים ותסביכים נפשיים ומצבי דכאון. רובם המכריע של המתנצרים בתקופה זו – בארצות גרמניה, הולנד, אנגליה וצרפת – היו יהודים מבני המעמד הבינוני והנמוך, שהמירו את דתם מטעמים תועלתניים, לשיפור תנאי חייהם והטבה במצבם החומרי. על מניעי ההתנצרות בגרמניה במאה הי"ח, ראה: איידלברג, בין מומרים; בורנשטיין־מקובצקי, התאסלמות; פרנקל־גולדשמידט, בשולי החברה, עמ' 654–646; קדר, המשכיות; שוחט, חילופי, עמ' 197–192. והשווה לסקירה הרחבה על המומרים בממלכת פולין־ליטא במאה הי"ח, בתוך: גולדברג, המומרים. ואן דורט נטבל לנצרות סמוך לשנת 1742 בעיר אאכן, בקצה מערב גרמניה על גבול הולנד, בעת שהיה בכוונתו או בדרכו להתקבל אל אחת האוניברסיטאות בהולנד או בגרמניה (להלן פרק יא).

בזעקתו האיזמה של השה הנידח: "אוי לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב".

יתכן, כי בחתירתו הבלתי נלאית של ואן דורט נגד האמונה הנוצרית – בה זיהה את שורש האנטישמיות האירופית ממנה סבל כל חייו, ביקש למצוא מעין כפרה על בחירתו האומללה לוותר על אמונת אבותיו בעד יתרונות חומריים (קריירה ותעסוקה). או לחילופין, להוציא את זעמו ותסכולו מההרגשה שנמצא שבוי בתוך ה"טומאה" הנוצרית שלא מרצונו¹³⁴. השנאה היוקדת והאיבה התהומית של מחבר "איגרת ריב"ז" ומתרגם הוויכוח של ר"ש מורטירה כלפי האמונה והדת הנוצרית אינה אופיינית ליהודי מן השורה הדבק באמונתו בתקופה הנדונה¹³⁵ (במיוחד תחת השלטון ההולנדי שנתן חופש וחירות לכל הדתות), אך היא יכולה בהחלט להתאים לפרופיל של יהודי החי בתחושה תמידית ש"מכר" את נשמתו ל"נחש האדמוני"¹³⁶ תמורת "ניזיד עדשים", בדמות משרה אוניברסיטאית אשר למורת רוחו בוששה מלהגיע¹³⁷.

אכן, הסברה נותנת כי החיים המאולצים שלו כנוצרי הם שהניעו אותו לעסוק בפולמוס האנטי נוצרי בצורה אינטנסיבית וליבו את שנאתו הפנימית לנצרות. תופעה דומה לזו ידועה לנו מכתביהם האפולוגטיים של היהודים הספרדים והפורטוגלים, האנוסים לשעבר, באמשטרדם של המאה ה"ז"¹³⁸.

134 השלטונות באירופה אסרו על מומר יהודי לחזור לדתו.

135 על יחסה האדיש והסובלני של יהדות אשכנז, במרכז אירופה ובמזרח, כלפי הנצרות בתקופה הנדונה, ראה: כ"ץ, שלושה; הנ"ל, מסורת, עמ' 152 ואילך; הנ"ל, בין יהודים, עמ' 144–131.

136 הכינוי "נחש האדמוני" כלפי האפיפיור או הותיקן או הכנסייה הקתולית הוא חידוש של ואן דורט, ומופיע בנוסח השער של "דברי גד החווה" ("נמצא הוא בתוך הספרים אשר ביד נחש האדמוני בעיר רומי").

137 רגשי חרטה ואכזבה דומים לאלו היו מנת חלקם של יהודים מומרים רבים בתקופה הנדונה באירופה, לאחר שנוכחו לגלות כי החברה הנוצרית אינה מוכנה ומסוגלת לראות גם ביהודי מומר חבר שווה ערך, וכי היתרונות שקיפו שייצמחו להם מכך לא נראו באופן. על קשיי הקליטה וההסתגלות של המומרים היהודים ועל היחס העוין והמתנכר כלפיהם מצד החברה הנוצרית בתקופה זו בגרמניה, ראה: פרנקל-גולדשמידט, בשולי החברה, עמ' 638–632; קדר, המשכיות, עמ' קסג, קסח–קסט. על יחס דומה למומרים בפולין, ראה: גולדברג, המומרים, עמ' 69–67.

138 על תופעה זו עמד י' קפלן, והיטיב לתארה: "הקשרים בין חברי הקהילות הספרדיות ובין סביבתם הנוצרית היו אחת התופעות המרתקות בעולמם הרוחני והחברתי. בכתביהם האפולוגטיים,

לתופעה זו יש להביא דוגמה מעניינת מן העבר הרחוק, מדמותו של ר' יצחק בן משה הלוי הידוע בכינויו הלועזי פרופיאט דוראן ("האפודי"), אשר בגזירות קנ"א [=1391] נאלץ לקבל עליו למראית העין את הדת הנוצרית, אך בסתר לבו שמר על אמונתו וזהותו היהודית, והחל לעסוק בצורה רצינית בפולמוס האנטי נוצרי. מבין החיבורים שכתב נגד הנצרות התפרסמו "כלימת הגויים" ו"אגרת אל תהי כאבותיך"¹³⁹. הראשון, הוא דיון שיטתי בעיקרי הנצרות, בביקורת "הברית החדשה", ובשיבושים שבתרגומים הנוצריים של המקרא (ומבחינה זו דומה לוויכוח ר"ש מורטירה נגד הכומר מרואן שתרגם ואן דורט). והשני, כולו סאטירה, בו המחבר כביכול מעמיד פני נוצרי אדוק ומייעץ לבן שיחו לדבוק אף הוא באמונת ישו, ולהפנות עורף לאמונת אבותיו היהודיים שהוכו בסנוורים ולא זכו להכיר באור האמת. אמנם כל מה שהמחבר מציג כשלילי – הדבקות באמונה רציונלית ובתורת משה, הוא כמובן משובח בעיניו, וכל מה שמציע כחיובי – קבלת אמונות נוגדות את ההגיון והשכל ודחיית מסורת ישראל, הוא בעיניו מגונה. הנימה האירונית בה נכתבה האיגרת יצרה בעיני חלק מהנוצרים את הרושם המוטעה כאילו בא לשבח את דתם. קיימת דעה ולפיה כתב את האיגרת לחברו האנוס שהתכוון לקבל עליו

שבאו לחזק את הזהות היהודית של האנוסים שחזרו ליהדות, לא שכחו היהודים הספרדים את מסכת הרדיפות שהייתה מנת חלקם בארצות איבריה. הנצרות נתפסה אצלם כאחראית עיקרית לפרועניותיהם ולסבל של עמם. כתבים אלה גדושים איבה תהומית לדת הנוצרית ומתאפיינים בדחייה מוחלטת של עיקרי אמונתה ובסלידה ושאט נפש מכל ביטוייה וסמליה. הסובלנות היחסית שממנה נהנו היהודים באמשרדם הקלוויניסטים לא היה בה כדי למחוק את זיכרון העבר בארצות האיבריות, והיא אף תרמה להחרפת עוינותם כלפי הנצרות הקתולית. מבחינה זו הייתה עמדתם תקיפה ונמרצת יותר מזו של דברי היהדות האשכנזית בת זמנם, במרכז אירופה ובמזרח. הפוסקים האשכנזים במאות השש עשרה והשבע עשרה הפקיעו את הנצרות מן הדתות האליליות ויחד עם זאת פיתחו כלפיה אדישות תאולוגית, ואילו בספרות הפולמוס של היהודים הספרדים הוקעה הנצרות כסוג הגרוע ביותר של עבודת האלילים שהמציא המין האנושי ברשעתו. חרף העדפתם את הורמים והכיתות הפרוטסטנטיים על הנצרות הקתולית, לעתים קרובות הם ראו את שתיהן כביטויים שונים של אותה עבודה זרה. אך לשונם הבוטה משקפת לעתים דווקא את הקירבה הגדולה בינם ובין העולם הנוצרי שממנה יצאו, לפחות בכל הנוגע למושגיהם ולדעותיהם התאולוגיים" (קפלן, מנוצרים חדשים, עמ' 34–32). בהקשר לכך יצוין, כי גם מחבר "איגרת ריב"ז" מזהה את הנצרות כעבודה זרה הגרועה ביותר שראוי להשמידה. ומנגד, במקומות אחדים הערינו על הקירבה הגדולה בין רעיונותיו של מחבר "דברי גד החוזה" ו"איגרת ריב"ז" לעולם הרעיונות והמושגים הנוצריים. על המחבר וספריו, ראה: תלמג', כתיב פולמוס, עמ' ט–כה.

את הנצרות בהשפעת המומר שלמה הלוי מבורגוס (ומבחינה זו דומה ל"איגרת ריב"ז"). בכתביו יש נחמה לאנוסים והבטחה שאם ישובו לדת ולאמונת ישראל, יתכפר להם. ואם ביהודי בוגר אוניברסיטת לייפציג שהמיר את דתו לנצרות באופן פיקטיבי לטובת קידומו בחברה הנכרית עסקינן, ראוי להזכיר את שמו של יהודי נוסף בוגר האוניברסיטה הנ"ל שהמיר את דתו מתוך מניעים דומים, ולאחר המרתו פעל לטובת אחיו היהודים במישורים שונים – הוא דניאל חבולסון (1819–1911), מזרחן, היסטוריון, בלשן וחוקר מקרא. חבולסון נולד בוויילנה למשפחה יהודית, וקיבל חינוך יהודי מסורתי בחדר ובישיבה. מאוחר יותר החל ללמוד בכוחות עצמו רוסית, גרמנית וצרפתית. ב־1841 הגיע לברסלאו והצליח להתקבל לאוניברסיטה, שם התמחה בשפות שמיות בכלל ובערבית קלאסית בפרט. ב־1850 קיבל תואר דוקטור באוניברסיטת לייפציג. לאחר חזרתו לרוסיה התנצר, ובשנת 1855 התקבל כמרצה באוניברסיטת סנקט פטרבורג. אך למרות שהמיר את דתו נשאר מעורב בעניינים יהודיים כל חייו. הוא התרועע עם אנשי רוח ומשכילים יהודים, והעניק בביתו מקלט ליהודים שלא הורשו להתגורר מחוץ לתחום המושב. במספר מקרים של עלילות דם העיד חבולסון בתור מומחה, ושלל כל אפשרות של רצח פולחני על ידי יהודים. בעקבות השתתפותו בוועדת החקירה שמונתה על ידי השלטונות לאחר עלילת הדם בשנת 1857 בסרטוב, פרסם ספר ברוסית המתאר את תולדות עלילות הדם בימי הביניים. האגדה מספרת, שחבולסון שלח את הספר לידיד נעוריו ר' יצחק אלחנן ספקטור, אשר למרות כעסו עליו על שהתנצר, הודה לו וחתם במילים: "כי לכך נוצרת" [= התנצרת, לסייע לאחיך היהודים בעת צרתם]. חבולסון השיב במליצה: "ועכשיו שנוצרת, כאלו לא נוצרתי" [= לא התנצרתי, אלא רק למראית העין]¹⁴⁰].

140 או לחילופין: ועכשיו, גם לאחר שהתנצרתי, הריני נאמן לערכי היהדות וקרוב לאחיי היהודים, כאילו לא התנצרתי. הסיפור על חבולסון וחילופי המליצות "נוצרת" ו"נוצרת" מסופר בוואריאציות שונות, ראה: י' ד' אייזנשטיין, "אוצר ישראל", ניו יורק תרס"ז–תרע"ג, ערך מומר, עמ' 120; א' איזרעלס, "זכרון לראשונים", יפו תרע"ד, עמ' 47; צ' ה' מסליאנסקי, "מאסליאנסקי'ס זכרונות", ניו יורק תרפ"ד, עמ' 102; מ' ליפסון, "מדר דר", כרך א, תל אביב תרפ"ט, עמ' 79, סימן 206; צ' כשדאי, "המתייהדים", חיפה תר"צ, עמ' רכב, סימן פה; מ' ב' יוסטמן, "מאוצרנו הישן", תל אביב תשל"ו, עמ' 47; א' שטילרמן, "פולקלור פינסקאי", בתוך "פינסק – ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק קארלין", כרך ב, תל אביב תשל"ה, עמ' 573; י' ארליך, "שבעים פנים", תל אביב תשנ"ג, עמ' 265.

פרק שמיני

צימאונם של יהודי קוצ'ין לספרים חדשים, ותופעת יבוא ספרים
עבריים מהולנד לקוצ'ין על רקע ביקורו של ואן דורט

קריאה ראשונית ב"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין מראה כי הוא נסוב כולו סביב המסורת
הבדויה בדבר הימצאותם של חיבורים מקראיים בלתי ידועים בקרב יהודי קוצ'ין בהודו.
מסורת בדויה זו נועדה, כאמור, לשרת את מזייף החיבור עצמו על מנת לתת גושפנקא
וסמכות "קנונית" לחיבורים מסוג זה, שהותיר אחריו בקוצ'ין בזמן ביקורו שם כשנה
קודם לכן. הוא השכיל לבנות לצורך כך את "דברי הימים" בצורה "מעגלית", באופן
שהפתיחה והסיום מביעים אותו רעיון – השתמרותם של חיבורים עבריים "קדומים"
בקוצ'ין, שלא שרדו בשום ריכוז יהודי אחר בעולם. למטרה זו, קבע ואן דורט בתחילת
"דברי הימים" את רשימת ספרי המקרא, ובתוכם "דברי גד החוזה", שהביאו עמם הגולים
היהודים מארץ ישראל קודם חורבן בית ראשון, ובסופו קבע את הידיעה בדבר הישרדותן
של אגרות המלך אחשורוש ה"שמורים עד היום" בגנון הנשיא יוסף חליגואה. באמצעות
הידיעה האחרונה, ביקש ואן דורט להשתמש גם בטכניקה הידועה מן הפתגם: "כל דבר
שקר שאין אומרים בו קצת אמת בתחילתו – אין מתקיים בסופו", שהרי אגרות אלו
המשולבות בתוך "מגילת אחשורוש" בתרגומו, שהובאה לקוצ'ין על ידו, ידועות גם
מ"תרגום השבעים" העתיק. באותה טכניקה השתמש ואן דורט גם כאשר הציג לראשונה
לפני ר' יחזקאל רחבי את "דברי גד החוזה" יחד עם "מגילת אחשורוש", וטען כי מצא
את שניהם בגנזי הספרים אשר ביד "הנחש האדמוני בעיר רומי" (וכפי העולה מתוך נוסח
השער של הקובץ בכת"י קמברידג' הנ"ל).

נמצא אם כן, כי באמצעות אותו "קצת אמת" – תרגום "מגילת אחשורוש" הקדומה
שהביא באמתחתו מ"גנזי רומי" – הצליח "למכור" ליהודי קוצ'ין את "דברי גד החוזה"
המזויף; וכעבור שנה ניסה "למכור" אותו שוב לעולם כולו בתור ספר חוץ-מקראי קדום
ששרד בגנזי הקהילה היהודית הנידחת בקוצ'ין, וכראיה השתמש באותו "קצת אמת" –

תרגום "מגילת אחשורוש" הקדומה – "ששתל" בעצמו קודם לכן בספריית ר' יחזקאל רחבי חתנו של יוסף חליגואה¹⁴¹.

מובן, כי לשם מטרה זו, והיא המצאת האגדה בדבר השתמרותם של חיבורים מקראיים בקוצ'ין, שלא שרדו בשום ריכוז יהודי אחר בעולם – שנועדה להרחיק את החשד לזיופו של "דברי גד החוזה", ואולי גם להכשיר את הדרך לזיוף יתר החיבורים המופיעים באותה הרשימה – הוצרך ואן דורט להקדים את זמן יציאתם לגלות של יהודי קוצ'ין לתקופה שלפני חורבן בית ראשון. בכך ביקש להסביר איך שרדו ספרי המקרא שבידם, על ידי שהצליחו להימלט מידם הארוכה של "חכמי ישראל" אשר "היו סותרים הרבה ספרים

141 הידיעה על קיומה של "מגילת אחשורוש" בגנזי ר' יוסף חליגואה שולבה לקראת סיום "דברי הימים" בנוסח: "תחת יד יוסף הלאגוא הנזכר שמורים עד היום אגרות שתיים אשר שלח המלך אחשורוש על דבר המן ומרדכי והם כתובים בלשון טאמולי". במשפט קצר זה הצליח ואן דורט להבליע שלושה שקרים: 1] מגילת אחשורוש נמצאה ברשותו של ר' יחזקאל רחבי (שקיבל אותה מואן דורט עצמו), ולא ברשות גיסו ובן אחותו ר' יוסף חליגואה. 2] הוא מזכיר "אגרות שתיים ששלח המלך אחשורוש" כאילו היו עומדות לעצמן (כדוגמת לחות הנחושת העתיקות), כאשר לפי האמת הן מופיעות בתוך "מגילת אחשורוש" שתייגם בעצמו מתוך התוספות למגילת אסתר שבתרגום השבעים. 3] הוא מציין כי האיגרות כתובות "בלשון טאמולי" (כדוגמת לחות הנחושת הכתובות בלשון טאמילית עתיקה), כאשר לפי האמת הן כתובות עברית בידי עצמו. מובן, כי באמצעות שלושה פרטים אלו ביקש להראות כי איגרות אלו שמורות בגנזי הנשיאים היהודים בקוצ'ין עוד מזמן אחשורוש, ובכך להוכיח את יכולתם של יהודי קוצ'ין לשמר באדיקות מופלאה את החיבורים שהגיעו לידיהם במשך מאות שנים. אוסף בדיות כאלו לא היה יכול להיערם אלמלי כבר נמצא בגנזי ר' יחזקאל רחבי חיבור בשם "מגילת אחשורוש" המכיל את איגרות המלך אחשורוש, ואחרי שישנו חיבור כזה המכיל את איגרות אלו (אף כי בעברית) כבר ניתן להוסיף ולשקר שהן עומדות לעצמן וכתובות "בלשון טאמולי". במבחן התוצאה ניתן להיווכח כי שיטה זו הוכיחה את עצמה כיעילה. שכן כאשר פנה, כעבור כשלושים שנה, הכומר רייך מהאג במכתב אל ר' דוד רחבי, בעקבות המידע שמצא ב"דברי הימים", ובירר אצלו על אגרות המלך אחשורוש השמורות בגנזי נשיאים, הוא לא הכחיש את הדבר מכל וכל, אלא העריך כי מדובר ב"מגילת אחשורוש" הנמצאת בספריית אביו ר' יחזקאל, ושלח לו העתק ממנה. הראשון שחשד כי האיגרות של המלך אחשורוש המוזכרות ב"דברי הימים" של ואן דורט הן הן האיגרות שבתוך "מגילת אחשורוש" שהגיעה מקוצ'ין, היה הביבליוגרף מ' שטיינשניידר (בלא שידע על מעללי של ואן דורט). ראה שטיינשניידר, לידן, עמ' 300. אך במקום אחר מנסח השערתו בסגנון אחר, ש"מגילת אחשורוש" שבכתב יד לידן הוא הנוסח העברי של "מגילת אחשורוש" בשפה הטאמילית המוזכרת ב"דברי הימים". ראה שטיינשניידר, בודליאנה, טור 2724.

משום טעם", וכפי שנאמר בפירוש בתלמוד "שבקשו לסתור ולגנוז גם ספר קהלת"¹⁴² של שלמה המלך.

ראוי לתשומת לב מיוחדת המשך הסיפור המובא ב"דברי הימים" ולפיו, לאחר תקופה ארוכה בה חיו הגולים היהודים ב"תימן" (מכה) והיו נתונים שם תמיד לרדיפות על רקע דתי, החרים המלך את ספרי הקודש שלהם. למען השבת ספריהם צמו היהודים, ומאז צמים היהודים אשר ב"מאכא" ואלו שעל חוף מאלאבאר (קוצ'ין) ביום טו באלול לזכר גזלת הספרים. לאחר עשר שנים השיב "קורשא" בן המלך את הספרים ליהודים, והם קיבלו עליהם לחוג את יום עשרה בשבט לציון השבת ספריהם, ו"היום הנזכר עד היום הזה הוא חג גדול ליהודים אשר במאכא ועל חוף מאלאבאר, בו יקיפו בבית תפלתם ספר התורה בעדי עדיים שבע פעמים ובכל פעם ישירו מזמור קי"א, ויתנו פזר לאביונים ולעם".

סיפור אגדי זה, שנכתב בידי ואן דורט בכדי לשרת את מטרתו האישית (מסירתם של יהודי קוצ'ין לשמר את ספרי המקרא שהביאו עמם מארץ ישראל), מבוסס בלא ספק על המאורע ההיסטורי המכונן בתולדות יהודי קוצ'ין של משלוח ספרי הקודש בשנת ת"ג מאמשטרדם, שנקבע מאז ליום שמחה וחג בכל שנה.

הרקע למאורע חשוב זה הוא הקשר המסחרי ההדוק שהתקיים באותן השנים בין הולנד להודו, אשר שימש בסיס לקשר חברתי ותרבותי מיוחד שהתפתח בין קהילת יהודי אמשטרדם לקהילת יהודי קוצ'ין. תחילתו של קשר זה בכיבוש יישובי הודו המזרחית בידי ההולנדים בשנת תכ"ג (1663) ופתיחת נתיב ימי בטוח בין אמשטרדם לקוצ'ין. השלטון ההולנדי העניק ליהודים בהודו שוויון זכויות מלא וחופש דת. תקופת נוכחותם של ההולנדים בהודו המזרחית (1663–1795) הייתה לתקופת פריחה ושגשוג של הקהילה היהודית בקוצ'ין, מבחינה כלכלית, לאחר התלאות הרבות שסבלה בימי שלטונם של הפורטוגזים, וכן לתקופת פריחה מבחינה רוחנית, בעקבות הקשר ההדוק שנוצר עם הקהילה היהודית באמשטרדם. קשר זה בא לידי ביטוי ביצירת מפגשים ובהעברת ספרי קודש וסידורי תפילה. בשנת תמ"ו (1686) הגיעה לקוצ'ין משלחת של יהודים מאמשטרדם ובראשה הגביר משה פירירא די פאיריוא (Mosse Pereyra de Paiva), שפרסמה בשנה שלאחריה תיאור מפורט ומהימן ממה שראו עיניה¹⁴³, המהווה

142 לשון ואן דורט בפתיחה ל"מגילת אחשוורוש".

143 Notisias dos Judeos de Cochim, mandadas por Mosse Pereyra de Paiva. הובא לפרס באמשטרדם בבית אורי ב"ר אהרן הלוי ביום 9 אלול תמ"ז (1687), על ידי החכם יצחק אבוהב

מקור היסטורי נכבד וראשון במעלה לתולדות יהודי קוצ'ין. המשלחת סייעה לקהילת יהודי קוצ'ין בשאיפתה להתעוררות רוחנית־דתית. צימאונם של יהודי קוצ'ין לספרים היה גדול, ולכן העביר מנהיגה באותו זמן ר' דוד רחבי כסף לגביר משה פירא בעבור משלוח של ספרי לימוד ותפילה מאמשטרדם¹⁴⁴. יהודי אמשטרדם מילאו בקשה זו ועוד הוסיפו משלהם ספרי ש"ס, רמב"ם, ארבעה טורים, שלחן ערוך ועוד. משלוח ספרי הקודש הגיע לקוצ'ין ביום טו באב שנת ת"נ (1690), ולשמחתם ואושרם הגדול של יהודי קוצ'ין קיימו וקיבלו עליהם ועל זרעם לעשות אותו היום בכל שנה ושנה ליום חג ושמחה. את הזכות הגדולה במאורע זה ידעו יהודי קוצ'ין לזקוף להשתדלותו של מנהיגם ר' דוד רחבי, אשר לדבריהם, בשכר פעולתו זו זכה כעבור כ"ח שנה בלידת בנו ר' יחזקאל רחבי¹⁴⁵, שנודע בתור חכם ומנהיג העדה שעמד בראשה במשך כיוכל שנים, והשפעתו עליה היתה גדולה ביותר¹⁴⁶.

לבקשת פרנסי המעמד באמשטרדם. מהדורה שניה הופיעה במאה וחמישים טפסים עם הקדמה מאת משה בן שבת אמזלג, ליסבון 1932. מהדורה של הדו"ח מתורגמת לאידיש נדפסה באמשטרדם בשנת 1687 ושנית בפראג בשנת 1688. על מהדורות מתורגמות אלו ראה: ברגר, קהילת.

144 יתכן שזהו ההסבר לנוסחי ומנהגי טבילה ומילה של גרים ועבדים משוחררים המשובלים בתוך "סדר מאה ברכות", אמשטרדם תמ"ז-תמ"ח. נוסחים אלו נדפסו שוב בתוך "סדר תפלות" כמנהג שינגלי, אמשטרדם תקי"ז, המבוסס כולו על מנהגי קוצ'ין.

145 ראה הערה הבאה. אך לפי הרשום ב"סיפורי שמועות", פרק יח, נולד ר' יחזקאל בשנת תנ"ד (1694), דהיינו ארבע שנים בלבד לאחר הגעת משלוח הספרים מאמשטרדם לקוצ'ין. ולכן יש להסביר שמנין כ"ח שנים אלו מתחיל משנת הגעתו של ר' דוד רחבי מחלב לקוצ'ין, דהיינו בשנת תכ"ד (1664) בהיותו בן י"ח שנה, וכעבור שנה לערך נשא את אשתו הראשונה, "רחמה" שהיתה ממוצא אשכנזי, ממנה נולדו לו שלש בנות, ולאחר פטירתה בשנת תנ"א (1691) נשא בשנת תנ"ב את אשתו השנייה ממשפחת חליגואה, ממנה נולדה בחודש אדר תנ"ג בתו "שמחה", ואחריה נולד בחודש טבת שנת תנ"ד (1694) בנו הראשון ר' יחזקאל, דהיינו כ"ח שנה בדיוק לאחר נשואיו הראשונים. וראה: נ"א רחבי, אוצר, ערך משפחת רחבי, עמ' 298. וביתר פירוט והרחבה בספרו "תולדות בית רחבי בקוצ'ין" (כתב יד), עמ' א-ג.

146 כך מעדותו של הנוסע הגליצאי שלמה רינמאן, שהגיע בנעוריו לקוצ'ין והשתקע בה: "בשנת התי"ז [צ"ל: תמ"ז] למנין בני ישראל... באו סוחרים יהודים מאמשטרדם לקאלמאבא ומשם באו לקוטשין, ובתוכם היה גם אחד מבית פריירא... והמה בשמעם מיהודי קוטשין מכל הקורות אותם בעת המלחמה בין ההאללאנדים והפורטוגזים ומשרפת מקדש המעט עם כל ספרי התורות וספרי דברי הימים, אמרו למלאות מחסורם בספרי תורה ותפלה מהאללאנד... ור' דוד רחבי נתן כסף בידי

ר' יחזקאל המשיך בדרך אביו, והרבה לקנות ספרים כדי להפיץ את ידיעת התורה בקרב בני קהילתו. רכישות אלו מתועדות במשך כל שנות פעולתו של ר' יחזקאל, משנת 1723 ועד 1771, ברשימות של החברה ההולנדית להודו המזרחית, שהתשלום עבור עסקאות אלו נעשה באמצעותה. רוב הרכישות היו מהאחים טוביה ואברהם שמעון בועז מהאג¹⁴⁷.

בסיוע הגביר משה פירירא הדפיסו יהודי קוצ'ין בשנת תמ"ח באמשטרדם את "סדר אזהרות" לר' אליה העדני, והוא הספר הראשון של יהודי קוצ'ין עצמם שהובא לדפוס¹⁴⁸. בשנת תקי"ז הובא לדפוס באמשטרדם, כנראה בהשתדלות ר' יחזקאל רחבי, "סדר תפלות שבחות ושירים... כפי מנהג שינגילי", הוא הנוסח הייחודי של יהודי קוצ'ין. הוא נדפס שנית (בשינויים קלים) באמשטרדם בשנת תקכ"ט בהשתדלות ר' יחזקאל רחבי, בסיוע ידידו הגביר ר' טוביה בועז מהאג. אל ידידו זה שלח ר' יחזקאל כשנה קודם לכן (תקכ"ח) מכתב מפורט על תולדותיהם של יהודי קוצ'ין¹⁴⁹.

הצימאון והחיבה היתירה של יהודי קוצ'ין לספרים בתקופה הנדונה בכלל ושל ר' דוד רחבי ובנו ר' יחזקאל רחבי בפרט, שהיו ידועים היטב לואן דורט, כפי שניתן להתרשם מתוך התיאור הנ"ל ב"דברי הימים", שימשו כנראה כר נרחב ופורה לפעילותו ה"יוצרת" בקוצ'ין; ולמעשה, הביאו להעשרת ארון הספרים היהודי בסדרת חיבורים "קדמונים"

סיניאר פירירא כי ישלח לאמשטרדם להביא ליהודי קוטשין ספרי תורה ותפלה, ויהודי אמשטרדם עוד יתרה עשו המה שלחו מלבד ספרי התורה והתפלה ותפילין ומזוזות גם את התלמוד הבבלי עם כל נושאי כליו והרמב"ם וטורים וש"ע, גם קהלת משה דפוס אמשטרדם של ר' משה הדיין, ועוד ספרים רבים. ואלה הספרים הגיעו לקוטשין ביום חמשה עשר לחדש מנחם אב, ולכן היום הזה הוא יום שמחה ליהודי קוטשין עד היום הזה... בשנת התמ"ד [צ"ל: תנ"ד] למנין בני ישראל... כ"ח שנה אחרי כי הזכה ר' דוד רחבי את יהודי קוטשין בספרי תורה ותפלה (להמצוה הגדולה הזאת נתנו היהודים סימן: כ"ח מעשיו הגיד לעמו) נולד לו בן חכם וקרא את שמו יחזקאל" (רינמאן, מסעות, עמ' 152).

147 פישל, היהודים, עמ' 109, הערה 64.

148 בשער: "סדר אזהרות / לרבי אליה העדני / כמנהג אנשי ארץ הודו בק"ק קוגין ביום שמיני חג עצרת אשר שלח אלינו החכם רבי לוי בליליא, ועל ידו החזיק הבחור הנעלה משה פירירא יצ"ו להדפיסם / פה ק"ק אמשטילרדאם / נדפסו ע"י המחוקק הגביר הנעלה החבר אורי במהר"ר אהרן הלוי זצלה"ה בביתו / יום ג' א' דר"ח אדר שני תמ"ח לפ"ק".

149 פורסם על ידי רנה'ו ב"המאסף" לשנת תק"ן, עמ' 258-263.

שלא נודעו מקודם, הם אשר זכו כאן לתואר "מגילות קוצ'ין". להיקלטותם הראשונה של החיבורים סייעה בלא ספק ניתוקה של הקהילה היהודית בקוצ'ין מן הריכוזים היהודיים. סביר להניח שאילו היו חיבורים מעין אלו "מתגלים" על ידי ואן דורט באחד הריכוזים היהודיים, היו מספיק תלמידי חכמים שהיו מסוגלים לעמוד על טיבו של ה"יוצר" ועל טבעם של חיבוריו ולהעמידנו על כך.

פרק תשיעי

פירוש "איגרת ריב"ז" והעתקת "דברי גד החוזה", "מגילת אחשורוש"
ו"חלום בריטאניא" בידי ר' אליעזר אשכנזי, שליח ירושלים בקוצ'ין

בנוגע ל"איגרת ריב"ז", נתמזל מזלו של ואן דורט, שבתקופת ישיבתו בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז נמצא שם בשליחות "הכוללות" בירושלים השד"ר ר' אליעזר אשכנזי, ולאחר שהציגו לפניו – כנראה ר' יחזקאל רחבי – את "איגרת ריב"ז", שהובאה זה עתה בידי ואן דורט "מגנזי הספרים שבעיר רומי", החליט מעצמו או שנתבקש לבאר את דברי האיגרת, העמוסה לעייפה בגימטריות וברמזים מסובכים. ר' אליעזר אשכנזי, שכנראה קיבל את עדותו של ואן דורט בדבר קדמותה של האיגרת ומקורה מ"גנזי רומי", התאמץ לחשב ולהסביר את רצף הגימטריות והמבנה המסובך של האיגרת, אך כמדומה, לא תמיד בהצלחה.

כהרבה משליחי ארץ ישראל שעסקו בזמן שליחותם בהעתקת ספרים, לשם הכנסה צדדית או מטרה אחרת, נוצלה נוכחותו של ר' אליעזר אשכנזי בקוצ'ין גם להעתקת הקובץ שבכת"י קמברידג' הנ"ל כולו, שבין היתר, מכיל בתחילתו את חיבורו המזויף של ואן דורט "דברי גד החוזה", ולצדו את תרגומו לוויכוח ר"ש מורטירה נגד הכומר מרוואן, ואחריו את תרגומו לתוספות למגילת אסתר שבתרגום השבעים, אותן קרא בשם "מגילת אחשורוש", ובסופו את מסתו התעמולתית "חלום בריטאניא".

הפירוש שצייר ר' אליעזר אשכנזי ל"איגרת ריב"ז" תרם ללא ספק לחיזוק מעמדה וסמכותה בקרב היהדות השמרנית, וכפי שבא הדבר לידי ביטוי בהוצאתה לאור לראשונה על ידי יהודים יראים ושלמים, וכן בשני הפירושים הארוכים שנוספו עליה במהדורות הבאות. הראשון, "קול יהודא" (וארשה תרצ"ב) מאת ר' יהודה ליב הלוי ברמן, אב"ד הוראדלא (במחוז לובלין). והשני, "באר יצחק" (אנטוורפן תרפ"ט) מאת ר' אברהם יצחק דובאס. המהדורה הראשונה של האיגרת (מונקאטש תרנ"ה) יצאה לאור מתוך הטופס הנדיר שנשתמר בגנזי ר' ישכר דוב רוקח מבעלז, והמהדורה השנייה (וארשה תרצ"ב) מתוך הטופס שנשתמר בגנזי ר' גרשון חנוך העניך ליינער מראדזין.

מנגד, בקרב חלק מן החוקרים, שימשה עובדת הופעתה הראשונה של האיגרת, כשהיא מלווה בפירושו של ר' אליעזר אשכנזי, עילה מספקת לחשוך אותו בזיוף האיגרת עצמה. אולם, מכילל הנתונים שהוצגו למעלה, על אופן התגלותם של יתר החיבורים מסדרה זו, ניתן להסיק בוודאות כי חלקו של ר' אליעזר אשכנזי – שלמזלו נמצא בקוצ'ין בתקופת שהותו של ואן דורט – הסתכם בכתיבת הפירוש לאיגרת, וכן בהעתקת "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש" עבור ר' יחזקאל רחבי, מתוך אמונה תמימה שאכן אלו חיבורים יהודיים קדומים שנעתקו בידי ואן דורט בגנוי ספריית הותיקן ברומא.

במהלך כתיבת המאמר הנוכחי עלה בידינו לזהות חיבור נוסף בתרגומו ועריכתו של ואן דורט, שנעתק בידי ר' אליעזר אשכנזי בתקופת שהותם יחד בקוצ'ין. הכוונה לחיבור "תורת גוים עריות", כתב יד ניו יורק, בהמ"ל 10616, המכיל תיאור הדתות הראשיות (הינדואיזם ובודהיזם) באזור מאלאבאר, מנהגיהם ואילליהם. כתב יד זה הובא מקוצ'ין לאירופה בידי התייר הגליצאי שלמה רינמאן, שמכר אותו לחוקר אהרן ילינק. הוא ציין לפניו שהחיבור היה בבעלות ר' יחזקאל רחבי, וממנו עבר בירושה לצאצאיו¹⁵⁰.

שמו של ר' אליעזר אשכנזי מוזכר בפירוש על ידי ר' יחזקאל רחבי¹⁵¹ בנוסח השער של הקובץ כמי שתרגם את "חלום בריטאניא" מלועזית לעברית: "ספר החלומות שנעתק [=שתורגם] על ידי חכם אליעזר עיין במקומו". ושם [30 ע"א] בפתחה שהוסיף ר' אליעזר אשכנזי בתחילת החלום, הוא מעיר: "ואני המעתיק בהיותי שליח מצוה מכוללות עה"ק ירושלים תובב"א ונמצאתי בק"ק קוצ'ין שמערי הודו וראיתי החלום הזה בין קונטרסי דברי הימים שנדפס בלשון אנגליו... ובקשתי מכי"ר שמואל לוי יצ"ו שיעתיק [=שיתרגם] לי אותו בלשון אשכנזי [=אידיש] וכן עשה. וכדי להודיעו לבני עמנו העתקתי [=תרגמתי] אותו ללשון הקודש. כ"ד המעתיק אליעזר בר"י".

ר' שמואל לוי זה, המוזכר כאן כמי שתרגם עבור ר"א אשכנזי את "חלום בריטאניא" מאנגלית לאידיש, נמצא חתום עם חכמי ומנהיגי קהילת קוצ'ין ובכללם ר' יחזקאל רחבי על התקנות שקיבלו עליהם ביום ה' תשרי שנת תקי"ז¹⁵². מן העובדה כי ר' שמואל לוי תירגם את "חלום בריטאניא" מאנגלית ל"לשון אשכנזי" [=אידיש], יש להסיק כי היה ממוצא אשכנזי וכן ששלט בשפה האנגלית. שני הנתונים האלו מביאים אותנו לזהות

150 ראה פרטים נוספים על החיבור ליד הערה 33.

151 ראה להלן ליד הערה 340.

152 בתוך: בר גיורא, לתולדות, עמ' רלד.

את ר' שמואל לוי עם "שמואל בן אברהם"¹⁵³, מן הסוחרים היהודים הבולטים בקוצ'ין בתקופת ר' יחזקאל רחבי, שלפי מקור מוסמך מן התקופה מוצאו היה מפולין¹⁵⁴. בניגוד לר' יחזקאל רחבי שכל עסקי המסחר שלו היו עם החברה ההולנדית, עסק שמואל אברהם גם, ואולי בעיקר, עם החברה האנגלית. שמו של אברהם שמואל נזכר לראשונה ברשימות החברה ההולנדית משנת 1757 (תקי"ז), בקשר לסכסוך שנתעורר בינה לחברה האנגלית בעניין לאומיותה של הספינה "תרשיש" (Tharsis) שהיתה רכושו של ר' יחזקאל רחבי. האנגלים עצרו את הספינה ואת מטענה בסוראט, בטענה שספינה זו, ששמה הקודם היה "בטסי" (Betsy), שייכת לסוחר אנגלי מקאליקאט (Calicut). הם טענו שמפקד הספינה, ואף יהודי בשם שמואל אברהם "שהיה בקוצ'ין רב חובלה להלכה", אמרו לאנגלים שלא הפליגו בתעודת מסע הולנדית ולא הניפו את דגלה של הולנד אלא מטעמי ביטחון (עקב המלחמה הקיימת בין האנגלים לצרפתים). האנגלים דרשו לערוך חקירה משפטית בכדי לברר כיצד הפכה הספינה לרכוש של ר' יחזקאל רחבי, אך ההולנדים הודיעו שאין זה מעניינם לחקור את הדבר ודרשו את הספינה חזרה¹⁵⁵. לאחר המקרה הזה, במשך כחמש עשרה שנה, אין השם "שמואל אברהם" מופיע יותר, הן במסמכי החברה ההולנדית והן במסמכי החברה האנגלית. פישל מייחס זאת לעובדה שהוא ניהל את עסקיו כסוחר פרטי, ולא כסוכן אחת החברות (כדוגמת ר' יחזקאל רחבי ובניו). קשריו עם החברות הגדולות נוצרו הודות להצלחתו המשגשגת במסחר. שמו מתחיל להופיע לעתים תכופות משנת

153 ברשימות מסחריות מן התקופה הוא מוזכר תמיד בשם "שמואל אברהם". הסברה נותנת שכיניו זה ניתן לו בקוצ'ין, לפי המנהג הרווח בקרב יהודי קוצ'ין (וכן אצל יהודי בבל) לכנות את הבן על שם אביו, ללא תוספת המילה "בן". וכך גם בחתימת שמם, היו נוהגים לחתום על שם אביהם, וכפי שהיו נוהגים ר' יוסף חליגואה וחתנו ר' יחזקאל רחבי לחתום את שמם: "יוסף אברהם חליגואה", "יחזקאל דוד רחבי" (בר גיורא, לתולדות, עמ' רלד). וראיה לכך יש להביא מן העובדה כי בנו של "שמואל אברהם" היה קרוי "אברהם שמואל", ומכך שהשם "שמואל" אינו כינוי משפחה אלא שם האב. בסקירת תולדותיו במאמרו של ו"י פישל, חקירת, טעה לחשוב כי השם "שמואל" הוא כינוי משפחה, ובעקבות כך הציע לזהותו כבנו של "יוסף אברהם", סוחר יהודי מבני קוצ'ין המוזכר ברשימות החברה ההולנדית מהשנים 1743–1733; ואת העדות של רוברט ג'יימס פורבס (הערה הבאה) על מוצאו של שמואל אברהם מפולין הוא מציע לראות כניחוש בעלמא.

154 J. Forbes, Oriental Memoirs, vol. I, p. 328. פורבס היה מיווד עם שמואל אברהם, שהיה משמש ככא כוח או סוכן החברה שלו באנגליה, ואף נפגש עמו בקוצ'ין.

155 פישל, היהודים, עמ' 105–104; הנ"ל, מקוצ'ין.

1772 ועד לפטירתו סמוך לשנת 1791 [תקנ"א]. נוכחותו המובלטת משנת 1772 קשורה, לפי דעתו של פישל, עם פטירתו של ר' יחזקאל רחבי כשנה קודם לכן. מקום המפגש של השליטים והנסיכים הילידים עם הקומאנדירים ההולנדים או הסוחרים האנגלים, שהיה עד אז בביתו וחצירו של ר' יחזקאל רחבי, עבר מעתה לביתו של שמואל אברהם, ובין הקרואים מופיעים גם בני משפחת רחבי¹⁵⁶. בהמשך הפך שמואל אברהם לספק ראשי של עצים ומצרכים עבור צי הספינות של חיל הים האנגלי בחופי הודו. האזכור הראשון שלו ברשימות החברה האנגלית הוא משנת 1779. אחרי פטירתו, סמוך לשנת 1791, המשיך בנו אברהם שמואל לנהל את עסקי המשפחה¹⁵⁷. ביוני 1787 שיגר סוחר יהודי מניו יורק בשם שמואל יוסף סימפסון (סימסון) מכתב אל שמואל אברהם, לברר אצלו על אפשרויות הסחר בין ניו יורק לחוף מאלאבאר¹⁵⁸, ודרך אגב הביע את התעניינותו בתולדות הקהילה היהודית בקוצ'ין. מכתב התשובה של שמואל אברהם משנת 1790, הגיע לניו יורק דרך לונדון כשהוא מלווה בסקירה קצרה על תולדות היהודים בקוצ'ין, המכילה גם ההעתקה ותרגום של לוחות הנחושת. בתחילתה נרשמה הכותרת: "אלו המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר". היא פורסמה בניו יורק בשנת 1824 על דף בודד.

ר' שמואל לוי חתום כעד יחד עם יעקב עליאש על כתובת החתן אליעזר ב"ר אלחנן [המבורגר] עם הכלה שרה ב"ר דוד שנכתבה ביום כג כסליו תקל"ד בקוצ'ין¹⁵⁹.

האזכור היחיד הנוסף של ר' אליעזר בר"י אשכנזי, שליח ירושלים בקוצ'ין, שהיה ידוע עד כה, נמצא בכתב יד ספר "ליקוטי יחיאל" מאת ר' יחיאל צעדי, מחכמי תימן שהיגר לקוצ'ין. הוא מצטט בשמו מספר גימטריאות אנטי נוצריות ואנטי שבתאיות: "כדי לבטל אמונת הטועים שבתי צבי, ישוע הנוצרי וכל המאמינים בהם. שבת"י צב"י בגימטריא רו"ח שק"ר. יש"ר ב"ן מרי"ם יוס"ף בגימטריא שבת"י צב"י. נול"ד וב"א ממז"ר בגימטריא ישו"ע. ממז"ר במספר קטן ישו"ע. למדתי זה מפני שליח ירושלים

Koloniaal Archief, De Kust van Malabaar, Hague, 1772, fol. 433, 435 156

פישל, מקוצ'ין. 157

על קשרי המסחר של שמואל אברהם עם ניו יורק, ראה: H.B. Grinstein, The Rise of the Jewish 158

Community in New York, 1654-1860, Philadelphia, 1945, p. 416-419, 436, 590

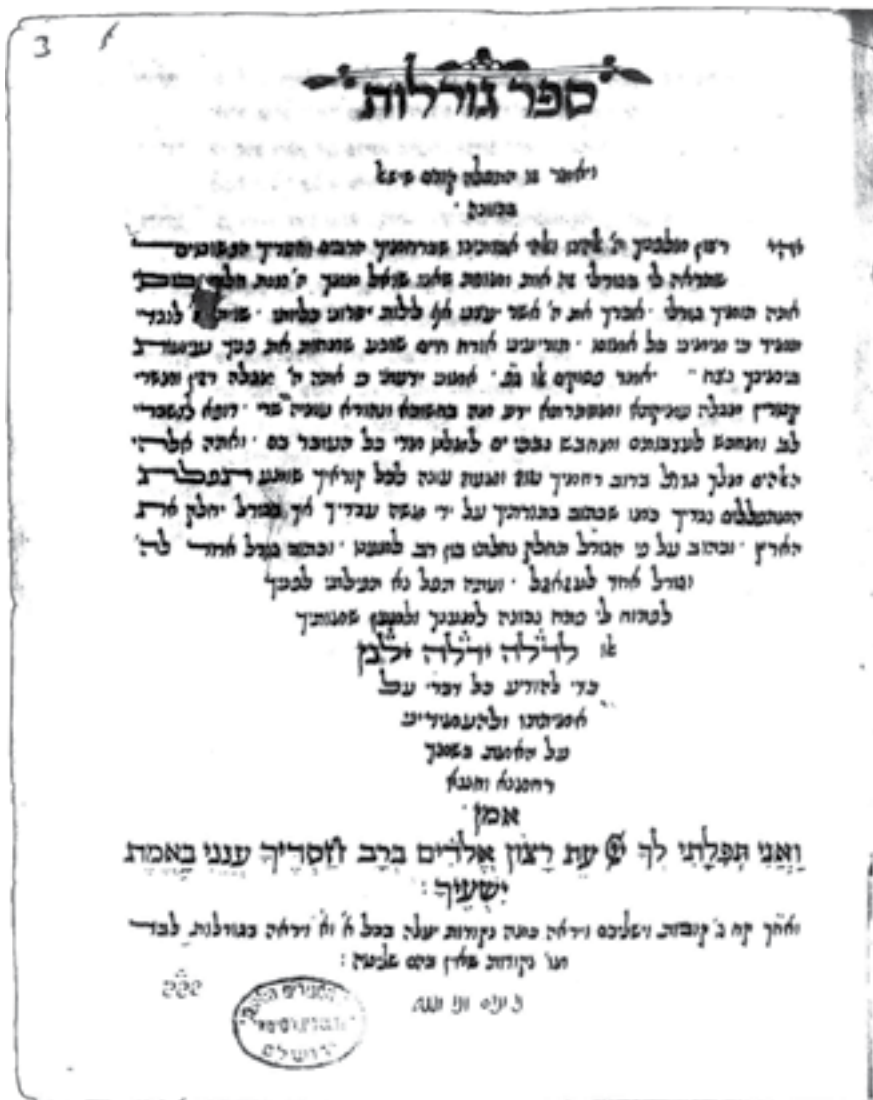
ספריית מקור: טורנטו, בית הכנסת בית צדק, אוסף מוזיאון ראובן והלן דניס CR 642 [סריקה 159
12226]. לפנים לידס, ספרייה ע"ש ברוטרטון 822.

כמה"ר אליעזר בר"ן¹⁶⁰ "נר"ץ. ר' יחיאל צעדי חתום גם הוא, יחד עם ר' יחזקאל רחבי ור' שמואל לוי, על התקנות הנ"ל עם חכמי קהילת קוצ'ין בשנת תקי"ז.

חיפוש מקיף שערכנו בספריית כתבי היד של יהודי קוצ'ין מן המאה הי"ח אחר עקבותיו של השד"ר האלמוני ר' אליעזר בר"י אשכנזי הביאנו לחשיפת עוד כתריסר כרכים כתבי יד של חיבורים שונים שנעתקו על ידו בתקופת ישיבתו המאורכת בקוצ'ין. מתברר, כי ר"א אשכנזי שימש בתור "סופר מתא" של קהילת קוצ'ין בכלל ושל ר' יחזקאל רחבי בפרט במשך תקופה של למעלה מעשור שנים (תק"י–תקכ"ב). מתוך החיבורים שהעתיק ניתן לדלות כמה ידיעות חשובות על תולדות חייו ועל מקומות נדודיו לפני הגעתו לקוצ'ין. למען האמת ניתן לומר, כי רוב החיבורים החשובים שהגיעו אלינו מקוצ'ין במאה הי"ח נעתקו בכתיבת ידו. את חלקם העתיק בכתיבת רש"י תמה ומישרת בדמות הכתיבה של "דברי גד החווה", ואת חלקם העתיק בכתיבת רש"י רהוטה בדמות הכתיבה של ויכוח ר"ש מורטירה ושל "תורת גוים עריות". מספר ספרי שירים נעתקו על ידו בכתיבה מרובעת עם ניקוד. קובצי השירים בכתיבת ר"א אשכנזי (להלן סימנים 5, 11) נחשבים לכתבי היד המקיפים והעשירים ביותר של הפיוטים מקוצ'ין, ומהווים את היסוד לחקר הרפרטואר של הפיוט הספרדי בקוצ'ין. ר"א אשכנזי לא חתם את שמו על החיבורים שהעתיק אך זהותו כמעתיק שלהם מוכחת בצורה וודאית לפי השוואת צורת הכתיבה וכלל המאפיינים עם צורת הכתיבה והמאפיינים בקובץ שבכתב יד קמברידג' הנ"ל. זהותו של ר"א אשכנזי כמעתיק סדרת החיבורים הנ"ל נותנת בידינו את האפשרות להערכה נאמנת ומדויקת יותר שלהם מכמה בחינות, וכן מסייעת בידינו להכרת אופייה ומהותה של היצירה הספרותית של יהודי קוצ'ין בעצמם. להלן סקירה קצרה של החיבורים שנעתקו בכתיבת ידו:

[1] כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 3846 ° 8: קובץ גורלות. מכיל 83 דפים. כולל: "ספר גורלות" (3 ע"א–19 ע"א); "גורלות של אורים ותומים" (25 ע"ב–66 ע"א); "גורלות של אחיתופל" (67 ע"ב–82 ע"א). בדפים הריקים שבין החיבורים רשומות שונות בענייני גורלות וסגולות בכתיבת ר' יחזקאל רחבי (19 ע"ב–25 ע"א, 82 ע"ב–83 ע"ב). בדף 25 ע"א נוסח שער בכתיבת ר"י רחבי: "זה הספר גורלות של אורים

160 ליקוטי יחיאל, כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 625 ° 8, דף כד ע"ב. צוטט בתוך: יערי, שלוחי, עמ' 393. כתב היד תואר בהרחבה על ידי ש' אסף, כתב יד, עמ' 404–402.

שער "ספר גורלות", כתיבת ר' אליעזר אשכנזי – כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 8° 3846

חומה קטנה

אליהו דה רבנא ע"ה חלק אלכסנדר חילק את חוילין ליד
 אלכסנדר. ויחלקו דעין סקוק על ג' קאופין. ויחלקו
 כול קטני. אלכסנדר חלקו דעין סקוק : ויחלקו דעין
 סקוק ויחלקו. ויחלקו דעין סקוק : ויחלקו דעין
 סקוק. ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק.
 ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק.
 ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק.
 ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק. ויחלקו דעין סקוק.

1	-	3700	}	Suma 30234
2	-	1850		
3	-	4623		
4	-	1541		
5	-	4932		
6	-	1233		
7	-	4630		
8	-	925		
9	-	3702		
10	-	617		
11	-	2170		
12	-	3101		
<hr/>				
Suma 30234				

רשומות בכתובת ר' יחזקאל רחבי בתוך קובץ ספרי גורלות בהעתקת
 ר' אליעזר אשכנזי - כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 8° 3846

ותומים שהעתיק אותם על ידי אחרים בעיון רב / קוג"ין בשנת התק"י [!] ליצירה לפ"ג: והשם יצליח את דרכינו לעשות בהם נפלאות" ¹⁶¹. בדף 77 ע"א חתימת בעלות: "הצעיר יצחק מאיר צעדי". ספרי גורלות אלו היו נפוצים מאוד בתימן, והסברה נותנת שר"א אשכנזי העתיק אותם מתוך אחד הטופסים שלהם בכתיבה תימנית שהובאו על ידי מתימן לקוצ'ין, כנראה בידי ר' יחיאל צעדי. צורת הכתיבה של הקובץ זהה בדיוק לכתיבת ידו של ר"א אשכנזי בהעתיק "דברי גד החוזה", והיא דומה ברוב מאפייניה לצורת הכתיבה התימנית הטיפוסית. משמעות הדבר היא, כי ר"א אשכנזי סיגל לעצמו את צורת הכתיבה של הסופר התימני ממנו העתיק ספרי גורלות אלו. בקולופון שבסוף "אורים ותומים" (66 ע"א) חתם כמנהג סופרי תימן בברכת: "שלים ולא שלימו רחמי שמיא". בראשי תיבות של נוסח ברכת סיום זו ("שושר"ש") חתם גם בסוף "מגילת אחשורוש".

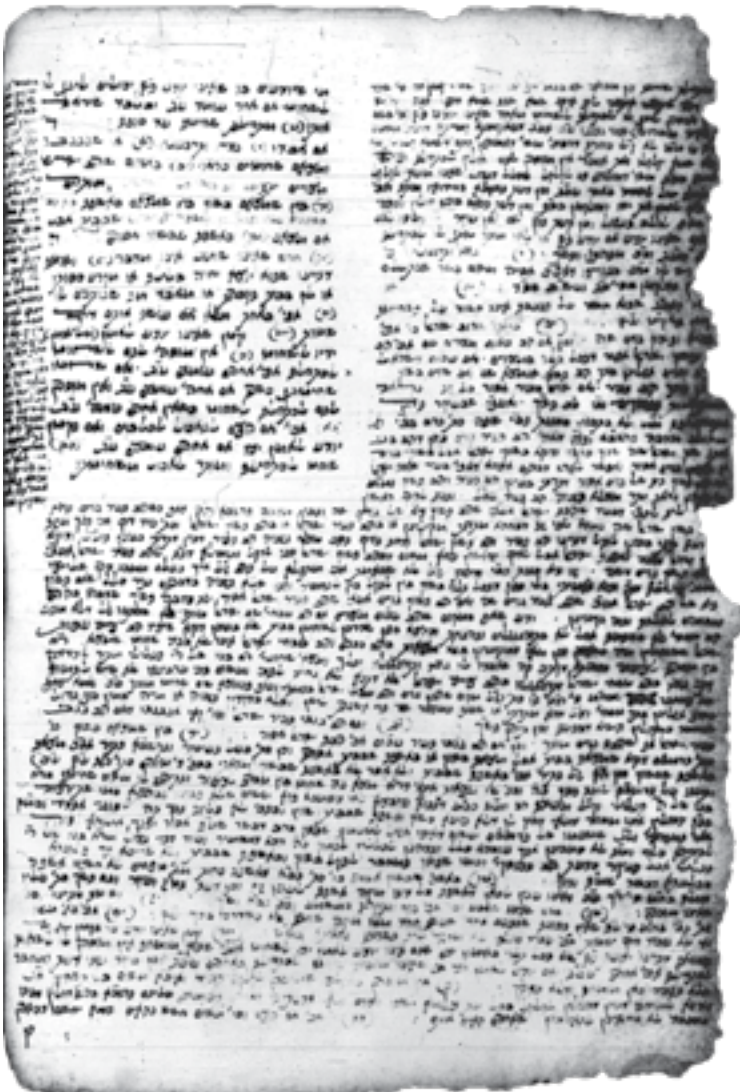
[2] כתב יד אוקספורד, בודלי 2235 [סרט 20518]: קובץ חיבורים בנושאים שונים. מכיל 144 דפים. כולל: פירוש על הלכות שחיטה להרמב"ם (3 ע"א–5 ע"ב), "הלכות שחיטה ופירושה" – פירושים וחידושים על שלחן ערוך, יורה דעה, הלכות שחיטה מספר "פרי חדש" לר' חזקיה די סילוה, אמשטרדם תנ"ב, (6 ע"א–7 ע"ב), שאלות על הלכות שחיטה (9 ע"א–12 ע"ב), פיוט על הלכות שחיטה עם ביאור, מתחיל: "אני האב אני מראה כשרותי וטרפותי" (13 ע"א–16 ע"א), הלכות שחיטה להרמב"ם (16 ע"ב–18 ע"א), הלכות טרפות כמנהג פאס (18 ע"א–24 ע"א), חידושים ופירושים על מסכת חולין לר' שלום ב"ר משה אבן צור ¹⁶² (26 ע"א–50 ע"ב), חידושים ופירושים על מסכת עבודה זרה להג"ל ¹⁶³ (51 ע"א–55 ע"ב), כללים (56 ע"ב–57 ע"ב), הלכות טרפות (58 ע"א–59 ע"א), הלכות עירובין (58 ע"א–59 ע"א). מכאן ועד סוף הקובץ

161 המשפט הראשון בכתיבה מרובעת והשני בכתיבה רהוטה (ראה סריקה מצורפת) כמו בנוסח השער של "דברי גד החוזה".

162 בדף 25 ע"ב כותרת באותיות מרובעות: "זה הספר של החכם השלם בכל חכמה ומדע ככלכל ודורדע מופת דורנו כמוה"ר שלם בן צור ולה"ה" (הקישוטים מימין ומשמאל כמו בכותרת "גורלות של אחיתופל"). בתחילת החידושים נרשמה הכותרת: "מסכת חולין / בעזר יוצר און תבחן מלין, אתחיל לכתוב מסכת חולין".

163 בסופו: "זהו מה שמצאנו בין קונטריסי מו"ר מחיבורו למסכת ע"ז". מחידושי ופירושי ר' שלום אבן צור על התלמוד נמצאים בידינו כיום, מלבד החידושים למסכתות חולין ועבודה זרה שבקובץ הנוכחי, גם מחידושי למסכת ברכות, ביצה ומועד קטן בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים 37 E 47

פרק תשיעי

פירוש על שלחן ערוך, יורה דעה, הלכות שחיטה מספר "פרי חדש" [אמשטרדם
תנ"ב], כתיבת ר' אליעזר אשכנזי – כתב יד אוקספורד, בודלי 2235

זה הספר של החכם השלם מר
חכמה ומדינ כבולסל פידרען מנע
דורטו כמולד שלם
בן צור
זלטה

חידושי מסכת חולין ועבודה זרה, מאת ר' שלום ב"ר משה אבן צור,

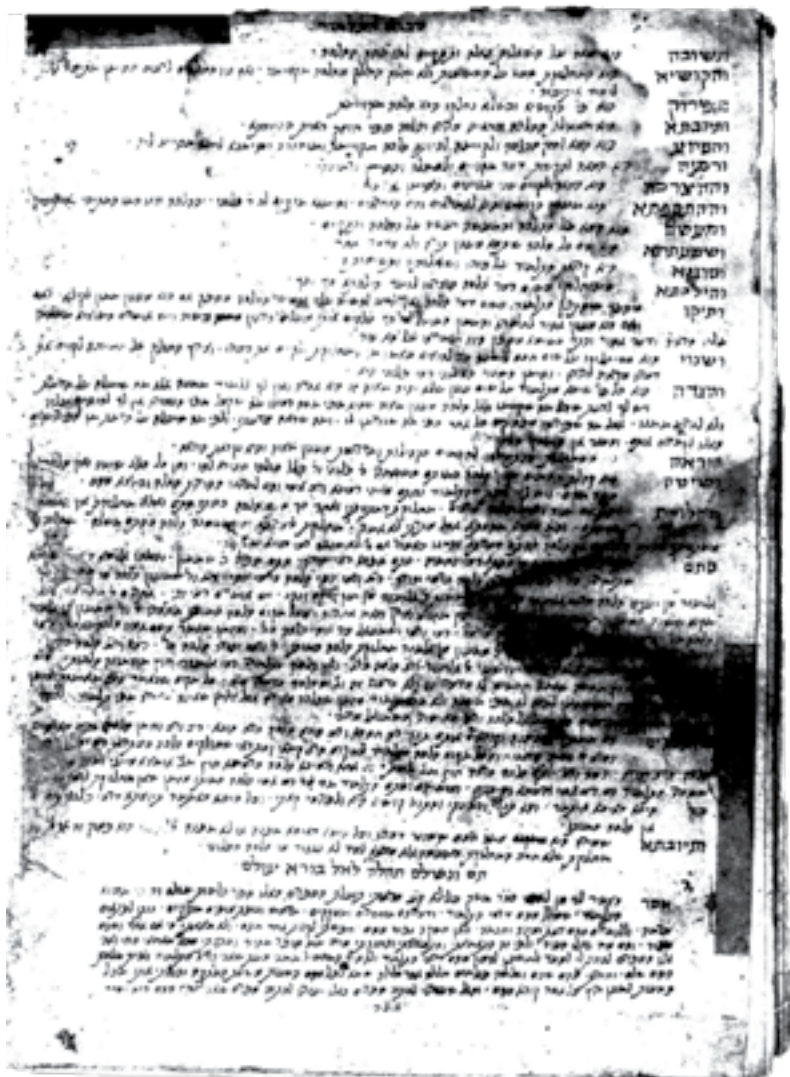
ליקוטים מספרי קבלה ופילוסופיה, ביניהם: שפע טל, עמק המלך, מאורי אור, מגן דוד, מטה דן ("כוזרי שני"). וכן ליקוטים מספרי היסטוריה, בעיקר מספר יוחסין וספר קורא הדורות. בחלק מן הדפים הריקים (62 ע"ב, 69 ע"ב–74 ע"א, 102 ע"א) נוספו הערות וחיידושים על שולחן ערוך "אורח חיים", כנראה מאת הכותב בעצמו (כך לפי סימני המחיקה וההוספות). בדף 142 ע"א רישומים בענייני "מולדות", וכן רשומה היסטורית בכתיבת ר"א אשכנזי: "נסענו מקוג'ין ביום ה' כ"א בחדש אדר א' התק"י ליצירה". ובצדו "כ"ח בו הגענו באר"ה של סוראת [=סוראט]". לא ברור מה היתה מטרת נסיעה זו מקוצ'ין לסוראט. בדף הראשון חתימת בעלות: "זה הספר של... יוסף ו' סעיד קרח יצ"ו". הסברה נותנת כי את מקבץ החיבורים המערביים שבקובץ הנוכחי, שבאותן שנים יכולים היו להימצא יחד רק במקום כתיבתם, העתיק ר"א אשכנזי במרוקו. ומשמעות הדבר, כי קודם נסיעתו לקוצ'ין שימש תקופה מסוימת בתור שד"ר ירושלים במרוקו, ושם אימן את ידיו בכתיבה המזרחית.

[3] כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 135. 00 [סרט 16272]: קובץ חיבורים בנושאים שונים. מכיל 64 דפים. כולל: [1] ספר "גור אריה" – ביאור על פירוש רש"י על התורה לר' יהודה ליווא (מהר"ל) מפראג, עד סוף פרשת בראשית (29 דפים); [2] ספר "הליכות עולם" לר' ישועה הלוי וספר "מבוא התלמוד" לר' שמואל הגניד¹⁶⁴ (18 דפים); [3] נוסחי שטרות (16 דפים); [4] פסק הלכה בעניין ג' פסיעות

[סרט 3616], דפים 70 ע"ב–270 ע"ב (חסר בסופו). על ר' שלום אבן צור מחכמי סאלי, ראה: ר' יוסף בן נאיים, "מלכי רבנן", ירושלים תרצ"א, קיב ע"א.

164 בסופו העתיק ר"א אשכנזי את נוסח הקולופון מן הטופס שעמד לפניו, וזה נוסחו: "אמר הצעיר לוי בן לאדוני כה"ר משה בלילא נ"ע, בראותי תועלת הספרים האלו, ספר הליכות עולם וספר מבוא התלמוד, שכולל בהם דרכי התלמוד, ודבריהם מיושרים ומזוקקים, מדבש ונופת צופים מתוקים, נותן לפתאים ערמה וללומדים בהם דעת ובינה וחכמה, ולכן חשקה נפשי בהם, חפשי לקנות אחד מהם, ולא מצאתי כי אם אחד ושנים מעיר, והם ביד גדולי העיר, ולפי זה התאמצתי והתעוררתי והחזקתי בידי עט סופר מהיר וכתבתי בכל מאמצי כחי ואוני אלו הספרים, להיות לי לסעד ולמשען להבין בהם דרכי התלמוד, ולהסיר המכשול ממני בעת שאני קורא בתלמוד, ולהיות מלאכת השם שלם וחזורתי [!] בהם שנים ושלושה פעמים, חלילה אחר חלילה, שמא נפל בהם הטעות בשעת העתקה, והגהתי אותו מכל טעות למען ירוץ כל אשר קורא בהם, והאל שעזרני לכתוב ספרים האלו יעזורני לכתוב ספרים שאני חפץ בהם כזה וכזה, אוכי"ר". וראה הערה 170.

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

קולופון ספר "הליכות עולם" לר' ישועה הלוי וספר "מבוא התלמוד"
 לר' שמואל הנגיד, בתוך קובץ חיבורים בכתיבת ר' אליעזר אשכנזי –
 כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.35

[illegible]

פסק הלכה בעניין ג' פסיעות בתפילת הש"ץ, בתוך קובץ חיבורים בהעתקת ר' אליעזר אשכנזי – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 1.35 00

בתפילת הש"ץ (1 דף). כתב היד נמסר במתנה לספריית האוניברסיטה בקמברידג' בשנת 1809 על ידי הכומר קלאודיוס ביוקאנן שמצאו בקוצ'ין בעת ביקורו שם בשנת 1806.

[4] כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 71.6.00 [סרט 16286]: קובץ חיבורים בנושאים שונים. מכיל 54 דפים. כולל: [1] פירוש קצר על שולחן ערוך "אורח חיים", סימנים קיח-קכד, הלכות פסח (10 דפים); [2] פירוש קצר על שולחן ערוך "אורח חיים", הלכות שבת, סימנים שיד-שמב. בדף המגן הראשון והאחרון חידושים ופירושים באגדה [3] פירוש הגדה של פסח לר' דוד אבודרהם (17 דפים); [4] "מזמור לתודה" – פירוש למזמור קיט בתהלים מאת ר' שמואל אריפול¹⁶⁵ (24 דפים); [5] פירוש "נר מצוה" לר' משה פיזאנטי על אזהרות ר' שלמה אבן גבירול¹⁶⁶ (3 דפים, חסר).

[5] כתב יד לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון 33 [סרט 15266]: קובץ שירים ופיוטים¹⁶⁷. מכיל 135 דפים. כולל: "שירות" (1 ע"א–62 ע"ב), סדר בקשות (63 ע"א–74 ע"ב), "סדר תשבחות" (75 ע"א–82 ע"ב), סדר שמחת תורה (86 ע"א–101 ע"ב), סדר מילה (102 ע"א–107 ע"ב), סדר חופה (108 ע"א–131 ע"ב). בדף 117 ע"ב: "מצאתי בקונטרס שכתב מורי הזקן כ"ה ר' לוי בליאל יצ"ו". בדף 123 ע"א: "ואנו נהגין פה בקוג"א... ואומר אני הצעיר דוד קשטיאל הקטן..."¹⁶⁸. הכתיבה וזה בדיוק לכתיבת ידו של ר"א אשכנזי הידועה לנו מכלל כתבי היד הרשומים כאן. הוא העתיקו לשם פטרונו ר' יחזקאל רחבי, וכפי שתעיד חתימת הבעלות של בנו בדף 131 ע"ב: "מאת ה' ניתנה לי למנה / [הצעיר] דוד רחבי בר לא"א כמה"ר יחזקאל רחבי".

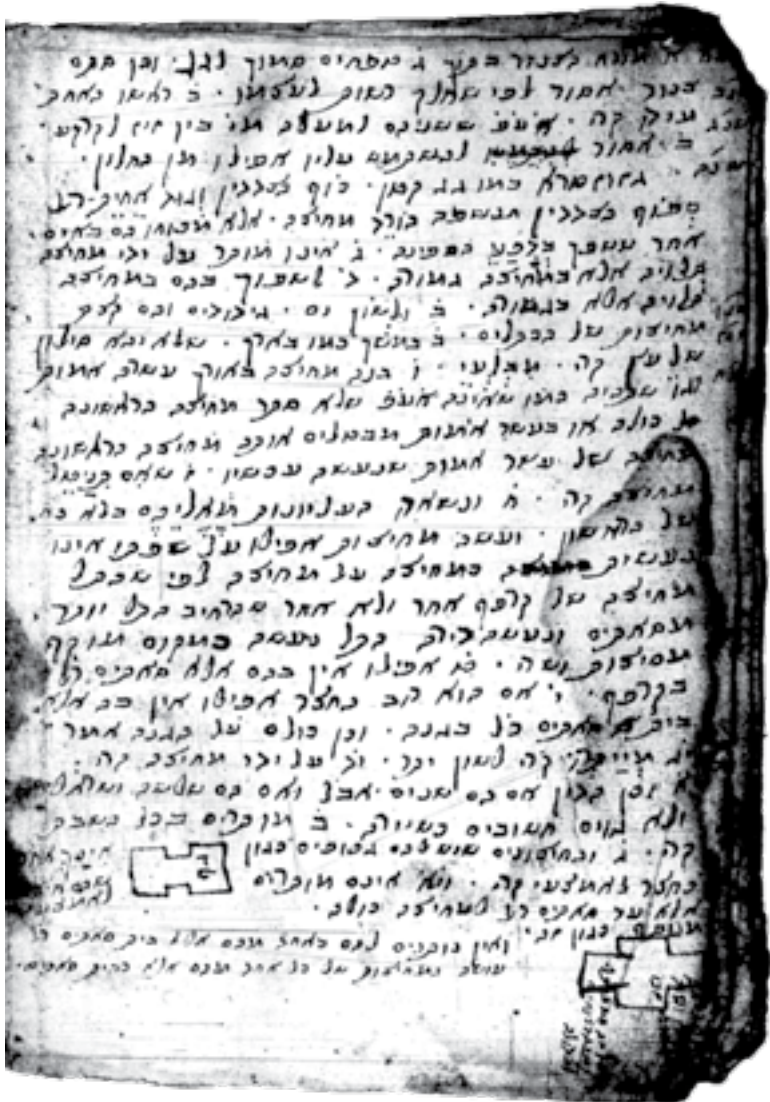
[6] כתב יד לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון 35 [סרט 15268]: קובץ שירים ופיוטים. מכיל 53 דפים. בכתיבה מרובעת עם ניקוד.

165 מתוך הדפוס ויניציאה של"ו.

166 מתוך הדפוס קושטא שכ"ז.

167 קובץ זה לזה באותה הכתיבה נמכר בשנת 2000 במכירה פומבית בירושלים. ראה תיאורו ותצלום שני עמודים ממנו בקטלוג "ישיבת אהבת תורה", מס' 5, פריט 177א.

168 באותן השנים (תק"י–תקכ"ב) כבר לא היו ר' לוי בליאל ור' דוד קשטיאל בין החיים, אך ר"א אשכנזי העתיק את ההערות שבגוף הקובץ כפי שנמצאו לפניו בטופס האב.

פירוש קצר על שולחן ערוך "אורח חיים", הלכות שבת, בתוך קובץ חיבורים בכתיבת ר' אליעזר אשכנזי – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 71. 6 00

[7] כתב יד לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון 36 [סרט 15269]: סדר חופה לפי מנהג קוצ'ין. מכיל 29 דפים. ההתחלה והסוף חסרים. בכתיבה מרובעת עם ניקוד.

[8] כתב יד לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון 37 [סרט 15270]: קובץ שירים ופיוטים (חלק). מכיל 37 דפים. ספירת דפים מקורית קיז-קנת. בכתיבה מרובעת עם ניקוד.

[9] כתב יד ששון 466 [סרט 9628]: סדר חופה לפי מנהג קוצ'ין. מכיל 44 עמודים. בכתיבה רהוטה עם ניקוד (בדומה לכתב יד ששון 455).

[10] כתב יד ששון 861 [סרט 9108]: קובץ שירים ופיוטים. מכיל 80 עמודים. בכתיבה מרובעת עם ניקוד.

[11] כתב יד ששון 455 [סרט 9226] 169: קובץ שירים ופיוטים ("סדר שירות"). מכיל 150 עמודים. כולל: 165 "שירות" ערוכות בסדר א-ב (עמודים 61-60), פסוקים ומפתח השירים (עמודים 63-61), סדר תשבחות, סדר בקשות, סדר שמחת תורה, סדר שבחות לסעודת הבדלה, סדר מילה, סדר מילת גרים ועבדים, סדר חופה. בכתיבה רהוטה עם ניקוד (בדומה לכתב יד ששון 466). הכתיבה זהה בדיוק לכתיבת ידו של ר"א אשכנזי הידועה לנו מכלל כתבי היד הרשומים כאן. בסופו העתיק ר"א אשכנזי את נוסח הקולופון המקורי שבטופס האב משנת תנ"ד: "תם ונשלם תהלה לאל בורא עולם היום יום ו' טו"ב לחדש שבט שנת ונתתי מ'ק'ד'ש'י' [=תנ"ד] בתוכם לעולם לפ"ק"¹⁷⁰.

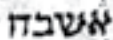
[12] כתב יד ששון 1029 [סרט 9705], תעודה A¹⁷¹: טופס שטר מכירה בכתיבת ידו של ר"א אשכנזי שהעתיק בקוצ'ין ביום שישי י"ח ניסן שנת תק"ך (1760).

- 169 נמכר בשנת 1981 לספריית האוניברסיטה בקמברידג' ומספרו OR 2242.
- 170 העתקת נוסח הקולופון המקורי מטופס האב הביאה לתיארוך השגוי של כתב היד לשנת תנ"ד, ובעקבות כך לייחוסו בתור הטופס הקדום ביותר של "סדר תפלות שבחות ושירים" הקוצ'יני (ראה: אהל דוד, חלק א, עמ' 265-262; סרוסי, זמרת, עמ' 238). על מנהגו של ר"א אשכנזי להעתיק את נוסח הקולופון המקורי כצורתו, כפי שנמצא בטופס החיבור שעמד לפניו, ראה הערה 164.
- 171 נמכר במכירה פומבית בשנת 1984 ונרכש על ידי דוד סופר מלונדון. מספרו בספריית הנ"ל 85 [סרט 7227].

קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, אמצע
 המאה הי"ח – כתב יד לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון 33

44

אשר לא יאמר ביום ההוא כי הנה אלהים עשיתי לי חסד גדול כי הוציאני ממצרים

20479 294924

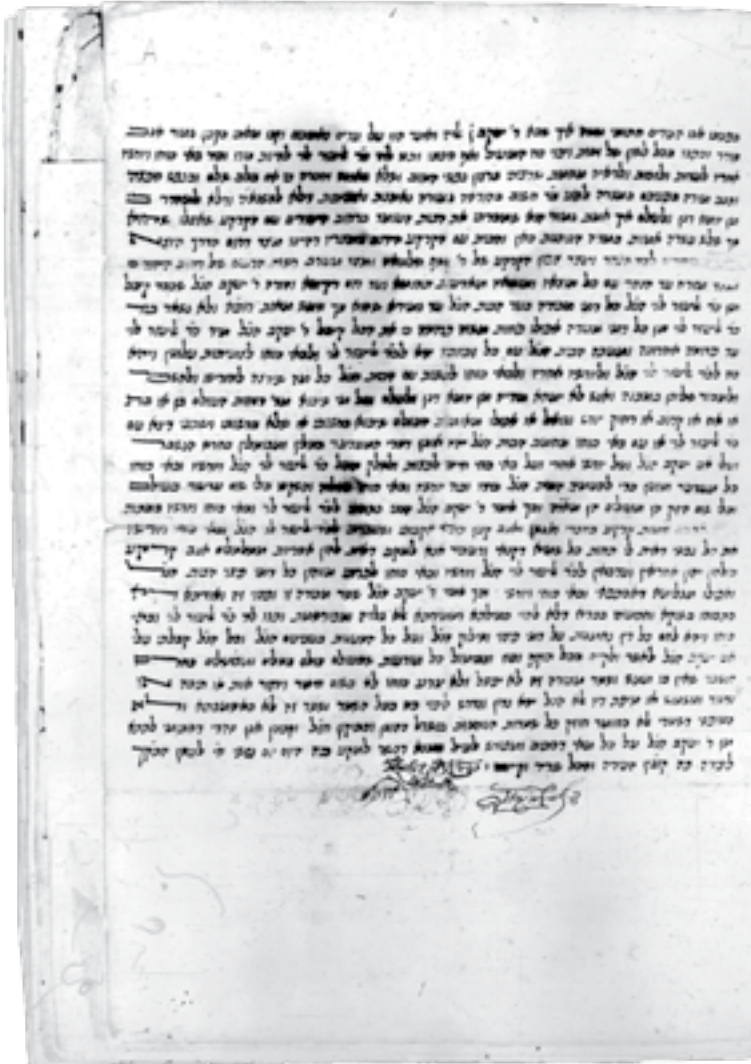
קדוש ייחוד יי וי אלהים
 רם כבוד נתייער דין דין נתייער
 קדוש ייחוד יי וי אלהים
 קדוש ייחוד יי וי אלהים
 קדוש ייחוד יי וי אלהים

9012 9012 9012 9012 9012

וקודם שיגיד וזכי בטובת שמים
 אע"פ לכתוב. **מכתב פתרון**. אזי **פתרון**. כסדר ית'
 אע"פ וזכי בטובת שמים. אזי **פתרון**. כסדר ית'
 כסדר פתרון. אזי **פתרון**. כסדר ית'
 וזכי בטובת שמים. אזי **פתרון**. כסדר ית'
 וזכי בטובת שמים. אזי **פתרון**. כסדר ית'

182

פרק תשיעי

טופס שטר מכירה בכתובת ידו של ר' אליעזר אשכנזי, נחתם בקוץ'ין בתאריך י"ח ניסן שנת תק"ך (1760). התומים: "הצעיר יחזקאל רחבי" (מימין), "הצעיר יוסף חליגוא" (משמאל), "הצעיר אברהם סייאנה סליט"א" (באמצע למעלה) – כתב יד ששון 1029, תעודה A

המכירה היא של בית וקרקע ברחוב היהודים¹⁷². המוכר הוא ר' יעקב ו' אליה והקונה כ"ר אליעזר לוי. חתומים: "הצעיר יחזקאל רחבי" (מימין), "הצעיר יוסף חליגוא"¹⁷³ (משמאל), "הצעיר אברהם סייאנה סליט"א"¹⁷⁴ (באמצע למעלה). הכתיבה של טופס השטר זהה בדיוק לכתיבת ר"א אשכנזי שב"דברי גד החוזה" וב"ספר הגורלות".

[13] כתב יד ירושלים, ספריית הרי"מ הלל, סי' 1986 [תצלומו בספריית קהילות ישראל, מס' 4602]: פירושים וביאורים קצרים על ספר "ארבעה טורים". מכיל 251 דפים. חסר בתחילתו. מתחיל מאמצע הלכות ברכות, סימן נד, סעיף ג. בעמוד הראשון סימון בלועזית, כנראה של ספריית המקור: NO 55. החיבור כולו בכתיבת ידו הרהוטה של ר"א אשכנזי. נכתב על סוגי נייר שונים. הפירוש הוא עצמאי של ר"א אשכנזי¹⁷⁵, ונכתב כנראה עבור ר' יחזקאל רחבי. בגיליונות הפירוש נוספו הערות בכתיבה קוצ'נית, דומה לכתיבת ר' יחזקאל רחבי¹⁷⁶. הערות אלו מכילות בעיקר פירושי ותרגומי מילים ומונחים קשים ללשון מאלאבאר¹⁷⁷. נראה כי הפירוש נכתב בדרך לימודו של ר"א אשכנזי עם ר' יחזקאל רחבי, כאשר כל עניין או משפט שהיה מוקשה לאחרון נכתב פירושו וביאורו בידי הראשון, לאחר שהסביר לו אותו בעל פה. במקומות אחדים מציין את המקור לפירוש מספר "ליקוטי יוסף"¹⁷⁸. בדף 154 ע"א, תחת הכותרת "הלכות שחיטה", נעתק – בכתיבת המעיר הקוצ'ני – חרוז לזכירת הלכות שחיטה, המתחיל: "כמה מדות בסכין / שלוש של שלש שלש". בתחתית אותו עמוד

172 הרי התיאור המפורט: "...שמכרתי את הבית העומד ברחוב היהודים עם הקרקע שאצלו שהוא סך שלש עשרה אמות במדה הנוהגת כאן, והבית עם הקרקע הידוע במצרי, דהיינו מצד דרום – הדרך היוצא [מרחוב] היהודים לצד הנהר, ומצד צפון – הקרקע של ר' יוסף חליגוא (?), ומצד מערב – רשות הרבים של רחוב היהודים, ומצד מזרח – עד הנהר, עם כל מוצאיו ומובאיו [!]. ...".

173 החתימה מטושטשת ומחוקה. נ' בר גיורא, לתולדות, עמ' רלב (הערה 15) קרא בטעות: "יוסף חיים".

174 חתימתו משובבת בצורה מוזרה בצמוד לסוף השורה האחרונה של השטר (ראה סריקה מצורפת). ככלל, לא מובן לשם מה הוצרך לחתום על השטר אחרי חתימת שני העדים הנ"ל. גם שמו אינו ידוע משום מקור אחר. השימוש בצורת ראשי התיבות "סליט"א" מצביעה על מוצאו מן המערב.

175 הטקסט של הפירוש מלא במחיקות ובהוספות, וניכר שנכתב במהלך הלימוד.

176 ראה בייחוד בהלכות פסח, דפים 117 ע"ב–122 ע"א.

177 גם בפירוש של ר"א אשכנזי נכללו תרגומי מונחים רבים ללשון מאלאבאר.

178 כנראה חיבור במתכונת דומה מאת ר' יוסף חליגואה הראשון.

בגדוקם כן רב

[illegible][illegible]

פירושים וביאורים קצרים על ספר "ארבעה טורים" מאת ר' אליעזר אשכנזי (בכתבת יד), קוצ'ין תקכ"ב – ב כתב יד ירושלים, ספריית הרי"מ הלל 1986

נרשם בכתיבה אחרת: "נשלמתי ביום ד' יז אייר שנת ת"ז לפ"ק בעיר שנוט¹⁷⁹ יע"א". לא ברור מהיכן נעתק ולאיה קטע שייך קולופון מוקדם זה. בדפים 102 ע"א, 154 ע"ב, חתימת בעלות: "זה הספר של כה"ר אליה מדי יצ"ו"¹⁸⁰. בדף 251 ע"ט, טופס "שטר הרשאה למנות שליח להוליך הגט", בכתיבת המחבר. תאריך ומקום כתיבת השטר: "בחמשי בשבת בחמשה [ו] עשרים לירח שבט בשנת חמשת אלפים וחמש מאת שנים ועשרים [!] לבריאת עולם למנין שאנו מונין כאן במתא קוג'ין דעל כיף נהרא דמשיך לימא רבא מותבא". זהו התאריך המאוחר ביותר [תקכ"ב] שמצאנו לעת עתה, הרשום על חיבור או מסמך בכתיבת ידו של ר"א אשכנזי.

[14] כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 1. 71. 6 00 [סרט 15882]: פירוש על פירוש התורה לרש"י (בראשית). מכיל 27 דפים. מגיע עד פרשת וישלח. שילר¹⁸¹ זיהה את המעתיק של כתב היד הנוכחי עם המעתיק של כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 35. 1 00 (לעיל סימן 3). הכתיבה אכן זהה לכתיבת ידו הרהוטה של ר"א אשכנזי.

כתבי יד נוספים שחותמו של ר"א אשכנזי ניכרת עליהם, אך זהותו כמעתיקם באופן ודאי עדיין טעונה ברור, הם:

[1] כתב יד אוקספורד, בודלי 1189 [סרט 16649]: קובץ שירים ופזמים. מכיל 91 דפים. ברובו זהה לקובץ שבכתב יד לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון 33 (לעיל סימן 5). בקולופון שבסופו (דף 88 ע"ב): "תם ונשלם שבח לאל בורא עולם היום יום שלישי שלשה עשר לניסן שנת א'ש'ר'ה' [=תקט"ז] ליי כי גאה גאה לפ"ק". בראש כתב היד חתימת בעלות: "הצעיר משה צעדי יצ"ו". בדפים 90 ע"א–91 ע"א נוסח כתובה

179 בית הכנסת "בעיר שנוט" (נבנה בשנת שע"ד) מופיע ברשימת בתי הכנסת של היהודים השחורים, המצורפת למכתבו של יצחק נחמיה, מתאריך י אלול תרמ"ד, מבומביי לירושלים. המכתב פורסם בתוך: גראייבסקי, מכתב מבומבאי, חוברת יא (כסליו תרצ"א), עמ' כז. וראה גם: אהל דוד (ששון), חלק א, עמ' 406; חלק ב, עמ' 1056.

180 על משפחת "מאדאי" מקוצ'ין ראה להלן חלק שני, ליד הערה 481.

181 שילר-שינסי, קטלוג, סי' 45, עמ' 117–116.

לו כבודים וצדק עקודים בקדושים וחסם לפי שאלו של
 שבת בברבאים אלה חסם שאלו וכל שבת חסם בברבאים
 ועלול ונקוד בעידים נקוד שבת וזמן שאמר ויפץ י
 פניו באלו אל עקוד שיפץ פניו באלו אל בעקודים ואלו כל
 חסם פניו באלו בעידים שפוא אל לבן ; בעקודים יא
 חסם בעקודים יחד זכר וצם נקוד למען עידוק י
 שפץ בפתח ראשונים ; שאלו רכוס אינו משמיע עקודים
 לו שאלו חסם אלה משמיע עמרו ורבים על שאלו ;
 אשר ויהי בזו אשר וירצו בקדושים ; אלהי אברהם
 ואלהי נחור ויפצו בו כינוי אלהי אברהם חסם רצו אלהי
 אברהם יא אברהם נחור שפוא חסם ויעוד עץ "

[illegible]

פירוש על פירוש התורה לרש"י (בראשית), כתיבת ר' אליעזר אשכנזי –
כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 1. 71. 006

90
 בשם ה'תתן מלא ברחמים יקברך שנת דאס אשר לו
 בדיאל ומוצאם על כל ברבך וברבך "בשמינא
 סבא ודס ימנא בעלמא דאשך יעלך ועונם ופוללך חזק
 ויגלך שנתך ופוללך פחדו ישע ויגלך ויגלך כל
 שאלך למסך ולפוללך ואל כל ברבך בברבך "שישע ויפחדו פחדו
 וידבו בננו ויפחדו ימנא אשך ימנא סבא ויסך רבון תמ" "ביום
 ופוללך אפוד ימנא אשך ופוללך "אשך פחדו פוריד
 בירבך ביוםך בנך פוללך זינע סבב לאפוללך פחד כי בן
 בורך גבר ימנא יגל בברך יגל ויגל ויגל ויגל כל ימנא
 חייך ויגל בנים לבנך פוללך על יגלך

ברביעי בשם שארם יום לחדש סבב אשך חתמך אלמס
 וימנא יאזכר ופוללך ופוללך עלך לחנן שמינא
 בא בנמך קודן על כל כח פוללך דמנא ימנא רבא ופוללך איה
 פוללך פוללך פוללך רבי חיים בר פוללך רבי פוללך נע אפוללך
 ליעלמך ופוללך ימנא ופוללך פוללך פוללך רבי דוד יגל
 בן לו לא יגל פוללך ויגלך ויגלך פוללך ויגלך פוללך
 ואזכר ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך
 פוללך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך
 ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך ויגלך

נוסח כתובה (מנוקדת) "במתא קוג'ין" לשנת תק"כ, כתיבת ר' אליעזר
 אשכנזי, בסוף קובץ שירים ופיוטים, כתב יד אוקספורד, בודלי 1189

פרק תשיעי

(מנוקדת) "במתא קוג"ין" בשנת תק"כ. הכתיבה של נוסח הכתובה וזהה בדיוק לכתיבת ידו של ר"א אשכנזי הידועה לנו מסדרת כתבי היד הנ"ל.

[2] כתב יד ששון 465 [סרט 8977]: קובץ שירים ופיוטים. מכיל 190 עמודים. זהה ברובו לקובץ שבכתב יד ששון 455 (לעיל סימן 11).

פרק עשירי

סקירת יחס המחקר למגילות קוצ'ין

החיבור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין פורסם לראשונה על ידי ר' נפתלי הירץ וויזל¹⁸², שראה בו תעודה אותנטית ועתיקת יומין על חיי היהודים בקוצ'ין, אך התעלמותם של כלל חוקרי קוצ'ין האחרונים מן החיבור (למנר' יעקב ספיר, דרך נפתלי אליהו רחבי, ועד וולטר יוסף פישל), מלמדת על יחס המסויג אליו, עקב הבעיות הכרוכות במהימנותו. החיבור "דברי גד החוזה" תואר לראשונה בשנת 1894 בתוך מאמרו של שניאור זלמן שכטר העוסק בתיאור קבוצת כתבי היד בספריית אוניברסיטת קמברידג' שהביא עמו הכומר ביוקאנן מקוצ'ין¹⁸³. לתיאורו של "דברי גד החוזה" הקדיש שכטר שורות מעטות ובהן קבע כי מדובר בחיבור פסאודו־אפיגרפי שנכתב כנראה בימי הביניים, מתוך מגמה פולמוסית אנטי נוצרית. הוא הסתמך בקביעתו זו על מספר ביטויים ומונחים פילוסופיים וקבליים מאוחרים המצויים בתוכו, ועל הקטעים שבמרכז החזיון השני¹⁸⁴ המכילים דברי התקפה מפורשים נגד הנצרות. בסיום מאמרו, מפנה שכטר למאמרו של וייזל, אף כי אינו מפרש את מהות הפנייתו ואת מטרתה. הדעת נוטה, כי ביקש לרמוז לאפשרות שהחיבור זויף בידי עמנואל יעקב ואן דורט, מי ש"העתיק" את "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, בו מוזכר לראשונה חיבור מקראי המיוחס לגד החוזה, בתוך סדרת החיבורים המקראיים השמורים בגנזי הקהילה היהודית בקוצ'ין.

באותן שנים נשאל החוקר אברהם אליהו הרכבי על ידי ר' פנחס הכהן פינפער (מו"ץ בילנה) על טיבה של העדות – המופיעה ב"דברי הימים" של ואן דורט – על קיומם של

182 וויזל, מגיד.

183 שכטר, הערות.

184 הם הקטעים המצוטטים למעלה ליד הערה 65.

חיבורים מקראיים אבודים בגנזי הקהילה היהודית בקוצ'ין. תשובתו של הרכבי היתה "כי הבל הוא ובשקר יסודו"¹⁸⁵.

"דברי גד החווה" נדון מחדש כעבור למעלה מ־30 שנה במחקרו של ישראל אברהמס¹⁸⁶. הוא ממשיך בעקבותיו של שכטר ומקבל את קביעתו שמדובר בחיבור פסאודו־אפיגרפי שנכתב בימי הביניים (סביבות המאה הי"ג) כהנחה מוסכמת, ובכל זאת הוא נוטה להעריך כי משוקעים בתוכו גם קטעים ממקורות אותנטיים קדומים. כדוגמה לכך הוא מציין את תוספת הפסוק במזמור "תהלה לדוד" המתחיל באות נו"ן, שנראה מקורי יותר מן התוספת שבתרגום השבעים¹⁸⁷, וכנראה נעתק מתוך מקור קדום בלתי ידוע. הוא עומד על הדמיון החיצוני שבין "דברי גד החווה" ל"חזון יוחנן" הנוצרי, ומסביר זאת בכך, שמחבר "דברי גד החווה" שפעל בתקופת מסעות הצלב הראשונים השתמש בסמל המרכזי של "חזון יוחנן" הנוצרי ("הקרבת השה") בצורה הפוכה, כמשל לטביחת עם ישראל בידי הנוצרים. את "ארבעת הפרשים" בחזון הראשון הוא מצייע לזהות עם יון ורומי ("צמד בקר") ועם שני הדתות השולטות בימי הביניים – נצרות ואסלאם ("חמור וגמל"). את השגיאות הרבות בטקסט הוא מייחס למעתיק מאוחר. בסיום מחקרו מעיר אברהמס, שבתחילה חכך בדעתו אם החיבור בכלל ראוי להתייחסות רצינית, עד כדי הקדשת מאמר מדעי מיוחד, אך לאחר עיון הגיע למסקנה כי יש בתוכנו מספיק חומר בעל ערך ספרותי ודתהי המצדיק את פרסום המאמר. הוא מעיד כי להערכה זו מצא שותף את ידידו שמואל אברהם פוזנסקי, אשר בביקורו באנגליה שוחח עמו על החיבור והוא הצדיק את הצורך שבפרסום הסקירה והתיאור שלו.

במחקרו המקיף והיסודי של מ' וינשטיין¹⁸⁸ המברר את זהותו של ואן דורט כמחבר התרגום העברי לקוראן שבכתב יד וושינגטון, ספריית הקונגרס 183 הוא נזקק לענייניו של "דברי הימים" בכדי להוכיח את עובדת הימצאותו של ואן דורט בקוצ'ין בשנת תקי"ז (1757), שם נעתק באותו הזמן התרגום לקוראן בידי דוד בן יצחק הכהן מברלין; ולאור הידיעות עליו ועל שיטתו במלאכת התרגום הוא סבור כי ואן דורט הוא שבדה בעצמו את

185 חדשים גם ישנים, מהדורת צילום, ירושלים תש"ל, עמ' 32.

186 אברהמס, דברי.

187 ראה הערה 373.

188 וינשטיין, קוראן, עמ' 227.

"סדר הימים", וכנראה גם אחראי על איזו "אפוקליפסה מזוהה"¹⁸⁹. וינשטיין אינו מסביר לאיזו "אפוקליפסה" הוא מכוון, אך ברור שכוונתו ל"דברי גד החוזה" אותו הכיר כנראה רק מן התיאור הקצר של שכטר המתאר את קבוצת כתבי היד בספריית אוניברסיטת קמברידג' שהביא עמו הכומר ביוקאנן מקוצ'ין.

פרסום המהדורה המוערת החדשה של "איגרת ריב"ז" על ידי א"י דובאס בשנת תרפ"ט הסבה אליה את תשומת לבם של מספר חוקרים, ביניהם פרופ' אברהם מרמורשטיין שפרסם הערכה מדעית קצרה על האיגרת¹⁹⁰. לאחר שעמד על בעיית האמינות של האיגרת באופן כללי, הוא מציע, על סמך לשונה, סגנונה ותוכנה, לקבוע את מקומה וזמן כתיבתה בבוהמיה או מורביה של המאה הי"ח. לפי הערכתו, האיגרת מכוונת נגד התנועה הפראנקיסטית בפולין שהמירה את דתה לנצרות הקתולית. בעקבות הערכה זו, הוא מציע לזהות את מחבר האיגרת עם ר' אלעזר פלקלס (תקי"ד–תקפ"ו), תלמידו של ר' יחזקאל לנדא בעל "נודע ביהודה" ואב"ד פראג, שעמד בראש הלוחמים נגד הפראנקיסטים. הימצאותה של האיגרת בגליציה המזרחית (בעלז) – האזור בו השפעתה של התנועה הפראנקיסטית חלחלה יותר מכל מקום אחר, מהווה לדעתו הוכחה לכך.

המחקר המקיף ביותר על "מגילות קוצ'ין" נערך על ידי פרופ' מאיר בר אילן במאמרו החלוצי "ספרים מקוצ'ין"¹⁹¹. במרכז הדיון עומדים החיבורים "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, "דברי גד החוזה" ו"איגרת ריב"ז". למרות האופי האגדי של סיפור "דברי הימים", המלא אנכרוניזמים וסתירות, נוטה בר אילן מכוח נימוקים שונים לקבל אותו כמקור "אמיתי ביסודו, המלמד על הויקה התרבותית ההדוקה בין יהודי קוצ'ין ליהודי תימן". את מערכת התאריכים בסיפור, הוא מציע לפענח לפי מניין השטרות, כנהוג בתימן, ולא למניין יציאת מצרים כ"קביעתו" של ואן דורט. ולפי זה מציע לדחות גם את תאריך העתקת החיבור משנת 1757 (כעדוּתו של ואן דורט) לשנת 1789. משכך, הוא טוען כי באזכורו של "דברי גד החוזה" בתחילת "דברי הימים" בין יתר החיבורים המקראיים שהגיעו מתימן להודו, יש לראות הוכחה לקדמותו ואמינותו. את קדמותו של

189 ובלשונו: "The man has proved upon investigation to be no small mystery. He is responsible, we believe, for a fictional chronicle. He may be responsible for a strange apocalypse, as well"

190 מרמורשטיין, איגרת.

191 בר אילן, ספרים.

"דברי גד החוזה" מבקש בר אילן להוכיח גם מתוכנו, כמו: שמות המקומות והאישים המוזכרים בו, המסורה המלווה לטקסט, נוסח המקרא שעמד לפניו, לשונו העברית, ועוד. את הוכחותיו הפילולוגיות של שכטר לקביעת זמנו של החיבור לימי הביניים, הוא דוחה בטענה כי "אינן מבוססות דיין והן סותרות את הכלל שאין להביא ראיה מן השתיקה", ושתיקת המקורות הקדומים ממילה כמו "חושים" או "גשמי" אינה הופכת מילים אלו בהכרח לבנות ימי הביניים. לאור נימוקים אלה ואחרים מסוג זה, הוא מגיע למסקנה כי "הספר נתחבר בארץ ישראל בין סוף המאה הראשונה עד המאה הרביעית לספ"ה". הוא נשאר בארץ ישראל עד המאה השמינית לספירה, ואז גלה לתימן יחד עם יתר החיבורים המקראיים המוזכרים בתחילת "דברי הימים". ספרים אלו נדדו מבעליהם מתימן להודו בערך בראשית המאה ה"ב.

בהמשך דן הכותב בחיבור "איגרת ריב"ז", לאור הרשום בתחילתו על מקורו מקוצ'ין. הוא מוכיח את זיקתו לקוצ'ין על יסוד "הקשרים הלשוניים הפנימיים" בינו ל"דברי גד החוזה". ולצורך כך מציג בטבלה כחמש עשרה ביטויים לשוניים המופיעים בשני החיבורים, מהם שאינם מוכרים ממקור אחר. הוא מציין כי "העובדה ששני מחברים נטלו אותם מקראות ושיבצום בספריהם מלמדת על זיקת גומלין ביניהם". את הזיקה בין החיבורים הוא מסביר בכך שמחבר "איגרת ריב"ז" הכיר את "דברי גד החוזה" והושפע ממנו, וזאת על יסוד ההוכחות שהביא בדבר קדמותו ומקוריותו של החיבור האחרון, לעומת ההוכחות הגלויות לזיופה ואיחורה של "איגרת ריב"ז". באשר לשאלה, מי חיבר את "איגרת ריב"ז", והאם "אותו מומר שהביא את האיגרת המזויפת לאמשטרדם (או לקוצ'ין) הוא גם האיש שחיברה"; הוא משיב: "שגם אם לא ניתן להוכיח בודאות מי היה מחבר הספר הנדון, לא היה זה ואן דורט", וזאת מכמה סיבות. הראשונה, "איגרת ריב"ז" יוצאת כנגד מיסיונרים, ואין זה סביר שאדם ייצא נגד עצמו ויכתוב חיבור המתיר את דמם של המסיתים, היינו דמו שלו. השנייה, מתרגומו של ואן דורט לקוראן שזוהה על ידי וינשטיין ניכרת חוסר שליטתו המספקת הן בהולנדית והן בעברית (הוא עזב בצעירותו את היהדות ואת העברית כשפת לימוד יום-יומית). השלישית, מכיוון שהוכח כי מחבר "איגרת ריב"ז" הכיר את "דברי גד החוזה" בעותק שהיה מצוי רק בקוצ'ין, הרי אין אפשרות לראות בואן דורט את המחבר. בהמשך, שולל בר אילן גם את האפשרות כי מפרשה הראשון של האיגרת – ר' אליעזר אשכנזי הוא גם מי שזייף אותה, וזאת מכמה טעמים. הראשון, פירושו של ר' אשכנזי מצומצם ורחוק מ"לכסות" את כל האיגרת. הוא השאיר דברים רבים סתומים, מן הסתם מפני שלא הבינם כיאות, ולכן קשה לראות

בו את המחבר. השני, ר"א אשכנזי לא יצא בקול גדול לספר לעולם כמה חשוב החיבור שגילה, כפי שהיינו מצפים מאחד שהמציא חיבור שיש לו הוד קדומים. השלישי, בין הפירוש של ר"א אשכנזי לאיגרת לא מתקיים "דיאלוג", מעין פירוש של ריא"ם על "קול סכל".

בשלב זה נמצא בר אילן קרוב מאוד לפתרון הבעיה, וכך הוא כותב:

ברם, האם אפשר שמזייף איגרת ריב"ז נקט אותה מתודה פסאודואפיגרפית וזייף גם את "דברי גד החוזה"? לכאורה, העובדות מרמזות על כך, שכן שני החיבורים הינם פסאודואפיגרפיים, שניהם נודעו לראשונה מקוצ'ין ומספר ביטויים משותף לשניהם. יתר על כן, ואן דורט שהיה מעורב בפרסום שני חיבורים אלו אולי אף היה מעורב בכתיבתם?

אך משום מה העדיף לדחות הצעה זו, בשל הטיעונים הבאים: הראשון, שתי היצירות רחוקות מאוד זו מזו. "האחת משקפת את ארץ ישראל ואת התנ"ך, [בעוד] האחרת חסרה זהות גיאוגרפית ואיכות ספרותית. קשה להניח שמי שמסוגל לחבר יצירה בעלת רמה כ"דברי גד החוזה" ישפיל את כשרונו לחבר את "איגרת ריב"ז" (וחילוף הדברים). השני, ואן דורט רק הודיע על מציאות "דברי גד החוזה", אך ספק רב אם הכירו. השלישי, אם נניח כי ואן דורט חיברו, נצטרך להניח כי הוא גם חיבר את יתר החיבורים החיצוניים הנ"ל (הרשומים ב"דברי הימים"), טענה שנראית מעבר ליכולתו של אדם אחד, מה עוד שהמיר את דתו בגיל צעיר וידיעותיו במקורות היו לקויות. הרביעי, צירוף של מחקרים נפרדים מחזקים את דברי המסורת הקוצ'נית על מוצאו הארצישראלי של "דברי גד החוזה", ולכן מתבטלת האפשרות שאת שני החיבורים הללו חיבר זיפן אחד.¹⁹²

בהמשך המאמר מבקש בר אילן לקבוע את מקום וזמן חיבורה של "איגרת ריב"ז" בקוצ'ין, עם בוא המיסיונרים הראשונים בראשית תקופת הכיבוש הפורטוגלי בהודו, וזאת על יסוד הטיעונים הבאים: נקודת הכובד לקביעת זמנו של חיבור זה היא אופיו האנטי נוצרי והאנטי מיסיונרי מחד, ותלותו בקוצ'ין מאידך. בקוצ'ין חיו נוצרים לצד

192 לכל הדין הנפתל הזה (אך המשמעותי ביותר) על היחס בין "דברי גד החוזה" ל"איגרת ריב"ז" הקדיש בר אילן מאוחר יותר במבוא המקיף לספר "דברי גד החוזה" (רחובות תשע"ה, עמ' 28) חצי שורה בלבד שהובילה בתוך סוגריים, בתוך הפרטים הידועים על מעתק החיבור ר"א אשכנזי, וזו לשונה: "אדם זה כבר נודע כמפרשו של החיבור 'אגרת רבן יוחנן בן זכאי' (שמחברו הושפע בעליל מדברי גד החוזה), ושם הוא מכונה 'אשכנזי', אך מעבר לכך אין עליו ידיעות נוספות".

יהודים דורות הרבה קודם בואם של הנוצרים הפורטוגלים, והידיעות על המגעים בין הנוצרים ליהודי קוצ'ין אינן מצביעות על איבה ותחרות, מעין הידוע באירופה, כי אם על שיתוף פעולה ואף אחווה. הוזה אומר, כי בקוצ'ין לא היה אפוא מקום לכתיבת חיבור אנטי נוצרי ואנטי מיסיונרי קודם בוא הפורטוגלים להודו בשלהי המאה הט"ו. מתחילת בואם הפעילו הפורטוגלים יהודים מומרים, ובנוסף על אלו היו מיסיונרים ישועים שפעלו בקוצ'ין במאה הט"ז. מאוחר יותר ידועים מיסיונרים דנים והולנדים שניסו להעביר יהודים על דתם. כל המומרים והמיסיונרים שביקרו או חיו בקוצ'ין יש בהם כדי לספק רקע והסבר לחיבור אנטי מיסיונרי שנמצא במקום. הרקע האנטי יהודי של הכיבוש הנוצרי – הפורטוגלי וההולנדי – בקוצ'ין הוא שסיפק כנראה את המניע לכתיבת החיבור. נוכח הסברה כי המיסיון הפורטוגלי (קתולי-ישועי) היה תקיף מהמיסיון ההולנדי (פרוטסטנטי) ובשל ההנחה כי קשה לראות בר"א אשכנזי את מחבר האיגרת, ניתן לצמצם את זמן חיבורה בין השנים 1500–1663.

באחרונה נדונה "איגרת ריב"ז" במאמרה של ח' טראוטנר-קרומן¹⁹³. בחלקו הראשון של המאמר דוחה הכותבת את סברתו של י"ד אייזנשטיין, ולפיו האיגרת עצמה "היא עתיקה מאד וקדומה בזמן, בעת שהיו עוד הנוצרים הראשונים מקורבין ליהודים עד שהיה מן הצורך להזהיר את בני ישראל להתרחק מהם. אמנם אין ספק שנוספו בה מאמרים וענינים הרבה אח"כ ע"פ הסוד ורמזים וג'ימטריאות"¹⁹⁴. באמצעות ניתוח המבנה והתוכן היא מראה שהאיגרת היא שלימה ומתחילת יצירתה עשויה מקשה אחת, בלא שום סימן לתוספת מאוחרת. הלשון והסגנון מעידים, לפי דעתה, שהאיגרת נכתבה בסביבות המאה הט"ו-ט"ז. מתוכנה נראה שהיא נכתבה לציבור שהיה נתון בעיקר תחת לחץ וחשש מסכנת שמד רוחני לנצרות, אך לא תחת איום ולחץ פיזי. היא חולקת על דעתו של מ' בר אילן, ולפיו ההקבלות הלשוניות בין "דברי גד החווה" ל"איגרת ריב"ז" מצביעים על השפעה וזיקה בין החיבורים. ולפי דעתה השוואות לשוניות אלו הן מקריות בלבד (מילים וביטויים שגורים מלשון המקרא), ואין בהן שום הוכחה לזיקה אמיתית בין החיבורים. את הצעתו של בר אילן כי האיגרת נכתבה בקוצ'ין בתקופת השלטון הפורטוגזי, היא דוחה בטענה כי הסגנון החריף נגד הנצרות אינו מתאים לקהילה זו שבתקופה הנ"ל נהנתה מעצמאות דתית ותרבותית. עם זאת, היא סבורה שהאיגרת אכן מאוחרת (לא לפני

193 טראוטנר-קרומן, חידת

194 י"ד אייזנשטיין, אוצר המדרשים, ניו יורק תרע"ה, כרך א, עמ' 214.

1500) וזאת על סמך צירופי לשון ומילים שאין למוצאם קודם לכן. לקראת סיום המאמר, מעלה הכותבת את האפשרות כי פתרון חידת האיגרת קשור בדרך כלשהי לאישיותו המסתורית של עמנואל יעקב ואן דורט – מגלה האיגרת, שכנראה מצא אותה באירופה והביאה עמו לקוצ'ין. לסיום היא מציעה את הערכה, ולפיה האיגרת נכתבה באירופה הנוצרית של המאה ה"ח, בכוונה להזהיר את הציבור היהודי מן התעמולה של המיסיון הפרוטסטנטי, אולי זה האגרסיבי של החוג בהאלה¹⁹⁵, העושה שימוש בתנ"ך בדרכים אפולוגטיות חדשות להפצת אמונתו השקרית בקרב היהודים. האיגרת מתאימה לפי דעתה להיכתב על ידי יהודי מאזור קהילות אה"ו, משם הועברה על ידי ואן דורט לקוצ'ין. אולם, עדיין, בכדי לקבוע את מקומה וזמנה של האיגרת בוודאות, ראוי להסתמך על טקסטים מתוארכים דומים, וכאלה טרם נמצאו. כך שלדעתה, תעלומת מקורה של האיגרת נותרת בעינה, בגדר חידה אשר רק היבטים מסוימים שלה מפוענחים.

המאמר היחיד שפורסם עד כה הדן במסקנותיו של מ' בר אילן בנוגע ל"דברי גד החוזה" הוא של א"א ליברמן¹⁹⁶. המאמר מתמקד בעיקר בבעיית המונחים והביטויים המאחרים המשוקעים בחיבור (כדוגמת: דומם, צומח, חי, מדבר; לח, יבש, חום, קור), ודוחה כל אפשרות להקדמתם עד למאות הראשונות לספירה. הוא דוחה את טענת בר אילן כי המחבר משתמש בלשון משנה, שאם כך, היו צריכים להימצא בו ביטויים שמקורם בלשון יוונית, וכאלה אינם מצויים כלל. בנוגע לתוספת הנו"ן במזמור "תהלה לדוד" – פסוק אותו רואה בר אילן כאותנטי, טוען ליברמן כי הוא נראה תלוש מן ההקשר של המזמור העוסק במידת טובו וחסדו של ה', ומבחינה זו הנו"ן שבנוסח תרגום השבעים נראה מתאים יותר ("נאמן ה' בכל דבריו וחסיד בכל מעשיו"). חריגותו של הפסוק בולטת גם מבחינת ההטייה לזמן עבר, בשונה מיתר הפסוקים המנוסחים בצורת זמן הווה. הוא טוען שאילו היה החיבור ידוע בזמן התלמוד היו חכמי התלמוד מודעים לכך, או לפחות להיעלמותו המסתורית של האות נו"ן. אך נראה כי הם חשו שמעולם לא נמצא פסוק כזה, ובניגוד למחבר "דברי גד החוזה" הם קשרו עובדה זו דווקא עם נפילתם של ישראל, ובוודאי לא עם נפילת אויבי ה'. מה שמוכיח לפי דעתו, כי הפסוק הוא מאוחר, ואינו חלק מנוסח המזמור המקורי. מסקנתו היא, כי התיארוך של בר אילן לחיבור מוטל בספק גדול. העובדה ש"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין נעלם מדיונם של חוקרי קוצ'ין כולם, ללא

195 ראה הערה 123.

196 ליברמן, שוב. נכתב כתגובה לבר אילן, זמנו.

יוצא מן הכלל, מלמד על יחסם המסויג אל החיבור. וכך יש ללמוד גם מהתעלמותם מיתר החיבורים הבדויים של ואן דורט. ולדוגמה, וולטר י' פישל הקדיש מחקר מיוחד ליצירתם הספרותית של יהודי קוצ'ין¹⁹⁷, אך לא ראה צורך אפילו להזכיר את "דברי גד החוזה", אף שהיה מקום לציין כי החיבור נעתק בקוצ'ין במאה ה"ח; וזאת ככל הנראה מהסיבה הפשוטה שלא זיהה בתוכנו ואופיו כל סמן קוצ'יני, ואולי אף ראה בו נטע זר בספריית החיבורים של יהודי קוצ'ין.

פרק אחד-עשר

לתולדות עמנואל יעקב ואן דורט

מעטות הן הידיעות שבידינו על קורות חייו של עמנואל יעקב ואן דורט, אשר לרוב נזכר רק בעקיפין, בעיקר בהקשר לחלק מן החיבורים ה"קדומים" ("איגרת ריב"ז" ו"דברי הימים") שנתגלו בעת ישיבתו בקוצ'ין.

תקופת נערותו בדורדרכט: יעקב ואן דורט נולד סביבות שנת 1720 בעיר דורדרכט (Dordrecht) אשר בפלך גולד (Gulich) שבצפון הולנד¹⁹⁸. בדורדרכט התקיימה באותן שנים קהילה יהודית קטנה וענייה שנוסדה בראשית המאה ה"ח עם התיישבותם של סוחרים יהודים מעמריך (מערב גרמניה), רוטרדם ואמשטרדם¹⁹⁹. ייתכן, כי החיים המבודדים בקרב אוכלוסיה נוצרית – שמטבעם, הגבירו את המגע החברתי בין יהודים לנוצרים – במיוחד בשנים המעצבות את אישיותו, הכשירו אפוא את הרקע בהמשך לחציית הגבול והמעבר מיהדות לנצרות²⁰⁰. לפי מקור אחד שימש ואן דורט בצעירותו כרב או "מלמד" בקהילה מסוימת²⁰¹.

198 אנקייטל, זנד אווסטה, עמ' 151.

199 התעודה הרשמית הראשונה המדברת על קהילה מאורגנת היא מתאריך 15 בדצמבר 1728. החתומים על התעודה התחייבו, בין היתר, לבקר בבית הכנסת בימי שני וחמישי וביום שבת. בתעודה נזכרים המלמד אליעזר הימן ומרכוס סלויס. האחרון פעל רבות לביסוס הקהילה, ואף הועמד בראשה בהוראת השלטונות. ב-1737 רכש עבור הקהילה חלקת אדמה לבית עלמין מידי מועצת העיר. שנתיים לאחר מכן רכש את בניין הספרייה העירונית, שהייתה חלק ממנזר לשעבר, לבית הכנסת (פנס, הולאנד, עמ' 223, ערך דורדרכט).

200 על יחסים חברתיים תכופים עם החברה הנוצרית כגורם להמרה, בעיקר בין יהודים שישבו במבודדים בקרב אוכלוסיה נוצרית, ראה: קדר, המשכיות, עמ' קסג-קסד.

201 דה לה רואה, עמ' 341. ייחוסם של מומרים יהודים כרבנים לשעבר, טעון בדיקה, ואין לקבל אותו כעובדה. ידוע לנו על מומרים רבים בתקופה הנדונה, בעיקר מבני המעמד הנמוך (מסוג הקבצנים

ההמרה לנצרות ותקופת לימודיו בגרמניה: הטבלתו הראשונה לנצרות היתה סמוך לשנת 1742 על ידי הכנסייה הקתולית בעיר אאכן (Aachen)²⁰², בקצה מערב גרמניה על גבול הולנד, כנראה, כשהיה מעוניין או בדרכו להתקבל אל אחת האוניברסיטאות בהולנד או בגרמניה.

עם הטבלתו לנצרות קיבל ואן דורט את השם "עמנואל", אשר נוסף לשמו היהודי המקורי "יעקב", ומאז והלאה נקרא בשני השמות יחד "עמנואל יעקב". כינוי הלוועזי היה "ליאופולד", ובחתימת שמו מופיעים שלושת השמות יחד לפי הסדר הזה: "לעאפאלד עמנואל יעקב פאן דארט". העובדה שבחר להשאיר את שמו היהודי הקודם "יעקב", מלמדת שגם לאחר המרתו בחר להמשיך לשמור על זהותו היהודית²⁰³. מכלל הנתונים המתבררים בפרקים הקודמים עולה, כי המרתו של ואן דורט לנצרות היתה למראית העין, לשם קידום והשתלבות בחברה הכללית, אך בתוך לבו המשיך לדבוק באמונת אבותיו.

הנודדים, שנהגו להציג את עצמם, בעת שפנו אל הנוצרים, כרבנים לשעבר. שלוחי המיסיון, מצדם, העדיפו לרשום בדו"חות שלהם פרטים על מעמדו החשוב של המומר כרב יהודי לשעבר, ובכך להבליט את השיגיהם. באוטוביוגרפיה של המומר גוטפריד זליג, שהתנצר בשנת 1738, מציין בכעס, שלעתים קרובות פגש "רבנים" מומרים כאלה, שלא היו מסוגלים לכתוב את שמם בעברית ללא שגיאה. על תופעה זו, ראה: קדר, המשכיות, עמ' קסב-קסג.

202 דה לה רואה, עמ' 341.

203 שימור השם או כינוי המשפחה היהודי בקרב המומרים היהודים אינו מעיד בהכרח על רצון לשמור על הזהות היהודית, אלא לעתים להיפך, להתפאר במוצאו היהודי ובבחירתו להתנצר. וראה לדוגמה נימוקו של המומר יוהנס איזק, בתוך: פרנקל-גולדשמידט, בשולי החברה, עמ' 634-633. אך דומה, כי מגמה זו היתה רווחת בעיקר בתקופות מוקדמות יותר ובאזורים מסוימים, שהמומרים היו מועטים יותר והגיעו מן השכבה הגבוהה של החברה היהודית, במיוחד כאשר הצליחו להגיע למעמד חשוב לאחר המרתם; אולם בתקופה הנדונה, במיוחד בגרמניה, כאשר תופעת ההמרה התפשטה וניזונה בעיקר מן הרבדים הנמוכים ביותר של החברה היהודית, בולטת יותר המגמה בקרב המומרים להצניע או להעלים לגמרי את מוצאם היהודי, בכדי להינצל מן הסטריאוטיפ השלילי שנוצר ליהודי המומר. על מגמה זו, ראה: קדר, המשכיות, עמ' קסח-קסט. יצוין, כי בין הדרישות שהציבו הפרנקיסטים בחודש אייר תק"ט (מאי 1759), כתנאי מוקדם לכניסתם לדת הנוצרית, מופיעה הדרישה: "שיקראו את שמם יהודית בשיתוף שם נוצרים היינו אנדרוי וועלולע" (מתוך: מז'ייקו, ערב רב, עמ' 164). על המשמעות החיובית בשימור השם היהודי אצל ואן דורט ניתן ללמוד מן הניסוח שבפתיחה ל"איגרת ריב"ו". ראה הערה 291. וכן מנוסח הקולופון ל"דברי גד החווה". ראה ליד הערה 381.

מאז שנת 1745 למד כצעיר עברית ושפות שמיות באוניברסיטאות שונות בהולנד ובגרמניה, ולאחר השתלמותו בתחום החל מלמד אחרים²⁰⁴. את עיקר השכלתו באותן שנים רכש באוניברסיטת אוטרקט (Utrecht)²⁰⁵, במרכז הולנד על גדות הריין, שבתקופה הנדונה שימשה מרכז חשוב ללימוד התנ"ך והשפה העברית, והודות לכך היוותה מוקד משיכה להבראיסטים פרוטסטנטים מאירופה כולה. בבית הדפוס שבציריך נדפסו אחדים מן הספרים החשובים בתחום²⁰⁶. בשנת 1752, מסיבה שאינה ידועה, החליט לעבור לכנסייה האוונגלית הגרמנית

- 204 פישל, חקירת, עמ' 240, הערה 66. על יסוד הנכתב עליו ברשימות החברה ההולנדית להודו המזרחית (ראה צייטוט בהערה 227).
- 205 לימודו המוקדם באוטרקט צוין ברישום התקבלותו כתלמיד באוניברסיטת לייפציג (הערה 209).
- 206 בשנת 1682 נדפס באוטרקט הספר "פילולוגיה יהודית" (Philologus Hebraeo Mixtus) מאת התיאולוג וההבראיסט יוהאן לאוסדן, ראש החוג לעברית באוניברסיטה המקומית, המתאר את חיי הדת ומנהגי היהודים, ומכיל ציטוטים רבים בעברית. בשנת 1705 נדפסה באוטרקט מהדורת התנ"ך המוגהת של המלומד הבלגי אלוארדוס ואן דר הוכט (המבוססת על נוסח המוגה של המדפיס עטיאש באמשרדרם בהשוואה למהדורת בומבייגי, סטפנוס ופלנטיין), שנתקבלה כמהדורת מופת. בשנת 1712 נדפס באוטרקט ספרו של הגיאוגרף והמזרחן ההולנדי אדריאן רלנדוס "העתיקות הקדושות של העברים הקדמונים" (Antiquitates Sacre Veterum Hebraeorum) העוסק בתיאור בנין בית המקדש, עבודתו וכליו, לאור מקורות מן המקרא, המשנה והתלמוד, המצוטטים בעברית. בשנת 1714 נדפס באוטרקט ספרו של הנ"ל "פלסטינה והמונומנטים העתיקים" (Palestine and the Ancient Monuments) המוקדש לידיעת הגיאוגרפיה של ארץ ישראל ותיאור המקומות הקדושים, לאור מקורות רבים מן המקרא, המשנה, התלמוד והמדרשים, המצוטטים בעברית. בשנת 1726 נדפס באוטרקט "מסכת סוכה מתלמוד בבלי" עם תרגום ללטינית מאת Tabernaculorum Festo. באוטרקט פעלה במאה הי"ז גם ההבראיסטית הידועה "חנה מרים שורמן" (Anna Maria Van Schurman), שהתכתבה בעברית מקראית עם רבנים ומלומדים יהודים. יהודים הותרו להתיישב באוטרקט רק בשנת 1789. אך איסור המגורים בעיר לא חל על תלמידים באוניברסיטה המקומית, בה למדו רפואה סטודנטים יהודים רבים, וקיבלו תואר דוקטור. באוניברסיטת אוטרקט שימשו גם מספר יהודים "רבנים" כיועצים מקצועיים לפרופסורים ללשונות עתיקות ותיאולוגיה. ביניהם נזכר יעקב בארנטס כהן, שקיבל בשנת 1718 זכות עירון. האיסור לא חל גם על משומדים. פרטים נוספים על חיי היהודים בעיר ראה: פנקס, הולאנד, עמ' 164–162.

(תנועה בתוך הנצרות הפרוטסטנטית)²⁰⁷. הסיבה למעבר זה קשורה, ככל הנראה, לניסיון נוסף מצדו לזכות במשרת הוראה כלשהי בתחום התמחותו²⁰⁸.

207 דה לה רואה, עמ' 341.

208 מעברים מסוג זה, של מומרים יהודים בתקופה הנדונה, בין הזרמים השונים של הנצרות, היו דבר שבשגרה, והם קשורים תמיד – כמו עצם החלטתם להתנצר – לניסיון כלשהו מצדם לזכות בתפקיד או במשרה השייכים לאותו זרם נוצרי; כך שהטבילה החוזרת שימשה עבורם לא יותר מאשר "כרטיס כניסה" ואמצעי להשתלב בהודמנויות החברתיות והכלכליות החדשות שנמצאו תחת שליטת אותו זרם ספציפי שפעל באזור. על תופעה זו כבר העיר המשכיל ולקינד הורביץ, וכתב: "העוברים מן היהדות לדתות אחרות עושים זאת פשוט למען טובת הנאה בת חלוף או כדי להשתמש ממרות ההורים, או למען הגירושין, ההכנסה, המשרה וכו'. הראיה לכך היא, שעל פי רוב הם עוברים לדת השלטת. יהודי לא ייהפך לנוצרי באיסתאמבול, או לקאתולי באמשטרדם, או לפרוטסטנטי בפאריס" (בתוך: גולדברג, המומרים, עמ' 18). מעבר מן הכנסייה הקתולית לכנסייה האוונגלית בגרמניה, כמו זה של ואן דורט, נעשה גם על ידי המומר Johann Burchardt, שבשנת 1735 התנצר בבאמברג לקתוליות, ולאחר מכן עבר בפזורה לכנסייה האוונגלית (שווט, חילופי, עמ' 182). מאותה התקופה והסביבה ידוע לנו גם על מקרה הפוך, של מעבר – מטעמים תועלתיים – מן הכנסייה הפרוטסטנטית לכנסייה הקתולית, כמו זה של המומר היהודי, ממוצא גרמני, בשם אנטאני גליק-זעליק, שהמיר את דתו לנצרות קודם לשנת 1771. לפי ש' איידלברג, "תחילה קיבל עליו את הדת הפרוטסטנטית, כרוב המומרים בזמנו. מעברו לקתוליות ולמנוח סאלם נבע כנראה מטעמים כלכליים" (איידלברג, מומר במנוח). מעבר מן הכנסייה הפרוטסטנטית לקתולית מטעמים תועלתיים ידוע גם מתולדות חייו של המומר חואן יוסף היידק (לפנים בישראל: משה לוי) מן העיר גונצנהאוזן הסמוכה לקלן בגרמניה, שהמיר את דתו בלונדון בשנת 1779 (רות, דון חואן; ביינארט, חואן יוסף, עמ' קעב). כמאתיים שנה קודם לכן נקט בדרך זו גם המומר יוהנס איזק מהעיר וצלר הסמוכה לפרנקפורט דמיין, שנטבל על ידי כוהן דת פרוטסטנטי בשנת 1546 במרבורג ובסיוע הלנדגראף הפרוטסטנטי החל לומד את השפה הלטינית כדי להכשירו להיות מורה לעברית. אך כאשר בעקבות מלחמת שמלקלדן ונפילת הלנדגראף בשבי הקיסר, הגיע איזק לעיר לובן שבברבנט, עבר לכנסייה הקתולית כדי לשמש פרופסור לעברית באוניברסיטה הקתולית המקומית. בהמשך חזר שוב לפרוטסטנטים והפך לאויב מושבע של הקתולים (פרנקל-גולדשמידט, בשולי החברה, עמ' 632–629). גם על המומר אנטוניוס מרגריטה, בנו של ר' שמואל מרגליות רבה של רגנסבורג, ישנה עדות כי תחילה המיר לדת הפרוטסטנטית ולאחר עבר לקתולית (שם, עמ' 647).

אצל בני המעמד הנמוך יותר בקרב המומרים היהודים בתקופה הנדונה (מסוג הקבצנים הנודדים), שימש המעבר מכנסייה אחת לשנייה, הודמנות חוזרת לקבלת המענק הכספי שהיה ניתן בשעת הטבילה על ידי סנדקי הטבילה ויתר הנוכחים בטקס. ועל כן נמצאו מומרים, אשר ניסו

ב-3 למרץ 1753 נרשם ואן דורט כתלמיד באוניברסיטת לייפציג (גרמניה). הוא מופיע ברשימת התלמידים שהתקבלו למוסד באותה שנה²⁰⁹, בשם: *Leopold Emmanuel Jacob van Dort*. בלייפציג הרחיב את התמחותו בשפות שמיות בכלל ובעברית מקראית בפרט, וקיבל תואר דוקטור.

לאחר סיום חוק לימודיו בגרמניה הוא חזר לארץ מולדתו – הולנד. ב-5 בנובמבר 1753 הוא נמצא באוסנבריק (Osnabrück)²¹⁰, כנראה בדרכו חזרה להולנד. באותה שנה עמד בקשר עם המלומד הפרוטסטנטי יוהאן מיכאל ואן לוואן מלינגן (Lingen), הוגה דתי ומדיני גרמני שהטיפ לסובלנות דתית (להלן).

הוראת הלשון העברית והתנ"ך בסמינרים תאולוגיים ובאוניברסיטאות היתה למקצוע מועדף בקרב מומרים יהודים יודעי ספר באירופה של המאה הי"ח, ושימשה עבורם אמצעי קל ונוח להשתלבותם המהירה בחברה ובתרבות הנוצרית החדשה, לביסוס מעמדם האישי והחברתי, ובעיקר הזדמנות להטבת מצבם הכלכלי²¹¹. אולם ההיצע

לנצל מנהג זה ככל האפשר, על ידי כך שנטבלו במרמה פעמים אחדות, במקומות שונים, לאותה הכנסייה ולכנסיות אחרות. במקרה אחד נטבל יהודי חמש פעמים בזה אחר זה. על תופעה זו, ראה: קדר, המשכיות, עמ' קסב; שוחט, חילופי, עמ' 177, 192.

באוטוביוגרפיה של המומר גוטפריד זליג היינמן מחבל סאכסוניה שבגרמניה, שהתנצר בשנת 1738, מציין ככעס, כי הכיר מומרים "אשר ידעו למנות כמעט את כל הנימוקים אשר עשויים היו לשכנעם באמינות הנצרות, ובכל זאת נתגלו לבסוף כצבועים רמאים" (בתוך: קדר, המשכיות, עמ' קסג). כמו כן, בסקירתו של הנס יואכים שפס על תולדות חייו של המומר היהודי יוהאן קמפר (לפנים בישראל: משה בן אהרן כהן מקרקוב), שנטבל לנצרות בשנת 1696 בשוויינפורט שבגרמניה וכיהן כהבראיסט באוניברסיטת אופסלה בשוודיה, מצטט מתוך כרוניקה שנשתמרה בארכיון של שוויינפורט המתפארת כי "המומר החדש, לא זו בלבד שהוא מלומד, אלא גם מאמין באמת באמונתנו החדשה, דבר נדיר בימינו אלה" (בתוך: אסולין, המרת דת, עמ' 425).

209 Erler, Georg: Die juengere Matrikel der Universität Leipzig, 1559 – 1809, Band 3: Wintersemester 1753 – Sommersemester 1753, Leipzig, 1909, p. 68. לצד כל אחד מן השמות ברשימה זו נרשמה אות אחת לסימון מוצאו של הסטודנט. לצד שמו של ואן דורט נרשמה האות S, המהווה קיצור של המילה Saxony, המסמנת את מוצאו מהולנד.

210 דה לה רואה, שם.

211 מימי לותר ואילך גברה התעניינות הנוצרים במומרת ובשפת התנ"ך. מלומדים שונים החלו מעיינים בספרי הדת והפילוסופיה של היהודים וקוראים בהם בלשונם המקורית – הלשון העברית. לידיעת השפה העברית נזקקו גם חוקרי הלשונות הקלסיות, שראו בה שפת מפתח חשובה להבנת השפות

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

1752 Rector Joh. Fridericus Maio, Prof. Publ.				
		Nomina Inscriptorum	Patria	Locus ubi perit
46.	B. 16. Dec.	Neuber, Johannes Henricus	Magdalen.	Lipz.
	S. 18.	Eberhard Christianus	Altona.	-
	A. 22.	Hoffmannus Henricus Gottlieb Na.	Leichenfeld.	-
	S. 2. Jan.	de Knebel, Philippus, Dass.	Essex Magd.	-
		de Freygenfels, Johannes Baptista	-	-
48.	15.	Popp, Johann Casparus	Frankf.	-
	A. 1.	Stigitz Gottlieb Ludovicus	Nürnberg.	-
	P. 11.	Holm Georgius	Nordh.	-
	S. 18.	de Lathorst, Johannes Fridericus	Ep. Schick.	-
	22.	Mylus Carolus Henricus	Clenden.	-
50.	19.	Grohmann Henricus Ludovicus	Cuthen.	-
	24.	Koenig, Samuel Traugott	-	-
	A. 1.	ab Einsiedel, Curt Henricus	Ep. Bopf.	-
		ab Einsiedel, Alexander Abraham	-	-
	26.	Walspurger Wilhelmus Fridericus	Quindorf Bf.	-
52.	1. Jan.	Seufferlus Daniel Fridericus	Alldorf Bf.	-
	22.	Schneider Joh. Gottlob Mathysalem	Leipzig Bf.	-
	P. 19.	Klein, Johannes	Leipzig Bf.	-
	A. 14.	Maisner Johannes Carolus	Leipzig Bf.	-
	26.	Comes de Brühl, Alafius Fridericus	-	-
53.	A. 1. Jan.	Döber, Christianus Fridericus	Frankf.	-
	S. 2.	van Dorl, Leopoldus Immanuel Jacob	Altpfort.	-
	A. 7.	Grosserus Fridericus Gottlieb	Leipzig.	-
	A. 1.	Adler Augustus Adolphus	Leipzig Bf.	-

רישום התקבלותו של ואן דורט כתלמיד מן המניין באוניברסיטת
לייפציג, בתאריך 3 למרץ 1753 (שורה שלישית מלמטה)

למשרות אלו עלה בהרבה על הביקוש, והמומרים נאלצו להיאבק קשות כדי לזכות בהן²¹². בנוסף, לימוד השפה העברית מפי מורים יהודים (לשעבר) נתפס באותן השנים, בעיקר בגרמניה, כאילוץ וכורח המציאות, בהעדר מורים נוצרים מוכשרים הבקאים בנבכי "השפה העברית המתה". מצב זה העלה את הצורך להכשרת מומחים נוצרים להוראת העברית²¹³, מה שהביא בעקבותיו לצמצום ניכר במשרות הפנויות ליהודים

השמייות, שעוררו עניין בקרב חוגי המשכילים בגרמניה. העיסוק בתנ"ך ובעולם המקרא הפך לאחד היסודות התרבותיים המרכזיים ביותר בקרב העמים הפרוטסטנטיים, ובראשם גרמניה. הפנייה הגוברת למקורות העבריים ולשפה העברית והעיסוק השיטתי בהיסטוריה העברית ("הבראיוס") היתה לתנועה מרכזית ורבת חשיבות, והיא הקיפה מאות מלומדים "הבראיסטים" באירופה כולה. במחצית השנייה של המאה השמונה עשרה היו הנסיכויות הגרמניות למרכז של חקר כתבי הקודש בכלל, ו"הברית הישנה" בפרט. מלומדים גרמנים בני התקופה פרסמו מאות מחקרים על התנ"ך ועל העם העברי הקדום. בתרבות האינטלקטואלית האירופית של המאה הי"ח היה לכנסיות תפקיד מכריע, ורבים מהחוקרים החשובים היו תאולוגים. כך הפך העיסוק בתנ"ך במאות הי"ז והי"ח ליסוד תרבותי משותף בין יהודים לנוצרים, בעיקר פרוטסטנטים. על בסיס הקשר שיצרה מורשת התנ"ך בין הנצרות ליהדות מצאו מומרים יהודים רבים בתקופה הנדונה הזדמנות להיטיב את מצבם הכלכלי, ולפלוס לעצמם דרך בחברה הנוצרית החדשה. מומרים יודעי ספר ולשון אלו נתקבלו כמורים ומורים לספרות ולשון עברית במוסדות תיאולוגיים, והגיעו למעמד נכבד. חלקם הועסקו כמעתיקים או מתרגמים של ספרים עבריים בספריות של האוניברסיטאות. על עיסוקם של מומרים יהודים במקצוע הוראת העברית ראה: איידלברג, בין מומרים, עמ' 25–27; פרנקל-גולדשמידט, בשולי החברה, עמ' 649, הערה 118; קדר, המשכיות, עמ' קסז; שוחט, חילופי, פרק תשיעי.

212 קדרי, המשכיות, עמ' קסז. הוא מוסיף, כי המפסידים בתחרות זו התפרנסו מהוראתה של השפה העברית באופן פרטי, אך לא היה זה מקצוע מכניס.

213 באמצע המאה הי"ח נמצאו לימודי העברית במגמת ירידה מסוימת בקרב חוגי הסטודנטים באוניברסיטאות הגרמניות. בניסיון להתמודד עם בעיה זו פרסם התיאולוג והמזרחן הידוע יוהאן דוד מיכאליס [1717–1791] מאוניברסיטת גטינגן בשנת 1757 אסופת הרצאות העוסקת בשאלת האמצעים ללימוד והבנת "השפה העברית המתה". אחת הסוגיות הראשונות להן נדרש מיכאליס בספר היא לימוד עברית מפי מורים ומתוך ספרים יהודיים. הוא מצייך כי בקרב ההבראיסטים הראשונים היתה רווחת הדעה שבכדי להבין את השפה העברית ולחלצה מתרבותה העמוקה יש ללמוד אותה דווקא מפי היהודים "שינקו אותה עם חלב אמם ושימרו את הרוח והמנהגים של העברים הקדמונים". אלא שלטענתו, היהודים כיום אינם תואמים לתיאור זה – העברית אינה שפת אמם, אלא "הם לומדים אותה באופן שאינו שונה מאתנו". שפת אמם המקורית אינה אלא שפה אירופית משובשת. מנהגיהם של העברים הקדמונים אבדו לגמרי מצאצאיהם היהודים החיים

המומרים. עובדה זו עשויה להסביר, את הצורך של ואן דורט, בתור יהודי מומר המחזיק בתואר דוקטור לשפות שמיות מטעם אוניברסיטת לייפציג היוקרתית, לכתת את רגליו ברחבי גרמניה והולנד, בחיפוש אחר משרת עבודה פנויה להוראת העברית; ואת מוכנותו לנדוד לשם כך עד לסרי לנקה הרחוקה שבקצה יבשת הודו (להלן).

תעמולתו האנטי נוצרית של ואן דורט על רקע הרחבת הפעילות המיסיונרית בארצות אירופה בכלל, והתגבשות התנועה השבתאית-נוצרית (פראנקיסטית) בפולין, בפרט: גורם נוסף שסייע לקידום מעמד המומרים היהודים היה ייסוד מרכזי המיסיון בארצות אירופה המערבית, בעיקר בגרמניה ובאנגליה, בסוף המאה הי"ז ובתחילת המאה הי"ח²¹⁴. פעילי המיסיון הכירו בתועלת שניתן להפיק מן המומרים היהודים – הודות להיכרותם המקדמת עם מקורות וערכי היהדות, וידעתם בנוסף לעברית גם את שפת האידיש – לצורך הפצת התעמולה הנוצרית בקרב אחיהם לשעבר, ולשם כך תמכו בהם תמיכה כספית ודאגו לסדר עבורם מקומות תעסוקה בכנסיות ובאחוזה שהיו בבעלותם²¹⁵.

בפרקים הקודמים הראנו, כי המגמה העיקרית מאחורי פעילותו הספרותית הבדויה של ואן דורט, שבין היתר הביאה ליצירת החיבורים "דברי גד החווה" ו"איגרת ריב"ז", היתה דווקא לצורך תעמולה אנטי נוצרית ואנטי מיסיונרית שהחל מנהל אז בחשאי, כתגובת נגד לתעמולה הנוצרית שהחלה מתגברת באותן השנים בכל רחבי אירופה, באמצעות שליחי המיסיון. פעילות תעמולתית זו התרכזה בעיקר סמוך לנסיעתו להודו בשנת 1754, והיא כוונה הן ליהודים (באמצעות "איגרת ריב"ז") – להזהירם מפיתוי ההמרה לנצרות, והן לנוצרים (באמצעות "דברי גד החווה") – בכוונה לנטרל מעט את שנאתם ואיבתם הכבושה כלפי העם היהודי.

קריאה ב"איגרת ריב"ז" שנכתבה סמוך לאותה שנה, המכילה פנייה נרגשת ל"קהל יהודי רומא" להיזהר מפיתוי ההמרה לנצרות וקריאת עידוד לשמירת התורה והמצוות בדרך המסורה והמקובלת מדור לדור, מראה כי היא נכתבה בנימה אקטואלית, בתגובה

באירופה. ומשכך, נחשבים בעיניו היהודים למורים גרועים, שאינם יודעים עוד את מובנה של השפה העברית שהם מעבירים מדור לדור. על דעתו של מיכאליס כלפי היהודים בני זמנו ודימויים כמייצגי העברים הקדמונים, ראה: אילני, החיפוש, פרק שביעי, עמ' 185 ואילך.

214 על כך בהרחבה ליד הערה 123.

215 איידלברג, בין מומרים, עמ' 26.

לחשש ספציפי מהמרה לדת של קהילה יהודית מסוימת בגולה. עיון בספרות ההיסטוריה של התקופה באירופה מראה, כי באותן שנים בדיוק החלה להתגבש בפולין התנועה השבתאית-נוצרית (לימים בהנהגתו של יעקב פראנק), שבאופן חשאי כבר החלה לבדוק את האפשרות לעבור לדת הנוצרית – תכנית שיצאה לפועל באופן גלוי כעבור שנים ספורות (1759), עם המרתה לנצרות בפומבי של הכת הפראנקיסטית כולה יחד עם מנהיגיה.

הקשר ההדוק בין תעמולתו החשאית האנטי נוצרית של ואן דורט לתכנית ההמרה ההמונית שהחלה מתגבשת בקרב מנהיגי התנועה הפראנקיסטית בפולין באותן שנים מתברר מתוך מכתב – מתאריך 5 בנובמבר 1753 – שנשלח מאת ואן דורט עצמו בעת שהותו באוסנבריק (בדרכו חזרה מגרמניה להולנד) אל המלומד הנוצרי יוהאן מיכאל ואן לוואן (Johann Michael von Loen) בלינגן. במכתבו זה, מדווח ואן דורט לנמען על פנייה שקיבל מאת אציל פולני, הטוען כי בידו מכתב בקשה מיהודים רבים בפולין שמעוניינים לעזוב את היהדות ולעבור לדת הנוצרית, אך אינם יודעים באיזה זרם בנצרות לבחור. לפיכך, הם פונים באמצעותו אל ואן דורט, בתור יהודי משכיל שהמיר את דתו, בבקשה לסייע להם בתהליך המרתם ולכוון אותם לכנסייה הנוצרית "האמתית". במקביל מדווח ואן דורט בדרך אגב (באותו מכתב) על קבוצה אחת, שבה, על פי מידע שהתקבל מפולין, מספר גדול של רבנים שהיו נוטים לנצרות, אישרו את האמונה בשילוש ובמשחיות ישו; ושליח מטעמם כבר מתכונן לנסוע בקרוב לדנציג ולאמשטרדם, בכדי לפרסם את הכרזתם²¹⁶.

השמועות על התכנית המתגבשת לתנועת המרה יהודית המונית בפולין, שבמשך השנים הבאות הפכו לגלויות לכל, נסכו בקרב הקהילייה הנוצרית באירופה תקווה לפתיחת עידן עולמי חדש, ועידוד לחידוש הפעילות המיסיונרית בקרב היהודים, שעד כה היתה כמעט עקרה וכל עמלה נשא הרוח²¹⁷. על רקע זה כתב ואן דורט את "איגרת ריב"ו", שנועדה להוות משקל נגד לתעמולה הנוצרית ולאווירת השמד שהחלה מנשבת כתוצאה מעליית הפראנקיזם.

בהמשך מכתבו הנ"ל של ואן דורט אל המלומד ואן לוואן, הוא מציע לו – בעקבות

216 תוכן המכתב מצוטט בתוך: דה לה רואה, עמ' 342–341. המחבר אינו מציין את המקור המדויק לידיעה זו. פרטים נוספים בפרשייה זו נדונו לעיל פרק ו.

217 בלבן, לתולדות, עמ' 203–202.

הפנייה שקיבל מפולין – לתרגם את ספרו Die einzige wahre Religion ("הדת האמתית היחידה") לעברית. בספרו זה, שפורסם לראשונה בגרמנית כשנתיים קודם (לייפציג 1750), מטיף ואן לוואן לסובלנות דתית ולשלום ואחוזה בין העמים, ברוח ההומניזם הפרוטסטנטי. לשם כך, הוא קורא, בין היתר, למהפכה דתית ומרד נגד הכנסייה הקתולית ועקרונותיה.

הסברה נותנת, כי ואן דורט זיהה את המניע האמתי שעומד מאחורי פנייתם של מנהיגי התנועה השבתאית-פראנקיסטית בפולין להמיר את דתם לנצרות, והוא הרצון להמשיך לחיות את חייהם בהפקרות הידועה באין מפריע²¹⁸ ובעיקר להינקם מאחיהם היהודים שנזאפי נפשם²¹⁹, וכפי שאכן התברר בסופו של דבר כעבור כשנתיים (כאשר

218 ראה על כך עדות ר' אברהם משאריגראד, "מעשה נורא בפאדאליע" (בתוך: בלבן, לתולדות, עמ' 297–298): "ונסעו איזה מהם הראשים שבהם אלישע [שור] שר"י וחבריו אל הבישוף מקאמניטץ ואל דוכס מפאווילטש, והשיגו אצלו חירות, שידורו תחת ממשלתם ויחסו בצל כנפיהם והרשום שיחזיקו באמונת ש"ץ שר", ולא ידאגו מאומה מן היהודים הנאמנים לה' שלא ירדפו אותם, ולא יעכבו אותם מלנהוג מנהגם, בהפרת דת משה ויהודים, והעברת חק עולם, להתיר להם עריות בפרהסיא, ולהחליף נשותיהם כדת ש"צ שר"י כנודע. נגד זה הבטיחו כשישימו חפצם, להפוך היהודים למינות שלהם ח"ו, אזי ילכו הם עמם כלם אל אמונת הנוצרים והיו לעם אחד. באופן זה נאות להם הבישוף והדוכס הנ"ל, לתת להם כל חפצם אשר שאלו על ההבטחה הנ"ל. אך זה גילו להשרים הנ"ל בסוד ובחשאי...".

219 בספרו "לתולדות התנועה הפראנקית" הקדיש מ' בלבן עמל רב לברור המקור לעיקר השלישי שהציגו דוברי התנועה הפראנקיסטית בוויכוח הפומבי הראשון שהתקיים בחודש יוני 1757 בקמניץ, המכיל את האשמה נגד התלמוד שכביכול מסית לפגיעה בגויים (שם, עמ' 143–141), וכן לבירור המקור לטענה השביעית שהעלו הפראנקיסטים בוויכוח הפומבי השני שהתקיים בחודשים יולי-ספטמבר 1759 בלבוב, המכילה את האשמה נגד היהודים שכביכול משתמשים בדם נוצרים לחג הפסח (שם, עמ' 250–246), שהפכה כאילו לאחד מעיקרי האמונה של הפראנקיזם – מהיכן ומדוע צפה פתאום טענה זדונית זו ומה היו הסיבות שהמריצו את הפראנקיסטים להטיל על אחיהם היהודים אשמה נוראה זו תיכף ומיד עם החלטתם הסופית להתנצר. הנ"ל סבור כי המקור לטענה זו אינה ביוזמתם האישית של הפראנקיסטים, מתוך שאיפת נקם, אלא בדרישת הכמרים הקתולים בפולין שהיו בטוחים כי היהודים משתמשים בדם נוצרים לחג הפסח וכי מקור הרעה הזאת הוא בתלמוד, וכעת בהזדמן להם שעת כושר מוצלחת כזו, החליטו לנצל אותה לבירור הדבר לאשורו, והם אשר העלו את הנושא לדיון בוויכוח הלבובי. דעתו בעניין נתקבלה על ידי ג' שלום, התנועה, עמ' 117–118. אולם, בחינה אובייקטיבית של כלל המקורות המוסמכים מן התקופה העוסקים

הפכו לנוצרים קתולים והחלו במסע רדיפה אכזרי נגד יהודי פולין, ולכן ראה לנכון לתרגם עבורם את ספרו החדש של ואן לוואן לעברית, הקורא נגד השחיתות המוסרית שהתפשטה בקרב הנוצרים באירופה, ונגד השנאה והאיבה כלפי בני הדתות האחרות שהיתה לנחלת הכנסייה הקתולית, על בסיס הטענה כי "הדת האמתית היחידה" של הנוצרים יסודה במוסר האנושי הטבעי ובאהבת הבריות.²²⁰

בפרישיה זו תבחר, כי מקורה של עלילה מרושעת זו מתחילתה היתה ביוזמתם של מנהיגי התנועה הפראנקיסטית, שיוזמו ויכוחים אלו בעצמם, מתוך רצון להתריס נגד היהדות התלמודית ובעיקר להינקם מאחיהם היהודים על מסע הרדיפות, הגירושים והחרמות שניהלו נגדם במשך השנים שקדמו לוויכוחים הפומביים ולהחלטה הסופית לעבור לדת הנוצרית, ולשם כך נקטו בנשק ההסתה הנוצרי-מסורתי ובעל הפוטנציאל ההרסני והמכאיב ביותר של עלילת הדם. תכלית זו מופיעה בצורה גלויה ומפורשת בפנייתם הרשמית הראשונה של הפראנקיסטים מתאריך 20 בפברואר 1758 אל הארכיבישוף לובינסקי בבקשה לקבלם תחת כפי הנצרות (שם, עמ' 201–200): "לא הרעב, לא הגירוש ממעונותינו, לא התפוצה בגולה עוררנו לפרוד זה ולאחורנו עם הכנסייה הרומית... אך חסד אל מיוחד יקראנו ממחשכים לאורה. לא נוכל איפוא לבלתי שמוע בקול אלהים כאבותינו מקדם. ברצון נצא חוצץ תחת דגל הצלב הקדוש, ובקשתנו מאת כבוד חסדו לתת לנו שדה למלחמה שנית עם אויבי האמת, להוכיח גלוי מכתבי הקודש את דבר התגלות האל בגוף אדם, עניו בעוון כל האדם, הצורך באחדות כללית באלהים, וגם להוכיח את רשעתם וכפירתם, תאותם לדם הנוצרים שאין כמוהו אף בעובדי אליילים, רציחתם ושמושם בו". אליעזר מאזיראן, ממנהיגי הפראנקיסטים, אמר לר' חיים הכהן ראפאפורט, רבה של לבוב, בסיום הויכוח על הטענה השביעית, בלעג של זדון: "חיים, הנה לך דם תחת דם! אמרת להתיר דמינו, הנה גם לך דם תחת דם" (שם, עמ' 265). רושם דומה עולה גם מן הפנייה המוקדמת שלהם לואן דורט בשנת 1753 לסייע להם בתהליך המרתם, ומן היוזמה שלו לתרגם עבורם את ספרו של ואן לוואן, המטיף לסובלנות ואחוזה ברוח ההומניזם. בתמימותו האופיינית, ניסה כנראה ואן דורט, באמצעות תרגום הספר הנ"ל, לשדל אותם לסגת מן הרעיון להתחבר לכנסייה הקתולית, צעד שעלול לגרום להפיכתם לאויבים מושבעים של העם היהודי. המרת דת של יהודים מתוך נקמה בקהילתם או במשפחתם היתה מאורע שכח בפולין של המאה ה"ח (בלבן, לתולדות, עמ' 81).

דה לה רואה סבור כי הסיבה שהקשר בין הכת השבתאית בפולין לבין אנשי המיסיון האוונגליים בגרמניה לא הביא בסופו של דבר לתוצאה המיוחלת (קרי, המרתם לנצרות האוונגלית), היא בגלל תעמולתם ההומניסטית של ואן לוואן ואנשיו, שניסו למשוך את היהודים ההם לתוך רשתם (דה לה רואה, עמ' 240).

בהקשר זה ראוי לציין את המכתב מיוני 1759 הנושא את הכותרת "פנייה ידידותית ליהודים" שפורסם על ידי מטיף והוגה דעות אלמוני בכתב העת האנגלי Gentleman's Magazine.

ביקורו באנגליה: מתוך מסתו התעמולתית "חלום בריטאניא" ניתן להעריך כי סמוך לשנת תק"ג (1753) שהיה במשך תקופה מסוימת באנגליה²²¹. באותה שנה נחקק על ידי הפרלמנט הבריטי "חוק ההתאזרחות" שנועד להרחיב את זכויות היהודים, ובישר את פתיחתו של עידן חדש בחיי היהודים באנגליה. תקוותם של היהודים נכזבה כאשר כעבור כשנה בלבד בוטל החוק, עקב התקוממות ההמון הנוצרי שיצא בהפגנות סוערות כנגד האפשרות למתן אזרחות, בטענה שהדבר יביא לסוף הנצרות באנגליה. ביטול החוק גרם למפח נפש ואכזבה גדולה בעיקר בקרב בעלי המעמד והעשירים בקהילה היהודית, ובעקבות כך החליט הבנקאי המפורסם שמשון גדעון, ועמו אחרים מבני המשפחות המיוחסות (לופז, ריקרדו, דה־ישראל), לגדל את בניהם כנוצרים. את מסתו הנ"ל חיבר ואן דורט, ככל הנראה, בלונדון בעת שהחלו הפגנות ההמון הנוצרי בדרישה לבטל את חוק ההתאזרחות החדש²²². באמצעות פרסום ה"חלום" האפקולפטי, שנכתב כביכול בידי מלומד נוצרי והמכיל אזהרה לתושבי הממלכה הבריטית שלא לפגוע בזכויות

המכתב עוסק בהשערות תאולוגיות בדבר החזרת העם היהודי לארצו לפני השלב האחרון של הגאולה, ומבטיח כי היהודים – אחרי שיצטרפו לכנסייה הפרוטסטנטית – יועברו לארץ הקודש בספינות אנגליות. הכותב מביע את אכזבתו על החלטת הפרנקיסטים לעבור לכנסייה הקתולית, ופונה אליהם לשוב מהחלטתם ולאמץ את האמונה הפרוטסטנטית: "הופתעי לקרוא כי כמה אלפי יהודים בפולין ובהונגריה שלחו לאחרונה לבישוף הפולני של גנוין [=לובינסקי] ובישרו לו על רצונם לאמץ את האמונה הרומית־קתולית [...] אם אתם אכן מתחילים לחשוב כי הדת הנוצרית היא דת האמת, אם אתם מאמינים כי המשיח כבר בא בפעם הראשונה, במצבו המיוסר, אמצו את הדת הפרוטסטנטית, את הנצרות האמתית המסורה לנו בברית החדשה, ללא המסורות המסולפות והתוספות וכוונות הזדון של האפיפיורים, שעיוותו כליל את האמת והשחיתו את הנצרות הקדמונית" (מתוך: מצ'ייקו, ערב רב, עמ' 169–168). סגנון הדברים מתאים בהחלט לשיטתו ותפיסת עולמו של מיכאל ואן לואן, שעשה סמוך לאותן השנים באנגליה, ויש יסוד סביר להניח כי הוא שפרסם את המכתב.

221 בתחילת ה"חלום" ניתן תיאור לדרדור שחל במצב החינוך באנגליה באותן השנים: "ועתה איך הורדת את עצמך במצולות העבדות שהיא עבדות הגוף וכל מחשבותיכם מחשבות זימה המה וחשקתם כל מיני חישוק שלא לצורך, איך הורגלתם והותמדתם בניכם השתייה שלא כדת ושללא לצורך, כאלו הצמייתם מחמימות האש של גיהנם, גם נמצא בכם זיפנות וכל מיני שקרים, והגדולים וקטנים מהם אינם נזוהרים". תיאור כזה מתאים להיכתב על ידי אדם שנוכח בעצמו באנגליה בתקופה הנדונה, ולפי מראה עיניו התרשם לשלילה מן הרמה המוסרית הירודה של תושביה.

222 ראה הנאמר שם: "ובכן לא תתורו אחרי לבבכם הרם ולא תעזו את פניכם, ואל תטריפו נפשיכם

היהודים, קיווה ואן דורט להשפיע על דעת הקהל ברחוב האנגלי, אך הדבר לא הביא לתוצאה ממשית²²³. דומה, כי הפרשה חוללה מפנה אצל ואן דורט וסימנה מבחינתו את תחילת המאבק האישי שהחל מנהל בחשאי נגד האמונה והדת הנוצרית (בעיקר הקתולית) – בה זיהה את שורש האנטישמיות האירופית – אותה חווה על בשרו עוד מצעירותו.

כאמור, באותה שנה בדיוק עמד ואן דורט בקשר הדוק עם הוגה הדעות הפרוטסטנטי יוהאן מיכאל ואן לוואן והציע לו – בעקבות פנייתם החשאית של מנהיגי התנועה הפראנקיסטית לסייע להם בתהליך המרתם לנצרות – לתרגם את ספרו "הדת האמתית היחידה" לעברית, ככל הנראה, בכוונה להראות להם כי בנצרות האמתית לא ימצאו את מבוקשם (התרת הרצועה והפקרות מוסרית), ובעיקר לנטרל את שנאתם ואיבתם הגדולה כלפי אחיהם היהודים. קריאה בתוכן "חלום בריטניא", שנכתב במקורו באנגלית ונועד להשפיע על דעת ההמון הנוצרי באנגליה בזמן הפגנות המחאה הסוערות נגד "חוק ההתאזרחות", מראה כי היא נכתבה כולה ברוח ההומניזם הפרוטסטנטי בהשפעת ספרו החדש של ואן לוואן. להלן קטע לדוגמה מתוך ה"חלום", המתאר את הופעתו של ישו בחלומה של החווה, ואת קריאתו הנרגשת לאומה הבריטית:

ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה נשמע קול רב באנחה וגניחה וכולם יחד יעידון יגידון על כל הדברים האלה, ומקול גניחה מהמון רב ההוא נבהלתי ופחד ואימה חשיכה נפלה עלי, והסתרתי את פני ונתתי את עיני למטה בקרקע עד שנתישבה דעתי עלי, ואז אשא עיני אל המקום ההוא והנה המראה ההוא נעלמה מעיני, ואראה והנה במקום שנראית המראה הראשונה משם נתגלה בלהבת אש זוהר יפה נחמד למראה ותאווה הוא לעינים, ומהזוהר ההוא האירו עיני והוסר ממני כל מיני עצבות ויגון ולבי שמח בקרבי, ובתוך הזוהר ההוא נתגלה דמות איש אחד [=ישו] ואור פניו מזהיר כזוהר הרקיע, והכרת פניו ענתה שהוא מושלם בכל המידות הטובות אהוב הוא למעלה ונחמד למטה ודעתו מעורבת עם הבריות להפיק רצון איש ואיש, והאיש ההוא נתן עיניו על האי של בריט"אניא וגנוחה גנח ובקול רחמנות התחיל לדבר כדברים האלה לאמר, בריט"אניא, ואתה לו

באפיקם, וכי יתחמם לבבכם יכמרו רחמיכם אל עני ואביון יוצאי ירך יעקב, ותתנהגו עמם במדת החסד והרחמים".

223 עבודת הבילוש שערכתי בגנזי הספרייה הבריטית במטרה להתחקות אחר הדפס כלשהו מ"חלום בריטאניא" ששרד, לא הביאה לשום תוצאה.

שמעני ארץ החסד ברוכה את מכל העמים אשר סביבותיך שמע נא לדברי האפיס"טילים [רומ"אנוס י"א עד סוף כי הם תלמידי הנוצרי] ועל פיהם התעוררו לאהבת האמת באהבת עולם, ואל ישיאוך דברי שוא ושקר מהאנשים אשר דתם כליל לאי"שים [=הקתולים²²⁴] נגד הנוצרים נכונים, שהם מחטיאים אותך נגד דת האמיתית של הנוצרים אשר יסודה אהבת אנשים וההטבה עם הבריות, ומתק הלשון והרחמנות, והלא שמעתה וגם ידעתה שהיהודים לא הודו במשיחם ולא קבלו אותו, ומפני חטאיהם גלו מארצם ונתפזרו בין האומות, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסם ולא געלם לכלותם, ובכל צרתם לו צר, כביכול הקב"ה, ואין בעל הנס מכיר בניסו שעושה להם בכל עת בשעת דוחקם עד עת בוא פקודתם לטובה, ובין כך מה ה' שואל מכם כי אם שיתנהגו עמכם באהבה ורחמנות בכל מקום אשר הפיצם שם.

קריאתו ההומניסטית-פרוטסטנטית של ואן דורט היתה בוודאי מן השפה ולחוץ, ואינה משקפת את אמונתו ודעתו האישית, וכפי שניתן להיווכח מתוך "איגרת ריב"ז" שנכתבה על ידו כשנה לאחר מכן, המעידה כאלף עדים על מחברה שהיה כופר באמונה הנוצרית מכל וכל ושנא אותה ואת המדיחים לה בכל נפשו, ובכל מאודו הטיף לשמירת התורה והמצוות בדרך המסורה מחז"ל.

נסיעתו להודו ותקופת ישיבתו בקוצ'ין: לאחר שעזב את בריטניה שב להולנד, ומשם הפליג להודו בתחילת הקיץ של שנת 1754 (תק"ד). מטרת הנסיעה להודו היתה לשם קבלת משרת הוראה בסמינר התיאולוגי החדש שהוקם אז בצ'יילון – סרי לנקה על ידי השלטון ההולנדי. בהמלצת מנהלי הסמינר או באי כוחם בהולנד הוא קיבל אישור להצטרף לנסיעה, ללא תשלום, עם אחת מספינות החברה ההולנדית להודו המזרחית שהפליגה מאמשטרדם לקוצ'ין²²⁵. אישור הנסיעה התקבל בתאריך 25 למרץ 1754 (בניסן תק"ד), ומופיעים בו גם אשתו וילדיה של ואן דורט²²⁶. האישור מתועד ברשימות החברה ההולנדית מאותה שנה השמורות בארכיון בהאג²²⁷.

224 הביטוי "אשר דתם כליל לאישים" מתייחס לכנסייה הקתולית, מצד מרכיביה האליליים, דוגמת פולחן הקדושים ומרים הבתולה.

225 ואן טרוסטנבורג, הכנסייה, עמ' 516.

226 במקור (תרגום): "כולל ביתו, אשתו, מורשים [להצטרף] כנוסעים באחת מספינות החברה באמשטרדם". זהו האזכור היחיד של משפחתו שמצאנו ברשימות היסטוריות מן התקופה.

227 Nationaal Archief, den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), Inventaris

25 Nov 1964

Strophomena

Aan feest kerstcheis, om, ingevolge het Edict van Prussia
op een der physisch van de kanis van Stroom moet worden aan
geteld, met een rang, gege en bezage van Indien bezoeken der
medel te moeten vertrouwen, moet geen ander af feest op
Prussia betreft indien geplaatst. —

St. Omer

Een Repede's ferman heeft van Dordt, geteekend van Der-
 vrecht, dat van jaar tot jaar op dezelfde plaatsen en omvang,
 ten in Dordtland te vinden is, wordt in de fabrieken en
 fabrieken tekenen tekenen tekenen, om tekenen tekenen,
 groen alle affigant met een der fcheep, van de kousen tekenen,
 van transport en helpde, na fcheep te mogen tekenen,
 met aanfchrijving aan't fcheep tekenen tekenen, om van
 poveren te tekenen der tekenen in't fcheep tekenen, op
 fcheep, na tekenen van tekenen, geteekend te maken. —

4. 12. 21

Aan A. J. Schmal, Advocaat te Rotterdam,
 in zake des als Extra-Dienaar te dien van Justitie, my behelven
 Nu by het reglement aan hem gecommitteerd te twee halve pypen, of
 omme een of twee in totaal, my als dit aan een ygen in totaal met
 Zij naar Rotterdam te varen vermenen, welk op 't fult en pypen,
 te die end minder met my vermenen, dat in effect te gecommitteerd,
 te twee pypen van twee halve pypen, of twee omme een ygen
 of twee, dat voor met twee pypen. —

L. A. Humphrey

den Friend van Buisson, en van Merin, genaamt *Agapetes*,
dat 12 Jaaren, met t'wonderbaarlijk schip de keizer van

רישום נסיעתו של ואן דורט מאמשטרדם לקוצ'ין בתאריך 25 למרץ 1754
(ב ניסן תקי"ד), בתוך רשימות החברה ההולנדית להודו המזרחית

ואן דורט הגיע לקוצ'ין כנראה בסוף שנת תקי"ד או בתחילת שנת תקט"ו (1755). בתקופת ישיבתו בקוצ'ין שארכה כשנתיים (תקט"ו–תקט"ז) הוא עסק בתרגום חיבורים שונים לעברית, בעיקר כאלו העוסקים בתולדות הדתות. תרגומים אלו נערכו לפי בקשתו והזמנתו של מנהיג הקהילה, הסוחר והדיפלומט, הגביר החכם, ר' יחזקאל רחבי, אשר נודע בחיבתו הגדולה לספרים ובעיסוקו בתחומי ידע שונים, ובעיקר בהתעניינותו בתולדות הדתות. מבין החיבורים שתרגם בתקופה זו עבור ר' יחזקאל רחבי הגיעו לידינו התרגומים הבאים: 1] תרגום "הברית החדשה", 2] תרגום הקוראן, 3] תרגום חיבור על הדתות בהודו (הינדואיזם ובודהיזם), 4] תרגום ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה מאמסטרדם נגד הכומר מרוואן, 5] תרגום ספר "שארית ישראל" – "ספורי קורות ישראל אחר היוסיפון", מאת ר' מנחם מאן אמלאנדר, אמסטרדם תק"ג²²⁸.

בתקופת ישיבתו בקוצ'ין "התגלו" באמתחתו החיבורים "איגרת ריב"ז", "דברי גד החווה", "מגילת אחשורוש" ו"חלום בריטאניא". ארבעת החיבורים נעתקו בקוצ'ין בשנת תקט"ז (1756), עבור ר' יחזקאל רחבי, בידי שליח ירושלים ר' אליעזר אשכנזי. מלבד "איגרת ריב"ז" נשתמרו כל יתר החיבורים בכתיבת ר' אליעזר אשכנזי הנ"ל בקובץ שבכתב יד קמברידג' 20. 1. 00. מנוסח השער של הקובץ ניתן להבין, כי ואן דורט כרך בין החיבור "דברי גד החווה" ל"מגילת אחשורוש", כאשר טען כי מצא את שניהם בגנזי הספרים העבריים העתיקים השמורים בספריית הותיקן ("הנחש האדמוני"). מן הפתיחה ל"איגרת ריב"ז" אנו למדים, כי גם עליה נטען מצד ואן דורט שנמצאה בגנזי הספרים שבעיר רומי. ההשוואות וההקבלות הרבות בין תוכן ולשון "איגרת ריב"ז" ל"דברי גד החווה" מוכיחות כי שניהם התחברו מתוך מניעים דומים ולשם מטרות זהות – העברת מסרים אנטי נוצריים לשם חיזוק האמונה היהודית, הדגשת מעלת העם היהודי

nr. 127, 25 Maart 1754, Scan 524. להלן תרגום הקטע הרלוונטי המתייחס לאישור זה: "ליאפולד עמנואל יעקב ואן דורט, יליד דורדרכט. מאז שנת 1745 למד כצעיר עברית ושפות מזרחיות במקומות ואוניברסיטאות שונים בגרמניה, ולימד. כולל ביתו [=ילדיו/רכושו], אשתו, מורשים [להצטרף] כנוסעים באחת מספינות החברה באמסטרדם, ללא תשלום, להפליג לצ'יילון [=סרי לנקה], עם מכתב שלוח [מאת מנהלי החברה באמסטרדם] לממשל שם, לקבל את האישור הנ"ל כמורה לסטודנטים בסמינר בקולומבו, לאחר בחינת [הממשל] את אופן התאמתו".

228 ראה תיאורם של חיבורים אלו בהרחבה בפרק ג.

על פני יתר האומות, קריאת עידוד לשמירת תורה ומצוות, ואזהרה מפיתוי ההמרה לנצרות לשם שיפור תנאי החיים וכאמצעי להשתלבות וקידום בחברה הכללית.

בסרי לנקה (ציילון): בשנת תקי"ז (1757) עזב ואן דורט את קוצ'ין ועבר לקולומבו²²⁹, בירת סרי לנקה, שהיתה מרכז השלטון ההולנדי בהודו הכבושה²³⁰. בקולומבו נמצא הסמינר התיאולוגי החדש עבורו נשלח להודו מטעם החברה ההולנדית להודו המזרחית. הסמינר השתייך לכנסייה הרפורמית ההולנדית.

בסוף אותה שנה ביקר בקוצ'ין המלומד הצרפתי Abraham Hyacinth Anquetil²³¹, שהיה במהלך מסעו בארצות המזרח במסגרת מחקרו על הדת הזוראסטריית. הוא ביקש לברר פרטים על תולדות הקהילה הסורית הנוצרית בקוצ'ין ועל תולדות הקהילה הנוצרית שבקראנגאנור (Cranganore). לשם כך פנה לפקיד המועצה ההולנדית בקוצ'ין, בשם Van Vechten, והוא יעץ לו לפנות אל יהודי מומר ממוצא הולנדי בשם Van Dorts, אשר מקרוב נתמנה פרופסור לתיאולוגיה בסמינר בקולומבו, שבוודאי יוכל לסייע לו רבות. הוא מעריך אותו בתור אדם מלומד בעל ידע רחב ומקיף בנצרות, בדתות המזרח, ובשפות שמיות ואסייתיות. בעקבות המלצתו הוא שלח אליו מכתב, כתוב בלטינית, ובו שאלות בנושאים שונים. תשובתו של ואן דורט, שנשלחה מקולומבו בתאריך 22 לפברואר 1758, היתה כתובה בלטינית והכילה פרטים וידיעות על דת ההינדואיזם²³². למכתב צורפו לוחות אלף-בית של מספר שפות מזרחיות, וביניהן טאמילית²³³.

באותה שנה מסר ואן דורט לידי מרקלס בלס, פקיד החברה ההולנדית להודו המזרחית, כשהיה בדרכו להפליג חזרה להולנד, חיבור נוסף מפרי עטו בשם "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, המכיל כביכול קטעים נבחרים, מתורגמים להולנדית, מתוך כרוניקה היסטורית עתיקת יומין השמורה בגנזי יוסף חליגואה נשיא הקהילה היהודית בקוצ'ין. אך מכיוון שיהודי קוצ'ין – ובכללם ר' יחזקאל רחבי חתנו של יוסף חליגואה – לא הכירו מעולם את החיבור, גם לאחר ביקורו של ואן דורט, אנו באים למסקנה שחיבר אותו רק אחרי שעזב

229 הסיבה שהתעכב בקוצ'ין במשך כשנתיים ויותר אינה ברורה. אך הסברה נותנת לתלות עיכוב זה בהחלטת המושל ההולנדי בסרי לנקה על אופן שיבוצו המתאים בתכנית הלימודים של הסמינר.

230 בין קוצ'ין לקולומבו, שבחופה המערבי של סרי לנקה, תחת השלטון ההולנדי, התקיים קשר תמידי.

231 הוא הגיע לקוצ'ין ביום האחרון של השנה הלוועזית 1757.

232 אנקייטיל, זנד אווסטה, עמ' 151–152; פישל, חקירת, עמ' 240.

233 ראה למעלה ליד הערה 332.

את קוצ'ין והגיע לקולומבו, באותה שנה. הסברה נותנת כי באמצעות חיבור "היסטורי" נאמן זה²³⁴, ביקש ואן דורט להביא לידיעת העולם הנוצרי (ואולי גם היהודי) את דבר קיומם של חיבורים מקראיים "קדמונים" השמורים בגנזי היהודים בקוצ'ין, מתוך כוונה לתת גושפנקא ואישור לאמינותו של "דברי גד החוזה", ואולי של חיבורים פסאודו-מקראיים נוספים (המוזכרים באותה רשימה) שבדה מלבו ולא הגיעו לידינו; וכל זאת במטרה להביא לפרסום תוכנו האנטי נוצרי, שבוודאי עשוי היה לגרום לשערוריה גדולה בקהילייה הנוצרית, בעיקר הקתולית – שנואת נפשו של הכותב.

בשנת תק"ח (1758) נתמנה ואן דורט לפרופסור ללימודי עברית ושפות שמיות מטעם הסמינר התיאולוגי הנוצרי בקולמבו, והחל לעסוק שם בהוראת השפה העברית. מינויו התבטל כעבור כשנתיים (1760), עקב החלטת המושל ההולנדי לבטל את לימוד השפה העברית מתכנית הלימודים²³⁵.

האזכור האחרון של ואן דורט הוא מאוקטובר 1760, בין האישים שהשתתפו בהלווייתו של רוברטוס קרמר, משרי המועצה ההולנדית בסרי לנקה²³⁶.

234 כעדותו בפתיחה לחיבור: "רשום בה הכל מימי מלך הושע בן אלה... עד היום הזה משנה לשנה באמונה ובעדות הנשיאים והרבנים אשר הנהיגו ואשר הורו ליהודים, ושמרה כל עת תחת יד הנשיא המושל בם".

235 פישל, חקירת, עמ' 241.

236 קמפבל, סקירה, עמ' 14.

פרק שנים-עשר

אחריתו של ואן דורט והפרשייה העלומה על כת סודית יהודית-נוצרית באמשטרדם

הידיעה האחרונה שהגיעה אלינו על ואן דורט היא משנת 1760 [תק"כ] בסרי לנקה, ומכאן ואילך אין אנו יודעים עליו מאומה, מה שמותיר מקום לשאלות חשובות ומסקרנות, כגון: האם לאחר שאיבד את משרתו האקדמית בסמינר התיאולוגי בסרי לנקה נותר להשתקע בה, או שמא חזר לארץ מולדתו – הולנד? כלום המשיך לעסוק בחשאי בהפצת תעמולה אנטי נוצרית בדרכים נפתלות מסוג זה, או שמא נתייאש מכך? לעת עתה אין בידינו תשובות ברורות לשאלות אלו, מחוסר ידיעות מוסמכות על צעדיו הבאים של ואן דורט משנה זו ואילך. אך קשה לחשוב על טיפוס פעלתן ונמרץ כמוהו, הנמצא בשיא אוננו ומרצו (בפתח העשור החמישי לחייו), שימשיך לבלות את מיטב שנותיו באי נידח בחוסר מעש.

מסיבות שונות מצאתי לנכון ולקשור את ואן דורט לפרשייה עלומה וסבוכה נוספת הנוגעת בקו המחבר בין היהדות לנצרות, שמוקד ההתרחשות שלה הוא ראשית שנות השבעים של המאה הי"ח באמשטרדם. המכוון להתכתבות חשאית שהתנהלה משנת 1772 [=תקל"ב] ועד קרוב לשנת 1780 [=תק"מ] בין נציג אלמוני של כת יהודית-נוצרית סודית שפעלה כביכול באמשטרדם לבין הכומר בורגמן, שהיה מראשי הקהילה הלוותרנית בלונדון. האחרון הביא בסוד הדבר את ידידו הכומר לטרוב, איש הכנסייה המוראבית בלונדון, שניסה לערב בעניין אנשי כנסייה ומיסיון נוספים. המכתבים המקוריים שנתקבלו מנציג הכת בהולנד אבדו, אך קטעים נבחרים מתוכם צוטטו במכתביו של לטרוב השמורים עד היום בארכיון של "עדת האחים המוראביים" (die Herrnhuter Brüder). קטעים אלו תורגמו בידי לטרוב לאנגלית מתוך המכתבים המקוריים של נציג הכת שהיו כתובים בשפה הגרמנית. הם פורסמו לראשונה במאמרו של המזרחן גוסטב דֶלְמַן שנדפס בשנת 1890 בלייפציג בכתב העת המיסיונרי-גרמני שלו "זרע לתקווה"²³⁷.

במכתביו של נציג הכת הסודית ניתנה סקירה כוללת על תולדותיה, עיקרי אמונתה ומטרותיה של הכת. התיאור ה"היסטורי" שנמסר על תולדות הכת מראשיתה, אינו אלא אוסף של בדיות ושקרים שאין להם כל יסוד מציאותי²³⁷. אך היותר חשוב ומעניין

237 דלמן תירגם את הקטעים בחזרה מאנגלית לגרמנית, ולאחר שערך אותם בצורת מכתבים, טען כי העתיק אותם מתוך המכתבים המקוריים שהיו לנגד עיניו. על כך ראה: מצ'ייקו, אלמנטים, עמ' 26–27. הציטוטים והסיכומים של המכתבים מובאים כאן מתוך מאמרו של ליבס, כת סודית, עמ' 214–216.

238 והרי הן בקצרה (לפי תרגומו וסיכומו של ליבס): ראשיתה של הכת בשנות השמונים של המאה ה'יז', שאז חשב ה' להושיע את עמו, ונגלה לכמה צדיקים בפולין, ביהמיה ותורכיה בחלומות ובקולות מן השמים. ראשון לאלה בחשיבותו היה הרב "מגלה עמוקות" מפינטשוב. שלושה צדיקים אחרים, שהם ר' חי חיון מקונסטנטינופול, ר' סנדר ממורביה ור' קרופקר מפראג, נצטוו בחלומותיהם ללכת אל הרב הנזכר, ובדרך נס נודמנו שלושתם יחד בביתו ביום תשעה באב. הארבעה עסקו שם בשאלת מצבו של עם ישראל, עד שבהוראת קול מן השמים טבלו עצמם בשם האב והבן ורוח הקודש. החכמים חזרו לקהילותיהם, ועסקו שם בסתר בלימוד הנצרות ובהפצתה.

בפראג, מקום שהיו בו כה הרבה ראשי ישיבות ולומדי תלמוד, פעלה רוח הקודש בעוצמה רבה במיוחד. ברכה לעולם נפוצה משם. האחים [=חברי הכת] היו כה מלוכדים, בפראג כמו במורביה, עד שמסרו נפשם זה בעבור זה. ר' חי חיון, שחזר ונסע לקונסטנטינופול, ראה אף הוא ברכה בעמלו. אבל מאחר שהשטן השתמש באותה תקופה בשבתי צבי ורע שוב ושוב טעויות בדרך, לא יכול [חיון] להשיג הרבה. גם בפראג ובמורביה גברה ידה של מגפה זו [השבתאות]. חסידי שבתי צבי נרדפים היו, אבל האחים סבלו אותם, כי היהודים ראו בהם שותפים של אותם אנשים בגלל דרך חייהם המיוחדת וחיי השיתוף שלהם. באותה תקופה אסור היה להעז ולשאל אדם בענייני תשועת נפשו. אבל בכל זאת, שני צעירים – ר' חיים אשכנזי, שהיה אחר כך רב בקרויץ שבהונגריה, ור' מאיר אייזנשטאט, חברו של הנ"ל, לימים רב באייזנשטאט – חטפו אפילו אז נפשות מקרב חסידי שבתי, והשיבו אותם אל המלה הנושאת חיים. לשני אלה היתה ברכה בעמלם.

הכת הסודית גדלה ופרחה למרות קשיים גדולים, הקשורים בין היתר בתנועה השבתאית שקמה לה למוקש. הרב "מגלה עמוקות" נטה אז למות, ולפני מותו ניבא שייוולד במשפחתו ילד בשם "יהונתן" שעתיד לעשות תשועה גדולה בישראל. באותה שנה נולדו במשפחת בעל "מגלה עמוקות" מאה ילדים בשם זה, ובהם גם "יהונתן" בן נכדו ר' נתן מפראג. כשהיה אביו בדרך לטקס ברית המילה שלו פגש כומר גוי בשם מסינגר, ולאחר ששוחחו ביניהם על תשועת ישראל, נתלווה הכומר לר' נתן והטביל את הילד לנצרות. הכומר מת ביום הטבילה, והקהילה שפחדה מעלילה נאלצה לשחד את הרשויות לקבור אותו בשקט. ר' נתן גידל את הילד יהונתן ושמו עליו כעל בבת עינו, שכן האמין כי לילד זה נתכוונו דברי זקנו בעל "מגלה עמוקות". ר' נתן ישב באותה עת על

מבחינתנו, כפי שנראה להלן, הוא המצע האידאולוגי של הכת ומטרותיה, ובעיקר המסקנה העולה למעשה בנוגע למהות הפעילות המיסיונרית הרצויה בקרב היהודים, וכן בנוגע ליחס כלפי המרה לנצרות של יחידים או קבוצות בגלוי.

לפי דברי נציג הכת, ראשיתה של הכת הסודית בשנות השמונים של המאה ה"ז, בעקבות התגלות שמימית אל אחדים מצדיקי הדור והוראה להתחיל ולאמץ את עיקרי האמונה הנוצרית בסתר. קבלת האמונה הנוצרית בסתר דווקא, הוסברה בכך שהדבר נחוץ לשם השליחות הנוצרית (המיסיון) אל קהילות ישראל, וכן שלעם ישראל ולתורתו עדיפות על הגויים, וקבלתו את ישו הנוצרי צריכה לבוא מתוך העם ולחול על כולו מתוך שכנוע פנימי מלא ובלב שלם, ולא בדרך של המרת יחידים, שלרוב איננה נקייה מבקשת טובת הנאה מן החברה הנוצרית השלטת. לאור זאת מוקיע הכותב את שבתי צבי וממשיכי דרכו (בעיקר הפראנקיסטים) ומציג אותם כרמאים ושלילי השטן, מכיוון שבחרו בדרך ההפוכה וקיבלו עליהם את הנצרות הקתולית באופן רשמי ובפרהסיה. לפי אמונת חברי הכת, מלכותו של ישו קרובה להתגלות, ולשם כך צריך העם היהודי

כיסא רבנות זקנו בעיר פינטשוב, ומשם ביקש ללכת לארצות האונגליות [=הפרוטסטנטיות], אבל ה' רצה אחרת, והוא נקרא לכהן ברבנות העיר אייבשיץ שבמורביה ושם נפטר. יהונתן גדל באייבשיץ עם אמו, שהכירה בשכלו החריף והעבירה אותו לפראג, שם עשה רושם חזק על כל ראוהו ושומע דרשותיו. הכל הבינו כי זה הילד שהתנבא עליו הרב בעל "מגלה עמוקות", ובמלאת לו ארבע עשרה שנה גילו לו שנטבל לנצרות. הנער החל להטיף בלהט לפני חברי הכת, ובין היתר הוכיח אותם על שאינם מקיימים את טקס לחם הקודש ואינם לומדים את תורת הנצרות הטהורה – הפרוטסטנטית. לשם קיום דרישה זו יצא ר' יהונתן לארצות הפרוטסטנטים, לעיר המבורג, מקום קרובי אשתו. בדרכו שהה בלייפציג ושם למד ב"גימנסיום" את תורת הנצרות הלותרנית הטהורה. שם קיבל את לחם הקודש מדיאקון ושמו סטפנוס, שהיה למורהו. מכאן ואילך נתחדש מנהג לחם הקודש בכל תפוצות הכת – באמשטרדם, בפראג, במורביה, בהונגריה, בפולניה, במספר מקומות בגרמניה, ואף בתורכיה. מלייפציג הלך יהונתן להמבורג, עם ידידו מיכאלוס, שהה שם שמונה עשר חודשים. בשהייתו שם עשה נפשות רבות לנצרות, ואלה האמינו, שיראה ברכה רבה יותר בזקנותו אם ימונה לרב ראשי של המבורג. אך לשוא. השטן שהניע את עטו של ר' עמדן גרם בכך נזק רב. מכאן חזר שוב ללייפציג, והוסמך על ידי שלושה אנשים יראי אלהים (מיכאלוס, סטפנוס וזקן צדיק נוסף עלום שם) להיות "מורה בישראל". משם עבר לפראג ויסד שם את עקרונות "הכנסייה הנוצרית בישראל". בשעת מיתתו הרשה רק לשניים ממקורביו להיות נוכחים, והוא מת כשמלות השילוש הנוצרי על שפתו. הוא ביטא אותן בנוסח זה, הכתוב במכתב בעברית באותיות גרמניות: "אחד יחיד ומיוחד המתייחד בשורש הנעלם ברזא דאין סוף".

להתנצר – אך להישאר כקהילה עצמאית נפרדת – והתנצרותו עתידה להחזיר בתשובה שלמה את כל העמים.

הדרך להצטרפות חברים חדשים אל הכת נעשית, לפי דברי הכותב, בהדרגתיות ובזהירות יתירה, על מנת לוודא שכוונתו ואמונתו של אותו האדם אכן שלמים והחלטתו להתנצר נובעת ממניעים "טהורים". לאחר שעמד במספר מבחנים המפורטים במכתב²³⁹, מלמדים אותו חברי הכת הוותיקים בהדרגה את יסודות האמונה הלותרנית "טהורה", עד שיימצא ראוי לקחת חלק בכינוסי הכת. לשמירת הסודיות והחשאיות המוחלטת של הכת נקבעו מספר כללים נוקשים: חבר שנתגלתה נצרותו אסור לו לקחת חלק מכאן ואילך בכינוסי הכת. בני הכת נדרשים להישבע בכניסתם שלא יגלו את סודם לשום נוצרי גוי, אלא אם כן המורה הראשי מוצא לנכון להרשות זאת.

בכינוסי הכת החשאיים נאמר נוסח תפילה ייחודי לישו, המכיל אזכור של אמונת הכפרה באמצעות דמו השפוך, ובקשה על בני ישראל הקרובים אליו יותר משאר העמים, שישבו מחטאיהם ומטעויותיהם באמצעות חסד האל. התפילה מזכירה את העתיד המזהיר הצפוי לעם ישראל, ואת ניצני הגאולה והתשובה שהחלו נראים בעולם זה כחמישים שנה, וכן את סבלותיהם של בני הכת ואת מסירותם הרבה.

אחד המכתבים ממועין לחבר הכת בשם שמעון פ', לאחר שפנה אל אחת מכנסיות הגויים שבמערב. שמעון זה, מותקף באריכות ובמלים חריפות. הוא מואשם בבגידה ובמכירת עיקרי האמונה וישו הנצלב בעד כסף ויתרונות חומריים. יתרונות אלה לא נתממשו בסופו של דבר, ועל כך מביע המכתב שמחה לאיד. כדי לשוב אל הכת על שמעון לחזור בתשובה ולהתקבל תחילה באחת הקהילות היהודיות הרשמיות. גם הנוצרים שקיבלוהו והכומר שהטביל אותו מותקפים כאן קשות מתוך הטלת ספק בנצרותם.

239 והרי עיקרם (לפי תרגומו של ליבס): חברי הכת לוקחים אתם אחד מספרי הוויכוח האנטי נוצריים המפורסמים, כדוגמת "ספר נצחון" או "ספר חיזוק אמונה", ושוחטים לפני המועמד את הטענות הכתובות שם, בהבליעם אנחה נסתרת המופנית אל המושיע. אם המועמד אינו מחריף ומגדף, משווים לפניו את הברית החדשה לברית הישנה. אם ראו ברכה בעמלם, מתקדמים הם לקראת אמונת השילוש והכפרה באמצעות כריסטוס. אחר כך ממתנינים שלושה חודשים, ואם האיש עומד באמונתו, שלושה אנשים מטבילים אותו בסתר. אחר כך מלמדים אותו בהדרגה את יסודות האמונה הלותרנית עד שהוא נמצא ראוי לקחת חלק בכינוסי הכת, למעט תפילה "אבינו שבשמים". רק בשלב מאוחר יותר, כשהאיש עומד בכל המבחנים, הוא מקבל את לחם הקודש.

המכתב האחרון נשלח מאת נציג הקהילה היהודית-נוצרית באמשטרדם אל הכומר הלוטרני בורגמן בלונדון. חלקו הראשון מוקדש להתנצלות על איחור התשובה, ובהקשר זה מתוארות התלאות שעברו על הכת בחודשים האחרונים, בהן בגידה של מספר חברים, שנתפתו על ידי השטן והמירו דתם לקתוליות, ומותו של אחד החברים, ידידו הקרוב של כותב המכתב שבילה חודשים ארוכים ליד מיטתו, והוא מאריך בסיפור חסידותו של הנפטר ודבקותו בנצרות. אולם חלקו העיקרי של המכתב הוא הבעת התלהבות על כינון הכת ועל דרכה, בניסיון להדביק את הכומר בורגמן בהתלהבות זו. הכותב מבקש מבורגמן כי יראה בעיניו פקוחות של נוצרי מאמין את החשיבות העצומה של הכת בגאולת האנושות ותיקון העולם, כאשר סמוך לתחילת נפילתה של "הזונה מבבל" – הכנסייה הקתולית שזועזעה בעקבות הרפורמציה, נולד ישו מחדש בתוך עמו – העם שגרם לו ייסורים כה גדולים בחייו וכפר בו במשך מאות בשנים. נוסף על ההכרה בחשיבותו של התהליך הזה מבקש הכותב מן הכומר שיכיר גם בנכונות דרכה המיוחדת של הכת, הנוהגת לפי הוראות "מייסד הכנסייה שלנו", שקיבל את הדברים בגילוי ישיר מלמעלה. בעיקר מנסה הכותב לשכנע את הכומר שעל חברי הכת להישאר יהודים ולשמור את נצרותם בסתר, ולעמוד באחריותם לתשועת "אחיהם לפי הבשר", שכן התנצרותם הקרובה תביא את הגאולה הכללית.

ניסיונותיהם של הכומר בורגמן ושל אנשי כנסייה אחרים שהובאו בסוד העניין, להתקרב יותר לכת סודית זו, במטרה לשלוח אליהם את המומר שמואל ליברקין, בתור מיסיונר מומחה להמרת יהודים, שידריך אותם בנתיבי האמונה הפרוטסטנטית "הטהורה", נתקלו בקיר של שתיקה וסודיות מצד נציג הכת שמיהר לנתק את הקשר. בורגמן התחייב לנציג הכת שלא לפרסם את המכתבים שקיבל ממנו, והם נגנזו סופית בשנת 1780 בארכיון ה"ל". מפרסם המכתבים, גוסטב דלמן, מתנצל על שלא הוסיף לשמור על סודיות המכתבים, ומנמק זאת במאת השנים שחלפו מעת כתיבתם. בתקופה זו של חייו עסק דלמן בפעילות מיסיונרית, ובתור מיסיונר בעצמו הוא קובע שבני הכת טעו בהערכתם, וכי לא היה ניסיון מלמעלה לגאולת עם ישראל והעולם, שהרי בני הכת נכשלו במאמציהם לנצר את אחיהם היהודים, ובימיו כבר עברו כולם ובטלו מן העולם. בצדק העיר ליבס²⁴⁰, כי האפשרות לראות במכתבים אלו זיוף מיסיונרי, של דלמן או של בורגמן, אינה הגיונית כלל, שכן מנקודת ראותם של הנוצרים הגויים מגמת

240 ליבס, כת סודית, עמ' 216.

המכתבים היא דווקא אנטי מיסיונרית, ויש בהם התקפה קשה על כל ניסיון מבחוץ לגרום להמרת דת (בצורתה הקלאסית) בקרב היהודים. הוא שולל גם את הטענה ולפיה הכת שבמכתבים הומצאה לצורך ריצויו של הכומר הגוי, שכן אם רק הרצון לשאת חן בעיני הגויים הוא שעומד מאחורי כל זאת, מדוע אפוא נשמט הכותב בסופו של דבר והתעלם מכל חיזוריהם הבאים או סירב להם? גם האידיאולוגיה המדגישה את חשיבות העם היהודי, והמגנה בתכלית הגיוני את המתנצרים בגלוי אינה מתאימה לחנפנים ואינה עשויה להועיל למטרתם.²⁴¹

החוקרים שעסקו בניסיון לפענח פרשייה חריגה ומוזרה זו, נתחבטו רבות בבעיות השונות הכרוכות בכל פרט שבה והציעו פתרונות שונים, אך לא העלו תשובה מניחה את הדעת לשאלה המרכזית המתעוררת בנוגע לעצם פנייתו של נציג הכת באמסטרדם לכומר הלוטרני בלונדון: מה הוא הגורם האמתי שהניע מתחילה את נציג הכת הסודית לפנות דווקא אל אנשי הכנסייה הלוטרנית בלונדון, ומהי בעצם התכלית העיקרית והמטרה הסופית אותה הוא מעוניין להשיג ואלהיה הוא מנסה לחתור כל העת באמצעות חליפת מכתבים ענפה זו, שנמשכה על פני תקופה ארוכה של כעשור שנים? מדוע הוא משקיע כל כך הרבה מאמץ לשכנע אותם בצדקת דרכה של הכת, וכי מה מעלה או

241 ליבס מוסיף, כי יהדותו של כותב המכתבים ברורה גם מן ההתמצאות המדויקת שלו בהווי הקהילה ובמנהגיה, ומן המלים העבריות הבאות כאן בתעתיק גרמני נכון, שאחריו, בסוגריים, בא תרגומן המדויק. ומוסיף עוד, כי כל השוואה עם סגנונם של יוונים ידועים, שנעשו בידי מיסיונרים כדי להוכיח את קיומה של אמונה נוצרית סודית בקרב היהודים, תראה שלפנינו מקרה שונה לחלוטין. בהמשך דבריו שם, דוחה ליבס טענה צפויה אחרת, ולפיה המכתבים זויפו בידי יהודי ממתנגדיו של ר' יהונתן אייבשיץ, שביקש לטפול עליו את אשמת הנצרות. על טענה זו הוא משיב מספר תשובות: האחת, מתנגדיו של ר"י אייבשיץ לא האשימוהו בנצרות, אלא בשבתאות, ומכתבים אלה, שסותרים את האשמת השבתאות, מסלקים אפוא את עיקר טענתם של מתנגדיו. שנית, כלום ייתכן כי בשביל לגנח את ר"י אייבשיץ ימציא מאן דהו כת שלמה, יהודית-נוצרית, הפוזרה ברחבי העולם? שלישית, כותב המכתבים מחזיק אמנם במידע היסטורי פנימי על חייו של ר"י אייבשיץ, אבל עם זאת אין הוא יודע עובדות יסודיות מאוד, ודווקא משנות חייו האחרונות של ר"י אייבשיץ, שהן שנות המחלוקת. תיאור זה מתאים לאדם מקורב שינק את ידיעותיו מן המסורת, ובזמן המחלוקת היה מנותק ממנו, ולא למתנגד זיפן פקוח עין. הערכתו האחרונה של ליבס מתאימה בדיוק לתולדות חייו של ואן דורט, שבצעירותו היה מעורה בתוך הציבור היהודי והכיר את הנפשות הפועלות בו, אך בכל התקופה המקבילה לשנות המחלוקת (תק"י-תק"כ), סביר להניח שבתור יהודי מומר החי בסביבה נכרית, היה מנותק כמעט לגמרי מן המתרחש בתוך העולם היהודי.

מורידה דעתם של אלו על תפיסתה האידיאולוגית הברורה והסדורה של הכת, שעוצבה כביכול על ידי צדיקי עליון מוסמכים בהשראה והכוונה אלוהית? ומה פשר הניתוק הפתאומי של הקשר אתם, דווקא בשלב בו החליטו הלותרנים להתייחס לנושא ברצינות ולשלוח סיוע?

המענה לכלל התמיהות הללו ויתר הבעיות הכרוכות בפרשייה עלומה זו, יכול להימצא באופן המושלם ביותר בדמותו ופעילותו המסתורית של מיודענו, היהודי המומר ממוצא הולנדי עמנואל יעקב ואן דורט.

בחינה מדוקדקת של תוכן המכתבים מראה בצורה ברורה, כי הם חותרים כל העת, בצורה נפתלת ומתוחכמת, לשם השגת מטרה אחת ויחידה: הפסקת פעילות המיסיון הנוצרית בקרב קהילות ישראל, על ידי המרתם באופן רשמי בפרהסיה. הכותב מטיב לנצל לשם כך את החיץ והאיבה שבין הכנסייה הקתולית לכנסייה הלותרנית, ובאמצעות דברי השנאה המוטחים כלפי הקתולים לעומת דברי השבח שחולק לדת "הלותרנית הטהורה" הוא מנסה לרכוש את לבם של הלותרנים בלונדון, במטרה לשכנע אותם בצדקת דרכה של הכת הסודית – המאמצת כביכול בסתר את עיקרי האמונה הפרוטסטנטית – בעיקר בנוגע לדרך עשיית הנפשות בקרב הקהילות היהודיות, ובכך להשפיע על הפסקת הפעילות המיסיונרית שלהם בקרב הציבור היהודי בכלל, והקהילה בלונדון בפרט, שבאותן השנים במיוחד נמצאת בסכנת פיתוי להמרה לנצרות (בעקבות האכזבה שנחלה עם ביטול "חוק ההתאזרחות"). סכנת הפיתוי היתה בעיקר להמרה לנצרות הפרוטסטנטית שהיתה אז במגמת עלייה, ופחות להמרה לנצרות הקתולית, שהיתה במגמת ירידה בהשפעת הרפורמציה.

מניתוק המגע הפתאומי עם שלוחי הכנסייה בלונדון, ומהעדר כל ידיעה היסטורית מוסמכת על קיומה של כת סודית כזו באמשטרדם²⁴², אנו באים למסקנה שכת כזו לא

242 ההיסטוריה ה"עתיקה" של הכת מזמן בעל "מגלה עמוקות" והשתלשלותה המפורטת עד לימיו של הכותב, כפי שהיא מתוארת בהרחבה במכתבים סודיים אלו, וכן משנתה האידיאולוגית הסדורה, המנוסחת על ידי נציג הכת בצורה כה מוצקה וברורה, היו אמורים להשאיר רושם כלשהו בכתבים ובחיבורים פנימיים וסודיים של הכת, שמאמיניה היו מפורזים כביכול באירופה כולה, אך שרידים של חיבורים כאלו לא נמצאו מעולם. קשה לתאר שעם דחף רציני כל כך, לשכנע אנשי כמורה לותרנים מ"קצה הארץ" בצדקת דרכה, לא הותירו חברי הכת משורו בכתובים. [בהקשר זה יצוין, כי בספריית פרופ' ג' שלום מצוי תצלום מן המאמר של דלמן עם מספר הערות בכתבי ידו, מה

היתה ולא נבראה מעולם²⁴³, אלא הומצאה על ידי הכותב לשם השגת מטרתו – הפסקת פעילות המיסיון של הגויים בקרב קהילות ישראל, על ידי המרתם באופן רשמי בפרהסיה. דפוס הפעולה החריג שננקט כאן בניסיון לבלום את פעילות המיסיון הפרוטסטנטי, באמצעי בדיה וזיוף קונספירטיביים, מתאים להפליא לדרכים הנפתלות והשיטות המתוחכמות בהן נקט ואן דורט במאבקו החשאי והסמוי נגד המיסיון הנוצרי, על שלל צורותיו.

בחינה והשוואה מדוקדקים של כל הרעיונות, ללא יוצא מן הכלל, המרכיבים כביכול את האידיאולוגיה של הכת הסודית²⁴⁴, מופיעים באותה הצורה, הסגנון והניסוח, בדיוק גם ב"חלום בריטאניא" שפרסם ואן דורט כשני עשורים קודם לכן בלונדון, כביכול בשם מלומד נוצרי-פרוטסטנטי, בניסיון לבלום את התקוממות ההמון הבריטי נגד החלת "חוק ההתאזרחות", שנועד לשפר את חייהם של היהודים באנגליה. כמו ב"חלום בריטאניא" גם בצרור המכתבים החשאי, שואב הכותב את סמכותו מכוח הוראה שמימית באמצעות "חלומות וקולות מן השמים", וכן משתמש בדימויים של עמי המקרא, כדוגמת הכינוי "הזונה מבבל" לכנסייה הקתולית. התעניינותו המוקדמת של ואן דורט ביחסי נוצרים-יהודים באנגליה, והניסיון מצדו לחולל שינויים דווקא דרך אנשי הכנסייה הפרוטסטנטית, כפי שבא לידי ביטוי מובהק בפרסום מסתו התעמולתית "חלום בריטאניא", מובילה אותנו כמעט מאיליו לזיהוי כמחבר המכתבים.

שמראה כי שלום ידע על הפרשה והתעניין בה, ובכל זאת נמנע מלהזכירה בכתביו, בוודאי מאחר שלא מצא בה כל יסוד היסטורי הגיוני אפשרי, וכנראה העריכה כזיוף מיסיונרי].

243 העדויות השונות שהובאו במאמריהם של ליבס ומצ'יקו על מקרים של המרה לנצרות בתקופה הנדונה באמשרד, אינן מהוות שום הוכחה על קיומה של קבוצה יהודית-נוצרית מאורגנת ועצמאית בעלת אידאולוגיה מובהקת משלה, כמו זו המתוארת במכתבים.

244 מתוכם יצוינו הרעיונות הבאים: 1] לעם ישראל ולתורתו עדיפות על הגויים. 2] העם היהודי צריך להישאר כקהילה עצמאית, ולא להתבולל בין הגויים. 3] שיבת אל ה' (קרי, התנצרות) באחרית הימים עתידה להחזיר בתשובה שלמה את כל העמים. 4] מסירת נפשו של ישו מרצון לכפרת עם ישראל, ורצונו לראות בטובת בני ישראל הקרובים אליו יותר משאר העמים, על ידי שישבו מחטאיהם ומטעויותיהם באמצעות חסד האל. 5] הדגשת העתיד המזהיר הצפוי לעם ישראל באחרית הימים. הרעיון החדשני והנועז ולפיו צליבתו של ישו הייתה מרצון לכפרת ישראל דווקא, בבחינת הצדיקים שמסרו נפשם על כפרת הדור, אינו מופיע – עד כמה שמידת ידיעתי המצומצמת מגיעה – בשום מקור יהודי או נוצרי אחר מלבד ב"חלום בריטאניא" ובמכתבים אלו. וראה הערה 340.

עצם הרעיון לפנות אל אנשי הכנסייה הלוותרנית בלונדון, בתקווה למצוא בהם אוזן קשבת, מלמד אפוא על היחס הסובלני משהו מצד ואן דורט כלפי הזרם הפרוטסטנטי באופן כללי, לעומת השנאה והאיבה שגילה כלפי הכנסייה הקתולית, בה זיהה את שורש האנטישמיות האירופית²⁴⁵. הסובלנות כלפי הפרוטסטנטים לעומת העוינות כלפי הקתולים, מובעת בצורה כמעט גלויה גם ב"חלום בריטאניא"²⁴⁶.

בחינה מדוקדקת של ה"היסטוריה" המפורטת של מנהיג הכת האגדי ר' יהונתן אייבשיץ (תנ"ד-תקכ"ד), מראה כי היא מכילה פרטים ביוגרפיים מובהקים מתולדות חייו של ואן דורט עצמו, כמו תיאור נסיעותיו לצפון גרמניה במטרה ללמוד את תורת הנצרות הלוותרנית, וכן שהייתו בלייפציג ולימודיו ב"גימנסיום" שמה.

הוקעת הכותב את שבתי צבי והצגתו כרמאי ושליח השטן, ואת ממשיכי דרכו – בעיקר הפראנקיסטים – שהותעו על ידי שליחי השטן ועברו בגלוי לדת הקתולית, כמכשול ומוקש בדרך לגאולת ישראל, מהווה המשך ישיר לרעיון המרכזי של "איגרת ריב"ז", שנכתבה לשם מטרה זו במיוחד²⁴⁷.

מגמת הכותב בתיאור ה"היסטוריה" של הכת היא להראות שנוסדה כביכול על ידי צדיקי עליון בהשגחה עליונה ובסמכות שלושה כמרים פרוטסטנטים יראים בעלי שיעור קומה, ולכן אסור להרהר אחר עקרונותיה הייחודיים, ובעיקר אחר השיטה שנקבעה על ידיהם לעשיית נפשות לנצרות בתקופה הסמוכה לפני הגאולה, שהיא הדרך היחידה להגשמת השאיפה העתיקה להכניס את עם ישראל בברית האמונה של ישו.

סיפור המסגרת שמציע הכותב בצרור מכתבים אלו, המתאר בהרחבה ובפירוט רב את

245 היחס הסובלני כלפי הזרמים הפרוטסטנטים נבע מן השינוי הטובה שחל ביחסיהם של אלו כלפי היהודים. מפנה זה החל במאה הי"ז, כאשר זרמים אלו החלו משתחררים מפרשנות המקרא האלגורית של הכנסייה הקתולית ומתקרבים אל פרשנות הפשט. בעקבות כך מקבלות נבואות הנחמה והיעוד של הנביאים מובן אחר, והן חוזרות אל בעליהן הראשונים – עם ישראל. כך מתחילים להופיע במהלך המאה הי"ז, בלונדון ובאמסטרדם, חיבורים של תיאולוגים נוצרים, מחשבי קיצין, הרואים בשיבת ישראל לארצו ובקבוץ גלויות תנאי מוקדם להופעתו השנייה של ישו.

246 ראה למעלה ליד הערה 224.

247 ראה להלן ליד הערה 315. ההתנגדות החריפה לשבתי צבי עצמו (עד כדי הצגתו כשליח השטן), שהפכה אפוא לאחד מעיקריה של הכת, אינה מותירה כמעט מקום לסברה כי מדובר בשבתאים לשעבר שהתייאשו מלהמתין להופעת משיחם המת, ולכן החלו לראות את עצמם כבני הדת הנוצרית, וכהצעתו של ליבס.

תולדות הכת מראשיתה (תוך התעכבות בפרטים זניחים כביכול), נועד לחזק את רושם האמינות של הדברים בעיני הנמען, במטרה להצליח בסופו של דבר "להעביר" בצורה טבעית שלא תעורר חשד את העיקרון המרכזי של הכת, הקובע את הדרך היחידה הרצויה מעתה לעשיית נפשות לנצרות בקרב העם היהודי. בתכסיס ספרותי דומה נקט, זכור, ואן דורט גם בהצעת סיפור הרקע המורחב ב"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, שנועד בסך הכל "להעביר" בזהירות את הידיעה שהושחלה בתוכו כדרך אגב על קיומו של החיבור המקראי האבוד "דברי גד החוזה", העשויה כשלעצמה לעורר בהמשך חשד לזיוף.

גם המבנה העלילתי של הסיפור על ה"היסטוריה" העתיקה של הכת, כפי שהוא מתואר בצרור המכתבים, דומה להפליא למבנה העלילתי של סיפור ה"היסטוריה" העתיקה של קהילת יהודי קוצ'ין, כפי שהוא מתואר ב"דברי הימים" של ואן דורט. בזה האחרון בולטת הנטייה למזג בין כלל המסורות והידיעות השונות שנקלטו מפי השמועה על שבטי ישראל הנדחים בארצות המזרח (תימן, חצי האי ערב, "בני ישראל" בהודו, יהודי סין), וליצור מהם מסכת "היסטורית" אחידה ורצופה של קהילה יהודית עתיקה מזמן גלות שלמנאסר שקודם חורבן בית ראשון (ובכך לחזק את המסורת הבדויה על קיומם של ספרי מקרא אבודים בידיהם). נטייה זו, היא שמאפיינת גם את סיפור הכת הסודית, המנסה למזג בין דמויות ואירועים היסטוריים שונים, שבמסורת היהודית נקשר שמם עם אגדות שונות על ויכוחים וקשרים שניהלו עם נוצרים. מיוזג מגמתי ומאולץ זה יצר שיבושי אנכרוניזם קשים וסילופים רבים, שנגרמו כתוצאה מהניסיון ליצור את ה"היסטוריה" הדמיונית הרצופה – המתפרסת על פני תקופה של כמאתיים שנה – של שושלת רבנים יהודים-נוצרים.

מכלל המונחים והביטויים החריגים המופיעים בצרור המכתבים של הכת הסודית, האופייניים לסגנונו של ואן דורט המוכר לנו מיתר חיבוריו ותרגומיו, ראויה לציון נוסחת השילוש הנוצרית-קבלית שמופיעה בתיאור חייו של מנהיג הכת ר' יהונתן, אשר בשעת מיתתו הרשה רק לשניים ממקורביו להיות נוכחים, ונשמתו נסתלקה כשאמונת השילוש הנוצרי על שפתי. הוא ביטא אותה בנוסח ייחודי זה, הכתוב במכתב בעברית באותיות גרמניות (שהינו בעצם המשפט השלם היחיד בעברית שנכלל בתוך המכתבים): "אחד יחיד ומיוחד המתייחד בשורש הנעלם ברזא דאין סוף". השימוש בביטוי הקבלי "אחד יחיד ומיוחד" שגור על לשונו של ואן דורט ומופיע עשרות פעמים בחיבוריו ותרגומיו, ובמקום אחד לפחות הוא מופיע באותו הנוסח והסגנון, כמעט בדיוק: "ודע שאין בכל

העולמות כי אם אל אחד יחיד ומיוחד העומד באין סוף וגבול²⁴⁸. ב"דברי גד החוזה" משתמש ואן דורט בביטוי משולש זה המורה על אחדותו הגמורה של האל דווקא לביטול אמונת השילוש: "שמע ישראל אלהיכם ואלהי, אחד יחיד ומיוחד, ואין יחיד כיתודו, נעלם מכל, היה הוה ויהיה, הוא ממלא את מקומו ואין מקומו ממלא אותו, רואה ואינה נראה, מגיד ויודע עתידות, לא נמצא ראשיתו וסופו, כי הוא אל בלי סוף ואין סוף לסופו, כל יכול, אל אמת, מלא כל העולמות כבודו: וביד האדם נתן הבחירה ואם בא להיטיב עזר לו ואם להרע דרך פתוח לו". השימוש המפתיע במאמר "וביד האדם נתן הבחירה ואם בא להיטיב עזר לו ואם להרע דרך פתוח לו" המופיע בסיום משפט זה (שנראה כאילו אינו מן העניין), ייתכן ורומז לשימוש שניתן לעשות בביטוי מקודש זה לרעה, דהיינו להצדקת הכפירה הנוצרית של אמונת השילוש.

סיפור תולדות הכת מכיל כמה תפילות, יוצאות דופן בניסוחן, הנהוגות כביכול לאומרן בטקסים הסודיים של הכת. מבחינת התוכן, המבנה והסגנון של התפילות קיים דמיון רב לנוסחי התפילות האישיות והספונטניות של ואן דורט המשובצות בתוך הסיפור האגדתי ב"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, ובתוך הסיפורים והחזיונות ב"דברי גד החוזה".

העובדה כי המכתבים המקוריים שנשלחו מאת נציג הכת (היושב באמשטרדם) היו כתובים בשפה הגרמנית, יכולה אף היא לתמוך בזיהויו של הכותב עם ואן דורט, שהיה בקי ורגיל בשפה זו בתור בוגר אוניברסיטת לייפציג שישב בגרמניה שנים רבות.

לפי תיאורו של דלמן במבוא לצרור מכתבים אלו, הקשר הראשון בין הכת הסודית לאנשי הכנסייה הלותרנית בלונדון נוצר בשנת 1772, באמצעות פנייתו של אחד מבני הכת בשם "שמעון" לכומר בורגמן, בבקשה להדריך אותו כיצד להגיע לישועת נפש גמורה; אם כי – כך אמר לכומר – הוא יודע כבר לא מעט על הדת הנוצרית, בהיותו שייך לקהילה סודית יהודית-נוצרית באמשטרדם, שבמסגרתה גם נטבל לנצרות. ובאמצעות אותו "שמעון" יצר הכומר קשר מכתבים עם נציג הקהילה באמשטרדם.

אם כנים דבריו של דלמן בתיאורו הנ"ל, ואם צודקים אנו בהערכתנו כי מאחורי ההתכתבות החשאית הזאת עומד לא אחר מאשר ואן דורט, יש מקום להשערה כי אותו "שמעון" – שפגש בתחילה, כנראה באופן אישי, את הכומר בורגמן בלונדון – אינו אלא ואן דורט בעצמו. ולפי זה ייתכן, כי אותו מכתב חריף שהגיע לידי בורגמן, הממוען

248 תרגום אלקוראן, 62 ע"ב. על מקורותיו הקדומים של הביטוי ועל השימוש האפולוגטי שנעשה בו בספרות השבתאית, ראה ליבס, כת סודית, עמ' 230–229.

כביכול לאותו "שמעון" (לאחר שפנה אל אחת מכנסיות הגויים שבמערב), נכתב בידי ואן דורט עצמו בתור נציג הכת אחרי שובו חזרה לאמסטרדם, כנגד דמותו של "שמעון" ששהתה קודם לכן בלונדון. הביקורת המופנית אליו באותו המכתב אכן הולמת היטב לקורותיו של ואן דורט הידועים לנו, בתור אחד שהמיר את דתו בגלוי עבור טובת הנאה (משרה אוניברסיטאית), ולבסוף נותר קרח מכאן ומכאן.

זיקתו האפשרית של ואן דורט לפרשייה זו, מעוררת את השאלה הנוגעת לכלל פעילותו החשאית במסגרת מאבקו רב השנים כנגד המיסיון הנוצרי וכנגד האנטישמיות האירופית, האם פעל תמיד כ"זאב בודד", או שמא, לעתים, עירב בסוד העניין גם אישים אחרים בסביבתו, לאחר שהצליח לשכנע אותם בחשיבות המשימה, במטרה להיעזר על ידם בדרכים שונות. וכדוגמת שליח ירושלים ר"א אשכנזי שנטל על עצמו את המשימה (אולי לפי בקשתו של ואן דורט עצמו) לכתוב פירוש על "איגרת ריב"ז", ובכך לחזק את סמכותה; ובהמשך אף דאג להפצתה באירופה. באותה מידה, ייתכן שגם בהפצת "חלום בריטאניא" או בתרגומו לאנגלית נעזר באחד כמו ואן לוואן, שבאותן השנים עמד עמו בקשר הדוק וסייע בהפצת תעמולתו המדינית-הומניסטית. אם כך, לא מן הנמנע שגם בפעילותו החשאית מול אנשי הכנסייה הלותרנית בלונדון, נעזר באותו יהודי אלמוני בשם "שמעון" שהסכים לשתף עמו פעולה בניסיון המאבק נגד המיסיון.

ולסיום אעיר, כי על אף סדרת הטענות והראיות שהוצגו כאן, המצביעות על זיקה אפשרית בין ואן דורט להתכתבות החשאית בנושא הכת הסודית, ולמרות הסבירות ההגיונית שבעצם ניסיון הפענוח של פרשייה סבוכה ועלומה כזו באמצעות פענוח פרשייה עלומה וסבוכה כמותה (עמנואל יעקב ואן דורט וחיבוריו הבדויים), בעלת רקע ותנאים זהים, המכילה אותם מרכיבים ורעיונות חריגים, שהתרחשה באותה מסגרת זמן ומקום ספציפיים (אמסטרדם-לונדון); בכל זאת, בהיעדר ראיה חותכת בעניין, ועקב בעיית האמינות של תוכן המכתבים עצמם, אין בכוונתי לקבוע מסמרות בנוגע לזיהוי זה, אלא להציע אפשרות נוספת לפתרון הבעיה, מנקודת מבט חדשה ובלתי צפויה, לאור סיפורו הייחודי של ואן דורט המתפרסם כאן לראשונה.

פרק שלושה-עשר

"הודאת בעל דין ומסכת עדיות" – חיבור פולמוסי אנטי נוצרי
פסאודו-אפיגרפי מאמשרדם של אמצע המאה הי"ח

החיפוש אחר עקבותיו של ואן דורט בכתבי היד של חיבורים אנטי-נוצריים שנכתבו או הופיעו סמוך לזמנו באזורים שבתחום פעילותו, מובילים אותנו גם אל חיבור ייחודי ובלתי מוכר נגד הנצרות הנושא חותם פסאודו-אפיגרפי שהופיע באמשרדם של אמצע המאה הי"ח. המדובר על החיבור "הודאת בעל דין ומסכת עדיות" (להלן: הודאת בעל דין), שעל פי הרשום בכותרתו נתחבר בשנת ה'ק"ץ [=1430] על ידי ר' דוד נשיא מקאנדיה, אחיו של דון יוסף נשיא, הדוכס מנקסוס. למרות ייחוסו המוקדם של החיבור, עובדה היא, כי מלפני זמן הופעתו לראשונה, בשנות החמישים או השישים של המאה הי"ח באמשרדם, לא ידוע לנו על שום העתק ממנו, וגם אינו מוזכר בשום מקור יהודי או נוצרי. הטופס הראשון של החיבור נמצא בהעתקתו של ר' דוד פראנקו מינדיס (1797–1713), מחוג הסופרים המשכילים שפעלו באותן השנים באמשרדם, ועמיתם של ר' נפתלי הירץ וויזל ור' שלמה דובנא, אשר כזכור, היו מהראשונים שגילו עניין מיוחד בחיבוריו ה"קדמונים" של ואן דורט. רנה"ו, הוא שפרסם את טבעו בעולם של "דברי הימים" הקוצ'ני ותרגם אותו מגרמנית לעברית; ור"ש דובנא, הוא שהעתיק לראשונה את "איגרת ריב"ז" סמוך לאחר הגעתה מקוצ'ין לאמשרדם.

מטרת החיבור, כפי הרשום בנוסח השער, להוכיח שגם מייסדי הנצרות אישרו "שלא מטובתם" ורצונו את האמונה בשלוש-עשרה העיקרים של הדת היהודית, ולעומת זאת, כ"משיחים לפי תומם" סתרו כמה מן העקרונות והדוגמות שהפכו מאוחר יותר לאבני פינה של הדת הנוצרית. משמעות הדבר, כי הנצרות בצורתה העכשווית – כפי שפותחה על ידי אבות הכנסייה והאפיפיורים – היא מסולפת ואינה תואמת עם עקרונות הנצרות המקורית, כפי העולה מתוך דברי ישו הנוצרי וי"ב השליחים בעצמם, המצוטטים ב"ברית החדשה".

המסגרת של החיבור בנויה על י"ג עיקרי האמונה היהודית מול ט' עיקרי האמונה

שער ספר "הודאת בעל דין ומסכת עדויות", מיוחס לדון דוד נשיא, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס – כתב יד מוסקבה, ספריית הברון גינצבורג 651

הנוצרית²⁴⁹, כאשר לכל עיקר באמונה היהודית מובאים ציטוטים מתוך "הברית החדשה" המקיימים ומאשרים אותו. ומנגד, לכל עיקר באמונה הנוצרית מובאים ציטוטים מתוך "הברית החדשה" הסותרים ומבטלים אותו. כתוספת נופך לחיבור, שילב המחבר בתחילת כל עיקר מן האמונה היהודית את הפסקה המקבילה שלו מתוך הפיוט הידוע, המתחיל: "יגדל אלהים חי וישתבח / נמצא ואין עת אל מציאותו", ולהבדיל, בתחילת כל עיקר מן האמונה הנוצרית פסקה מתוך פארודיה המתחילה: "יחדל אלהים מת וישתכח / זכרו שמו וזמן מציאותו". לצד כל אחד מן העיקרים, של היהדות והנצרות, נוסף תרגום של אותו העיקר בשפה הפורטוגזית.

בהקדמתו הקצרה של המחבר המוצגת בתחילתו, הוא מתאר את הסיבה שהביאה אותו לכתיבת החיבור. לפי דבריו, במשך שנים רבות "מנעורי ועד עתה" עבד בשירותו של הקרדינל פרנסיסקו בנטיווליו (Bentivolio) מקאנדיה, והיה "המוציא והמביא הכנסותיו והוצאותיו באמונה". הקרדינל איכסן אותו בביתו ודאג לכל מחסורו: "הוא גדלני כאב, כי מצאתי חן בעיניו, בצלו חמדתי וישבתי... מפרי אכלתי ומטובו שבעתי ערב ובקר וצהרים". בין השניים נרקמו יחסי קרבה וידידות מיוחדים, ומאהבתו וחיבתו הגדולה של הקרדינל לדוד "למען היות אהיה קרוב אליו בכל עת" החליט לרכוש עבורו "נחלת שדה וכרם" סמוך לאחוזתו. הוא מעיד, כי בכל תקופת ישיבתם יחד נזהר מאכילת דבר איסור ("לא בא בשר פגול ויין נסכיו ומזגיו"), ואת כל עתותיו הפנויות הקדיש ללימוד תורה: "ובתורתו הגיתי בעתי הזמן והפנאי, יום אחד מהם לא נעדר". בנוסף לעבודתו הקבועה בניהול עסקיו של הקרדינל, נהג לקבוע עמו זמן ללימוד חכמות וחקירות

249 ואלו הן: [א] לידת הבתולים: "שמרים אם יש"ו היתה בתולה גם אחר לדתה אותו ושעלתה למלכותו למרום בתולה". [ב] אלהותו של ישו: "שיש"ו היה אלוה בן אלהים". [ג] השילוש: "שהאב והבן והרוח הם אחד והוא השילוש". [ד] טראנסובסטאנציה: "שגוף יש"ו באותה כמות שהיה בעת תלייתו ישרה בעוגה והיא תפשיט הצורה הלחמיתית ותלבש צורת גוף יש"ו והיין תלבש גוף דמו, וזה סוד האוס"טייה והמיי"סא". [ה] הטבילה: "הטבילה לבאים מהגוים לחסות תחת כנפי יש"ו בשם האב הבן ורוח הקדש". [ו] ביטול ברית המילה: "העברת ברית מילה ושוללתה יושע בחסדי יש"ו תשועת עולמים". [ז] החטא הקדמון: "הגשמת יש"ו ברצונו והתלבשותו בשר להושיע הצדיקים מהמיתת ולכפר עון אדם הראשון". [ח] ביטול הברית הישנה על ידי הברית החדשה: "תורת חסד יש"ו החדשה באה במקום תורת משה ובטל אותה ושבת ומילה והתיר מאכלות אסורות". [ט] מוסד האפיפיוריות: "מנוי אפיפיור ומסירת המפתחות".

פילוסופיות, וכן ללימוד השפה העברית: "ושארית השעות... למדתיהו חכמה ודעת והבנת לשון הקודש אשר נפשו חפצה בה".

כאשר רכש לו הקרדינל ידיעה מספקת בספרי החכמה והחקירה, החלו מתעוררים בלבו ספקות בנוגע לאמונתו ודתו, ובאופן עצמאי הגיע למסקנה כי האמונה הנוצרית מסולפת: "ויהי כי הרבו הימים בפרוץ קניניו במושכלות ובחקירות אמרי בינה, ראה לבו בחכמה, גם אורו עיניו, וירא הבדל האור, אורה זו תורה, מצות ה' ברה, והחשך יכסה ארץ מולדתו, תורה חדשה צלמות ולא סדרים". בשלב מסוים החליט הקרדינל לשתף את דוד בהרהורי לבו, וביקש ממנו להציג בפניו את ההוכחות שבידו לביטול האמונה הנוצרית. לאחר שנוכח דוד בכנות דבריו ורצינותו של הקרדינל, התחיל לעסוק עמו בחשאי בלימוד ספרי הוויכוח היהודיים נגד הנצרות: "וישאל ממני שאגלה אזנו בסוד בחדרי חדרים, בדברי תעתיעי הפתאים שלוחי משיחם המדומה, צודדי נפשות העורים והפסחים במכמרותיהם כדגים הנאחזים במצודה, ובהיות שידעתי את האיש ואת שיחו, ושנאמנה אתי רוחו, פתחתי אני לדודי ספר האמונה, עזר האמונה, ספר הכלימה, מחזיק אמונה ודכוותיהו, ופרשתי לפניו את דבריהם כשמלה".

כשסיימו את הלימוד בספרי הוויכוח, הודה הקרדינל שכל דבריהם אמת, "ויקלל את יומו המצריכו לחיות באמונתו לעיני רואיו". כדי "לעשות נחת רוח לפניו" גמלה בלבו של דוד נשיא החלטה לחבר לשמו ולרצונו של אדונו הקרדינל את "המחברת החדשה הוואת אשר כמוה לא נהיתה עדנה". הוא מסביר את ייחודיותו של החיבור, ביחס לספרי הפולמוס הקודמים נגד הנצרות, בהיותו מכיל הודאה ועדות מפיהם של מפיצי הבשורה הנוצרית בעצמם – קרי, י"ב השליחים הראשונים, בקיום ואמיתות י"ג עיקרי הדת והאמונה היהודית ובהכחשת ט' עיקרי הנצרות, כפי שנקבעו מאוחר יותר על ידי אבות הכנסייה: "והיא מסכת עדיות י"ב השלוחים אשר פיהם ענה בם באוונ"גיליוס שלא מטובתם, שנאמנים ואמיתיים י"ג עיקרי תורת ה', ושכזב ושקר תמכה ימינם במשיחים לפי תומם, דברים הסותרים תשע פנות שרשי אמונתם".

לאחר שסיים את כתיבת החיבור העניק אותו במתנה לקרדינל "וירא כי טוב הוא, וישר חילי, וישא לי משאות כיד המלך בשכר עמלי". הקרדינל הטמין את החיבור בבית גנזיו, וקודם לכן העתיק לעצמו דוד את החיבור שיהיה לו למשמרת ולזרעו אחריו: "ויצפנהו בבית גנזיו... ואנכי כתבתי העתק הזה משמרת הוא עמדי כאישון בת עין לזכר עולם כל ימי חיי, ולזרעי אחרי עוד כל ימי הארץ".

להלן נוסח ההקדמה בשלמותה:

מנעורי ועד עתה נאמן בית החשמן המפואר והיקר ומאד נעלה פראנסיסקו בנטיוליו הייתי: הוא גדלני כאב כי מצאתי חן בעיניו, בצלו חמדתי וישבתי, באי הזאת המוצאת חן בעיני כל רואיה, היא העליזה והמעוטר בהכתר שם טוב קאנדיאה ואיורא זכה כשמה מימי קדם היתה שמה קריטה או איוו"לה פורטו"גאטה: אני הייתי המוציא והמביא הכנסותיו והוצאותיו באמונה, אכלתי לחמו ושתיתי מימיו, ולא בא בפי בשר פגול ויין מזגיו, ולמען היות אהיה קרב אליו בכל עת, נדיב נדיבות יעץ והלך וקנה ונתן לי נחלת שדה וחרם בשכונתו מפרי אכלתי ומטובו שבעתי, ערב ובקר וצהרים ברכתי והללתי לגומלני כל טוב המושביע לכל חי רצון, ובתורתו הגיתי בעיתי הפנאי יום אחד מהם לא נעדרת"ל [=תהילות לאל] אם מעט ואם הרבה: ושארית השעות הלכתי את השר אנה פנה דודי: ואני אישרתי אורחותיו במועצות נכונות, למדתיהו חכמה ודעת, והבנת לשון הקדש אשר נפשו חפצה בה: ויהי כי הרבו הימים בפרוץ קניניו במושכלות ובחקירות אמרי בינה ראה לכו בחכמה גם אורו עיניו, וירא הבדל האור, אורה זו תורה מצות ה' ברה, והחשך יכסה ארץ מולדתו, תורה חדשה צלמות ולא סדרים, וישאל ממני אגלה אונן בסוד בחדרי חדרים בדברי תענוגי הפתאים שלוחי משיחם המדומה צודדי נפשות העורים והפסחים, ובהיות שידעתי את האיש ואת שיחו, ושנאמנה אתי רוחו, פתחתי אני לדודי ספר האמונה עזר האמונה ספר הכלימה מחזיק אמונה ודכוותיהו, ופרשתי לפניו את דבריהם כשמלה: וככלותי דברי הודה על האמת ויקלל את יומו, המצריכו לחיות באמונתו לעיני רואיו: ויהי בדברי אליו יום יום בדברים האלה, לעשות נחת רוח לפניו חברתי לו ולשמו המחברת החדשה הזאת אשר כמוה לא נהיתה עדנה קראתיה הודאת בעל דין והיא מס"כת עד"יות י"ב השלוחים אשר פיהם ענה בס באוונ"גיליוס שלא מטובתם, שנאמנים ואמיתיים י"ג עיקרי תורת ה' ושכזב ושקר תמכה ימינם במשיחים לפי תומם דברים הסותרים תשע פנות שרשי אמונתם: וזאת סגולת האמת שהיא מעדת לעצמה: וירא כי טוב הוא וישר חילי וישא לי משאות כי המלך בשכר עמלי, ויצפנהו בבית גנזיו ויוסף לאהוב אותי בתום לבבו: ואנכי כתבתי ההעתק הזה משמרת הוא עמדי כאישון בת עין לזכר עולם כל ימי חיי ולזרעי אחרי עוד כל ימי הארץ, יראו ישרים וישמחו, וכל עולה קפצה פיה.

החוקרים שהזכירו את החיבור, או דנו במקורו ובתוכנו, התייחסו לחלק מן הבעיות הכרוכות במהימנותו²⁵⁰. מבין הטענות העיקריות שהועלו יציגו הבאות: [1] לפי זמנו של החיבור (ה'ק"ץ) לא יתכן כי המחבר הוא אחיו של דון יוסף נשיא²⁵¹. [2] השמות "דוד

250 ראה לעת עתה: היימס, שימוש יהודי.

251 נולד בפורטוגל סביבות שנת 1524, ונפטר באיסטנבול בשנת 1579.

נשיא" ו"קרדינל בנטיוליו" אינם מופיעים בשום מקור אחר. [3] סיפור המסגרת כולו והידיעות הכלולות בו אינם תואמים כלל עם ידיעותינו ההיסטוריות על קורות הקהילה היהודית בקאנדיה באותן השנים. [4] סגנונו ולשונו של החיבור אינם מתאימים למחבר ספרדי בן המאה ה"ו. [5] לא ידוע לנו על שום העתק מוקדם מן החיבור לפני המאה ה"ח. [6] החיבור אינו מוזכר בשום מקור טרם להופעתו הפתאומית באמצע המאה ה"ח באמשטרדם.

לאחרונה, העלה פרופ' חיים היימס השערה כי החיבור הוא פסאודו-אפיגרפי שנכתב במאה השמונה עשרה.²⁵² בעקבות השערתו, הציע ד"ר פאבל מצ'ייקו, כי החיבור נכתב "על רקע המחלוקת היהודית הפנימית סביב הנצרות שהתלקחה בעקבות השבתאות"²⁵³. השערות אלו פתחו פתח לסברה, שמא לפנינו חיבור נוסף מסדרת החיבורים הבדויים מבית היוצר של ואן דורט.

ולכאורה, בעצם הופעתו הפתאומית של חיבור פסאודו-אפיגרפי אנטי-נוצרי חריג, בעל מגמה תעמולתית פנים-יהודית מובהקת, המיוחס לדמות קדמונית כלשהי, באמשטרדם של אמצע המאה ה"ח, בסביבתם של ר' דוד פראנקו מינדיס, רנה"ו ור' שלמה דובנא, היה מספיק בכדי לזהות את הקשר לואן דורט ולחיבוריו התעמולתיים הבדויים שנעתיקו לראשונה בסביבה זו באותן השנים בדיוק. אולם, בחינה מדוקדקת בטופסים המוקדמים של החיבור בכתב יד, מוכיחה בצורה וודאית, כי האחראי להמצאתו הינו לא אחר מאשר המעתיק הראשון ר' דוד פראנקו מינדיס.

כאמור, למרות ייחוסו המוקדם של החיבור לשנות השלושים של המאה ה"ו, הטופסים הראשונים הידועים ממנו נעתיקו רק באמצע המאה ה"ח. בדיקה שטחית של שלושת הטופסים המוקדמים ביותר של החיבור מראה כי שלושתם נעתיקו בכתב ידו של ר' דוד פראנקו מינדיס²⁵⁴, המזוהה בוודאות לפי השוואה לעשרות חיבורים בכתב ידו ובחתימתו המצויים בכתבי יד. אלא שבשונה ממנהגו הקבוע של ר' דוד מינדיס לחתום את שמו בהבלטה על גב השער של הטופסים המהודרים והמפוארים של החיבורים

252 מאמר בהכנה. מצוין בתוך: מצ'ייקו, ערב רב, עמ' 71, הערה 75.

253 מצ'ייקו, ערב רב, עמ' 72.

254 הטופס הראשון נמצא בכתב יד פריס, כ"ח H 421, [סרט 3322]. מכיל 21 דפים. הטופס השני נמצא בכתב יד מוסקבה, גינצבורג 651, [סרט 47906]. דפים 1 ע"א–33 ע"א. הטופס השלישי נמצא בכתב יד אוקספורד, בודלי 2164 [סרט 19978]. דפים 1 ע"א–30 ע"ב.

שער ספר "הודאת בעל דין ומסכת עדות", מיוחס לדון דוד נשיא, כתיבת
ר' דוד פראנקו מינדיס – כתב יד פריס, ספריית כי"ח A 421 H

בכתיבת ידו, הפעם, מסיבה כלשהי, בחר להעלים את שמו משלושת הטופסים המהודרים של החיבור בהעתקתו.

ניתן היה להעריך, כי תפקידו של ר"ד מינדיס אכן הסתכם בהעתקת החיבור הנדיר לשם מכירתו גרידא, והסיבה להסתרת זהותו כמעתיק קשורה בתוכנו הפולמוסי של החיבור נגד הנצרות²⁵⁵. אולם, עיון ובחינה של נוסח הטופסים מראה כי שלושתם שונים ונבדלים זה מזה, בצורתם, תוכנם, סגנונם וסדרם, באופן משמעותי, כאילו נכתבו מחדש בכל פעם, מה שמביא אותנו בהכרח למסקנה כי המעתיק והמפיץ הראשון של החיבור הוא גם הבעלים האמתי שלו. האפשרות, כי ר"ד מינדיס עשה בחיבורו של מחבר קדמון כבתוך שלו, אינה מתקבלת על הדעת.

בחינה והשוואה של התוכן עצמו, מראה כי החלק השני כולו (ביטול ט' עיקרי הנצרות), ובמידה רבה גם החלק הראשון (קיום י"ג עיקרי אמונת ישראל), מבוסס על החיבור "כלימת הגויים" מאת ר' יצחק בן משה הלוי דוראן²⁵⁶ (פרופיאט דוראן), המוקדש בחלקו להוכיח כי גם מייסדי הנצרות המקורית (ישו וי"ב השליחים), הודו ואישרו את עיקרי היהדות, ויתירה מזו, אף הכחישו במידה מסוימת את חלק מעקרונות הדת הנוצרית, כפי שנתפתחה ונקבעה מאוחר יותר על ידי אבות הכנסייה והאפיפיורים. ר' יצחק בן משה דוראן הוא שפיתח את האסטרטגיה של הצגת סתירות פנימיות בתוכן "הברית החדשה" והיעדר עקרונות יסוד אחידים באמונה הנוצרית. בחיבורו "כלימת הגויים", מנצל ר' יצחק באופן שיטתי את המקורות היותר חשובים ומהימנים של היריב הנוצרי, בניגוד לכוונתם ורוחם, ומשתמש בהם כחומר היעיל ביותר לניגוח הנצרות²⁵⁷.

לאמיתו של דבר, ניתן להגדיר את החלק השני כולו, כקיצור ועיבוד של הספר "כלימת הגויים", כמעט ללא כל חידוש משמעותי. מידת המקוריות של המחבר מסתכמת ברעיון לרכז את הציטוטים מתוך "הברית החדשה" המאשרים כביכול את האמונה בי"ג עיקרים, ובכך ליצור ניגוד מושלם בין היהדות לנצרות. אלא שגם את הבקאות לכתיבת

255 טענה, שלפי האמת, אינה יכולה להתאים עם המצב החופשי בהולנד, ואף אינה עולה בקנה אחד עם העובדה כי ר' דוד מינדיס חתם את שמו על מספר חיבורים פולמוסיים נגד הנצרות בהעתקתו, כדלהלן.

256 על המחבר וספרו ראה: תלמג', כתבי פולמוס, עמ' ט-כה.

257 אסטרטגיה זו מבוססת על שיטת הוויכוח של "כפי מאמר האומר [=על יסוד טענות המתנגד] – כי היא התשובה האמיתית והניצחת בכיוצא באלו הנושאים" (תלמג', כתבי פולמוס, עמ' טז).

החלק הראשון שאב המחבר מתוך "כלימת הגויים" וחיבורים דומים. כך שלמעשה, ניתן לראות ב"הודאת בעל דין" כולו מעין מלאכת עיבוד ותקציר של "כלימת הגויים". יצוין, כי "הודאת בעל דין" אינו הקיצור הראשון שנעשה מ"כלימת הגויים", קיצורים דומים נעשו כבר בשנות השלושים והארבעים של המאה ה"ד (סמוך לזמן כתיבת החיבור) על ידי ר' שם טוב בן יצחק אבן שפרוט בספרו "אבן בוחן" שער י"ב²⁵⁸, ועל ידי ר' משה הכהן מטורדיסיליאס בספרו "עזר האמונה"²⁵⁹. בהקדמתו ל"הודאת בעל דין" אכן מזכיר המחבר בפירושו את לימודו יחד עם הקרדינל בספרים "עזר האמונה" ו"ספר הכלימה", אך אינו מזכיר את השימוש שעשה בהם בכתיבת החיבור הנוכחי. ר' דוד מינדיס הכיר היטב את החיבור "כלימת הגויים", ואף העתיק אותו בעצמו לפחות פעמיים²⁶⁰. גם את החיבור "עזר האמונה" הכיר ר' דוד, ואף העתיק אותו בעצמו לפחות פעם אחת²⁶¹. יצוין, כי באחד משלושת הטופסים של "הודאת בעל דין" (כת"י פריס) בכתיבת ר"ד מינדיס, רשם בעצמו בתחילת החלק השני כמקור, את הספר "עזר האמונה"²⁶². השוואה בין טופס עמוד השער של "עזר האמונה" בכתיבת ידו לטופס השער של "הודאת בעל דין" (כת"י אוקספורד, בודלי 2164), מבליטה את הדמיון החיצוני בין החיבורים²⁶³, ועשויה להסביר את המקור ממנו שאב ר"ד מינדיס את ההשראה לכתיבת החיבור. הפרט היחיד שנשמט מן החיבור השני (המצוין בראשון בתחתית השער) הוא ציון פרט השנה בו נעתק הטופס הנוכחי בידי ר"ד מינדיס.

מן הראוי לשים לב לפרט הנדיר שצוין בהדגשה יתירה בתחתית השער של שני

258 ר' שם טוב התווכח בשנת 1379 בעיר פמפלונה עם החשמן פדרו די לונא (לימים האפיפיור בנדיקטוס השלושה-עשר). על המחבר וספרו ראה: פרימר-שוורץ, הגות, עמ' 37–23. ושם, עמ' 29, הערה 32, על היחס בין החיבורים.

259 החיבור נכתב בשנת 1379.

260 הטופס הראשון של ספר "כלימת הגויים" בכתיבת ידו נמצא בכתב יד אמשטרדם, רוזנטליאנה 289 [סרט 3739], דפים 47–1. הטופס השני בהעתקתו נמצא בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים 47 B [סרט 38565; סריקה 6165], עמודים ג–קכה. בכותרת השער: "ס' הכלימה".

261 טופס ספר "עזר האמונה" בכתיבת ר' דוד מינדיס נמצא בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים 47 B [סרט 3534; סריקה 6163].

262 אכן, מן הראוי לברר על איזה משני החיבורים בדיוק הסתמך ר"ד מינדיס כשערך את "הודאת בעל דין".

263 ראה סריקות מצורפות.

שער ספר "הודאת בעל דין ומסכת עדיות", מיוחס לדון דוד נשיא, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס – כתב יד אוקספורד, בודלי 2164

שער ספר "עזר האמונה" מאת ר' משה הכהן מטורדיסיליאס, כתיבת
 ר' דוד מינדיס – כתב יד אמשטרדם, עץ חיים B 47 19

החיבורים, בתוך מסגרת נפרדת: "בזכר בשפתי ישנים", שהמכוון לספר "שפתי ישנים" [אמשטרדם ת"מ] מאת ר' שבת' באס. אלא שבעוד בטופס "עזר האמונה" מתייחס הציון לגוף הספר עצמו, הרשום אצל ר"ש באס²⁶⁴, בטופס "הודאת בעל דין" מתייחס הציון לספר "בן פורת יוסף" מאת דון יוסף נשיא, המוזכר שורה קודם לכן (במסגרת נפרדת), שאכן רשום אצל ר"ש באס²⁶⁵, אך לא לגוף החיבור הנוכחי. ציון נדיר זה, נוסף כאן בכוונת מכוון של המעתיק-המחבר ר"ד מינדיס במטרה ברורה להטעות את הקורא, המבין כי פרט זה מתייחס לגוף החיבור "הודאת בעל דין", בכוונה לאשש את סמכותו. את הפארודיה "יחדל אלהים מת וישתכח / זכרו שמו וזמן מציאותו" חיבר ר"ד מינדיס בלא ספק בהשראת פארודיה אנטי-נוצרית דומה מאת ר' אליהו חיים מגיינאצאנו (המאה הט"ו-ט"ז), המצורפת בסוף וויכוחו עם הכומר הפראנציסקני²⁶⁶, המתחילה: "יחדל אל לא הוא חי ויסתפח / ימצא באין עת אל מציאותו". וויכוחו של ר"ח מגיינאצאנו נעתק על ידי ר"ד מינדיס באותו הקובץ שבכתב יד אמשטרדם, רוזנטליאנה 289, יחד עם "כלימת הגויים". פיוט נוסף של ר"ד מינדיס המיוסד על השיר "יגדל אלהים חי וישתבח", נכלל בקובץ השירים על י"ג עיקרים שבכתב יד אוקספורד, בודלי 1993 (סרט 19155), דף 26 ע"ב. הפיוט מתחיל: "נמצא אלקינו וגם קדמון".

את חותמו של ר"ד מינדיס הטבוע על החיבור ניתן לזהות באופן ברור למדי באמצעות השוואה לחיבור דומה, בעל מגמה אנטי-נוצרית מוצהרת, שנכתב על ידו סמוך לאותן השנים²⁶⁷. המכוון לחיבורו "מחברת ביאת המשיח"²⁶⁸, המכילה תקציר של ייעודי

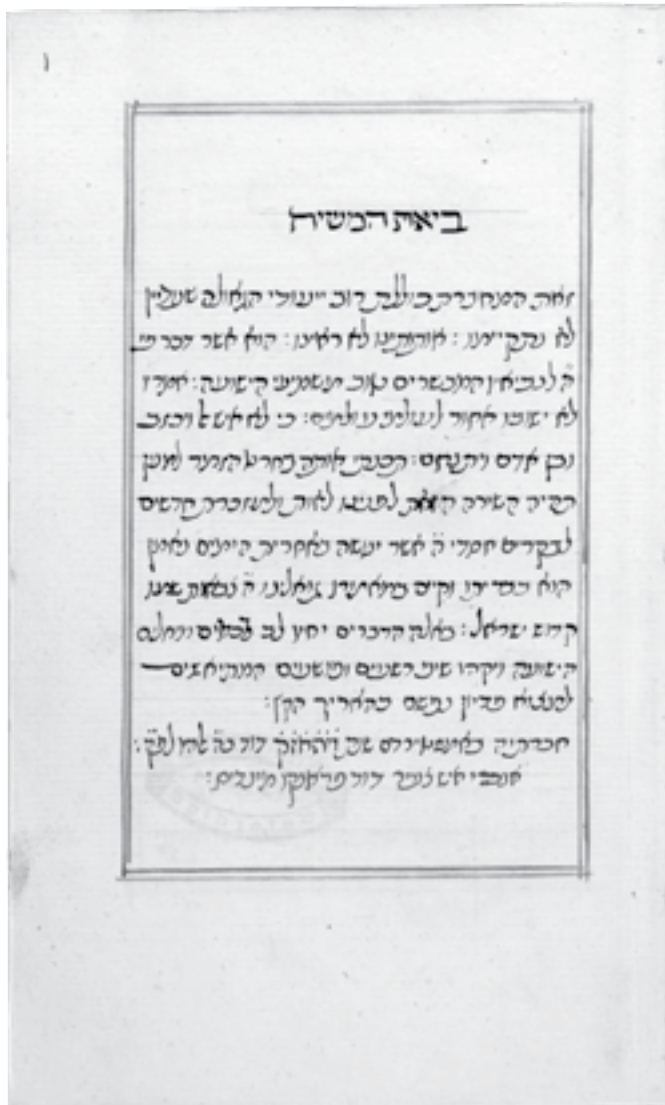
264 אות עי"ן, סי' 18, נז ע"א.

265 אות ב"ת, סי' 85, יג ע"א: "בן פורת יוסף, דון יוסף נשיא, והוא היה גר, והם פילפולים אשר היה מתווכח עם חכם אחד נוצרי. ד'פוס] קונס' [טנטינא] לק' רבה [=של"ן] 4". בניגוד למשתמע מן התיאור הלאקוני ב"שפתי ישנים", החיבור אינו ויכוח נגד הנצרות, אלא דיון בשאלות פילוסופיות שונות. אך מאופן האזכור שלו על ידי ר' דוד מינדיס בנוסח השער של "הודאת בעל דין", ניכר בבירור כי הכותב לא הכיר את החיבור בעצמו, אלא ידע מקיומו רק מתוך הרישום עליו ב"שפתי ישנים", ולכן טעה לחשוב כי מדובר בוויכוח נגד הנצרות. על החיבור ראה: רות, בית נשיא, עמ' 219, והערה 23. למותר לציין, כי סגנונו של החיבור חרוק מאוד מסגנונו המלאכותי והשטחי של "הודאת בעל דין", שנכתב כביכול בידי אחיו הדמיוני "דון דוד נשיא".

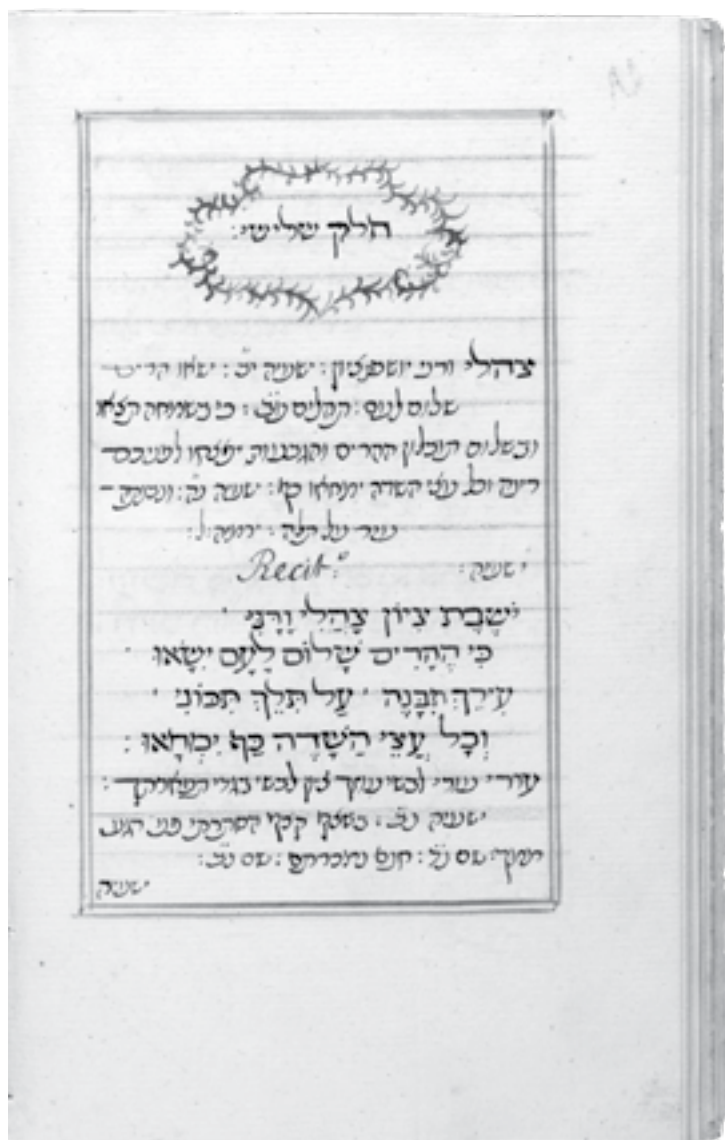
266 ראה: רוזנטל, וכתו, עמ' 433, ליד הערה 12.

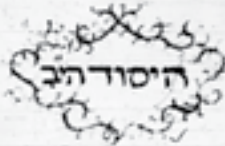
267 פרטים נוספים על החיבור ועל המניעים לכתיבתו ראה בהמשך.

268 שני עותקים מן החיבור שרדו בכתיבת יד ר"ד מינדיס. האחד נמצא בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים

שער ספר "מחברת ביאת המשיח", מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו),
 אמשטרדם תקל"א – כתב יד אמשטרדם, ספריית עץ חיים E 47 7

שישלח לנו השם משיחנו למדתינו—
מחולות חזק לקן היסוד:
כאשר שר המעשר:

ישלח לקן ימים נושחחנו
לפרות כחבי קין ישועתו:

ואלה עבודות המעשרות למען זה היסוד:
ביוצא פרק יור: קין: יאמר יש עור טון יחדות
ישלח אשר ידיו מעדמבלה תואת אונת
ימךך ללחכאל ויחזינו לקול ויהי עבר אחד
וכוונה אחד: כואב תורה שלעבר לבד רתק רת
אחת ונלך אחד כפייעור תבאם:
בכוס יאוס כד כד: כגב שיקומע משיח
שקר ויעטו אונות גדולות
ומעפרים בזוסן שטח אם אפשר תן לנבחרים
וכן במדקום יג' ו: ושם פיוק כב
במקומם

קטע מהחיבור "הודאת בעל דין ומסכת עדיות"

הנביאים לישראל בביאת המשיח, משולבים בקטעי פרוזה ושירה. אופן החלוקה של החיבור והמבנה הייחודי שלו, מקבילים בצורה מפליאה למבנה ולסגנון הייחודיים של "הודאת בעל דין". לכל אחד מהייעודים לעתיד לבוא, הערוכים לפי סדר התגשמותם (לפי דעת האברבנאל בספרו "משמיע ישועה"), בדומה לרשימת העיקרים ב"הודאת בעל דין", מובאים ציטוטים מתוך התנ"ך המקיימים אותו. את הצורך בציטוט לשון ספרי הנביאים בעצמם המעידים על קיום הבטחות השם לישראל באחרית הימים, הוא מסביר בהקדמה: עיינתי בתנ"ך ולקטתי פסוקי ייעודי הנחמות המלמדים דינו לקרב לכל תועי רוח ומכחישי האמת מזולתי אומתינו, דברו עתק נגד ה' ונגד משיחו, [אך] הפסוקים כהויתם יעידו לעצמם בטענות אשר נגדם אין להשיב". כזכור, באופן דומה הסביר בהקדמה ל"הודאת בעל דין" את הצורך שבציטוט הפסוקים מתוך "הברית החדשה", המהווים עדות מפהם של מייסדי הנצרות עצמם, לאמת את עיקרי אמונת ישראל ולסתור את שורשי אמונתם, כי "זאת סגולת האמת שהיא מעדת לעצמה". כמו כן, הוא מסביר גם את הסיבה שהביאה אותו לשלב קטעי שירה ופרוזה קצרים בצמוד לכל ייעוד: "ונתתי אל לבי להרכיב ולהבריק המועיל בערב".

כאמור, הבדלי העריכה בין שלושת הטופסים הראשונים של החיבור בכתובת ר"ד מינדיס הם משמעותיים ביותר, והם מתאימים למחבר העושה בחיבורו כבתוך שלו. בכל אחד מן הטופסים נוספו פסקאות שלמות שאינן מצויות בשניים האחרים, לשון המחבר עצמו משוכתבת כולה ומעובדת מחדש, גם נוסח התרגומים של הציטוטים מן ה"ברית החדשה" משתנה בכל טופס, באופן שלא ניתן להגדיר שום אחד מן הטופסים כנוסח מעודכן ומשוכלל יותר²⁶⁹, אלא כשכתוב ועיבוד מחדש של התוכן כולו במהלך ההעתקה.

מנהג זה הוא ייחודי ואופייני לר' דוד מינדיס, שנהג לייחד כל טופס היוצא מתחת ידו הן מבחינה חיצונית – בתוספת שערים מצוירים ועיטורים ייחודיים, והן מבחינה פנימית – בשכתוב מחדש של התוכן כולו²⁷⁰. תופעה זו מוכרת לנו באותה הצורה והמתכונת

37 47 C [סרט 3544; סריקה 6209]; והשני בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים 7 47 E [סרט 38601;

סריקה 6315].

269 ולהיפך, לעתים ניתן לראות את השכתוב מחדש כפגיעה בנוסח הקודם, שהיה מוצלח ונהיר יותר.

270 באופן כללי ניתן לומר כי רוב חיבוריו של ר"ד מינדיס נושאים אופי של עיבוד ספרותי של חומר מקורי מזולתו. על האופי העיבודי-מלאכותי של חיבוריו בתחום השירה והדרמה כבר עמדו

בדיוק גם מחיבורו "גורלות החול" המיוחס ל"גאון גדול מהקדמונים"²⁷¹, המצוי לפנינו בחמשה טופסים לפחות, כולם בכתיבת ידי ר"ד מינדיס עצמו²⁷². בין הטופסים השונים, המעוטרים בציורים מרהיבי עין, קיימים הבדלי עריכה משמעותיים, שנעשו על ידי המעתיק-העורך במהלך הכתיבה. בראש כל אחד מן הטופסים של "גורלות החול", כמו בתחילת כל אחד מן הטופסים של "הודאת בעל דין", נוסף שער מצויר ומעוטר להפליא בסגנון חדש. תופעה זו, הנובעת משילוב של אהבת הכתיבה ודחף ל"עשות ספרים הרבה אין קץ"²⁷³ יחד עם נטייה יוצאת דופן לחדשנות אסתטית חיצונית, היא אופיינית לר"ד מינדיס ואינה מוכרת לנו אצל שום מעתיק או מחבר אחר. להלן דוגמה טיפוסית להבדלים בין שלושת הטופסים של "הודאת בעל דין" בכתיבת ר"ד מינדיס:

החוקרים, ויש שביקשו ליטול ממנו בעקבות כך את כתר היוצר המקורי. ראה: פלטי, הדרמטורג העברי, עמ' 79.

271 תוכן החיבור כשלעצמו אינו מקורי, אלא מבוסס על חיבורים שונים בתחום המצויים בכתיבי יד רבים.

272 הטופס הראשון (משנת ת"צ) נמצא בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים A 27 47 [סרט 3564; סריקה 6143]. הטופס השני (אף הוא משנת ת"צ) נמצא בכתב יד וינה, הספרייה הלאומית האוסטרית 157 [סרט 1426; סריקה 3014]. הטופס השלישי (משנת תק"א) נמצא בכתב יד מוסקבה, גינצבורג 1066 [סרט 48136]. הטופס הרביעי (משנת תקל"ח) נמצא בכתב יד פריס, כי"ח A 162 H [סרט 3228]. הטופס החמישי (משנת תקמ"ח) נמצא בכתב יד אמשטרדם, עץ חיים A 47 17 [סרט 38554].

273 במידה זו במיוחד ישנם קווי דמיון רבים משותפים בין ר' דוד פראנקו מינדיס לבן גילו החכם האיטלקי ר' יהושע סגרי (1797–1708), המעיד על עצמו, אשר עוד "בימי עלומי התאוותי תאוה לעשות ספרים הרבה אין קץ, ותמיד רוחי הציקתני להוסיף מחברת על מחברת". עשרות החיבורים מפרי עטם של השניים – שהצטיינו בפוריותם יותר מאשר במקוריותם – בכל מקצועות הספרות בת הזמן, המפורזים בספריות העולם הם עדות חיה על אהבת הכתיבה הייחודית שאפינה את השניים במידה יוצאת דופן. רשימת כתיבתם העשירה והמגוונת מעידה על נטייה לפעול במגוון תחומים ולא להתמחות בעיסוק מסוים. סקירה ביבליוגרפית מקיפה של חיבורי ר' יהושע סגרי ניתנה בסדרת מאמריו של מ' בניהו, בתוך: אסופות, ספר עשירי, ירושלים תשנ"ז, עמ' רפז–שנד. סקירה דומה של חיבורי ר' דוד מינדיס טרם נכתבה.

עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

כת"י פריס	כת"י מוסקבה	כת"י אוקספורד
<p>עוד במטיאוס יא: טו: וירא ישו תאנה ויבא ללקוט תאנים ואחר בואו אליה לא מצא בה תאנים כ"א עלים בלבד, לפי שלא היה אז זמן תאנים וקלל אותה: מכאן שסתום העין היה ולא ראה מרחוק שאין תאנים בה, ושאפי' דעת הדיוט שבאנשים לא היה בו לדעת שלא היה אז זמן בישול תאנים, ושאפס כחו שאלו היה אל ולא אדם היה לו לגזור על האילן שיוציא פירותיו להשביע רעבנותו: וכבר הודה על אפיסת כחו בהרבה מקומות: (13 ע"ב)</p>	<p>מטיאוס פ' י"א: פסוק י"ב: וירא תאנה מרחוק ועליה עלים ויבא ללקוט תאנים ואחרי בואו אליה לא מצא בה תאנים כ"א עלים בלבד לפי שלא היה אז זמן תאנים: מזה מוכח לא בלבד שלא היה אלוה אלא אפילו רוח הקדש לא שרתה עליו ועוד שהיה סתום העין ולא ידע זמן בשול תאנים אשר רק איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת: (עמוד 40)</p>	<p>במטיאוס י"א: י"ב: וירא מרחוק תאנה וירעב ועליה עלים ויבא ללקוט תאנים ולא מצא כ"א עלים בלבד לפי שלא היה אז זמן תאנים ויקלל ישו אותה וכ"ו וכן בפרק כ"א: וזה מוכיח שלא בלבד לא היה אלוה אלא שאפילו רוח אלהים אין בו כי אם לא כן איך לא ידע שאין תאנים בתאנה קודם בואו אצלה ובפרט שלא היה אז זמן תאנים אפילו הדיוט שבאנשים לא היה הולך לקלל התאנה על מה שלא חטאה ואם אל הוא למה לא הפריח האילן: (עמוד 39)</p>

והרי דוגמה להבדלים בין חמשת הטופסים של "גורלות החול" בכתובת ר"ד מינדיס:

כת"י עץ חיים	כת"י וינה	כת"י מוסקבה	כת"י פריס	כת"י עץ חיים
A 27 47				A 47 17
הקדמת המחבר / הספר הזה: זה הספר מדבר בעתידות, בו מדובר נכבדות, על כל מה שיש בארץ, הווה, דהיינו, כל המבוקש שאדם מבקש לידע, שהאדם ובן אנוש	הקדמת הספר / הזה מדבר בעתידות על כל מה שיש בארץ, הווה, דהיינו, כל המבוקש שאדם מבקש לידע,	הקדמת המחבר / הספר הזה מדבר בעתידות על כל מה שיש בארץ, הווה דהיינו כל המבוקש שאדם מבקש לידע	הקדמה / הספר הזה מדבר בעתידות על כל מה שיש בארץ, הווה דהיינו כל המבוקש שאדם מבקש לידע	הקדמת הספר / הזה מדבר בעתידות על כל מה שיש בארץ, הווה דהיינו כל המבוקש שהאדם ידרוש ויבקש

פרק שלושה-עשר

כת"י עץ חיים A 27 47	כת"י וינה	כת"י מוסקבה	כת"י פריס	כת"י עץ חיים A 47 17
יבקש לידע, וכל זה אליו יתודע במראה ולא בחידות, על ידי קווים ונקודות, כאשר נבאר לפנים, בעזרת צור שוכן מעונים:	הוא יוכל לידע על ידי הנקודות והקווים כמו שנבאר בעזה"י:	לידע הוא יוכל להודע על ידי עשיית הנקודות והקווים כמ"ש ב"ה:	הוא יוכל לדעת על ידי הנקודות והקווים כמו שנאמר ב"ה:	לדעת, והכל ישכיל וידע על ידי נקודות וקווים כמו שנבאר:

מכלל הטיעונים והראיות שהוצגו כאן, על זמן הופעתו של החיבור לראשונה, ואופן כתיבתו ועריכתו בשלושה טופסים מקבילים, אנו באים למסקנה כי מחברו, או ליתר דיוק "עורכו", של "הודאת בעל דין" הוא ר' דוד מינדיס בכבודו ובעצמו, ואין כל סיבה לחפש את המחבר האמתי במקום ובזמן אחרים. זאת בצירוף הכלל הנקוט בידינו, ולפיו, המפתח לפתרון רוב ככל תעלומות הספרים הבדויים נמצא בסביבה הקרובה למקום הופעתם לראשונה, ובמיוחד במקרה דנן, שמתחת ידי ה"מעתיק" הראשון של החיבור יצאו לפחות שלושה טופסים נבדלים בעריכתם ושונים בתוכנם וצורתם.

למעשה, כאשר ניגש לבדוק את מקור השם "דוד נשיא" נגלה שאינו אלא כינוי ידוע לשם "דוד מינדיס", שכן כינוי המשפחה המקורי של דון יוסף נשיא היה "מינדיס"²⁷⁴. ואם כך, ייתכן כי לבני דורו, או לכל הפחות לבני חוגו, של ר"ד מינדיס היה ידוע ופשוט הדבר שהוא הינו המחבר האמתי של "הודאת בעל דין", הטבוע כולו בחותמו, באופן שלא ניתן להכחשה. ולפיכך, אין הכרח לראות בייחוס החיבור ל"דוד נשיא" ניסיון לפסאודו-אפיגרפיה במובן הרגיל של המונח, אלא מעין שימוש בשם עט ספרותי שנבחר לצורך העניין²⁷⁵. בדומה משהו לחיבור "משלי אסף" [ברלין תקמ"ט] מאת יצחק סטנוב

274 ראה: רות, בית נשיא, עמ' 15–14.

275 ומעין זה ניתן לראות גם את פרט השנה של החיבור (ה'ק"ץ) כקישוט ספרותי גרידא. על תופעות דומות של פסאודו-אפיגרפיה ספרותית אמנותית בספרות ההשכלה העברית בראשיתה, ראה המצוין בהערה 22.

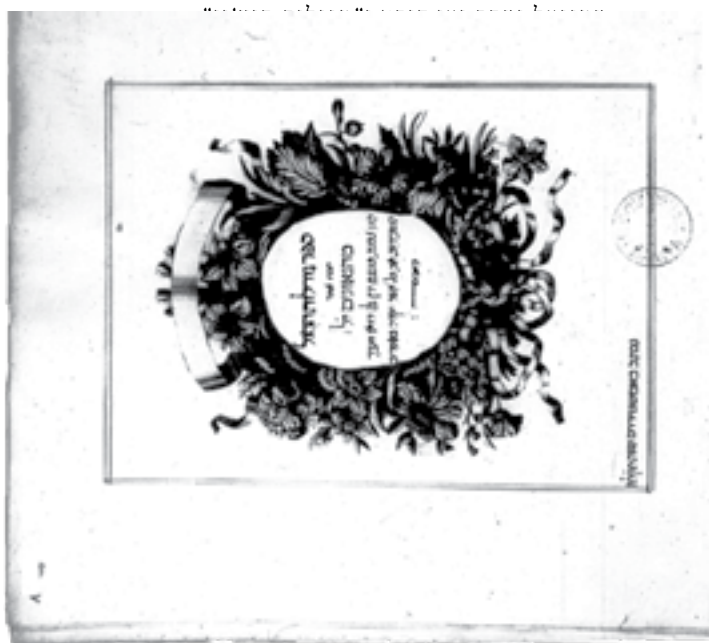
עמנואל יעקב ואן דורט ו"מגילות קוצ'ין"

שער ספר "גורלות החול" בעריכת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו),
אמסטרדם ת"צ - כתב יד אמסטרדם, ספריית עץ חיים A 27 47

שער ספר "גורלות החול" בעריכת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו),
אמשטרדם תקמ"ח – כתב יד אמשטרדם, ספריית עץ חיים 17 47 A

שער ספר "גורלות החול" בעריכת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו),
אמשטרדם תקמ"ח – כתב יד פריס, ספריית כ"ח 162 H A

(1732–1804), שייחס אותו לאסף המשורר, אף כי רמז את שמו כמעט בפירוש בראשי תיבות השם "אסף" [=איציק סטנוב פודוליה/פולניא]²⁷⁶.

לאחר שביררנו את זמנו ומקומו של החיבור, ואת זהות מחברו, ראוי לעמוד על המניעים המיוחדים שבוודאי עמדו מאחורי כתיבתו והפצתו באותן השנים.

המגמה האנטי-מיסיונרית של "הודאת בעל דין" מודגשת באופן ברור בהקדמת המחבר, המביע את רצונו להוכיח את "תעתועי הפתאים שלוחי משיחם המדומה, צודדי נפשות העורים והפסחים במכמרותיהם כדגים הנאחזים במצודה", באמצעות "המחברת החדשה הזאת אשר כמוה לא נהיתה עדנה". אופיו התעמולתי של החיבור בולט גם מבחינת תוכנו, אשר כשלעצמו אין בו כל חידוש²⁷⁷, מלבד הצורה הקלילה, התמציתית והמרוכזת והסגנון הקולח, בהיותו נועד לשמש בעיקר כשופר תעמולתי המכוון לקריאת ההמון. מבחינה זו ניתן אפוא להגדיר את "הודאת בעל דין" כמהדורה עממית-פופולארית של הספר "כלימת הגויים". הרקע העלילתי של החיבור בקשריו הסודיים של דוד נשיא עם הקרדינל בנטיוליו, הכותרות המעוצבות בפורטוגזית וקטעי הפיוט שנוספו בתחילת כל פרק, הם כולם אמצעים ספרותיים שנועדו להנגיש את החיבור גם לקורא הבינוני שאיננו מצוי בספרות התיאולוגית העיונית. מסיבה זו השמיט ר"ד מינדיס את הדיונים והטיעונים הפילוסופיים הכלולים ב"כלימת הגויים" והמאפיינים אותו בתור ספר ויכוח תיאולוגי עיוני שנועד לשמש בעיקר בוויכוחים תיאולגיים של המעמד המשכיל. מערכת הטיעונים ב"הודאת בעל דין" היא שטחית ורדודה יותר, ומתבססת בעיקר על ציטוטים מתוך "הברית החדשה" המאשרים כביכול את עיקרי אמונת ישראל וסותרים את הדוגמות הנוצריות²⁷⁸. שיטת הפולמוס ב"הודאת בעל דין" תואמת אפוא את המגמה

276 ראה המצוין בהערה 22. רמזים דומים על זהות המחבר "הושתלו" גם ביתר חיבוריו הבדויים. דרכו הספרותית של סטנוב היתה ידועה היטב למשכילי דורו, וחלקם אף נטו לקבל אותה בהבנה מסוימת. כך לדוגמה העיר רנה"ו בעמ' האחרון של "ספר החזיון" [ברלין תקל"ה] שנתפרסם תחת השם הבדוי "אייר המדברי": "איך הסתתרת למה שמך פלאי / אך מה אשאל ודמותך בו חתמת / ומי לא יבין מאותות בו שמת / מי הצורף מי עשה את הכלי". וראה: פלאי, שאלת הזיוף, עמ' 821.

277 ואולי זוהי סיבה נוספת להעלמת שמו של ר"ד מינדיס מן החיבור.

278 ההבדל המהותי בין "כלימת הגויים" ל"הודאת בעל דין" בולט גם מבחינת העמדה הבסיסית שלהם. שכן, בעוד ר' פרופיאט דוראן משתמש באסטרגיה זו של הצגת הסתירות וחוסר הלכידות שבתוכן ה"קאנון" הנוצרי במגמה להוכיח את סילופה של הנצרות, כפי שנתפתחה ונקבעה על ידי האפיפיורים ואבות הכנסייה, משתמש ר"ד מינדיס בטיעונים אלו בעיקר מתוך מגמה להוכיח

הכללית בספרות הפולמוס בזמנו – הזנחת הוויכוח העיוני על המושגים והעקרונות עצמם והתמקדות במלחמת הפוסקים הקלאסית. מגמה זו ניכרת גם אצל החכם האיטלקי בן התקופה, ר' יהושע סגרי, בחיבורו הפולמוסי "אשם תלוי"²⁷⁹. שינוי המגמה בשיטת הפולמוס היהודי נגד הנצרות במאה ה"ח, נוצר כתגובה לשינוי המגמה שחל בצד היריב, אשר החל לעסוק בהפצת ספרי פולמוס בעיקר מתוך מטרה מיסיונרית, לעודד התנצרות של יהודים. באופן כי המטרה שעמדה לנגד מחברי כתבי הפולמוס היהודיים בתקופה הנדונה, היתה בעיקר לשם הצלת נפשות ישראל מפיתויי המיסיון, ובהתאם לכך נקבע האופי הפשטני של כתבים אלו.

הצורך הדחוף לשינוי "כללי המשחק" שהוביל את ר"ד מינדיס לשימוש בנשק תעמולתי בלתי קונבנציונלי, כהגדרתו "אשר כמוה לא נהיתה עדנה", מעיד על השינוי שחל בצורת המאבק נגד הנצרות עקב התמורות שנתחוללו באותן השנים ביחסי יהודים ונוצרים, בעיקר כתוצאה מהתגברות הפעילות המיסיונרית בקרב הקהילות היהודית באירופה, בממדים הולכים וגדלים שטרם נראו דוגמתם. מבחינה זו יש למצוא אפוא מכנה משותף בין "הודאת בעל דין" החרגי בנוף החיבורים הפולמוסיים נגד הנצרות, לבין "איגרת ריב"ז" מבית היוצר של ואן דורט, המבקש לשנות את "כללי המשחק" שהיו מקובלים וידועים עד כה בוויכוח היהודי-נוצרי בדרך מקורית משלו, באמצעות חשיפת חיבורים "קדמונים" – קטנים בכמותם ורבים באיכותם ובתוכנם המהפכני – שנועדו אפוא, לפחות בעיני הקורא היהודי עבורו נועדו, לשמוט את הקרקע מתחת לדת הנוצרית ולעקור אותה מן היסוד²⁸⁰. ואולי יש מקום להקיש בין המקרים ולראות גם בהמצאת "הודאת בעל דין" תגובה לחשש מאיום קונקרטי של תנועת התנצרות יהודית המונית, עקב השמועות המתפשטות בדבר התוכנית המתגבשת להמרה של מאות ואלפי יהודים במזרח אירופה.

את אמתותה של היהדות. גישה זו היא חסרת תקדים, ומעידה משהו על תחושה של עמדה נחותה, כאילו היהדות זקוקה לאישור חיצוני.

279 אלא שבניגוד לר"ד מינדיס, סבור ר"י סגרי שאין מקום לבסס את הוויכוח על "הברית החדשה" אלא על התנ"ך בלבד. ראה: מלכיאל, הפולמוס, עמ' 67–65.

280 הקשר בין "הודאת בעל דין" ל"איגרת ריב"ז" ניכר גם מבחינת התוכן, בהתקפה המכוונת בעיקר נגד מפיצי הבשורה הנוצרית, ובראשם פטרוס ופאולוס, ופחות נגד מחולל הדת הנוצרית בעצמו ושליחיו הראשונים – עובדה המבליטה את המגמה האנטי-מיסיונרית של שני החיבורים, במטרה להזהיר יהודים מפיתוי ההמרה לנצרות על ידי שליחי המיסיון החדשים.

אכן, פרסומו של החיבור באותן השנים באמשטרדם, עשוי אפוא להתפרש לאור הידיעה שהעביר ואן דורט במכתבו – מתאריך 5 בנובמבר 1753 – אל המלומד הנוצרי יוהאן מיכאל ואן לוואן, ולפיה, על פי מידע שהתקבל מפולין, מספר גדול של יהודים, ובתוכם גם רבנים, שהיו נוטים לנצרות, אישרו את האמונה בשילוש ובמשיחיות ישו, ושליח מטעמם כבר מתכוון לנסוע בקרוב לדנציג ולאמשטרדם, בכדי לפרסם את הכרזתם²⁸¹. פרסום ידיעה כזו, יכולה להסביר את הצורך לכתיבת חיבור תעמולתי חריג בסגנון "הודאת בעל דין", שנועד להקדים את פני הרעה והסכנה הכרוכים בעקבות הכרזה פומבית על תנועת המרה המונית של קבוצה שבתאית, במיוחד בקהילה שבתאית של אנוסים לשעבר, כמו זו שהתקיימה באותן השנים באמשטרדם. השערה זו מתאימה עם העובדה כי החיבור, במקורו, נועד בעיקר עבור החיבור היהודי-פורטוגזי באמשטרדם, וכפי שניתן להיווכח מתרגום הכותרות לשפה הפורטוגזית.

מנגד, אין להתעלם גם מן המניע הכלכלי שעמד כנראה מאחורי ההצהרה על ערכה של "המחברת החדשה הזאת אשר כמוה לא נהיתה עדנה". העתקת החיבור בידי ר"ד מינדיס בשלושה טופסים, אינה מלמדת בהכרח על אינטרס מצדו להביא להפצת החיבור, אלא יש לראותה גם במסגרת עיסוקו בהעתקת ספרים נדירים ומכירתם. המניע להעתקת החיבור האטרקטיבי "גורלות החול" בחמשה טופסים נבדלים נעשה בוודאי מתוך מניע כלכלי. אך האמת, כי היוזמה לכתיבת החיבור אינה צריכה להיות בהכרח של ר"ד מינדיס עצמו, אלא היא יכולה להיות גם של מי מזולתו באמשטרדם שגייס את כשרונו הספרותי לטובת העניין. ידוע לנו כי בעקבות פנייה חיצונית כזו ניגש ר"ד מינדיס לכתוב את חיבורו התעמולני-פולמוסי, בעל המגמה האנטי כריסטולוגית מובהקת "מחברת ביאת המשיח"²⁸², המכילה תקציר של ייעודי הנביאים לישראל באחרית הימים, משולבים בקטעי פרוזה ושירה. כך לפי עדותו בהקדמת החיבור:

281 דה לה רואה, עמ' 341–342.

282 ראה הערה 268. המגמה האנטי כריסטולוגית מופיעה בצורה מפורשת בהקדמה (ראה בציטוט הבא) וכן בשער הספר: "זאת המחברת כוללת רוב ייעודי הגאולה שעדיין לא נתקיימו, אותותינו לא ראינו, הוא אשר דבר פי' לנביאינו המבשרים טוב משמיעי הישועה, אמריו לא ישובו אחור לעולמי עולמים, כי לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם, תכנתי אותה בחרט הזמר למען תהיה השירה הזאת לפנינו לאות ולמוכרת חדשים לבקרים חסדי ה' אשר יעשה באחרית הימים נאמן הוא בבריתו וקיים במאמרו גואלינו ה' צבאות שמו קדוש ישראל, באלה הדברים יחיו לב נדכאים מיחלים הישועה ויקהו שיני רשעים ופושעים המתאשים למצוא פדיון נפשם בהאריך הקץ. / חברתיה באמשטרדם

גדרוש נדרשתי מבחירי אוהבי לחבר פרקי שירה בג' חלקים כוללים רוב המאורעות העתידות לבא בביאת משיחנו, לשורר אותם באמונה שלימה בקולות הניגון להחיות לב נדכאים ורוח שפלים המצפים לישועה ומחכים בואו בעוד יאחרו פעמי מרכבותיו לבוא בעה"ר [=בעוונות הרבים]. פניתי מעמלי לעשות חפצם ונתתי אל לבי להרכיב ולהכריז המועיל בערב. עיינתי בתנ"ך ולקטתי פסוקי ייעודי הנחמות המלמדים ידינו לקרב לנצח לכל תועי רוח ומכחישי האמת מזולתי אומתינו דברו עתק נגד ה' ונגד משיחו הפסוקים כהויתם יעידו לעצמם בטענות אשר נגדם אין להשיב...

באשר למידת השפעתו של "הודאת בעל דין", נראה שהיתה מצומצמת ומקומית בלבד. זאת בניגוד לדעתו של פ' מצ'ייקו הסבור כי בקיאותו של היעב"ץ בתוכן "הברית החדשה" והכרתו את התיאולוגיה הנוצרית, כפי העולה מתוך "ספר שמוש", אמשטרדם תקי"ח [אלטונה תקי"ח-תקכ"ב], מבוססת בעיקר על "הודאת בעל דין"²⁸³. באמצעות היכרות עם תוכן "הודאת בעל דין" בלבד לא ניתן להגיע להבנה, אפילו שטחית, של התיאולוגיה הנוצרית. גם הציטוטים מתוך "הברית החדשה" הינם אקראיים ודלים. את הטיעונים הכלולים ב"הודאת בעל דין" יכול היה למצוא, בצורה מקיפה ומעמיקה יותר, בספר "כלימת הגויים" שהעתקות ממנו היו נפוצות יותר.

ולסיכום הדיון בהקשר לנושא שלנו: סיפורו הייחודי של "הודאת בעל דין", כחיבור פסאודו-אפוגרפי בעל אופי תעמולתי אנטי-מיסיונרי, החריג מבין ספרי הוויכוח נגד הנצרות²⁸⁴, שהופיע לראשונה באמצע המאה הי"ח באמשטרדם, קובע במידה מסוימת את מקומו לצד חיבורי התעמולתיים של ואן דורט, שנכתבו באותן השנים ובאותה סביבה, בתגובה לתמורות שנתחוללו אז ביחסי יהודים-נוצרים באירופה. "הודאת בעל דין", כמו "איגרת ריב"ז" ויתר החיבורים מבית היוצר של ואן דורט, מרגישים את האופי המיוחד והמגמה הכללית של כתבי הפולמוס האנטי נוצריים באירופה של המאה הי"ח, שנועדו להשפיע בתוך הציבור היהודי, בעיקר על הרובד הנמוך של החברה, במטרה

שנת ו'ת"ח/ז'ק' [=תקל"א] דוד בה' אלהיו לפ"ק / אנכי איש צעיר דוד פראנקו מינדיס". את משפט הסיום "ויקהו שיגי רשעים ופושעים המתאשים למצוא פדיון נפשם בהארץ הקץ", יתכן לראות כמכונן נגד תופעת ה"קראות" שנתגלתה בתקופה הנדונה בתוך הקהילה היהודית באמשטרדם. ראה: קפלן, מנוצרים חדשים, עמ' 295.

283 מצ'ייקו, ערב רב, עמ' 71.

284 ראה סקירה אצל: רוזנטל, ספרות הוויכוח.

למנוע התנצרות של יהודים. מטרה זו היא שעיצבה את האופי העממי והפופולרי של חיבורים אלו, שלא נוצרו אלא לשמש שופר תעמולה אפקטיבי שהדי קולו יחדרו אל לבות ההמון. זאת בשונה מן האופי התיאולוגי עיוני של ספרות הפולמוס המוקדמת, שהיתה מכוונת בעיקר כנגד התקפות הנצרות, ונועדה לשימוש בוויכוחים תיאולוגיים שהתקיימו בין הרובד הגבוה של החברה היהודית והנוצרית. האופי המיוחד של ספרי הפולמוס האחרונים נגד הנצרות נקבע במידה רבה לפי הטקטיקה של היריב, שהחל לעסוק בהפצת ספרי פולמוס נגד היהדות מתוך מטרה לעודד התנצרות של יהודים, ולכן בתגובה לכך, גם ספרי הפולמוס נגד הנצרות שנכתבו בתקופה זו נשאו אופי תעמולתי, להצלת נפשות מישראל מפיתויי המיסיון. מבחינה זו ראוי אפוא לשייך את "הודאת בעל דין" לספרות הקטכזים, חוברות קטנות ובהן תמצית של עיקרי האמונה, אשר החלה להופיע במאה הט"ז במטרה להשפיע על דעת ההמון במלחמת הדתות בין הזרמים הפרוטסטנטיים לבין הכנסייה הקתולית²⁸⁵.

285 על מגמה זו שאפיינה את הפולמוס היהודי נוצרי ערב העת החדשה, ראה: מלכיאל, הפולמוס, עמ' 65-67.

חלק שני

”מגילות קוצ’ין” – סקירת החיבורים העיקריים

פרק ראשון

איגרת רבן יוחנן בן זכאי

החיבור מכיל 2900 מילים בקירוב ותוכנו הוא כתב תעמולה אנטי נוצרי בסגנון חריף ביותר. הוא מוצג בתור איגרת שנכתבה בידי ריב"ז בשנת "שלושת אלפים ושמונה מאות ושלוש עשר לבריאת עלמא", ונשלחה "על יד ינאי הקטן מתלמידי רבן גמליאל הנשיא ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי נשיא אלקים בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא". היא נועדה כביכול להזהיר את קהל יהודי רומא מהתעמולה המיסיונרית של השליחים פאולוס ופטרוס שהחלו לפעול בקרבם. האיגרת נכתבה בסגנון סבוך וחתום, ותוכנה מורכב מרצף בלתי פוסק של רמזים וגימטריות. הכותב פונה בבקשה ובתחינה אל "אחינו בני ישראל המפוזרים באומות" שלא יתפתו לשכנועי פעילי המיסיון ("הפושעים הנקראים שלוחים"), ושלא יאמינו לכל האמור ב"ברית החדשה". הוא קורא להתחזק בשמירת התורה והמצוות לפי מסורת חז"ל ובאמונת "האחדות" האמתית, שבזכותם ינצלו ישראל מן הרוע והטומאה השולטים בעולם בזמן הגלות, ובאחרית הימים יכניע השם את כוח הטומאה וישיב את שבות עמו ו"אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלהי ישראל ולא אדם [=ישו]".

האיגרת התגלגלה מקוצ'ין לאירופה סמוך לזמן כתיבתה בידי ואן דורט, כנראה בידי השליח ר' אליעזר אשכנזי – מעתיקה ומפרשה הראשון של האיגרת. הוא העתיק את האיגרת בזמן ישיבתם המשותפת בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז מתוך הטופס שנמצא בידי ואן דורט, אשר לפי דבריו העתיק אותו מתוך הטופס המקורי השמור "בעיר רומי בין גניזות ספרים לשון הקודש אשר ביד הרומיים". ר' אליעזר אשכנזי סבור היה שאכן מדובר באיגרת אותנטית של ריב"ז, ולכן הקדיש מאמץ רב בניסיון לפרש את סתומותיה. פרסומה של האיגרת לראשונה יחד עם פירושו של השליח ר' אליעזר אשכנזי, נתן לה מידה מסוימת של תוקף וסמכות, והיא שהביאה בהמשך לפרסומה בדפוס על ידי יהודים יראים ושלמים, וכן פתחה פתח לפירושים נוספים שנכתבו לבאר את צפונותיה על ידי תלמידי חכמים ידועים.

תיאור כתב היד

מ"איגרת ריב"ז" שרד כיום כתב יד יחיד בעולם הנמצא באוסף הספרייה הממלכתית בקופנהגן, סי' 93 COD. SIM. HEBR 6903] (סרט 286), והרי תיאורו:

תיאור פיזי ותוכן כללי: חוברת. מכילה 8 דפים. כתיבת ר' שלמה דובנא. אין מספור מקורי. מעבר לדף המגן רישום וזיהוי בחתימת ר' שמואל ב"ר יעקב מנצפ"ך. בדף הראשון נוסח שער בתוך מסגרת, כנראה מאת המעתיק. מעבר לדף השער רשומות ביבליוגרפיות בכתיבת ספרן אלמוני. לאורך כתב היד רישומים והדגשות בעפרון בכתיבת הספרן.

עדות מן התקופה על זהות המעתיק: מעבר לדף המגן נרשמה עדות מן התקופה על זהות מעתיק הטופס הנוכחי עם ר' שלמה דובנא, בנוסח זה:

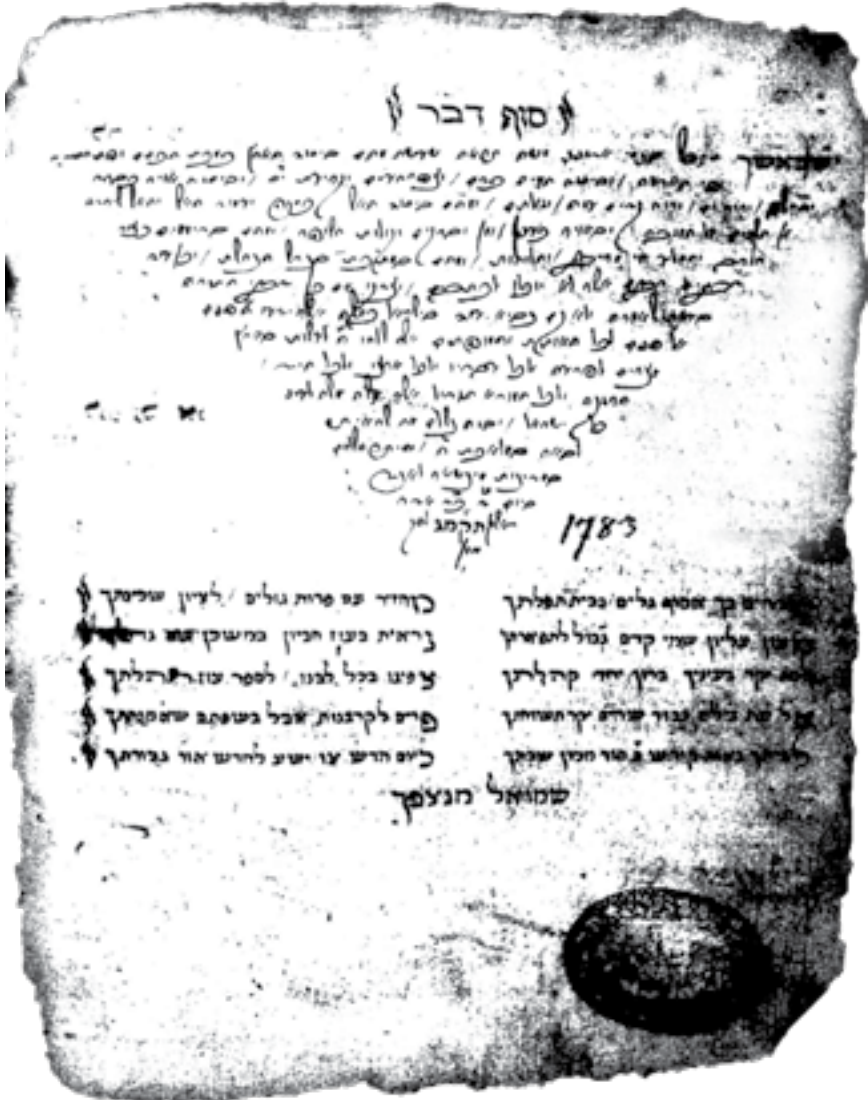
לקיים אות דברי האגרת / לאות ולשם ולתפארת / היא מכל כתב נבחרת / אותי לעין כל מבוררת / לזכרון הכותב אצלי משומרת / ה"ה התורני המופלא והמופלג / בחכמה ומעלות ומידות המדקדק / הגדול המשורר בשירות ותושבחות / כמהור"ר שלמה דובנא זלה"ה / תיהא נשמתו בצרור החיים צוררת / חתמתי שמי לזכרון [שמואל ב"ר מהור"ר יעקב]²⁸⁷.

את הכותב והחותם בעל העדות ניתן לזהות בבטחון, לפי השוואת הכתיבה, המקום והזמן, עם ר' שמואל ב"ר יעקב מנצפ"ך מהמבורג הידוע לנו מחיבורו "לקט שמואל" – דרושים ופירושים על התורה, כתב יד לונדון, מונטיפיורי 16 [סרט 4539]²⁸⁸. גם את זיהוי מעתיק האיגרת עם ר' שלמה דובנא ניתן לאשר באופן ודאי לפי השוואת צורת הכתיבה עם

286 מאוסף פרופ' דוד סימנסון (תרי"ג–תרצ"ב) מקופנהגן.

287 החתימה נמחקה בידיים על ידי העברת קווים רבים עד לבלי הכר, אך שוחזרה בעפרון בידי ספרן אלמוני.

288 בהקדמת הספר: "אמר המחבר והמלקט והמאסף שמואל הקטן ממשפחת מנצפ"ך מק"ק המבורג היושב על הספר מדינת ה'לא' ל'משמע א'זון נ'פשו ד'אבה [=הלאנד]". ובקולופון שבסוף ספר דברים: "והיתה השלמתו במדינות מינשטר לאנד ביום ד' כ"ד אדר ראשון תקמ"ג לפ"ק". כולל מספר שירים בחרוזים החתומים באקרוסטיכון: "שמואל מנצפ"ך". במקומות רבים בספר חותם בשמו המלא: "הק' שמואל בן המנוח מהור"ר יעקב ממשפחת מנצפ"ך מעיר רבתי עם המבורג".

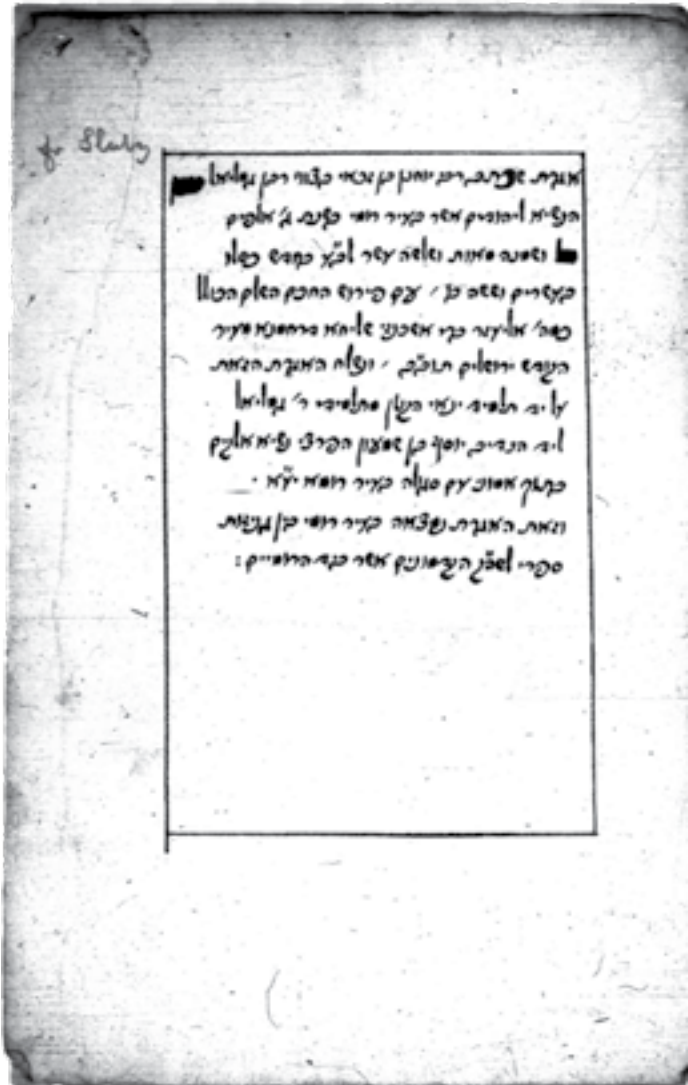

ספר "לקט שמואל" – פירושים ודרושים על התורה, מאת ר' שמואל ב"ר יעקב
מנצפך (בכתבת ידו), מינשטר תקמ"ג – כתב יד לונדון ספריית מונטיפיורי 16

אשר לא ידעו
לומר ואלו הם חסידיו
היה זה אצלם כבוד גדול
ואתחנן אליו על שכן
לפניהם ביום ההוא
כי הנה הוא עומד לפניך
ביום הזה ויגיד לך
כמה הוא חסידך
ועל כל מה שהוא
עשה לך ואתה תראה
הוא חסידך

מחבר: ד"ר יצחק שניידר

בעמוד הימני (דף המגן): רישום וזיהוי המעתיק
בחתמת ר' שמואל ב"ר יעקב מנצפך

בעמוד השמאלי: נוסח שער "אגרת רבן יוחנן בן זכאי" בתוך מסגרת, כנראה מאת המעתיק ר' שלמה דובנא

דוגמת כתיבת ידו הידועה לנו מחיבורו "יובל ונעמן", כתב יד אמשטרדם, רוזנטליאנה 520 [סרט 34280].

הצורך המיוחד מצד ר' שמואל מנצפ"ך בזהויה מעתיק האיגרת עם ר' שלמה דובנא, נועד כנראה ליתן תוקף וסמכות לאיגרת זו המיוחסת לתנא הקדמון ריב"ז, באמצעות הידיעה כי מלומד בשיעור קומה כמו ר"ש דובנא טרח להעתיקה בעצמו, כנראה, מאחר שסבר כי מדובר במסמך היסטורי אותנטי.

ר' שלמה בן יואל דובנא (1738–1813), פרשן מקרא, משורר ובלשן, נודע בספרייתו העשירה שהכילה ספרים וכתבי יד רבים וחשובים. לרגל עיסוקו באיסוף ספרים ומכירתם ישב במשך מספר שנים באמשטרדם, משנת 1767 ועד לשנת 1772 [תקכ"ז–תקל"ב]. באמשטרדם התקרב לחוג המשכילים שהיה בעיר, וביניהם ר' דוד פרנקו מינדיס ור' נפתלי הירץ ווייזל. מאמשטרדם נסע לברלין ונעשה לשותפו של מנדלסון במפעל כתיבת "הביאור". מאוחר יותר עזב את ברלין ושב לעיר הולדתו דובנא. ממנה יצא שוב לוויילנה ולפרנקפורט, ובסופו של דבר חזר שוב לאמשטרדם. בשנת 1814, כשנה לאחר פטירתו, פורסם באמשטרדם קטלוג של כל ספריו, ובו רשומים למעלה מאלפיים ספרי דפוס ויותר ממאה כתבי יד.

נוסח השער: בדף 1 ע"א נוסח שער בתוך מסגרת, המתאר בקצרה את החיבור: "אגרת שכתב רבי יוחנן בן זכאי בצווי רבן גמליאל הנשיא ליהודים אשר בעיר רומי, בשנת ג' אלפים ושמונה מאות ושלושה עשר לב"ע, בחדש כסלו בעשרים וששה בו, עם פירוש החכם השלם הכולל כמה' אליעזר ברי' [!] אשכנזי שליחא דרחמנא מעיר הקודש ירושלים תוב"ב, ונשלח האגרת הזאת על יד תלמיד ינאי הקטן מתלמידי ר' גמליאל ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי, נשיא אלקים בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא יע"א, וזאת האגרת נמצאה בעיר רומי בין גניזות ספרי לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים". נוסח זה נוסף על ידי המעתיק ר"ש דובנא, והוא מבוסס על נוסח הפתיחה לאיגרת עצמה (להלן).

נוסח הפתיחה לאיגרת: בדף 2 ע"א, מופיע נוסח הפתיחה המקורי לאיגרת, כפי שנכתב בשנת תקט"ו לערך בקוצ'ין, בנוכחותם של ואן דורט ור"א אשכנזי. בחינה מדוקדקת של נוסח הפתיחה, בהשוואה לנוסח הפתיחה ל"דברי גד החווה", מוכיחה כי היא נוסחה בידי ואן דורט עצמו, או בהכוונתו, בתקופת ישיבתו המשותפת יחד עם ר"א אשכנזי בקוצ'ין. ואן דורט הוא שניסח בעצמו גם את נוסח הפתיחה ל"דברי גד החווה"

(וכפי שנראה להלן) וכן את נוסח הפתיחה ל"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין ו"מגילת אחשורוש", וכנראה ראה צורך – אולי מתוך מניע פסיכולוגי כלשהו – להזכיר את שמו על חיבורים אלו. הרי הנוסח הפתיחה בשלמותו, כפי שנעתק בטופס המדויק שבכתיבת ר"ש דובנא:

האגרת הזאת נמצאת ביד איש מלומד²⁸⁹ אחד שבא לכאן ק"ק קוגין [=קוצ'ין] אשר לפנים היה שמו בישראל יעקב²⁹⁰, וגם כעת מכונה לעפאלט עמנואל יעקב פ'ון דארט²⁹¹, ואמר האיש הנזכר שזאת האגרת נמצאת בעיר רומי בין גניזות ספרים לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים, וכתוב בראש המגלה בזה הלשון: האגרת הזאת כתב ר' יוחנן בן זכאי בציוות רבן גמליאל הנשיא ליהודים אשר בעיר רומי בשנת ג' אלפים ושמונה מאות ושלש עשר לב' ע' בחדש כסליו בעשרים וששה בו. והיות שכאן [=קהילת קוצ'ין] נמצא בעת ההיא שליחא דרחמנא מעיר הק' ירושלים תוב"ב, ה"ה החכם השלם הכולל כמה' אליעזר ברי' [!] אשכנזי וקראה [!] את המגלה הזאת ופירש כל הדברים אשר בה כפי מה שנראה לו.

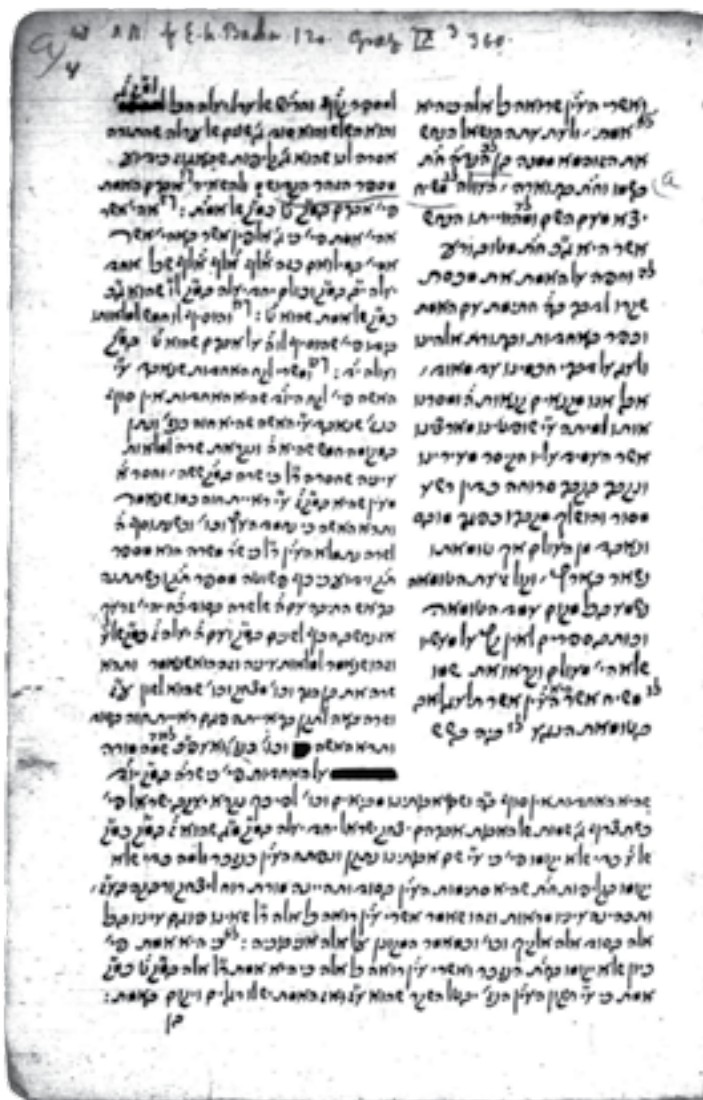
הדמיון בין צורת העימוד של "איגרת ריב"ז" לעימוד הטקסט ב"דברי גד החוזה": העתק האיגרת שבכתב היד הנוכחי בידי ר"ש דובנא משמר בלא ספק את צורתו המקורית של החיבור כפי שנעתק לראשונה בידי ר' אליעזר אשכנזי. השליח ר' אליעזר אשכנזי הוא שכזכור העתיק לראשונה, בזמן ישיבתו של ואן דורט בקוצ'ין, גם את הקובץ שבכתב יד קמברידג', המכיל את החיבורים: "דברי גד החוזה", ויכות ר"ש מורטירה נגד הכומר מרוואן, "מגילת אחשורוש" ו"חלום בריטאניא". השוואה בין צורת העתקת "דברי גד החוזה" ל"איגרת ריב"ז" מראה כי שניהם נעתקו במתכונת זהה, כאשר הטקסט של המגילה עצמה נעתק בטור אחד, ולטקסט של הפירוש הוקדש הטור המקביל²⁹². מסיבה כלשהי שאינה ידועה לנו, נמנע, בסופו של דבר, ר' אליעזר

289 התואר "מלומד" רווח מאוד בתרגומיו של ואן דורט. גם המונח "בציוות" הוא מיוחד לו.

290 השווה ללשון "איגרת ריב"ז" כלפי השליח פאולוס: "ושמו ה' לפנים בישראל שאול". אך ביטוי זה הוא שגור ומצוי כלפי יהודים מומרים.

291 ההדגשה "וגם כעת מכונה" מצד ואן דורט עצמו ראויה לתשומת לב, והיא מלמדת על המשמעות שראה בשימור שמו העברי "יעקב" גם לאחר הטבלתו.

292 במהדורת הדפוס הראשונה נקבע מקומו של הפירוש, כנהוג, מתחת לטקסט של גוף האיגרת.

הדמיון בין צורת העימוד של "איגרת ריב"ז" (ימין)
לעימוד הטקסט ב"דברי גד החווה" (שמאל)

דברי גר חסונה

וְכֵן מִן הַמִּשְׁכָּן לְהַלְלֵהוּ וְלִשְׁבַּח
 אֱלֹהֵינוּ וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הָעוֹלָם
 וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הַיָּם וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הַיָּבֵשׁ
 וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הָאָרֶץ
 וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הַיָּם וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הַיָּבֵשׁ
 וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְלִשְׁבַּח אֱלֹהֵי הָאָרֶץ

וְכֵן הָיָה בְּיָמֵינוּ שֶׁהַמַּלְאָכִים הַגְּדֹלִים
 הַבְּרָכָה הַזֶּה הָיָה בְּיָמֵינוּ שֶׁהַמַּלְאָכִים
 הַגְּדֹלִים הַבְּרָכָה הַזֶּה הָיָה בְּיָמֵינוּ
 שֶׁהַמַּלְאָכִים הַגְּדֹלִים הַבְּרָכָה הַזֶּה
 הָיָה בְּיָמֵינוּ שֶׁהַמַּלְאָכִים הַגְּדֹלִים
 הַבְּרָכָה הַזֶּה הָיָה בְּיָמֵינוּ שֶׁהַמַּלְאָכִים
 הַגְּדֹלִים הַבְּרָכָה הַזֶּה הָיָה בְּיָמֵינוּ

[illegible]

הנהגתו של המלך היתה נכונה ונבונה. הוא לא רצה להפוך את המלכות למוסד של חסות, אלא למוסד של צדק. הוא רצה להבטיח את השלום והיציבות של הממלכה, ואת רווחת כלל תושביה. הוא רצה להבטיח את המשפט וההגנה לכל אחד מהתושבים, ללא הבדל של מוצא או עושר. הוא רצה להבטיח את המשפט וההגנה לכל אחד מהתושבים, ללא הבדל של מוצא או עושר.

[illegible]

1870
 1871
 1872
 1873
 1874
 1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900
 1901
 1902
 1903
 1904
 1905
 1906
 1907
 1908
 1909
 1910
 1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324

[illegible]

ה'תשנ"ב
לפני ה' רחמי

החלטתו של בית דין זה, שיש להחליט על פיקוח נפש, היא חלק מההחלטות האחרות של בית דין זה, והיא חלק מההחלטות האחרות של בית דין זה.

לְאַחֲרֵי קַבְלֹוֹם לָךְ וַיִּחַמְדָּה שְׁלֹוֹם: וַיִּקְוֶה רַחֵם

ויעלך השלום לחשב את דוד כשחזר

ואמר מלכוס ויפת הונלך בלתי

לשאלות העלוס להגדרת מחזורי בחינות
מכל שנה ומכל שנה לא ידועה כי לא

ה'תש"ח

כתינות המעלה גסור ברושאלם ויבא

משה רבינו אל תגזר עלינו ואל תשפוטנו

מלך שבת עמו : ומלכות חסד —

למנוע לו ותאמר חס על ארץ

מלאך אלהים : ולא חזקו לשמועו בדולה 10

ב) אהבתו בעדה בן : ותאמר תנור

בכחמנחל עי האתה עי מזלת דיד

שמענו ארצנו אל דברי אומותינו : יצחק

אנכי יודעת לנגן כבוד ואהבה

ענת מכוב על נדב לבנות עירתי: עד

מחלוקת גדולה נכבדו חזק מעט קורא

ומכאן על חוקק : נאקח תנאי ארבע סה

קבוצה לנגן בעצמיות (תלמיד)

כלבית יקוה אלהי דוד עבדך אבנ:

על חורג ומעבד פהחזיקת ואב

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

[illegible]

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

١٠٠٠

אשכנזי מלפרש את "דברי גד החוזה" כפי שפירש את "איגרת ריב"ז". את הטור המקביל שהוקדש לפירוש "מילא" ר' אליעזר בהעתקת הויכוח של ר"ש מורטירה²⁹³.

פירוש ר' אליעזר אשכנזי: בתחילת הפירוש נרשמה הערת הפתיחה: "נראה לי המעתיק אליעזר ברי [!] לפרש דברים הסתומים במגלה הזאת". עיקר פירושו של ר"א אשכנזי מוקדש לפענוח שלשלת הגימטריות הארוכה, המהווה את חלקה הסתום של האיגרת, אך מדי פעם נזקק לבאר גם לשונות וביטויים בלתי מחוורים. למרות המאמץ הרב שהשקיע בניסיון לפרש את כל ה"דברים הסתומים" באיגרת, ניתן להיווכח שעדיין נותרו לא מעט ביטויים ומשפטים בלתי מובנים די צרכם. הסברה נותנת כי בכתיבת הפירוש התסייע ר' אליעזר בידעותיו ובהבנתו ה"מקורית" של ואן דורט, בעיקר בביאור הביטויים הדורשים ידיעה מוקדמת בתוכן האוונגליונים ובתיאולוגיה הנוצרית²⁹⁴.

להלן סקירה כוללת על תוכן החיבור, מבנהו, סגנונו ולשונו, והרקע ההיסטורי שלו, המעידים על איחורו וזיופו:

התוכן

מטרת האיגרת: מן הרשום בפתיחה לאיגרת וכן באמצעות ההשוואה ל"דברי גד החוזה" יודעים אנו כי היא נכתבה סמוך לנסיעתו של ואן דורט להודו בשנת 1754, חודשים ספורים לאחר קבלת הפנייה החשאית מצד מנהיגי התנועה השבתאית-נוצרית (לימים "הפראנקיסטים") בפולין, בבקשה לסייע להם בתהליך המרתם ולכוון אותם לכנסייה הנוצרית "האמתית"²⁹⁵. אכן, קריאה ב"איגרת ריב"ז", המכילה פנייה נרגשת לקהל "עם סגולה בעיר רומא" להיזהר מפיתוי ההמרה לנצרות, בתוספת קריאת עידוד לשמירת התורה והמצוות בדרך המסורה והמקובלת מדור לדור, מראה כי היא נכתבה מתוך מגמה תעמולתית, בתגובה לחשש ממשי, קונקרטי, מפני המרת דת של קהילה יהודית מסוימת בגולה.

293 את "מגילת אחשוורוש" ו"חלום בריטאניא" העתיק ר"א אשכנזי במתכונת הרגילה (ולא בשני טורים), מכיוון שמתחילה לא היה בדעתו לכתוב עליהם פירוש.

294 וראה לדוגמה להלן הערה 317.

295 בתוך: דה לה רואה, עמ' 342–341. ואן דורט דיווח על כך במכתבו מתאריך 5 בנובמבר 1753.

המסר הכללי: הכותב מתחיל בסיפור ראשית הבריאה בעניין האדם והחטא ומסיים בגאולה העתידה, כשבתוך הוא מקביל את הופעות הטוב מול הרע במונחים ומושגים שונים, כמו: השם והשטן²⁹⁶, אדם ונחש, המצווה והחטא, הטוב והרע (אי"ן ועי"ן²⁹⁷), עץ החיים ועץ הדעת, הטהרה והטומאה, האמת והשקר, האמונה והכפירה, האחדות והשיקוף (אמונת הייחוד כנגד אמונת השילוש), האור והחושך, החיים והמוות, דברי השם (התורה) ודברי השטן (אונגיליון), חכמת השם וחכמת הטומאה, יעקב ועשיו, ישראל ואדום, מיכאל וסמאל, גאולה וגלות, חרב השם וחרב השטן, משיח וגוג ומגוג; ומסביר כי הנצרות היא המקור והשורש לכל הרוע, הפירוד והחושך ומציאות החטא והטומאה בעולם, אשר באמצעות שליחיה ומפיציה הפועלים בכל דור, שהם ההתגלמות האנושית של השטן והנחש – אויבי המין האנושי מעולם, מבקשת להרוס את האחדות, לבטל את הטוב והטהרה ולהרבות את החושך והטומאה, במטרה להביא את העולם לידי כליה נצחית, והבחירה ביד האדם אם לבחור בטוב או ברע.

לאור זאת, קורא מחבר האיגרת ליהודים הפזורים בין האומות הנוצריות ומזהיר אותם שלא להימשך אחר פיתויי הנחש והשטן הנוצרי האורב לנפשם; ובמקביל, מעודד ומזרז

296 דמותו של השטן מוצגת כאן בהתאם לתפיסה הנוצרית, המעמידה את השטן כאויב האל, המנהל נגדו מאבק על נפשות בני האדם ועל השליטה בעולם, ובתור שכזה מהווה את מקור הרוע בעולם, ומייצג את כלל הכוחות המסמלים את שלילת האמת ואת הכפירה והמרד באלוהים. וראה עוד בהקשר לכך להלן הערה 300.

297 ואן דורט מרבה להשתמש בניגוד האותיות אל"ף ועי"ן, כאשר האות אל"ף מייצגת את צד הקדושה וישראל והאות עי"ן את צד הקליפה והנצרות. וראה הקבלה דומה בתרגומו לוויכוח ר"ש מורטירה, ה'ע"א: "... שאחר ביאת משיחם נהפך עלינו נחמות לנקמות, תחת גאולה גלות, ומשמחה ליגון, אם כן זה הגואל שאתם אומרים גואל ישראל – לא היה כתוב באל"ף אלא כי אם בעי"ן הרע [=גועל ישראל]... ועתה ראה הקרן הפוך ביד האויב ומקדש שממה והיא מלאה כל טומאות והמושלים ארורים, ומקום כסא מעון תנים, ומקום הרחבה נחרבה בחילוף אותיות ובתמורת מלה, ולכן מקוים ישראל על ה' שישלח גואל נאמן בעתו". הרעיון שאות אל"ף מורה על האחדות ועל עם ישראל, ועומד בניגוד לאות עי"ן המורה על הפירוד ועל אומות העולם, מופיע כבר בכתבי מהר"ל מפראג בהרחבה רבה. ראה בייחוד ב"דרוש על המצות", בתוך: דרשות מהר"ל מפראג, ירושלים תשל"א, עמ' נט-סא. ייתכן, כי הרעיון באיגרת ריב"ז לראות בכפירת השילוש הנוצרי את קילקול האות אל"ף (המורה על האחדות) והפיכתו לאות עי"ן, בא כתגובה לרעיון הפראנקיסטי הראה בצורת האות אל"ף את סמל הצלב המייצג את אמונת השילוש. על הקשר בין האות האל"ף ובין הצלב בכתבי הפראנקיסטים, ראה: מצ"יקן, הסכנות, עמ' 275–272.

אותם להמשיך ולדבוק באמונת השם ובשמירת התורה וקיום המצוות, שהם הערובה היחידה להצלתם מן הטומאה והחושך השולטים בזמן הגלות, ובזכות כן יזכו באחרית הימים לגאולה האמתית, שאז ישבר השם את כח הרע ויעביר את הטומאה מן העולם ו"אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלהי ישראל ולא אדם [=ישו], והוא הגלה את ישראל בעוונם, והוא שב את שבות יעקב, והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והיה ה' לנו לאלהים עד עולם מיום ההוא והלאה, כאשר יכנס השם את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שם, ולא יוותר מהם עוד אחד שם, ולא יסתיר עוד פניו מהם, אחר אשר ישפך רוח קדשו על כל בית ישראל, כי השם אלקים דיבר".

הרעיון מצד מחבר "איגרת ריב"ז" לזהות את ישו בדמות השטן, ובעקבות כך לייחס אליו את כל הופעות הרשע, הכפירה והטומאה הידועים מעולם המקרא, נוצר כתגובה לדוקטרינה הנוצרית המציגה את ישו כעומד מול השטן ("אנטיכריסטוס"), העולם הטוב לעומת העולם המסואב והחוטא, ישו ומאמיניו שיגברו במלחמת גוג ומגוג בניצחון הטוב מול הרע באחרית הימים; וכן כתגובה לטיפולוגיה הנוצרית המפרשת את כלל הדמויות והאירועים של הספרות המקראית כמבשרות או כמתנגדות למהלך ההתגלות של הישועה הכריסטולוגית עם הדמויות המתלוות אליה²⁹⁸.

את הזיהוי של ישו והנצרות כהתגלמות השטן וכוחותיו בעולם, מצד ואן דורט, יש לראות גם כתגובה לתדמית השטנית שייחסה הנצרות ליהודים²⁹⁹. לתדמית זו, הנטועה עמוק במשנתה האידיאולוגית של הנצרות, נודעת השפעה רבה על עיצוב דמותו של

298 התיאולוגיה הנוצרית הכניסה לתוך המקרא משמעויות כריסטולוגיות, על מנת להראות שהנבואות המקראיות והבטחות האל לעמו במקרא, מכוונות בעצם לישו הנוצרי שיהפכם מחזון למציאות. כתגובה לכך מפרש מחבר "איגרת ריב"ז" את כל הסיפור המקראי, מן החטא הקדמון ועד מלחמת גוג ומגוג, כמאבק הטוב, האור והקדושה נגד כוחות הרע, החושך והטומאה של הנצרות.

299 הקשר הראשוני בין היהודים לשטן מופיע בב"ח, יוחנן, פרק ח, פסוקים 45–42. וכבר הראנו למעלה (הערה 90) את היחס וההשפעה שבין פסוקים אלו לקטעים מסוימים ב"איגרת ריב"ז" שנכתבו כתגובה נגד. בסקיטרי להלן על "דברי גד החוזה" עמיתי על היחס וההשפעה שבין "חוזה יוחנן", המזהה את כלל היהודים עם "כנסיית השטן", לחזונות האנטי נוצריים ב"דברי גד החוזה" שנכתבו באופן קונטרסטי כתגובה נגד, המייעדים דווקא את הנוצרים לחלקו של השטן שיימסר לאבדון נצחי (הערה 350). זיהוי של ישו והנצרות כהתגלמות השטן (סמאל) וכוחותיו בעולם, מופיע גם בספר המשיב. ראה: אידל, היחס לנצרות, עמ' 81.

היהודי בתודעת הציבור הנוצרי במשך כל הדורות³⁰⁰. דימויו האינסטינקטיבי של היהודי עם השטן ניצב תמיד במרכז מערכת המוטיבים והמושגים המקובלים על שונאי ישראל בתקופות השונות³⁰¹. ומכך, כי את השימוש המרכזי במוטיב השטן על ידי ואן דורט כלפי הנצרות, יש לראות גם על רקע מאבקו הרציני נגד האנטישמיות האירופית, היונקת משורש שנאת ישראל העקרונית של הדת הנוצרית.

השימוש בגימטריות: הכותב מנסה להעביר את המסר והרעיון המרכזי של האיגרת באמצעות רצף רמזים וגימטריות של מונחים שונים מצד האמת והקדושה, המקבילים לסדרת מונחים שליליים מצד השקר ו"הטומאה" הנוצרית בעלי ערך מספרי זהה, המסמל את התגברות הקדושה כנגד הקליפה. שיטה מעין זו רווחת ביותר בכתבי ר' שמשון מאוסטרופולי³⁰². השימוש המוגזם בגימטריה נועד כנראה להוסיף לאופיו העמום והחתום של תוכן האיגרת. שימוש ברמזים ובגימטריות אנטי נוצריים היתה מקובל באשכנז עוד מימי הביניים, והוא רווח מאוד בכתבי "חסידי אשכנז". ככלל, לגימטריה היה חשיבות וערך בתקופה הנדונה באשכנז, ובעיקר בקרב חוגי השבתאים בפולין, והשימוש בה חרג הרבה מעבר לתחום ה"פרפראות", ומכאן ההשפעה שנודעה לכך מצד מחבר האיגרת. השימוש המוגבל ל"מספר קטן" נועד בלא ספק בכדי להקל על אפשרות "המשחק" במונחים הרבים.

בקיאות בעיקרי הדת הנוצרית ובתוכן הברית החדשה: קריאה מדוקדקת של האיגרת, בהשוואה לחיבורים אנטי נוצריים אחרים, מראה כי הכותב הכיר את סיפור

300 ובעיקר בהקשר לתפיסה המציגה את השאיפה של היהודי לשלוט בעולם, בדומה לשאיפתו של השטן – לפי הדוקטרינה הנוצרית – המעמידה אותו כאויב האל, המנהל נגדו מאבק על נפשות בני האדם ועל השליטה בעולם, ומכונה לפיכך בתואר "שר העולם" (ראה הערה 361).

301 על כך בהרחבה במאמרו של ר' בונפיל, היהודים.

302 על שיטתו זו עמד י' ליבס, חלוש ומציאות, עמ' 97, וכתב: "הבוחן את דברי ר' שמשון ביתר עמקות יווכח לדעת, שאין בהם רק פירושי מאמרים תמוהים מספרים תמוהים על דרך דימונים משונים, אלא שיש קו רעיוני אופייני המשותף לרוב המאמרים. מכנה משותף זה הוא הרעיון, ששמות הקדושה ושמות הטומאה שווים זה לזה בגימטריה, ולכן יש בכוחם של שמות הקדושה 'לבטל' (מלה זו חוזרת בכתביו שוב ושוב) את שמות הטומאה ובכך להביא את הגאולה, שכן השמות והים במידה רבה עם נושאים". וראה עוד בהמשך דבריו שם, על השימוש האקטואלי בשיטה זו במיוחד לביטול קליפת הנצרות.

ישו הנוצרי מתוך המקורות הנוצריים ולא מתוך המקורות היהודיים. בתוכן האיגרת משולבים פרטים רבים, חלקם מוצפנים ברמזים וגימטריות, המתייחסים לעיקרי האמונה הנוצרית וכן לביטויים שונים ב"ברית החדשה", מה שמוכיח כי לכותב היה ידע לא מבוטל בתוכן האוונגליונים.

בין "איגרת ריב"ז" לקהל בני רומא ל"איגרת אל הרומיים" של פאולוס: "איגרת ריב"ז" נכתבה בידי ואן דורט וודאי בהשפעת "איגרת אל הרומיים" של פאולוס, כתגובת נגד לרעיונות היסוד שלה³⁰³. השליח פאולוס הציג את עצמו כידוע בתור תלמיד של רבן גמליאל³⁰⁴, ולפי הרשום בתחילת האיגרת ובסופה היא נכתבה על ידי ריב"ז "בציוות רבן גמליאל הנשיא ליהודים אשר בעיר רומי", ונשלחה "על יד ינאי הקטן מתלמידי רבן גמליאל". שמו של פאולוס מוזכר בפירוש בתוך האיגרת כ"איש משחית מתלמידי ר' גמליאל הנשיא", ורוב דברי החירוף והגידוף שבאיגרת מכוונים כלפיו:

ושם עמכם איש צורר היהודי, איש משחית מתלמידי ר' גמליאל הנשיא, חומץ בן יין, שלש בן עי"ן, מתלבש בלבוש כתנות עור בזהמת הנחש, ושמו הי' לפנים בישראל "שאול", אכן שאול ואבדון עמו ועם דבריו, ועדיין קרא אותו ימ"ש "פועל אות"³⁰⁵, לאמור שהוא יכול לפעול אותות ומופתים, ואינו כן כי הכל עושה בכח ובפעול' השטן, והוא "פועל עות" אשר לא יוכל לתקן, רשע ופושע יקרא את שמו הרקב, לדבר על השם ועל תורתו סרה, לאמור ננתקה את אמרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, אבל יושב בשמים ישחק והשם ילעג למו, והנחש אשר בחר ישכנו בלי לחש, בלי השגחות עיני הרואות כל לבטל לשון הרע, כי אין לו י"ד בנחלת השם, מו"ת הוא ולא חיים, שרף הוא ולא מלאך, כי קליפות הטומאה מסטרא האחרי [!] נדבק בו לדבר כל אלה בשם אמת, והנוקם בו הן במיתה הן בגופו מקנא את השם יקרא וברית שלו' ינתן לו ולזרעו אחריו, כי הוא מחלל השם בפרהסיא, ואין לו חלק בבני ישראל, כי הוא מסית ומדיח את עם ה'

303 ההתנגדות החריפה של ואן דורט למשנתו של פאולוס דווקא, הושפעה בלא ספק גם מתוכנו של יכוהר ר"ש מורטירה, שרוב ההשגות שבו מתייחסות לדברי פאולוס באגרותיו. וראה עוד הערה 93.

304 מעשה השליחים כב, ג.

305 ואן דורט דורש את השם "פאולוס" (Paulus) כנוטריקון "פועל אות" והופך אותו ל"פועל עות" (בשניהם התי"ו בהברת S).

לילך אחרי אלהים אחרים, והתורה אשר לא ידעו אבותיהם מעולם, ואוי לעי"ן הרואה את כל אלה, והזהרו מדבריו כי חכמת הטומאה בו, אשר כסה בטומאת הקר"י [=יש"ו], כי ספרי הקדושים מטמאין את הידים והרגלים הרוצים לילך בטומאה, וחיים הם למוצאיהם בחכמת השם, ובסם המיתה ההולך בהם בטומאה, לטמא את גופו ונשמתו...

הזיקה בין "איגרת ריב"ז" ל"איגרת אל הרומיים" של פאולוס בולטת גם מבחינת התוכן הניגודי וההפכי של שני החיבורים. שכן הרעיון המרכזי של "איגרת אל הרומיים", המפורט בפרק א, פסוקים 16-17, הוא שהמאמינים במשנתו של ישו הנוצרי יזכו לגאולה לבדם, וכי כל האנושות אשמה בחטא הקדמון, ואך בזכות מותו וקיימתו לתחייה של ישו ראויה האנושות לזכות לגאולה. בעוד הרעיון המרכזי של "איגרת ריב"ז" הוא, כי כל הרוע והטומאה שבעולם נוצרו בעקבות החטא של אדם הראשון שנתפתה אחרי אשתו לעצת הנחש – השטן, ובכך כפר באחדות השם האמתית, וגרם לצמיחת הכפירה הנוצרית על ידי שליחי השטן (ישו), ואך בזכות שימשיכו ישראל לדבוק באמונתם ובשמירת התורה והמצוות ולא יתפתו למסיתים הנוצרים יביאו לתקן החטא הקדמון ויזכו לגאולה, שאז יעביר השם את הטומאה מן הארץ ו"ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלהי ישראל ולא אדם [=ישו]".

רעיון נוסף שפותח לראשונה ב"איגרת אל הרומיים", המפורט בהרחבה בפרק ד, פסוקים 9-11, הוא שהנוכרים המאמינים במשנתו של ישו הנוצרי הם הם זרע האבות האמתיים "לפי הרוח", עמהם כרת האל את בריתו, ורק עליהם יחולו כל הברכות של האבות ויתגשמו כל נבואות הנחמה של הנביאים; בעוד עם ישראל ההיסטורי הם צאצאי אברהם רק "לפי הבשר", ומכיוון שכפרו בישו כבן אלהים, שוב אינם נחשבים לבני ישראל³⁰⁶. בדרך זו הלכו אבות הכנסייה והתיאולוגים הנוצרים עד ימינו, כאשר בעיניהם, הנוצרים הם בני ישראל וזרע ישראל שבתנ"ך, ועליהם מוסבים כל ייעודי הנביאים על אחרית הימים. כנגד רעיון זה מטיף מחבר "איגרת ריב"ז", ומאריך להוכיח כי עם ישראל לבדו הוא העם הנבחר, וכי הברית שכרת עמו האל לא תופר לעולם, ובו לבדו יתקיימו לעתיד כל הבטחות האל ביד נביאיו באחרית הימים.

הניגוד בין "איגרת אל הרומיים" של פאולוס ל"איגרת ריב"ז" מובלט עוד יותר ביחס לקיום המצוות המעשיות. ה"אמונה" בישו, לפי דברי פאולוס, לא די שהיא פוטרת

את המאמין מקיום המצוות המעשיות, אלא גם מנוגדת לכך במהות. מצוות התורה ניתנו, לפי דעתו, רק בסיבת החטא הקדמון, אך המאמינים בישו משוחררים מחטא זה. בנוסף, שמירת המצוות מנוגדת ל"חסד" האלהי הבוחר את בחיריו לא בגלל זכויותיהם אלא מתוך המון רחמיו של האל. שמירת המצוות היא בבחינת "עבדות" שחלה רק על בני ישראל "לפי הבשר". האנושות כולה טבועה בחטא הקדמון, ולכן אין ביכולת בני האדם לשמור את מצוות התורה, וממילא אף לזכות באמצעותן לישועה. החטא קיים רק במקום שיש איסור, ובלי איסורים אין חטאים. המצוות באו אפוא להעצים את החטא ולהגבירו³⁰⁷, על מנת להחיש את משבר האנושות שבעקבותיו באה הגאולה על ידי מיתת ישו. כתגובה להשקפה זו שנתבססה וגובשה על ידי פאולוס מעמיד מחבר "איגרת ריב"ז" את שמירת התורה וקיום המצוות המעשיות בתור העיקר שבעיקרים, שכל הישועה תלויה דווקא בו. בניגוד להשקפה הנוצרית מכריז הכותב "כי לא הידיעה [=האמונה] עיקר אלא המעשה"³⁰⁸. המצוות ניתנו דווקא לישראל, שנקראו "בנים" למקום, כדי להיטהר באמצעותן מסיגי החטא הקדמון. שמירת המצוות היא, לפי דבריו, הערובה היחידה להינצל מן ההשפעות השליליות של החטא הקדמון, ומפיתוי הנחש, הוא השטן, המתעורר תמיד להסית את האדם נגד האמונה בה', באופן שהאמונה בה' וקיום המצוות תלויים האחד בשני. שמירת המצוות בדקדוק מביאה את האדם לידי השלימות והתיקון. בזכות שמירת המצוות במסירות נפש בזמן הגלות, יזכו ישראל לכל הבטחות הנביאים באחרית הימים. שליחי המיסיון הם שליחי השטן המבקשים להסית את ישראל מן האמונה באחדות ה', ולהדיח אותם משמירת התורה והמצוות.

ביטול אמונת השילוש הנוצרי ועיקרון ההתגשמות בבשר: את רוב הרמזים הממלאים את האיגרת הקדיש ואן דורט, באופן תמוה, דווקא לביטול אמונת השילוש

307 ראה תרגום ואן דורט לוויכוח ר"ש מורטירה, השגה קטו, טז ע"ב: "[באיגרת אל ה'רומים"ם ז' ד' אמר פו"ל ששהתורה והמצוות גורם לחטאים, ובמת"י ה' כ"א נראה הפך, ועוד, זה הוא דין לומר כך נגד מדת אלהינו שעושה רע, א"כ יעשה כל אדם כחפצו".

308 ראה תרגום ואן דורט לוויכוח ר"ש מורטירה, השגה קמב, יח ע"א: "[באיגרת פאולוס אל הקורנתיים] בפרק הנ"ל, פסוק י"ז, כת' [ב] פו"ל ששהבטחת ה' לא היה על דעת תורה שעתיד לבא כי אם ה' הבטיח אותו על דרך אמונה שהאמין בזרעו המשיח וכו', בראשית י"ז עד סופו נראה תשובתו שה' תלה את בריתו בעשייה לא לאברהם בלבד כי אם לזרעו אחריו שיעשה צדקה ומשפט למען אביא על אברהם את אשר דבר, בראשית ח"י י"ט, נמצא שתלה ההבטחה במעשה ולא באמונה לבד".

הנוצרי. הדבר יובן לאור העובדה כי אמונת השילוש במיוחד הוצגה בתור העיקר היותר חשוב של הפראנקים, עד שהפכה לסמל המרכזי של התנועה³⁰⁹, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בטקסים ומנהגים שונים, וכהצהרת מנהיגיה: "אנחנו מאמינים בתלת פרוצופים שוין דא לדא בלי שום פירוד". מפאת חשיבותו של עיקר זה הרבו מנהיגי התנועה לבססו באמצעות סוללת רמזים שהביאו מן המקרא וספר הזוהר³¹⁰. אישור אמונת השילוש על ידי מנהיגי התנועה הפראנקיסטית צוין בהבלטה יתירה גם במכתב הפנייה שלהם אל ואן דורט³¹¹.

קבלת אמונת השילוש הנוצרי על ידי הפראנקיסטים גררה בעקבותיה את אימוץ

309 סמליות השילוש נקשרה בפראנקים עם התפיסה הסינקרטיסטית המאחדת בין שלושת הדתות. ראה איגרת ר' ברוך מארץ יון מאספת ועד ד' ארצות ביום ד תשרי תקט"ז (בתוך: ר' יעקב עמדין, ספר שימוש, אלטונה תקי"ח, מכתב ו, עמוד 5): "שעיקר התחבולה של הבלעיל הרשע הפוקר ברחע [=ברוכיה] ימ"ש להסביר להשוטים להרכיב שלש האמונות, דת יהדות, דת ישמעאל ודת נוצרים, לעשות מרכבה אחת". בדרשתו של פראנק שנשלחה בשנת 1759 מאיוואניה לאחד ממנהיגי התנועה בגלינא, הוסבר לפי רעיון זה הצורך בהמרתם של שבתי צבי, ברוכיה ופראנק לדת האסלאם והנצרות, בתור היותם התגשמות חיה (אינקרנציה) ומרכבה לשלושת הספרות המייצגות את השילוש הקדוש: "אדוננו מלכנו שבתי צבי אנוס היה לעבור דרך דת ישמעאל, וגם האל ברוכיה היה אנוס לעבור דת זו, ואני יעקב שלימו דכולא, המובחר שבאבות, אנוס לעבור את הדת הנוצרית... והגם כי מקבלים אנו את הנצרות ומקיימים את מצוותיה, חלילה לנו להסיר מלבנו את תלת קשרי דמהימנותא דאינון חד: אמיר"ה [=שבתי צבי], סיניור סאנטו [=האדון הקדוש] ברוכיה], וחכם יעקב דאיהו שלימותא דכולהו" (מתוך: שלום, התנועה, עמ' 126). על הסינקרטיזם השבתאי-פראנקיסטי ראה: מצ'ייקו, הסכנות.

310 בלבן, לתולדות, חלק א, עמ' 145–147; חלק ב, עמ' 241–238. מן הדברים שהקדימו לסדרת הראיות שהביאו ניתן להבין שעל עיקר זה במיוחד נסובו רוב ויכוחיהם עם אחיהם היהודים: "שואלים אנחנו את היהודים למה אינכם מאמינים כך, וידענו שנפשכם תאכל על זה, שאנחנו מאמינים בתלת. ובאמת היינו מתיראים לנפשינו מפניכם, אשר אנו רואים את גודל החרון אף מכם עלינו, ממש עד שערי מות. אבל מה נעשה שבכל התורה הישנה וכל הנביאים מלמדין אותנו שכן הוא האמת... ושפטו אתם את עצמכם... כדי להורות לכם הדרך הישר נביא עוד חבילות ראיות... הלא כל מה שכתבנו הוא מהספרים אשר רוח ה' דבר בו, ואף אתם למדתם בהם, רק כעת בק"ק בראד גורו ואסרו ללמוד מתוכם [הערת מ' בלבן: מכוון לאיסור העיון בספרי המקובלים שהוכרו בפודוליה], והכל כדי שלא תעמדו על האמת, ותמשכו הבריות לגיהנם, ואנחנו שלמדנו זה בודאי נציל עצמנו מאש של גיהנם".

311 ראה ליד הערה 125.

"מגילות קוצ'ין" – סקירת החיבורים העיקריים

חיתוך עץ המתאר את פרופיל דמותה "העצמית הפנימית" של מרכבת הטומאה השבתאית, בדמות יצור-כלאיים מפלצתי בעל שלושה ראשים (שבתי צבי, ברוכיה ופראנק), המשנה ומחליף צורתו מ"יהודי" ל"שמעאלי" ו"נוצרי", כפי שהוצג בקריקטורה מעוותת על ידי ר' יעקב עמדין בסוף "ספר שימוש", אלטונה תקי"ח

עיקרון התגשמות האל בבשר (אינקרנציה), וכהצהרת מנהיגיה, בסמוך להצהרה על האמונה בשילוש: "אנחנו מאמינים שה' בא לגשמי בגוף כמו שאר בני אדם, לעשות צרכי אדם, לאכול ולישון ושאר צרכי בני אדם"³¹². עיקרון זה הפך לאבן פינה של הפראנקיזם, ובהמשך, היווה את היסוד לזיהוי של פראנק כאל-אדם, בעל סמכות שלטונית בלתי מוגבלת. כתגובה לתפיסה זו מרבה מחבר "איגרת ריב"ז" לתקוף ולשלוט את רעיון ההגשמה בגוף אנושי והאמונה ב"בן האדם"³¹³.

אזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות כפי מסורת חז"ל: שילוב האזהרה מפיתוי ההמרה לנצרות יחד עם האזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות החוזר ונשנה מספר פעמים באיגרת, מראה כי נכתבה בתגובה לניסיון המרה מסוים שנוולד בעיקר מתוך רצון להשתחרר מעול המצוות ולנהל חיים חילוניים באין מפריע³¹⁴.

זיהוי ישו הנוצרי וגלגולו בשבתי צבי כהתגלמות אנושית של השטן: מאחר שנתברר כי האיגרת כולה מכוונת כנגד התנועה השבתאית-נוצרית של הפראנקיסטים, מובן כי יש להבינה כמתייחסת להופעתה המחודשת של האמונה הנוצרית בקרב ישראל בתיווך השבתאות, כאשר את תפקידו של ישו הנוצרי ממלא גם הפעם מסית יהודי, הוא משיח השקר שבתי צבי³¹⁵, המזוהה כגלגולו החדש של ישו

312 בלבן, לתולדות, חלק א, עמ' 136. והשווה לטענה השנייה בוויכוח הלבובי: "המשיח היה אלהים אמת, ששמו אדני, הוא התלבש בגופנו וסבל בעבורנו לכפרתנו ולגאולתנו" (שם, חלק ב, עמ' 235-237).

313 הרי חלק מדבריו נגד עיקרון ההתגשמות בבשר: "...וחדלו לכם, חלילה לכם מאדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, מן הפושעים להעמיד השלש [=השילוש] באמ"ת... כי לא איש אל ויחזב ובן אדם ויתנחם... כי כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר ורועו, ועי' מן השם יסור לבו... אבל ברוך הגבר אשר יבטח בה', כי הוא לא יראה חמימות הגיהנם, כי מקוה ישראל השם ולא אדם, והואיל שישאל מקוה על ה' לבד, יהיה השם מקוהו לטהר אותם מטומאות הנחש... ואשריך ישראל מי כמוך עם נושע באלקים, ולא באדם, כי תשועות ה' תשועות עולמים... ע"כ לא אירא מאדם הסמוכים על האדם, כי השם בעוזרי, ואראה נקמות בשונאי, כי טוב זה התורה, חסה בכ ולא באדם... אודך כי עניתיני ותהי לי לישועה, אכן מאסו הבונים היתה לראש פנה, כי מה' היה ולא מאדם... אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם...".

314 ראה הערה 126, והערה 218.

315 באותה שעה טרם הופיע פראנק בפולין, והפך למנהיגה הבלתי מוכתר של התנועה. גם אחרי

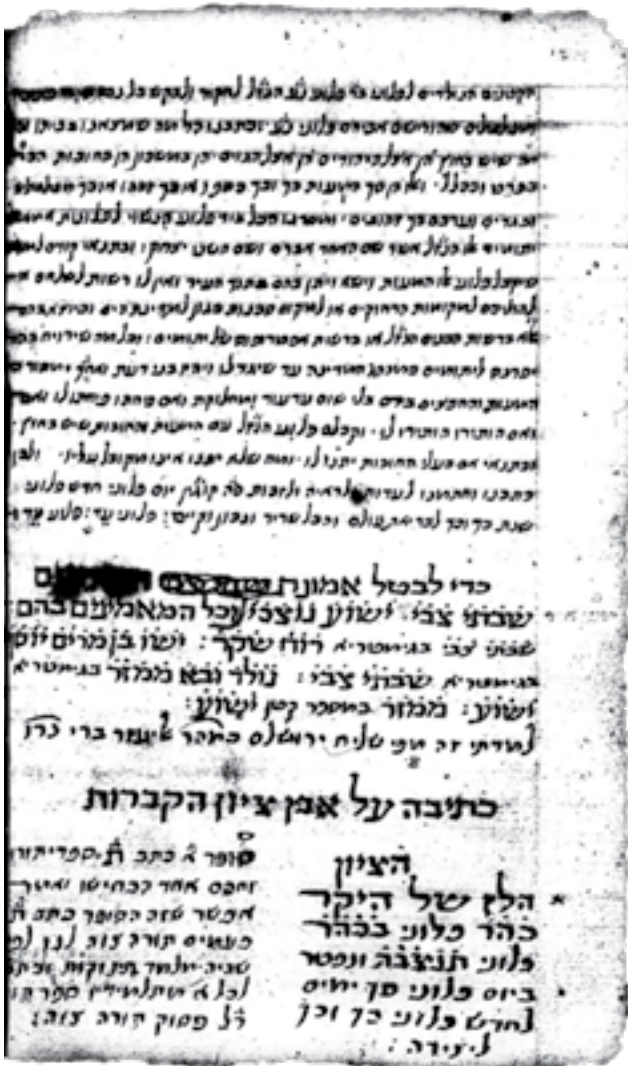
הנוצרי – התגלמותו האנושית של השטן³¹⁶. זיהוי זה נרמז כמעט בפירוש ב"איגרת ריב"ז" בקטע הבא:

וכיון שראה הנחש שהתורה והמצות נגד עיצתו, הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואויב הרע הזה [=ישו/שבתי צבי] להשחית את חלק השם בתורתיו ובמצותיו, והעמיד את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה, כדי להגביר טומאתו על ישראל. ועתה אחינו בני ישראל אל תאמינו לחלומותיו ולדבריו, דברי השטן, להסית אתכם לאמור ראשונים לא בחנו וסברו את דברי השם, אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה, ע"כ נלך ונעבדה עבודה אחרת, אל תשמעו להם לטמא בהם, רק השמד תשמידון מהר מהאדמה, כי דברי התורה והמצות השם לא ימושו עד עולם, כי לא איש אל ויכוז ובן אדם ויתנחם, ע"כ הזהרו מאנשי הנחש כי עקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש של גיהנם ואבדון, שוא ושקר.

הופעתו עדיין אין מדברים במקורות על "פראנקיסטים" אלא על "כת שבתי צבי" [בנוסח החרם הפומבי נגד הפראנקיסטים שהוכרז בסיון תקט"ז בפרוד, שמו של פראנק עדיין אינו מופיע, וחסידיו נחשבים לשבתאים תלמידי ברוכיה]. בעיני אנשי הכת נחשב פראנק, כמורו ברוכיה בשאלוניקי, להתגשמות חדשה של שבתי צבי.

עצם רעיון זהותו של שבתי צבי כגלגול או המשך נשמת ישו הנוצרי מופיע – אף כי במובן החיובי – גם בכתבי השבתאים עצמם, מאותם הקיצונים בעלי הנטייה לנצרות, כדוגמת המקובל השבתאי משה דוד מפורדייץ, אשר בהגותו לזוהר מרבה להשתמש בביטויים "שלימו דישו" או "ישו עד ש"ץ", וכן "צבי ישו", ובקמעותיו מופיע תדיר סימן הצלב. ראה: וירשובסקי, המקובל, עמ' 75–78.

בהקשר זה יצוין, כי בעיני חלק מאנשי הכנסייה והמיסיון בתקופה הנדונה, נתפסה התנועה השבתאית – בעיקר זו הקיצונית שהתפתחה במזרח אירופה – בתור כת של יהודים המאמינה בסתר בישו. כך לדוגמה, מציין המומר דוד קירכהוף שנעשה אחר כך מיסיונר מטעם "עדת האחים המוראביים" את מספרם המוערך של השבתאים באמצע המאה ה"ח בפולין ובאשכנז בכחמישה עשר אלף איש. בתיאורו, הוא מחליף את שבתי צבי בישו וחושב את השבתאים ככת יהודית-נוצרית המאמינה בישו. בתמימותו, הוא נוטה להאמין כי תעמולתם של אנשי המיסיון מהאלה היא שעוררה את כל התנועה הזאת במזרח אירופה. ראה: דה לה רואה, כרך א, עמ' 343. מצוטט בתוך: שלום, התנועה, עמ' 110–109, הערה 116. פעילי המיסיון מהאלה הכירו את ואן דורט, ובספרו של דה לה רואה מציין מספר פרטים ביוגרפיים עליו, וכן מזכיר את התכתבותו החשאית עם ואן לוואן משנת 1753. ראה למעלה ליד הערה 125.

רמזים "לבטל אמונת הטועים שבתי צבי – ישוע נוצרי וכל המאמינים בהם", בשם "שליח ירושלים" ר' אליעזר אשכנזי, בתוך ספר "ליקוטי יחיאל" מאת ר' יחיאל צעדי, קוצ'ין, אמצע המאה הי"ח – כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 625 8°

סימוכין לפרשנות זו ניתן למצוא בשמועה היחידה שהובאה בשמו של ר' אליעזר אשכנזי, מעתיקה ומפרשה הראשון של האיגרת, בתקופת ישיבתו בקוצ'ין, המצוטטת בחיבורו של ר' יחיאל צעדי, מחכמי תימן שהיגר לקוצ'ין, וזו תוכנה: "כדי לבטל אמונת הטועים שבתי צבי, ישוע הנוצרי וכל המאמינים בהם. שבת"י צבי" בגימטריא ר"ח שק"ר. יש"ו ב"ן מרי"ם יוס"ף בגימטריא שבת"י צבי"י... למדתי זה מפי שליח ירושלם כמה"ר אליעזר בר"ן"י נר"ו"³¹⁷. אין לשלול את האפשרות הסבירה כי ר' אשכנזי שמע רמז זה מפיו של ואן דורט (שגם ישב אז בקוצ'ין), אולי כאשר נעזר בו בכתיבת הפירוש לאיגרת, המוקדש כולו לפענוח הגימטריות שבה. והותו של שבתי צבי כ"שליח השטן" להטעות את ישראל לאמונה הנוצרית מופיעה בפירוש מספר פעמים במכתביו של נציג "הכת הסודית" באמסטרדם – אולי ואן דורט בעצמו – לכומר הלותרני בלונדון (על כך בהרחבה בחלק א, פרק יב).

המבנה

סימני הפיסוק: בשונה מ"דברי גד החוזה" המוצג כטקסט מקראי, ולכן חולק לפרשיות ופסוקים (שבסופם סימון נקודתיים), נכתבה "איגרת ריב"ז" כולה ברצף ובהמשך אחד, עם סימן הפסק בסוף כל משפט בצורת לוכסן וריווח לפניו ולאחריו. במתכונת זוהי לזו, עם סימן ההפסק הייחודי, עיצב ואן דורט גם את הטקסט של התרגום לקוראן, כאשר כל פרק נכתב ונקרא ברצף אחד עם סימני פיסוק קלים בצורת לוכסנים בסוף כל פסוק או משפט ארוך. צורת הפיסוק הנדירה גרמה לבלבול הן למעתיקי "איגרת ריב"ז" והן למעתיקי התרגום לקוראן, שלעתים פענחו את צורת הקו האלכסוני שבסוף המשפט כאות יו"ד או וא"ו המחוברת לסוף המילה האחרונה במשפט.

הסגנון

כתב תעמולה אנטי נוצרי בסגנון עממי: כמעט כל חיבור פולמוסי משקף במידה מסוימת את הלכי הרוח של הסביבה והתקופה בהן הוא נכתב, וכמוהו גם "איגרת ריב"ז" שנכתבה בתגובה לתנועה שבתאית-נוצרית עממית חדשה בפולין, אשר מסיבות

317 ליקוטי יחיאל, כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 625 8°, דף כד ע"ב.

שוונות לא מצאה את מקומה יותר ביהדות וביקשה לעבור לדת הנוצרית. עובדה זו מסבירה לנו את האופי המיוחד של "איגרת ריב"ז" השונה מחיבורים אחרים בתחום הפולמוס האנטי נוצרי. אשר בעוד האחרים מבקשים להוכיח את האמת מתוך ההיגיון הרציונלי, באמצעות הבלטת הסתירות והבעיות שבתוכן ה"ברית חדשה"³¹⁸, כותב האיגרת פונה במכוון אל הרגש, באמצעות שימוש ברמזים וסודות קבליים מעורפלים, משולבים בדברי עידוד ונחמה מחד ודברי אזהרה ואיום חריפים מאידך. מבחינה זו ניתן לדמות את סגנון ההרצאה ב"איגרת ריב"ז" לדרשה העממית, החסרה מבנה קבוע ומוגדר, והנסמכת בעיקר על כוח השכנוע של הדרשן על קהל שומעיו, ומטבעה פונה יותר אל הרגש והדמיון מאשר אל השכל וההיגיון, באמצעות שימוש בכלים רטוריים. סגנון הרצאה ייחודי זה, הנחשב לחריג בספרות האנטי נוצרית, מראה כי האיגרת לא נועדה לשימוש פולמוסי בוויכוח היהודי-נוצרי, אלא למטרת שכנוע של קבוצה מסוימת בתוך הציבור היהודי עצמו, להיזהר ולהישמר מפיתוי ההמרה לנצרות. קריאה רצופה של האיגרת מראה כי היא נכתבה בנימה אקטואלית, בתגובה לחשש ממשי מהמרה לדת של קהילה יהודית מסוימת בגולה. הכותב פונה בתחינה ובקשה מאחיו היהודים שימשיכו לדבוק באמונתם ובליתפנות ל"דברי השטן" אשר בפי "שלוחי המות" המתעים. הסגנון מתאים בהחלט למכתב נרגש של יהודי תועה ואובד, שכבר טעם את מרירות "דת האהבה" הנכזבת, ופונה לאחיו התועים שמדמים למצוא בדת הנוצרית את שאהבה וחמדה נפשם הבהמית, באמתלא של חיפוש ובירור האמת, ומזהיר אותם להתרחק מן "הטומאה" הנוצרית אשר כל באיה לא ישובון.

הסגנון הקבלי של האיגרת: הסגנון הקבלי המעורפל ואפוף המסתורין שנקט ואן דורט בכתבת "איגרת ריב"ז", מראה כי היא נועדה במיוחד לשכנע את הקהילה הפראנקיסטית בפולין, שביססה את עיקרי אמונתה המשובשת, כביכול על רזי הקבלה וספר הזוהר³¹⁹.

318 לתפקיד זה כבר ייעד ואן דורט את ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה עם הכומר מרוואן שתורגם על ידו "מלשון הולנדי ללשון יהודי".

319 בלבן, לתולדות, עמ' 164-133. וראה לדוגמה בנוסח החרם הפומבי נגד הפראנקיסטים שהוכרז בסיון תקט"ז בפרוד: "... ומתאמצים לטפס במרכבה... ויצאו ללקוט אורות בסתרי התורות, וטרם ידעו לקרות מעל ספר תורת ה' ושום שכל להבין פשט וגמרא יכין לו הדרך לקרות ולבוא בנקרת

הלשון

מונחים ומושגים קבליים: בתוך רצף הרמזים והגימטריות משלב הכותב לעתים תכופות מונחים קבליים, כדוגמת: "אור הקדמון", "מתלבש בלבוש כתנות עור בזהמת הנחש", "יצוה את האמת מלשמור אותו מעץ הדעת טוב ורע היא השם והחט"³²⁰, "ועל זה ציוה השם לאבינו להמול הערל שהיא השלש"³²¹, "כי קליפות הטומאה מסטרא האחרי (!) נדבק בו", "להכות בשש הטומאה את ששים ריבוי [=ריבוא] אותיות הטהור".

חריזות פסוקים מן המקרא: "איגרת ריב"ז", כמו יתר חיבוריו של ואן דורט, עמוסה בביטויים ושברי פסוקים מן המקרא, שהכותב חורז אותם למשפטים חדשים, כמו בקטע הבא: "אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם, והוא הגלה את ישראל בעוונם, והוא שב את שבות יעקב, והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והיה השם לנו לאלהים עד עולם מיום ההוא והלאה, כאשר יכנס השם את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שם, ולא יוותר מהם עוד אחד שם, ולא יסתיר עוד פניו מהם, אחר אשר ישפוך רוח קדשו על כל בית ישראל, כי השם אלקים דיבר". יכולת כתיבה זו, מלמדת על שליטה בלתי מבוטלת של הכותב בתנ"ך, והיא ניכרת היטב הן בחיבורי הבדויים והן בתרגומיו העבריים.

הסודות ולאחזו בנסתר בעשר ידות... ותולין בוקי סריקי בספר הוזהר ובכתבי האר"י" (ה'חרב פיפיות', בתוך: אוצר החכמה, חוברת א, לבוב תר"כ, עמ' 29–22).

320 בפירוש ר"א אשכנזי: "יצוה את האמת, סוד האדם כנוכר, מלשמור אותו מעץ הדעת טוב ורע, היא השם כי הוי"ה במ"ק עולה טו"ב, וכן הח"ט שהוא רע ג"כ מספרו כך, כי את זה לעומת זה עשה אלקי, ועל ידי הטוב יכניע הרע שהוא הח"ט".

321 בפירוש ר"א אשכנזי: "...והוא השלש [=השילוש] והוא סוד ג' שנים של ערלה שהתורה אסרה לנו, שהוא ג' קליפות שבאגוז כידוע מספר הוזהר הקדוש". המקור לשני המשפטים האחרונים הם כנראה דברי ר' שמואל דלוגאטש בספרו "אגודת שמואל" [אמטורדנס תנ"ט] על נביאים וכתובים (ישעיה יא, א): "אמר המעתיק, בימי חורפי הקשתי לשאול לכמה גאונים על שכתב א"מ זקני מהרמ"א בהגה"ה בהלכות ר"ה שאגוז בגי' ח"ט, והלא הוא גם גי' טוב? ותרצתי על פי הוזהר מה שהקשה ר"א את אביו רשב"י על שאמר חז"ל ולא קם נביא בישראל, אבל באומות העולם קם, ומנו בלעם וכו', והשיב לו מפסוק גם זה לעומת זה וכו', עד שאפילו שיש קדושה בטומאה אסור ללמוד אותה, שנאמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל, ויובן אף שאגוז גי' טו"ב הואיל ויש בו קליפה גי' ח"ט אין אוכלין אות' בר"ה, ונענעו לי ראשיהם הגאונים ההם".

ביטויים והקשרים לשוניים חריגים ב"איגרת ריב"ז" וב"דברי גד החוזה": בחלק ראשון, פרק ג, וכן להלן בדיון על החיבור "דברי גד החוזה" הצגנו דוגמאות של עשרות ביטויים וצמדי לשון חריגים שאינם ידועים לנו משום מקור אחר מלבד "איגרת ריב"ז" ויתר החיבורים הבדויים והתרגומים העבריים מבית היוצר של ואן דורט. על הקשר הלשוני (אך לא הרעיוני) בין "איגרת ריב"ז" ו"דברי גד החוזה" כבר העיר מ' בר אילן³²² כאשר ביקש להוכיח את מוצאה של "איגרת ריב"ז" מקוצ'ין. הנ"ל הצביע בסך הכל על כחמש עשרה ביטויים נדירים שמצא בשני החיבורים, שאינם ידועים לנו ממקור אחר. הוא הציע להסביר זאת בכך שמחבר "איגרת ריב"ז" הכיר את "דברי גד החוזה" והושפע ממנו, וזאת על יסוד הנחתו המוטעית בדבר קדמותו ומקוריותו של החיבור האחרון, לעומת ההוכחות הגלויות לזיופה המאוחר של "איגרת ריב"ז". ברם, השפעה לשונית אינסטינקטיבית וטבעית מסוג זה לא יתכן בשום אופן לתלות בהיכרות מוקדמת עם תוכן של חיבור קדמון כלשהו³²³. מה גם שביטויים אלו מופיעים באותן צורות בדיוק גם בסדרת התרגומים העבריים של ואן דורט שנכתבו בתקופת ישיבתו בקוצ'ין. כלום ניתן להעלות על הדעת שקריאה חד-פעמית אקראית בחיבור קדמון כלשהו תוכל להשפיע מכאן והלאה על סגנון הכתיבה של הקורא עד כדי חיקוי טבעי ומושלם של כל צורות ודרכי הלשון החריגות שלו? בנוסף, בחינה ספרותית של התוכן הפנימי, מראה כי ביטויים אלו מופיעים – בשני החיבורים – בהקשר לאותם מסרים ורעיונות בדיוק; ועם זאת, תפוצת הביטויים בחיבור אחד בהשוואה למקבילות במשנהו, מוכיחה, כי אין תלות מוחלטת בסדר השימוש בביטויים אלו, מה ששולל את האפשרות להעתקה מכאנית של התוכן.

רקע היסטורי

"איגרת ריב"ז" נכתבה על רקע התגבשות והתעוררות התנועה הפראנקיסטית בשנות החמישים של המאה ה"ח בפולין, בתגובה לתכניתם החשאית של מנהיגי התנועה להמיר

322 בר אילן, ספרים, עמ' 92–91.

323 בנוסף, לאחר שהוכחנו מנוסח השער של הקובץ כי ואן דורט הוא שהביא לראשונה את "דברי גד החוזה" לקוצ'ין, מעתה לא קיימת יותר האפשרות שמחבר כלשהו מקוצ'ין, בתקופת הכיבוש הפרוטוגי או בכל תקופה אחרת, הכיר את הטקסט של "דברי גד החוזה" והושפע ממנו.

את דתם לנצרות. תכנית זו נודעה לואן דורט עוד בשלב מוקדם יחסית (אוקטובר–נובמבר 1753) בעקבות פנייה אישית אליו מצד מנהיגי התנועה עצמם, בבקשה לסייע להם בתהליך המרתם ובהחלטה באיזה מן הזרמים הנוצריים לבחור. פנייתו הנרגשת של ואן דורט ב"איגרת ריב"ז" מכוונת במיוחד למנהיגי התנועה הפראנקיסטית והנוהים אחריהם – במטרה להניא אותם מן ההחלטה האיומה להתנצר, ולקהילות יהודי פולין – להזהיר אותם מפיתוי ההמרה לנצרות ולחזק אותם במאבקם נגד הכפירה השבתאית³²⁴ נוצרית שהחלה מתפשטת בתוכם.

"איגרת ריב"ז" התגלתה לראשונה בקוצ'ין בשנת תקט"ז יחד עם החיבור "דברי גד החווה". שני החיבורים, העוסקים בפולמוס האנטי נוצרי, הגיעו לקוצ'ין בידי עמנואל יעקב ואן דורט, שטען כי העתיק אותם מתוך הטופסים הקדומים שלהם השמורים "בעיר רומי בין גניזות ספרים לשון הקודש אשר ביד הרומיים". באותן השנים ישב בקוצ'ין שד"ר ירושלים ר' אליעזר אשכנזי, והוא נתבקש מאת מנהיג הקהילה ר' יחזקאל רחבי להעתיק עבורו את "דברי גד החווה" בכלל יתר החיבורים היחידאיים שהובאו בידי ואן דורט. סביר להניח, כי בכלל אותם החיבורים, העתיק עבורו ר' אליעזר גם את "איגרת ריב"ז" – ומיוזמתו האישית, או לפי בקשת ר' יחזקאל, חיבר גם פירוש מקיף לאיגרת המבאר את צפונותיה.

האיגרת התגלגלה מקוצ'ין לאמשטרדם סמוך לזמן "גילוייה" בידי ואן דורט, כנראה בידי השליח ר' אליעזר אשכנזי – מעתיקה ומפרשה הראשון של האיגרת³²⁴. המאמצים

324 סביר להניח כי לאחר היגיעה והמאמץ המרובים שהשקיע ר' אליעזר אשכנזי בביאור "איגרת ריב"ז", העתיק את החיבור עם הפירוש גם לעצמו, ובחזרתו נטלו עמו. גם לפי מה שנתברר למעלה כי האיגרת נכתבה מתחילה כתגובה להתעוררות התנועה הפראנקיסטית, לשם הפצתה בקהילות פולין, הסברה נותנת כי ואן דורט בעצמו הוא שמסר את האיגרת לר"א אשכנזי, כנראה, כשהיה בדרכו חזרה להולנד, בכדי להביא לפרסומה בקרב הציבור היהודי באירופה (כפי שמסר כשנה לאחר מכן את "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין לפקיד החברה ההולנדית מרקלס בלס בכדי להביא לפרסומו של "דברי גד החווה" בקרב הציבור הנוצרי באירופה). ר' אליעזר אשכנזי עזב, כנראה, את קוצ'ין לאחר שנת תקכ"ב. הנתבי הימי היחיד, בתקופת השלטון ההולנדי בהודו המזרחית, שהיה מותאם לנוסע יהודי שפניו מועדות לאירופה, היה מקוצ'ין לאמשטרדם. ולכן הסברה נותנת, כי התחנה הראשונה אליה הגיע ר' אליעזר אשכנזי בחזרתו מקוצ'ין היתה אמשטרדם. ועובדה היא, כי הטופס היחיד והמוקדם ביותר הידוע לנו מ"איגרת ריב"ז" נעתק בכתיבת ידי ר' שלמה דובנא, שעשה באותן שנים בדיוק באמשטרדם.

המרובים שהקדיש ר' אליעזר בניסיון לפענח את צפונות האיגרת, מעידים כי הוא סבר שאכן מדובר באיגרת אותנטית של ריב"ז. פרסומה של האיגרת למן ראשית הופעתה יחד עם פירושו של השליח ר' אליעזר אשכנזי, נתנה לה מידה מסוימת של תוקף וסמכות, והיא שהביאה בהמשך לפרסומה בדפוס על ידי יהודים יראים ושלמים, וכן פתחה פתח לפירושים נוספים שנכתבו לבאר את צפונותיה על ידי תלמידי חכמים ידועים (להלן). ההעתקה הראשון של האיגרת בכתב ר' אליעזר אשכנזי ועם פירושו – אבד³²⁵, אך ההעתק מוקדם ממנה, שנעשה באמסטרדם, סמוך לזמן הגעתה מקוצ'ין, שרד בכתב יד יחיד בעולם (קופנהגן 93), בכתב ידו התמה והבהירה של המשכיל הנודע ר' שלמה דובנא (1738–1813). הוא ישב באמסטרדם בין השנים תקכ"ז–תקל"ב ועסק, בין היתר, באיסוף ומכירת ספרים נדירים. מלבד העתק מוקדם וחשוב זה, ידוע לנו על קיומם של שני העתקים נוספים מהאיגרת. האחד היה שמור בגנזי ר' ישכר דוב רוקח מבעלז, והשני בגנזי ר' גרשון חנוך ליינר מראדזין. מקומם של שני העתקים אלו אינו ידוע כיום, אך השוואה בין נוסח כתב יד קופנהגן (המתפרסם כאן לראשונה) לנוסחים שנדפסו מתוך כתבי היד שהיו בגנזי האדמו"רים הנ"ל, מראה כי הטופסים שעמדו לפניהם היו – כנראה – מאוחרים יותר, ופחות מדויקים, מה שעשוי להסביר את הגורם לשיבושים הרבים שנפלו בהם.

"איגרת ריב"ז" נדפסה לראשונה, כשהיא מלווה בפירושו של ר' אליעזר אשכנזי, בשנת תרנ"ה במונקאטש מתוך ההעתק שהיה מונח בגנזי ר' ישכר דוב רוקח מבעלז. המו"ל של האיגרת הוא ר' אלעזר ב"ר מאיר רוקח מטשארטקוב³²⁶. בהקדמתו הוא מודה לקרוב משפחתו ר' אריה ליבוש רוקח, אב"ד מאגרוב, בנו של ר' ישכר דוב הנ"ל, האדמו"ר מבעלז, שאיפשר לו להעתיק את האיגרת מתוך הטופס שבבעלותו, ביום כה טבת תר"נ.

325 יתכן שזהו אחד משני ההעתקים של האיגרת שהיו בספרייתיהם הפרטיות של ר' ישכר דוב מבעלז ושל ר' גרשון חנוך ליינר מראדזין, שאבדו כנראה בשואה.

326 אביו ר' מאיר מטשארטקוב הוא בנו של ר' אפרים זלמן בן ר' אלעזר רוקח (השני) מבראדי. בשנת תרנ"ב הוא הוציא לאור בלעמברג את הספר "מעשה רוקח" של זקנו ר' אלעזר רוקח (הראשון) מאמסטרדם. בתחילת הספר צורפה הסכמה מאת קרוב משפחתו ר' ישכר דוב רוקח מבעלז וכן של ר' דוד משה מטשארטקוב ב"ר ישראל מרוז'ין. בנו ר' אלעזר רוקח היה חתנו של ר' יוסף אלטר עפשטיין ממאגרוב, ובשנת תרנ"ה הוציא לאור את ספרו "גנזי יוסף" במונקאטש.

הדפסתה השנייה של האיגרת היתה בשנת תרנ"ט בורשה, כשהיא מלווה בפירושו של ר' אליעזר אשכנזי ובפירוש "קול יהודה" מאת ר' משה יהודה ברמן. שמו של המחבר אינו מופיע על גב השער מאימת הצנזורה. לפי עדות בנו ר' חיים ברמן בהקדמתו להוצאה הרביעית של מהדורה זו, הרי שאביו הדפיס את האיגרת מתוך ההעתק שהיה מונח בספריית רבו ר' גרשון חנוך ליינר מראדזין. לדבריו, כבר סמוך לשנת תרמ"ז, מסר אותה האדמו"ר לידי אביו והציע לו לחבר עליה פירוש ולפרסמה בדפוס. בהזדמנות זו אמר לו, שאם ייתקל בקטע מוקשה באיגרת יפנה אליו והוא ישתדל לבארו אל נכון. בהקדמתו הוא אכן מעיד שב"הרבה דברים שלא יכולתי להעמידם על מכונם" הסתייע ברבו הנ"ל. הוא מוסיף שם, כי "אחר שעלה למרום מצאתי בכת"י הקדושה עוד איזהו הוספות לפרש דברים הסתומים בהאגרת והעתקתי הכל בפירושינו". "איגרת ריב"ז" עם פירוש "קול יהודה" יצאה לאור שנית בשנת תרצ"ב בורשה, ושלישית בשנת תרצ"ה, שם. המהדורה הרביעית של האיגרת עם הפירוש הנ"ל יצאה לאור בדפוס צילום (של מהדורת תרצ"ב), לוס אנג'לס 1968, עם הקדמת ר' חיים ברמן, בן המחבר. בתחילתו צורפה הסכמה מאת ר' משה פיינשטיין.

סמוך לשנת תרס"ו נכללה האיגרת בתוך "ספרי מחוקקי דתי הנוצרים", עמ' 60–50. ובשנת תרע"ה כללה אייזנשטיין בתוך "אוצר מדרשים" שלו, עמ' 218–214. בשנת תרפ"ט הוציא לאור ר' אברהם יצחק דובאס באנטוורפן את האיגרת כשהיא מלווה בפירושו של ר' אליעזר אשכנזי ובפירוש חדש שכתב בשם "באר יצחק". בפירושו זה הוא דן בהרחבה ומדקדק בכל מילה של האיגרת, יותר מן הפירושים הקודמים³²⁷. פרסום האיגרת עם ביאורו הרחב של דובאס עורר הדים רבים, וגרם להתעניינות

327 בהקדמתו הוא מזכיר רק את מהדורת מונקאטש תרנ"ה וכן את המהדורה שפורסמה בשנת תרס"ו בתוך "ספרי מחוקקי דתי הנוצרים", ומתעלם מן המהדורה שפורסמה בשנת תרנ"ט עם פירוש "קול יהודה". בהקדמת ר' חיים ברמן, בנו של המחבר ר' משה יהודה ברמן, למהדורת הצילום הנ"ל הוא קובל על דובאס וטוען כי נטל מלוא חופניים מפירוש "קול יהודה" של אביו בלא להזכיר את שמו: "ובשנת תרע"ה נדפס האגרת עם פ' הקצר של ר"א אשכנזי ונלווה לו פ' הגון בשם 'באר יצחק' ע"י המחבר הרב הג' ה"ר אברהם דובאס ז"ל, ולפי עיוני בפירושו של הבא"י [=הבאר יצחק] היה למראה עיניו הפירוש 'קול יהודה' של אדמו"ר אבל אינו מזכירו, ולפי דעתי הוא מתלבש לפי רובו באצטלא שאינו שלו". אגב, ר"ח ברמן מציין כי מהדורתו של דובאס נדפסה בשנת תרע"ה, אך לפי דברי דובאס עצמו ביומן זיכרונותיו (הערה הבאה) האיגרת עם ביאורו נדפסה בשנת תרפ"ט.

שער ספר "אגרת רבן יוחנן בן זכאי" עם ביאור "באר יצחק"
מאת ר' אברהם יצחק דובאס, אנטוורפן תרפ"ט

מחודשת בתוכנו מצד מלומדים וחוקרים³²⁸. לימים סיפר ביומן זיכרונותיו על הביקורת שהופנתה כלפיו אחרי פרסום החיבור, ואת הפרטים שהתבררו לו מאז על ייחוסו של החיבור ודרך גלגולו של כתב היד מקוצ'ין לבעלז, דרך אמשטרדם³²⁹.

328 כך לפי עדותו ביומן זיכרונותיו: "ציאתו לאור הדפוס [של "איגרת ריב"ז"] עשה רושם גדול בעולם הספרות. מאמרים רבים נכתבו עליו במכ"ע שונים ונתפרסמו בעולם, וביבליותיקאות של אירופה ואמריקא דרשו אותו ממני, ובתוכם גם מספריה של הוותיקן, מרומא הבירה. [החיבור] נדפס בעיר אנטוורפן בשנת תרפ"ט" (דוובאס, זכרונות, עמ' 53). בעקבות הפרסום המחודש נכתבה הערכה מדעית ראשונה על האיגרת מאת פרופ' אברהם מרמורשטיין באחד מעיתוני התקופה. ראה סיכום הדברים ליד הערה 190.

329 דוובאס, זכרונות, עמ' 64–61. מן העניין להביא כאן מדבריו על התגובות הביקורתיות שקיבל אחרי פרסום האיגרת: "רבים וכן שלמים שאלו ממני בפייהם ובכתבם, להגיד להם מי הוא זה האיש המכונה 'פאן דארט' שהביא את האיגרת הזאת, אשר את שמו לא ידעו ולא שמעו את שמעו עד היום הזה, וכן חפצים לדעת פשר הדברים הכתובים 'שבא לכאן ק"ק קובין [=קוצ'ין]. והעמיקו שאלה, למה האיגרת הזאת לא היתה נודעת עד הנה, ואיננה מוזכרת בשום מקום, ומדוע לא הגיעה ג'כ לידי אחרים, כמו שהגיעה לידי הרב רוקח מבעלז? על יסוד השאלות הללו רצו להחליט, כי האיש הזה לא היה ולא נברא אלא משל היה, וכי המכתב הזה מזויף הוא, ולא ידעתי להשיב להם דבר". שאלות אלו הטרידו את מנוחתו של רא"י דוובאס עד ש"נתגלגל הדבר ע"פ מקרה שהגיע לידי ירחון 'המאסף' שנדפס בשנת תק"ן ומצאתי בו את שאהבה נפשי". בירחון זה קרא את מאמרו של רנה"ו "מגיד חדשות" על אופן גילוייה של הכרוניקה "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, ומכלל האמור נודע לו מקימו של יהודי מומר בשם עמנואל יעקב ואן דורט, שביקר בקוצ'ין סמוך לשנת תק"י ומצא שם את החיבור הנ"ל וכן את "איגרת ריב"ז". מידי של המומר הנ"ל, שלפי הערכת דוובאס חזר לאמשטרדם, הגיעה "איגרת ריב"ז" לידי ר' אלעזר רוקח, אבי משפחת רוקח מבעלז, שבאותן שנים ישב באמשטרדם: "וכאשר חזר האיש פאן דארט לעיר אמשטרדם, קבל ממנו הר' אלעזר רוקח אגרת זאת, במחיר או במתנה, והניחה לבניו אחריו. לכן לא נמצאת ביד איש וזולתו". הסברו של דוובאס נשמע די הגיוני, אך הוא אינו עולה בקנה אחד עם הידיעות המוסמכות שבידינו על חייו של ר"א רוקח, אשר מתוך תעודות היסטוריות ידוע לנו, כי הוא עזב את אמשטרדם ועלה לארץ ישראל כבר בשנת תק"א (1740) – כחמש עשרה שנה קודם לנסיעתו של ואן דורט להודו – ונפטר כעבור שנה ביום כז תשרי תק"ב. גם באשר לואן דורט, לעת עתה אין בידינו כל ידיעה מוסמכת המאשרת את חזרתו מסרי לנקה להולנד. על תאריך עלייתו של ר' אליעזר רוקח ארצה, ראה ברטל, עליית, עמ' 25–7.

לפי מה שביירנו למעלה, התשובות לכלל השאלות הנ"ל הן די פשוטות: "איגרת ריב"ז" הגיעה מקוצ'ין לאמשטרדם, לאחר שנת תקכ"ב, בידי השליח ר' אליעזר אשכנזי – מעתיקה ומפרשה

"איגרת ריב"ז" החדשה נגד "הגבעונים"

בטרם שכנו הדי ההתרגשות מ"גילוייה" של "איגרת ריב"ז" נגד הנוצרים והנה נתגלתה לה "איגרת ריב"ז" חדשה כנגד "הגבעונים". מגלה האיגרת החדשה הינו לא אחר מאשר ר' אלעזר ב"ר מאיר רוקח מטשארטקוב, מי שכזכור הוציא לאור את "איגרת ריב"ז" לראשונה במונקאטש בשנת תרנ"ה, מתוך הטופס שהיה בבעלות קרוב משפחתו ר' אריה ליבוש רוקח, אב"ד מאגרוב, בנו של ר' ישכר דוב רוקח, האדמו"ר מבעלז.

את "איגרת ריב"ז" החדשה נגד "הגבעונים" פרסם ר' אלעזר רוקח בשנת תרנ"ט, כעבור כשלוש שנים מפרסום האיגרת הראשונה, במדור "מילי דאגדתא" של המאסף התורני "אהל מועד" (חוברת ב, קראקא תרנ"ט, עמ' 82). מסיבה מובנת, בחר ר' אלעזר הפעם לציין את מקורה של האיגרת ב"בית עקד הספרים" העשיר של ר' נחום דובער פרידמאן מסאדיגורה. והרי נוסח האיגרת בשלמותה:

העתק אות באות מבית עקד הספרים אשר הי' אצל הה"צ מסאדיגערא ולה"ה, מצאתי בכ"י הנמצא בירושלים תבנה במהרה בימינו שנת אלף תתנ"ו לשטרות (ד"א ש"ו לייצרה, המו"ל). נעתק הספר וחתום עליו:

רבי יוחנן בן זכאי מירושלים קיבל מאל"ה הנבי' ז"ל אחר חורבן הבית וגילה לו. בן כוזיבא אינו משיח. וצוה לכסות הראש בטלית בביהכ"נ בשעת התפלה מראש ועד סוף ואפי' בימים טובים שהוא ימי שמחה וסימנו "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי",

הראשון, בעת שהיה בדרכו חזרה משליחותו בהודו. באמסטרדם היא נעתקה לראשונה בידי המשכיל הנודע ר' שלמה דובנא (הוא הגיע לשם לראשונה לצורך רכישת ספרים נדירים בשנת תקכ"ז). מלבד העתק זה ידוע לנו על עוד שני העתקים לפחות מן האיגרת שנמצאו בפולין, האחד התגלגל לספריית ר' ישכר דוב רוקח מבעלז, והאחר לספריית ר' גרשון חנוך ליינר מראדזין. עותקים אלו יכלו להגיע לספריות האדמו"רים הנ"ל באמצעות מוכרי ספרים רבים שפעלו בכל מדינות אירופה במהלך המאה הי"ח והי"ט (בספריית ר' ישכר דוב רוקח מבעלז היה שמורים עוד הרבה כתבי יד עתיקים שנרכשו מידיהם של מוכרי ספרים או שנמסרו במתנה). ברם, אין לשלול את האפשרות שעותקים אלו הגיעו לפולין באמצעות השליח ר' אליעזר אשכנזי, בדרכו חזרה לארץ ישראל. שכן איגרת זו נועדה במיוחד ליהודי פולין, לחזק אותם במאבקם נגד הכפירה השבתאית¹ נוצרית שהחלה מתפשטת באותן השנים עם התעוררות התנועה הפראנקיסטית; ולשם כך נמסרה לידי של השליח הנ"ל, שהעתיק ופירש אותה, כנראה, במטרה להפיצה בריכוזי היהודים באירופה בכלל, ובקרוב הקהילות היהודיות בפולין בפרט.

ואין צריך להסיר הטלית מעל הראש כלל ועיקר, והמסיר הטלית לפעמים דהיינו אם אירע במחשבה לא הפסיד, ומי שאינו מכסה ראשו כלל בתוך התפלה נקרא גבעוני, מפני שקודם החורבן הי' צריכין הגבעונים לכסות ראשיהם ופניהם בשעת התפל', אפי' אם עברו בין עם קדוש הי' צריכין לכסות ראשם להראות שהם גבעונים מימות יהושע [!] בן נון, וכשנחרב הבית פרקו הגבעונים הסודר מעל ראשם ועשו שלא יכסו ראשיהם אפי' בשעת התפלה כדי שלא יכירוהם אם הם גבעונים. וכששמעתי זה אני יוחנן ב"ז מירושל' כן בעת שישבתי ומקום דירתי ביבנה קרעתי בגדי ונחותי בכל גלילות ישראל שיכסו ראשיהם בטלית בשעת התפלה, ומי שאינו מכסה מטעם מנהג אבותיה' בידיהם הם מהגבעונים. כך מצאתי כתוב בכת"י וחתם ר' סענדר [!] גאון ור' פלטיא גאון ושאר גאונים. העתקתי גם אני יוסף שילדקאי. ע"כ.

תוכנה, לשונה וסגנונה של האיגרת מעידים על טיבה ומקורה, והדיון בעניינה הוא מיותר. ר' אלעזר רוקח ביקש לעורר כנגד המנהג של אנשים מסוימים להסיר הטלית מעל הראש בשעת התפילה, ולשם כך "רתם" את התנא ריב"ז בבחינת "אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול"³³⁰. הוא בחר לכתוב זאת בצורת איגרת המיוחסת לריב"ז, בהסתמך על האיגרת "האמתית" של ריב"ז שפרסם שלוש שנים קודם לכן. כזכור, באופן דומה פעל גם ואן דורט, כמאה וחמישים שנה קודם לכן, כאשר החליט "לגלות" את "דברי גד החוזה" ו"איגרת ריב"ז", ולהציגם יחד עם החיבור החיצוני הקדום "מגילת אחרשוש". "איגרת ריב"ז" החדשה נגד "הגבעונים" מסירי הטלית בשעת התפילה נדפסה שוב בשינויים מעטים³³¹ בסוף הספר "עירין קדישין – תניינא" (ברדיוב תרס"ז). בתחילתה נרשמה הכותרת: "אמר המעתיק גם זאת מצאתי מחברת בהכתבי הקודש שהעתקו [!] הדברים הקדושים מהה"ק מרוזין זי"ע". המעתיק הוא "הרב ר' מאיר הלוי ראב"ק מראמפאלי חתן נכד הה"ק ר' מאיר מפרמישלאן".

330 בבלי, פסחים קיב ע"א. ובפירוש רש"י: "אם בקשת ליחנק", לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך. "היתלה באילן גדול", אמור בשם אדם גדול. וראה גם בבלי, עירובין נא ע"א: "ולא

היא, לא תנא ליה כר' יוסי אלא כי היכי דליקבל לה מיניה, משום דר' יוסי נימוקו עמו".
331 תאריך האיגרת עודכן ל"שנת א'תת"ק לשטרות", ושמו של ר' "סענדר גאון" תוקן ל"סעדיה גאון".

פרק שני

דברי גד החוזה

חיבור כתוב עברית בדמות לשון וסגנון המקרא, ששרד בכתב יד יחיד בעולם הנמצא בספריית אוניברסיטת קמברידג' Oo 1.20. [סרט במלכת": 16265]. כתב היד נעתק בקוצ'ין בשנת תקט"ז, והיה בבעלות חכם העדה ר' יחזקאל רחבי. החיבור מיוחס ל"גד החוזה" ומכיל בין היתר חזיונות נבואיים, סיפור עממי, מזמורי תהלים. בכתב היד 14 פרקים ובהם 5200 מילים בקירוב. גוף הטקסט מלווה במערכת מסועפת של ציוני מסורה, קרי וכתוב, אותיות גדולות וקטנות, ועוד. בטרם ניגש לבידור עניינו של החיבור, ולהוכחת בעלותו של ואן דורט עליו, נתאר את קובץ כתב היד שבתוכו נעתק.

תיאור כתב היד

תיאור פיזי ותוכן כללי: קובץ. מכיל 30 דפים. מספור מקורי עד דף כד. כתיבה מזרחית של שני מעתיקים.

1. דף א ע"א: נוסח שער לקובץ בכללותו (להלן), בכתבת ר' יחזקאל רחבי.
2. דפים א ע"ב–ב ע"ב: החיבורים "דברי גד החוזה" ו"יכוח ר' שאול הלוי מורטירה" מועתקים בשני טורים מקבילים. החיבור הראשון נעתק כולו בכתבתו התמה של השד"ר ר' אליעזר אשכנזי. החיבור השני נעתק לסירוגין בכתבתו הרהוטה של ר' אליעזר אשכנזי ושל ר' יחזקאל רחבי.
3. דפים כא ע"א–כד ע"ב: החיבור "מגילת אחשורוש", בכתבתו התמה של ר' אליעזר אשכנזי.
4. דף 25 ע"ב: רישום צורת אותיות א–ב ב"כתב מלאכים" (בכתבת ר' יחזקאל רחבי), ומתחתיו חתימת בעלות בכתב מלאכים: "אני יחזקאל רחבי"³³².

332 אחריי משולב דף בודד עם רישום וזיהוי בכתבה מאוחרת, כנראה, של אחד החוקרים שתיארו את

5. דפים 26 ע"ב–27 ע"ב: רישומי צורת אותיות א–ב בשפות שמיות שונות, והן: [1] "אלפא ביתא של כתיבת שמרונים", [2] "אלפא ביתא של כתיבת סוריאן", [3] "כתיבה של ישמעאלים". שלושתם בכתיבת ר"א אשכנזי.
6. דפים 28 ע"א–30 ע"ב: חלום נבואי של חכם נוצרי מאנגליה הקורא להגנת היהודים (להלן: "חלום בריטאניא"). כולו בכתיבת ר' אליעזר אשכנזי.

זיהוי הכתיבות: השוואת צורת ומאפייני הכתיבה התמה והמיזושרת של הטקסט ב"דברי גד החוזה" וב"מגילת אחשורוש" שאחריו עם צורת הכתיבה של הטקסט ב"חלום בריטאניא" מראה בוודאות כי מעתיק החיבור האחרון – ר' אליעזר אשכנזי (וכפי הרשום בתחילתו) הוא גם מעתיק של "דברי גד החוזה" ושל "מגילת אחשורוש". בחינה והשוואה מדוקדקים יותר מראה כי ר' אליעזר אשכנזי הוא שהעתיק, בכתיבת ידו הרהוטה, גם את ויכוח ר"ש מורטירה בטור מקביל לצד "דברי גד החוזה"³³³.

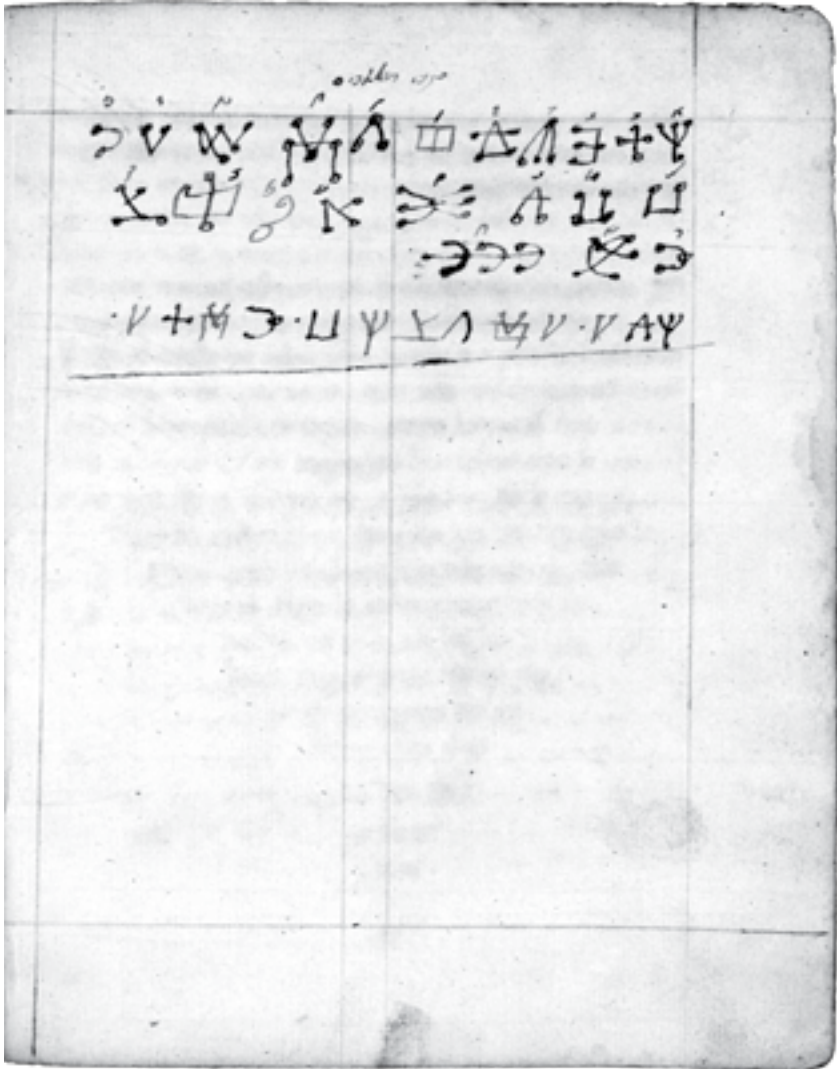
השוואת צורת הכתיבה (הרהוטה) של נוסח השער עם צורת הכתיבה של אותיות האלף-בית (וכן הכותרת) הרשומים בדף 25 ע"ב לצד "כתב מלאכים", שאחריהם מופיע רישום הבעלות בכתב מלאכים: "אני יחזקאל רחבי", מראה בוודאות כי הכותב והמנסח של השער הינו ר' יחזקאל רחבי בעצמו. את כתיבת ידו הרהוטה, המוכרת לנו מחציו השני של נוסח השער, אנו מזהים בוודאות גם בדפים א ע"ב–ב ע"ב, וכן בדפים ע"ב–י ע"א, בטור בו נעתק ויכוח ר"ש מורטירה. הוזה אומר, כי ר' יחזקאל רחבי והשליח ר' אליעזר אשכנזי חילקו ביניהם את העתקת הוויכוח הנ"ל³³⁴.

נוסח השער: מאחר שזהותו של ואן דורט כמגלה ומביא "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש" לקוצ'ין בשנת תקט"ז מתבררת מתוך פענוח מדויק ונכון של נוסח השער, נציג אותו כאן לתועלת הקורא בצורתו המקורית. לצערנו, כפי שניתן לראות בתצלום המצורף, נחתך צדו הימני העליון של דף השער, אך למזלנו שרדו בצדו השמאלי הפרטים היותר משמעותיים והכרחיים עבורנו, כדלהלן.

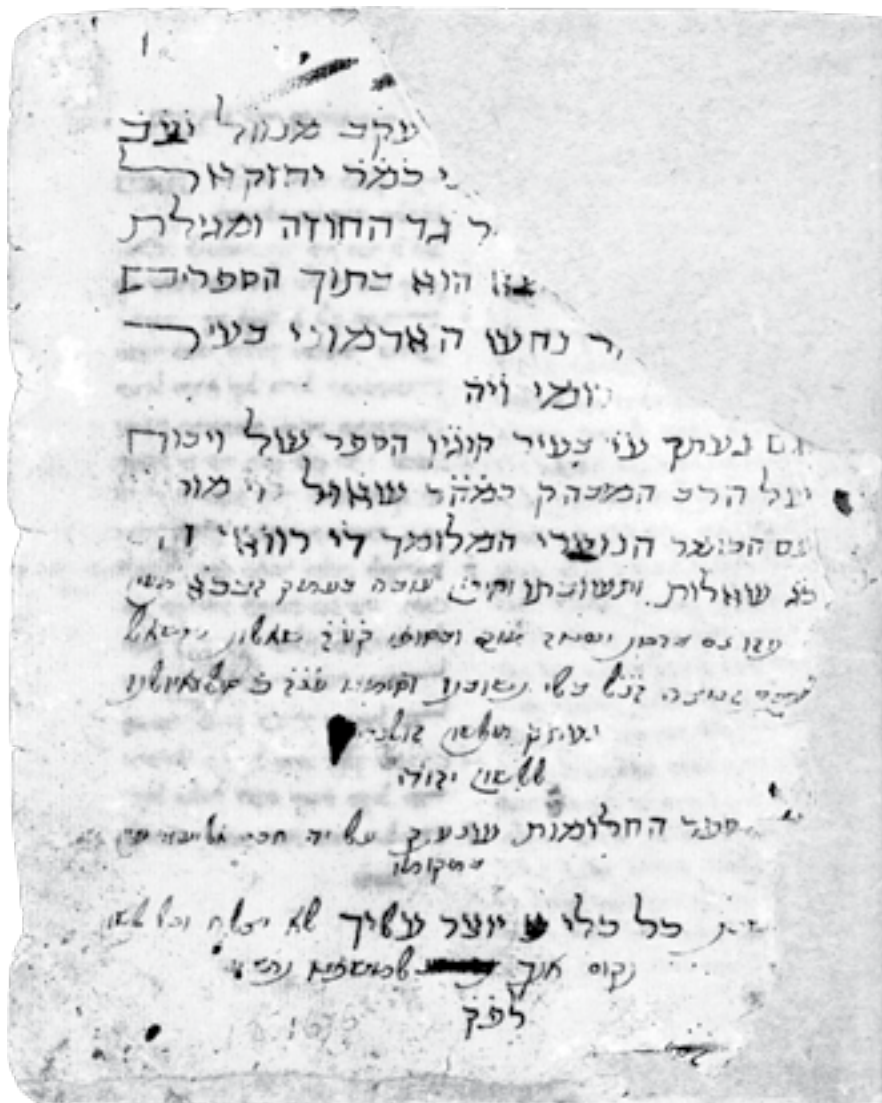
החיבור (אולי ש"ז שכטר).

333 בכתיבת ידו הרהוטה העתיק ר' אליעזר אשכנזי עבור ר' יחזקאל רחבי גם את החיבור "תורת גוים עריות" וחיבורים נוספים המתוארים למעלה פרק ג.

334 כתיבת ידי השניים מופיעה לסירוגין גם בקובץ ספרי הגורלות המתואר בפרק ט, סי' 1.

רישום צורת אותיות א-ב ב"כתב מלאכים" (כתיבת ר' יחזקאל רחבי),
ומתחתיו חתימת בעלות בכתב מלאכים: "אני יחזקאל רחבי", בדפים הריקים
של הקובץ שבכתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 00 1. 20

שער ספר "דברי גד החוזה" בכתובת ר' יחזקאל רחבי, עם אזכור שמו של ואן דורט כמי שמצא את החיבור בגנזי הספרים אשר ביד "הנחש האדמוני בעיר רומי" והביאו עמו לקוצ'ין

.....[י]עקב מנוול י'ע'ב'
[ת]י' כ'מ'ר' יחזקאל
[ספ]ר גד החוזה ומגילת
[נמ]צא הוא בתוך הספרים
ר נחש האדמוני בעיר

רומי ו'י'ה'

גם נעתק ע"י בעיר קוג"ין הספר של ויכוח
 של הרב המובהק כמה"ר שאול לוי מור[טרא]
 עם הכומר הנוצרי המלומד די רוואן והם
 כ"ג שאלות ותשובות וסימן עוברי בעמק הבכא מעין
 [ישי]תוהו גם ברכות יעטה מורה ובסופו ק'ע'ה' שאלות ששאל
 [ה]חכם הנוצרי הנ"ל בלי תשובתו וסימנו ע'נ'ה' כ'סיל' כאיזלתו
 נעתק מלשון הולנדי
 ללשון יהודי
 [גם] ספר החלומות שנעתק על ידי חכם אליעזר עיין
 במקומו
 [ב]שנת כל כלי יצ' יוצר עליך לא יצלח וכל לשון
 תקום אתך תרשיע למשפט תרשיע
 לפ'ק'

אזכור שמו של ואן דורט בנוסח השער כמי שהביא לקוצ'ין את כל
 החיבורים הכלולים בקובץ: נפנה כעת לבאר את הפסקה הראשונה, המכילה שש
 שורות. מן התיבות ששרדו לנו מפסקה זו, יכולים אנו לשחזר את התוכן כולו בהשוואה
 לנוסח הפתיחה ל"איגרת ריב"ז", בה נכתב: "האגרת הזאת נמצאת ביד איש מלומד
 אחד שבא לכאן ק"ק קוג'ין [=קוצ'ין] אשר לפנים היה שמו בישראל יעקב, וגם כעת
 יכונה לעפאלט עמנואל יעקב פון דארט. ואמר האיש הנזכר שזאת האגרת נמצאת
 בעיר רומי בין גניזות ספרים לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים". לפי זה יש לזהות

את ארבעת הפרטים המופיעים כאן, באופן הבא: 1] ציון שמו של האדם שהביא את החיבורים לקוצ'ין, שהוא "יעקב מנוו[א]ל"³³⁵ ואן דורט. 2] ציון שמו של האדם לו נמסרו או נמכרו או נעתקו חיבורים אלו, שהוא "כמ"ר יחזקאל" רחבי. 3] ציון שמות שני החיבורים המסומים שהביא עמו, ושנעתקו בתחילת הקובץ הנוכחי, שהם "ספר גד החוזה ומגילת [אחשוורוש]". 4] המקור שבו "נמצאו" חיבורים אלו ספונים עד כה, ש"הוא בתוך הספרים" אשר ביד "נחש האדמוני בעיר רומי".

תרגום ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן: כעת נעבור לבאר את הפסקה השנייה, הפותחת במשפט: "גם נעתק ע"י בעיר קוג'ין הספר של ויכוח של הרב המובהק כמה"ר שאול לוי מור[טרא]". מן המילה "גם" יש להבין בברור כי הפעולה הבאה מתייחסת אף היא לואן דורט שנזכר בפסקה הקודמת. ואת המילה "נעתק" יש להבין במשמעות "תורגם", וכפי שמבואר מן הסיפא של הפסקה, בה נאמר כי החיבור הזה "נעתק מלשון הולנדי [=ספרדית] ללשון יהודי"³³⁶. והרי מפורש יוצא מזה, כי תרגום הוויכוח של ר' ש מורטירה עם הכומר הנוצרי, מספרדית לעברית³³⁷, נערך בידי ואן דורט בתקופת ישיבתו בקוצ'ין. מלאכה זו יכולה היתה להיעשות דווקא בידי ואן דורט שהיה בקי הן "בלשון הולנדי" (ספרדית) מצד מוצאו ההולנדי, והן ב"לשון יהודי" (עברית) בתור פרופסור לשפות שמיות ומומחה להוראת השפה העברית. וויכוח ר' שאול מורטירה

335 המילים "[י]עקב מנוול" הם בוודאי שם אדם מסוים, שהרי נוספו מיד אחריהם הראשי תיבות: יע"ב [=יבא עליו ברכה]. ומהו אם כן השם "מנוול" אם לא "מנואל", שהיא הצורה הלועזית של השם "עמנואל". השם "עמנואל" נוסף לואן דורט על שמו העיקרי "יעקב" אחרי הטבלתו לנצרות. אף שבחתימת שמו נהג להקדים את השם הנוצרי לשם היהודי, כנראה שבפי הבריות היה נקרא "יעקב עמנואל", כאשר השם החדש נוסף ככינוי לועזי לעיקר השם העברי (וסימן לדבר: "משה שפירא", שהפך לאחר המרתו ל"מוזס וילהלם שפירא"). בכל אופן, ברור שאין סיבה לחפש אחרי אדם אחר בקוצ'ין שנקרא בדיוק בשני שמות אלו (יעקב עמנואל), אחרי שידוע לנו בוודאות כי באותה שנה בדיוק (תקט"ז) נמצא ואן דורט בקוצ'ין, ובאותה הזדמנות גם הביא בידו את "איגרת ריב"ז" שטען כי נמצאה בגנזי הספרים שבעיר רומי.

336 וכך יש לפרש את לשון הפסקה השלישית על "ספר החלומות" אשר "נעתק" [=תורגם] על ידי "חכם אליעזר", וכפי שנכתב בפירוש בפתיחתו ל"חלום בריסאניא".

337 החיבור נכתב במקורו בספרדית, אך יתכן שלפני ואן דורט מונח היה תרגום שלו בהולנדית (סביר להניח כי שלט בשתי השפות).

שער קובץ השגות וויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן,
אמסטרדם תצ"ד – כתב יד ניו יורק, בהמ"ל 2526

נגד הכומר מרוואן³³⁸ קיים במקורו בספרדית בכתב יד אמשטרדם, ספריית עץ חיים 48 D 38 [סרט: 14898]. הוויכוח מכיל את תשובותיו של ר"ש מורטירה ל-23 משאלותיו של הכומר הנ"ל, וכן 179 שאלות-השגות שהציג לפניו ר"ש על "הברית החדשה"³³⁹. ברור הדבר, כי ואן דורט הוא גם שהביא עמו מהולנד את המקור של החיבור בספרדית. הימצאותו של חיבור פולמוסי אנטי נוצרי באמתחתו של ואן דורט בדרכו מהולנד לקוצ'ין, מתקשרת יפה עם עובדת עיסוקו (החשאי) האינטנסיבי בכתיבת והפצת תעמולה אנטי נוצרית, וכפי שבא הדבר לידי ביטוי מובהק בתוכן החיבורים "אגרת ריב"ז" ו"דברי גד החווה" שכתב באותן השנים (תקי"ד-תקט"ז).

ידוע לנו כי בתקופת ישיבתו הממושכת של ואן דורט בקוצ'ין ערך עבור מנהיג הקהילה, הגביר המלומד ר' יחזקאל רחבי תרגומים לארבעה ספרי דת והיסטוריה נוספים, שהם: "שארית ישראל" ("ספורי קורות ישראל אחר היוסיפון"), "הברית החדשה" (נצרות), "אלקוראן" (איסלאם), "תורת גוים עריות" (הינדואיזם ובודהיזם). בחינה והשוואה של ביטויים וצמדי לשון חריגים המופיעים בסדרת התרגומים העבריים של ואן דורט, עם ביטויים חריגים דומים המצויים ב"מגילות קוצ'ין", מסייעת בידינו לקביעת זהותו כמחברם בצורה וודאית.

חלום בריטאניא: כעת נעבור לבאר את הפסקה השלישית, המתחילה: "[גם] ספר החלומות שנעתק על ידי חכם אליעזר עיין במקומו", שהמכוון הוא ל"חלום בריטאניא" המצורף בסוף הקובץ, "שנעתק" – כלומר, שתורגם בידי "חכם אליעזר" – הוא ר' אליעזר אשכנזי שליח ירושלים, וכפי שמפורש בפתיחתו לתרגום, להלן דף [30] ע"א, וזה לשונו:

החלום הזה כתבו אחד מחכמי הנוצרים שבאינגלטירא ואמר שחלם אותו בעיר לונדין המהוללה ואני המעתיק בהיותי שליח מצוה מכוללות עה"ק ירושלים תובב"ה [!] ונמצאתי בק"ק קוג'ין שבערי הודו וראיתי החלום הזה בין קונטריסי דברי הימים שנדפסו בלשון אינגלייז בעיר לונדיין בשנת [...] לחשבונם שהיא [...] למניינו, ובקשתי מכו"ר

338 רואן (Rouen), עיר בחבל נורמנדי שבצפון צרפת.

339 ראה דיון על החיבור, בתוך: קפלן, מורטירה; פופקין, פילוסופיה, עמ' 61. בתרגומו כלל ואן דורט לעתים שתי השגות בפסקה אחת, מה שגרם לשינוי מניין ההשגות מ-179 ל-175.

שמואל לוי יצ"ו שיעתיק אותו לי בלשון אשכנז וכן עשה וכדי להודיעו לבני עמינו העתקתי אותו ללשון הקודש, כ"ד המעתיק אליעזר בר"י שדר"ח [=שליחא דרחמנא].

תוכנו של החיבור "חלום בריטאניא" מכיל מעין חזיון אפוקליפטי בסגנון מקראי, שנכתב כביכול בידי חכם נוצרי אלמוני מאנגליה הקורא להגנת היהודים ולהכרה בזכויותיהם. בחלומו הנבואי מופיעים בזה אחר זה מנהיגי שתי האימפריות האדירות של העולם העתיק – "צור המעטירה" ו"בבל הגדולה", שכבר חלפו ועברו מן העולם, וקוראים לאומה הבריטית ללמוד מטעותם, ושלא לפגוע ביהודים השוכנים בארצם. הם גם מייצעים לבריטניה להטיב עם היהודים ולהכיר בזכויותיהם, מה שיביא לשגשוג הממלכה ולפריחתה הכלכלית. אחריהם מופיע גם ישו הנוצרי, וקורא בתחינה אל מאמיניו מקרב "בני יפת" [=עמי אירופה] שלא לפגוע ביהודים ולהתנהג עמם "באהבה ורחמנות", כי הם עמו הנבחר של האל, וכל ההבטחות והיעודים שבספרי הנביאים יתקיימו תחילה בהם, ואך בזכותם תבוא הגאולה והמנוחה לכלל האנושות.

מתוך הדברים ניכר כי מטרת הכותב היא להשפיע באמצעות פרסום החלום הנבואי על סוגיה מדינית-ציבורית קונקרטית שעמדה על הפרק, הנוגעת למתן זכויות ליהודים: "ועתה הזהר בך ושמע ואל תאחר לעשותו מהר טרם יפנה העת הזאת ואז יהיה מעוות שלא יוכל לתקון עוד". בחינה מדוקדקת של התוכן מראה כי הוא נכתב בתגובה להתרחשות המדינית עקב התקוממות ההמון הנוצרי נגד החלת "חוק ההתאזרחות" שנחקק על ידי הפרלמנט הבריטי בשנת 1753, ועל פיו הורשו היהודים להיות בעלי רכוש נכסי דלא ניידים ולשאת במשרות ציבוריות ללא צורך בשבועה נוצרית. ההתנגדות העזה לחוק החדש מצד ההמון הנוצרי, שטען כי הוא מביא לסוף הנצרות באנגליה, הביאה לביטולו כעבור שנה. לפי הרשום בפתוחה לחלום, הוא פורסם במקורו בשפה האנגלית ונדפס בלונדון.

כאמור, כותב החלום הוא כביכול חכם נוצרי אלמוני, הפונה לעם האנגלי להכיר בזכויות היהודים מתוך טיעון דתי-נוצרי, אמנם קריאה בתוכנו מראה בעליל שהכותב היה יהודי הדורש בטובת בני עמו, ובתוך דבריו ניתן להבחין בלא מעט רמזים אנטי נוצריים (ובעיקר אנטי קתוליים), כמו המשפט הבא: "ואל ישיאוך דברי שוא ושקר מהאנשים אשר דתם כליל לאי"שים... שהם מחטיאים אותך נגד דת האמיתית של הנוצרים אשר יסודה אהבת אנשים וההטבה עם הבריות". וכך בדברי ממלכת צור: "ואח"כ נתגאתי כל כך עד שגבה לבי ואומר שאני אל ומושב אלהים ישבתי... וגם

חכמתי עמדי... ובגודל גאות לבי מאסתי את ירושלם וזליתי אותה בימי עניה ומרודיה כשמסרה ה' ביד הכשדים על רוב פשעיהם, ושמחתי על מפלתה...". וכן בדברי ישו: "ועתה דע לך, כי לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם על הבטחתו הגדולה אשר הבטיח לאבותיהם הראשונים, וזכותם וצדקתם עומד לעד להם ולזרעם אחריהם, ולא יטוש ה' את עמו לעולם". את צליבת ישו הוא מסביר באופן נועז (בניגוד גמור לתפיסה הנוצרית), כמסירת נפש לכפרת חטאי ישראל: "ועליהם מסרתי את נפשי להעקידי, ופשטתי את צוארי על הצלם להצליבני, וכקרבן אישים להקריבני, ועל העם הזה התפללתי, ולפני אבי שבשמים התנפלתי"³⁴⁰.

וכעת, עם השלמת המילה "גם" בתחילת הפסקה, יש להבין שגם החוברת בשפה האנגלית של "חלום בריטאניא" הובאה לקוצ'ין בידי ואן דורט, והדבר הגיוני בהחלט ומשתלב יפה עם יתר החיבורים האנטי נוצריים החריגים שנמצאו באמתחתו, או שהומצאו על ידו, בזמן שהותו בקוצ'ין. לעת עתה טרם הצלחנו להתחקות אחר עקבותיה של חוברת מודפסת זו (באמצעותה ניתן היה אולי לדלות פרטים נוספים על זהות המחבר), ובינתיים, מכמה סיבות, ישנו יסוד סביר להניח שגם היא נכתבה בבית היוצר של ואן דורט. הופעתה הראשונה והחד פעמית של החוברת בקוצ'ין בזמן ביקורו של ואן דורט, והעתקתה בקובץ אחד עם יתר החיבורים שהובאו על ידו, מספיקה בכדי להצביע על קשר ביניהם. הנימה האנטי נוצרית המוסווית של החיבור, משתלבת היטב עם פעילותו הענפה של ואן דורט להפצת תעמולה אנטי נוצרית, באמצעות כתיבה ופרסום של חיבורים פסאודו-אפוגרפיים. סגנונו המקראי ואופיו האפוקליפטי של החיבור מתאימים להפליא לסגנונו ואופיו החריג של "דברי גד החוזה". הרעיונות והמסרים המרכזיים של "חלום בריטאניא" זהים בדיוק לרעיונות ולמסרים המובלעים ב"איגרת ריב"ז" וב"דברי

340 אולי בהשפעת בקשת ישו על הצלב: "סלח להם כי לא ידעו מה הם עושים" (לוקס כג, 34), ובצירוף ההסבר האפולוגטי שניתן לאפשרות הצליבה: "אשר אף כי היה בדמות האלהים... הפשיט את עצמו וילבש דמות עבד... וישפל את נפשו ויכנע עד מוות עד מיתת הצליבה" (אל הפיליפיים ב, 11-6). אך לפי הכנסייה הנוצרית, בעקבות "הברית החדשה", רובצת על העם היהודי כולו קללת עולם על דחיית ישו ותורתו ועל צליבתו. שכן היהודים בעצמם נטלו עליהם את האחריות על הצליבה ואת עונשם הנצחי באמרם לפילאטוס: "דמו עלינו ועל בנינו" (מתי כז, 25), וישו אישר את העונש הזה בדבריו לנשים הבוכות: "בנות ירושלים אל תבכינה עלי כי אם על נפשכן בכינה ועל בניכן" (לוקס כג, 28).

גד החוזה", שפורטו בהרחבה למעלה. ניתן להצביע גם על מספר הקבלות והשוואות של קטעים זהים בשלושת החיבורים³⁴¹.

העובדה כי ר' אליעזר אשכנזי הוא שתרגם את "חלום בריטאניא" לעברית, מן התרגום ל"לשון אשכנז" (אידיש) שערך עבורו ר' שמואל לוי מן המקור האנגלי, מסייעת בידינו לשלילת אפשרות הזיהוי של ר"א אשכנזי כמחבר "איגרת ריב"ז". לשונו הצחה וניסוחו הרהוט של "חלום בריטאניא" אינם דומים כלל ללשונם העילג וניסוחם המסורבל של "איגרת ריב"ז" ו"דברי גד החוזה".

תאריך העתקת הקובץ: נעבור כעת לבאר את הפסקה הרביעית, המכילה את פרט השנה של העתקת הקובץ כולו, וזו לשונה: "[ב]שנת כל כלי יצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך תרשיע למשפט תרשיע לפ'ק". ספרן אלמוני מספריית קמברידג' פענח את פרט השנה ורשם בעפרון בתחתית השורה "1676" [=תל"ו]. וזאת מכיוון שחישב את הערך המספרי של שתי תיבות בלבד, והם: "יוצר" [=306] ו"עליך" [=130], העולים יחד למניין תל"ו [=1676]. מ' בר אילן³⁴² בחר לחשב את פרט השנה בדרך אחרת, והוא מציע לכלול בחשבון את כל ארבעת התיבות הראשונות, דהיינו "כל כלי יצר עליך", העולות יחד למספר תקמ"ו (1786). זאת מבלי להתחשב בעובדה, כי חתימת שמו האוטוגרפית של ר' יחזקאל רחבי מופיעה בתוך הספר (דף 25 ע"ב), אשר תאריך פטירתו ידוע לנו – יח בתשרי תקל"ב (26 בספטמבר 1771), דהיינו כחמש עשרה שנה לפני העתקת הקובץ לפי חישובו של בר אילן. אך האמת, שפענוח פרט השנה כאן אינו מצריך שום בינה יתירה,

341 כמו לדוגמה הפסקה הבאה ב"דברי גד החוזה": "כי אמרת מרום מושבי ודעת אל אלים ידעתי כי אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם: ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה' ואת תוארו: אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו אנו יודעים את תוארו והיותו: לכן כה אמר ה' יען כי גבהו אתם מאד לדבר על אל אלים ידעו תדעו שתאבדו בחכמתכם". פסקה זו מופיעה באותו הסדר והצורה גם ב"חלום בריטאניא": "ואח"כ נתגאתי כל כך עד שגבה לבי ואומר שאני אל ומושב אלהים ישבתי, ואמרת שאני כלילת היופי ומלאה חכמה, וגם חכמתי עמדי כי חכמתי ותבונתי עשה לי כל החיל הזה, ובגודל גאות לבי מאסתי את ירושלם וזילתי אותה בימי עניה ומרודיה... ואמרת האח נשברה דלתות העמים ואמלאה מחורבנה". וראה דוגמאות נוספות בהערות 77, 81, 83, 84, 85, 87.

342 בר אילן, דברי, עמ' 28.

ודי אם נחשב את האותיות המרובעות הגדולות בלבד, שהם "כל כלי יוצר ע(ל)יך"³⁴³, בכדי להגיע לחשבון פרט השנה המדויק – תקט"ז (1756) – היא השנה בה, כזכור, ישב ואן דורט בקוצ'ין ועשה במלאכת תרגום סדרת הספרים הנ"ל עבור ר' יחזקאל רחבי. ההחמצה בפענוח התאריך המדויק בו נעתק הקובץ, שגרמה לאיחור זמנו בשלושים ואחת שנים לאחר שהותו של ואן דורט בקוצ'ין, מצטרפת להחמצה הקודמת בפענוח המוטעה של השם "יעקב מנון[א]ל" בשורה הראשונה של נוסח השער. טעויות "זעירות" אלו ואחרות הן שהביאו בעקבותיהן להקדמת זמנו של "דברי גד החוזה" עד לימי המלך דוד.

צורת העתקת החיבור "דברי גד החוזה" לצד ויכוח ר"ש מורטירה בשני טורים מקבילים: הצורה בה העתיק ר' אליעזר אשכנזי את "דברי גד החוזה" בטור אחד, כשהוא מותיר את הטור האחר פנוי מצריכה בוודאי הסבר. תופעה מעין זו של העתקת שני חיבורים (בעת ובעונה אחת בידי אותו מעתיק) ללא כל קשר ענייני ביניהם בשני טורים מקבילים, היא מוזרה וחריגה ודורשת התייחסות. את ההסבר לכך נקבל כאשר ניגש להשוות את העתק "דברי גד החוזה" להעתק "איגרת ריב"ז" שבכת"י קופנהגן. השוואה זו מראה כי בכוונתו הראשונה של ר' אליעזר אשכנזי היה לבאר את "דברי גד החוזה" כפי שביאר את "איגרת ריב"ז" שהעתיק באותה שנה בדיוק, ולצורך כך העתיק תחילה את "דברי גד החוזה" בכתביה תמה ומישרת בטור אחד, כשהוא מתכוון למלאות את הטור השני בביאור שיכתוב עליו, וכפי שנהג בהעתקת "איגרת ריב"ז". אלא שבמהלך ההעתקה או בסיומה שינה את דעתו, והחליט שלא לכתוב עליו פירוש – אם מחמת שנתברר לו כי החיבור מזויף, או שלרוב פשיטותו אינו זקוק לביאור מיוחד – ואת הטור הריק שנותר החליט למלאות בהעתקת תרגום וויכוח ר"ש מורטירה³⁴⁴. כך נתקבלה צורתו המוזרה של כתב היד הנוכחי, בו נעתקו שני חיבורים בלתי קשורים ותלויים האחד בשני, זה לצד זה בשני טורים מקבילים, במתכונת של טקסט עיקרי (בכתביה תמה ומישרת בקולמוס עבה) המוקף בטקסט משני (בכתביה רהוטה של חצי קולמוס), הנראה לעין הקורא כביאור ופירוש של הטקסט העיקרי. לאחר מעשה, ניתן לומר כי המיזוג הבלתי מתוכנן של שני החיבורים הנ"ל, אשר במבט שטחי אין כל קשר ביניהם, משתלב היטב עם מסקנתנו בדבר הקשר ההדוק הקיים

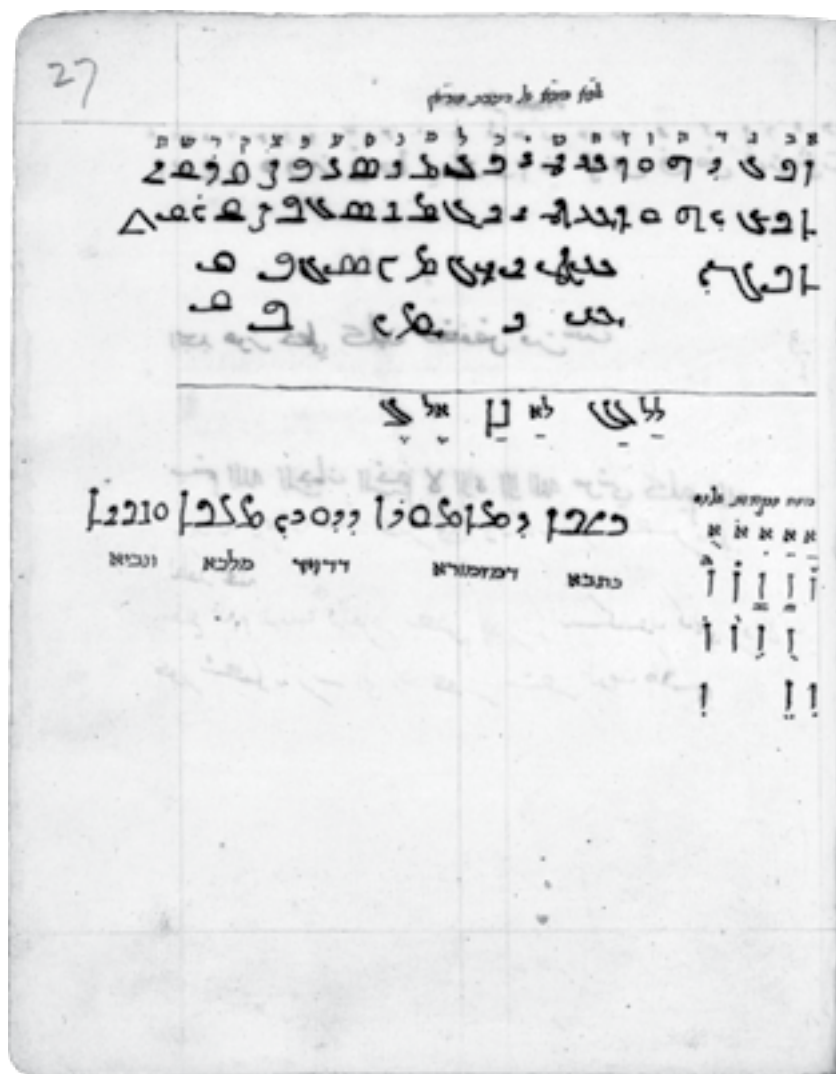
343 האות למ"ד שתיבת "עליך" נכתבה בכתב רהוט, ואינה נכללת בחשבון.

344 הניצול המרבי של דפי הקובץ קשור, כנראה, ליוקר הנייר בהודו באותו הזמן.

בין שני חיבורים אנטי נוצריים אלו, שיצאו מתחת ידי עמנואל יעקב ואן דורט. הראשון, זויף על ידו מתחילתו ועד סופו; והשני, תורגם על ידו בתוספת שינויים מהותיים – בתקופת ישיבתו בשנת תקט"ז בקוצ'ין, החופפת לתקופת ישיבתו של המעתיק – שד"ר ירושלים ר' אליעזר אשכנזי. חיבורים אלו קשורים בקשר הדוק עם שני החיבורים האחרים שנעתקו בחלקו השני של הקובץ – הראשון ("מגילת אחשורוש"), תורגם על ידו בתוספת שינויים מהותיים והשני ("חלום בריטאניא"), הומצא על ידו מתחילתו ועד סופו. שני החיבורים הבדויים ושני התרגומים המעובדים הכלולים בקובץ הנוכחי מצטרפים לעוד שני חיבורים בדויים ("איגרת ריב"ז" ו"דברי הימים") ולעוד ארבעה תרגומים מעובדים (המפורטים למעלה) מבית היוצר של ואן דורט, שנעתקו סמוך לאותה שנה בקוצ'ין.

רישומי צורות אותיות א–ב בשפות שמיות: בדפים 26 ע"ב–27 ע"ב נעתקו רישומי א–ב בשפות שמיות שונות, והן: [1] "אלפא ביתא של כתיבת שמרונים", [2] "אלפא ביתא של כתיבת סוריאן", [3] "כתיבה של ישמעאלים". מעתיק האלפא ביתא הוא ר' אליעזר אשכנזי וכפי שניתן להיווכח מהשוואת הכתיבה ל"חלום בריטאניא" ויתר החיבורים בקובץ. הסברה נותנת כי ר"א אשכנזי העתיק אותם, כמו את תוכנו של הקובץ כולו, מן הכתבים שנמצאו ברשותו של ואן דורט, אשר תחום התמחותו היה בשפות שמיות.

בהקשר לכך ראוי לציין את הידיעה, כי בשנת 1757 ביקר בקוצ'ין המלומד הצרפתי Abraham Hyacinth Anquetil, שהיה במהלך מסעו בארצות המזרח במסגרת מחקרו על הדת הזורואסטרית. הוא ביקש לברר פרטים על תולדות הקהילה הסורית הנוצרית בקראנגאנור. לשם כך פנה לפקיד המועצה ההולנדית בקוצ'ין, שיעץ לו לפנות אל ואן דורט, אשר זה מקרוב נתמנה פרופסור לתיאולוגיה בסמינר בקולומבו (בירת סרי לנקה), שבוודאי יוכל לסייע לו רבות. הוא מעריך אותו בתור אדם מלומד בעל ידע רחב ומקיף בנצרות, בדתות המזרח, ובשפות שמיות ואסייתיות. בעקבות המלצתו הוא שלח אליו מכתב, כתוב בלטינית, ובו שאלות בנושאים שונים. תשובתו של ואן דורט, שנשלחה מקולומבו בתאריך 22 לפברואר 1758, היתה כתובה בלטינית והכילה פרטים וידיעות על דת ההינדואיזם. למכתב צורפו לוחות אלף-בית של מספר שפות מזרחיות, וביניהן טאמילית³⁴⁵.

"אלפא ביתא של כתיבת סוריאן" – רישום צורת אותיות א-ב בשפת הקהילה הסורית הנוצרית שבחוף מאלאבאר, כתיבת ר"א אשכנזי, בדפים הריקים של הקובץ שבכתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.20

להלן סקירה כוללת על תוכן החיבור, מבנהו, סגנונו ולשונו, והרקע ההיסטורי שלו, המעידים על איחורו וזיופו:

התוכן

החזיונות, הסיפורים והתפלות: "דברי גד החוזה" מורכב בעיקרו משלוש סוגות ספרותיות שונות שהן, חזיונות סיפורים ותפילות. אולם מבחינת התוכן נראה שאת המסר העיקרי ביקש הכותב להעביר באמצעות החזיונות (על שמם במיוחד נקרא החיבור "דברי גד החוזה"), בעוד הסיפורים והתפלות נועדו בעיקר להוסיף לגיונו של הספר, במטרה לשוות לו צורה דומה ליתר ספרי הנביאים של המקרא. אופי הסיפורים הוא מלאכותי למדי ומורכב מקטעי סיפורים ידועים מן המקרא שעברו עיבוד גרוע, וכמעט שאין בתוכם שום מסר או רעיון מיוחד. שתי התפילות המשמעותיות הן מזמורים שלמים מספר תהלים שנעתקו כצורתם, מלבד אי אילו הוספות ושינויים מגוחכים (כדוגמת הוספת הפסוק המתחיל באות נו"ן במזמור "תהלה לדוד"). מנגד, בשל הנימה האישית של החזיונות, הם מצטיינים אפוא במידה מסוימת של מקוריות ושאר רוח.

הרעיון הכללי: הכפירה והטומאה הנוצרית צמחה מתוך העם היהודי בבחינת "עבירה גוררת עבירה" מחטא אדם הראשון, שבעקבותיו "נבלל הטמא והטהור יחדיו" ולכן "הטהרה ניתן תחת יד הטומאה" בכל זמן הגלות "להמשיל עליהם [=על ישראל] בלילה הבאה משעיר [=גלות אדום]". משמעות הדבר היא, שחלק נכבד מעם ישראל המפוזר בין האומות, עקב גזירות ואילוצים שונים, יחסר מתוארו וכלפי חוץ יקבל עליו את הדת הנוצרית השלטת, מעין המצב המתואר ב"דברי הימים": "מאימת משפטם נפתו רבים מן הנפוצים האלה לכסות שער השם אשר עליהם בעור הזאב". הדבר יבוא לידי תיקון רק באחרית הימים, כאשר יעביר ה' את הטומאה מן הארץ ויסיר את "חטאות" עמו. אך אלו שיזכו לתיקון, הם רק אותם יהודים שהמירו דתם מאונס, ובתוך לבם המשיכו להאמין ב"אלהי ישראל" ולהתחנן לפניו "תמיד כי יפדם ויסלח להם". אך "הזדונות" שהמירו דתם מרצון יאבדו לנצח, ולא יזכו לראות בנחמה.

חזיון סלחני זה מבטא היטב את נפתולי נפשו המיוסרת של יהודי אומלל שהפנה עורף

לאמונת אבותיו ובגד בעמו, מתוך כוונה להשתלב ולהתקדם בתרבות ובחברה הכללית. בנתינת הדברים בפי "גד החווה" ביקש ואן דורט בעצם להראות, שכבר נביאי ישראל הראשונים חזו את צמיחת הנצרות ואת תופעת ההמרה המאולצת של יהודים רבים במשך הגלות, וכבר ניבאו על טהרתם באחרית הימים מ"נגיעות הטומאה" ושיבתם אל חיק האומה: "כי בימים ההם לא יקראו להם עוד יעקב כי אם ישראל כי בשאריתם לא נמצא עולה כי כליל המה לה".

המסר המרכזי: המסר המרכזי של "דברי גד החווה", כמו המסר של "דברי הימים" שנכתב בעקבותיו, נוגע לגורלו של הכותב בעצמו – יהודי אובד (מלשון: "תעיתי כשה אובד") בעל "זהות כפולה", שכלפי חוץ מתנהג וחי כנוצרי אך בעומק לבו נשאר נאמן לאמונת אבותיו.

הכותב מתאר את הופעת הנצרות בדמות "צמד בקר עולה מהנחל קדרון" (לשון קדרות וחושך), מלווה "על יד חמור וגמל – החמור לימין הצמד והגמל על שמאלו", שיחד מהווים את מרכבת הטומאה הנוצרית העתידה להופיעה מתוך חשכת הגלות.³⁴⁶ הדמיון לצמד בקר מושפע כנראה מחטא העגל, המוסבר ב"איגרת ריב"ז" כמייצג את הכפירה באחדות השם והאמונה בשילוש, הנחשב כשיתוף שני כוחות נבראים עם הבורא.³⁴⁷ החמור והגמל, רומזים כפי הנראה לשני השליחים היותר דומיננטיים של

346 כנראה בהשפעת לשון הפסוק [ישעיה כא, ז]: "וראה רכב צמד פרשים רכב חמור רכב גמל". ריצון, כי הרמב"ם פירש את הפסוק הזה על הופעת מלך המשיח ("רכב חמור") לאחר התפשטות הנצרות ("רכב צמד פרשים") והאיסלאם ("רכב גמל"). ראה: אגרת תימן, מהדורת הלקין, ניו יורק תשי"ב, עמ' 80–81.

347 על הקשר ההדוק לפי ואן דורט בין חטא אדם הראשון לחטא העגל וחטא הכפירה הנוצרית, המייצגים את הכפירה באחדות השם והאמונה בשילוש, ראה בקטע הבא מתוך "איגרת ריב"ז": "... והאשה לקחה את עצת המסית ותתן גם לאישה עמה לבטל האמת, לפיכך אמרה התורה ותפקחנה עיני שניהם, הוא כח השטן, והיו כעורים בשתי עיניהם אשר המה ארבע, ופקרו באחדות אלקינו... לפיכך קילל הקב"ה הנחש... ואל האדם אמר הואיל ששמעת לקול אשתך לבטל האמת ארורה האדמה בעבורך, לפיכך קוץ היא העין ודרדר היא שלש, שתצמיח לך לעתיד [את כפירת הנצרות] לדבר על אל אלים [=אמונת השילוש] באחד העולים קוץ ודרדר, שתוציא ממנו העי' ותשאר שלש במקום הדרדר... כי עבירה גוררת עבירה... והיא העי' שחסרת מאמת ונשאר בשלש, ולקח השם אחדותו מאור הקדמון היא האמת ונשארת את האדם בחט, ונתן במקום האחדות העי' שנחסר מאמת... ולפי זה קרא לאשתו חוה שהיא אחת, על שם האחדות שנחסר על ידה... ובהיות אחר

הנצרות – פטרוס ופאולוס, שלפי דברי "איגרת ריב"ז" הם שייסדו את האמונה הנוצרית והחלו להסית ולהדיח את ישראל לאמונה זו³⁴⁸, ובלשון החזוה: "אלה ארבע בלולים המבלבל את עם השם".

בהמשך מתאר הכותב את תופעת ההמרה לנצרות של יהודים בזמן הגלות ושלטון אדום כתופעה שיש לראותה כמעט כגזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה: "כי נבלל הטמא והטהור יחדיו והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם בלילה הבאה

חרבן בית ראשון... אז תבוא העי"ן... כי אז תהיה האחדות ע"י קצת אשר בשם ישראל יכונה [=ישו הנוצרי ושלחיו] באחד לחרפה, ומהם באים כל הגוים הנתקעים בחי"ת, להאמין בשיקוף חי"ת... וזאת לכם לדעת, כדי להבין את כל אלה, דעו שהשונא מין אנושי הנחש הקדמוני באה בתחלה בעלילה אל נושאת פרי אדם והסית נגד ציות השם, כדי להאביד עץ האדם מלהביא בכורים אל ישראל להשם, ואחר זאת כל ימי תהו היתה מסית ומדיח את זרע אנוש, ומעט מהם השכילו בשכל הטבע או בעזר השם, ולא שמעו אל דברי ארורה מכח פעולות השם, עד שבא משה אשר מספרו כמספר שבטי ישראל, העולה מן המים אשר המה אמת, ונתן התורה בטו"ב חוקים ומצוות... כדי לשמור את נפש האדם מזהמת הנחש, וכשהלך משה ליקח עשרת הדברות... הלך [הנחש] המסית להסית את ישראל באחד, כי אהרן אח"ד ועגל אחד ואמר בדעתו לבלבלם, לא זה אל נכר כי אם אחדות אלהים, וכיון שבא משה וראה שעשה הנחש, הלך וביטלו בא"ש אשר היא אחד, ופיזור אותו במים לבטלו באמ"ת, לאמר לא זה אל אמת, וציוה באזהרת גדולות לבל יעשו עוד כזה, וכל הנביאים הזהירו לישראל כל ימיהם על זה, וכיון שראה הנחש שהתורה והמצוות נגד עיצתו, הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואויב הרע הזה [=ישו הנוצרי] להשחית את חלק השם בתורתיו ובמצותיו, והעמיד את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה, כדי להגביר טומאתו על ישראל".

348 רמז להשוואה שלהם לחמור וגמל ניתן למצוא ב"איגרת ריב"ז": "הזהרו מפטר חמור [=פטרוס] הנדחה השה פזורה, אל תשמע אל דבריו דברי שוא, רק תערפו אותו בקשה ערפו, בכל מיני עריפה ודחייה שבעולם. ושם עמכם איש צורר היהודי [=פאולוס], איש משחית מתלמיד ר' גמליאל הנשיא, חומץ בן יין, שלש בן עי"ן, מתלבש בלבוש כתנות עור בוזהמת הנחש, ושמו הי' לפנים בישראל שאול". וראה מתי ג, 4: "ויוחנן היה לבוש שער גמלים ואזור עור אזור במתניו". ואולי שנתן בטעות על פאולוס את האמור על יוחנן המטביל. הכינוי "חמור" לפטרוס מופיע גם בתרגומו של ואן דורט לזיוכור ר"ש מורטירה (סימן נט, יג ע"ב): "מתי ט"ז י"ד אמר לפיט"ר חמור" כל מה שתקשור בארץ יהיה נקשרת בשמים". וראה שם הסבר למרכבת ישו כסמל לאמונת השילוש: "... באומרו ששלח ליקח את האתון עם עירה לקיים ועל עיר בן אתונות וכו', ובפסוק ז' אמר שרכב על שניהם, אפשר עשה זה יש"ו להראות שלושו אעפ"י ששילוש אלה חד הוי למשל ונראה כל חמור בפני עצמו, והוא אמונה טובה להם..." (שם, סימן עא, יד ע"ב).

משעיר", ומשום כך רוצה לקוות שבאחרית הימים ירחם ה' על אותן נשמות אבודות וישיבם אל חיק האומה.

בחזיונו, הוא מתאר את אותן נשמות אבודות בדמות "שה נדח ונבזה" שבעומק לבו מתחרט ומיצר תמיד על היותו שבוי בתוך הטומאה הנוצרית, ומתחנן להשם שיפדה אותו: "ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משושי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב". תיאור בעל מסר דומה מופיע גם ב"דברי הימים": "תחת ממשלת המלך הזה היתה שה פזורה ישראל מאכל נבזה לזאיבי תימן: לחוץ לשורר עמהם שיר הזאב אשר למו, ולהיות עמהם במערת נסרוך בעבדם לאלהיהם: בעבור המלט מהיות טרף לזאבים הקשים אשר יבלעו אותם אם ימרו בס: מאימת משפטם נפתו רבים מן הנפוצים האלה לכסות שער השה אשר עליהם בעור הזאב, כי כחשו בפיהם בשם ה' הקדוש, ויודו לנסרוך ויכבדו את תרפיו: אך לאלהי ישראל התחננו בלבם תמיד כי יפדם ויסלח להם"³⁴⁹.

לפי חזיונו, יפדה ה' את אותן נשמות רק באחרית הימים, כאשר יבער את הטומאה הנוצרית מן העולם: "וראיתי שהטומאה נדחפת [=נפלטת] מהירח ונתנה ליד המכלה והמקציף נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום: והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות [=מאותן נשמות אבודות]: והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים: והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה [=היהודים האנוסים] והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות". בכך, מבקש אפוא הכותב לתת לגיטימציה מסוימת לתופעת ההמרה לנצרות כלפי חוץ בזמן הגלות. את האפשרות להמשיך ולהחזיק

349 השווה לתיאורו של ר' יוסף הכהן על האנוסים שנשארו בפורטוגל אף לאחר שניתן היתר ליציאתם משם (עמק הבכא, קראקא תרנ"ה, עמ' 107-106): "...ויהי אחרי כן ויחרפום כל הימים ויתעללו בהם ויעידו עליהם שקרים כל היום למען השמידם... ויהי בשנת רס"ו וה' אלפים... ויצאו שנים כמרים דומיניקי בעיר לישבונה והצלם בידם ויוציקו את עמי הארץ ללכת עמהם לנקום את נקמת משיחם, ויפלו על האנוסים פתאום כדובים, כזאבי ערב, ויכו מהם כארבעת אלפים איש לפי חרב ובבזה שלחו את ידם ובתולותיהם ונשיהם ענו... ויחפזו השופטים בחמלת ה' על הנשארים למהר לעמוד בפרץ, וגם המלך נחפו לבוא מעיר אבראנטיש בעת ההיא, ותעצר המגפה... ויצאו רבים מפורטוגאל בעת ההיא וילכו אל ארץ המזרח לעבוד את ה' אלהינו כבראשונה, וישבו שם עד היום הזה, ורבים נשארו שמה פוסחים על שתי הסעיפים, את ה' היו יראים, ובפסלם היו נשבעים ואל במותם היו הולכים דבר יום ביומו".

בשמירת התורה ובקיום המצוות בזמן הגלות הוא מועיד ב"דברי הימים" רק לקומץ קטן: "ומעטים מן הגולים האלה נשארו נאמנים לה' אלהיהם ועושים בתורת משה נביאם בעצת רבן ותוכחתו". אשר בזכותם ישיב ה' את שבות עמו ויקיים את כל הייעודים וההבטחות באחרית הימים: "ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיתה בחרם [=במדינות הנצרות תחת שלטון האינקוויזיציה הקתולית] ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה". את "איגרת ריב"ז" ייעד הכותב לאותם מתי מעט שישארו נאמנים לה' ולתורתו בכל זמן הגלות, בכדי לחזק את ידיהם ולאמץ את כוחם.

בין "דברי גד החוזה" ל"חזון יוחנן" הנוצרי: "חזון יוחנן" הוא הספר האחרון ב"ברית החדשה", המתאר את אירועי אחרית הימים שיתרחשו לפי האמונה הנוצרית לפני שובו של ישו לעולם לדון את כל החיים והמתים ביום הדין. משמו היווני של הספר "אפוקליפסי טו יואני" נגזרת המילה המודרנית "אפוקליפסה", המציינת את סוף העולם. לפי המסורת הנוצרית מחבר הספר הוא יוחנן בן זבדי, אחד משנים עשר השליחים, שכתב גם את "הבשורה על פי יוחנן" ואת איגרות יוחנן שב"ברית החדשה". חזון יוחנן מתחיל בדבריו של ישו, שנגלה אל המחבר, בתוספת ציווי להעלות את הדברים על הכתב ולהפיץ אותם בשבעת הקהילות של אסיה הקטנה. דברים אלו מופיעים בשלושת הפרקים הראשונים של הספר. בהמשך הספר מתוארים אירועי אחרית הימים, יום הדין, ומלכות השמיים שתבוא אחריי. את עונשי יום הדין הגדול והנורא מייעד מחבר "חזון יוחנן" בעיקר ליהודים, אותם הוא מכנה "כנסיית השטן" או "בני השטן"³⁵⁰. התיאורים שבספר מוצגים כחזיונות נבואיים שהתגלו למחבר, ומכאן המקור לשמו הנוסף "ההתגלות של יוחנן" או "ספר ההתגלות". החזיונות עצמם כתובים בשפה ציורית, והם רוויים בסמלים ובמטאפורות, המקשים על פירושם.

בין "חזון יוחנן" ל"דברי גד החוזה" מצויים קווי דמיון רבים, מבחינת השימוש בביטויים, סמלים ודימויים מיוחדים, המצביעים על זיקה והשפעה של האחד על חברו. שמות שני החיבורים בנויים על המונח "חזון", ובמרכזם חזיונות אפוקליפטיים העוסקים באחרית הימים. לאור כל האמור למעלה, ההסבר לדמיון זה נעוץ בסיבתיות כתיבת החיבור האחרון. ואן דורט חיבר את "דברי גד החוזה" בהשראת "חזון יוחנן", בדיוק כפי שחיבר את "איגרת ריב"ז" בהשפעת "איגרת אל הרומיים" של פאולוס (וכפי שהראנו

350 חזון יוחנן, פרק ב, פסוק 9; פרק ג, פסוק 9 (לפי תרגומו של ואן דורט).

למעלה). וכמו ש"איגרת ריב"ז" נועדה להוות מעין משקל נגד ל"איגרת אל הרומיים", אם מבחינת מבנה המסגרת החיצונית – איגרת נגד הנצרות שנכתבה לקהל בני רומא בציווי רבן גמליאל, ואם מבחינת התוכן עצמו – הסבר הפוך להשפעתו השלילית של "החטא הקדמון"; כך נועד "דברי גד החוזה" להוות משקל נגד ל"חזון יוחנן", אם מבחינת המסגרת החיצונית – חזיונות ציוריים, רוויי סמלים ומטאפורות, ואם מבחינת התוכן עצמו – תיאור אירועי אחרית הימים, יום הדין, ומלכות השם שתבוא אחריו לרעת הנצרות. כזכור, ואן דורט הכיר היטב את תוכנו וסגנונו של "חזון יוחנן" ואף תרגם אותו לעברית (בכלל תרגומו את "הברית החדשה" כולה).

על קווי הדמיון הבולטים בין סגנון החזיונות ב"דברי גד החוזה" לסגנון המראות הנבואיים ב"חזון יוחנן" העיר לראשונה י' אברהמס³⁵¹. הוא הציע להסביר זאת בכך, שמחבר "דברי גד החוזה" שפעל בתקופת מסעות הצלב הראשונים השתמש בסמל המרכזי של "חזון יוחנן" הנוצרי ("הקרבת השה") בצורה הפוכה, כמשל לטביחת עם ישראל בידי הנוצרים.

בעקבות הערת הנ"ל, עמד גם מ' בר אילן על הדמיון החיצוני שבין החיבורים, ואף הצביע על 26 הקבלות שמצא ביניהם (מבחינת השימוש בביטויים וסמלים), אך לאור קביעתו המוקדמת כי החיבור נכתב במאות הראשונות לספירה בארץ ישראל, הוא מגיע למסקנה, ולפיה: "ההקבלות השונות בין הספרים הופכות את הקירבה הספרותית בין חזון יוחנן לבין דברי גד החוזה לקירבה היסטורית וחברתית, שכן עולמם הרוחני נעוץ במסורת משותפת של תורה וחזיונות"³⁵².

בין "דברי גד החוזה" ל"חלום בריטאניא": להלן הראנו כי הרעיון להמצאת "דברי גד החוזה" על ידי ואן דורט התעורר לאחר האכזבה והכישלון שנחל כשנה או שנתיים קודם לכן, בפרסום "חלום בריטאניא" שיוחס לחכם נוצרי אלמוני בלונדון, הכתוב באותו סגנון מקראי ומכיל אותם רעיונות ומסרים, ואשר נועד לאותה מטרה בדיוק – לנטרל במעט את השנאה והאיבה המושרשת של עמי אירופה כלפי העם היהודי, היונקת ממקורות הדת הנוצרית. ואן דורט הגיע למסקנה, כי האפשרות היחידה להשפיע על דעת הקהל הנוצרי בעולם יכולה להיות רק באמצעות חשיפת חיבור מקראי אבוד,

351 אברהמס, דברי, עמ' 10–9.

352 בר אילן, דברי, עמ' 43.

המכיל בתוכו רמזים מפורשים נגד האמונה הנוצרית וכן דברים בשבח מעלת העם היהודי על יתר האומות.

לאור זאת, מעניין לשים לב להבדל בין האופן בו השתמש ואן דורט תחילה ברעיון "הקרבת השה" (של "חזון יוחנן") ב"חלום בריטאניא", לאופן בו השתמש באותו רעיון לאחר מכן ב"דברי גד החוזה" שנכתב בעקבותיו. כאשר בחיבור הראשון, שנכתב כביכול בידי מלומד נוצרי, הוא עדיין משתמש בסמל "הקרבת השה" כמתייחס לישו, אלא שבניגוד לתפיסה הנוצרית הרואה בכך משל לייסוריו ומותו של ישו, שבאו כחסד אלוהי למען שחרור המין האנושי מחטאו, מציג ואן דורט ב"חלום בריטאניא" הסבר מחודש ונועז, ולפיו ייסוריו ומותו של ישו היו לכפרת עם ישראל, ובהקשר לכך הוא מצטט בפירוש מתוך "חזון יוחנן" הנוצרי כראיה לדבריו. הרי חלק מדבריו שם הנאמרים כביכול מפי ישו הנגלה בחזיון לילה למחבר:

ודע כי תמיד עיני מיחלות לראות בטובת בחירי ה' זרע אברהם אוהבו, ועל אלה אני בוכיה יומם ולילה על חורבן בית ישראל ועל עמה אשר הלכו בגולה, ועל עונותיהם אשר הטו אלה, כי בהיותי ביניהם הקשו את ערפיהם ומאנו בי להכירני, ועליהם מסרתי את נפשי להעקידני, ופשטתי את צוארי על הצלם להצליבני, וכקרבן אישים להקריבני, ועל העם הזה התפללתי, ולפני אבי שבשמים התנפלתי, וגם ידעתי, כי לא לריק [יגעתי] באנחתי ובדמעתי, ואבי שמר את הדבר אשר התחננתי, בתחינה ותפילה, שיקרב יום הגאולה, לקרב הנפוצים ומפוזרים לבין אומות העולם, ועד שבו בנים לגבולם, ובני ציון היקרים המסולאים בפז, ויכנע לבבם אז, ובמשפטי ילכו וחוקותי ישמרו, ומכל פשעיהם לפני ה' יטהרו, ומי אשר נקי מכל ליכלוכי החטא, ואדעה אנכי להכיר אותו, ואקבלם כחתן המקבל את כלתו [ריוויליזיאנוס י"ט ז' ח' ט'³⁵³], ובישמח ישראל בעושייו ובני ציון יגילו, אז ששון ושמחה ימצא לכל באי עולם וכל הגוים ישמחו ויצהלו, ואז יאמרו בגוים הנה אל ישועתו, והוא כחתן יוצא מחופתו, וגם המה יתקבלו כאורח המתקבל ליום חתונתו ויום שמחת לבו, ויראו כי ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו.

לעומת זאת, ב"דברי גד החוזה" הוא מרחיק לכת צעד נוסף, נועז יותר, והופך את סמל

353 = חזון יוחנן, פרק יט, פסוקים 7–9: "נשמחה ונגילה ונתנה לו הכבוד כי באה חתונת השה ואשתו התקדשה: וינתן לה ללבוש בוך טהור וצח כי הבוץ הוא צדקות הקדושים: ויאמר אלי כתוב אשרי הקרואים אל משתה חתונת השה..."

"הקרבת השם" באופן מוחלט, כאשר הוא ממשיך את עם ישראל לשה"נדה ונבזה" ואת הנוצרים לבוזזיו וטובחיו.

רעיונות ומסרים ברוח הנצרות: אף שכאמור המגמה הכללית של החזיונות היא אנטי נוצרית מובהקת, בכל אופן, מכמה בחינות, קשה להתעלם מן הרוח הנוצרית המנשבת על פני הדברים. דומה, כי עיסוקו הממושך של ואן דורט בתיאולוגיה הנוצרית ובכתבי "הברית החדשה" השפיע על הלך רוחו ומחשבתו, בצורה מודעת או בלתי מודעת. ולדוגמה, הרוח הסלחנית המובלטת של "דברי גד החוזה" כלפי היהודי באשר הוא (בוודאי כתגובה נגד "חזון יוחנן"), הבאה לידי ביטוי בעיקר בקלות הרבה בה יסיר השם באחרית הימים את "חטאות" בני ישראל שהמירו דתם מאונס והתערבו בגויים³⁵⁴, מושפעת בלא ספק מבשורת הגאולה הנוצרית, המעניקה למאמיניה ישועה מן החטא באמצעות האמונה והחסד האלהי, על ידי צליבתו של ישו המתפרשת כמיתת כפרה

354 על הגישה הסלחנית של ואן דורט כלפי האנוסים "הדרים במדינת חרם" שאינם יכולים לבטא את יהדותם בצורה מעשית, אלא בכונת הלב בלבד, ראה למעלה ליד הערה 70. יצוין, כי גישה סלחנית דומה ניתן למצוא גם בכתביהם של פליטי פורטוגל, האנוסים לשעבר. ברוח זו יש להבין את דבריו של ר' יוסף גרסון, בדרשתו הראשונה שנשא לאחר יציאתו מפורטוגל סמוך להגעתו לשאלוניקי: "...ולי ולכל אנשי הדור הזה ראוי להיות לנו צרה ודאגה ואנחה כל ימינו על אדמתנו על אחינו העומדים ויושבים בשמד הגדול בספרד על שרוצים לבא לעבוד את ה' ואינם מניחים אותם לצאת ועובדים לאלהים אחרים על כרחם... ופעמים רבות היו שואלים לי איך איפשר שירצה בעיני האל להיותנו עובדים ע"ז על כרחנו ושנהיה קוראים אליו בכל לבבנו ובכל נפשותינו... ומה שהייתי משיב להם... כל אלו החשבונות שאנו עושים בזה... בכל אלו הענינים הכל היה מיועד ונאמר בתורתנו הקדושה על פי משה כי לא נפל מכל דברו ארצה. תראה אם אנו עובדים ע"ז כבר נאמר על פי משה ועבדתם שם אלהים אחרים כו' ובקשת משם את ה' אלהיך.... והוא כפשוטו כי כן ראינו בעינינו..." (מתוך: הקר, לדמותם, עמ' 75-74). הסבר דומה לזה ישמש כעבור כמה דורות עבור השבתאי מיכאל קרדו (צאצא למשפחת אנוסים) לתיאור המרת דתו של שבתאי צבי: "ועיקר הסוד, שאנחנו חייבים מן התורה להיות כלנו אנוסים קודם שנצא מן הגלות, כי כן כתוב בתורה ועבדת שם אלהים אחרים ע"ז ואבן... על כן נותן הדין וכן נגזר ומפורש בתורה שנהיה אנחנו עובדי ע"ז ומחללים את התורה בתוך הגויים על כרחנו שלא ברצוננו, והיינו מחללים ואנוסים ומשם צועקים אל השי"ת" (מתוך: ליבס, יחסו, עמ' 298-297). על חזירתם של רעיונות נוצריים אל החברה היהודית במאות הט"ז והי"ז באמצעות האנוסים ששוב ליהדות בתקופה זו, לאחר דורות אחדים שחיו כנוצרים, ועל השפעתם המיוחדת בתחום המשיחי בכלל ובתנועה השבתאית בפרט, ראה במקורות המצוינים אצל: בנמלך, שלמה מלכו, עמ' 218, הערה 164.

לעיונות המאמינים בו³⁵⁵. גם השימוש המרכזי ברעיון "החטא הקדמון" וההשפעה הרבה המיוחסת לו – ב"איגרת ריב"ז" וכן ב"דברי גד החוזה" – נובעת מהתפיסה הנוצרית הרואה במושג "החטא הקדמון" (בצורתו המסולפת) את אחד מערכי היסוד שלה, ובאמצעותו היא מבקשת לסלק מן האדם את רגשות האשם על חטאיו, בהטילה את האשמה על אדם הראשון, שבעטיו נשאר האדם כמעט חסר יכולת בחירה. רעיונות אלו, השלובים מטבעם האחד בשני, עוברים כחוט השני לאורך כל "איגרת ריב"ז" ו"דברי גד החוזה", אם כי הם משמשים בידי הכותב למטרה הפוכה³⁵⁶.

הסיפורים והתפילות: הסיפורים הכלולים ב"דברי גד החוזה" אינם ידועים לנו

355 ברוח זו יש להבין את הניסוח התגייגי שנקט ואן דורט ב"איגרת ריב"ז" לתיאור הריגת משיח בן יוסף, המצוין כנקודת המפנה מחושך הגלות לאור הגאולה באחרית הימים: "לאסור חגיג'ו בעבותים עד קרנות המזבח, במשיח בן יוסף, אשר מיתתו יהיה לנו לחגה במלחמות גוג מגוג", בניגוד גמור לדעת חז"ל [סוכה, נב ע"א] הדורשים את הפסוק [זכריה יב, י'] "והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד" על הריגת משיח בן יוסף. התפיסה של ואן דורט את הריגת משיח בן יוסף באחרית הימים כמאורע משמח ותגייגי שיביא לכפרת חטאי עם ישראל ("עד קרנות המזבח") ובעקבות כן לגאולתו, הושפעה בוודאי מן התפיסה הנוצרית של הריגת ישו המתפרשת כמיתת כפרה למען שחרור המין האנושי מחטאו. רי"ל ברמן בפירושו "קול יהודה" ובעקבותיו גם רי"א זדובאס בפירושו "באר יצחק" הוציאו את דברי ואן דורט מפרשטן ופירשו את המילים "אשר מיתתו יהיה לנו לחגא [!]", מלשון "שבר ואימה ופחד", וכמשמעות לשון הפסוק [ישעיה יט, יז]: "והיתה ארמת יהודה למצרים לחגא".

356 מן העניין להביא בהקשר זה את הקטע הבא מתוך ויכוח ר"ש מורטירה בתרגומו של ואן דורט (שאלה כ"ג, י ע"א): "שאלה כ"ג, למה אין איש מיישראל מאמין שחטא אדה"ר נטבע בטבע האדם לדורות ולעולמי עולמים? תשובה, חטא אדה"ר לא נטבע לדורות כי איש בחטאו יומת, משום שהחטא על דבר הנשמה והגוף כלי תשמישו, והנשמות לא באו כי אם מהשם... כי החטא בא מהידיעה והידיעה היא פעולת נפשי, על כן נפש השטן היא תמות, אבל הגוף הוא גורם לנזיקין, לפיכך בא לנו עונש חטא האדם בירושה עד אשר ירחיב ה', אזי יעבור עונש האדם מן הארץ, ישעיה כ"ה ח', בלע המות לנצח וכו', ולא כשאתם [הנוצרים] חושבים שבא, ואם בא בהכרח צריך להתקיים הפסוק, וכיון שלא נתקיים – הבל הוא". שאלת בחירתו החופשית של האדם מול התפיסה כי החטא מורש באדם מטבעו עקב החטא הקדמון, העסיקה אחדים מחכמי הדור באמסטרדם שפעלו בקרב צאצאי היהודים האנוסים מספרד ומפורטוגל. מלבד ר"ש מורטירה, הירבה לעסוק בשאלה זו גם ר' מנשה בן ישראל, שאף הקדיש לשם כך חיבור מיוחד בשם "על השברירות האנושית" (De la fragilidad humana). על החיבור והרקע לכתיבתו, ראה: משולן, מנשה, עמ' 631–630.

משום מקור אחר, והם כולם מבוססים על קטעי סיפורים אחרים ידועים מן המקרא, שעברו עיבוד והעברה (טרנספורמציה) ליצירת סיפורים חדשים שבדה המחבר, כדוגמת תיאור משפט שלמה בספר מלכים [א, פרק ג] שעבר כאן עיבוד ושינוי ושולב בסיפור אבדת צרור הכסף שנדר זבד הפרחי לבית ה' ומשפט דוד³⁵⁷. וכן תיאור פגישת המלאך עם גדעון בספר שופטים [פרק ו] שעבר כאן עיבוד ומשולב בתוך הסיפור הבדוי על פגישת המלך עם ארנן היבסי. וכן תיאור קריאת עזרא בספר התורה על מגדל העץ באזני כל העם הידוע מספר נחמיה [פרק ח] שעבר כאן עיבוד ושולב בסיפור הבדוי על מעמד הקריאה בספר התורה על ידי דוד בגורן ארנן היבסי. וכן תיאור הריגת סיסרא בידי יעל אשת חבר הקיני בספר שופטים [פרק ד] שעבר כאן עיבוד ושולב בתוך הסיפור הבדוי על הריגת פרשו רע מלך גשור בידי תמר בת דוד. וכן תיאור המפקד של דוד, המורכב ממיזוג של נוסח ספר שמואל [ב, פרק כד] עם נוסח ספר דברי הימים [א, פרק כא]. כאמור, סגנונם המלאכותי והרדוד של סיפורים אלו והעדר כל מסר מיוחד בתוכם, מעידים כי הם נוצרו בעיקר למלא את המסגרת המבנית של הספר בכדי לשוות לו צורה כאחד מספרי המקרא. למרות זאת, ניתן להיווכח כי ברוב הסיפורים הוטמעו גם אי אילו מן המסרים והרעיונות המרכזיים של דוד, דורט, בעיקר הנוגעים ליחס שבין ישראל לאומות, העוברים כחוט השני לאורך כל חיבורי התעמולתיים.

357 הצגת דוד המלך בתור "השופט החכם" באמצעות סיפור על הכרעה משפטית נבונה (שאין דומה לו במסורת היהודית), מקורו בוודאי בהשפעת הסיפור הבא המובא בקוראן (בתרגומו של ואן דורט, 185 ע"ב) על דוד המלך "השופט החכם": "זכרו בדוד עבדי אשר היה חזק ובעל דקדוק בתורת... ונתקבצו כולם לפניו והיו נשמעים למשמעתו ונתתי לו כח וגבורה וחכמה ותבונה ודעת מכל אשר היה לפניו, והיה דברן ובעל אדנות והכל נתתי לו בחסדי... כי בשעה שנאמר לדוד שהוא לא יבא עוד לבית המקדש היה דוד מתירא מפני שונאיו, אבל שני אנשים הלכו אצלו ויאמרו אל תתירא דוד מלכינו כי יש לנו דבר משפט ואתה תהיה שופטנו ולמוד אותנו הדרך הישר, ויען דוד להם בעת ההיא לאמר דברו ואשמע את דבריכם, ויען האחד ויאמר אדוני המלך זה האיש הוא אחי ויש לו תשעה ותשעים כבשים ולי אין יש כי אם כבשה אחת והוא גזל ממני הכבשה בגזלה גמורה כי הוא חזק ממני, ויען דוד הוא עשה עולה לך וחייב לשלם לך בכפל כפלים... אז אמרתי אליו, הקמותי אותך על האדמה לעשות משפט וצדקה בין העם ובין איש לחבירו...". [ראה גם הסיפור המובא אצל ילינק, בית המדרש, כרך ד, עמ' 151-150]. נושא ואופי הדיון המשפטי בסיפור שב"דברי גד החוזה", הנקבע לפי שיקול הדעת ותחבולה יצירתית ולא על פי עדים וראיות, נבחר בהשראת הסיפור המקראי על "משפט שלמה".

שמות אישים ומקומות בדויים: החיבור מכיל שמות מקומות ואישים שאינם ידועים לנו משום מקור אחר, ואשר אופיים המוזר מעיד על המצאתם בידי הכותב, כמו: "מערות הערלים"³⁵⁸, "מצב נקמות"³⁵⁹, וכן שמות אישים כדוגמת: "זבד הפרחי ממשפחת הפרצי" (מבית לחם), "צפירה" (בתו של רועה מואבי), "פרשו" (רע מלך גשור). בכינוי המשפחה החריג "הפרצי" השתמש ואן דורט גם ב"אגרת ריב"ז": "הכתב הלז נשלח על יד תלמיד ינאי הקטן מתלמידי ר' גמליאל, ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי". השם "זבד" נבחר אולי בהשפעת השם "יוחנן בן זבדי", מחבר "חזון יוחנן" שהחיבור הנוכחי נועד לסתור אותו.

שמות מדינות אירופיות: בחיבור מוזכרים שמות מדינות אירופיות שאינן מופיעות בשום מקור קדום, כדוגמת: "בא צרפת בא צריות בא ספרד בא אשכנז בא גרמוניא באו ונפלו בבאר שחת". השם "צריות" אינו ידוע ממקור אחר³⁶⁰, בעוד השם "גרמוניא"

358 בהשפעת לשון הפסוק [שמואל א יז, כג]: "והנה איש הבנים עולה גלית הפלשתי שמו מגת ממערות [קרי: ממערות] פלשתיים".

359 בהשפעת לשון הפסוק [שמואל א יד, ו]: "לכה ונעברה אל מצב הערלים".

360 לפי ההקשר נראה שואן דורט מכנה את אנגליה בשם "צריות", עקב הדמיון שלה ל"צור" המקראית "היושבת על מבוואות ים ורכלת העמים" (יחזקאל כו, ג). הזהוי של אנגליה עם צור המקראית עולה בבירור מתוך "חלום בריטאניא": "...ואז נגיד צור בעיני דמעה היה מסתכל על האי של בריטאניא וכה ידבר, בריט"אניא דע לך מה שאני הייתי מקדם וראה איך שאני היום, כי אני הייתי כלילת יופי עיר המהוללה מימי קדם ומשנים קדמוניות, ואני הייתי סוחרת ורכלת העמים ואל איים רבים ונקראתי צור המעטירה, סוחריו היו שרים גדולים ורוכלי היו נכבדי ארץ [ישעיה כ"ג, יחזקאל כ"ז], והייתי חזקה בים ומרוב אניותי נתמלאתי ונתכבדתי מאוד בלב ימים, וברוב הוני וסחורתי השבעתי עמים רבים והעשרתי מלכי ארץ [יחזקאל שם], ואח"כ נתגאתי כל כך עד שגבה לבי ואומר שאני אל ומושב אלהים ישבתי, ואמרתי שאני כלילת היופי ומלאה חכמה, וגם חכמתי עמדי כי חכמתי ותבונתי עשה לי כל החיל הזה, ובגודל גאות לבי מאסתי את ירושלם וזילתי אותה בימי עניה ומרודיה כשמסרה ה' ביד הכשדים על רוב פשעיהם, ושמתתי על מפלתה ואמרתי האח נשברה דלתות העמים ואמלאה מחורבנה. ועתה, בריט"אניא בריט"אניא, הסכת ושמע דבר ה' אל צור, כי כה אמר ה' אל צור העליתי עליך גוים רבים ושיחתו חומת צור והרסו את מגדליה ונתתי אותך לצחית סלע משטח חרמים תהיה [שם] ולא תבנה עוד, ואתה ראה איך שנתמלאו ונתקיימו בי נבואות הנביאים, אשר כל רואי יכירו ויעידו ויגידו צדיק אתה ה' וצדק דיניך. ובכן בריט"אניא ראה מפלתי וממני תקח מוסר, והבט נא אם יש מכאובי כמכאובי שנפלתי ולא אוסיף לקום, ונטבעתי באבל כבד ומספד מר ואתאונן תמיד יומם ולילה ולא דומיה לי".

מופיע רק במקורות בתרמקראיים. השמות "צרפת", "ספרד" ו"אשכנז" מופיעים במקרא, אך מאופן אזכורם כאן ניכר כי הם משמשים כינוי למדינות האירופיות הידועות כיום בשמות אלו (בהשפעת הפרשנות המקראית של ימי הביניים), ולא לפי משמעותם המקורית במקרא.

מושגים מעוותים: בתוכן החיבור עשרות מושגים מעוותים ומשובשים המלמדים על מידת הבורות של הכותב, כדוגמת: "בימים ההם יעמוד מיכאל שר הגדול נגד סמאל שר העולם"³⁶¹, "בימים ההמה הלך איש מבית לחם עיר דוד"³⁶², "כי לפני הימים היה זרעי נבלל בעדשים שעורים כוסמת פול ובקיקון"³⁶³, "וצמידים זהב מצופים בכסף"³⁶⁴, "ואתה עתה שוכב על ברכי לשמוע שירתי: ואחר שירת לבבי או אעשה את תאות נפשיך וישמע פרשו לתמר וישכב על חיקה"³⁶⁵, "ויקרא המלך שלמה את תמר בתו טפת על שם נטף ראש הסמים"³⁶⁶.

361 הכינוי "שר העולם" בכל המקורות שלנו הוא תוארו המיוחד של המלאך מטטרון. המקור לשיבוש זה הוא הפסוק בב"ח: "ויען ישוע ויאמר... עתה משפט בא על העולם הזה, עתה יושלך שר העולם [=השטן] הזה הוצה" (יוחנן, פרק יב, פסוקים 31–30). הכינוי "שר העולם" לשטן ב"ברית החדשה" אינו מקרי, אלא הוא קשור עם הדוקטרינה הנוצרית המעמידה את השטן כאויב האל, המנהל נגדו מאבק על נפשות בני האדם ועל השליטה בעולם, ובתור שכזה מהווה את מקור הרוע בעולם, ומייצג את כלל הכוחות המסמלים את שלילת האמת ואת הכפירה והמרד באלוהים. זאת בניגוד ליהדות, בה מופיע השטן בדרך כלל כמלאך שסר למרותו של האל, אשר מתפקידו לפתות את בני האדם לחטא ולעבור על ציוויי של האל, בכדי לקיים את אפשרות הבחירה החופשית, ולהרבות שכרם של הצדיקים. על משמעות הכינוי "שר העולם" לשטן לפי התפיסה הנוצרית ראה: בונפיל, היהודים, עמ' 115.

362 הכינוי "עיר דוד" מיוחד בכל המקרא ל"ציין" בלבד. המקור לשיבוש זה הוא הפסוק בברית החדשה: "ויעל גם יוסף מן הגליל מעיר נצרת אל עיר דוד היא בית לחם" (לוקס, פרק ב, פסוק 4).

363 אין שום ענין ושייכות לזרע ה"קיקון", המכיל חומרי רעל ואינו ראוי למאכל אדם, עם יתר הזרעים הנמנים כאן. ואן דורט חרז רשימה זו בהשפעת לשון הפסוק [יחזקאל ד, ט]: "ואתה קח לך חטין ושערים ופול ועדשים ודחן וכסמים", אך במקום "דחן" הכנים "קיקון".

364 לא נשמע כדבר הזה לצפות צמיד זהב בכסף.

365 בלשון המקרא אין לשון שכיבה "על חיק" אלא "בחיק", כמו [מלכים א, ג כ]: "ותשכיבהו בחיקה".

366 בפסוק זה שגה בשתיים: א] אין כל קשר אטימולוגי בין השם "טפת" [מלכים א, ד, יא] לשם "נטף". ב] לפי פשוטו של מקרא, התואר "בשמים ראש" (שמות ל, כג) מיוחד רק לארבעת הסממנים

ביטויים ורעיונות בהשפעת מאמרי חז"ל במשנה ובתלמוד: למרות השתדלותו המאומצת של ואן דורט לשוות ל"דברי גד החווה" סגנון מקראי, באמצעות שימוש בתכנים ורעיונות מקראיים בלבד, בכל זאת לא הצליח להימלט משימוש במספר ביטויים ורעיונות חז"ליים מאוחרים. והרי מספר דוגמאות:

- אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ³⁶⁷ (פרשה ב).
- ויאמר ה' אל נתן הנביא לך אל דוד עבדי ותגיד לו את הדבר אשר אני דובר אליך: וילך נתן אל דוד החדרה ויאמר כה אמר ה' צבאות שמעתי את תפילתך לכן אמור אל המאבי מאבי אתה ולא מאבית ³⁶⁸ כי לא אמרתי מאבית ועמנית כי נשיהם ובנותיהם לה' אבל ארור אתה מה' מלבור בקהל ה' (פרשה ו).
- אחד יחיד ומיוחד ואין יחיד כיחודו נעלם מכל היה הוה ויהיה הוא ממלא את מקומו ואין מקומו ממלא אותו ³⁶⁹ (פרשה ח).
- וביד האדם נתן הבחירה ואם בא להיטיב עזר לו ואם להרע דרך פתוח לו ³⁷⁰ (שם).
- על כן נעבוד את אלהינו מלכינו אדונינו ומושיענו ³⁷¹ (שם).
- ואם אתה עושה כן ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח אביכם אזי טוב לך כל הימים (פרשה ט).
- כי אם בנו בחר ואין זה כי אם אהבה רבה אשר אהבתנו ³⁷² (שם).
- נפלו כל אויביך ה' וכל גבורתם בלעו ³⁷³ (פרשה י).

המרכיבים את שמן המשחה (מור, קינמון-בושם, קנה-בושם, קידה), ולפי משמעות דברי הבבלי (מגילה י ע"ב) התואר "בשמים ראש" מוסב רק על "מר דרור" המופיע בתחילת הרשימה.

367 בהשפעת לשון ההגדה: "ואפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים".

368 בהשפעת דרשת חז"ל בכמה מקומות (יבמות עו ע"ב): "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית".

369 בהשפעת דברי רב הונא בשם רב אמי במדרש בראשית רבה, פרשה סח, פסקה ט: "מפני מה מכנין שמו של הקדוש ברוך הוא וקוראין אותו מקום, שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו".

370 בהשפעת דברי ריש לקיש במסכת יומא, לח ע"ב: "בא לטמא פותחין לו בא לטהר מסייעין אותו".

371 בהשפעת נוסח השבח המסודר בסוף תפילת שחרית: "אין כאלהינו אין כאדונינו אין כמלכנו אין כמושיענו".

372 בהשפעת נוסח ברכת שמע של שחרית (לפי נוסח אשכנז): "אהבה רבה אהבתנו ה' אלהינו... ובנו בחרת מכל עם ולשון".

373 בעקבות דברי ר' יוחנן במסכת ברכות, ד ע"ב: "מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי מפני שיש בה

- נורא גומל דלים³⁷⁴ (פרשה יב).
- וימת דוד ביום שבת אחר חצות היום³⁷⁵ (פרשה יג).
- להתם חטאים וחוטאים מן הארץ³⁷⁶ (שם).
- ויקרא המלך שלמה את תמר בתו טפת על שם נטף ראש הסמים³⁷⁷ (שם).
- ויהי בחדש השביעי באחד לחדש בראש השנה... ואשא עיני והנה השמים נפתחים כספר וראתי את כבוד ה' יושב על כסא רם... והנה איש לבוש בדים הביא לפני כבוד ה' שלשה ספרים אשר ביד כל אדם נכתבים: ויקרא בתוך הראשון וימצא כתוב צדקות עמו ויאמר ה' אלה לחי עולם... ויקרא בתוך ספר השני וימצא כתוב שגגות עמו ויאמר ה' הניח את הספר הזה למשמרת עד עבור שלישיית החדש לראות מה יעשו: ויקרא בתוך ספר השלישי וימצא כתוב זדונות עמו: ויאמר ה' אל השטן אלה חלקך קח אותם לעשות כטוב בעיניך: ויקח השטן את הזדונות וילך עמם אל ארץ אבודה לאבדם שם³⁷⁸ (פרשה יד).

תפילה מיוסדת על ראשי תיבות שם בן מ"ב: במקום אחד ביקש ואן דורט לחבר תפילה המיוסדת לפי סדר שם בן מ"ב (כדוגמת התפילה הקבלית הידועה המתחילה: "אנא בכח גדולת ימינך"), אך התעייף והפסיק לאחר שלושה פסוקים, וחתם אחריהם במילים: "יעננו ביום קראנו", כשהוא רומז באותיות גדולות לשם הקדוש "יב"ק" הרמוז בראשי תיבות. התפילה מופיעה בתחילת פרשה יב, וזו לשונה:

מפלתן של שונאי ישראל דכתיב נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל". בתרגום השבעים נוסף הפסוק: "נאמן ה' בכל דרכיו וישר בכל מעשיו" (בעקבות הפסוק הסמוך לאחריו: "צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו").

- 374 בהשפעת דברי הגמרא במסכת שבת קד ע"א: "גימ"ל דל"ת – גמול דלים".
- 375 בהשפעת דברי הגמרא במסכת שבת, ל ע"א.
- 376 בהשפעת דברי הגמרא במסכת ברכות, י ע"א: "...מאי דעתך משום דכתיב יתמו חטאים, מי כתיב חוטאים, חטאים כתיב".
- 377 בהשפעת לשון הגמרא במסכת מגילה, י ע"ב: "זה מרדכי שנקרא ראש לכל הבשמים".
- 378 בהשפעת דברי ר' יוחנן במסכת ראש השנה, טז ע"א. החזיון הזה נכתב בהשראת החזיון המקביל ב"חזון יוחנן" (פרק כ) המתאר את המשפט שיעשה האל ב"יום הדין הגדול והנורא" באחרית הימים לכל האנושות (החיים והמתים), ולאור החזיון שם יש להבין גם את החזיון ב"דברי גד החוזה" כתיאור המשפט באחרית הימים, כאשר ה"צדקות", "השגגות" ו"הזדונות" הן כינוי לצדיקים, שוגגים (אנוסים) ורשעים (במרד וברצון). והשווה לשון ואן דורט בתרגום אלקוראן (61 ע"א): "המה בכלל רשעים וזדונים גמורים ועונשיהם לא יכלו".

פרק שני

אלה דברי דוד קודם מותו אשר דבר לה' ולישראל ויאמר לאמר:
אל ברוך גדול יחיד תמים צדק [=אב"ג ית"ץ]:
נורא גומל דלים יקיר כביר שדי [=נג"ד יכ"ש]:
קדוש רחם על שורק טוב נחלתיך [=קר"ע שט"ן]:
יענינו ביום קראנו [=יב"ק]:

שמות קודש קבליים נרמזו באותיות גדולות גם בפסוק "פותח את ירך [=פא"י חת"ך] ומשיב על כל חי רצון". מהדיר "דברי גד החווה" לא התייחס משום מה לראשי התיבות הגלויים של שם בן מ"ב אותיות.

המבנה

מבנה הפרשיות והפסוקים: מבנה הפרשיות והפסוקים ב"דברי גד החווה" דומה מאוד לסגנון העימוד והעיצוב של הטקסט ב"חזון יוחנן" וכן של "מגילת אחשורוש". בין פרשה לפרשה הותיר הסופר שורה שלימה ריקה, שלא כמקובל בנוסח המסורה. בתחילת כל פרשה ולצד כל פסוק נרשמה האות הראויה להם בסדר עוקב. חלוקת הפרשיות והפסוקים ב"דברי גד החווה" נועדה לשוות לטקסט צורה מקראית. אמנם חלוקה זו נעשתה באופן שרירותי, כמעט ללא שום תיאום עם תוכן ומבנה המשפטים. בעיית הפיסוק של הטקסט נובעת מצורת הכתיבה הנמשכת של ואן דורט, כפי שנשקפת בצורה בולטת ב"איגרת ריב"ז", שנכתבה כולה ברצף אחד ונקראת בנשימה אחת. ניכר כי החלוקה לפסוקים ב"דברי גד החווה" נעשתה אחרי הכתיבה הראשונה, מה שגרם במקרים רבים לקטיעת המשפט באמצעו.

ציוני המסורה וכתובת שם השם בארבע אותיות הוי"ה: ציוני המסורה שנוספו בצד הטקסט וכן צורת כתיבת שם השם בארבע אותיות הוי"ה, נועדו בלא ספק לשוות לספר צורה חזותית מקורית של אחד מספרי המקרא המקודשים, ולא של תרגום לעברית של אחד מן הספרים הגנוזים (אפוקריפה) שנשתמר בתרגומו ליוונית, לאטינית או לשפה עתיקה אחרת, כדוגמת "מגילת אחשורוש" שנכרך עמו באותו הקובץ³⁷⁹. הניסיון מצד ואן דורט להציג את "דברי גד החווה" כאחד מספרי המקרא האבודים, ולא

379 הצגת "דברי גד החווה" כתרגום של אחד מספרי האפוקריפה לא היתה מתקבלת בהמשך, שכן

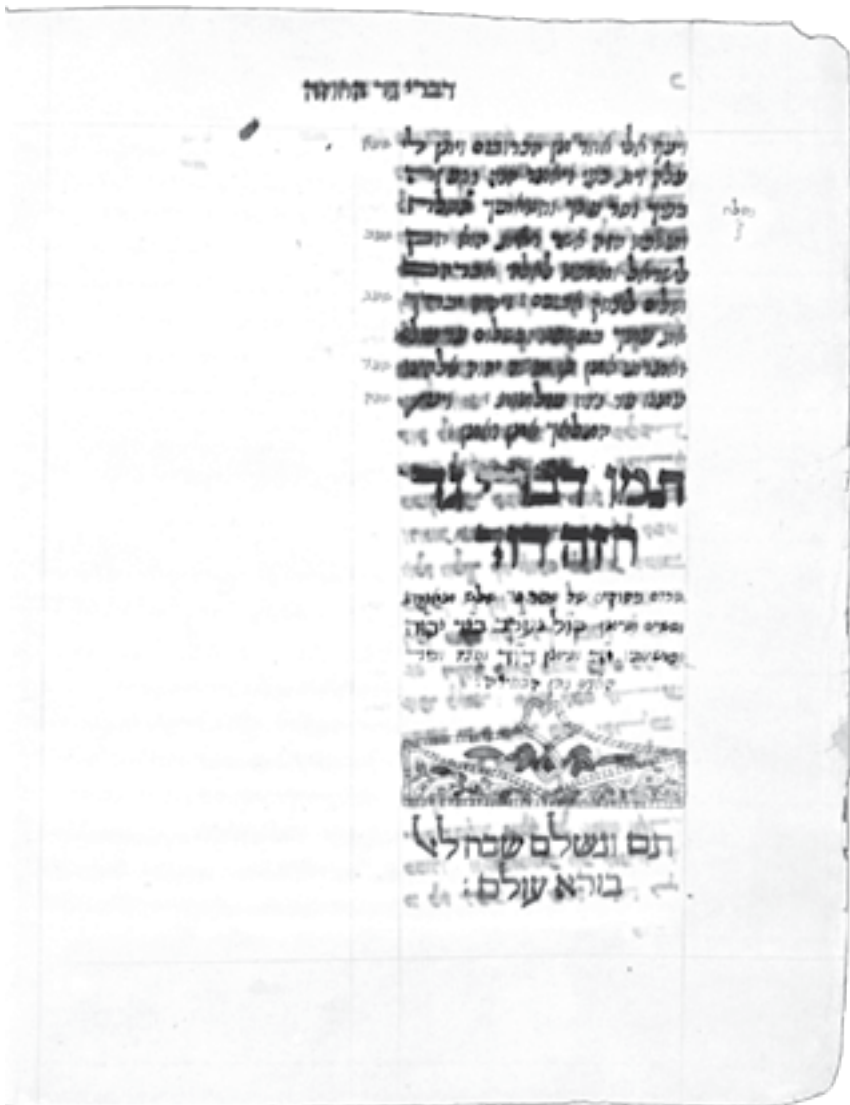
כתרגום של אחד מספרי ה"אפוקריפ"א", ניכר באופן ברור למדיי מתוך המסורת שראה לנכון להמציא ב"דברי הימים" על הגעתם של אחדים מספרי המקרא האבודים בידי הגולים לתימן (מפה) ולהודו לפני חורבן הבית הראשון.

השימוש בפסוקים כ"סימן" בהערות הסיכום של המסורה: בכלל יתר התופעות החריגות של המסורה ב"דברי גד החוזה" בולטת תופעת הערות הסיכום עם ה"סימנים" המופיעות בצורה ספורדית בסוף חלק מהפרשיות (י, יא, יד) בסגנון: "כ"ח אותיות גדולות – כ"ח מעשיו הגיד לעמו סימן". מ' בר אילן עמד על הייחודיות שבנוסח הערות אלו שאין דומה להן בהערות המסורה של המקרא, בעיקר מבחינת השימוש בפסוקים לזיכרון הסימן³⁸⁰. אך הנ"ל לא שת לבו לעובדה שהערות "מסורה" זהות לאלו נרשמו בידי ואן דורט גם בתחילת התרגום לוויכוח ר"ש מורטירה, המועתק בטור המקביל ל"דברי גד החוזה". הערות אלו מופיעות בנוסח השער של הקובץ, בלשון: "...והם כ"ג שאלות ותשובות וסימן עוברי בעמק הבכא מעיין ישיבתו גם ברכות יעטה מורה. ובסופו ק'ע'ה' שאלות ששאל החכם הנוצרי הנ"ל בלי תשובתו וסימנו ע'נ'ה' כ'סיל' כאילתו".

קולופון המחבר בדמות הערת סיכום של המסורה: בסיום הספר הוצגה הערת מסורה חריגה, שנוסחה: "סכום פסוקים של ספר גד שלש מאות וששים וסימן קו"ל יעקב ב"ד יהו"ה ופרשיותיו י"ד וסימן דו"ד וחציו וביד האדם נתן הבחירה". מסיבה שאינה מובנת זנח לפתע המסרן את מנהגו הקבוע להשתמש בפסוק ידוע מן המקרא ל"סימן", ובמקום זה בחר להשתמש בצירוף מילים חסר משמעות זה, אף שבכך החטיא לכאורה את המטרה לשמה נועד ה"סימן" (חיזוק הזיכרון למניעת טעות בהעתקת הספר). בנוסף, סיכום מנין הפסוקים במסורה של המקרא נרמז תמיד במילה אחת בלבד. גם השימוש בשם השם ככתבו לצורך הרמז אינו מקובל ונראה כחילול הקודש. זאת בנוסף לסתירה הגלויה שקיימת בין מנין הפסוקים האמתי (העולה למנין 360) ל"סימן" הרמז בהערת הסיכום (העולה למנין 375). אך נראה, כי יותר משנועדה הערה זו לשמש הערת סיכום

חיבור כזה לא נכלל מעולם בסדרת ספרי האפוקריפה שנשתמרו במסגרת המקרא היווני (תרגום השבעים), ואף לא בסדרת ספרי הפסאודו-אפוגרפה שנשתמרו בשולי המקרא הנוצרי (הוולגטה).

380 בר אילן, דברי, עמ' 270, 341.

נוסח קולופון "דברי ג'ד החוזה": "סכום פסוקים של ספר גד שלש מאות וששים וסימן קו"ל יעק"ב בי"ד יהו"ה ופרשיותיו י"ד וסימן דו"ד וחציו וביד האדם נתן הבחירה"

של המסורה, היא נועדה לשמש מעין קולופון של המחבר בסיום ספרו³⁸¹. שמו האמתי של ואן דורט (אותו לא הסכים להעלים גם לאחר הטבלתו) הוא, כזכור, "יעקב", כך שהרמז לשמו ב"סימן" הוא ברור למדי: "קול יעקב ביד השם", כלומר "דברי גד החוזה" אינם אלא "קול יעקב" ואן דורט, האמורים "ביד השם" – בשליחות או בהשראה עליונה.

העדר נוסח פתיחה רשמי בתחילת החיבור: בשונה מיתר החיבורים שיצאו מתחת ידי ואן דורט, כמו "איגרת ריב"ז", "מגילת אחשורוש" ו"דברי הימים", לא צורף בתחילת "דברי גד החוזה" נוסח פתיחה רשמי שיציין את מקורו וסמכותו וכן אזכור של ואן דורט כמעתיק או מגלה החיבור, אף כי הדבר כבר נעשה בצורה מושלמת בנוסח השער של הקובץ בכללותו, בו נזכר ואן דורט בהבלטה יתירה כמי שגילה את החיבור בגנזי רומי, יחד עם "מגילת אחשורוש", והביאם לקוצ'ין. בכל אופן, נראה, כי ואן דורט העדיף שלא להזכיר את שמו בפירוש בפתיחה רשמית שתוצג בתחילת החיבור, מחשש שהדבר יעורר חשד בקרב המלומדים הנוצרים באירופה שהחיבור יגיע לידיהם, בעקבות אזכורו כשנה לאחר מכן ב"דברי הימים" שנשלח לפרסום בהולנד³⁸². ומשכך, ניתן לראות בהמצאת קיצור "דברי הימים" – שבעיקרו הידיעה על קיומו של החיבור המקראי האבוד "דברי גד החוזה" בקוצ'ין – גם ניסיון להשלמת החסר של נוסח פתיחה רשמי בתחילת החיבור.

הסגנון

חיקוי הסגנון והלשון המקראיים באמצעות הלחמה מלאכותית של שברי פסוקים מן המקרא: בכדי לשוות לטקסט אופי וסגנון מקראיים הכותב מתאמץ לנסח את דבריו בלשון מקראית ולהשתמש בביטויים ומושגים מעולם המקרא,

381 על המניע הפסיכולוגי של ואן דורט להזכיר או לרמוז את שמו בתחילת או בסיום כל חיבור שיצא מתחת ידו (אף שבכך העלה באופן מודע את הסיכון לחשיפת זיופו) כבר הערנו למעלה.

382 הסיבה שלא חשש מהזכרת שמו בפתיחה ל"איגרת ריב"ז", קשורה כנראה לכך שהיא נועדה לפרסום בקרב הקהילות היהודיות בפולין (על רקע התעוררות התנועה הפראנקיסטית), כך שאזכור שמו של יהודי מומר בתור מגלה האיגרת בגנזי הספרים ברומי עשוי רק לחזק את התחושה שמדובר בתעודה אותנטית ואמיתית, שהרי אין היגיון שיהודי מומר יזייף תעודה שכולה מלאה בגידופים כנגד המסיתים הנוצרים.

ולשם כך שוור את התוכן כולו באמצעות הלחמה של מאות שברי פסוקים ומטבעות לשון מן המקרא; אך לא תמיד מצליח להתאים את התוכן והמסר אותם הוא מבקש להעביר לביטויים המקראיים שבחר. נוסף לכך, אינו מצליח לחבר את הביטויים בצורה תקנית למשפטים שלמים. כך שהתוצאה המקבלת היא של טקסט מנומר ובלתי אחיד, המורכב מביטויים וצמדי לשון מקראיים מחוברים במילות קישור ומשפטי ביניים מן העברית המאוחרת והמשובשת של הכותב. בטקסט מקראי מלאכותי מעין זה נכתב גם "דברי הימים" וכן התרגום שלו לקוראן ול"מגילת אשורוש".

האופי האפוקליפטי-נוצרי המוטבע בסגנון החזיונות: אף שכאמור המגמה הכללית של החזיונות היא אנטי נוצרית מובהקת, למרות זאת, מכמה בחינות, קשה להתעלם מן האופי האפוקליפטי-נוצרי המוטבע ב"דברי גד החוזה", שנוצר בלא ספק בהשפעת "חזון יוחנן" ששימש עבור המחבר מודל לחיקוי ומקור השראה. ההשפעה של "הברית החדשה" בכלל ו"חזון יוחנן" בפרט מורגשת מבחינה כללית – בשפה הציורית, הרוויה בסמלים, אלמנטים ודימויים שונים השאובים מהנצרות, וכן במאפיינים אחרים, כמו הכפלה משולשת של ביטויים, והשימוש בטרמינולוגיה הנוצרית; ומבחינה פרטית – בדמיון ובהקבלה של המוטיבים המרכזיים בחזיונות, אשר מביניהם יצוינו בעיקר הארבעה הבאים: [1] מוטיב "הקרבת השה" המסמל ב"חזון יוחנן" את הקרבתו של ישו למיתה לכפר על חטאי האנושות, וב"דברי גד החוזה" משמש לתיאור שיבת היהודים האנוסים באחרית הימים לחיק האומה. [2] מוטיב "ארבעת הפרשים" המסמלים ב"חזון יוחנן" את הופעת הפורענות שתבוא באחרית הימים על הכופרים באמונת ישו, או את כוחות הרוע שילחמו נגד הנצרות, וב"דברי גד החוזה" משמשים לתיאור הופעת הנצרות עצמה בעולם, בתור ה"מרכבה" היותר משוכללת של כוחות הטומאה והשטן. [3] מוטיב "מלחמת התנינים" המסמל ב"חזון יוחנן" את המאבק האחרון והמכריע בין הטוב (הנצרות), המיוצג בדמות מלאך לכוחות הרע, המיוצגים בדמות "תנין"; וב"דברי גד החוזה" משמש לתיאור המאבק השמימי בין המלאך מיכאל, מייצגם של ישראל, למלאך סמאל, מייצגה של אדום (המזוהה עם הנצרות) ויתר אומות העולם; שישפיע על הכרעת המאבק בארץ של עם ישראל נגד כלל האומות ובראשם אדום, במלחמת גוג ומגוג. [4] מוטיב "פתיחת ספרי החיים" במשפט האחרון של כלל האנושות ביום הדין הגדול והנורא, המשמש ב"חזון יוחנן" לטובת מאמיני ישו ולרעת הכופרים בו, וב"דברי גד החוזה" לתיאור סליחת ה"חטאות" של היהודים השוגגים (האנוסים) באחרית הימים

מחד, ועונש ”הודונות” שהם המסיתים והמדיחים לנצרות (ואף המומרים מרצון) שימסרו לידי השטן להוליכם לאבדון.

להלן רשימה חלקית של דימויים וביטויים חריגים המופיעים ב”דברי גד החוזה” וב”חזון יוחנן” (לפי תרגומו של ואן דורט):

דברי גד החוזה	חזון יוחנן (תרגום ואן דורט)
היה הוה ויהיה	חסד ושלום יהיה עמכם מזה שהיה והוה ויהיה (פרק א, פסוק 4)
וראיתי את כבוד ה' יושב על כסא... וראש מרובעת לכסא באבן הספיר	ואחר כך ראיתי שנפתח פתח אחד בשמים... וראיתי כסא אחד יושב בשמים ועל הכסא יושב אחד: והישב עליו היה מראהו כמראה אבן ספיר (פרק ד, פסוקים 1–3)
וירד אלי הלבוש בדים ונגע בי ואמר כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת	וזה שישב על הכסא ראיתי ביד ימינו ספר אחד וחתום בחתימות מבפנים ומבחוץ (פרק ה, פסוק 1)
והנה השמש יצא מתוך הרקיע כתואר אדם ונשא שה נדח ונבזה [= האנוסים מעם ישראל] על כתפו הימין וכתר על ראשה: ועל הכתר למעל בראשה נראה רועים שלשה נצמדים בשנים עשר צמידים... ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי אוי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משושי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב:	וראיתי שבתוך הכסא והחיות והארבע ועשרים זקנים עמד שה אחד [=ישו] כמו שנהרג... ובשעה שלקח הספר היו נופלים הארבע חיות וארבע ועשרים זקנים לפני השה ובידיהם כינור... וזאת היא תפילת הקדושים: וזמרו שיר חדש ואמרו אתה ראויה ליקח הספר... כי אתה נהרג וקנית אותנו בדמך: ועשית אותנו לכהנים ולמלכים ואנחנו נהיו מלכים על הארץ: וראיתי

ויהי כאשר תם קול השה והנה זה בא איש לבוש בדים ובידו שלשה שריגי גפן ושנים עשר תמרים: ולקח את השה מיד החרס וישם את הכתר בראשו והשריגים ותמרים על לבו...

וראיתי שהטומאה נדחפת מהירח ונתנה ליד המכלה והמקציף נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום: והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות: והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים: והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות: ושמעתי קול שירות השה לאמר: אודך ה' כי אנפת בי ותשוב: עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה: אשרירה לה' כי גאה גאה... קום בינה קום גבורה קום מלכות קום הוד ותפארת: קומו לעזרת ה': כי אלהים הושע הנדח והסר הטומאה מהארץ: הוא רב ריבי והוצא לאור צדקתו ועזרתו... על כן אזמרח בכל עת ואודך בגוים כי הגדלת ישועתי במלכי ועשית חסד למשיחי לדוד ולזרעו עד נצח נצחים:

ושמעתי קול קורא מהשחק לאמר: בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה... ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיית בחרם ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה:

ושמעתי קולות הרבה מהמלאכים סביב להכסא... ואומרים בקול גדול השה הנהרג ראויה לכח ולכבוד ולתפארת ולתהלה: וכל הבריות (!) היש בשמים ועל הארץ ומתחת הארץ ובים שמעתי שאומרים לזה היושב על הכסא ולהשה כבוד ותהילות ושבח מעולם ועד עולם: וארבע החיות עונים אמן וארבע ועשרים זקנים נופלים ומתפללים לזה שחי מעולם ועד עולם (פרק ה)

...וכיון שפתח החמישי ראיתי תחת ההיכל הנשמות שנהרגו על קדושת השם ובשביל העדות שהיה להם: וצועקים בקול גדול ואומרים אדון הקדוש והנאמן עד מתי תשפוט ואינה תנקם דמינו מחילי הדרים על הארץ: ולכל אחד מהם נותן מלבושי לבן... (פרק ו, פסוקים 9-11)

...ויען אחד מהזקנים ואמר לי מי אילו הלובשים המלבושים לבינים... והוא אמר לי אילו המה הבאים מתוך הרבה צער ורחצו בגדיהם וזקקו בגדיהם בדם השה: ובשביל זה המה לפני הכסא ה'... כי השה ינהגם אותם לבאר מים ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים (פרק ז, פסוקים 14-17)

...ומלאך אחר בא ודרך אצל ההיכל ובידו מחתות של זהב ולו נותן הרבה קטורת ליתן לתפילת הקדושים לפני ההיכל ולפני הכסא: והעשן מהקטרת הקדושים הלך מיד המלאך לפני ה' (פרק ח, פסוקים 3-4)

והמלאך השביעי תקע והיו קולות הרבה

דברי גד החוזה	חזון יוחנן (תרגום ואן דורט)
<p>וראיתי והנה צמד בקר עולה מהנחל קדרון ניהג על יד חמור וגמל החמור לימין הצמד והגמל על שמאלו: וקול גדול הולך לפניו כקול גלגל רעם קורא בקול מר לאמר: חוזה חוזה חוזה אלה ארבע בלולים המבלבל את עם ה': כי נבלל הטמא והטהור יחדיו והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם בלילה הבאה משעיר: להרים זמירות צבי צדיק לבגוד בגד: להשחית הקודש ולהמליך הרשע להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור:</p>	<p>בשמים האומרים המשירים (?) מהעולם הזה הולכים כולם אחר אדונינו יש"ו והוא ימשל מעולם ועד עולם (פרק יב, פסוק 1) וראיתי שה אחד עמד על הר ציון ועמו... ושמעתי קול אחד משמים... והקול ששמעתי היה כקול כינור: ומזמרים מזמור חדש לפני הכסא... ושום אחד יוכל ללמוד השיר הזאת רק... המה שלא חטאו... והולכים אחר השה והמה נקנים לבכורת ה' והשה (פרק יד, פסוקים 4-2) ...ולהם היה כינורות ה: ומזמרים השירה של משה והשיר השה ואומרים גדולה מעשי ה' אלהי הצבאות צדק ואמת דרכיך מלך המלכים: ומי לא יראה לפניך וליתן שבח לשמך כי אתה לבדו קדוש כי כל העמים יבואו וישתחו לפניך כי משפטיך נתגלה (פרק טו, פסוקים 4-2)</p> <p>וראיתי סוס אחד לבן והיושב עליו היה בידו קשת אחד... והלך לחוץ סוס אחר אדום והיושב עליו נותן ליקח השלום מהארץ... וראיתי סוס אחד שחור והיושב עליו היה בידו מאזנים... וראיתי סוס אחד ברוד ואמוץ... (פרק ו, פסוקים 8-2)</p>

חזון יוחנן (תרגום ואן דורט)	דברי גד החוזה
וראיתי ושמעתי מלאך אחד רחף בשמים וצעק בקול גדול אוי אוי אוי (פרק ח, פסוק 13)	ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אוי לי אוי לי אוי לי
וצעק בקול גדול כצעק [!] האריה (פרק י, פסוק 3)	ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף
ועל ראשה כתר אחד מן שניים עשר כוכבים (פרק יב, פסוק 6)	וכתר על ראשה: ועל הכתר למעל בראשה נראה רועים שלשה נצמדים בשניים עשר צמידים
ונעשה מלחמה בשמים המלאך מיכאל עם מלאכיו נלחמו עם התנין [=השטן] ומלאכיו... לא נמצא עוד את מקומם בשמים: ונשלח לחוץ התנין הגדול הנקרא השטן המשחית והמסית את כל העולם והוא עם מלאכיו נשלחים על הארץ... ושמעתי קול גדול בשמים שאמר עכשיו נתראה גבורות אלהינו ומשיחו כיון שנשלח לחוץ זה שהיה כל עת לשטן עליהם ³⁸³ (פרק יב, פסוקים 12–14)	בימים ההם יעמוד מיכאל שר הגדול נגד סמאל שר העולם במלחמה וישתער עמו ליתן אותו תחת רגליו ברוח ה' והיה לבער כי ה' דיבר: בימים ההם יבליג השודר על עז וחלש על גיבור באמת ובצדקה (דברי גד החוזה)
וילך [השטן] להסית העמים על ארבע פינות הארץ וגוג ומגוג לאסוף את חיילו לבוא למלחמה... ונפל אש משמים ושרף אותם: והשטן המסית אותם הושלך באש של השאול... ויתענו אותם יום ולילה מעולם ועד עולם (פרק כ, פסוקים 8–10)	ותדעו שגלותיכם יתגבר עליכם עד שיתמלא הסמאל, שר ואבי כל בני עשו, וכח מלא שלו הוא גוג מגוג, ותאבד על ידי כח השם אשר היא אחדות אלוקינו... ותפיל אותו על הרי ישראל, אזי ידעו כל האומות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם... והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והי' ה' לנו לאלקים עד עולם מיום ההוא והלאה (איגרת ריב"ז)

383 השווה גם לתיאור חלום מרדכי ב"מגילת אחשורוש" (פרשה ו) בתרגומו של ואן דורט: "...וזה היה חלומי: שראה איך שעלה קול צעקה ומהומה מן קולות ורעדות מן הארץ: והנה שני תנינים גדולים הלכו זה לעומת זה ללחום: והקול היה הולך וגדול עד שבאו כל הגוים מכל הארצות לעשות מלחמה

דברי גד החוזה	חזון יוחנן (תרגום ואן דורט)
<p>ואשא עיני והנה השמים נפתחים כספר וראתי את כבוד ה' יושב על כסא רם וגבה עד מאוד... והנה צבא מעלה עומדים לפניו מימינו ומשמאלו... והנה איש לבוש בדים הביא לפני כבוד ה' שלשה ספרים אשר ביד כל אדם נכתבים: ויקרא בתוך הראשון וימצא כתוב צדקות עמו ויאמר ה' אלה לחיי עולם... ויקרא בתוך ספר השלישי וימצא כתוב זדונות עמו: ויאמר ה' אל השטן אלה חלקך קח אותם לעשות כטוב בעיניך: ויקח השטן את הזדונות וילך עמם אל ארץ אבודה לאבדם שם³⁸⁴</p>	<p>וראיתי שהשמים נפתחים... (פרק יט, פסוק 11) וראיתי המתים... הקטנים והגדולים עומדים לפני ה' ונפתחו הספרים וספר אחר נפתח וזה ספר החיים לשפוט המתים כפי שכתוב בספרים וכפי מעשיהם... ואם לא נמצא אחד כתוב בספר החיים הושלך באש (פרק כ, פסוקים 12-14)</p>
<p>וירד אלי הלוכו בדים ונגע בי ואמר כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת</p>	<p>ושמעתי קול גדול מהכסא... והוא אמר לי כתוב כי אלה הדברים אמת היא (פרק כא, פסוק 4)</p>

נגד עם הקודש: ויהי היום והנה בא חשך גדול ואפילה וצרות ורעדה ובהלה ופחד מתבללים בתוך החושך והיה קול נהי והוי וחרדה על האדמה: והעם הקודש היו בצער ובדוחק ובזעף ומתפחדים בשביל רוע מזליהם ונתיאשו מחייהם: ויצעקו אל אדני ואחר הצעקה נשפך מבויל מים גדול מן באר קטנה: והשמש יצא על הארץ להאיר והנה היה אור גדול וינצחו העניים על בעלי גאווה ויהרגו אותם".

384 השווה גם לתיאור המשפט האלהי באחרית הימים המובא בקוראן (בתרגומו של ואן דורט, 234 ע"ב-235 ע"א): "זכרו בהיום אשר בו יתקע המלאך בהשופר... והשמים נפתחים... והמלאכים הנושאים את כסא הכבוד מהשם יעמדו על שפת השמים, ושמונה מלאכים ישאו את הספרים אשר בהם נכתבים החטאים מבני אדם וכל דבר סתר יגלה באותו היום, אותם שיתפסו את ספרי החשבונות בימינם... יאמר להם אכלו ושתו מן הטוב כפי רצונכם מנכסי הגן עדן, ואותם שיתפסו את ספרי חשבונותיהם בשמאלם... אזי יאמר להשטנים קחו את האנשים הללו ואסרו אותם ושלכו אותם לתוך השאול".

ההשפעה הנוצרית על סגנון החזיונות ב"דברי גד החוזה" מורגשת גם בדברים מהותיים יותר, כמו לדוגמה, השימוש בסמלים מוחשיים לסימן הברית שבין האל לישראל, כפי שבא לידי ביטוי בחזיון הכתרת השם השמימי והנחת השריגים והתמרים על לבו (המסמלים את הברית שכרת השם עם האבות והשבטים), המושפע כנראה מתורת הסקרמנטים הנוצרית.

גם רעיון מעלתו המיוחדת של אותו "השה הנדחה" והתועה בדווקא, שיצטרף אל המאמינים באחרונה, מופיע בצורה מובלטת ב"בברית החדשה" מספר פעמים, כמו דוגמת הקטע הבא: "ראו פן תבזו אחד הקטנים... כי בא בן האדם להושיע את האובד: מה דעתכם כי יהיו לאיש מאה כבשים ותעה אחד מהם הלוא יעזוב את התשעים ותשעה על ההרים והלך לבקש את התועה: והיה כאשר ימצאהו אמן ואומר אני לכם כי ישמח עלי יותר מעל התשעים ותשעה אשר לא תעו: כן איננו רצון מלפני אביכם שבשמים כי יאבד אחד מן הקטנים האלה"³⁸⁵. וכן בקטע הבא: "ואולם רבים מן הראשונים אשר יהיו אחרונים ומן האחרונים יהיו ראשונים: כי דומה מלכות השמים לאדם בעל הבית אשר השכים לצאת בבוקר לשכור פועלים לכרמו: והתנה עם הפועלים שכר דינר ליום... ויצא בשעת אחת עשרה וימצא [פועלים] אחרים עומדים... ויאמר אליהם לכו גם אתם אל הכרם וכיושר יותן לכם: ויהי בערב ויאמר בעל הכרם אל פקידו קרא את הפועלים ושלם להם... ויהי בקחתם וילונו על בעל הבית לאמר: אלה האחרונים לא עשו כי אם שעה אחת ואתה השויתם אלינו אשר סבלנו את כובד היום ואת חומי: ויען ויאמר... קח את שלך ולך ואני רצוני לתת גם לזה האחרון כמו לך"³⁸⁶.

ההשפעה הנוצרית ב"דברי גד החוזה" מובלטת במיוחד בדימוי המרכזי של עם ישראל כ"זרע" השם, בניגוד לנוצרים המשולים ל"מוץ" הנפז לרוח היום ונשרף באש, וכמו בקטע הבא: "כה אמר ה' צבאות יושב והרוכב על הכרובים תן תן תן הוצא הוצא הוצא את זרעי שזרעתי בכם כי עת הזרע באה: כי עוד מעט ואספתי את זרעי בגרונך: והיה הגרון [!] קודש לא ימצא בה זרע טמא: כי לפני הימים היה זרעי נבלל בעדשים שעורים כוסמת פול ובקיקין: ובאחרית הימים יהיה הזרע אמת והזרע אמת ומהזרע נתברך כל הארץ". וכן בקטע הבא: "וראיתי שהטומאה נדחפת מהירח ונתנה ליד המכלה והמקציף

385 מתי, פרק יח, פסוקים 14-10.

386 מתי, פרקים יט-כ.

נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום³⁸⁷: והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות". תיאור פעולת בירור הזרע הנקי מתוך המוץ בגורן, ושריפת המוץ באש, כמשל לבירור והצלת המאמינים מתוך הכופרים, והשמדתם באחרית הימים, מופיע מספר פעמים ב"ברית החדשה"³⁸⁸.

הלשון

שימוש מלאכותי במטבעות לשון מן המקרא ומאמרי חז"ל: בכדי לשוות לטקסט צורה מקראית התאמץ ואן דורט להשתמש ככל שניתן רק בביטויים ומטבעות לשון מן המקרא, אך לעתים נשתרבבו בכתיבתו גם ביטויים מאוחרים מספרות חז"ל ואף מן הספרות העברית של ימי הביניים (להלן). הניסיון המאולץ לחקות את הסגנון המקראי, הכריחה אותו לדחוס את התוכן כולו בתוך מארג מלאכותי של שברי פסוקים ומטבעות לשון מפוזרים במקרא ובחז"ל. עקב השימוש הכפוי במטבעות לשון ודימויים מן המקרא, הוא נזקק לעתים רבות לוותר על המשמעות הרצויה והמבנה התקני של המשפט, בכדי להתאים אותו לביטוי או לחרוז המקראי שבחר³⁸⁹. הביטויים המקראיים והחז"ליים שהוא משבץ בכתיבתו מעורבים בשגרת לשונו העברית המשובשת, כך שהתוצאה המתקבלת, היא של טקסט מלאכותי, מקוטע ועילג, הבלול ומורכב ממטבעות לשון וביטויים שאינם מתאימים, דבר המכביד באופן משמעותי על הקריאה השוטפת וההבנה הנכונה.

מונחים וביטויים פילוסופיים וקבליים: החיבור מכיל עשרות מונחים וביטויים פילוסופיים המופיעים לראשונה בספרות העברית של ימי הביניים, כדוגמת: "את הדומם ואת הצומח את החי ואת המדבר", "הגלגלים", "החושים", "את הגשמי ואת הרוחני", "את הלח את היבש את החום ואת הקור", "תשועתו כהרף עין"³⁹⁰, "אין יחיד כיחודו

387 השווה לקטע המקביל ב"איגרת ריב"ז": "וזאת ידוע תדעו שגם דבריהם השקר יתפזרו בארץ כמוץ לפני הרוח".

388 מתי, פרק ג, פסוק 12; לוקס, פרק ג, פסוק 17.

389 ראה דוגמה בהערה 395.

390 על המקורות הראשונים של הביטוי ראה: ש' אברמסון, "אמרי חכמה ואמרי אינשי", בתוך: מנחה ליהודה, ירושלים תש"י, עמ' 28–27.

נעלם". וכן עשרות מונחים וביטויים קבליים (בצורה משובשת ומסולפת), כדוגמת: "כי כל שערי בינה נהפכים", "אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה באין סוף: קום בינה קום גבורה קום מלכות קום הוד ותפארת", "ושם תראו אותו עין בעין בסוד אל חי הנראה עין בעין ואתה עם אחד נוספת אליו באמונה תמלא את שערי הבינה".

חידושי מילים וצורות שימוש: הניסיון מצד ואן דורט לשוות לטקסט חזות מקראית, באמצעות הקפדה על טהרת הלשון העברית, הביאה אותו לעתים להמצאת מילים או צורות שימוש חדשות שאינן ידועות ממקור אחר, כדוגמת: "אלה ארבע בלולים [=בלבולים] המבלבל את עם ה'", "ולא ידע שלמה המלך דבר מאומה מהולכיה [=מהליכתה]", "יש יתרון משפעות [=משפע הבא ממקור] טמא לשפעות טהור", "כאשר ישרוקה [=תשרוק] הציפור לאפרוחיה", "נתנני ביד משוסי [=בוזוי]", "ונתנה ליד המכלה והמקציף [=המכעיס]", "עד שאגדול [=שאגדיל] לעשות בנצירות [=בשמירת] החסד", "נטחנת דק לעפר ונפזרת [=מתפזרת] ברוח היום", "וצמיחת ארצו יהיה לסעדה [=לעדות]³⁹¹ כי בהם בחרתי ולא אמאוס עוד", "ואל תתן את מאוית [=תאוות] רשע ערל וטמא", "ואחר הקול בא רעש גדול והרעיש [=צווח/החריד וזעזע] על הטומאה", "כי היא היתה הולכת ב[ה]חבא ואל המלך ואל העם היתה מחשית [=מסתירה] מהליכותיה", "אתן לו ככר כסף למתן [=למתנה]". חידושי מילים אלו מצטרפים לעוד עשרות, ואולי מאות, מילים מחודשות הפזורות בתרגומיו העבריים לקוראן ול"ברית החדשה"³⁹².

אשגרות לשון וטעיות כתיב בולטות: כדוגמת: "לך אתה ועוזר [=ואזור] כגבר חלציק", "ואספתי את זרעי בגרוני [=בגורני], והיה הגרון [=הגורן] קודש לא ימצא בה זרע טמא", "אתה [=עתה] לך כי עוד מעט ואספת אל אבותיך", "תעיתי [=טעיתי] במספרו", "ותמצא חן בעיני אדוניה ויאביה [=ויאהבה] אותה עד מאוד", "והשטן עומד אליהם [=עליהם] מאחריהם", ויעצר [=ויצר] לדוד מאוד ... כי ירא מפני הפלשתים", "אנא ה' הושיע נא אנא ה' הצליחנא [=הצליחה נא]", "ושם רעי [=רַעַ] המלך ושמו פרשו", "בזאת יתהלל המתהלל ביהות [=בהיות] עזרתי עמו", "יען אשר היכר [=הכיר] דוד את גבורת עזרתי", "ראה נתתי הבקר לעולת [=לעולה/לעולות] והמוריגים לעצים".

391 מלשון ארמית: סהדא [=עד].

392 ראה דוגמאות של חידושי מילים מתוכם לעיל הערה 42.

שיבושי כתיב וטעויות מעין אלו מצויים למאות ולאלפים בתרגומיו העבריים של ואן דורט.

סטיות לשוניות, בדקדוק ובתחביר, האופייניים לכתיבה העממית של דוברי האידיש במאה ה"ח: לשונו "המקראית" של ואן דארט עמוסה בתצורות לשון וביטויים עבריים בלתי תקינים, אשר בחלקם אופייניים לסגנון הכתיבה העממית (בהשפעת האידיש) שהיתה רווחת בארצות אשכנז בתקופתו. מכלל הסטיות הלשוניות מן העברית התקנית (לדורותיה) המצויות ב"דברי גד החוזה" יש לציין את הבאות:

1. חילופי זכר ונקבה, כדוגמת: "בשנת שלשים ואחד", "ארבע בלולים", "והטירה נתן", "והירח היתה נפתחת... ושתי ראשיה", "ונשא שה נדח ונבזה... וכתר על ראשה", "ותהי משפט הזה לחוק", "ותאמר בקולה הרמה", "ותקח את חרבו החגור במתניו ותוצא את החרב מן נדנה", "וישאל לה שלמה המלך ולמה ברחתה גשורה ותען ותאמר כי ישבתי שומם", "בעת ההוא", "רואה ואינה [=ואינו] נראה".

2. חילופי יחיד ורבים, כדוגמת: "תהיה פניך", "ארבע בלולים המבלבל את עם ה'", "ושתי ראשיה הגיע עד הארץ", "נראה רועים שלשה", "כי שלש ככר היה בכיסי", "אל תירא מפלשתים הערלים הזה", "שאל לאביכם ויגידו", "אלה תפילת דוד", "ואם תחסור באמונה תמסרו", "תן את הערלים הזה בבית הכלא", "עומדת בחרב אדמדם על גויות פרשו", "אשת חן ובעלות גבורה".

3. חילופי עתיד ועבר, כדוגמת: "ולקח את השה מיד החרס וישם" (במקום: "ויקח את השה").

4. שימוש לא תקיני במלות יחס, כדוגמת: "נשתוממתי אל המראה", "והרעיש על הטומאה", "יקרא על ספר".

5. שימוש באותיות היחס כתחליף למילות יחס, כדוגמת: "הלא אני אמרתי למנות בעם" (במקום: "את העם"), "ויתן דוד לארגן במקום [=בעבור המקום] שקלי זהב שש מאות", "וימצאו את תמר עומדת בחרב אדמדם"³⁹³ (במקום: "עומדת עם חרב", או:

393 השווה לביטויים דומים בלשונו של ואן דורט: "והשם הוא עומד באין סוף" (תרגום אלקוראן, 21 ע"ב), "שהאלהות עומד בשלוש גופות תוארים" (שם, 70 ע"א), "אני עומדת בתענית" (שם, 144 ע"א), "וכיון שראה הנחש שהאיש עומד ברחם ודין" (איגרת ריב"ז).

- "עומדת ובידה חרב", "וישמע ה' את קול דוד בתמר בתו", "והוא נרדם על חיקה בנעימות קול הכינור".
6. תוספת ה"א הידיעה יתירה, כדוגמת: "מהנחל קדרון", והשה ניתן בהירח", "ויאמר המלך להפריצי", "לאמר להדני", "אות הוא שתאהבו להעושה".
7. השמטת ה"א הידיעה נדרשת, כדוגמת: "ונפח את החמור וגמל", "והשריגים ותמרים", "ותהי משפט הזה", "הכזונה יעשה את בת מלך", "אלה דברים תדבר", "אחר דברים האמת האלה".
8. יידוע נסמך, כדוגמת: "הלבוש בדים" (במקום: "לבוש הבדים"), "בהיות המלך גשור בירושלם", "כמראה הקשת בריתו", "ואשמע את קול כל הצבא מעלה".
9. נטיית נסמך במקום סומך, כדוגמת: "רחם על שורק טוב נחליך" (במקום: "נחלתך הטובה"), "ויאמר השטן מי אלה סרוחי אנשים" (במקום: "אנשים סרוחים").
10. חסרון ה"א בסוף צורת נקבה עבר, כדוגמת: "ואשרי עין ראת כל אלה".
11. תוספת ה"א בסוף צורת נקבה, כדוגמת: "כאשר ישרוקה הציפור לאפרוחיה", "ותצא תמר בת דוד אחות אבשלום ותברחה לבית מלך גשור", "וישאל לה שלמה המלך ולמה ברחתה גשורה", "ותמאנה תמר לשמוע לו", "ויאמרו עבדי המלך לתמר מה זאת אשר עשיתה את אשר הרגתה את רעי המלך", "ויאמר המלך שלמה ברוכה את לה' וברוכה טעמך כי חכמתה עשיתה ויכלת", "ויאמר אלהים יחנכה בתי, ומהיום לא תקראו לכה אחותי אך בתי כי חכמתה עד מאד".
12. כפל לשון מיותר, כדוגמת: "ולא ידע שלמה המלך דבר מאומה מהולכיה", "להביא את אתכם אל ירושלם", "ותמצא חן בעיני אדוניה ויאביה אותה עד מאוד", "עד נצח עולמות", "אפלה ונפלה נא ביד ה'", "למה רמיתני לכחש".
13. צורות הטייה משובשות, כדוגמת: "ולא ידע שלמה המלך דבר מאומה מהולכיה [=מהליכתה]", "ואל תהי נא בת דוד עבדך לחטאה [=לחוטאת]", "ויאמרו עבדי המלך לתמר... ותדעה כי תהית (במקום: ותדעי כי תהי) לאדונינו המלך לשמצה", "למה רמיתני לכחש הנה תמר אחותי עמך ואתה אמרת שלא ראית כל ימי חיך", "ואני נקיתת ונטהר" (במקום: ואני נקייה וטהורה), "ויאמר אלהים יחנכה בתי", "ותהי שמה כן כל ימי חייה", "ידעתי כי אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם" (במקום: "כי מאס בו").
14. שימוש במשקל שאינו מתאים לפועל, כדוגמת: "ניהג על יד חמור וגמל", ולא עצור בי רוח", "ויאמר ברוך אתה ה' אשר ניקם את נקמתינו".

15. צורות ציווי משובשות, כדוגמת: "ולמוד אותי את משפט אלהיך", "שכוב על ברכי", "ויאמר ה' הניח את הספר הזה למשמרת".
16. החלפה בין גוף שלישי לגוף שני, כדוגמת: "ומהיום לא תקראו (במקום: יקראו) לכה אחותי אך בתי כי חכמתה עד מאד", "למען תדעו (במקום: ידעו) כי אתה ה' לבדך".
17. מילות קישור מיותרות, כדוגמת: "מה זאת אשר עשית את אשר הרגתה את רעי המלך", "ותמצא חן בעיני אדוניה ויאביה אותה עד מאוד".
18. צורות כתיב מלא שאינן מצויות במקרא, כדוגמת: "דיבר", "גיבור".
19. חוסר אחידות בכתיב מלא וחסר, כדוגמת: גורן/גרון/גרן; הוא/היא; וייטב/ויטב; חוזה/חוזה; לאמור/לאמר; מאוד/מאד; מואבי/מאבי; שלוש/שלוש; ירושלם/ירושלמה/ירושלמא.
20. אשגרות לשון בעקבות שימוש במטבע לשון מן המקרא או חז"ל, כדוגמת: "ותאמר תמר בחכמתה כי ראתה כי אזלת ידה"³⁹⁴ (במקום: "כי אזלה"), "והנה איש לבוש בדים הביא לפני כבוד ה' שלשה ספרים אשר ביד כל אדם נכתבים"³⁹⁵.
21. ניסוח עילג, משובש ומקוטע כתוצאה מהניסיון לחקות את הסגנון המקראי, כדוגמת: "יען כי גבהו אתם [=גבהתם] מאד... ידעו [=ידעו] תדעו שתאבדו בחכמתכם", "ועל הכתר למעל בראשה", "ואיזהו ספר כריתות עמי אשר אמרתם לבז יהיו הראיני לי", "כי פיהם נכשל בכם ואין עוזר לכם", "אותה לקח שלמה לפלגשו ונושאת חן בעיניו" (במקום: "ותהי נושאת חן"), "מי אשר ימצא הכיס עם שלוש ככרים יביאו לך להשב", "אל תירא מפלשתים הערלים הזה כי מחר אני אתן בידיך המה וצריהם הצרים אתכם", "הנה הפלשתים נהרגים בקמיהם לא הותר מהם עד אחד", "כי זה חלקת [=חלק] הגוים ורב אנשי מלחמות", "ואם שלשה חדשים נסך לפני צריך והוא רדפך וחרב אויביך למשגת", "ויאמר ה' המה הסיתם [=הסיתו] את השטן בך", "לב נשבר ונדכה אל אבז לעולם", "וגם מזה ומזה אל תנוח ידכם", "ולנו לעשות את כל התורה כי נצטוו לנו בשם לאמר דבר אל בני ישראל", "שמעו אלי... את אשר אדבר לכם", "מזוינו מלאים מזון ומפיקים מזון אל זן", "אך שמרו לכם מאם תמרו ואל תעשו לה מאומה", "עד יום אשר המליך שלמה על ישראל", "הקריב אל דוד נקד מואבי וידבר אליו", "בתורה

394 בהשפעת לשון המקרא: דברים לב, ו.

395 תוצאה משילוב לשון המקרא (איוב לו, ז): "וביד כל אדם יחתום", ולשון משנה (אבות פ"ב, מ"א): "וכל מעשיך בספר נכתבים".

ובעדות בחוקות ובמשפטים", "לכן תקרה לך כל הכבוד הזה", "ואתה השלכת את מתנותי אחרך", "ויבאו נערי פרשו לקרוא לאדוניהם לשולחן המלך", ויבאו לחדרה הפנימית אל תמר", "והיא נתנה למשמרת [=בית הסוהר]", "ויפגע בהם וימותו".

מקורן של הרבה מן הסטיות הלשוניות שנמנו כאן אופייניות לכותב החושב בשפת האידיש בה גדל ומתרגם את מחשבתו לעברית. את כל סוגי הסטיות האלו, ללא יוצא מן הכלל, ניתן למצוא בסדרת התרגומים העבריים של ואן דורט שנרשמו למעלה.

שיבושי כתיב בהשפעת ההגייה האשכנזית: כדוגמת: "שאלו לאביכם ויגידו ולזקניכם [=ולקניכם] ויאמרו לכם", "קנאות [=קנאת] ה' צא צא ממקומיך [=ממקומך] ודוש את אדום", "כבואיך [=כבואך] אל העיר תמצא את דוד עבדי", "שמע אדני אל דברי אמתך [=אמתך]", "וגבורתיך [=וגבורתך] תעמידני", "אלהיך עזריך [=עזרך] ישראל", "ידעתי כי אותי בחר ה' תחת עם קדשו [=קדשו]", "ובמסעות הצאן ובמנוחותם [=ובמנוחתם]", "אקרא לך ביום אירא ותעניני [=ותענני]", "וברך את נחלתיך" [=נחלתך], "עד שאגדול [=שאגדל] לעשות", "ושמעתי קול שירות [=שירת] השה", "ונטמאתי בנגיעות [=בנגיעות] הטומאה", "ובך בחר ה' ובורעיך [=ובורעך]", "למדיני [=למדני] נפלאות מתורתך [=מתורתך]", "שעבדיך [=שעבדך] עשה מנעוריו טוב", "רעב בארציך [=בארצך]", "ותקבל רינת עמיך [=עמך]", "ויבא גד ויגיד [=ויגד] את דברי ה' לדוד", "הניח את הספר הזה למשמרת", "והוא נרדם על חיקה בנעימות [=בנעימת] קול הכינור". ברוב הדוגמאות האלה משמשת האות ו' לתנועת חולם או קמץ והאות יו' לתנועת סגול או צירי לפי ההגייה האשכנזית. השימוש בצורות כתיב אלו באופן שיטתי וקבוע מראה כי מקורם בצורת ההגייה הטבעית של המחבר ולא בשגיאות חריגות שיצאו מתחת ידי הסופר.

מושגים, מונחים, ביטויים וצמדי מילים שאינם ידועים ממקור אחר: לשונו של מחבר "דברי גד החוזה" רוויה במושגים, מונחים וביטויים חריגים שאינם ידועים משום מקור אחר, מוקדם או מאוחר. הרי מספר ביטויים כאלו לדוגמה: "ויאמר דבר ניצח דברת", "ויקד הדני וישתחו עד לארץ", "ויאמר דוד אל גד ידעתי עזרות ה' מנעורי, כי מי הכה את ארי והדוב... הלוא עזרות ה'", "למשיב רוח ונפש", "שירת לבבי", "אשת חן ובעלות גבורה", "לך לפני כסא כבוד שדי", "ואל נא תאבד זרע קודש על יד טומאת הטומאה", "ואל צד ימינו ארבע ידות אל מקום השבת", "ומראה כבוד ה' כמראה הקשת בריתו", "ויאמר השטן מי אלה סרוחי אנשים", "וילך עמם אל ארץ

אבודה לאבדם שם", "הניח את הספר הזה למשמרת עד עבור שלישית החדש", "ואשמע את קול כל הצבא מעלה מרקדים ואומרים", "ויעף אלי אחד מן הכרובים", "וסר עונך וחטאתך תסלח", "חק לישראל ומשפט לאלהי אברהם", "וה' יברך את עמך במשפט ובשלום", "עד נצח עולמות", "ויתן אותו אל יד אדון הכיס".

מונחים וצמדי מילים מאוחרים המצויים בעיקר בספרי אחרונים מאשכנז: מונחים וצמדי לשון רבים הפזורים לאורך הספר אינם ידועים לנו כי אם מספרי האחרונים (בעיקר מארצות אשכנז). הרי מקבץ אקראי של ביטויים וצמדי לשון בסגנון מאוחר זה: "אלה ארבע בלולים [=בלבולים] המבלבל את עם ה'", "ונטמאתי בנגיעות הטומאה", "מופלאים ומופלגים ממכם", "האף שזה וזה מעשי ידי ועיני פקוחות על שניהם בכלל", "וראיתי שהטומאה נדחפת [=נזרקה החוצה] מהירח", "ועתה קח אותי מלישב בתוך עמי הערלים ומל את ערלתי להשיב חרפתי", "לכן מהרו חושו", "חרדו ויראו את האל", "כאשר תהיו לקללה ולשמה לכל חיות אדמה כן תהיו לברכה ולחן עד עולם", "כבואיך אל העיר תמצא את דוד עבדי באשר הוא יקרא על ספר הברית", "אנו יודעים את תוארו והיותו", "ואחר הקול בא רעש גדול והרעיש [=צווח] על הטומאה", "בימים ההם הלך מלך גשור להתראות [=להיפגש] למלך שלמה", "ותקח תמר את הכינור לנגן בנעימות", "שלח אורך ואמתך להחזיקני", "לעזור אותי בעזרתו", "שירת לבבי", "ולא עצור בי רוח", "חולה עד מות", "ויקרא בתוך ספר השני", "ויצעק האיש... לקראת השטן", "ונשתוממתי אל המראה", "ואין בידם למצא אותה", "לך לפני כסא כבוד שדי ובקש רחמים עלי", "זכר את דוד אבי ותן לכי כח מכחו", "ועתה ראיתי ששמעת בקול אבי", "ליתן אותו תחת רגליו", "ואתה מבניה ומיוצאי חלציה", "כי שם אבותינו ואמתינו בישראל נמצא כאחד", "אשר הטמין ה' במקרה אליו", "נאבד כספו מכיסו", "ובאחרית הימים תראה בעיניך את כל אלה לא במראה רק במעשה [=למעשה]", "ואמרת אלכה נא לבית אמי ואל תהי נא עוד לשקץ [=לפרוצה] בעיני בני המלך אבי".

אשגרות לשון בהשפעת האידיש: במקומות אחדים ניתן להבחין במילים חסרי משמעות שאין להבינם אלא כאשגרות לשון בהשפעת האידיש. וכמו לדוגמה בפסוק הבא: "להרים זמירות צבי צדיק לבגוד בגד", שמתוך ההקשר עולה בבירור כי כוונת "החוזה" לומר ש"יד הטומאה" הנוצרית גרמה להפסיק את נעימת קול "זמירות צבי צדיק" של יהודים רבים שנאנסו להמיר את דתם, ולפי המשך ה"חזיון" כאשר ישוב באחרית הימים "השה נדח ונבזה" אז ישמע שוב "קול שירות השה". אלא שלפי הבנה

זו אין כל משמעות למילה "להרים", והיה צריך להיות "להפסיק" או "להשתק".
ונראה שמקור המילה "להרים" באשגרת לשון ובלבול בין תרגום המונח "אֶפְשָׁעֶלֶן",
שמשמעותו באידיש הוא "להפסיק" (וכן "לעצור") לתרגום המונח "אױף שְׁטעלֶן"
שמשמעותו "להרים" (וכן "להקים").

מונחים וביטויים חריגים ב"דברי גד החוזה" וביתר חיבורי תרגומי
ואן דורט: להלן רשימת מונחים וביטויים חריגים מ"דברי גד החוזה" המופיעים גם
ביתר חיבוריו הבדויים של ואן דורט וכן בתרגומים העבריים שלו ל"אלקוראן" ולוויכוח
ר"ש מורטירה:

מגילות קוצ'ין ותרגומי ואן דורט	דברי גד החוזה
הכתב הלז נשלח על יד תלמיד ינאי הקטן מתלמידי ר' גמליאל, ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי (איגרת ריב"ז, קולופון)	בימים ההמה הלך איש מבית לחם עיר דוד לבוא ירושלמא ושמו זבד הפרחי ממשפחת הפרצי
כי אהיה אשר אהיה אמת אהיה אשר אהיה באמת (איגרת ריב"ז)	כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת כי אהיה אשר אהיה שמי
שנהיה נאכל לאויבינו, אויבי הגשמי והרוחני (איגרת ריב"ז)	להפיל שונאיכם שונאי רוחני ושונאי גשמי את השמש והירח את הגשמי ואת הרוחני
חלילה לכם מאדם אשר נשמה באפו (איגרת ריב"ז)	כי מה לכם באדם [=ישו] אשר נשמה באפו
ומה לי להאריך בטומאה (איגרת ריב"ז)	מה לך פה טומאה ומי לך פה טומאה
והואיל שהטומאה הגביר יד ע"כ חזקו דתם בטהרה (איגרת ריב"ז)	והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם
אבל אנו מקנאים קנאות ה' ומסרנו אותו למיתה (איגרת ריב"ז)	אשר לפני קנאות אל שדי צבאות קנאות ה' צא צא ממקומיך ודוש את אדום

"מגילות קוצ'ין" – סקירת החיבורים העיקריים

מגילות קוצ'ין ותרגומי ואן דורט	דברי גד החווזה
זכרו ועשו והזהרו במעשיו ובתורתו (איגרת ריב"ז)	זכרו ועשו תורת משה
זכרי ועושי תמיד מצות אל אחד והוית נשמעת למשמעתו (תרגום אלקוראן, 164 ע"ב)	
לא לבד לשמוע רק לעשות, כי לא הידיעה עיקר אלא המעשה	לעשות את התורה ולא לשמוע לבד: כי המעשה הוא שורש
לעשות את מצותיו ולעסוק בתורתו הקדושה (איגרת ריב"ז)	לעשות את כל התורה
שאנו נקראים קדושים על דעת משפט בכורה שלנו, ונקראים ראשית תבואות ה' (איגרת ריב"ז)	בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה
בקולו תשמעו ותעבדו אותו ובו תדבקון ולא באחר, כי הוא חלקכם, אזי טוב לכם כל הימים (איגרת ריב"ז)	זכרו ועשו תורת משה איש אלהים למען ייטב לכם כל הימים
	אהבו את ה' וגם את האדם אז טוב לכם כל הימים
	ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח
	אביכם אזי טוב לך כל הימים
	הזכו והטהרו מלפני ה' מלכיכם אז טוב לכם כל הימים
להביאנו אל המקום אשר ברא השם להחיותינו עד עולמי עולמים (איגרת ריב"ז)	והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים
ועתיד לדבר על אל אלים (איגרת ריב"ז)	ודעת אל אלים ידעתי
	גבהו אתם מאד לדבר על אל אלים

מגילות קוצ'ין ותרגומי ואן דורט	דברי גד החווה
אך טומאתו [של ישו] נשאר בארץ, וקול זיעת הטומאה נשמע בכל מקום, עמד הטומאה וכותב ספרים לאין קץ על מעשיו שלא הי' מעולם, וקראו את שמו משיח (איגרת ריב"ז)	ואחר הקול בא רעש גדול והרעיש על הטומאה ונפח את החמור וגמל [=הפצת האמונה הנוצרית ע"י פטרוס ופאולוס] ברוח סער אל תוך הירח [=עם ישראל]...
התחזקו והיו לגברים... אחרי תורתו ומצותיו תלכו (איגרת ריב"ז)	התחזקו והיו גבורים לעשות את התורה
לא לבד לשמוע רק לעשות, כי לא הידיעה עיקר אלא המעשה (איגרת ריב"ז)	ולא לשמוע לבד, כי המעשה הוא שורש
אל אדני ויאר לנו בגלות החושך הזה באורך ואמתך (איגרת ריב"ז)	שלח אורך ואמתך לעזרתם שלח אורך ואמתך להחזיקני
הנדחה השה פזורה (איגרת ריב"ז) שה פזורה ישראל מאכל נבזה (דברי הימים)	ונשא שה נדח ונבזה ועמו הראשון עם נבזה ונדחה
והעמיד את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה (איגרת ריב"ז)	להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור
שנחסרה על ידה בחט... ולהאבידה מתואר אדם (איגרת ריב"ז)	נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי
ועתה אחב"י אל תאמינו אל חלומותיו ואל דבריו, דברי השטן, להסית אתכם לאמור ראשונים לא בחנו וסברו את דברי השם, אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה, על כן נלך ונעבדה עבודה אחת, אל תשמעו להם לטמא בהם (איגרת ריב"ז)	כי אמרת [=אמרו הנוצרים]... אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם: ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה'... אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו
שהוא אחדות אלהינו באין סוף (איגרת ריב"ז)	אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה באין סוף

מגילות קוצ’ין ותרגומי ואן דורט	דברי גד החוזה
<p>כי תורה אשר היא דבר אלקינו יקום לעולם באין סוף (שם) ובעולם הבא יהיה להם צער גדול באין סוף (תרגום אלקוראן, 24 ע"ב)</p>	
<p>ובהיות אחר החורבן בית ראשון מלאות עין בעין, אז תבוא העין, ואז לעין שכך ראות, כי מאז תהיה האחדות ע"י קצת אשר בשם ישראל יכונה (איגרת ריב"ז)</p>	<p>ושם תראו אותו עין בעין בסוד אל חי הנראה עין בעין ואתה עם אחד נוספת אליו באמונה תמלא את שערי הבינה</p>
<p>ולעת עתה הטיל הנחש את הוזהמא ממנה בן הנדה ח"ת בשמו וח"ת בתוארו, העולה משיח יצא מעם השם ומהווייתו הנחש... ומה לי להאריך בטומאה כי אסור להסתכל בצורתו ובהווייתו (איגרת ריב"ז) וכיון שראה הנחש שהתורה והמצות הם נגד עיצתו, הביא השטן בתוארו ובצלמו את צר ואויב הזה [=ישו] להשחית את חלק השם בתורתו ובמצותיו והעמיד את דבריו הטמאים אל דברי התורה (איגרת ריב"ז) הישמעאלים מאמינים באל אחד בהויה אחת ובתואר אחד (תרגום אלקוראן, 1 ע"א)</p>	<p>כי אמרת [=אמרו הנוצרים] מרום מושבי ודעת אל אלים ידעתי... ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה' ואת תוארו: אבל אנו חכמים... יודעים את תוארו והויתו</p>
<p>וזה התפלל תמיד בלי פסיק לאל בוראו שיתחבר כל לבבות מבני אדם להיותם כלב אחד לעבדו שכם אחד... להיותם אחדים בגופו בטבע אחת (תרגום אלקוראן, 12 ע"א)</p>	<p>תן להם לב אחד לעבדיך שכם אחד כאיש אחד והיה לאחדים בידך</p>

מגילות קוצ'ין ותרגומי ואן דורט	דברי גד החוזה
בשנה השביעית עשה מחמד מגדול עץ בתוך בית תפילתו אשר היכן [!] לו לדרוש עליו (תרגום אלקוראן, 6 ע"א)	אז יקהל דוד את כל ישראל אל ירושלם ויעש לו מגדול עץ ויעמוד עליו לפני כל העם ויפתח את פיו ויאמר
וכל הנוגע בו יטמא טומאת עולמות (איגרת ריב"ז) כי הראה לנו חסדו עולמות במשיח בן דוד (שם) וישבו בתוך כסאיהם בכבוד עולמות (תרגום אלקוראן, 140 ע"ב)	אמן כן יעשה ה' אלהינו עמנו עד נצח עולמות
הנשפעות בשפעות טובות ישועות ונחמות (תרגום אלקוראן, 18 ע"ב)	אבל יש יתרון משפעות טמא לשפעות טהור
ביראות אל שדי (תרגום אלקוראן, 50 ע"א)	קנאות אל שדי
ובאם שאקבץ כל עדים שבעולם בסביבותיהם להסעיד [=להעיד] עליהם (תרגום אלקוראן, 80 ע"א)	וצמיחת ארצו יהיה לסעדה [=לעדות] כי בהם בחרתי ולא אמאוס עוד
ואין אני מבקש ממכם שכר בשביל טרחתי (תרגום אלקוראן, 114 ע"א)	אבל אנו בני בריתו מופלאים ומופלגים ממכם
נתתי למשה הלוחות... ואמרתי אליו קבל בספר פנים יפות להמתנה שנתתי לך, וצו לעמך לשמור ולעשות תוכם של הלוחות הללו... ולקרובים מהם אגדול מחסדי (תרגום אלקוראן, 92 ע"ב)	עד שאגדול לעשות בנצירות החסד כאשר קראתי לרועה [=משה] לאמור
ויענו המלאכים אותה לאמר אל תתמה שרה בשביל כח האל כי הוא כל יכול (תרגום אלקוראן, 115 ע"א)	כי הוא אל בלי סוף ואין סוף לסופו כל יכול אל אמת

"מגילות קוצ'ין" – סקירת החיבורים העיקריים

מגילות קוצ'ין ותרגומי ואן דורט	דברי גד החוזה
ובת היתה לו ושמה צפירה היא היתה אשת יפת תואר ויפת מראה	היא היתה יפת תואר ויפת מראה (תרגום אלקוראן, 174 ע"ב)
ועתה עשה עמדי חסד ואמת ולמוד אותי את משפט אלהיך	למוד אותי לדבר בפני האריה והפוך את לבבו להיות שונא לשונאינו (תרגום מגילת אחשורוש, פרשה ג)
לעזור אותי בעזרתו	עזור אותני באשר אני אמתוך (תרגום מגילת אחשורוש, פרשה ג)
בימים ההם יבליג השוד על עז וחלש על גיבור באמת ובצדקה	הבני אדם עושים תמיד מלחמה עם עמיתיהם ומפליגים העז על השוד, אבל השם יציל תמיד הנרדף מן הרודף (תרגום אלקוראן, 186 ע"א)
ויהי בחדש השביעי באחד לחדש בראש השנה שנת שמנה ושבעים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל ממצרים	מימי מלך הושע בן אלה אשר מלך בשנת עשרים וארבעה ושמנה מאות אחרי צאת בני ישראל ממצרים (דברי הימים)
אלה ארבע בלולים המבלבל את עם ה': כי נבלל הטמא והטהור	ובהלה ופחד מתבלבלים בתוך החשך (מגילת אחשורוש)
והטהור אשר נבלל בתוך הטמא	ובתוכם מקשה זהב טהור בלולים עם כל צבעוני עולם (תרגום אלקוראן, 9 ע"א– ע"ב)
והירח היתה נפתחת (דברי גד החוזה)	והירח נתחלקת לשניים (תרגום אלקוראן, 216 ע"א)

רקע היסטורי

החיבור "דברי גד החוזה" התגלה לראשונה בקוצ'ין בשנת תקט"ז [=1756]. הוא נעתק מתוך כתב היד ה"מקורי" שנמצא בידי המומר עמנואל יעקב ואן דורט, שטען כי הוא

"נמצא בתוך [גנזי] הספרים [אשר ביד] נחש האדמוני בעיר רומי". ואן דורט הגיע לקוצ'ין בסוף שנת תקי"ד והתעכב שם עד אמצע שנת תקי"ז לערך. באותו הפרק נמצא ברשותו גם החיבור "אגרת רבן יוחנן בן זכאי", שגם עליה טען כי "נמצאת בעיר רומי בין גנזי ספרי לשון הקודש הקדמונים אשר ביד רומיים". שני החיבורים נעתקו לראשונה בשנה הנ"ל בקוצ'ין בידי שליח ירושלים ר"א אשכנזי שהתעכב שם מספר שנים בדרך שליחותו. "דברי גד החוזה" לבדו נעתק על ידי ר' אליעזר הנ"ל בתוך הקובץ שבכתב יד קמברידג' 1.20. בתוך הקובץ הזה נכללו עוד שלושה חיבורים יחידאיים וחריגים שהובאו לקוצ'ין בידי ואן דורט, והם: "מגילת אחשורוש", ויכוח ר"ש מורטירה נגד הכומר מרוואן, ו"חלום בריטאניא". ר' אליעזר אשכנזי העתיק אותם עבור החכם הגביר ר' יחזקאל רחבי, מנהיג הקהילה היהודית בקוצ'ין באותן השנים.

יהודי קוצ'ין עצמם מעולם לא הזכירו חיבורים אלו ולא ידעו מקיומם לפני בואו של ואן דורט, ואף לאחר מכן. ר' יחזקאל רחבי עצמו שהחיבורים האלו היו בבעלותו אינו מזכיר אותם בתשובתו משנת תקס"ח לשאלת ר' טוביה בועז מהאג "אם יש איזה כתבים ישן נושן" שנשמרו אצלם. סביר להניח שאילו היה החיבור מזוהה אצלו כחיבור קוצ'יני קדמון בוודאי היה מציין אותו ומתפאר בקיומו.

בתאריך לא ידוע בשנת תקי"ז, עם עזיבתו של ואן דורט את קוצ'ין והגעתו לסרי לנקה, מסר בידי פקיד החברה ההולנדית מרקלס בלס, בעת שהיה בדרכו חזרה להולנד, מסמך לא גדול המכיל "קיצור דברי הימים של יהודי קוצ'ין". המסמך נכתב בשפה ההולנדית, ולפי הנרשם בתחילתו בידי ואן דורט, הוא נעתק ותורגם על ידו מתוך החיבור המקורי והשלם בשם זה שנכתב בעברית השמור בגנזי נשיא הקהילה היהודית בקוצ'ין. בתחילת "דברי הימים" המקוצר מופיע תיאור על הגעת ראשוני היהודים להודו מגולת "תימן" – מפה (בחצי האי ערב), יחד עם ספרי המקרא שבידיהם, המכילים מספר חיבורים מקראיים אבודים, וביניהם גם "דברי גד החוזה". לפי הרשום שם, נשמרו חיבורים אלו באדיקות על ידי הגולים היהודים בקוצ'ין, והם מונחים עדיין בגנזי נשיא הקהילה.

בתאריך לא ידוע לאחר הגעתו של בלס להולנד, הוא מוסר העתק ממנו לידי המלומד והכומר הלותרני רייך מהאג, שהעביר אותו לעיונם של חוקרים נוספים בהולנד ובגרמניה. הידיעה על קיומם של חיבורים מקראיים אבודים השמורים בגנזי הקהילה היהודית בקוצ'ין הלהיבה את דמיונם והם החלו מחפשים דרך ליצור קשר עם נשיא

הקהילה המכהן ר' דוד רחבי, בנו של ר' יחזקאל רחבי הנ"ל³⁹⁶. לאחר שיצרו עמו קשר באמצעות משפחת "בועז" בהאג, ביררו אצלו על קיומו של "דברי הימים" השלם וכן על גורלם של ספרי המקרא האבודים הרשומים בו. תשובתו של ר' דוד רחבי היתה, שחיבור בסגנון "דברי הימים" זה לא נמצא מעולם ברשותם, ובתגובה לבקשתם לשלוח אליהם העתקים מן החיבורים העבריים העתיקים שברשותם, שלח ר' דוד העתק מ"מגילת אחשורוש" בלבד³⁹⁷. הוא נמנע מלשלוח אליהם העתק מ"דברי גד החוזה" (הכרוך באותו הקובץ), כנראה, משום שידע כי החיבור הוא מזויף או בגלל התוכן האנטי נוצרי המשוקע בתוכו.

בשנת 1806 הגיע לקוצ'ין איש הכנסייה האנגליקנית, הכומר קלאודיוס ביוקאנן, בניסיון להתחקות אחר ספרי המקרא האבודים שנשמרו בגנזי הקהילה, כפי עדות "דברי הימים". בין כתבי היד העבריים שמצא שם נמצא גם הקובץ שבכתב יד קמברידג' הנ"ל, המכיל את החיבורים "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש". עם שובו לאנגליה בשנת 1809 תרם את כולם לספריית האוניברסיטה בקמברידג'. בהמשך מסר לידידו הספרן תומס ייטס את הקובץ הנ"ל למחקר, והוא החליט להעבירו ולפרסם מתוכו דווקא את "מגילת אחשורוש", ומשום מה בחר להתעלם מ"דברי גד החוזה" הכרוך עמו.

החיבור נדון לגביהו לכשמונים שנה נוספות עד שתואר לראשונה בידי החוקר שניאור זלמן שכטר במאמרו הסוקר אסופה של כתבי יד עבריים שמוצאם מהודו. לסקירה נוספת הוא זכה כעבור כשלושים שנה במאמרו של החוקר ישראל אברהםס, תלמידו של שכטר. באופק המחקר המודרני החל מזלו של "דברי גד החוזה" להפציע עם פרסום סדרת המחקרים עליו בידי פרופ' מאיר בר אילן³⁹⁸, אשר הכשירו את הדרך להכנת המהדורה הביקורתית-מדעית של החיבור על ידו בשנת תשע"ה. ולסיום פרק זה נביא הנה מדברי מ' בר אילן במבוא למהדורה הנ"ל, בבואו לתאר – באופן כללי – את חשיבותו של החיבור, קדמותו וייחודיותו:

דברי גד החוזה עשוי מחיבורם של קטעי פרוזה ושירה המהווים יחדיו אנתולוגיה של סיפורים על דוד המלך. מגמתו של הדיון להלן היא לעמוד על ייחודו של ספר זה מכמה

396 ר' יחזקאל נפטר ביום יח תשרי תקל"ב [=26 בספטמבר 1771].

397 המקורות לידיעות אלו צוינו להלן ליד הערה 446.

398 בר אילן, מקורו [תשנ"ב]; הנ"ל, זמנו [1990]; הנ"ל, ספרים [תשנ"ב]; הנ"ל, גילוייו [1993]; הנ"ל, השמות [תשנ"ד]; הנ"ל, מקבילות [תשנ"ז]; הנ"ל, כמה [1998]; הנ"ל, מתנגדיו [2006].

בחינות: בתוכן, בסגנון, בלשון, ברקעו ההיסטורי, ועוד. במבוא ייעשה ניסיון לעמוד על טיבו וטבעו של החיבור, גם אם לא כל אחת מחידותיו המרובות של הספר תיפתר כהלכה, ובכך תוענק מסגרת ספרותית והיסטורית ראויה לחיבור בלתי ידוע. חשיבותו של דברי גד החוזה נעוצה בכך שבספר זה חברו יחדיו כמה תופעות חריגות בהחלט, כל אחת בתחומה, ולפי שהן רבות יצוינו כאן רק חלק מהן: להיסטוריה של הספר אין חבר, יומרתו של הסופר להציג ספר קדום (מן המאה העשירית לפני הספירה), היא יוצאת דופן, נוסח המקרא המובא בספר שונה מנוסח המקרא המוכר מן המסורה. פרק ז' בספר הוא מלאכת עיבוד ספרותי למקרא בצורה שאין דוגמתה בספר כלשהו. יש בספר זה ספרות נבואה, למרות שסבור אדם כי ספרות הנבואה נחתמה בתנ"ך, ואם בכך אין די, הרי שיש לספר מסורה – הנחיות ביצוע לסופר המעתיק – בשונה מאלפי ספרי עם ישראל שנכתבו במרוצת הדורות – למעט התנ"ך. חריגות רבות אלו מן הידוע עד כה גורמות לכך שהספר קורא, כביכול, תיגר על מוסכמות שונות במדעי היהדות, כמו גם באמונת ישראל. חריגות אלו מן המקובל עד כה מוליכות לשלל של קשיים, בלתי תלויים זה בזה, ואילו מקנים לספר אופי חידתי, ומקשים על שיוכו למסגרת ספרותית או היסטורית ידועה. דברי גד החוזה מרחיב את הקורפוס של ספרות הנבואה (אותנטית או אפוקריפית), כמו גם את הספרות החיצונית למקרא, ולמעשה מרחיב הספר את גבולה של הספרות העברית. לבד מערכו העצמי של הספר, הרי שזיקתו ההדוקה למקרא עשויה להועיל גם לחקר המקרא ונוסחאותיו, לתולדות מסירת כתבי היד, ואף לתולדות המסורה.

כתב היד המוגש עתה לקורא תורם תרומה חשובה להכרת הזרמים האפוקליפטיים ביהדות (הקדומה או המאוחרת יותר), ובכך נחשפת, ולא במידה מועטה, יהדות בלתי רבנית. כמו כן נדונה לשונו המיוחדת של חיבור זה, ויש בכך תרומה נוספת לתולדות השפה העברית. הואיל והספר הועתק בקוצ'ין, תתברר זיקתו של החיבור להודו, ופרק עלום בתולדותיהם של יהודי הודו יואר מחדש. העולה מכל האמור לעיל הוא שהדיון ההיסטורי בספר זה מקיף לערך 3000 שנות היסטוריה יהודית: מימיו של דוד המלך ועד למחקר המודרני בדברי גד החוזה.³⁹⁹

פרק שלישי

"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין

תוכנו של החיבור הוא מעין כרוניקה היסטורית בעלת אופי אגדי הסוקרת את תולדותיהם של יהודי הודו בכלל וקהילת יהודי קוצ'ין בפרט, למן זמן גלותם על ידי "שלמנאסר השלישי מלך אשור" שאירעה "בשנת שמנה מאות ותשעים וארבע" ליציאת מצרים, ועד לימי הנשיא יוסף חליגואה, גיסו ובן אחותו של ר' יחזקאל רחבי. כרוניקה דמיונית זו, מכילה כ-1200 מילים בקירוב, ולפי הקולופון שבסופה, היא נכתבה במקורה בעברית ותורגמה לראשונה להולנדית בקוצ'ין בשנת תקי"ז בידי עמנואל יעקב ואן דורט. מתרגם הכרוניקה להולנדית הוא גם מי שמסר אותה לידי מרקלס בלס, פקיד חברת הודו המזרחית ההולנדית, בעת שפגש אותו באי ציילון [=סרי לנקה] כשהיה בדרכו להפליג חזרה להולנד⁴⁰⁰. החיבור פורסם לראשונה על ידי ר' נפתלי הירץ וויזל בשנת תק"נ בתוך "המאסף", ומאז נדפס עוד מספר פעמים במקומות שונים. לתוכנו של החיבור נודעת השפעה על ההיסטוריה של יהודי קוצ'ין כפי שתועדה לאורך השנים במקורות שונים, ואפילו על מעמדם ההלכתי של "היהודים השחורים" בחלק מן התשובות והפסקים שנכתבו להתירם.

להלן סקירה כוללת על תוכן החיבור, מבנהו, סגנונו ולשונו, והרקע ההיסטורי שלו, המעידים על איחורו וזיופו:

התוכן

תוכן החיבור בקצרה: הסיפור ה"היסטורי" המתואר ב"דברי הימים" סובב מתחילתו ועד סופו סביב שני צירים מרכזיים: 1] הישרדותה הפלאית של הקהילה היהודית הקטנה

400 ראה הערה 441.

בקוצ'ין לאורך כל שנות נדודיה הארוכים, למן גלות עשרת השבטים הראשונה לפרס, דרך גלותה השנייה ל"תימן" [=חצי האי ערב], ומשם להודו אל מחוזות פונה וגו' אראט אשר בתחום "ממלכת ארץ המאגול" [=האימפריה המוגולית] – אזור מושב עדת "בני ישראל", עד להגעתה אל המנוחה ואל הנחלה בחוף מאלאבאר⁴⁰¹, כאשר בכל תחנה נותרים רבים מבני הקהילה ("שארית ישראל") הנכנעים ללחצי השליטים המקומיים וממירים את דתם מאונס. 2] הישרדותם הנסית של ספרי המקרא האבודים בידי הגולים היהודים בקוצ'ין. להלן תוכן החיבור כולו בקצרה:

- גלות ראשונה (פרס) – שנת 833 ליציאת מצרים: בשנה התשיעית למלך הושע בן אלה [=היא שנת 833 ליציאת מצרים⁴⁰²] הגלה שלמנאסר מלך אשור את עשרת השבטים ויושיבם "בחלה וחבור על נהר גוזן ובערי מדי".
- גלות שנייה (תימן) – שנת 894 ליציאת מצרים: בשנת 894 ליציאת מצרים העביר שלמנאסר השלישי מלך אשור מתוך עשרת השבטים קבוצה בת 460 איש ל"תימן" [=מכה, חצי האי ערב], כמנחה לשליט המקומי "פוראוא". מנהיג קבוצת הגולים בתימן היה הנשיא "שמעון רבן" משבט אפרים. הגולים לתימן הביאו עמם את ספרי המקרא שבידם, המכילים את הספרים הבאים: ספר תורת משה, ספר יהושע, ספר רות, ספר שופטים, ספר שמואל ראשון ושני, ספר מלכים ראשון⁴⁰³, שיר השירים לשלמה, שירי הלל דוד ואסף והימן ובני קרח [=תהלים], משלי, קהלת שלמה, חידות שלמה, נבואת גד ונתן שמעיה ואחיה, ספר איוב ישן נושן, ספר יונה, ספר ישעיה [עד סוף פרק יב⁴⁰⁴]: הספרים האלה נחלקו לשלש קבוצות, שהן: תורה, כתובים, נביאים [!], וכל אחת מהן

401 סקירה "היסטורית" מקיפה ומפורטת זו, המתפרסת על פני כאלפיים ושבע מאות שנה, הינה פרי יצירה ספרותית-דמיונית המבקשת למזג בתוכה את כלל האגדות והמסורות השונות על שבטי ישראל הנדחים בארצות המזרח (פרס, תימן, חצי האי ערב, "בני ישראל" בהודו, יהודי סין) שנקלטו על ידי הכותב ממקורות שבכתב ושבעל פה, במטרה ליצור מהן מסכת "היסטורית" אחידה ורצופה של קהילה יהודית עתיקת יומין.

402 או שנת 2833 ליצירה, לפי דברי ואן דורט בסיום החיבור, כי "דבר ברור הוא ליהודים כי מקץ אלפים שנה לבריאת עולם יצאו בני ישראל מארץ מצרים". על שיטת חישוב זו, המנוגדת למסורה המקובלת, ראה להלן ליד הערה 413.

403 ספר מלכים ב מסיים באירועים שהתרחשו שנים רבות לאחר גלות עשרת השבטים (ואן דורט יוצא מנקודת הנחה שחלוקת הספר לשניים היא מקורית, וכי החלק השני נכתב כולו בפרק זמן אחד).

404 פרק יג מכיל נבואת פורענות על ממלכת בבל, וגלות עשרת השבטים היתה בימי מלכי אשור,

הונחה בתיבת עופרת מיוחדת. תיבות העופרת עם ספרי המקרא שבתוכם הופקדו למשמרת בידי הנשיא "שמעון רבן".

"פוראוא" מלך תימן מחליט לשעבד את הגולים ולהפוך אותם לעבדים. בנוסף, הוא מכריח אותם להמיר את דתם ולקבל את פולחן הדת המקומית לאל האשורי "נֶסְרֶךְ". רוב הגולים היהודים מקבלים עליהם מאונס את פולחן האל האשורי, אך בסתר לבם ממשיכים לדבוק באמונת אבותם ולהתחנן "לאלהי ישראל כי יפדם ויסלח להם". מנגד, קומץ קטן מן הגולים היהודים, בהשפעת נשיאם "שמעון רבן", מחליט שלא להיכנע לאיומים ובמסירות נפש ממשיך לשמור את דת ישראל בגלוי.

"פוראוא" מלך תימן מנסה להכריח את המיעוט העיקש בהנהגת הנשיא "שמעון רבן" להמיר את דתם. לשם כך הוא מזמין את "שמעון רבן" הנשיא ושואל אותו מדוע הוא ואנשיו "מקשים ערפם" לעבור על צויו, ואינם מוכנים לקבל עליהם את פולחן "נֶסְרֶךְ". תשובת הנשיא היתה, "כי לא הוא לבדו, אבל גם המלך יט לדבר הזה ליראה את האל הגדול ה'" בורא העולם ומעמידו, אשר "נתן לך הכח והמלוכה על הארצות האלה לפיקדון בידך", ומשמעות הדבר היא, כי "עליך המצווה להישמר מתת דת להמרות את המצווה אשר צווני יוצרי". המלך ביקש מאת הנשיא להוכיח לו מהיכן נודע לו הדבר, כי אלהיו הוא הבורא ויוצר הכל ומחיה את כל הברואים, כולל את המלך. הנשיא השיבו בשאלה, מה משמעות הדבר "כי המלך חי, ומה הם החיים האלה אשר בקרב". תשובת המלך היתה, כי זאת ידע אשר "רוח אל רָאִי" [=בלתי נראה בחוש ומושג בשכל] שוכן בקרבו, ובלעדיו לא יוכל "גם להתנועע". על כך הגיב הנשיא, "אם כן, חיי החיים, הבורא והמעמיד הכל, מי יכזב כי הוא אל ראי [=כנ"ל], כי הוא רוח כל הרוחות אשר לא יושג, כי הוא חיי העולם, ומה דמות נערוך לו לתארו בו". כנגד טענה זו לא מצא המלך כל תשובה, והוא ביקש לדעת מהיכן שואב הנשיא את ידיעותיו אלו. תשובת הנשיא היתה, כי המקור לידיעות אלו הן "ממראות נראה בם האלהים", ומתוך ה"ספר אשר נתן אלהים לנו ביד משה נביאו", אשר "עודנו שמור עמדי עד היום, ויקר בעיני מכל אוצרות תבל". לשמע תשובה זו, הבין המלך כי בכדי לגרום לאותו קומץ יהודי עיקש בהנהגת הנשיא להמיר את דתו יש להחרים את ספרי הקודש שברשותם. הוא אכן החרים את הספרים, אך את ההחלטה מה יעשה בגורלם השאיר לנסרוך אלהיו. לשם כך ריכז את הספרים בתוך תיבת זהב והניח אותה על במת נסרוך, וכך אמר: "הבט נסרוך האדיר כי הקרבתי

והסתיימה [בשנת ג' אלפים ר"ה] למעלה ממאה שנה קודם עליית ממלכת בבל [בשנת ג' אלפים שי"ט].

לך חמדת כל אוצרות היהודים, עשה בהם כחפצך". נסרוך עצמו, כמובן, לא נע ולא זע, והספרים נשארו במקומם. לנוכח שתיקתו של נסרוך מחד, והרושם מדברי הנשיא שהבהילוהו על "הבורא והמעמיד הכל" אשר "הוא רוח כל הרוחות אשר לא יושג" מאידך, "נבעת המלך" ויותר לא הרעב עזו בנפשו ללחוץ את הקומץ היהודי הנאמן להמיר את דתו. המאורע הותיר רושם כה עז על המלך עד שציווה להעלות את דברי הנשיא על הכתב "לזכרון על ספר דברי הימים אשר לו".

החרמת ספרי המקרא על ידי המלך "פוראוא" הסיבה צער רב לשמעון הנשיא ובני עדתו, והם קבעו את אותו היום [טו לחודש אלול, בשנת 897 ליציאת מצרים] לצום ולתפילה. נוסח התפילה אשר נשא שמעון הנשיא מובאת כאן בלשונה. מעתיק הכרוניקה מציין, כי את יום הצום הזה ישמרו היהודים אשר בתימן (מכה) ואשר בהודו (מאלאבאר) עד היום הזה.⁴⁰⁵

תפילתם של שמעון ועדתו נשאה פרי, וכבר בשנה הראשונה למלוך "קורשא" בן המלך "פוראוא" [בשנת 907 ליציאת מצרים] החליט להחזיר לידם את ספרי המקרא שהחרים אביו. הדבר התגלגל על ידי כך שקרא "בספר דברי הימים" את דברי הנשיא שמעון אל אביו "ויגעו הדברים מאד אל לבו". בעקבות כך הוא גם חוקק חוק, כי מהיום והלאה יוכלו שמעון ועדתו לעבוד את ה' אלהיהם באין מפריע. ספרי המקרא הוחזרו לידי שמעון ועדתו ביום י שבט, ולשמחתם ואושרם הגדול קבעו את היום הזה "חג לדורות עולם". גם את יום החג הזה ישמרו היהודים אשר בתימן (מכה) ואשר בהודו (מאלאבאר) עד היום הזה, ובמהלכו יקיפו בבתי הכנסת את ספרי התורה המקושטים "בעדי עדיים" שבע פעמים, ובכל פעם ישוררו את מזמור קיא בתהלים, ויפזרו צדקה לעניים. נוסח תפילת ההודיה אשר קראו יהודי תימן לאחר השבת הספרים מובאת כאן בלשונה.

משרת ה"נשיא" נשמרה במשפחת "רבן" ועברה בירושה מאב לבן במשך תקופה של למעלה מחמש מאות שנה, עד לגירוש היהודים מתימן (חצי האי ערב) בשנת 1416 ליציאת מצרים [=3416 ליצירה⁴⁰⁶].

• גלות שלישית (הודו – "ארץ ממלכת המאגול") – 1416 ליציאת מצרים: תקופת תור

405 ייתכן כי המקור להמצאה זו, על יום צום מיוחד של יהודי הודו בחודש אלול, קשור למנהג עדת "בני ישראל" שבחוד, בהשפעת הסביבה המוסלמית, לצום בחודש הרמדאן. המנהג בוטל בהשפעת ר' דוד רחבי (השני) והוחלף עם צום גדליה ועם צומות כ"ט ימים של חודש אלול. ראה: נ"א רחבי, תולדות בית רחבי בקוג'ין (כת"י), עמ' כב.

406 ראה הערה 402.

הזהב של גולת יהודי "תימן" (המחזיקים באמונת אבותיהם) בהנהגת משפחת הנשיאים לבית "רבן" הסתיימה כעבור 522 שנה, כאשר גורשו ממנה בשנת 1416 ליציאת מצרים על ידי המלך "פרווס". לאחר הגירוש, הקהילה היהודית בתימן (שהכילה "אלפים רבים") בהנהגת נשיאה "שמחה רבן" מחליטה לשים פעמיה לכיוון המחוזות "פונא" (Pune) ו"גוראטי" (Gujarat) שבהודו, בתחום "ארץ ממלכת המאגול הגדול"⁴⁰⁷, אחרי ששמעה כי באותם מחוזות יושבים יהודים רבים בנחת. הם הגיעו אל אותם מחוזות וישבו שם בהשקט ובנחת במשך תקופה ארוכה שנמשכה כשבע מאות שנה, עד לשנת 2100 ליציאת מצרים [=4100 ליצירה]. באותה שנה, בעקבות לחץ מצד השליט המקומי, עזבו 72 משפחות בהנהגת "יוסף רבן" ועברו למאלאבאר, וכל יתר היהודים שנשארו "בארצות המאגול" הוכרחו להמיר את דתם מאונס, עד אשר ברבות הימים שכחו את יהדותם, ונודעו רק בשם "בני ישראל" ("כי היהודים אשר נשארו בארצות המאגול ולמראה עין ובחנף התמכרו לאמונת עובדי האלילים אינן יודעים משם יהודים ואשר ישאלום מאי זה עם אתם ישיבו בני ישראל נחנו"). הנותרים "בארצות המאגול", למרות שבמשך הזמן נשכחה מהם התורה ועמה גם קיום המצוות, עדיין ממשיכים לשמור את יום השבת ואת יום הכפורים, וכן את מצות ברית המילה; ולמרבה הפלא, הצליחו לשמר גם את השפה העברית בטהרתה ("כי עוד דוברים שפת עברי צח ונכון").

• גלות רביעית (הודו – חוף מאלאבאר) – 2100 ליציאת מצרים: בשנת 2100 ליציאת מצרים [4100 ליצירה] נלחצו היהודים אשר בתחום "ממלכת המאגול" תחת יד המושל "לחץ כבד מאוד" להמיר את דתם, ורבים מהם קיבלו עליהם את הדת האלילית מאונס ("עד כי כחשו בפיהם באמונתם ועבדו את האלילים"), מלבד שבעים ושתיים משפחות בהנהגת נשיאם "יוסף רבן" שבעקבות הלחץ נאלצו לעזוב את האזור שבתחום "ממלכת המאגול" ולנדוד משם דרומה לכיוון חוף מאלאבאר. עם הגיעם לקאנגאנור שבמחוז קראלה הם התקבלו בפתיחות על ידי השליט המקומי "שערס פערמאל", שהעניק להם כתב זכויות חקוק על גבי לוחות נחושת, וכן מסר במתנה ל"יוסף רבן" ולנשיאים אשר

407 "ממלכת המאגול" = האימפריה המוגולית, שראשיה היו מוסלמים ממוצא מוגולי. היא שלטה בחלקים נרחבים מהודו מתחילת המאה ה'ט' עד לאמצע המאה ה'ט'. עדת "בני ישראל" התקיימה במשך מאות שנים כגוף אנדוגמי נבדל ביישובים הכפריים שבמדינות מהאראטרה וגו'אראט. שתי המדינות שוכנות על חוף הים הערבי שבאוקיינוס ההודי. על תפוצתה הרחבה של העדה כותב הנוסע הגליצאי שלמה רינמאן: "כי רבים המה בכל הארצות מבאמביי עד נאגפור וכל ארץ גוזעראט ומדינת סינד עד מולטאן גבול באמביי" (רינמאן, מסעות, עמ' 110). מחוז "פונה" המוזכר כאן נמצא במדינת מהאראטרה.

יקומו אחריו "חלקת ארץ רחבה גבולה מסביב ששה עשר פרסאות הנקראת באטעקער". ביום השבת שנת ה'ת"י ליצירה (1650) נפטר "יאשיה רבן" – הנשיא האחרון למשפחת "רבן", ומשרת הנשיאות עברה למשפחות אחרות. לוחות הנחושת הנ"ל שמורים "עד היום הזה", והם מונחים ברשות הנשיא המכהן יוסף חליגואה, אשר בבבולות עומדת "עד עתה" גם אותה "חלקת ארץ רחבה" מתנת "שערם פערימאל"⁴⁰⁸. בידי הנשיא הנ"ל שמורים עד היום גם איגרות המלך אחשורוש בלשון הטאמילית העתיקה⁴⁰⁹.

מטרת החיבור: המצאת קיצור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין על ידי ואן דורט נועדה לשם מטרה אחת ויחידה, והיא פרסום חיבורו המקראי "דברי גד החוזה" בעולם (שנכתב כשנה קודם לכן), המכיל חזיונות אנטי נוצריים, בכוונה לעורר שערוריה בקרב הקהיליה הנוצרית ולעורר את אמונתה העיוורת ב"בן האדם", ובאמצעות כך לנטרל במעט את השנאה והאיבה המושרשת של עמי אירופה כלפי העם היהודי, היונקת ממקורות הדת הנוצרית. הרעיון להמצאת "דברי גד החוזה" התעורר בוודאי לאחר הכישלון שנחל ואן דורט כשנתיים קודם לכן בפרסום "חלום בריטאניא" שיוחס לכומר אלמוני בלונדון, הכתוב באותו סגנון ומכיל אותם רעיונות ואשר נועד לאותה מטרה בדיוק. ואן דורט הגיע למסקנה, כי האפשרות היחידה להשפיע על דעת הקהל הנוצרי בעולם יכולה להיות רק באמצעות חשיפת חיבור מקראי אבוד, המכיל בתוכו רמזים מפורשים נגד האמונה הנוצרית וכן דברים בשבח מעלת העם היהודי על יתר האומות.

לשם פרסומו של החיבור, המציא ואן דורט את קיצור "דברי הימים" אשר נסוב כולו סביב המסורת הבדויה בדבר השתמרותם של מספר חיבורים מקראיים אבודים (המוזכרים במקרא), וביניהם "דברי גד החוזה", בגנזי הקהילה היהודית הנידחת בקוצ'ין שבהודו. הוא השכיל לבנות לצורך כך את "דברי הימים" בצורה "מעגלית", באופן שהפתיחה והסיום מביעים אותו רעיון – השתמרותם של חיבורים מקראיים בקוצ'ין, שלא שרדו בשום ריכוז יהודי אחר בעולם. לשם כך קבע בתחילת "דברי הימים" את רשימת ספרי המקרא, ובתוכם "דברי גד החוזה", שהביאו עמם הגולים היהודים מארץ ישראל קודם

408 השווה עדות הנוסע הגליצאי שלמה רינמאן: "...ורק לבית חאליגואה נשארה עוד העיר באטעקאה עם כל חבל האדמה אשר מחוצה לה למורשה עד היום הזה" (רינמאן, מסעות, עמ' 160).

409 ואן דורט מתעלם מגורל ספרי המקרא, אך נותן לקורא להבין לבד כי הם עדיין שמורים בגנזי הנשיא.

חורבן בית ראשון, ובסופו קבע את הידיעה בדבר הישרדותן של אגרות המלך אחשורוש ה"שמורים עד היום" בגנוח הנשיא יוסף חליגואה.

ואן דורט כתב במכוון את החיבור בהולנדית, ולא בעברית כפי המצופה, זאת בכדי להנגיש את תוכנו ל"קהל היעד" הנוצרי בהולנד (וממנו ליתר עמי אירופה הנוצרים) עבורו נכתב החיבור, וכדוגמת "חלום בריטאניא" שנועד להשפיע על דעת הקהל הנוצרי באנגליה ולשם כך פורסם במקורו בשפה האנגלית. מאותה סיבה מסר ואן דורט את החיבור לידי של פקיד החברה ההולנדית מרקלס בלס, כשהיה בדרכו להפליג חזרה להולנד, בידיעה ברורה שזה יעביר את החיבור לידיהם של מלומדים וחוקרים נוצריים, וכפי שאכן אירע. הסערה שהתעוררה בקרב חוגי המלומדים הנוצרים באירופה בעקבות פרסום הידיעה על הימצאותם של חיבורים מקראיים אבודים בקוצ'ין, מראה עד כמה היתה תכניתו של ואן דורט מוצלחת ומתוככמת.

במטרה להסיר בהמשך כל חשד לזיוף "דברי גד החוזה" על ידי יהודי בתקופה מאוחרת מתוך מניע פולמוסי אנטי נוצרי, "שתל" ואן דורט בתבונה רבה פרטים שונים (להלן) בתוכנו של "דברי הימים" המרחיקים את האפשרות שמדובר בזיוף מאוחר.

מוצאם של יהודי קוצ'ין מגלות שלמנאסר מלך אשור: בכדי למנוע חשד בהמשך כי החיבור "דברי גד החוזה" הינו מאוחר ונכתב לאחר הופעת הנצרות, ראה ואן דורט לנכון להקדים את זמן הגעתו ל"תימן" (מפה), ומשם להודו, עד לגלות שלמנאסר השלישי בשלהי ימי בית ראשון. הקדמת זמן יציאתם לגלות של יהודי קוצ'ין לתקופה שלפני חורבן בית ראשון⁴¹⁰, נועדה גם להסביר איך שרדו ספרי המקרא שבידם ולא נגנזו

410 לפי עדות ר' יחזקאל רחבי במכתבו לטוביה בועז מהאג, מוצאם של יהודי קוצ'ין "מגלות בית שני טוב" שהיה בשנת ג'א"ת תתכ"ח ליצירה, היא שנת ס"ח לנוצרים" (וויל, תוספת, עמ' רנח). אך לפי מסורת אחרת, שהייתה רווחת בעיקר בקרב המאלאבארים ("היהודים השחורים"), הגיעו ראשוני היהודים למאלאבאר בגלות סנחריב קודם חורבן ירושלים בידי נבוכדנצר. מסורת זו מתועדת כבר בפירוש אברבנאל לירמיה ג, יח, ומובאת בנוסחאות שונות בעיקר במקורות חיצוניים, כדוגמת רשימות הקואמנדירים והנוסעים ההולנדים שפעלו בקוצ'ין. בחינה מדוקדקת של הפרטים המרכיבים את ה"היסטוריה" של יהודי קוצ'ין לפי הסיפור האגדתי ב"דברי הימים" מראה כי המקור הראשי עליו הסתמך ואן דורט הוא התיאור המופיע בספר המסעות של הנוסע ההולנדי אלכסנדר המילטון שיצא לאור בשנת 1744 בלונדון. לפי התיאור שם, המסתמך בעיקר על רשימותיו של אדריאן ואן ריד, קומאנדר החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין בשנים

בכלל יתר ספרי המקרא האבודים – שלפי דברי ואן דורט – נגנזו על ידי "חכמי ישראל" בתקופת בית שני, אשר "היו סותרים הרבה ספרים משום טעם", וכפי שנאמר בפירוש בתלמוד "שבקשו לסתור ולגנוז גם ספר קהלת"⁴¹¹ של שלמה המלך. הרעיון מצד ואן דורט לקשור בין חשיפת חיבור מקראי אבוד לגלות עשרת השבטים, ניוון בוודאי מן הדעה שרווחה בזמנו בקרב חוגי המשכילים הנוצרים באירופה, כי באמצעות ההתחקות אחר עקבותיהם של צאצאי עשרת השבטים האבודים ניתן יהיה לעמוד על ההיקף והנוסח המקוריים של "הברית הישנה"⁴¹².

חישוב התאריכים למניין יציאת מצרים: בכדי למנוע חשד בהמשך על "דברי גד החוזה" שנכתב בתקופה מאוחרת לאחר הופעת הנצרות על ידי יהודי מתוך מניע פולמוסי, התחכם ואן דורט לציין בהבלטה בתחילת "דברי הימים" ובסופו, שכל התאריכים הרשומים בו הם למניין יציאת מצרים, כנהוג בספרי המקרא, ולא למניין היצירה כנהוג בקרב רוב יהודי התפוצות במאות השנים האחרונות, או למניין השטרות

1677–1669, מוצאם של יהודי קוצ'ין הוא מגלות עשרת השבטים על ידי סנחריב קודם חורבן בית ראשון, מבני שבט מנשה שהוגלו למחוז המזרחי ביותר בתחום ממלכת אשור, ומשם המשיכו לנדוד דרך תחנות שונות עד מאלבאר, שם התקבלו בפתיחות על ידי המקומיים, ובשלב מסוים התרבו ורכשו את הממלכה הקטנה של קראנגאנור, שהתקיימה כממלכה יהודית עצמאית במשך תקופה ארוכה, עד שנהרסה עקב סכסוך פנימי במאבק על השלטון, שגרם להתפוררות הקהילה שהלכה ונתדלדלה וחזרה לחיות בעניות תחת השלטון המקומי, כאשר העוני והדיכוי הביאו רבים מהיהודים להמיר את דתם. תיאור זה, המבוסס בחלקו על מקורות היסטוריים, עודכן על ידי ואן דורט והוכנסו בו מספר שינויים מהותיים במטרה להתאים אותו למטרותיו.

411 לשון ואן דורט בפתיחה ל"מגילת אחשורוש".

412 תוחלתם של משכילי אירופה לגלות את כתבי הקודש המקוריים של התנ"ך בקרב הקהילות הנדחות של צאצאי עשרת השבטים האבודים בארצות המזרח, נסמכה בין היתר, על תיאור ביקורו של המיסיונר מטיאו ריצ'י בבית הכנסת של הקהילה היהודית בקאיפנג שבצפון סין. יומני המסע של ריצ'י פורסמו לראשונה בדפוס בשנת 1615, תחת הכותרת "על המסע הנוצרי לסין" (De Christiana Expeditione apud Sinas suscepta ab Societate Jesu), והיו לרב־מכר באירופה. עד שנת 1648 כבר פורסמו אחת עשרה מהדורות של היומנים בלטינית, צרפתית, גרמנית, ספרדית ואיטלקית. תיאור הביקור בקהילה היהודית הנידחת בסין עורר התעניינות רבה בקרב המשכילים באירופה, שסברו כי יהודי קאיפנג הם צאצאי עשרת השבטים, ושספרי המקרא שלהם עשויים להיות זהים לכתבי הקודש העתיקים שנפוצו ביהודה טרם לידתו של ישו.

כנהוג בקרב יהודי תימן וכן בקהילת קוצ'ין. אולם בחינה מדוקדקת יותר מגלה, כי ואן דורט התחכם עוד יותר כאשר בחר לאמץ את הכרונולוגיה המקראית בהתאם למסורת הנוצרית – לפיה נבנה בית המקדש הראשון בשנת 592 ליציאת מצרים, ולהעדיפה על פני הכרונולוגיה המקובלת לפי נוסח המקרא שבידינו – לפיו נבנה בית המקדש הראשון בשנת 480 שנה לצאת בני ישראל ממצרים⁴¹³. במכתבו של המלומד הנוצרי מ' פאולוס אל חוקר המקרא יוהאן גוטפריד אייכהורן, הוא מנמק לפניו מדוע לפי דעתו "דברי הימים" הוא מסמך היסטורי אמתי, וראייתו המרכזית היא מתאריכי האירועים הרשומים בה, המנוגדים לתאריכים המקובלים לפי נוסח המקרא המסורתי, אך מתאימים עם התאריכים המתועדים במקורות חיצוניים קדומים (כמו תרגום השבעים ו"קדמוניות היהודים" לפלוניוס) וכן עם המסורת הנוצרית, שמחבר או עורך יהודי מתקופה מאוחרת לא היה מסתמך עליהם⁴¹⁴.

גירוש היהודים מתימן – "מאכא": המצאת סיפור גירוש היהודים מ"תימן" (חצי האי ערב) מבוסס על סיפור גירוש היהודים מאזור העיר מכה המוזכר במבוא לקוראן (בתרגומו של ואן דורט, 6 ע"ב): "וכל סביבות הגוים הסמוכים למק"א גם היהודים עמדו תחת זה השלום עד שמלך אומר בן אלמיטאב [=עומר אבן אלח'טאב] והוא שיבר השלום עם היהודים וגירוש [!]" אותם מארצו, כי הוא אמר שמחמד צוה לפני מותו שאסור להיות במדינות ערבי שתי אמונות".

תופעת ההמרה מאונס של רוב יהודי הודו: הקהילה היהודית בקוצ'ין הינה, לפי דברי ואן דורט, השריד האחרון שנותר מן האוכלוסייה היהודית הגדולה שהתקיימה ב"תימן" (מכה) ובהודו מימי קדם, אשר בעקבות לחץ ואינסוס של אחד השליטים הגויים בתקופה קדומה המירה את דתה ונטמעה בקרב האוכלוסייה הנוכרית. מעשה ההמרה

413 על כך בהרחבה להלן הערה 443.

414 אולם עדיין אין ביכולתנו להסביר (גם לפי חישוב הנוצרים) את המקור ליתר תאריכי האירועים הרשומים ב"דברי הימים", ובעיקר את משפט הסיום המודגש בהבלטה יתירה: "ודבר ברור הוא ליהודים כי מקץ אלפים שנה לבריאת עולם יצאו בני ישראל מארץ מצרים", המנוגד לכל החישובים (לפי חשבון המסורה היתה יציאת מצרים בשנת ב' אלפים תמ"ח). המקור להמצאה זו הוא כנראה בהכנה מוטעית של מאמר הברייתא [עבודה זרה, ט ע"א]: "ששת אלפים הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח".

כלפי חוץ מתואר כאן במשל השה הנדחה וה"נבוזה" שמאימת הזאבים המקיפים אותו נאלץ לכסות את שער השה אשר עליו בעור הזאב. ההמרה לדת המתוארת כאן היא לפולחן האליל האשורי "נְסֶרֶךְ"⁴¹⁵, זאת בהתאם למסורת הבדויה בדבר מוצאם של יהודי קוצ'ין מגלות עשרת השבטים (אפרים) אשר הוגלו בידי "שלמנאסר מלך אשור" לתימן. מעט המשפחות היהודיות שנותרו בקוצ'ין, הינן לפי דבריו, מן הקומץ הקטן שבחר להמשיך ולדבוק באמונת אבותיו בכל מחיר. הרוב היהודי שהמיר את דתו מאונס המשיך, לפי דבריו, לשמור את יום השבת ואת יום הכפורים, וכן לקיים מצוות ברית ומילה ולדבר בלשון הקודש. המרת הדת היתה מאונס ובתוך לבם המשיכו היהודים האנוסים להאמין בה' ולהתפלל אליו שישלח להם. יהודים אלו הספיקו במשך הזמן לשכוח את מסורת התורה וקיום המצוות, אך המשיכו לשמור על זהותם היהודית ועל כינויים בשם "בני ישראל" (הכותב משלב בתוך הסיפור האגדתי פרטים מן המציאות שהיתה ידועה לו מפי השמועה על מצב עדת "בני ישראל" שבאזור בומביי). מנהיגם של היהודים הנאמנים נושא תפילה לה' שיראה בלחצם של אחיו היהודים שהמירו את דתם מאונס וישיע אותם. תיאור זה, המשמש עבור ואן דורט כרקע לסיפור המרכזי של "דברי הימים" (גזילת ספרי המקרא העתיקים והשבתם), נכתב בלא ספק בהשראת החזיון הראשון והמרכזי של "דברי גד החוזה" העוסק כולו בתופעת ההמרה לנצרות של יהודים מאונס – נושא טעון שנגע לואן דורט באופן אישי. החזיון "בדברי גד החוזה", מסתיים כמו ב"דברי הימים", בנימה אופטימית וסלחנית כלפי יהודים אומללים אלו ("שאירת יהודה ונדחי ישראל"), שבסתר לבם המשיכו לדבוק באמונת אבותם, ואפילו בהבטחה כי באחרית הימים ישיבם ה' אל חיק האומה ויסיר כל חטאותם.

כאמור, בעוד נושא זה בלבד, קרי תופעת ההמרה מאונס של רוב יהודי הודו, ממלא את רובו של תוכן "דברי הימים", אין אנו מוצאים במכתבו של ר' יחזקאל רחבי אל ר' טוביה בועז על ההיסטוריה של יהודי הודו שום התייחסות לתופעה דומה לזו, בעבר הרחוק או הקרוב. שינוי מהותי זה מראה כי ואן דורט בחר להבליט פרשייה זו במיוחד ולהציגה במרכז ה"היסטוריה" של יהודי הודו מתוך מניע מגמתי (וכנראה גם אישי) מובהק, במטרה להשתמש בה בצורה אפולוגטית ל"הכשרת" היהודים האנוסים לנצרות – נושא שהיה קרוב ללבו ולגורלו האישי, וכפי שניתן להתרשם מן הנימה האוטוביוגרפית של

415 לאור המשמעות האנטי נוצרית של הסיפור, ניתן לראות בבחירת שם האליל "נְסֶרֶךְ" רמז לעץ הצלב, לפי דרשת חז"ל [סנהדרין צו ע"א] כי נטל סנהריב "נסר" עץ מתיבת נח והשתחוה לו.

חזון "הקרבת השם" הנידח לרצון לפני ה' (המהווה משל לשיבת היהודים האנוסים) ב"דברי גד החווה".

באשר לעצם העדות על תופעה מעין זו (המרת דת בהיקף נרחב) שאירעה בזמן מן הזמנים במשך ההיסטוריה העתיקה של הקהילה היהודית בקוצ'ין, בדיקה בכלל המקורות העוסקים בתיאור תולדות יהודי קוצ'ין (שבדפוס ובכתבי יד) מוכיחה כי ואן דורט הסתמך במקרה זה על מסורת אחת, בעלת אופי אגדתי, המובאת ברשימותיו של אדריאן ואן ריד (Hendrik Adriaan van Rheede tot Drakenstein)⁴¹⁶, קומאנדיר החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין בשנים 1669–1677 [תכ"ט–תל"ז]⁴¹⁷. לפי מסורת זו, מיוחסת הקהילה היהודית בקוצ'ין עד ימיו של נבוכדנצר, והיא מזוהה עם שבט מנשה אשר הוגלה למחוז המזרחי ביותר בתחום האימפריה הבבלית. משם נדדו כעשרים או כשמונים אלף איש במשך שלוש שנים דרך פרס וגוזראט עד שהגיעו למחוז מאלאבאר, שם התקבלו בפתיחות על ידי התושבים המקומיים, ובשלב מסוים התרבו ורכשו את הממלכה הקטנה של קראנגאנור, שהתקיימה כממלכה יהודית עצמאית במשך תקופה ארוכה. תקופת תור הזהב של ממלכה זו הסתיימה עקב מחלוקת שנתגלעה בין שני אחים ממשפחת הנשיאים שנאבקו על השלטון. מאבק פנימי זה, שחצה את הקהילה היהודית לשתיים, גרם להתערבות השליט המאלאבארי שכבש את העיר מידי היהודים ונטל את השלטון לידי. במהלך הכיבוש נכנסו אנשי מאלאבאר לעיר ושללו ובזזו מכל הבא ליד. ביטול האוטונומיה היהודית של יהודי קוצ'ין, גרם להתמוטטות מוסדות הקהילה, שהלכה ונתדלדלה וחזרה לחיות בעניות. העוני והדיכוי הביאו רבים מהיהודים להמיר את דתם. מסורת זו צוטטה מתוך רשימות הקומאנדיר הנ"ל בספר מסעותיו של הנוסע והתייר ההולנדי אלכסנדר המילטון (Hamilton), שיצא לאור בשפה האנגלית בשנת 1744 בלונדון⁴¹⁸, ומתוכו נתוודע אליה ואן דורט. היא צוטטה שוב ברשימותיו של אדריאן מואינס (Adrian Moens)⁴¹⁹, קומאנדיר החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין בשנים 1771–1782, ומשם נעתקה ותורגמה על ידי יחיא שרף הלוי בספר "סיפורי שמועות" (פרק א).

416 ואן ריד, רשימות.

417 ראה הערה 451, סי' 7.

418 המילטון, כרך 1, עמ' 323–321.

419 מואינס, עמ' 198–192.

פרק שלישי

21	Names of English Governors in Coshin			שם המושל האנגלי בקושין
839	1663	1663		המושל הראשון
842	1666	1663		המושל השני
844	1668	1666		המושל השלישי
848	1669	1668		המושל הרביעי
853	1677	1669		המושל החמישי
858	1679	1677		המושל הששי
860	1684	1679		המושל השביעי
860	1687	1684		המושל השמיני
869	1693	1687		המושל התשיעי
872	1696	1694		המושל העשירי
877	1701	1697		המושל האחד עשר
880	1704	1701		המושל השנים עשר
885	1709	1704		המושל השלושים
888	1709	1709		המושל הארבעים
892	1716	1709		המושל הארבעים ואחד
899	1723	1716		המושל הארבעים ושניים
908	1732	1723		המושל הארבעים ושלוש
911	1735	1732		המושל הארבעים וארבע
919	1743	1738		המושל הארבעים וחמש
924	1748	1743		המושל הארבעים ושש
926	1750	1748		המושל הארבעים ושבע
928	1752	1750		המושל הארבעים עשר
932	1756	1752		המושל הארבעים ואחת
937	1761	1756		המושל הארבעים ושתיים
940	1764	1761		המושל הארבעים ושלוש
945	1769	1764		המושל הארבעים וארבע
947	1771	1769		המושל הארבעים וחמש
957	1783	1771		המושל הארבעים ושש
969	1793	1781		המושל הארבעים ושבע
977	1795	1793		המושל הארבעים עשר

רשימת הקומאנדירים ההולנדים, מתוך פנקס ר' משה דוד
צרפתי, קוצ'ין, המאה הי"ח - כתב יד ששון 1030

הניסיון להתחקות אחר הגרעין ההיסטורי שביסוד המסורת האגדתית על מלחמת אחים זו – שגרמה בסופו של דבר להתפוררות הממלכה היהודית בקוצ'ין – מתוך החיבורים ההיסטוריים המוסמכים שנכתבו בידי בני קוצ'ין עצמם, הביא אותנו לתיאור ההיסטורי הנאמן של מאבק פנימי זה שאירע בשנת ה' אלפים ק"ד [=1344] בין האחים יוסף ואהרן למשפחת אזאר, והתפתח למלחמת אחים עקובה בין היהודים "הלבנים" לאחיהם "השחורים", שהביאה את הקץ לשלטון היהודי האוטונומי שהתקיים בקוצ'ין במשך כעשרה דורות, מזמן יוסף רבן⁴²⁰. והנה, בכל המקורות ההיסטוריים היהודיים העוסקים בפרשייה זו, המכילים ידיעות מפורטות ומדויקות על גורמיה ותוצאותיה, לא

420 והרי תיאור השתלשלות האירועים בפרשייה כאובה זו, מתוך סקירתו המקיפה של בן הקהילה נפתלי אליהו רחבי (תרכ"ג–תשי"א), מצאצאי היהודים הלבנים: "כפר אנגוונאם או שינגלי שמשלו שם היהודים היה בעיר קראנגנור, רחוק משפת הים בערך עשר פרסאות, ועשרים פרסאות לצפון קוטשין. וישבו שם בממשלת עצמם יותר מאלף שנה תחת צל מלכי מאלאבאר בהשקט ובטחה, אך לאחרונה נחרבה העיר ונהרסה ממשלת היהודים מתחלה ע"י המריבות והמלשינות של היהודים השחורים ואח"כ ע"י הישמעאלים והפורטוגזים. בזמן יוסף רבן ובניו ובניו עד עשרה דורות אחריו הצליחו היהודים עד מאד ועשו חיל וחיו חיי דרור ושלום, אך כאשר תמו בני גזע יוסף רבן נסבה המלוכה למשפחת אזאר (משפחה עשירה מירושלים), ובמשך הזמן נפלה מריבה בין שני אחים יוסף ואהרן אזאר על דבר המלוכה, והשחורים הלשינו ביניהם, ויקנא יוסף באחיו ויהרגו ויקם בן המת לגאול דם אביו עד שהיתה מלחמה נוראה ביניהם ונפלו חללים רבים משני הצדדים. השחורים עזרו ליוסף והיהודים הלבנים תמכו בבן אהרן. השחורים פרו ורבו וירבו מאד וירימו ראשם להשתוות ליהודים לבנים ולהתחתן עמם, וכאשר מאנו הלבנים להתרמות אליהם הקדישו עליהם מלחמה ויהרגו בהם ורצו לאבדם מן הארץ, ובגלל המלחמות האלה כמעט נחרבה כל העיר. וכשראו מלכי העמים כי השחורים הסבו את האבדון, הבטיחו ללבנים כי יבואו לעזרתם ויעצו אותם להציג דגל שחור בראש כל חוצות שגרים שם השחורים לסימן ולאות שהן של שחורים למען הכות בהם חרש מכה רבה בלילה, ולהציג דגל לבן בראש החוצות של הלבנים כדי לפסוח עליהם. אך השחורים נתודעו מזה ויבואו בלאת בחשכת הלילה והחליפו הדגלים וישימו השחורים בראש חוצות הלבנים. ויהי בחצי הלילה באו צבאות המלכים ויכו את הלבנים במקום שראו דגל שחור, ותהי צעקה גדולה בכל הארץ. ומלכי העמים כאשר שמעו תחבולת השחורים קמו עליהם כאיש אחד ויעשו בהם נקמות, והנשארם נסו מנוסת חרב לכל עבר ופנה עד אשר לא נותר מהם איש בעיר, ויברחו לערי שונם, פארור, מאלא, אירנאבולס, וקוטשין. וזה היה בשנת 1344 ונודעת לגירוש השחורים מן שינגלי. ויוסף אזאר מלך האחרון של שינגלי ברח משם וקפץ בנהר ושת במים כל הלילה, ועלה לעיר אדיקוט בעבר הנהר ומשם ברח לקוטשין" (רחבי, אוצר, ערך קוטשין, עמ' 131).

מצאנו זכר לידיעה על תנועת המרה נרחבת שהתעוררה בעקבות מלחמה זו. ומנגד, קשה להתעלם מן המגמה הנוצרית המובהקת העומדת ביסוד מסורת זו כפי נוסחתה המובאת ברשימות הקומאנדירים ההולנדים, המודגשת בצורה גלויה ומפורשת בדברי אדריאן מואינס, ולפיה מאז אשר בגזירת האל הוסר שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו (בעוון צליבת ישו), עדיין לא הצליחו היהודים בשום מקום בעולם להשיג עצמאות וממשלה כלשהי למרות מאמציהם הרבים⁴²¹. ובהקשר זה הוא מעיר, כי לא נמצא כל זכר למה שמקובל להאמין כאילו היהודים הייתה אי פעם ממלכה כלשהי באזור. ומובן, כי ברוח זו יש לראות את הסיום הטבעי והמתבקש של הסיפור בנוסחו הנוצרי, עם הידיעה על המרת דתם של רוב היהודים.

השימוש האפולוגטי שנעשה בסיפור הריסת הממלכה היהודית בקוצ'ין במקורות הנוצרים, עשוי להסביר לנו את המניע לשימוש האנטי נוצרי שנעשה באמצעות סיפור זה על ידי ואן דורט בקיצור "דברי הימים". כאשר את הגורם להמרת הדת של יהודים אלו תולה המחבר באינוס מצד השליט המקומי ולא בסכסוך פנימי, ואת ההמרה שלהם הוא רואה כמעשה חיצוני בלבד "בעבור המלט מהיות טרף לזאבים הקשים אשר יבלעו אותם אם ימרו בס", מה שגרם לכך אשר "מאימת משפטם נפתו רבים מן הנפוצים האלה לכסות שער השה אשר עליהם בעור הזאב". אך למרות שכלפי חוץ "כחשו בפיהם בשם ה' הקדוש", בסתר, עדיין המשיכו לדבוק באמונת אבותם ו"לאלהי ישראל התחננו בלבם תמיד כי יפדם ויסלח להם".

צורת עיבודה ועיצובה מחדש של המסורת הנ"ל בידי ואן דורט הינה דוגמה אחת בלבד לדרך בה נקט בכתובת "דברי הימים", המורכב ביסודו מקטעי מסורות אגדתיות ושברי ידיעות היסטוריות שקלט במשך הזמן ממקורות שונים שבכתב ובעל פה, אשר כעת הם משמשים בידו כחומר גלם בלבד ליצירת המסכת המיתולוגית שתאיים לרעיונות ולמסרים אותם הוא מבקש להביע ולהעביר. עיסה בלוסה זו של המקורות, שהותכו ונוצקו לסיפור "דברי הימים" דמיוני חדש, שוללת כמעט לגמרי את האפשרות לנסות ולברור מתוכה כל פירור מידע אמין. הניסיון למזג בין המסורות והידיעות השונות וליצור מהם מסכת "היסטורית" אחידה, יצרה שיבושי אנכרוניזם קשים וסינקרטיזם של תרבויות ושבטים רחוקים ונבדלים (אשור, תימן, הודו, סין).

421 על תגובת הנצרות כנגד שמועות שונות על קיומן של ממלכות יהודיות בארצות רחוקות ראה סקירתו של י' רונטל, מדינת, עמ' 115-118.

ולדוגמה, בעוד הידיעה על המרת דת קולקטיבית של יהודי קוצ'ין מופיעה במקורות הנוצריים בהקשר למסורת על מלחמת האחים שגרמה להריסת הממלכה בשנת 1344, ב"דברי הימים" היא מוקדמת ומיוחסת עד לזמנו של "פוראוא" מלך "תימן" בימי שלמנאסר השלישי מלך אשור. ובעוד שבמקורות הנוצריים היא מתייחסת בפירוש לראשוני היהודים החיים בחוף מאלאבאר בלבד, ללא שום קשר לעדת "בני ישראל" שחיה כגוף אנדוגמי נבדל ביישובים הכפריים שבמחוז קולאבה, מתוך התיאור ב"דברי הימים" נראה בבירור כי בכוונת ואן דורט לזהות את האחרונים – עליהם ידע רק מפי השמועה – כצאצאיהם של אותם יהודים אנוסים שהגיעו לפי דבריו מגלות "תימן" (מכה)⁴²².

422 וכפי שעולה בפירוש מתוך הקטע הבא: "עוד אחת וגדולה היא אלינו כי היהודים אשר נשאו בארצות המאגול ולמראה עין ובחנף התמכרו לאמונת עובדי האלילים אינן יודעים משם יהודים ואשר ישאלום מאי זה עם אתם ישיבו בני ישראל נחנו, ואף כי נשכחה מהם התורה שובתים את יום השבת ואת יום הכפורים ומלים את בשר ערלתם, ואשר יפלא יותר כי עוד דוברים שפת עברי צח ונכון". מאחר שאת ידיעותיו על עדת "בני ישראל" בהודו שאב ואן דורט בוודאי מפי השמועה, בעת ישיבתו בקוצ'ין, כנראה מפי ר' יחזקאל רחבי (עבורו העתיק ותירגם את כלל החיבורים המתוארים לפנינו), מעניין היה להשוות אותן עם הידיעות המוסמכות בעניינן של קהילות נדחות אלו כפי שנמסרו על ידי ר' יחזקאל רחבי עצמו במכתבו אל ידידו ר' טוביה בועז, במענה לשאלתו על מצבם של יתר הקהילות היהודיות הנדחות שבארצות המזרח: "ששאל אם יש יהודים במלכות שינא [=סין] וכו', אודיע לאדון, שמענו מפי אנשי אמונה במקום טארטאריא ששם בני ישראל, אבל הם קראים ויודעים בטיב לשון הקודש, וה' יודע בזה. [ו]ששאל אם יש יהודים בטיבעט [=טיבט] וכו', לא נודע לנו זה השם, אבל יש יהודים בערי הודו במקום הנקרא ויזא' פור, ונקראים שם בני ישראל, ונפוצים בכל ערי מאראטא וגם תחת מוגול' ויושבי אהלים, מהם אנשי יקב שעושים שמן, ומהם אנשי חיל, ואינם יודעים שום דבר כי אם פרשת שמע, וגם שובתים ביום השבת, וכמה פעמים הלכו חכמים להדריך אותם וללמדם ולא הצליחו, ובא אחד מהם לקושין [=קוצ'ין] וישב ד' שנים ולמד תורה ומעט חקים והלך, ושמענו שהוא עכשיו רב שלהם ומדריך אותם מעט מעט בדרך יהודים, וכפי השמועה הם יהיו כעשרת אלפים נפשות" (וויזל, מגיד, עמ' רסב). ונראה כמעט בבירור, כי התיאור האגדי של ואן דורט מורכב מן הידיעות המקוטעות ששמע מפי ר' יחזקאל רחבי על הקהילה היהודית בקאיפנג שבצפון סין ("יודעים בטיב לשון הקודש") ועל עדת "בני ישראל" המפוזרים בארצות "המאגול" ("ואינם יודעים שום דבר כי אם פרשת שמע, וגם שובתים ביום השבת"). והשווה גם לידיעות על "בני ישראל" המובאות בתוך "סיפורי שמועות" מאת אדריאן מואינס, פרקים כב-כד, בשם ר' יחזקאל רחבי. ושם בהמשך לתיאור על "בני ישראל" שבאזור

רמזים אנטי נוצריים ואנטי מיסיונריים: גם בתוך סיפור הרקע של "דברי הימים" לא יכול ואן דורט להימנע מלהשחיל, כמנהגו, מסר אנטי נוצרי מובהק. מסר זה הובלע בתוך הדו־שיח שהתקיים כביכול בין "פוראוא" מלך תימן לנשיא "שמעון רבן", ועיקרו לשלול את האפשרות כי "הבורא והמעמיד הכל" אשר "הוא רוח כל הרוחות אשר לא יושג", יתלבש בדמות ובתואר "בן האדם" הגשמי. לשאלת המלך על המקור לידיעה נשגבת זו של הבורא, מפנה "רבן" לחזיונות הנבואה המופיעים "בספר אשר נתן אלהים לנו" אשר "עודנו שמור עמדי עד היום, ויקר בעיני מכל אוצרות תבל". הרי הקטע בשלמותו:

ודבר המלך חזק על רבן להגיד לו ממה נודע לו לרבן כי אלהיו ה' הוא יוצר המלך, ולהוכיח הדבר באר היטב: וישאל אותו רבן מה שרש דבר כי המלך חי, ומה הם החיים האלה אשר בקרבו: וישב דבר זאת ידעתי כי רוח אל ראי⁴²³ יש בי ובלעדו גם להתנועע לא אוכל: ויען רבן אם כן, חיי החיים, הבורא והמעמיד הכל, מי יכוב כי הוא אל ראי, כי הוא רוח כל הרוחות אשר לא יושג, כי הוא חיי העולם, ומה דמות נערוך לו לתארו בו⁴²⁴: ויוסף המלך וישאל ממני קבל רבן זאת לדעת את האלוה הזה: וישב רבן ממראות נראה במ

בומבי מופיע, בשם ר' יחזקאל רחבי, תיאור על קהילות יהודי תימן ועדויות על שבטי ישראל הנדחים בחצי האי ערב (האחרונים מזוהים כצאצאי עשרת השבטים), וכנראה שעל סמך תיאור דומה ששמע ואן דורט מפי ר' יחזקאל רחבי כתב את התיאור המבולבל ב"דברי הימים", הקושר בצורה אגדית דמיונית בין קהילות יהודי תימן וחצי האי ערב (מכה) לעדת "בני ישראל" שבהודו ולקהילת יהודי קוצ'ין. יצוין, כי על שאלת ר' טוביה בועז "על עשרת השבטים", אם ידוע היכן נמצאים, השיב ר' יחזקאל: "אין נודע פה, כי אנחנו בתוך העירות סוף אסיא שהוא 'כאפא כומירי' ארבעים פרסאות לבד" (וויזל, מגיד, עמ' רסב). ומכאן, שגם את עדת "בני ישראל" שבאזור בומבי לא זיהה בהכרח כצאצאי עשרת השבטים.

423 "אַל־רֵאִי" (הניקוד במקור) = בלתי נראה לחוש ומושג לשכל.

424 השווה לנאמר בחזיון השני של "דברי גד החוזה" (פרשה ב): אוי לך אדום [=האומה הנוצרית] היושבת בארץ כיתים בצפון היום [=בשט אירופה]... כי אמרת מרום מושבי ודעת אל אלים ידעתי כי אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם: ועמו הראשון עם נבזה ונדחה לא ידעה את ה' ואת תוארו: אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו אנו יודעים את תוארו והיותו: לכן כה אמר ה' יען כי גבהו אתם מאד לדבר על אל אלים ידעו תדעו שתאבדו בחכמתכם: כי מה לכם באדם אשר נשמה באפו שכן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בישיבות אל".

האלהים ומעל ספר אשר נתן אלהים לנו ביד משה נביאו, עודנו שמור עמדי עד היום, ויקר בעיני מכל אוצרות תבל:

רמז אנטי נוצרי מובהק מובלע גם בנוסח התפילה של "רבן" להציל את עדתו מן הרשעים ה"לוחצים ומריעים אותנו בעבודתינו הקשה", כאשר "גם [את] אמרות קדשך לקחו ממנו"⁴²⁵, ובכך "מבקשים להפר את הברית אשר כרת עם אבותינו". נקודות אלו מודגשת ביותר הן ב"איגרת ריב"ז" והן ב"דברי גד החווה".

גם המסר האנטי מיסיונרי שב"דברי הימים" הוא ברור, שכן הוא מכיל אזהרה מפורשת – המכוונת כלפי האומה השלטת – מפני כל ניסיון המרה לדת של יהודים, וכמו בקטע הבא:

ומעטים מן הגולים האלה נשארו נאמנים לה' אלהיהם ועושים בתורת משה נביאם בעצת רבן ותוכחתו: על כן שלח מלך הזאבים לקרוא את רבן וישאלהו מדוע הוא ואנשיו מקשים ערפם. ולמה סרו משמוע את המצוה אשר צוה להם על דבר עבודת אלהי: ויענהו כי לא הוא לבדו אבל גם המלך יט לדבר הזה ליראה את האל הגדול ה': יען מלבד כי אל עליון זה מלא דבר קרא כל יש ויהי, וכל אשר ברא בעוזו יעמיד בחסדו ושומר אותו לעולם: אמנם גם לך מלכי הוא אשר נתן לך הכח והמלוכה על הארצות האלה לפקדון בידך: על כן עליך המצוה להשמר מתת דת להמרות את המצוה אשר צוני יוצרי:

הרמז האנטי מיסיונרי של הדברים הוא ברור וגלוי, ומכוון בוודאי מצד ואן דורט נגד המיסיון ההולנדי ("אשר נתן לך הכח והמלוכה על הארצות האלה לפקדון בידך") שבאותן שנים ביקש להרחיב את פעילותו בקרב יהודי קוצ'ין והודו. קטעים אנטי נוצריים ואנטי מיסיונריים אלו הופכים גם את "דברי הימים", כמו "דברי גד החווה" שבעקבותיו נוצר, למסמך תעמולתי בעל מגמה אנטי מיסיונרית.

ייתכן, כי לפעילות המיסיונרית ההולנדית בקרב השבטים היהודים הנדחים בהודו היתה משמעות וחשיבות יתירה בעיני שליחי המיסיון, עקב זיהום המקובל (בכתבי הנוצרים מהתקופה) כצאצאי עשרת השבטים, הנקיים מן הקללה הנצחית הרובצת על יתר היהודים בעוון צליבת ישו. בנוסף, הנוצרים ידעו יפה שהיהודים מקשרים את גאולתם עם החזרת עשרת השבטים, ובעיניהם נקשר הדבר עם האמונה שבסופו של דבר

425 הרמז כלפי הנוצרים שניכסו לעצמם גם את "הברית הישנה" (התנ"ך) כדי "להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור" (איגרת ריב"ז).

יכירו גם בני ישראל בישו כבן אלהים ויקבלו את הנצרות⁴²⁶. כנגד מגמה זו, מתאר ואן דורט את קהילת יהודי קוצ'ין כשריד אחרון מאוכלוסיית אנוסים ענקית, שרק באורח נס ועזר אלוהי מיוחד, בזכות מסירות נפש עילאית, הצליח להחזיק במשך אלפי שנים באמונת אבותיו, מה שמגדיל את האשמה והעוול המוטלים על שליחי המיסיון בקרב קהילות אלו. את האחריות על כך מטיל ואן דורט על השליט ההולנדי שתחת חסותו מתבצעת פעילות מיסיונרית זו: "אמנם גם לך מלכי הוא אשר נתן לך הכח והמלוכה על הארצות האלה לפקדון בידיך, על כן עליך המצוה להשמר מתת דת להמרות את המצוה אשר צוני יוצרי".

משל הכבשים והזאבים: מעשה ההמרה מאונס של יהודי הודו מתואר כאן במשל הציורי של השה הנדחה וה"נבזה" אשר מאימת הזאבים המקיפים אותו נאלץ לכסות, לפי שעה, את שער השה אשר עליו בעור הזאב:

תחת ממשלת המלך הזה היתה שה פזורה ישראל מאכל נבזה לזאיבי תימן: לחוץ לשורר עמהם שיר הזאב אשר למו, ולהיות עמהם במערת נסרוך בעבדם לאלהיהם: בעבור המלט מהיות טרף לזאבים הקשים אשר יבלעו אותם אם ימרו בם: מאימת משפטם נפתו רבים מן הנפוצים האלה לכסות שער השה אשר עליהם בעור הזאב, כי כחשו בפיהם בשם ה' הקדוש, ויודו לנסרוך ויכבדו את תרפיו: אך לאלהי ישראל התחננו בלבם תמיד כי יפדם ויסלח להם: ומעטים מן הגולים האלה נשארו נאמנים לה' אלהיהם ועושים בתורת משה נביאם בעצת רבן ותוכחתו: על כן שלח מלך הזאבים לקרוא את רבן וישאלו מדוע הוא ואנשיו מקשים ערפם...

משל אנטי מיסיונרי זה, אשר משמעותו האנטי נוצרית היא ברורה, נכתב בלא ספק כתגובת נגד ל"משל החיות" הידוע שהפיצה הכנסייה הקתולית במאה ה"ז, ובו העמידה את ה"כבשים" – הנוצרים הקתולים, מול ה"זאבים" – היהודים⁴²⁷. וכן כתגובת נגד

426 ובהקשר זה ראוי לציין, כי אחת מכ"ג השאלות ששאל הכומר מרוואן את ר"ש מורטירה היתה: "איה ה' השבטים ואיה מקום מנוחתם". תשובתו היתה: "רצון השם שיהיו נאבדים עד שיבא משיח... ומאחר שזהו רצון האל למה תשאל אותי על מקום מנוחתם, אך זה הוא מסורת בידניו ששם המקום של ה' השבטים כשם מלאך מנוח [=פלאי]" (ויכוח ר"ש מורטירה, שאלה כ"ב, י ע"א).

427 שימוש הפוך ומנוגד במשל החיות הנוצרי נעשה כבר על ידי ר' שלמה אבן וירגה בספרו "שבט יהודה" (מהדור' שוחט, ירושלים תש"ז, עמ' קמט-קנח), באמצעות הסיפור שכותרתו "חלום המלך

הפוכה לקריאתו של ישו: "השמרו לכם מנביאי השקר הבאים אליכם בלבוש כבשים ובקרבם זאבים טורפים המה"⁴²⁸. הדימוי הסטריאוטיפי המסורתי של היהודי ה"זאב" המשיך להתקיים בתודעת ההמון הנוצרי גם במאה ה"ח"⁴²⁹.

בדומה לכך, הראנו למעלה, את השימוש המנוגד וההפכי שעשה ואן דורט במוטיב "הקרבת השה" הנוצרי, אשר ב"חזון יוחנן" מסמל את הקרבתו של ישו למיתה לכפר על חטאי האנושות, ולעומתו, "בדברי גד החוזה", משמש לתיאור שיבת היהודים האנוסים באחרית הימים לחיק האומה.

המסר הנלמד מן המשל הוא, כי בכל הפעילות המיסיונרית הכפויה של הנצרות במשך השנים להעביר יהודים מאונס לאמונה הנוצרית, לא הועילה דבר, שכן בסתר לבם "נשארו נאמנים לאלהי ישראל", ובאחרית הימים ישובו לצור מחצבתם אל חיק האומה.

גזלת ספרי המקרא העתיקים של יהודי קוצ'ין והשבתם בדרך נס: סיפור גזלת ספרי המקרא העתיקים מידיה של קהילת קוצ'ין והשבתם לידיה באורח נס, נועדה להבליט את אדיקותם המופלאה של יהודי קוצ'ין לשימור אוצרות הרוח שבידיהם עד כדי מסירות נפש, ובכך להסביר מדוע זכתה דווקא קהילה נידחת זו שנשתמרו בין גנזיה אחדים מספרי המקרא האבודים, מה שלא זכתה קהילה יהודית אחרת בעולם.

הנחת ספרי הקודש הגזולים על במת נסֶרֶךְ: נכתב בהשראת הסיפור המקראי [שמואל א, פרק ה] על הנחת ארון הברית שנגזל בידי הפלשתים והונח לפני אלילם דגון. באופן דומה נכתבו גם כל הסיפורים ב"דברי גד החוזה", שעברו טרנספורמציה ועיבוד שטחי מסיפורים ידועים מן המקרא.

ונסיון פקחות היהודים". במראה החלום, מתאר המלך אלפונסו את עצמו: "שהייתי עומד בשדה ורועה את הצאן, והנה לנגדי כת של זאבים, ואמרו לי, אתה הרועה! דע לך כי אלה הצאן פשעו בנו מאד...". פתרון החלום מתברר לו בהמשך, כי "אין צאן אובדות בין זאבים אלא העניים היהודים האלה", הנתונים בסכנת עלילה מצד שרי המלך.

428 ברית החדשה, מתי, פרק ז, פסוק 15.

429 על סמך משל זה נולד הפתגם העממי, שרווח בפולין הקתולית במאה ה"ח: "יהודי מוטבל הוא זאב מבוית". או בנוסחתו המורחבת: "יהודי מוטבל וזאב מבוית לעולם אינם משנים את טבעם". פתגם זה, מבטא את חוסר האמון והיחס השלילי שרחשה החברה הנוצרית כלפי המומרים היהודים, על יסוד ההנחה, כי לא ייתכן שיהודי ייהפך לנוצרי אמתי ומאמין בכל לבו. על הפתגם ומשמעותו, ראה: גולדברג, המומרים, עמ' 68.

תפילת רבן על גזילת הספרים: נוסח התפילה כאן מבוסס כולו על נוסח תפילת אסתר המלכה המופיע ב"מגילת אחשורוש" (פרשה ג) לפי תרגומו של ואן דורט.

קביעת החג על השבת הספרים על ידי קורשא מלך תימן: מבוסס על המאורע המכונן בתולדות יהודי קוצ'ין של משלוח ספרי הקודש בשנת תמ"ו מאמשטרדם (לאחר שריפת בית הכנסת עם ספרי הקודש על ידי הפורטוגזים בשנת תכ"ג), שנקבע מאז ליום שמחה וחג בכל שנה⁴³⁰.

בקשה לזכות לעלות בסולם יעקב המגיע השמימה בנוסח תפילת ההודיה על השבת הספרים הגזולים: בנוסח תפילת ההודיה של יהודי קוצ'ין לאחר השבת ספרי הקודש שנגזלו מהם, מופיעה בקשה חריגה במיוחד, בלשון (לפי תרגום רנה"ו): "תן להם בריאות בשר ורוח נכון בעבור ישיגו את הסלם אשר ראה אבינו יעקב בחלומו לעלות עליו השמימה ושם ישכנו לעד, ובזאת ידעו כי אלהי ישראל עמנו אמן סלה". בקשה ייחודית זו מופיעה כבר גם בנוסח "איגרת ריב"ו", בלשון: "אזי תוכו לעלות בסולם אשר ראשו מגיע שמימה ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו, להביאנו אל המקום אשר ברא השם להחיותנו עד עולמי עולמים". דימוי העלייה ב"סולם יעקב" המגיע השמימה, כביטוי לשאיפה להתנתקות מן החומר במטרה לזכות במדרגה רוחנית גבוהה, יסודו בתיאולוגיה הנוצרית⁴³¹. השימוש המטאפורי במוטיב "סולם יעקב" כביטוי

430 ראה פרטים נוספים על מאורע זה ליד הערה 145. ר' פנחס אליהו מוילנא מעיד כי "בעיני ראיתי בק"ק האג הבירה אשר בהולנד המדינה, אגרת ומכתב אשר שלחו היהודים, היושבים בארץ רחוקה מאד נקרא די מאלאבארשע קיסטע [=החוף המאלאבארי] מעיר קושין, להגביר המפורסם רבי אברהם ב"ר טוביה בועז, שישלח להם ספרי חז"ל הנדפס במדינות אלו, וכן עשה. עוד כתבו שישלח להם שני ספרי תורות משה נכתב על קלף כאשר אתנו, וכן עשה. וכתב החכם דשם תשובה בזה הלשון: כאשר הגיע לנו שני ספרי התורות אשר שלחתם עשינו משתה ושמחה וששון בכל רחובות היהודים עשינו פורים שבעת ימים, עד כאן לשונו" (ספר הברית, חלק א, מאמר ט, פרק טז). והמכוון כנראה למשלוח ספרים אחר בזמן ר' דוד רחבי (השני) שעמד בקשר עם ר' אברהם בנו של ר' טוביה בועז. אגב, ראוי לשים לב למספר שבע המופיע בהקשר לחגיגות אלו גם ב"דברי הימים", בנוסח: "היום הזה חג גדול ליהודים... כי יקיפו בבית תפלתם ספר תורה בעדי עדיים שבע פעמים". על יסוד רעיון זה מבוסס החיבור "סולם העלייה האלהית" מאת הנזיר ג'ון קלימקוס שחי במאה הששית במזרח סנטה קטרינה בסיני. המחבר מציע שלושים שלבים של טיפוס מהעולם הזה ועד לעולם העליון. השלב הראשון הוא זניחת העולם הזה והתנזרות מתענוגותיו. חיבורו של קלימקוס

למעלת השגתו הרוחנית של ישו, מופיע בהצהרתו: "אני אומר לכם, מעתה תראו השמים נפתחים ומלאכי אלהים עולים ויורדים על בן האדם"⁴³². הצהרה זו הוסברה כקשורה למעמדו של ישו המייצג, כביכול, בעצמו את החיבור בין שמים לארץ. בהשפעת כן משמש בספרות הנוצרית הביטוי "סולם יעקב" כסמל להתעלות האדם הנוצרי מן הארץ לעבר השמים, ובמקביל למושג העלייה בסולם לגן עדן, המבטא את השאיפה לזכות באושר הרוחני והנצחי בעולם העליון. וכך גם בנוסח תפילת ההודיה שב"דברי הימים": בעבור ישיגו את הסלם... לעלות עליו השמימה, ושם ישכנו לעד". וכן בנוסח הבקשה ב"איגרת ריב"ז": "אזי תזכו לעלות בסולם... להביאנו אל המקום אשר ברא השם להחיותנו עד עולמי עולמים".

כתב הזכויות שעל גבי לוחות הנחושת השמורים בגנזי הנשיא: שילוב הידיעה על קיומו של כתב הזכויות החקוק על גבי לוחות הנחושת, שניתן ממלך מאלבאר ליוסף רבן "בשנת אלפים ומאה" ליציאת מצרים [=4100 ליצירה/340 לספירה]⁴³³, נועדה להוכיח את יכולת השימור המופלאה של יהודי קוצ'ין בכלל ומשפחות הנשיאים בפרט, שהצליחו לשמר לוחות עתיקים אלו "עד היום הזה", מה שעשוי להסביר איך הצליחו לשמר גם את ספרי המקרא שהביאו עמם מגלות שלמנאסר. לאמיתו של דבר, זמנו של כתב זכויות עתיק זה, לפי המקובל במחקר, מאוחר בכמה מאות שנים מהתאריך המופיע ב"דברי הימים".

אגב, בניגוד לנאמר ב"דברי הימים", כי הלוחות נשמרו במשך כל אותן השנים בגנזי הנשיאים וכעת (בשנת 1757) הם שמורים בגנזי הנשיא המכהן יוסף חליגואה, לפי עדותו של הקומאנדיר ההולנדי אדריאן מואינס, לאחר שנתגלו הלוחות בשנת 1741 [=תק"א] הם הועברו לידי של ר' יחזקאל רחבי "שהיה בזמן ההוא הראשון במעלה והנכבד

נתקבל והפך מפורסם מאוד בקרב הכנסיות כולן, ובהשראתו נתפתח ככנסיות רבות האיקונין המתאר את המאמינים הנוצרים העולם אל השמים ובדרך מלאכים המבקשים לסייע להם, לצד שדים המבקשים להפילם.

432 יוחנן, פרק א, פסוק 51.

433 ראה הערה 402. לפי דעת ר' יחזקאל רחבי במכתבו לטוביה בועז מהאג, ניתן כתב זכויות זה "בשנת ד'קל"ט ליצירה, היא שנת שע"ט לנוצרים" (וויל, תוספת, עמ' רנט). לפי הערכת המחקר זמנו של כתב הזכויות משנת 1,000 לספירה בערך. וראה: פישל, היהודים, עמ' 10-11.

שביהודים", ומאז הם נתונים למשמרת בידי המודלייאר (Mudaliar) – ראש הקהילה היהודית בקוצ'ין⁴³⁴.

איגרות המלך אחשורוש השמורות בגנזי נשיא קהילת יהודי קוצ'ין: הידיעה על קיומן של אגרות המלך אחשורוש בגנזי הקהילה היהודית בקוצ'ין נסמכת על "מגילת אחשורוש" (המכילה בתוכה איגרות אלו) שהושתלה בידי ואן דורט עצמו כשנה קודם לכן בספריית ר' יחזקאל רחבי, גיסו ואחי אמו של נשיא הקהילה המכהן יוסף חליגואה, והיא שולבה כאן בסיום "דברי הימים" להוכיח את מידת אדיקותם המופלאה של יהודי קוצ'ין שהצליחו לשמר את האיגרות המקוריות בשפה הטאמילית שנשלחו אליהם מאת המלך אחשורוש. באמצעות ידיעה אחרונה זו, ביקש ואן דורט להשתמש גם בטכניקה הידועה מן הפתגם: "כל דבר שקר שאין אומרים בו קצת אמת בתחילתו – אין מתקיים בסופו", שהרי אגרות אלו המשולבות בתוך "מגילת אחשורוש" בתרגומו, ידועות גם מ"תרגום השבעים" העתיק. באותה טכניקה עצמה כבר השתמש ואן דורט כאשר הציג לראשונה לפני ר' יחזקאל רחבי את "דברי גד החוזה" יחד עם "מגילת אחשורוש", וטען כי מצא את שניהם בגנזי הספרים אשר ביד "הנחש האדמוני בעיר רומי" (וכפי העולה מתוך נוסח השער של הקובץ בכת"י קמברידג' ה"ל).

חגיגות הגויים במאלאבאר ביום פורים: אל הידיעה האחרונה על קיומן של אגרות המלך אחשורוש המקוריות בגנזי קהילת יהודי קוצ'ין, צירף ואן דורט בתבונה רבה ידיעה "פיקנטית" נוספת על מקור החגיגות שעורכים שכניהם הגויים של יהודי מאלאבאר ביום הפורים, שראשיתן עוד בחגיגות הראשונות שלאחר הצלת היהודים

434 אדריאן מואינס, בתוך: פישל, היהודים, עמ' 110. אולם יתכן שאין לראות בכך סתירה, והמכוון הוא, שר' יחזקאל רחבי היה הראשון שעמד על ערכם ההיסטורי וטרח לפענח את תוכנם, ועד אז באמת היו מונחים בגנזי הקהילה שהופקדו למשמרת בידי משפחת הנשיאים "חליגואה", שמשפחת "רחבי" היתה חלק ממנה [יוסף חליגואה "הנשיא" היה בנו של הגביר הנשיא אברהם חליגואה מנשואיו עם "אסתר" בתו הראשונה של ר' דוד רחבי (מנשואיו הראשונים בשנת תכ"ה). לאחר פטירת אשתו הראשונה נשא ר' דוד רחבי אשה ממשפחת חליגואה, וממנה נולד בנו ר' יחזקאל. האחרון נשא לאשה את "רחמה" בת אברהם חליגואה, אחות יוסף חליגואה "הנשיא", שהיתה בת אחותו אסתר]. קשרי הנשואין הרב-דוריים בין שתי המשפחות נובע, בין היתר, בגלל מוצאם המשותף מארם צובה. תואר ה"הנשיא" (מודלייאר) הועבר למשפחת חליגואה לאחר פטירתו ללא בנים של הנשיא אליהו קסטיאל, והוא הוחזק בידיהם עד ביטולו, עם הכיבוש הבריטי.

[illegible]

העתק ותרגום כתב הזכויות של יהודי קוצ'ין החקוק על גבי לוחות הנחושת, מתוך ספרו של אדריאן מואינס "זכרונות ליהודים הלבנים והשחורים בקוצ'ין" (הולנדית) – כתב יד ששון 975

Patent, durch den Kaiser B.

[illegible][illegible]

[illegible]

תרע"ס לוח העמודים

[illegible]

50

[illegible]

ጥቅምት ፳፭ ጌጃ ጌጃ

עוד אנוסות או אנוסות אנוסות כה יהודים היתה בעיר בראשון של
שנת היום בעיר, ספרות וספר ספרות ספרות ספרות ספרות ספרות
לרבע שנה ורבעים שנה היתה על ספר וספר ספרות וספרות

"תרגום לוח הנחושת" בתוך "דברי הימים בקוג'ין" מאת נפתלי

אליהו רחבי, קוצ'ין תרע"ה – כתב יד ששון 268

מגזירת המלך אחשורוש. לפי עדותו של הכותב הצליחו גם הם לשמר בצורה מפליאה את טופסי האיגרות המקוריות שנשלחו מאת המלך אחשורוש, השמורות באדיקות יוצאת דופן "בבתי שקציהם"⁴³⁵. הוא מוסיף, כי בזיכרונם של בני השבט הקנארי במאלאבאר עדיין נשמר מסורת הייחוס העתיקה ל"אחשדרפנים הקדמונים".

המצאה זו, על החגיגה המשותפת של יהודי קוצ'ין והשבט הקנארי המקומי ביום הפורים ("וחוגגים עם היהודים ביום אחד את חג הפורים"), נסמכת על קיומן של חגיגות ה"הולי" (Holi) העממיות. חגיגות אלו, בניגוד לדברי ואן דורט, אינן נערכות רק בקרב השבט הקנארי שבחוף מאלאבאר, אלא בכל רחבי הודו ונפאל. הן נערכות ביום שאחרי ליל הירח המלא של חודש פהאלגונה (Phālguna), החל בחודש פברואר או מרץ, שלרוב חל בסמיכות לחג הפורים היהודי. במסורת יהודי קוצ'ין מעולם לא נקשר חג הפורים היהודי עם חגיגות אלו⁴³⁶. המקור היחידי הקושר בין חג ה"הולי" ליום פורים הוא הספר

435 ידיעה זו נסמכת, כנראה, על קיומם של כתבי הזכויות העתיקים בשפה הטאמילית (החקוקים על גבי לוחות נחושת) שניתנו על ידי מלך קראלה לקהילה הסורית הנוצרית של מאלאבאר, ובוזנו של ואן דורט היו שמורים בכנסיית תומאס שבקראנגאנור. פרטים נוספים על לוחות אלו ראה אצל: סגל, יהודי קוצ'ין, עמ' 8.

436 ובכל זאת, לאור דברי ואן דורט על זיקה אפשרית בין אופי חגיגות יום הפורים של יהודי קוצ'ין לחגיגות ה"הולי", ראוי לשום לב לניסוח מעניין המופיע בתשובת ר' יהוקאל רחבי לידידו ר' טוביה בועז על שאלתו על מנהגי התפילות והחגים של יהודי קוצ'ין: "...וכל ח' ימי תנוכה שמחים יותר מכל הארצות, וכן פורים משנכנס אדר עושים שמחה ורקוד וקאמעדיע עד י"ו בו" (וויזל, תוספות, עמ' רסא). על דבריו אלו העיר רש"ט גאגין: "עי' תענית (כט ע"א) משנכנס אדר מרבין בשמחה, אבל ענין ה"קאמדיא" אין לנו שורש וענף למנהג זה. [בנוסף] עוד לא הודיענו מתי חוגגים את יום הפורים עצמו אם ב"ד או בט"ו כשושן" (גאגין, חיי היהודים, עמ' 28). על השמחה היתירה ברחובות קוצ'ין בימי הפורים ניתן ללמוד גם מנוסח התשובה שהשיב בנו ר' דוד רחבי אל הגביר אברהם ב"ר טוביה בועז הנ"ל, במכתב התודה על שני ספרי תורה ששלח: "כאשר הגיע לנו שני ספרי התורות אשר שלחתם עשינו משתה ושמחה וששון בכל רחובות היהודים עשינו פורים שבעת ימים" (הציטוט מתוך "ספר הברית", חלק א, מאמר ט, פרק טז).

בהקשר זה יצוין, כי מחקרים אחדים על יהודי קוצ'ין הצביעו על זיקה תרבותית אפשרית בין מערכת היחסים בתוך הקהילה היהודית בחוף מאלאבאר, מבחינת המבנה החברתי ההיררכי של העדות השונות (שלא היה נקי מגילויים של אפליה ומחלוקת) לשיטת הקאסטות וסולם הערכים ההינדי. תאוריה אנתרופולוגית-תרבותית זו עשויה, אפוא, להסביר את המקור לאופי המיוחד של חג הפורים הקוצ'יני ("משתה ושמחה וששון בכל רחובות היהודים") אשר נחוג תמיד בסמיכות לחג

"תורת גוים עריות" בעריכתו של ואן דורט, אך שם מציין את המקור האמתי (לפי מסורת היהודים בזמנו) לקיומו של חג אלילי זה: "חולִי – ט"ו לאדר, יש להם א"ד [=איד] חולי, משום שהיה א' מלך רע ושמו כְּאִמֶּר שוֹכֵר סוֹן, והיה בועל לנשים ונואף ובא שיבן והרגו, ובשביל זה עושים איד"⁴³⁷.

השתמרות השפה העברית הצחה בפי "בני ישראל" שבהודו: את התיאור ה"היסטורי" הקצר על תולדות "בני ישראל" שבהודו חתם ואן דורט בתגלית המפתיעה על השתמרות השפה העברית "בטהרתה" בקרב קהילה יהודית נידחת זו ("ואשר יפלא יותר כי עוד דוברים שפת עברי צח ונכון"). ידיעה חשובה זו, שאין לה כמובן שום בסיס מציאותי, שובצה בידי ואן דורט בצורה אגבית כביכול, במטרה להלהיב את דמיונם של ההבראיסטים וחוקרי המקרא הנוצרים באירופה, שבתקופה זו החלו להשקיע רבות בחקר לשון המקרא וידיעת השפה העברית המקורית. ידיעה זו במיוחד, הציתה את דמיונו של רנה"ו, שהתעקש בכל דרך להוכיח את אמינותה, וראה בה הזדמנות נפלאה ללימוד "דרכי הלשון" הטבעית של המקרא והעשרת השפה העברית ב"שרשים ושמות ומלין יותר מאשר יש בידינו היום"⁴³⁸, שבלא ספק נשתמרו בשפתם החיה של "בני ישראל"

החולי ההינדי, שהמאפיין הייחודי שלו הוא בשבירת המבנה החברתי הנוקשה וקירוב בין השכבות החברתיות השונות.

ובמאמר המוסגר: בתשובת ר' יחזקאל רחבי המובאת לעיל מודגשת השמחה היתירה ("יותר מכל הארצות") הנהוגה בחג החנוכה של יהודי קוצ'ין בהשוואה לתגיגות הנהוגות ביום הפורים. ההשוואה בין שני חגים אלו, מצד אופי התגיגות שלהן, קשורה לאופי המיוחד של חג החנוכה בקהילת יהודי קוצ'ין, הנחוג ברוב טקס ובמנהגים מיוחדים, האופייניים לחג הפורים, שאינם מצויים בשאר קהילות ישראל: בשבת שלפני חנוכה נהגו לקרוא בציבור (טרם הוצאת ספר תורה) את "מגילת אנטיוכוס", המספרת בקצרה את מעשה נס חנוכה. במשך החג, לאחר הדלקת הנרות בבית, נהגו בני המשפחה לצעוד בקול שירה וזמרה אל בית הכנסת דרך רחוב היהודים שקושת בענפי ירק והואר בנרות. מדי ערב אחרי התפילה נהגו הילדים לשרוף את דמות בגריס, משנהו של אנטיוכוס, שהכינו מערב יבש שלתוכו הוכנס מלח, כדי להגביר את קולות הנפץ של האש. במשך כל שמונת ימי חנוכה נהגו יהודי קוצ'ין להתאסף בערבים באחד הבתים ושם לשיר ולרקוד ולהתכבד במיני מתיקה שהכינו בעלי הבית. על מנהגי החנוכה של יהודי קוצ'ין, ראה: זרביב, ממנהגיהם, עמ' 486–485.

437 תורת גוים עריות, כתב יד ניו יורק, בהמ"ל 10616, נו ע"ב.

438 וויזל, תוספות, עמ' רנה.

הנדחים שבארץ הודו יותר מכל תפוצה יהודית אחרת, מאחר "שינקו [אותה] דור אחר דור משדי אמם, ולא נשתבשה בפייהם מעולם"⁴³⁹.

עובדות היסטוריות אמתיות: ואן דורט השכיל לשלב בתוכן "דברי הימים" מעט עובדות היסטוריות אמתיות שראה בעיניו או שמע מפיו יהודי קוצ'ין (כדוגמת העדות על לוחות הנחושת השמורים בידי נשיא הקהילה), זאת בכדי לאשש את אמינותו של החיבור. שיטה זו הוכיחה את יעילותה בהמשך, שכן כאשר נתגלגל החיבור לידי החוקרים כעבור למעלה משלושים שנה, נמצא את רנה"ו נאחז במעט ידיעות אלו בכדי להוכיח כי "דברי הימים" הזה הוא אכן שריד מחיבור אותנטי בעל רקע היסטורי רב חשיבות.

המבנה

חיבור עצמאי בעל כמות מילים מצומצמת כמו יתר ה"מגילות". בתחילתו מעין פתיחה והקדמה קצרה כמו בכל יתר החיבורים. פסוקים קצרים לצד פסוקים ארוכים ומורכבים. הערות משולבות בגוף הטקסט (בתוך סוגר מרובע), כמו ב"מגילת אחשורוש" ו"חלום בריטאניא".

הסגנון

חיקוי הסגנון המקראי כמו ביתר ה"מגילות". שימוש בדימויים חריגים (כדוגמת "השה הנדח") המופיעים גם ב"דברי גד החוזה". שילוב תפילות ובקשות המאופיינות בלשון בעלת נימה אישית.

הלשון

הביטויים החריגים האופייניים ללשונו של ואן דורט כמעט שלא ניכרים בטקסט של "דברי הימים" שהורק מכלי לכלי פעמיים, מהולנדית לגרמנית – בידי הכומר רייץ, ומגרמנית לעברית – בידי רנ"ה וויזל. להלן רשימת מונחים וביטויים חריגים מ"דברי הימים" המופיעים גם ביתר חיבוריו הבדויים ותרגומיו העבריים של ואן דורט:

439 שם, עמ' רעב.

מגילות קוצ'ין ותרגומי ואן דורט	דברי הימים של יהודי קוצ'ין
<p>ומחשבים להשבית ברייתך עמנו ולהעקיר מהשורש נחלתיך ולסתום כל פה המהלל לכבוד שמך ולהשמיד כבוד בית מקדשיך ולהפתיח כל פה מהגוים להלל ולשבח כח וגבורה מאיליל שלהם (תרגום מגילת אחשורוש)</p>	<p>ראה כי על ידם הרמה יאמרו עצבינו עשו זאת ומבקשים להפר את הברית אשר כרת עם אבותינו, לכלות שרש נחלתך, ולחתום או לסתום כל פה המכבד לשם קדשך</p>
<p>אדני אל תתן שבטך ושרביט מישור שלך ביד אין למען שלא יחרפו אותנו (תרגום מגילת אחשורוש)</p>	<p>ה' אל נא תתן שבטך ומטך ביד לא המה ואל יחרפנו</p>
<p>אנחנו חטאנו לפניך על כן מסרת אותנו בידי אויבינו אבל צדיק אתה אדני כי פיך מרינו כי כבדנו את אלילי אויבינו (תרגום מגילת אחשורוש)</p>	<p>אמת כי צדיק אתה כי חטאנו לפניך ועל כן נתתנו ביד אויבינו</p>
<p>ועתה אדני אלהינו לא די שאויבינו לוחצים אותנו בגלות המר בשביל עונותינו וסוברים וחושבים לבלענו, רק גם כותבים הנצחון שלהם לאיליליהם ולכח שלהם (תרגום מגילת אחשורוש)</p>	<p>אך ה' אלהינו לא לבד כי בעונותינו אויבינו לוחצים ומריעים אותנו בעבודתינו הקשה, אבל גם אמרות קדשך לקחו ממנו וחושבים לבלענו</p>
<p>אזי תזכו לעלות בסולם אשר ראשו מגיע שמימה ומלאכי אלקי' עולים ויורדים בו, להביאנו אל המקום אשר ברא השם להחיותינו עד עולמי עולמים (איגרת ריב"ז)</p>	<p>תן להם בריאות בשר ורוח נכון בעבור ישיגו את הסלם אשר ראה אבינו יעקב בחלומו לעלות עליו השמימה ושם ישכנו לעד, ובזאת ידעו כי אלהי ישראל עמנו אמן סלה</p>

רקע היסטורי

בקולופון שבסוף "דברי הימים" נרשם: "דברי הימים הקצר הזה נעתק [=תורגם להולנדית] ממקורו אשר הוא בלשון עברי כאשר אמרנו בתחלת הדברים. קושין 1757. לעאפאלד עמנואל יעקב פאן דארט"⁴⁴⁰. אמנם לפי מה שהראנו למעלה חיבור בעל שם ותוכן זהים, ואפילו דומים, לא היה ידוע מעולם בקרב יהודי קוצ'ין, הן לפני ביקורו של ואן דורט והן לאחר ביקורו.

ניתן היה לטעון, אולי ואן דורט גילה את החיבור אצל מי מבני הקהילה, אף שעניינו לא היה ידוע לחכמי ומנהיגי הקהילה בזמנו, ממשפחות רחבי וחליגואה. אלא שבפתיחה שכתב ואן דורט בתחילת "דברי הימים" נאמר בפירוש כי החיבור נשמר במשך דורות ברשות נשיא הקהילה, וכעת הוא מונח בידי הנשיא הנוכחי, הוא יוסף חליגואה (גיסו ובן אחותו של ר' יחזקאל רחבי), ששמו מוזכר פעמיים בגוף החיבור: "ראשי דברים מדברי הימים עברית, הנמצאת אצל היהודים היושבים בקושין על חוף ארץ מאליבאר: רשום בה הכל מימי מלך הושע בן אלה... ונמשכת עד היום הזה משנה לשנה באמונה בעדות הנשיאים והרבנים אשר הנהיגו ואשר הורו ליהודים, ושמורה כל עת תחת יד הנשיא המושל בהם".

מכיוון שתוכן "דברי הימים" מציג כביכול את ההיסטוריה של יהודי קוצ'ין עצמם, מובן מדוע נמנע ואן דורט מלגלותו בזמן ביקורו בקוצ'ין בשנים תקט"ו–תקט"ז, בכלל יתר החיבורים הבדויים שגילה ומסר להעתקה עבור ר' יחזקאל רחבי. שכן יהודי קוצ'ין, ובמיוחד מנהיגיהם ר' יוסף חליגואה וחתנו ר' יחזקאל רחבי, הכירו היטב את ההיסטוריה של קהילתם כפי שהיתה מקובלת בידם במסורת מדור לדור, ובוודאי היו עומדים מיד על זיופו של החיבור ולומדים ממנו על טיבם של יתר החיבורים הבדויים ש"מכר" להם. בנוסף, כפי שהראנו למעלה, ביסוד כל חיבור "קדמון" שבדה ואן דורט קיימים אי אלו רעיונות ומסרים אותם ביקש להעביר ולפרסם באמצעותו, וברור הדבר שגם מאחורי המצאת "ראשי דברים מדברי הימים" של יהודי קוצ'ין, קיימת מטרה כזאת. קריאה שטחית של התוכן מראה בבירור כי החיבור נועד למטרה אחת ויחידה, והיא

440 בנוסח המקור: Dieser kurze Extract, ist aus dem hebr. Original, wie zu Anfange gemeldet, getreu ins holländische übersetzt, verfertigt worden. Cochim 1757, war unterzeichnet, Leopold, Immanuel, Jacob, van Dort

פרסום הידיעה בדבר השתמרותם של חיבורים מקראיים בלתי ידועים בגנזי קהילת יהודי קוצ'ין – שלפי הערכת הכותב (שהתבררה כנכונה) – תגרום להתעניינות מצד החוקרים אחר עקבותיהם, ותיביא בסופו של דבר לגילוי ופרסומו של החיבור המקראי האבוד "דברי גד החוזה" – על כתיבתו עמל במשך זמן ניכר, המכיל חזיונות נבואיים נגד האמונה הנוצרית – שנואת נפשו של הכותב. אין זה הגיוני וסביר שכל השקעתו בהמצאת חיבור פסאודו־מקראי זה נועדה עבור יהודי קוצ'ין בלבד, שכלל לא היו נתונים בסכנת התבוללות והמרה לנצרות באותה העת. אך ברור הדבר כי הוא נועד למטרות תעמולה בקרב קהלים רחבים יותר, כנראה, בעיקר עבור הקהיליה הנוצרית באירופה (כדוגמת החיבור "חלום בריטאניא"), ואולי גם עבור היהודים שם (כדוגמת החיבור "איגרת ריב"ז"); וכל עניין "גילוי" הראשון בקוצ'ין הנידחת תוכנן במטרה להסביר לעולם, היכן השתמר חיבור מקראי חשוב כמוהו, ואיך שרד עד לאמצע המאה ה־19, ומדוע לא נודע עד כה מקיומו. הוזה אומר, שכל עניינו של "דברי הימים" זה, המכיל כ־1200 מילים בלבד, לא נועד אלא לשמש מעין מודעת פרסום לספר החדש "דברי גד החוזה". סימוכין לכך יש להביא מהעובדה שהחיבור "תורגם" לראשונה בידי ואן דורט רק בשנת תקי"ז (1757) בזמן שישב בסרי לנקה, כשנה או פחות לאחר שעזב את קוצ'ין; וכן מהעובדה שהוא נכתב בהולנדית ולא בעברית (כיתר החיבורים הבודיים); וכן שנמסר על ידי ואן דורט דווקא לידי של מרקלס בלס, פקיד בחברת הודו המזרחית, שהיה מקושר עם מלומדים ואנשי דת נוצרים, כאשר היה בדרכו להפליג חזרה להולנד, בתקווה שזה יעבירו לידיים הנכונות, וכפי שאכן אירע, שמסר אותו לידי של הכומר רייץ' בהאג, וזה החל מתעניין וחוקר אחר עקבות החיבורים המקראיים האבודים המוזכרים בו, וכפי שנתאר להלן. והרי סדר השתלשלות גילוי "דברי הימים" מתחילתו ועד סופו:

1. שנת תקי"ז: ואן דורט יושב בקולומבו, בירת סרי לנקה, וכביכול "מתרגם" להולנדית ראשי פרקים מתוך "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, בכדי להביא באמצעותו לפרסום החיבור "דברי גד החוזה" שהותיר אחריו בקוצ'ין כשנה קודם לכן.
2. בתאריך לא ידוע, כנראה סמוך לשנת תקי"ז, פוגש ואן דורט בקולומבו את מרקלס בלס, פקיד חברת הודו המזרחית, כשהוא בדרכו להפליג חזרה להולנד, ומוסר לידו את "דברי הימים"⁴⁴¹.

441 אייכהורן, ספרייה, כרך שני, חוברת 4, עמ' 569; וויזל, מגיד, עמ' קלז–קלת.

3. בתאריך לא ידוע לאחר שהגיע מרקלס בלס להולנד, הוא מוסר העתק מן החיבור לכומר הלותרני רייץ' (Franz Georg Christoph Rütz) מהאג.

4. תוכנו המרתק של "דברי הימים", והידיעה החשובה על קיומם של חיבורים מקראיים בלתי ידועים בגנזי קהילת יהודי קוצ'ין בפרט, משכו את תשומת לבו של הכומר רייץ', והוא החל לחקור את תוכן החיבור ולברר את הפרטים הכלולים בו. לשם כך שיתף את ידידו המלומד מ' פאולוס, שלאחר חקירה ועיון הגיעו יחד למסקנה כי מדובר בתעודה מקורית בעלת רקע היסטורי.

5. משכך החליט מ' פאולוס לפנות במכתב אל יוהאן גוטפריד אייכהורן (Johann Gottfried Eichhorn), פרופסור באוניברסיטת גטינגן בגרמניה ומגדולי חוקרי המקרא בזמנו, ולעדכן אותו על הגילוי. פאולוס העריך את חשיבותה של התעודה לחקר המקרא, מצד תאריכי האירועים הרשומים בה, ובעיקר מצד העדות על קיומם של מספר חיבורים מקראיים (כדוגמת "דברי גד החוזה"), שנחשבו עד כה לאבודים. במכתבו אל אייכהורן⁴⁴², מתאריך 2 באפריל 1788, הוא מתאר את התרגום ההולנדי של "דברי הימים" הנמצא בידי עמיתו הכומר רייץ', ומוסיף שלפי דעתו מדובר בתעודה היסטורית אמיתית ומביא לכך ראיה מתאריכי האירועים הרשומים בה, המנוגדים לתאריכים המקובלים לפי נוסח המקרא המסורתי, אך מתאימים עם התאריכים המתועדים במקורות חיצוניים קדומים וכן עם המסורת הנוצרית, שמחבר או עורך יהודי מתקופה מאוחרת לא היה מסתמך עליהם⁴⁴³. משכך הוא ממליץ לאייכהורן לפרסם את "דברי הימים" במאספו בתור תעודה היסטורית אותנטית.

442 אייכהורן, ספרייה, כרך ראשון, חוברת 6, עמ' 934–925.

443 ראייתו המרכזית היא מהתאריך בו העביר שלמנאסר השלישי מלך אשור קבוצת יהודים מתוך גולי עשרת השבטים ל"תימן", שלפי דברי מחבר הכרוניקה אירע "בשנת שמה מאות ותשעים וארבע" ליציאת מצרים – תאריך המנוגד לנוסח המקרא שבידינו (מלכים א' ו, א) לפיו נבנה בית המקדש הראשון בשנת 480 שנה לצאת בני ישראל ממצרים, והמתאים עם התאריך המופיע בנוסח יוסיפוס הלטיני (קדמוניות, ספר ח, פרק ג), שהתקבל על ידי רוב המלומדים וחוקרי המקרא הנוצרים בזמנו, לפיו נבנה בית המקדש הראשון בשנת 592 ליציאת מצרים [חישבונו הוא כך: 592 מיציאת מצרים עד בניית בית ראשון + 36 שנה עד תחילת מלוכת ישראל + 235 שנה עד פלישת שלמנאסר לשומרון = 881 שנה ליציאת מצרים. התאריך 894 אם כן, הוא 13 שנה אחרי פלישתו הצבאית לשומרון]. המלומדים הנוצרים נטו לקבל את הכרונולוגיה של יוסיפוס, ולהעדיף אותה על פני

6. אייכהורן הביע את הסכמתו לפרסום הכרוניקה וריץ' תרגם אותה מהולנדית לגרמנית ושלח אותה אליו. במכתבו של ריץ' ⁴⁴⁴, מתאריך 25 לספטמבר 1789, שנדפס בתחילת הכרוניקה הוא מתאר בקצרה איך קיבל את התרגום ההולנדי של החיבור מידי של מרקלס בלס, ומביע את התנצלותו על כך שלא הצליח להשיג את המקור העברי. הוא מוסיף, שמאחר כי הנ"ל קיבל את התרגום מידי של ואן דורט בסרי לנקה ולא בקוצ'ין, ומכיוון שאינו מלומד וגם אינו מבין עברית, החליט ריץ' מיוזמתו לנסות לברר האם מדובר בקטעים שנעתקו מתוך חיבור ידוע בקוצ'ין, או שמא מדובר בשרידים מתוך חיבור אבוד ⁴⁴⁵. לשם כך פנה תחילה במכתב מחודש נובמבר 1787 אל הבנקאי היהודי טוביה בועז מהאג, העוסק בהוצאת ספרים עבריים, שעמד בקשר עם מנהיג קהילת קוצ'ין ר' יחזקאל רחבי בחייו, בכדי שזה יפנה במכתב לבנו ר' דוד רחבי ויברר אצלו אודות החיבור. הוא הציע לעשות העתקה חדשה וברורה של החיבור במקורו בעברית ולממן את ההוצאות מכספו, או לחילופין לרכוש עותק ישן, אך קריא, של החיבור. בסופו של דבר, מכתב הבקשה של ריץ' נשלח באמצעות ר' טוביה בועז אל ר' דוד רחבי בקוצ'ין, אך לא נתקבל שום מענה. מכתבו של ריץ' עם התרגום הגרמני של "דברי הימים" נדפס במאסף של אייכהורן, כרך שני, חוברת 4, 1790, עמ' 567–583.

7. במכתבו השני של ריץ' אל אייכהורן ⁴⁴⁶, מתאריך 18 במאי 1790, הוא מעדכן

נוסח המקרא שבידינו, מכיוון שהיא תואמת לנאמר בנאומו של השליח פאולוס המצוטט בברית החדשה (מעשי השליחים, פרק יג, פסוקים 22–16). מבין המלומדים הנוצרים שהחזיקו בדעה זו יש להזכיר את ג'יימס אשר [1581–1656], הארכיבישוף הפרוטסטנטי של כנסיית אירלנד, בספרו על תולדות העולם, מבראשית עד חורבן בית שני, שנדפס לראשונה בשנת 1678, וזכה לתפוצה רחבה. אחריו החזיק בדעה זו המלומד הנוצרי יוהאן היינריך מיכאליס [1668–1738] במהדורת התנ"ך המוערת שלו Biblia Hebraica, האֶלֶף 1720. וכן קרוב משפחתו התיאולוג והמזרחן המפורסם יוהאן דוד מיכאליס [1717–1791] מאוניברסיטת גטינגן במהדורת התנ"ך המוערת שלו deutsche Uebersetzung des Alten Testaments.

444 אייכהורן, ספרייה, כרך שני, חוברת 4, עמ' 571–567.

445 אגב, בכלל הטיעונים של ריץ' להוכיח את אמינות הכרוניקה, הוא מציין כבדרך אגב, כי העובדה שהחיבור תורגם לראשונה בידי יהודי מומר מוסיפה משהו לאמינותו. אולם מהמשך דבריו שם, כאשר הוא משבח את מרקלס בלס על נטייתו לחקור ולדרוש ולברר כל דבר לאשורו, ניתן להבין שמתעורר בקרבו חשד לזיוף החיבור באמצעות ואן דורט.

446 אייכהורן, ספרייה, כרך שלישי, חוברת 1, עמ' 182.

אותו על ההתפתחות שחלה מאז בנוגע לניסיונו להשיג העתקה שלמה מ"דברי הימים" המקורי בעברית, וכן בנוגע לניסיונו להתחקות אחר חיבורים עבריים קדומים שהשתמרו בגנזי הקהילה היהודית בקוצ'ין. הוא כותב שסוף סוף, לאחר המתנה ממושכת, נתקבלה תשובתו של ר' דוד רחבי מקוצ'ין. תגובתו של ר' דוד רחבי הייתה, שלא ידוע לו מקיומה של כרוניקה עתיקה כלשהי המוקדשת לתולדות הקהילה היהודית בקוצ'ין, והכרוניקה היחידה שנמצאת ברשותו (בכתב יד) הינו ליקוט מתוך ספרי היסטוריה יהודים כלליים וידועים לפי סדר השנים. לאור זאת מציין רייץ, כי ייתכן שזהו החיבור המתואר בתור הכרוניקה העברית השלמה של ואן דורט. לבקשתו של רייץ' לשלוח אליו העתקה מן החיבורים העבריים העתיקים שהשתמרו בקהילתם, שלח לו ר' דוד רחבי העתקה מסודרת ונקיה של "מגילת אחשורוש", המכילה את אגרות המלך אחשורוש, שתורגמה לעברית מתוך "תרגום השבעים", וכפי שנרשם בתחילתה. אייכהורן מעיר, כי רייץ' הראה לו את תרגום המגילה כאשר ביקר בגטינגן, ומעיון שטחי זיהה כי מדובר בתרגום של האפוקריפה הידועה (תוספות למגילת אסתר), ללא שום תוספת מיוחדת, אך בסדר מעט שונה.

הליקוט מתוך ספרי היסטוריה יהודים כלליים וידועים אותו הזכיר ר' דוד רחבי במכתבו, אשר הכומר רייץ' הציע לזהותו עם "דברי הימים" השלם של ואן דורט, הוא כפי הנראה תרגום ספר "שארית ישראל" – "ספרי קורות ישראל אחר היוסיפון", מאת ר' מנחם מאן אמלאנדר, אמשטרדם תק"ג, שנערך על ידי ואן דורט בזמן ישיבתו בקוצ'ין, מתוך המקור באידיש⁴⁴⁷. וראוי לציין כי הפרק האחרון של "שארית ישראל" (פרק לה) אכן מוקדש כולו לתיאור קורות יהודי המזרח הרחוק בכלל (הודו וסין) וקהילת יהודי קוצ'ין בפרט⁴⁴⁸. נראה אם כך, שואן דורט השתמש כאן באותה הטקטיקה בדיוק בה השתמש כאשר הזכיר בסיום "דברי הימים" את קיומם של איגרות המלך אחשורוש העתיקות, הכתובות כביכול בלשון טאמילית וגנוזות תחת ידי הנשיא ר' יוסף חליגואה, כשהוא מסתמך על קיומה של "מגילת אחשורוש" (המכילה בתוכה איגרות אלו) שתרגם בעצמו לעברית, מתוך תרגום השבעים, ומסר להעתקה עבור ר' יחזקאל רחבי; וכך גם במקרה של קיצור "דברי הימים" הנוכחי, הוא נסמך על אותה כרוניקה כוללת שתרגם

447 ראה תיאורו בפרק ג, ס' 6.

448 ידיעותיו על יהודי קוצ'ין מבוססות בעיקר על דיווחו של משה פירא משנת תמ"ו שתורגם לאידיש ונדפס באמשטרדם בשנת 1687 ושנית בפראג בשנת 1688 (הערה 143).

בעצמו לעברית, מתוך הספר "שארית ישראל", ומסר להעתקה עבור ר' יחזקאל רחבי. אכן, מתשובת ר' דוד רחבי ניכר שלא ידע כי מדובר בתרגום של ספר נדפס, אלא באסופה עצמאית של עורך אלמוני מתוך ספרי היסטוריה יהודים כלליים לפי סדר כרונולוגי. והאמת, שעל גב ההעתקה לא נרשם כלל כי מדובר בתרגום מספר "שארית ישראל"⁴⁴⁹, ונראה מכך שואן דורט הציג את החיבור בתור אסופה מקורית שלו מתוך מקורות שונים. במבט לאחור ניתן להיווכח כי שיטתו המתוחכמת של ואן דורט עמדה במבחן התוצאה, שכן כאשר פנה הכומר רייץ' כעבור כשלושים שנה אל ר' דוד רחבי, בעקבות המידע שמצא ב"דברי הימים", ושאל על קיומה של כרונולוגיה מקיפה כלשהי העונה לתיאור השם "דברי הימים", וכן על קיומן של איגרות המלך אחשורוש בגנוי הקהילה בקוצ'ין, תשובתו של רחבי לא היתה שלילית מוחלטת בסגנון "לא היו דברים מעולם", אלא שאת החיבור הראשון הוא זיהה עם תרגום הספר "שארית ישראל" שמצא בספריית אביו (בלא שידע לזהותו), ואת האיגרות זיהה עם "מגילת אחשורוש" שמצא כרוך בכתב יד קמברידג' הנ"ל שהיה בבעלות אביו. כך שלמעשה, מתוך התוכן של "דברי הימים" לבדו, לא ניתן היה אז לתפוס את ואן דורט בשקר מוחלט.

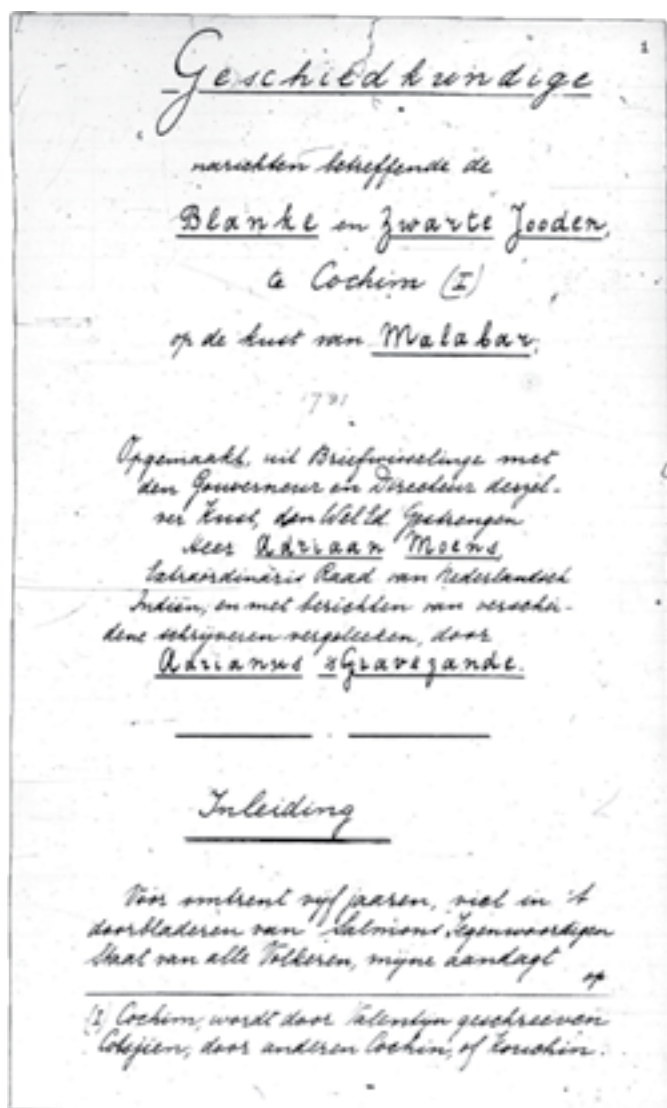
ואולם, מתשובת ר' דוד רחבי, שנשלחה אל הכומר רייץ' בשנת 1790 [=תק"נ], ניתן להבין שבזמנו לא היה קיים בגנוי הקהילה או בספריית אביו שום חיבור קדום המקדש במיוחד לתולדות יהודי קוצ'ין, העונה לתיאור השם "דברי הימים". והאמת, כי החיבור הראשון הידוע לנו שהוקדש לתולדות יהודי קוצ'ין הוא "ספר סיפורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין" (להלן: סיפורי שמועות), שתורגם בשנת תקמ"א (1781) – לפי הוראת ר' דוד רחבי עצמו – על ידי יחיא בן אברהם שרף הלוי מבגדאד, מתוך המידע על יהודי קוצ'ין המרוכז ברשימות אדריאן מואינס, קומאנדיר החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין משנת 1771 [=תקל"א]. הטופס המקורי של החיבור בכתובת ידי יחיא שרף הלוי נמצא בכתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 23. O0 1 [סרט 16266]⁴⁵⁰. הוא נמסר במתנה בשנת 1809 על

449 גם בקטלוג הספרייה הלאומית (מספר מערכת 000140150) לא מוזהה החיבור כתרגום הספר "שארית ישראל" אלא תחת הכותרת: "פרקים בתולדות היהודים".

450 בשער החיבור נכתב: "ספר סיפורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין / אשר חקר איש משכיל ונבון דעת חכם חרשים המנהיג הקצין שבקצה ארץ מלבר, הגאון האביר אדון אדריאנו מואינס, יועץ הדייט של ארץ הודו, שפרסם בסיפורי שמועות מודעות

[illegible]

ספורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין", מאת אדריאן מואינס, תרגום לעברית מאת יחיא בן אברהם שרף הלוי (בכתיבת ידו), קוצ'ין תקמ"א – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.23

שער "זכרונות ליהודים הלבנים והשחורים בקוצ'ין" (הולנדית),
 מאת אדריאן מואינס – כתב יד ששון 975

ידי הכומר קלאודיוס ביוקאנן שמצאו בקוצ'ין בעת ביקורו שם בשנת 1806. חיבור זה הוא המקור העיקרי והמרכזי לכל החיבורים ההיסטוריים והכרוניקות על תולדות יהודי קוצ'ין שנכתבו מכאן והלאה בידי בני הקהילה, שנשתמרו בכתבי יד רבים⁴⁵¹. בכל אופן, נראה, כי בהמצאתו את קיצור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, לא הסתמך

עיר קוג'ין י'ע'א' לעיר אמשטרדם י'ע'א' על מציאות היהודים שבארץ מלבר והודו, וחפש ודרש מסיפורי דברי הימים מספריהם, והביא כמה ראיות על לוחות הנחושת החרותים בכתובה ולשון מלבר בחרומת כמה מלכים קדמוניים אשר היו תחת ממשלת הקיסר האדיר שיראנאפירמא, אשר השגחתו הייתה שלימה מאוד בחמלה גמורה על היהודים אשר היו במלכותו, לכן כתב שטר מלכות חרות על לוח נחושת אדום ונתן ליד נשיאם יוסף רבן, עד היום הזה השטר מצוי וקיים בבית הכנסת של יהודים לבנים, אשר אין מי שהיה יודע לשונו וכתובתו בזה הזמן, לפי שנתחלפו כל כתיבות ולשונו האומות הקדמוניות, עד שקם איש משכיל חכם חרשים ונבון דעת, הזקן הישיש הגביר המרומם האלהי כ'מ'ה'ר'ר' אדון יחזקאל נ'ע' רחבי מכוונה, איש תבונה בספרי דת ותבונה, חפש ודרש מכל האומות בעלי חכמות בכתובות ולשונו שונות לדורות הראשונות, מצא אחד מני אלף ושנים מרבבה להגות הכתיבה ולהבין הלשון, ביגיעה רבה העתיקום ללשון הקודש ולשון אולנדזי, ונשתלחה ההעתקה הלעזית לעיר אמשטרדם י'ע'א' ותמחו עליה, עד שבא אדון אדריאנו מואינס המנהיג בחומת קוג'ין י'ע'א' שם אל לבו לחקור ולדעת זמני ביאת אבות היהודים הראשונים אשר בארץ מלבר, מרוב זמני שנות לוחות הנחושת אשר לא נתגלו רק בזמננו, ובעבור כתבי מודעותיו אשר שלח לאמשטרדם י'ע'א' חפשו בספרי זכרונותיהם וחברו זה הספר בראיות ברורות מכמה זמנים על מציאות היהודים אשר בארץ ההיא, ודפשו [=והדפיסו] אותו בלשון אולנדזי ושלחו לעיר קוג'ין י'ע'א' ליד האדון אדריאנו מואינס ירום הודו, והעתיק [=ותרגם] אותו ללשון פורטוגזי ונתן ליד כ'ה'ר' דוד י'צ'ו' ב'כ'מ'ה'ר'ר' יחזקאל רחבי נ'ע', והאדון דוד רחבי י'צ'ו' מסר אותו לידי כדי להעתיקו [=לתרגמו] ללשון הקודש, אני הצעיר יחיא בן לאדוני אבי ר' אברהם שרף הלוי נ'ע', אשר הנני גר ותושב במחניהם קודש, וארץ מולדתי הייתה עיר בבל [=בגדאד] י'ע'א'. ובכן יגעתי והעתיקתי אותו בשקול עניות דעתי להפק רצונם, והתנצלתי להפיל תחינתי לפני כל קורא משכיל שאם ימצא איזה שגיאה בלשון או בדקדוק, בין לשון זכר לנקיבה ובין רבים ליחיד יכסנה ויצניענה, ועל כל פשעים תכסה אהבה, אחרי שכבר ידוע שכל דבר המורק מכלי אל כלי לא יעמוד טעמו בו, לכן נתפלל אל אלוהינו שיגאלינו מבין הגויים וישלח לנו משיחנו במהירה בימינו אמן / נעתק בשנת בשוב ה' את שבות עמו יגל יעקב ישמח י'ש'ד'א'ל' [=תקמ']א' [ל'פ'ק']".

להלן רשימת כלל החיבורים ההיסטוריים והכרוניקות על יהודי קוצ'ין הידועים לנו כיום בכתבי יד, לפי סדר כתיבתם:

[1] כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.23 [סרט 16266]: "ספר סיפורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין", תורגם בשנת תקמ"א לפי הוראת ר'

דוד רחבי על ידי יחיא בן אברהם שרף הלוי (בכתיבת ידו), מתוך המידע על יהודי קוצ'ין המרוכז בכתיב אדריאן מואנס.

[2] כתב יד אוקספורד, בודלי R 200 [סרט 24831]. ללא נוסח שער או כותרת ראשית. מתחיל: "[אלו המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר] מגלות בית שני שהיה בשנת ג' [=ג' אלפים ת"ת] כה ליצירה". תקציר וסיכום הידיעות על חיי היהודים בקוצ'ין. זהה לטופס שנשלח בשנת 1790 על ידי הסוחר שמואל אברהם מקוצ'ין אל הסוחר שלמה יוסף סימפסון בניו יורק (ראה בפסקה הבאה). נכתב כנראה על ידי שמואל אברהם עצמו, או לפי בקשתו על ידי אחד מבני הקהילה, על יסוד החומר הידוע והמרוכז ברובו בתוך "סיפורי שמועות" (בעיקר על תוכן ה"מודעה פסוקה" שבסופו [פים 15 ע"א–19 ע"א]). המהווה מעין תקציר וסיכום של הידיעות על חיי היהודים בקוצ'ין. בסופו רשימת המקומות בהם מרוכזים היהודים עם ציון מספר המשפחות היהודיות ובתי הכנסיות שבכל אחד מהם.

[3] הדפס נדיר, ניו יורק 1824: "אלו המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר", נשלח בשנת 1790 על ידי הסוחר שמואל בן אברהם מפולין לידי הסוחר שלמה יוסף סימפסון בניו יורק. ההדפס עמד לנגד עיני הנוסע ישראל יוסף בנימין ("בנימין השני") שמצא אותו בארכיון ק"ק הספרדים "שארית ישראל" בניו יורק. ההדפס זהה בכולו, למעט שינויי נוסח קלים, לטופס המקורי שבכתב יד ניו יורק, אוניברסיטת אוקספורד הנ"ל. ו"י פישל ניסה להתחקות אחר ההדפס או המקור ולא הצליח (פישל, ספרות/חקירת, עמ' 225–224).

[4] כתב יד ניו יורק, אוניברסיטת קולומביה 4 [סריקה 1850]. נכתב על מגילת קלף בדמות מגילת אסתר. נעתק כנראה מתוך הטופס המקורי של "ספורי שמועות", עד פרק יב (עמודה 21). בהמשך מעתיק מפירוש אברבנאל למלכים ב, פרק כה, על גלות ישראל בימי בית ראשון (עמודות 36–21). בסופו מעתיק את טופס "המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר" ששלח שמואל אברהם לניו יורק (עמודות 43–36).

[5] כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 1.48 Oo [סרט 16278]: "ספר ספורים למציאות היהודים אשר היו קדמוניהם בארץ מלבר מזמן קדמון". כתב היד נמסר במתנה בשנת 1809 על ידי הכומר קלאודיוס ביוקאנן שמצאו בקוצ'ין בעת ביקורו שם בשנת 1806. העתקה בהירה ושלמה (ואף מנוקדת) של "ספורי שמועות" מאת יחיא שרף הלוי, מתחילתו ועד סופו (מלבד נוסח השער).

[6] כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 3053 8°: "ספר סיפורים למציאות היהודים אשר היו קדמוניהם בארץ מלבר מזמן רב ישן / והעתקת טס הנחושת שניתן ליוסף רבן ולע"ב בתי היהודים מיד המלך שיראן פירימאל המושל מן גווא עד כולומבו / והתלאות היהודים שמצאו אחר ביאת פורטוגזי לארץ מלבר עד שבאו אולנדו לקוגין". מועתק מתוך המהדורה המנוקדת שבכתב יד קמברידג' הנ"ל. המעתיק דילג על קטעים אחדים וכן על ארבעת הפרקים האחרונים.

[7] כתב יד ששון 1030 [סרט 9415], פנקס קהילת קוצ'ין מאת ר' משה דוד צרפתי, עמודים 7–9, 89–91. מעתיק קטעים נבחרים מתוך "סיפורי שמועות". בעמוד 7 ע"א: "אלו המאורעות

ואן דורט רק על תרגום "שארית ישראל" שהותיר אחריו בקוצ'ין, אלא גם על מסורת כלשהי שהיתה רווחת בקרב יהודי קוצ'ין בזמן ביקורו, על קיומה של כרוניקה עתיקה של יהודי מאלאבאר וקוצ'ין שאבדה בשלהי תקופת השלטון הפורטוגזי (1662). מסורת כזו הובאה במכתבו של אדריאן מואינס משנת 1772 [=תקנ"ב], שתורגם על ידי יחיא שרף הלוי בתוך "סיפורי שמועות", בכתב יד הנ"ל, פרק כא, דף 12 ע"א, בנוסח זה:

...וכלל לבנים ושחורים קורין עברית טוב מאוד, ולא יחסר להם ספרים בלשון עברי, וסודרי תפילותיהם מלאכת [המדפיסים] עטיאש ופרופס אשר ישלחו להם מאמשרדס, כי אין להם שום ספר דפוס מזרח לבד דפוס אמשרדס וניזיא [=יניציאה] ומקומות אחרים שבאירופא, ואין להם ספרי תורות כתיבת ידם כי אם כתיבת אמשרדס יבוא

והדברים העתקתי מספר דוד רחבי המנוח". בעמוד 21, רשימה מפורטת של שמות כל הקומאנדירים ההולנדים בקוצ'ין, בתוספת ציון שנת הגעתם לקוצ'ין ושנת חזרתם להולנד.

[8] כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 49. Oo 1 [סרט 16279]: "קונטרסי חידושי מלבר מזמן חרבן הבית תוב"ב / נכתב לתשוקת הגביר הנעלה... ה"ה טו די ריוירינד כלאודיאוס בוכינג... בשנת הושיעה את עמך וברך את נחלתך [=1807] למנין שנות הנוצרים". מכיל קטעים נבחרים מתוך "סיפורי שמועות" בשינויי לשון, ובסופו נוספה רשימה מפורטת של כל בתי האב היהודים בקוצ'ין.

[9] כתב יד ששון 1023 [סרט 9235]: צילום מתוך העתקה מאוחרת של "סיפורי שמועות" (14 עמודים). מקומו של כתב היד המקורי אינו ידוע כיום. בתחילתו מצורפת העתקה של כתב היד במכונת כתיבה (58 עמודים). בראש כתב היד נרשמה בכתיבה שונה הכותרת: "דברי הימים של קוג'ין". דומה, כי זהו הטופס שעמד לנגד עיני הנוסע ר' יעקב ספיר בעת ביקורו בקוצ'ין בשנת תר"כ, אשר העתיק מתוכו קטעים אחדים בספרו "אבן ספיר", חלק שני, מגנצא 1874, עמ' ס-סח. ר"י ספיר ייחס אותו בטעות לר' דוד רחבי הראשון (אבי ר' יחזקאל), וביקש לזהותו עם ספר "דברי הימים" ששמעו התפרסם בעולם, באמצעות קיצור "דברי הימים" המוזיף שנדפס ב"המאסף". בזמן ביקורו של ר"י ספיר בקוצ'ין נמצא הטופס ברשותו של ר' דוד בן שם טוב חליגואה. כאמור, מקומו של כתב יד זה אינו ידוע כיום, ונראה כי השם "דברי הימים של קוצ'ין" נקבע על ידי ר' יעקב ספיר עצמו, שביקש לזהותו עם ספר "דברי הימים" האמתי.

[10] כתב יד ששון 268 [סרט 9388]: "דברי הימים בקוג'ין / נכתב ונעתק מספרים שונים ראשונים ואחרונים לכבוד המשכיל השלם הגביר כה"ר דוד שלמה ששון שליט"א / מאת נ. א. רחבי / קוג'ין / שנת ה'ת"ר [=תרע"ה] לפ"ג".

[11] כתב יד קוצ'ין, אוסף ש' קודר 2 [תצלום במלכת"י PH 5693]: "תולדות בית רחבי בקוג'ין / נכתב ע"י הצעיר נ. א. רחבי / קוג'ין תרצ"ט".

להם. ואומרים שהיה להם כתיבת יד ספרי יחוס קדמוניהם עם איזה דיעות שנהגו בהם בזמן קדמון אחר בואם לזה הארץ, ואבדו מהם בבלבול הפורטוגיז קודם כבוש חומת קוג'ין לאולנדיו, ועכשיו אינם יכולים ליתן תשובה פרטית על קדמוניהם. ובאותם סיפורים לשנת א'ת"ר/פ' [1686=] נאמר⁴⁵², אשר היה ליהודים כתבי יד לרוב מאוד, ולא הרגישו שהפורטוגיז מאבידים אותם, כפי מה שאומרים שהיה להם ספר כולל אמתיי בחברת ראשי קהילותם, שבשנת ד'ר"נ' ליצירה שהיא שנת ת'פ"ט' לנוצרים, כולל סיפורי קדמוניהם, ואבד בכלל הנז"ל⁴⁵³.

מסורת זו מצוטטת במקור מאוחר יותר בנוסח דומה, אך שם מוזכר החיבור העתיק שאבד בשם "ספר הישר":

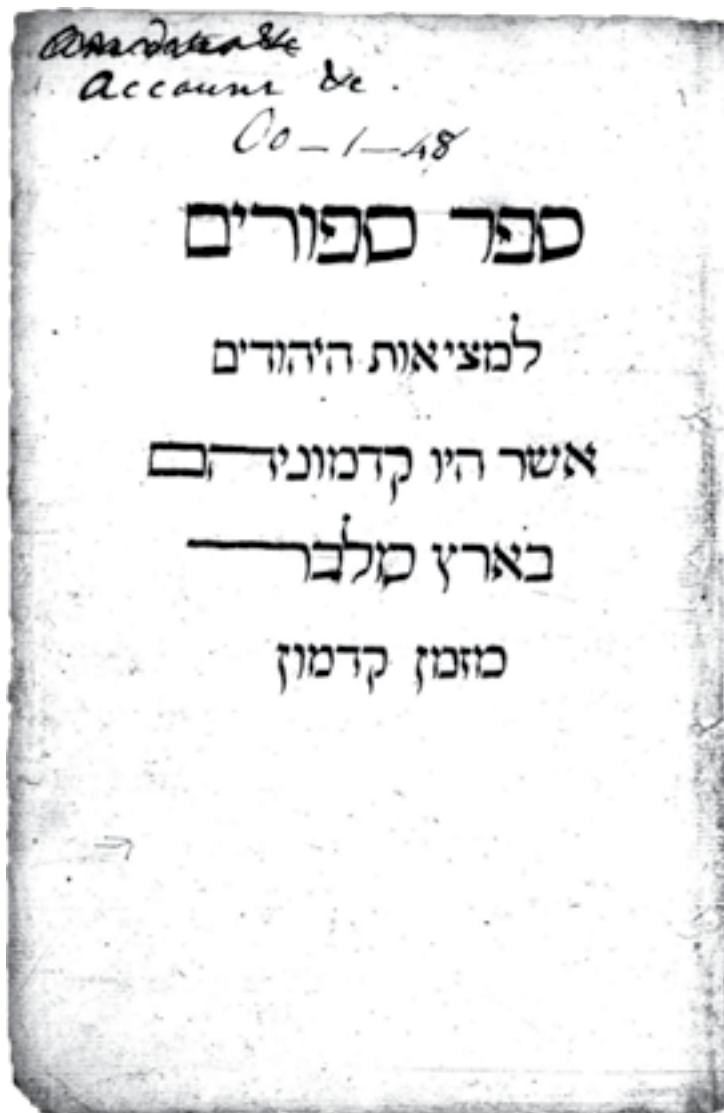
...ואחר שהלכו אולנדיו יצאו אנשי פורטוגיז עם אנשי מלבר באפם ובחמתם והרגו ושרפו כל השוק ובית הכנסת של היהודים בשביל שנתנו היהודים מחיה לאולנדיו, ואז ברחו כל היהודים הנשארים לעיירות, והיה באותו בית הכנסת ספר אחד הנקרא ספר הישר, שכתוב בו כל המאורעות והחידושים מיום שבאו היהודים למלבר עד אותו היום, וגם איזה ספרי חרוזים ושירים כולם נשרפו באותו הדליקה הנזכר⁴⁵⁴.

452 המכון לדו"ח שפרסמה משלחת היהודים מאמשטרדם בראשות משה פיריא. ראה ליד הערה 143.
453 ראו לשום לב, שבעדות הראשונה מדובר על "ספרי יחוס קדמוניהם", בעוד בעדות השנייה מדובר על "ספר כולל סיפורי קדמוניהם". ובהקשר לכך ראוי לציין את המסורת על "ספר יחוס" עתיק של היהודים השחורים שנשרף המובא שם בסוף החיבור (דף 19 ע"א): "...ואלו השחורים הם קדמונים מאוד, כי היו לרוב ונתמעטו, והיה ספר יחוסם בכנסת של הלבנים, אבל גנבוהו ושרפו אותו לפי שישתכח ביזויים וגרעונם, על כן היו יותר גרועים לפי שהיה בהם עשרה יחסים והיה נודע הטוב והרע בספר היחוס, ועכשיו נבללו יחד כעיר הנדחת".

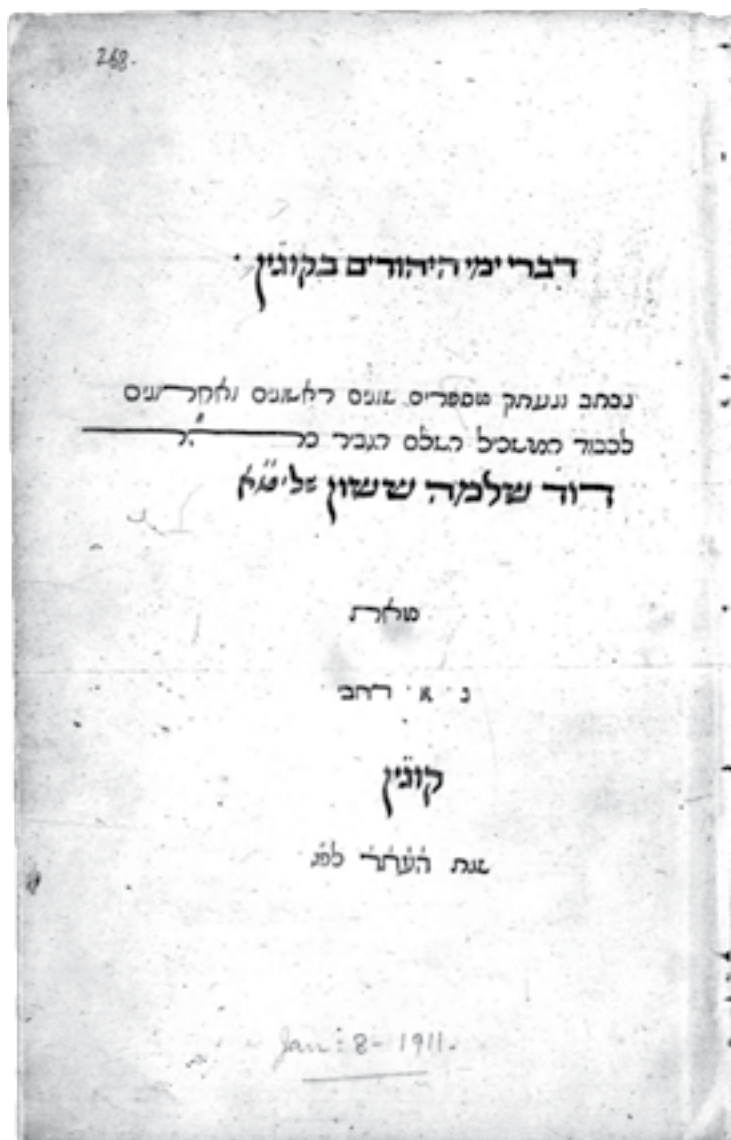
454 "קונטרסי חידושי מלבר מזמן חרבן הבית תוב"ב" שנכתב בשנת 1807 לבקשת הכומר ביוקאנן, כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 001.49, דף 6 ע"ב–7 ע"א. והשווה גם לתיאורו של נ"א רחבי, אוצר, ערך קוטשין, עמ' 132: "...כאשר מצאו הפורטוגיזים כי עזב השונא [=הצבא ההולנדי] את המצור יצאו באכזריות חמה כחית טרף במחנה היהודים ויכו בהם מכת חרב והרגו ואבדו, גם שלחו באש את רחוב היהודים ואת בית התפלה ויבזו את רכושם. והיה עמהם ספר דברי הימים הנודע בשם "ספר הישר" שכתוב בו כל הקורות אותם ויחוסם ומלחמותיהם מיום בואם לארץ מאלאבאר עד היום ההוא ועוד ספרים וכ"י רבים, וכולם נשרפו באותה הדליקה". השימוש בכינוי "ספר דברי הימים" המופיע לראשונה בתיאורו המאוחר של נ"א רחבי, הוא בלא ספק בהשפעת "דברי הימים" הנודע של ואן דורט. דומה כי גם הכינוי "ספר הישר" לכרוניקה הקוצ'ינית הוא

מגלות בית שני יהיה בשנת נק כח ליצירה
 והיא נקפח כאליוונם ושנת כח לנוצרים
 באו כמו עשרה אלפים איש ואשה לארץ
 מלבר ונתיישבו הם בארבע מקומות ואלו
 הם כנגנור פלור מדין פוליש ורוב מהם היו
 בכנגנור הנזכר הנקרא מאנדרנא פטנא
 ושם השני הנקרא שינגילי והיה תחת ממשלת
 מלך שירא פרימאל ובשנת דקלט ליצירה
 היא לכאלי יונגם נתעש והיא שנת לנוצרים
 שעש נתן ליהודים מלך שירא פריאל ושמו
 אירוה ברמין חוק והרמנא בפרטנמיא נטס
 של נחושת הנקרא שיפאיד לכבו
 ולתפארת ולמנהגם וכאותו הזמן רחיה
 הגשיא כבוד יוסף רבן וגם קורין אותו בכש

"המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר" – תקציר וסיכום הידיעות על חיי היהודים
 בקוצ'ין. זהה לטופס שנשלח בשנת 1790 על ידי הסוחר שמואל אברהם מקוצ'ין
 אל הסוחר שלמה יוסף סימפסון מניו יורק – כתב יד אוקספורד, בודלי R 200

"ספר ספורים למציאות היהודים אשר היו קדמוניהם בארץ מלבר מזמן קדמון" – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה Oo 1 .48

"דברי הימים בקונג'ין" מאת נפתלי אליהו רחבי, קוצ'ין תרע"ה – כתב יד ששון 268

לפי שני המקורות הללו, אבדה הכרוניקה העתיקה של יהודי קוצ'ין, יחד עם יתר ספרי הקודש שלהם, בשריפת שכונת היהודים עם בית הכנסת על ידי הפורטוגזים בשנת 1663 [=תכ"ג].

הסברה נותנת שעל סמך מסורת זו המציא ואן דורט את קיצור "דברי הימים" שלו, שלפי מה שרשם בתחילתו נעתק: "מדברי הימים עברית, הנמצאת אצל היהודים היושבים בקושין על חוף ארץ מאליבאר, [אשר] רשום בה הכל מימי מלך הושע בן אלה... ונמשכת עד היום הזה משנה לשנה באמונה בעדות הנשיאים והרבנים אשר הנהיגו ואשר הורו ליהודים". אולם, אין להוציא מכלל אפשרות שמסורת זו, המצוטטת לראשונה רק במכתבו של מואינס משנת 1772, טופחה בעקבות הרשום ב"דברי הימים" של ואן דורט שפורסם בדפוס כשנתיים קודם לכן (שבט תק"נ).

העובדה שר' דוד רחבי שלח לכומר רייץ' את "מגילת אחשורוש" בלבד ולא את "דברי גד החוזה" הכרוך עמו באותו הקובץ, מעוררת תמיהה ומצריכה הסבר. הרי ברור, כי הסיבה ששלח את "מגילת אחשורוש" היא בגלל אזכורה בתוך "דברי הימים" ועקב התעניינותו המיוחדת של רייץ' בחיבורים העתיקים המוזכרים בו, ואם כן מדוע החליט להעלים את עובדת קיומו של "דברי גד החוזה" המוזכר בתחילתו, ואשר בשונה מ"מגילת אחשורוש" גם אינו ידוע ממקור אחר? כתשובה לכך ניתן להציע שתי אפשרויות. האחת, שר' דוד רחבי ואולי גם אביו ר' יחזקאל הספיקו לגלות כי מדובר בחיבור מזויף שנכתב בידי ואן דורט עצמו⁴⁵⁵. והשנייה, מכיוון שהכיר את תוכנו האנטי נוצרי של החיבור, חשש כי הדבר יגרום לשערוריה.

8. בחודש סיון תקמ"ט (מאי 1789) ביקר המשכיל יצחק אייכל, עורך "המאסף", בגטינגן ופגש את אייכהורן. האחרון עדכן אותו על המכתב שקיבל מאת המלומד מ' פאולוס ובו הציע לשלוח אליו לפרסום את "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין. אייכל התלהב מהגילוי וביקש ממנו לשלוח אליו העתק מן החיבור מיד כשזה יגיע לידו. אייכהורן קיבל את התרגום הגרמני של החיבור מהכומר רייץ' בתאריך 25 לספטמבר 1789, ומיד שלח

מלאכותי ומאוחר, כנראה בהשפעת הספר הנודע בשם זה (ראה הערה 15), המכיל את סיפורי קורות בני ישראל, יחוסם ומלחמותיהם בתקופת המקרא.

455 סימוכין לכך יש לראות בעובדה שר' אליעזר אשכנזי נמנע מלכתוב פירוש לחיבור (כפי שכתב ל"איגרת ריב"ז"), אף שכבר הכין לשם כך מקום פנוי בצד "דברי גד החוזה".

העתק ממנו לאייכל, עם אישור לפרסם את תוכנו ב"המאסף". הוא שלח את החיבור לרנה"ו בכדי שזה יתרגם אותו לעברית, ויוסיף עליו מבוא והערות. החיבור נדפס לראשונה בתרגום לעברית עם הערותיו של ווייזל בתוך "המאסף" לחודש שבט, תק"נ, תחת הכותרת "מאמר מגיד חדשות". במבוא שהקדים לחיבור סקר ווייזל בקצרה את גלגולו של כתב היד מתחילתו ועד הגיעו לידי:

... והמכתב הזה הוא מחכם נכבד בעמו דרשן בעיר האג, ושמו ריטץ, כתב אותו אל האדון אייכהארן האפראהט ופראפעסר בעיר געטינגן, והוא הדפיסו בביליאטעקע שלו בחלק שלא יצא עדיין לאור, אך לבקשת המשכיל כהר"ר איצק אייכל שהיה זה שמנה חדשים בעיר געטינגן, ובקש ממנו שכבוא איזו דבר חדש מענין זה לידו, שישלחוהו בטובו מיד לכאן, שלח עתה הקוטרוס הכולל ספור ד"ה [=דברי הימים] זה לכאן שאנו מעתיקים עתה ללשון עברי... בכתיבת יד אחד מן הפקידים אשר לקומפני האללאנדי השולחים אניותיהם לאינדיא המזרחית, ושמו מארצעלוס בלעס, איש נכבד ומשכיל, ובטבעו חוקר ודורש לדעת הדברים על בורייין, ורשם במכתביו הדברים שראה במדינות שעבר בהם, מצא האדון ריטץ הנ"ל ראשי דברים מספר דברי הימים אשר ליהודים היושבים בעיר קושין על חוף ארץ מאליבאר שהיא ארץ הודו, אשר קבל הפקיד הנ"ל מיד יהודי שהמיר את דתו ושמו פאן דאָרט שהעתיק הדברים מדברי הימים הגדולה העברית שהיא תחת יד נשיא היהודים שבקושין (וכפי הנראה לי לא ראה פאן דאָרט האריגי"נאל הארוך, רק זה הקצור מצא ביד מי שמצאו והעתיקו ללשון הולאנדי ונתנה לפקיד הנ"ל), וכבר נודע לאדון אייכהארן זה זמן מה מדברים אלו ע"י מכתב שכתב לו האדון מ'פולס מעיר האג בחודש אפריל שנת 1788 למספרם והדפיסו בספר ביבליאטעקע שלו שכבר יצא לאור בשנה הנ"ל, ועתה כתב לו האדון ריטץ בעצמו ושלח לו ההעתקה הנ"ל (שחזר והעתיקה מלשון הוללאנדי ללשון אשכנזי), ומתנצל על כי התמהמה מלשלחו לידו עד כה, כי באשר הוא נבון בנכבי הספקות, ונפשו נכספה לעמוד על האמת, כתב אגרת בחדש גאוועמבר 1788, ושלחה לאינדיא ע"י סוחר בני עמנו המפורסמים בהאג, המתעסקים במו"מ [=במשא ומתן] עם יתומי איש יהודי נכבד שהיה בקושין ושמו יחזקאל ראכבי זה איזו שנים הלך לעולמו, ובקש מהם שיודיעו לו אם אמת הדבר שנמצא בקושין דברי הימים כזה אם לא, ואם אמת, ישלחו לו העתק כלו בלשון עברי, ואם לא כלו יעתיקו ממנו הדברים הרשומים שבו, וקוּתה נפשו שעם האניות השבות משם ישיג חפצו אשר שאל, אבל זה איזו ימים האניות שבו ואשר שאל לא הביאו לו, ואמר "על כן אני שולח כעת לאדוני זה המעט אשר בידי, וכאשר אקבל מענה ודברים חדשים מאנשי קושין,

לא אחדל מלשלוח גם הם ליד אדוני". ואמר עוד: "מלבד הקצור הזה (שנמסר מיד פאן דאָרט ליד הפקיד בהיותו כבר באי סי"לאן [=סרי לנקה] הקרובה לחוף מאלי"באר לשוב משם לארץ מולדתו עם אניות הקומ"פאני), מצאתי במכתביו גם דברים שראה הוא עצמו אצל היהודים והעכו"ם שבקושין במדינת מאליבאר, ויש בתוך הדברים עניינים חדשים לא התודעו עדין באירו"פא, ואותן הדברים שהן בעיני דברי חפץ, אלקטם יחד ואביאם בדפוס למנה אל יודעי דעת". ועתה יבואו דברי קצור ד"ה [=דברי הימים] הנ"ל שהעתקתי ממכתב האשכנזי של האדון ריטץ ללשון עברי בלי תוספות ובלי גרעון, עם ההגהות שבו מן המעתיק פאן דאָרט, וההגהות שבו מן הפקיד בלעס, ובתום הדברים אכתוב ההגהות שהגהתי אני נפתלי הירץ וויזל, המעתיק אותו ללשון עברי.

סביר להניח שאילו היה וויזל מעכב את הפרסום עד לבוא התשובה מאת ר' דוד רחבי, השוללת את קיומו של חיבור כזה בקוצ'ין, היה מתייחס ל"דברי הימים" בצורה פחות רצינית. אך נראה, שהוא הגיע למסקנה דומה מעצמו, מתוך עיון בתוכנו של החיבור, המגלה את הסתירות והבעיות הכרוכות בכל פרט וידיעה שבו. מקריאה במאמרו של וויזל ניתן להבחין איך התלהבותו מן הגילוי הראשוני הולכת ופוחתת בכל שלב, עד שלקראת סיום המאמר הוא מגיע שלא מרצונו למסקנה המתבקשת כי החיבור, רובו ככולו, אינו אלא פרי הדמיון או זיוף מכוער: "סוף דבר, הספקות האלה אשר העירתי, כמעט מכריעים את כף המאזנים, לחשוב כי רוב דברי קצור ד"ה [=דברי הימים] זה הם מהבל גם יחד". בכלל הספקות הנוגעות לאמינות החיבור, הוא מעורר את השאלה היסודית המתבקשת: מדוע ואיך לא שמענו עד היום מקיומם של חיבורים מקראיים בלתי ידועים השמורים בגנזי הקהילה היהודית בקוצ'ין, והרי בין הקהילה היהודי אירופה קיימים קשרים הדוקים כבר למעלה ממאה שנה, ואיך לא שמענו עד כה מפי שום סוחר יהודי שהגיע מקוצ'ין דבר וחצי דבר על חיבורים מקראיים אלו? וכל ידיעותינו עליהם הוא אך מתוך מסמך מפקפק "שנעתק זה שלשים שנה מיהודי שהמיר דתו [בשם] פאן דארט". להלן חלק מדבריו:

ואולם מצד אחד נולד לי ספק בו, כי אחר שזה מאה שנה שנודע לנו באיראפא שיש יהודים בקושין ועל חוף מאליבאר... עד שזה שנים רבות ששולחים לשם ספרים אשר אתנו למשא ומתן, וכמו שנודע לי שגם ארבעה ספרים ממחברת יין הלבנון על מס' אבות שחברנו נשלחו לשם, ואיך בכל הזמן הרב הזה לא נתודעו אחינו היושבים שם אל אחיהם היושבים באיראפא, ולא הודיעום מאין באו לשם, ושהם מגלות השבטים שהגלה שלמנאסר מלך אשור בימי הושע בן אלה, ומה הם הספרים שנשארו בידיהם

מאבותיהם, וכיצד בהודעות כאלה רבי הערך, ואיך החרישו מכל זה, ולא נודע לנו דבר מסוחרי ישראל העושים עמהם מקנה וקנין, עד שבא האיש המעולה ריטץ ומצא בין כתבי מארצעללוס בלעס קצור דברי הימים זה שהעתקנו פה, שנעתק זה שלשים שנה מיהודי שהמיר דתו פאן דארט מלשון עברי ללשון האללאנדי, ויגר לנו דברי חפץ כאלה, לא שמעתן און יהודה ובנימן הגולים בארצות האלה, כל זה תמהון לב... ויותר יפלא בעיני, איך היהודים היושבים בקושין ובמאליבאר, אם אמת הדבר שיש בידם התורה וספרי הנביאים ככל הכתוב בד"ה [=בדברי הימים] זה, הנה אחר שקבלו ספרי היהודים שבארצות האלה שהן כ"ד ספרי הקדש והמשנה והתלמוד ומי יודע כמה ספרי המתחרים ששלחו לשם לסחורה, איך לא שלחו הם אלינו העתק מספר התורה וספרי הנביאים שבידם, ולא שמחו את לב בני הגולה לאמר הנה לכם ברכה הנשאת לנו מאוצר ה' אשר איננו עמכם, שהוא ספר החידות לשלמה ונבואת נתן וגד ושמע' ואחי... הנה בים הספקות האלה לבי משוטט, חותר לבא אל היבשה לעמוד בטח, ולא יכול, ומיחל עד יתלבנו הדברים על ידי כתבים שיקבל האדון ריטץ למענה על שאלותי, רואה אני כי לא ישקוט האיש המעולה הזה עד כלה מעשהו, וידע להבחין בין האמת והשקר...

9. כחודשיים לאחר פרסום המאמר "מגיד חדשות" הוסיף וויזל את ידו שנית ופרסם בגיליון "המאסף" הבא (סיון תק"ג) את מאמרו "תוספות דברים על מאמר מגיד חדשות", המכיל את מכתב ר' יחזקאל רחבי אל עמיתו ר' טוביה בועז בהאג⁴⁵⁶, מתאריך כ"ה תשרי תקכ"ח, ובו תשובות מפורטות על שאלותיו אודות חיי היהודים בקוצ'ין, קורותם, מנהגיהם, וכתביהם. הוא מציין כי לאחר פרסום המאמר הראשון נשלח מפראג למערכת "המאסף" ("חברת שוחרי הטוב והתושיה") העתק ממכתבו של ר' יחזקאל רחבי המכיל פרטים נוספים על תולדות יהודי קוצ'ין. מן המצופה היה כי לאחר חשיפת המכתב האותנטי של מנהיג קהילת קוצ'ין (בזמן העתקת "דברי הימים") ר' יחזקאל רחבי, שנודע בנטייתו לברר ולחקור אחר כל בדל מידע הקשור לתולדות קהילתו, ישכיל וויזל ויבין כי התעודה ה"היסטורית" שלפניו אינה אלא אוסף של בדיות, אך למרבה הפלא תגובתו של וויזל היתה הפוכה. הוא נטה לראות במכתבו של ר' יחזקאל רחבי אישור לאמינותו

456 יצוין כי רנה'ו מכנה את ר' טוביה בועז בתואר "מחונני" (וויזל, תוספת, עמ' רעד). אך הוא לא ידע על חליפת מכתבים זו רק לאחר פרסום המאמר "מגיד חדשות", אשר בעקבות כן שלח מאן דהו למערכת "המאסף" את העתק מכתבו של ר' יחזקאל רחבי לר' טוביה, המכיל פרטים נוספים על חיי היהודים בקוצ'ין.

של "דברי הימים", וראייתו המרכזית היא מכך שגם הוא מעיד על קיומם של לוחות הנחושת הנודעים שנמסרו לנשיא יוסף רבן, ומפרט זה לבדו ביקש ללמוד על כל הפרטים הכלולים ב"דברי הימים" שייסודם באמת. את הסתירות הרבות בין עדותו של ר' יחזקאל רחבי לרשום ב"דברי הימים" הוא מסביר בכך שר' יחזקאל רחבי אינו קוצ'יני-יהודי מקורי שהרי אביו ר' דוד הגיע מחלב, והמסורת העתיקה על מקורם של יהודי הודו מגלות שלמנאסר נשמרה רק בקרב צאצאי הגולים עצמם, שמן הסתם שוכנים באזורים אחרים בהודו. הוא מעריך שכנראה בידי יהודי הודו האותנטיים, המכונים בשם "בני ישראל" השתמרו החיבורים המקראיים המתוארים ב"דברי הימים"; ולכן יוצא בקריאה ליהודי העולם להמשיך בניסיונם להתחקות אחר מקום משכנם של יהודים אלו, שלפי הרשום ב"דברי הימים" עדיין "דוברים שפת עברי צח ונכון" וברשותם חלק מ"ספרי הנביאים" שאינם בידינו. מבין השיטין, ניתן להבחין בקושי הגדול של וויזל להשתחרר מהאשליה שהספיק לפתח בעקבות "דברי הימים" על קיומה של גולה יהודית נידחת הדוברת "שפת עברי צח"⁴⁵⁷ ובידיה ספרי מקרא אבודים וכרונולוגיה מפורטת מזמן גלותה בשלהי ימי הבית הראשון. הרי חלק מדבריו שם:

...כי משיב האגרת [=ר' יחזקאל רחבי] אומר שבאו לקושין מימי גלות בית שני... ואין זה כי אם מפּי השמועה, כי הכותב אינו מזרע גלות אשור, ולא מזרע הבאים הראשונים מבית שני, שהרי הוא עצמו אומר: שאח"כ (שהוא קרוב לזמנינו) באו לקושין מד' פנות עולם, מן אשכנז ומן טורקיא ומן תימן, ואדוני אבי כהר"ר דוד רחבי מן חליפו [=חאלב]. ... ואם לא ראה ולא דבר כותב האגרת עם בני בניהם של אנשי הדור הראשון, כמו שאמר הכותב עצמו: שבהמסר המפתח של החומה ליד אדמיראל פאן גיטץ היו עמו כה"ר שם טוב קשטיאל והוא היה נשיא באותו הדור, אבל בעונותינו אותן המשפחות כבר נפטרו בלי גזע ונשארו מתי מספר בלבד, ואם אלה הראשונים הלכו לעולמם, וחדשים מאשכנז וטור"ק ותימן התישבו שמה, ממי יוכל הכותב לקבל כי הראשונים שבאו למאליבאר היו מגלות בית שני? אבל הדעת נותנת שמקצת מד"ה [=מדברי הימים] העברית שהיתה נמצאת ביד היהודים הראשונים שבקושין, התפשטו בקרב האשכנזים והספרדים היושבים שם עתה, וממנו נודע להם מה שהודיע משיב האגרת הנ"ל, וכפי הנראה אין בידיהם ספורי

457 פרט זה במיוחד מודגש מספר פעמים בדברי וויזל, שכידוע הרבה להתעסק בדקדוק לשון הקודש. הוא האמין כי מתוך ספרי המקרא האבודים בהודו ניתן יהיה להתחקות אחר "דרכי הלשון, שרשים ושמות ומלין יותר מאשר יש בידינו היום".

דברים על הסדר רק מה ששמעו ממנו ומה שרשמו להם זעיר שם זעיר שם. והדעת מסכמת עם ספור קצור ד"ה [=דברי הימים]... גם אין להבין איך מעם רב כזה לא נשאר גם אחד בימי כותב החברת, כי הוא עם ארבעים בתים שבקושיין כפי דבריו הם חדשים מקרוב באו מאשכנז מתורקי ותימן, ועל השחורים אשר שם אמר שהן עבדים לא מבני ישראל הזה, ואם כן לא נשאר נין ונכד מעם רב כזה בארץ, וכל זה רחוק מן הדעת, אבל כפי קצור ד"ה קרוב לומר כי שבעים משפחות שבאו למאליבאר, מקצתן ישבו פה ומקצתן פה... וברוב הימים אין עוד מגזעם איש ידוע בעיר קושיין, וכשכבשו אנשי האללאנדיא את העיר זה רכ"ה שנה נמצאו שם ארבע אנשים גדולים: שמואל קשטיאל, דוד בליליא, אפרים צלח, יוסף הלוי. ואין ספק אצלי, כי אלו היו משארית ישראל ומגזע גדוליהן שברחו ביום זעם מתחת ממשלת המאגאל ונמלטו במאליבאר, כי מערי אשכנז וטורקי אי אפשר, שהרי קודם שבאו הפורטוגיזי ואנשי האללאנדי למאליבאר, לא היתה זאת הארץ נודעת על נכון באיראפא, ואיך יבואו שמה... וכן אין ספק כי מגזע הישרים האלה ואחיהן הנכבדים שנמלטו מארץ המאגאל... נשארו רבים בארצות ההם, אבל אינן נודעים למשפחות האשכנזים והטורקים שהתישבו שם קרוב לזמננו, שמהן ר' יחזקאל רכבי [!] כותב האגרת, וביד גזע אמונים אלה שנמלטו ביום זעם מחרב המאגאל, יש הד"ה [=דברי הימים] העברית, שממנו ראשי הדברים שהעתיקנו במאמרנו מגיד חדשות, ואילו היה באירא"פא איש חכם לב וחוקר נאמן מבני עמנו או מן העמים, בדור שבו בא קושיין תחת יד האללאנדי [=שנת תכ"ג], שהיו עמהם אז ארבעה ראשי ישראל שזכרנו, מה נקל היה לו לשמוע מפייהם חדשות רבות שאנו צמאים לשמען, כי בלי ספק היה בידיהם דברי הימים שלהם, אך לא בעבור זה תאבד תקותנו בענין זה, כי השכל שופט, כי עוד נמצאים בארץ הודו הגדולה והרחבה הנה והנה רבים מבני ישראל שהן מגזע בני הגולה והיא שהגלה שלמנאסר מלך אשור, ורק מידם נבקש את הדברים שנפשנו כלתה לדעת אותם, שבהיותם מן הגולים בזמן בית ראשון, בעוד מקדש ה' ונביאיו בישראל, ולא היה בימיהם חורבן כולל ואבדן גמור, ולא היתה הארץ לשממה, ועריה לשרפת אש, רק שהגלוס מלך אשור מארצם והושיבם בערי מלכותו וביניהם היו גדוליהם וחכמיהם, נשאר בהם גדולת ישראל, ומדת נביאיהם וסופריהם, שהיו רושמים קורות העתים שעברו עליהם ועל ישראל ועל כל ממלכות הארצות... וכן קרוב הדבר שהלכו עמהם בגולה מחמדיהם וספרי נביאים וחכמים שהיו עד ימיהם, ונשארו ביד גדוליהם, וכמבואר במאמר הנ"ל... ואם כן תבין מדעתך כי אין לסמוך על תשובת ר' יחזקאל רכבי שאמר כי באו יהודים לקושיין מגלות טיטוס בשנת ס"ח לעמים, ומאין לו ולמשפחות הגרים שם שבאו מחדש לשם מאשכנז ותורקי לדעת בקדמוניות כאלה... אבל העיקר נראה כדברי קצור

ד"ה [=דברי הימים] שנעתק מד"ה עברית אשר ביד היושבים הראשונים שבקושין שבאו לשם מארצות המאגול הגדול, ולהם נתן שערם פערמאל החירות על ססי נחשת, ואלה המשפחות כעת אינימו, ובלי ספק מבניהם עודם בערי הודו, ואבותיהם היו מעשרת השבטים מגולת שלמנאסר... והם האובדים בארץ אשור, וכמ"ש במאמר מגיד חדשות, לא עבר עליהם השממון הגדול כאשר עבר עלינו, ועודם למודים בכבודם הראשון לרשום קורותם על ספר, ולהיות אנשי שם וגבורי חיל...

מצער לראות איך הפך וויזל את ר' יחזקאל רחבי, מנהיגה היותר חשוב של קהילת יהודי קוצ'ין במאות האחרונות, לאחד מבני "משפחות הגרים שבאו מחדש מאשכנז ותורקי", והעדיף עליו את המסמך המפוקפק שיצא מתחת ידי יהודי אלמוני שהמיר דתו. אך האמת, שבלי ידיעה מוקדמת על מעלליו של ואן דורט ועל המניעים והמטרות שעמדו מאחורי המצאת "דברי הימים" שלו, קשה למצוא בתוכנו של החיבור פרט כלשהו שניתן יהיה להסביר באמצעותו את האינטרס להמצאתו, אם על ידי ואן דורט עצמו או מישהו אחר לפניו.

10. החיבור "דברי הימים" פורסם שוב עם הערותיו של רנה'ו כעבור כשנתיים בלבד, כשהוא מצוּרף לספר "אגרת ארחות עולם" לר' אברהם פריצול, פראג תקנ"ג (דפים טו ע"א–כח ע"א), מה שמלמד על ההתעניינות הרבה בתוכנו⁴⁵⁸. על ההדים וההשפעה שחולל פרסומו בקרב הציבור היהודי באירופה באותן השנים ניתן לעמוד מתוך החשיבות הרבה שהוקדשה לתוכנו על ידי ר' פנחס אליהו מוילנא ב"ספר הברית" (ברנו תקנ"ז). התיאור האגדי של "דברי הימים" על חיי היהודים בהודו התקבל בעיני המחבר כמציאות היסטורית, והוא משמש עבורו כבסיס לפתיחת דיון ארוך בנושא האמונה בביאת משיח ואריכות הגלות. להלן חלק מדבריו בעניין, הסובבים מתחילתם ועד סופם על הפרטים המופיעים ב"דברי הימים", אף כי בלא ציון המקור בפירושו:

...אפילו היהודים שנמצאו פעם ראשונה בעיר קושין לא היו יודעין מתורת חז"ל אלא

458 הוא חזר ונדפס עוד מספר פעמים: בסוף ספר "מקוה ישראל" לר' מנשה בן ישראל, לבוב תר"ז; בתוך "לוח ארץ ישראל" (לונדן), שנה עשירית (תרס"ד), עמ' 143–136; בתוך קונטרס "חיי היהודים בקושין" לר' שם טוב גאגין, ראמסגייט תשי"ג, פרק רביעי, עמ' 25–21 (בתוך: "כתר שם טוב", מהדורת צילום, ירושלים תשנ"ח, כרך ז). כן נעתק כחיבור העומד לעצמו בקאמפפן בשנת תקצ"א בתוך הקובץ שבכתב יד אמשטרדם, רוזנטליאנה 207 [סרט 11804].

דברים פרטיים⁴⁵⁹. ואחר שנמצאו, שלחו להם חכמי וקציני אירופא ספרים וחכמים ללמדם ספר וחכמות תורות חז"ל... וחוף מאלבאר זה היא בצד מערב של אינדעסטאן שהיא הודו מזרחית, ובעיר קושין הנזכר הרב והחכם שלהם, שמת זה שנים לא כביר, היה נקרא רבי יחזקאל ראכבי... והיהודים אשר שם הם שמה מעת גלות אשור אשר הגלה שלמנאסר מלך אשור בימי הושע בן אלה. כי בעונם גלו בראש גולים עם עשרת השבטים, ולא ראו חורבן בית ראשון ולא בנין בית שני ולא חורבנו. והנה הם שם בתוך הגולה באותן המדינות הרבה יותר מאשר אנחנו בגלות החל הזה במדינות אלה, ובכל זאת המה סובלים אורך זמן גלותם, ומצדיקים עליהם את הדין בלב שלם ומתפללים לה' תמיד על הגאולה, ובה' אלהי ישראל בטח לבם כי לא יטוש ה' אותם שמה בעבור שמו הגדול, ומחכים לביאת משיח צדקנו בכל יום. ולהם יש להתרעם על אורך זמן הגלות יותר מאתנו כי ארכו להם שם הימים תשצ"ד שנים יותר מאתנו... בכל זאת יש בנו כמה אנשים מקטני אמנה אשר מתיאשים מן הגאולה, והם עומדים באמונתם לא מלינים ולא מתיאשים, אף כי המה כהיום בגלות שני אלפים תקמ"ד שנים, כי גלו שנת קצ"ה לאלף רביעי, היא שנת התשיעית להושע בן אלה, בטחו בו בכל עת כי בא יבוא משיח אשר יגאלם מיד צר ואלקים יושע ציון, ואשרי המחכה...

ושם בחוף ההוא [=מאלבאר] מהלך ג' ימים מעיר קאליקוט יש עיר גדולה נקרא לאמיק, ובאותו הגליל שם מדבר חבור וחלח על הנהר גוזן, הנקרא בלשונם גאנגיו [=גנגס]⁴⁶⁰, בסוף האשורי הגדולה, ושם גבולות לאמיק וקאליקוט. להלאה מאותו המדבר יש יהודים רבים לאין מספר ומלכים של יהודים יש להם... ויש מסופרי הנוצרים הכותבים שהאומות אשר שמה עשו אתם מלחמה והרגו והשפילו אותם ונאבד הממלכה מהם, ויש בהם כותבים שיש שם יהודים בעושר וכבוד ומלוכה, ואל אלקים הוא יודע בזה האמת. אבל, בין כך או כך, יש שם יהודים רבים. ודע אחי והאמן כי נתפזרנו בעונותינו בגלות בכל העולם בכל קצוי ארץ וים רחוקים, גם באינדיסטאן גם באביסיניאן. אבל דע כי גם הרבה נבלעו שמה בין האומות על ידי שמדות גדולות שעבר עליהם, כאשר קרה לנו באירופא במדינת ספרד ופורטוגל, ועדיין הם יודעים בלבם שהם מזרע ישראל. ולכן בין יושבי אביסיניאן

459 על דבריו אלו העיר נ"א רחבי, מבני "היהודים הלבנים" בקוצ'ין, כדברים האלה: "אך ללא אמת הוא מה שכותב בעל 'ספר הברית' (דף נ"ג) כי 'היהודים שנמצאו פעם ראשונה בקוטשין לא היו יודעים מתורת חז"ל אלא דברים פרטיים'. כי באמת היו ביניהם חכמים ומשוררים וגם תלמודיים והיו להם ספרים רבים, אך כל ספריהם העלו הפורטוגזים האכזרים על המוקד יחד עם ביתם ובית תפלתם" (רחבי, אוצר, עמ' 132).

460 ראה להלן ליד הערה 467.

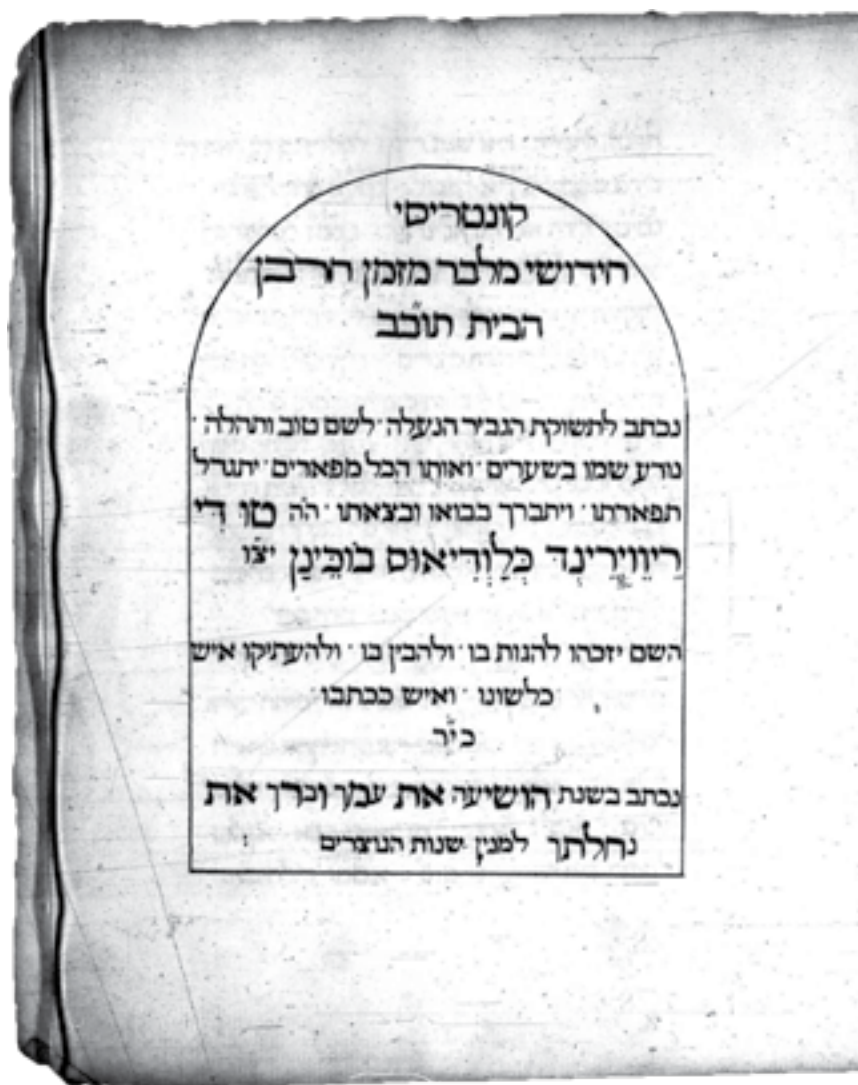
גם היום יש מנהגים כמנהגי בני ישראל, מלים את בניהם ומהם שובתים בשבת ויום כפור. ועל אלה נאמר ובאו האובדים בארץ אשור, רצה לומר באינדיסטאן, והנדרים בארץ מצרים, רצה לומר אביסיניאן אשר היא לדרומה של מצרים, והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים...⁴⁶¹

11. החיבור הבדוי "דברי הימים" הוסיף להדהד בחללו של עולם, ולהלהיב את דמיונם של "דורשי קדמוניות", בעיקר נוצרים, באמצעות הידיעה על הימצאותם של ספרי מקרא אבודים בגנזי הקהילה היהודית הקדומה (מימי הבית הראשון) בקוצ'ין. לאחר תום החיפושים הנרחבים, בעקבות מגילת "דברי הימים", אחר ספרי המקרא האבודים בקוצ'ין, שערך הכומר הלוטרני רייץ' מהאג (1733–1803) – שכזכור, העלו חרס, הגיע תור החיפושים של הכומר האנגליקני קלאודיוס ביוקאנן (1766–1815), שדווקא הביאו סוף סוף לתוצאה המיוחלת מצד המחבר – מציאת "דברי גד החוזה" על ידי מלומד נוצרי, אך למורת רוחו של ואן דורט (שכבר לא היה בעולם), לא הביאו למטרה הסופית – פרסום החיבור בעולם, וגרימת שערוריה בקהילייה הנוצרית. הכומר קלאודיוס ביוקאנן, מונה לראש הכנסייה האנגליקנית בהודו בשלהי המאה ה"ח. הוא ביקר בקוצ'ין פעמיים, בשנים 1806–1808, בניסיון להתחקות אחר ספרי המקרא האבודים שנשתמרו בגנזי הקהילה, כפי עדות "דברי הימים". ככלל, האמין ביוקאנן בקדמותה של קהילת יהודי קוצ'ין, וסבר כי כתבי היד שלהם משמרים נוסחאות קדומות החשובות לבריור נוסח המקרא. ביומן זיכרונותיו הוא מתאר בהרחבה את מסעו בקוצ'ין ואת חלק מכתבי היד שרכש שם⁴⁶². בביקורו הראשון בקוצ'ין בשנת 1806, קיבל ביוקאנן, ללא תמורה, כ־50 כתבי יד עבריים שנמצאו בבית הכנסת של היהודים השחורים בקוצ'ין. למרות הסערה שהתעוררה בקרב הקהילה היהודית על כך, הוא הורשה בסופו של דבר ליטול עמו את כתבי היד היותר עתיקים שכבר לא נחשבו ראויים לשימוש. ביוקאנן עצמו לא ידע להעריך את טיבם של חיבורים אלו, מלבד החשיבות שייחס למקורם בקוצ'ין. עם שובו לאנגליה בשנת 1809 תרם את כולם לספריית האוניברסיטה בקמברידג', ועוטר עקב כך בתואר דוקטור ללימודי דתות⁴⁶³.

461 ספר הברית, חלק א, מאמר ט, פרק טז.

462 ביוקאנן, עמ' 164 ואילך.

463 בר אילן, דברי, עמ' 15.

"קונטריסי חידושי מלבר מזמן חרבן הבית תוב" ב / נכתב לתשוקת הגביר הנעלה... ה"ה טו
די ריווירינד כלודיאוס בוכינג [=קלאודיוס ביוקאנן]... בשנת הושיעה את עמך וברך את
נחלתך [=1807] למנן שנות הנצרים" – כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה 00 1 49.

בין כתבי היד שהביא עמו ביוקאנן לאנגליה נמצא גם הקובץ החשוב – שלשם פרסומו המציא ואן דורט את "דברי הימים" – המכיל, בין היתר, את החיבורים "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש". אלא שלמרב הפליאה, החליט ביוקאנן, משום מה, להתעלם במכוון מעצם קיומו של החיבור המקראי החדש; ובכדי שלא תהיה ביאתו מקוצ'ין ריקנית, מסר לידידו הספרן תומס ייטס (1768–1839) את "מגילת אחשורוש" לבדה, בכדי לההדירה ולפרסמה⁴⁶⁴. למען האמת, התעלמותו של הכומר ביוקאנן מ"דברי גד החוזה" אינה מפליאה כלל – הרי לאחר קריאה שטחית בתוכנו בוודאי נדהם לגלות את חזונו הקשה של הנביא כנגד האמונה והדת הנוצרית, ואיך ניתן לצפות מאיש מיסיון כמוהו שיפרסם חיבור כזה. כך בעצם נדון החיבור לגניזה לכשמונים שנה נוספות עד שתואר לראשונה בידי החוקר שניאור זלמן שכטר (1847–1915) במאמרו הסוקר אסופה של כתבי יד עבריים בספריית קמברידג' שמוצאם מהודו⁴⁶⁵.

12. בשנת 1845 יצא הנוסע ישראל בן יוסף בנימין (1818–1864), הנודע בכינויו "בנימין השני", למסעו הראשון למזרח. אחת המטרות שהציב לעצמו במסעו זה היתה "להתחקות על שרשי שרידי עשרת שבטי ישראל האובדים אשר עקבותיהם לא נודעו לנו עד היום הזה"⁴⁶⁶. לשם כך במיוחד שם פעמיו לכיוון ארץ הודו, שם קיווה למצוא את אחת הגלויות החשובות והקדומות של עשרת השבטים שגלו על ידי שלמנאסר מלך אשור, על פי העדות המוכרת לו מ"דברי הימים" של יהודי קוצ'ין. הוא הגיע להודו לקראת סיום מסעו הראשון, בשנת 1849 [=תר"ט], והתעכב בה מספר חודשים. תיאור ביקורו בהודו בכלל ובקוצ'ין בפרט, מושפע כולו מן התיאורים הממלאים את "דברי הימים", וניכר כי לא אחרי מראה עיניו הלך, לתאר את המציאות האמתית כמות שהיא (מכיוון שמעולם לא ביקר בעצמו בקוצ'ין, כדלהלן), אלא אחרי תיאורו הדמיוני של ואן דורט שעמד לנגד עיניו בדפוס. הוא כותב בפירוש כי המטרה אשר לשמה נדד

464 ייטס, השוואה. "המקור" העברי, או ליתר דיוק, התרגום של ואן דורט לעברית דמוי מקראית, הוצג כטקסט ראשי בטור המרכזי, כשהוא מלווה מצדו האחד בתרגום אנגלי ובצדו האחר בתרגום אנגלי של הנוסח היווני מתוך "תרגום השבעים". המלאכה הרבה שהושקעה בההדרת המגילה, מלמדת על החשיבות המיוחדת שייחסו ביוקאנן וייטס לנוסח שלפניהם, והיא מבליטה את עובדת התעלמותם המוחלטת ושתיקתם הצורמת של השניים מ"דברי גד החוזה" המופיע בראש הקובץ.

465 שכטר, הערות.

466 מסעי ישראל, ליק תרי"ט, עמ' 1.

עד לקוצ'ין היתה בכדי לזכות ולראות את ספר "דברי הימים" השלם: "תכלית נסיעתי לקאטשין היתה, לראות את ספר דברי הימים לשבט בני ישראל הנזכר למעלה, אבל לא צלחה בידי, אף אם הגידו לי ילידי הארץ על אמונתם כי עוד נמצא הספר הזה בידם". להלן קטעים אחדים לדוגמה מתוך תיאור מסעו בהודו:

מעיר אבעשיר נסעתי על אנית קטור ובאתי לעיר באמביי בתחילת ירח פעברואר 1849 אחרי נסיעת עשרים יום. לא אדבר עתה מפרטי נסיעתי זאת, ומהערים הגדולות אשר עברתי בהן בהודו המזרחית, ואדברה נא בזה מדברים הנוגעים למטרת מסעתי, וזאת היא: להתחקות על שרשי רגלי עשרת שבטי ישראל האובדים. וטרם כל מוכרח אני לדבר דברים אחדים אודות מסעיהם ודברי כתבי הקודש גם יהיו לחקירת הדברים האלה. (א) בימי מנחם בן גדי פרץ פול מלך אשור בארץ ישראל... אמנם בדברי הימים א' ה' כ"ו נזכר, אשר פול ותגלת פלאסר מלכי אשור הגלו את שבטי ראובן גד וחצי מנשה מארצם ויביאום לחלח וחבור וחרן, על שפת נהר גוזן [...] (ב) בימי פקח בן רמליהו הגלת תגלת פלאסר יושבי כמה ערים ובתוכם את כל בני שבט נפתלי ויביאם אשורה... (ג) בשנה התשיעית לממשלת הושע בן אלה עלה שלמנאסר מלך אשור ויצר שלש שנים על קרית המלוכה שומרון, ויבקענה אליו, ויגל את שרידי עשרת השבטים אשורה לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי...

בארץ הודו המזרחית ישבו מעולם עמים שונים... ואני שמתי עין בחינתי בפרט על ששה שבטי העמים הראשיים היושבים שם... (א) "בני ישראל" או היהודים הלבנים, (ב) שבט הקאנארינצי, (ג) היהודים השחורים בקאטשין, (ד) שבט הבאניאנען, (ה) שבט הפארססי, (ו) שבט ההינדוס.

(א) "בני ישראל" או היהודים הלבנים: בני השבט הנקרא בשם הנזכר, גם השבט הקאנארינצי אשר גם חלק ממנו לפי דעתי מזרע עשרת השבטים הוא, נתישבו בארץ הודו המזרחית מימים קדומים. אין כל ספק אצלי כי שבט "הבני ישראל" אשר זכרתי מלבד שהם יהודים גמורים, גם הם באמת מזרע עשרת השבטים אשר נגלו בימי הושע בן אלה המלך האחרון מישראל ע"י הכשדים לחלח וחבור על נהר גוזן וערי מדי. הראיות והמופתים לדברי אלה, הנה הנם: (א) בהיותם חיים נפרדים ונבדלים מאד מן שבטי העמים עובדי אלילים אשר הם יושבים בתוכם ומתאמצים בכל עוז לבלתי התקרב אליהם ולבוא בחברתם בכל אשר יש לאל ידם. (ב) שומרים כמה מצות עקריות מדת ישראל ומדקדקים בהם מאד, כגון מצות מילה ושמירת השבת. (ג) יזהרו מאד בכל הדינים הנהוגים לשחיטה, ואינם אוכלים מבשר הבעלי חיים אשר נאסרו בתורת משה. (ד) מכבדים מאד את ספרי

התורות הנמצאים בבתי תפלותיהם אף אם לא ידעו לקרות בתוכם. הספרים ההם עתיקים מאד, מראה הכתב הוא אדמדם, כפי הנראה מרוב הזקנה, וביתר הדברים המה שונים לספרי התורות הנמצאים אצלנו. (ה) גם השם אשר בו נקראו זה שנות עולמים ונודעים בין כל עמי ארצות הודו המזרחית יעיד ויגיד כי תוצאותם ממעי שבטי עשרת שבטי ישראל. המופתים המעידים על היותם מזרע עשרת השבטים המה אלה: (א) נהר גוזן הנזכר בתורה הוא לפי דברי בני ישראל האלה נהר גאנגעז השוטף בארץ הודו ואשר על שפתיו יושבים המון רב מבני שבטם משנים קדמוניות. ובאמת מלה ההודית גנגז שוה כמעט באותיותיה ובמבטאה אל מלת גוזן העברית.⁴⁶⁷ (ב) דבר ידוע הוא כי ראשית מקור נהר גאנגעז הוא בארץ האק־טהי־בעט אשר תגבל בממלכת קאבול מעבר הארץ אשר באו בני ישראל דרך שם לארץ הודו המזרחית. [... ג] בין בני ישראל ההם לא נמצאו לא כהנים ולא לויים. [... ד] בני ישראל היושבים בהודו היה להם לפנים ספר דברי הימים אשר היו כתובים בו תולדותיהם עד עת בואם לארצות האלו. אך על ידי המלחמות הגדולות אשר נלחמו ילידי הארץ את עמי אייראפא נאבד מידם ספר יקר הערך ההוא, כי מוכרחים הי' להמלט על נפשם מעיר לעיר ומפלך לפלך. אמנם בני ישראל היושבים בקאטשין על חוף מאלאבאר יש בידם ספר דברי הימים אשר ידעו לשמר מכל משמר מימי עולם עד היום. בספר דברי הימים הזה כתובים כל מקריהם ותולדותיהם מעת אשר הגלו מארצם בימי הושע בן אלה עד ימינו אלה. ימים רבים הי' הספר הזה בידי משפחת האלאגי [=חליגואה] היותר נכבדה בארץ. מה ערגה נפשי וכלתה רוחי לראות את ס' דברי הימים הזה, אך לא צלחה חפצי בידי. נוסע אחד [=עמנואל יעקב ואן דורט] אשר עבר בארצות ההנה במאה העברה צלחה לו לראות הס' הזה גם להעתיק ממנו איזה דברים אשר הובאו בס' מקוה ישראל, גם בס' קורות הימים מהחכם הר"ר מרדכי יוסט הי"ו, גם בספרי במהדורא הראשונה. [... בני ישראל הנמצאים במקום הנזכר [=בסביבת עיר באמביי]... עם אחרים ידברו בשפת הודית, ובין עצמם בלשון טאמולי אשר כמה מלות עבריות נמצאו בה. [... זה לפני שנים אחדות מאד נדערו ונכסלו בכל דבר הנוגע לאמונת ישראל, ושכחו את שפת עבר מכל וכל ולא ידעו כי אם תמונת האותיות, אף אם מכל משמר שמרו כמה ספרי תורות אשר היו אצורים בבתי תפלותיהם; ובכל זאת אמונת דת מורשה קהלת יעקב הכתה שורש בלבם והיתה צרורה ברוחם סגורה בחותם צר. ועוד עד היום מקדשים המה מאד את ספרי תורותם ומקשטים אותם בכל מיני פאר והדר ומתקברים אליהם ברגשות קודש,

467 זיהוי נהר גוזן עם הגנגס (Ganges) מופיע כבר ב"ספר הברית". ראה למעלה ליד הערה 460. וראה השגת ר' יעקב ספיר על זיהוי זה להלן ליד הערה 472.

ומנשקים אותם באהבה וחביבה יתירה ומתרחקים מהם לאט לאט בשפתים נעות בתפלה ויצאות ממקור לבם. [...]

(ב) **שבט הקאנארינצי:** בני השבט הזה היושבים על חוף מאלאבאר... אין להם אמונה מיוחדת רק שומרים מנהגים ממנהגים שונים לקוחים משבטי העמים האחרים היושבים בסביבותיהם... ביחוד לקחו להם למורשה המון מנהגים מבני ישראל, ושומרים את חג הפורים בשמירה מעולה⁴⁶⁸ כמובא למעלה. ביום החג ההוא יעשו להם שתי תמונות אדם מעצים ומלבישים אותם בבגדים יקרים, ומכים אותן בחוזק אשה מול אחותה עד אשר תשבר האחת לרסיסים. התמונה הנשברת ה' תהי' להם למזכרת המן הרשע, והתמונה הנשארת לזכרון מרדכי היהודי, ועוד לא שככה חמתם עד אשר באחרונה יתלו את המן המנותץ על העץ.

לא נודע ברור מקור תוצאות בני השבט הזה גם לא הזמן אשר בו נתישבו בהודו המזרחית. ואני אמנם ארהיב עוז להגיד דעתי כי המה ג"כ משרידי עשרת שבטי ישראל אשר במרוצת הימים ומסכות שונות שכחו את מקבת בור נוקרותם. בעל המחבר ס' צמח דוד וגם מחברים אחרים יאמרו, אשר חלק גדול מעשרת השבטים נתערב בין עמי הודו המזרחית וברבות הימים היו לעם אחד. [הערה: החכם ריטטיגר בספרו חלק ה' צד 599 יאמר: הגד הוגד אל החכם א. בוכאנאן⁴⁶⁹ בהודו כי היהודים אשר עברו נהר אינדוס, נתערבו בין עמי הארץ ולקחו למו את מדותיהם ומנהגיהם, וככה התנכרו מאמונת

468 גם ידיעה זו נכתבה בהשראת "דברי הימים" של ואן דורט, בו נאמר: "עם מאלאבאר קאיערענו או קאנארינצי יושבי הארץ מעולם, יש להם עוד בבתי שקוציהם העתקות מן האגרות האלו, וחוגגים עם היהודים ביום אחד את חג הפורים ואומרים כי היום הזה חג להם לחקת עולם יען ממלכם בעת ההיא מלך פונא וקאנארע אשר מלך תחת יד אחשוורוש היתה המצוה עליהם להרוג ביום הזה את כל יראי ה' [היהודים] ויהפך הדבר ויהרגו הם את שונאיהם, ואם ישאלו לעם הנוכח מה שם גדלה להם יענו מבני האחדשדרפנים הקדמונים אנחנו". בדיה זו הומצאה על ידי ואן דורט בהשראת החג ההודי המפורסם "הולי" (Holi), אשר נחוג ביום שאחרי ליל הירח המלא של חודש פהאלגונה (Phālguna), החל בחודש פברואר או מרץ, ומציין את סוף החורף כסמל לניצחון הטוב על הרע. חלק ממנהגי החג האילילי הזה עשויים להזכיר משהו ממנהגי חג הפורים היהודי, שלרוב חל בסמיכות. והרי תיאורו בקצרה בתוך ספר "תורת גוים עריות" בתרגומו של ואן דורט, כתב יד ניו יורק, בהמ"ל 10616, גו ע"ב: "חולי – ט"ו לאדר, יש להם א"ד [=איד] חולי, משום שהיה א' מלך רע ושמו **כאמר שוכר סוך**, והיה בועל לנשים וגנאף ובא שיבן והרגו, ובשביל זה עושים איד".

469 הוא הכומר קלאודיוס ביוקאנן, שגם כן הלך שולל בעקבות "דברי הימים" של ואן דורט, ומשם שאב את הידיעה על היקף המרת הדת וההתבוללות של יהודי הודו בקרב תושבי הארץ עובדי האילים.

אבותיהם עד אשר לפעמים לא יכירם הנוסע כי מזרע העברים הם]. לפי זה יש ידים להשערה כי נחשבו בני השבט בראשונה לזרע ישראל, כי בכל התחלפות מנהגיהם ומדותיהם המה מאמינים אך באל אחד בשמים ובארץ, ומתחתנים רק בין עצמם, כפי הנראה הוכרחו בימים עברו ע"י איוז סבות לעזוב את דת אבותיהם, אך בכל זאת החזיקו עוד באיזה מנהגים עד היום הזה. [...]

ג) היהודים בקאטשין: בעיר קאטשין ובסביבותיה נמצאים לערך שני אלפים יהודים שחורים... המה יהודים גמורים לכל דבריהם, את ד' אלהי אבותיהם עובדים בכל לבביהם, וגם אינם נבערים כל כך כיתר אחיהם הלבנים שם. [...] החכם ד"ר בוכאנאן [=קלאודיוס ביוקאנן] יודיע בספורי מסעותיו כי נמצאו בידי היהודים השחורים ההם כתבי יד עברית, גם ספרי תורות כתובים על קלף אשר היו קנין היהודים הראשונים... אני ראיתי בעיני את הספרים הנזכרים, אך לא מצאתי בהם שום דבר אשר יעיד על גודל זקנותם, או על הענין המדובר בו יותר מהנודע אצלנו. [...] תכלית נסיעתי לקאטשין היתה, לראות את ספר דברי הימים לשבט בני ישראל הנזכר למעלה, אבל לא צלחה בידי אף אם הגידו לי ילידי הארץ על אמונתם כי עוד נמצא הספר הזה בידם. משם שבתי לעיר באמביי ומשם שמתי לדרך פעמי לקבאבול. [...]⁴⁷⁰

13. תיאור מלבב ורווי הוד קדומים זה ממסעו של "בנימין השני" בקוצ'ין, עמד למבחן הביקורת כעבור כעשור בלבד על ידי הנוסע והחוקר ר' יעקב ספיר, שביקר בעצמו בקוצ'ין בשנת תר"כ (1860), והוא מכחיש את תיאוריו של "בנימין השני" מכל וכל, ומעיד כי מעולם לא דרכה כף רגלו בקוצ'ין. הוא מעיר כי הוא ניוון "מפי השמועה ממה שנדפס כבר" על ידי רנה"ו ב"המאסף" וכן במקומות נוספים, "ולא ידע שהרנה"ו לא בטח ע"ז ולא נתן אימון לדברי רוח אלה, ובהמאסף לשנה האחרת הדפיס שנתברר לו אשר כל שורש אמת אין בזה"⁴⁷¹. להלן קטעים אחדים מביקורתו של ר' יעקב ספיר:

אחרי כל הדברים והאמת האלה יוכח כל קורא מבין לבקר, בין אמת לשקר, אשר יספר בנימין השני בס' מסעי ישראל (ליק, התרי"ט), על אודות "בני ישראל" אלה, ויבחן את הראיות שמביא שם שהם מעשרת השבטים. הוא אומר שם עליהם (צד 61): "מכבדים

470 מסעי ישראל, ליק תרי"ט, עמ' 65–59.

471 דברי אינם מדויקים, שכן רנה"ו המשיך לדבוק בגרסת "דברי הימים" גם אחרי שפרסם את איגרת ר' יחזקאל רחבי ב"המאסף" הבא, וכפי שהראנו למעלה.

מאד את ספרי התורה הנמצאים בבתי תפילותיהם כו' הספרים ההם עתיקים מאד, מראה הכתב הוא אדמדם כפי הנראה מרוב הזקנה, וביתר הדברים שוים לספרי התורות הנמצאים אצלנו". ובאמת, ספרי התורה שיש להם אינם "עתיקים" ולא "מאד" אבל חדשים מקרוב שהביאו להם היהודים שבאו מבגדת כאמור. גם מראה הכתב איננו אדמדם רק הגם כרוב ספרי בגדת... שהם גדולים מאד... וכתובים על גויל עב ורך כמו עור ומראה הגויל הוא אדמדם שצובעים אותו כן. אבל הכתב הוא שחור מאד. [...]

עוד יספר הנוסע הנו' בס' הנו': "נהר גוזן הנזכר בתורה הוא לפי דברי בני ישראל האלה נהר גאנגעז כו' כו' – בזה ידבר כמלומד וחוקר, ע"ש. ואנכי לא ידעתי איה נכתב בתורה נהר גוזן? ומה זה דוקא לפי דברי "בני ישראל" האלה, שהם אינם יודעים מאומה מנהר גוזן ולא מגנגז הרחוק מפה מהלך ימים רבים; ולא קרב זה אל זה גם במבטא ובאותיות, כאשר יאמר שם. ויתר דבריו שם, פטומי מילי בעלמא הם⁴⁷².

[...] אך ראה זה מצאתי פה ביד הר"ר דוד שם טוב חאלעגווי נ"י הנו' "ספר דברי הימים של קוג'ין" אשר אסף ולקט אחד מקדמוניהם חכם גדול כהר"ר דוד רחבי ז"ל (אשר חי בערך ה"א ת"ן לב"ע), ספורים הרבה מהיהודים האלה ומלוחות הנחושות שיש להם, ואשר העתיק מכותבי הדורות מחכמי העמים למסעיהם, הכל נקבצו ובאו בזה הספר בסדר ישר, נחלק לפרקים, והוא בכתיבה מעשיטי פורטיגיזית (פרובינצאליס). וממנו לקטתי ואספתי איזה דברים אשר הכרתים אמתים וראיתים נכונים לדעת ולהודיע. ואציגם לפניכם בזה ככתוב בספר הנו', מלה במלה. [...]

[הערה: בס' מסעי ישראל אשר קרא שמו בנימין השני (ראו למעלה בבאמביי), צד 61, יסופר: "בני ישראל היושבים בהודו היה להם לפנים ספר דברי הימים אשר היו כתובים בו תולדותיהם עד עת בואם לארצות האלה, אך ע"י המלחמות כו' נאבד מידם ספר יקר הערך ההוא" כו' – ואנכי לא ידעתי מי הגיד לו כל זאת אחרי שכבר נאבד. הראה עוד אחד מאלה שחיו לפנים וראו את הספר? גם לא פורש מי המה אלה "בני ישראל היושבים בהודו", אלה היושבים עתה בבאמביי ובכלכתא, חדשים מקרוב באו, כאשר ספרתי למעלה; והשבט "בני ישראל" ערומים באו וערומים נשארו, ואין אתם יודע עד מה, כנו' שם. עוד יסופר בס' הנו': "אמנם בני ישראל היושבים בקאטשין על חוף מלבר יש בידם ספר דברי הימים אשר ידעו לשמרו מכל משמר מימי עולם עד היום. בספר דה"י הזה כתובים כל מקריהם ותולדותיהם מעת אשר הגלו מארצם בימי הושע בן אלה עד ימינו אלה. ימים רבים היה הספר הזה בידי משפחת האלאגי (?) כו' מה ערגה נפשי

וכלתה רוחי לראות ס' דברי הימים הזה, אך לא צלחה חפצי בידי כו'. ובצד 65 יוספר עוד: "תכלית נסיעתי לקאטשין היתה לראות את ס' דה"י לשבט בני ישראל הנזכר למעלה אבל לא צלחה בידי, אף אם הגידו לי ילידי הארץ על אמונתם כי עוד נמצא הספר הזה בידם" כו' עכ"ל. – וכל זה ללא אמת, כי לא היה ולא נמצא ספר כזה שם, וגם הוא לא היה בעיר הזאת כאשר נודעתי, ולכן לא ידע איך כותבים שם העיר הזאת בעברית; ולכן הוא מאחד שם תמיד השבט "בני ישראל" שבבאמבי עם היהודים שבקוג'ין לאחדים, אשר לא קרב זא"ז. ואולם הספור ממציאות ס' דברי הימים מימי הושע בן אלה, לקח מפי השמועה ממה שנדפס כבר בסוף ס' אורחות עולם, ד' פראג, בשם מגיד חדשות (נעתק מהמאסף שנת תקמ"ח מ"ש בזה הרנ"ה וויזיל ז"ל). ולא ידע שהרנה"ו לא בטח ע"ז ולא נתן אימון לדברי רוח אלה. ובהמאסף לשנה האחרת הדפיס שנתברר לו אשר כל שורש אמת אין בזה. אמנם השמועה הנשאה אז על כנפי רוח ממלבר לאמשרטרם אודות זה, הוא הספר אשר הבאתי בזה, ואשר מגוף הכ"י הזה העתקתי בידי כל הנצרך לענינינו.⁴⁷³

בסיום דברי הביקורת של ר' יעקב ספיר על ישראל בן יוסף בנימין הוא מתייחס לעדות שמביא האחרון על קיומו של ספר "דברי הימים" קדמון "אשר היו כתובים בו תולדותיהם עד עת בואם לארצות האלה", ומוכיח כי מקורה של עדות זו אינה במסורת יהודי קוצ'ין – שהכותב לא פגש אותם מעולם – אלא בתעודה המזויפת שפורסמה ב"המאסף". ר' יעקב ספיר טוען כי המקור ל"שמועה הנשאה אז על כנפי רוח ממלבר לאמשרטרם" אודות ספר "דברי הימים" כלשהו הסוקר את תולדות יהודי קוצ'ין, הוא החיבור ההיסטורי שמצא בזמן ביקורו בקוצ'ין בידי ר' דוד ב"ר שם טוב⁴⁷⁴ חליגואה, אשר ממנו העתיק קטעים

473 שם, עמ' ס-סא.

474 אביו ר' שם טוב הוא בנו של ר' יוסף חליגואה (השני) ב"ר אליה ב"ר יוסף חליגואה (הראשון). ממנו החיבור "שערי טובה" כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 615 8°. בשער: "ספר שערי טובה... ובו כתוב טבעם וטיבתם ופרושם וציורם של שבעה כוכבי לכת... וסדרי גורלות של... כה"ר אברהם בן עזרא זצוק"ל וגורל של אחיתופל ושאלותיו וענין דת ירידת גשמים וטבעם של ליקוי לבנה וחמה וטבע השעות של התקופות ודמות הגלגלות... והשעות של עליית וירידת המים שבים ובנהר ושעות זריחת ושקיעת הירח וגם סדרם ופרושם וטעמם של הגורלות ושל כוכבים ומזלות ושמותם וציורם של שבעה ועשרים ימים של אנשי הודו הדרים בארץ מלב"ר הכתובים על דעת חקונם מסדרתי ושעתקתי [!] אותן מספר כתיבת יד של א"א זצוק"ל... וגם חדשתי והעתקתי בו טבע הנולדות... וקראתי שם הספר שערי טובה... נכתב בעיר קוג'ין בשנת... קשרם על אצ"ב/ע'ת/י' [ג'תקצ"ג]... הצעיר שם טוב יוסף חליגואה יצ"ו זצוק"ל". וראה בדף לט ע"א:

שער ספר "שערי טובה" מאת ר' שם טוב ב"ר יוסף חליגואה (בכתיבת ידו),
קוצ'ין תקצ"ג - כתב יד ירושלים, הספרייה הלאומית 8° 615

אחדים בתוך ספרו "אבן ספיר" (חלק שני, עמ' ס-סה). בדיקה והשוואה של תוכן קטעים אלו מראה כי המכוון הוא ל"ספר סיפורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין" המתואר למעלה שנעתק בכתבי יד רבים. כאמור, חיבור זה תורגם ונערך לראשונה בשנת תקמ"א (1781) על ידי יחיא בן אברהם שרף הלוי, לפי הוראת ר' דוד רחבי (השני), מתוך החומר על יהודי קוצ'ין שנמצא מרוכז ברשימותיו של אדריאן מואינס, קומאנדיר החברה ההולנדית להודו המזרחית בקוצ'ין משנת 1771 [=תקל"א]. ר' יעקב ספיר מכנה את החיבור בשם "ספר דברי הימים של קוג'ין" ומייחס אותו בטעות לר' דוד רחבי הראשון (אבי ר' יחזקאל). אולם נראה, כי השם "ספר דברי הימים" לחיבור זה נקבע על ידי ר' יעקב ספיר עצמו, לאור זיהויו עם הספר הידוע בשם זה שפורסם ב"המאסף". שכן בכל ההעתקים של החיבור המצויים בידינו, כולל הטופס המקורי בכתובת יחיא בן אברהם שרף הלוי, לא נזכר עליו השם היומרי "דברי הימים". את הטופס של החיבור שהיה בידי ר' דוד ב"ר שם טוב חליגואה, ממנו העתיק ר' יעקב ספיר, נראה לזהות לפי השוואת התוכן, עם הטופס המצולם בכתב יד ששון 1023 [סרט 9235]. בראשו של הטופס נרשם בכתובה מרובעת מאוחרת (אולי של ר' יעקב ספיר עצמו), הכותרת: "דברי הימים של קוג'ין". כותרת מאוחרת זו נרשמה בלא ספק בעקבות המסורת הבדויה של ואן דורט, שעוררה הדים בכל העולם, על קיומו של חיבור כלשהו, בעל אופי כרוניקאלי, בשם "דברי הימים", המוקדש לתולדות יהודי קוצ'ין; ומכיוון שחיבור דומה לזה לא היה ידוע בקוצ'ין מראשית ימי הכיבוש ההולנדי ועד לזמנו של ר' יעקב ספיר, הוא הציע לזהותו עם החיבור ההיסטורי המאוחר שנערך בשנת תקמ"א על ידי יחיא שרף הלוי, בהוראת ר' דוד רחבי השני.

מן הראוי לציין, שבכל החיבורים ההיסטוריים והכרוניקות של יהודי קוצ'ין (שכאמור, מבוססות כולן על "סיפורי שמועות" הנ"ל), שנכתבו בידי בני הקהילה עצמם, לא נמצא מי שהעתיק את תוכן "דברי הימים" של ואן דורט וייחס לו חשיבות, אף כי התעודה היתה ידועה להם היטב. בספרו "תולדות בית רחבי בקוג'ין" (כתב יד, דפים יד ע"ב-כ ע"ב) העתיק נפתלי אליהו רחבי את איגרת ר' יחזקאל רחבי לר' טוביה בועז מתוך "המאסף" של שנת תק"נ, ולא הזכיר כלל את עניינו של "דברי הימים" שפורסם באותו הקובץ.

"ראיתי בכתובת יד הרב הגאון החכם השלם הישיש כה"ר מורי וזקני אליה בכמה"ר הרב הנשיא כמה"ר יוסף חליגואה נ"ע זצ"ל...".

14. שאלת נאמנותו של "דברי הימים" הועלתה גם בקשר לפולמוס בנוגע למעמדם ההלכתי של היהודים "השחורים" בקוצ'ין⁴⁷⁵. את הידיעות הראשונות על מצבם של יהודי קוצ'ין הביא שליח ירושלים ר' יעקב ספיר. בספרו "אבן ספיר" (חלק ב, מגנצא תרל"ד, פרק כה) הוא מתאר את מצב היהודים השחורים, ומביא את טענות הצדדים מבלי לקבוע עמדה פסקנית. פעולה נמרצת לטיהור ייחוסם של השחורים, ומלחמה תקיפה למנוע את קיפוחם ובידודם מקהל ישראל, עשה שליח ירושלים ר' אשר אברהם הלוי שהגיע להודו בשנת תרל"א. אחריו לחם את מלחמתם של השחורים גם שליח צפת ר' חיים יעקב הכהן פיינשטיין שהגיע להודו (בפעם השלישית) בשנת תרמ"ז. האחרון אף חיבר, לבקשת השחורים (ובמימונם), קונטרס מיוחד בשם "משבית מלחמות"⁴⁷⁶, ובו ריכז את המקורות ההלכתיים וההיסטוריים המחזקים, לפי דעתו, את דעתם של המתירים את השחורים לבוא בקהל ישראל.

בתור המקור ההיסטורי היותר חשוב לתולדות היהודים בקוצ'ין מעמיד רח"י פיינשטיין את "דברי הימים" של ואן דורט, אותו הוא מכנה בשם "דברי הימים של מגיד חדשות", בעוד את "סיפורי שמועות" המאוחר הוא מכנה בשם "דברי הימים של הלבנים". הוא מוסיף, כי לפי דעתו ראוי להסתמך על "דברי הימים" עתיק זה יותר מ"דברי הימים" המאוחר של היהודים הלבנים ("סיפורי שמועות") ממנו העתיק ר"י ספיר, וזה מכמה טעמים: האחד, "מחברו היה מן הלבנים כדי לחזק סברתו". השני, בדברי הימים של הלבנים נעתקו שתי נוסחאות סותרות של כתב הזכויות החקוק על גבי לוחות הנחושת⁴⁷⁷, וכן עדויות אחרות הסותרות האחת את רעותה. השלישי, דברי הימים של הלבנים, קרי "סיפורי שמועות" של אדריאן מואינס, "ניכר שאינו אמת, כי לא נכתב כמו כל ספרי דברי הימים שבעולם שכותבים הנעשה בכל דור ודור, ועדות

475 ראה על הפולמוס בהרחבה בתוך: בר גיורא, מקורות.

476 נדפס יחד עם ספרו "אמרי שבת", קראקא תרמ"ט. העתק של קונטרס "משבית מלחמות" בכתיבת נ"א רחבי ועם הערותיו נמצא בכתב יד ששון 974 [סרט 9241].

477 התרגום הראשון של כתב הזכויות נערך בשנת 1741 בידי מלומדים ילידים, לפי בקשת ר' יחזקאל רחבי. שני התרגומים האחרים נערכו לפי בקשת אדריאן מואינס. האחד, בידי התורגמן בארינד דיוינסטר (Barend Deventer), והשני בידי התורגמן סימון ואן טונגירין (Simon Van Tongeren) בסיוע מלומד הודו מקאליקוט. מואינס מביא ברשימותיו את שלושת התרגומים בכדי ש"לא לשים את היהודים לשופטים בעניניהם, וכדי שהקורא יוכל לשפוט בעצמו בענין זה שהוא שנוי במחלוקת" (פישל, היהודים, עמ' 110).

הנשיא שבכל דור ודור, לא הכותב ומלקט דברים מהנוסעים עוברי אורח כמו שנכתב דברי הימים שלהם"⁴⁷⁸.

ובכן, מעדיף רח"י פיינשטיין את העדות המופיעה ב"דברי הימים" של ואן דורט, ולפיה, מוצאם של יהודי קוצ'ין הראשונים – אותם הוא מזהה עם ה"אינם לבנים" – מצאצאי עשרת השבטים, מן המיעוט ששמר על אמונתו ודתו למרות כל הרדיפות מצד השליטים במשך הדורות⁴⁷⁹. וזאת בניגוד לדעה המקובלת, המצוטטת ב"סיפורי שמועות" והמובאת במכתבו של ר' יחזקאל רחבי אל ר' טוביה בעוז, כי "אנו נקראים יהודים לבנים, שהם אנשים שבאו מארץ הקדושה תוב"ב [מגלות בית שני], והיהודים שקוראים שחורים הם נעשו במאליבאר מן גירות ושחרור... וכל עבדים שאנו קונים, כיון שניתן להם שיחרור, מתחברים עמם, ועי"ז הם מ[ת]רבים"⁴⁸⁰.

478 משבית מלחמות, הקדמה, עב ע"א-ע"ב.

479 השימוש המרכזי שעושה רח"י פיינשטיין ב"דברי הימים" של ואן דורט, בתור המקור ההיסטורי הקדום והנאמן ביותר של יהודי קוצ'ין, והאופן בו הוא מעמיד אותו כנגד המסורת המקובלת של היהודים הלבנים, מראה כי באותו הזמן כבר היה החיבור ידוע בקרב היהודים השחורים, שאימצו אותו אל חיקם, מאחר שמצאו בו סימוכין לקדמותם וממילא גם לכשרותם. יצוין, כי מכלל שליחי ארץ ישראל שעסקו בסוגיה מורכבת זו של התרת היהודים השחורים לבוא בקהל ישראל, רח"י פיינשטיין הוא היחיד שנוקט לעדות הבעייתית שב"דברי הימים" ואף סמך עליה את היתרו.

480 וויזל, תוספות, עמ' רס-רסא. תמונה זהה על מעמד הלבנים והשחורים מוצגת גם בנוסח השאלה שהופנתה במחצית הראשונה של המאה הט"ו מקוצ'ין אל הרדב"ז במצרים: "מאי קוג'ין, שיש שם כמו תשע מאות בעלי בתים, המאה מהם הם יהודים מעיקרא ושורש להם והם מיוחסים, והשאר הם בני עבדים ובני שפחות... יש מקצתם שבאו לשם יהודים סוחרים מארץ תוגרמה ומארץ עדן ואל-ימן ומן אל-כוכאס וקנו שפחות והולידו מהם בנים ובנות, ושחררו אותם מפני שילדו להם או מפני שיש להם נחת רוח מהן ומשירותן שחררו אותם בארצותן ונשארו עם בניהם בחזקת יהודים... ויש מקצתן שלא שחררו אותם אלא בשעת הליכתם ברחו להם... ואחר שהלך האדון נשאר בחזקת יהודי עם השאר... ויש מקצתם שהיו עבדים של אבותיהם של היהודים המיוחסים, מקצתם טבלו לשם עבדות ומקצתם לשם שחרור... ויש מקצתם שהיו גוים גמורים ונעשו עבדים ונתערבו באלו ומקצתם שנתגיירו ונתערבו בהם... וכל חלקי הגוים האלו נתחתנו אלו באלו והחזיקו בדת ישראל ונעשו קהל גדול בעלי תורה ועשירים וקרובים למלכות והשרים, והם עיקר משא ומתן והסוחרים. והיהודים המיוחסים הם להיפך, שהם המועט ועניים..." (תשובת הרדב"ז, על פ' ש' אסף, באהלי יעקב, עמ' 254). באותה תקופה ביקר בקוצ'ין המשורר התימני זכריה בן סעדיה אלצ'הרי, וכך הוא מתאר את הקהילה היהודית בה: "קהל ספרדים מזרע היהודים / עם קהלות אחרים / אבל הם

15. בקיץ של שנת תרס"א ביקר בירושלים יהודי אמיד מקהילת ה"יהודים השחורים" בקוצ'ין בשם אליהו יצחק מאדאי ובידו מכתבי המלצה מראשי ונכבדי עדתו המעידים עליו כי מוצאו "ממשפחה כבודה מהמיוחסים". הוא ניצל את ביקורו בירושלים בכדי לפעול בקרב הרבנים הספרדים לטהרת ייחוסו בפרט ועדת היהודים השחורים בכלל. במכתב המלצה, מתאריך כז בסיון תרס"א, שקיבל מאת "הראשון לציון" ר' יעקב שאול אלישר נכתב: "כן בא לפעה"ק ירושת"ו האדון אלי' יצחק מאדאי נ"י ובא לפני וקבלתי אותו וראיתי חשקו ביהדות, והוא מקהלת תיקומבגום [=תקום באגום] מהמיוחסים וזה אות אמת". במימונו של הגביר הנ"ל פרסם בשלהי אותה שנה החוקר שמואל רפאלוביץ (רפאלי) חוברת בשם "קדמוניות היהודים במלבר"⁴⁸¹, שנועדה להוכיח כי קהילת היהודים השחורים "הם הם יוצאי ירך היהודים הראשונים אשר באו למלבר עוד לפני חורבן בית ראשון, והלבנים המה חדשים מקרוב באו בדורות האחרונות". בתור המקור הנאמן לתולדות יהודי קוצ'ין הוא מעמיד את "ס' דברי הימים הקדמון" שפרסם רנה"ו, ותוקף את ר"י ספיר שביסס את סקירתו על הידיעות ששאב "ממקור ראשי עדת הלבנים", אשר "התאמצו להוכיח כי המה זרע ברח' ה' והמה אשר באו בראשונה להארץ הזאת והזכיות הנתונות להם, נתנו ממלכי הודו לאבותיהם", כאשר ההפך הוא הנכון. את עיקרי דבריו הוא מבסס על החוברת "משבית מלחמות" מאת רח"י פיינשטיין, אשר דבריו "נובעים ממקורות יותר נאמנים כי חקר ודרש היטב את הענין משני הצדדים, ולא נשא פנים לראשי עדת הלבנים"⁴⁸².

גרים / ונתגיירו מימים קדמונים / מן הכושים ומן הכנענים" (ספר המוסר, מחברת שמינית, מהדורת רצהבי, ירושלים תשכ"ה, עמ' 130).

481 רפאלוביץ מציין את תרומתו של מאדאי למוסדות הישוב: "האדון מאדאי פור נתן לעניים ולבתי החסד השונים בעירנו הקדושה" (שם, עמ' 26).

482 את הרקע לעלייתו של אליהו מדאי לירושלים לשם טיהור ייחוסו, ייתכן לראות בהערה קטנה שנוספה בשולי החוברת "משבית מלחמות" (פרק ד, הערה ב), ובה מזהיר הכותב שלא להתערב עם בני משפחת "מדאי" מאחר שלא קבלו על עצמם את פסקו של ר' אשר אברהם הלוי המחייב את נשותיהם של המשוחררים לטבול לשם גירות: "ובשם בקוגין נמצא משפחה אחת בין המשפחות המיוחסות [של היהודים השחורים] הנקראים בשם מאד[א]... ומחמת קנאה של כת האינם מיוחסים מאנשי קרומבאגם בקוגין התחילו גם הם לקרוא את עצמם וגם לחתום באגרות על שם משפחות מאד[א], אבל כולם יודעים שזה שקר גמור כי משפחות המיוחסים הם מאנשי ק"ק טוכמבאגם [=תקום באגום]. גם הלכו מהם מאינם מיוחסים לעיר במבי אחד שמו אליהו ואחד משה וקראו

16. בשנת 1829 [תקפ"ט] הגיע להודו הכומר ג'ון וילסון כשליח המיסיון מטעם הכנסייה הסקוטית ופעל בקרב עדת "בני ישראל" באזור בומביי עד מותו בשנת 1875. וילסון הרבה להתעניין ולחקור על מוצאה של העדה, ובשנת 1838 [תקצ"ח] פרסם את סקירתו הראשונה על העדה ומנהגיה⁴⁸³. סקירתו השנייה על העדה פורסמה בשנת 1866 [תרכ"ו] בתוך ה"קול קורא" שלו לחינוכם של "בני ישראל" ברוח הנצרות. מסקנתו היא, כי מוצאה של קהילה נידחת זו מתימן או מחצי האי ערב במאה השישית. מסקנה זו נתקבלה מאוחר יותר גם על ידי הנוסע ר' יעקב ספיר שהגיע לבומביי בשנת תר"כ והתעכב בה כמחצית השנה⁴⁸⁴. בספרו "אבן ספיר" מציג ר"י ספיר את השערתו של וילסון כעובדה, ואף מביא לה סימוכין⁴⁸⁵. אחריהם נמשכו גם מספר מלומדים מקרב העדה עצמה, כדוגמת יעקב ב' ישראל⁴⁸⁶ ויחזקאל די משה יחזקאל⁴⁸⁷.

עצמם בשם זאת המשפחה של מאד[א], ע"כ כתבתי זאת למשמרת וזכרון לנצח שלא יתערבו בין המשפחות המיוחסים עד שיקבלו עליהם הפסק דין של הרב ראשון לציון".

483 הסקירה פורסמה בספרו Lands of the Bible, כרך ב, עמודים 679–667.

484 על הסתמכותו של ר"י ספיר על מסקנות מחקרו של וילסון, ראה דבריו המפורשים בתחילת סקירתו על עדת "בני ישראל": "...נתתי את לבי לחקור ולהתחקות על שרשי השבט מאחינו הנקראים בשם 'בני ישראל' היושבים פה באמביי... לשונם היא שפת 'הינדי' שפת המדינה... ובלה"ק לא יבינו, ועל כן לא יכולתי להשתעוץ עמהם... עד שנודעתי לאחד מהם שמו יוסף בן יחזקאל [ראנגפורכר] אשר הוא מורה כתב ולשון ענגליש בבית הספר של היהודים... וגם הוא כבר חקר מעט והתחקה לדעת שרשם ומטעם ומצבם הקודם בארץ הזאת... ונתתי לפניו כל חקירותי ושאלותי על אודותם, ויחד חתרנו להגיע ולדעת מהם מה שהיה באפשר להודיע... כי לא נמצא להם ספרים עתיקים ודברי ימיהם לא בלה"ק ולא באיזה לשון... ואחרי התבונן היטב על השאלות האלה, אמר לי שעל איזה מהשאלות האלה כבר דרש עליהם לפני שנה הבישאף [=ג'ון וילסון] של כת המשלחת (מסיאנארע) היושב פה והרבו לחקור ולדרוש עליהן, וכתובין אצלו לזכרון" (ספיר, אבן ספיר, ב, עמ' מב–מג).

485 להלן קטע לדוגמה מתחילת סקירתו: "ראשית בואם מארץ נגב ערב – תימן – זה כאלף וששה מאות שנה. [ועדה להגדה שבאו מתימן, היא: כי במראה ודמות פניהם ומנהגיהם שוים הם לאנשי תימן; כמוהם, פניהם ארוכים ושחרחרות, וכן מבנה גופם ישוו למו; מניחים פאותי שערות הצדעים (ככת היהודים) ארוכות כהתימנים; וחיוק האמונה בענינים הרוחניים ג"כ כמוהם]. אומרים שאבותיהם הראשונים יצאו ממדינת ערב מפני הגירוש וגזירות שמד... (ספיר, שם, עמ' מג). אגב, בנוגע לאורך הפאות של "בני ישראל" ראה תיאורו של הנוסע הגליצאי שלמה רינמאן: "ופאות ראשיהם יגדלו כיהודים בפולין. וכן יעשו גם הגויים בני מאהאראטטאה, כי יגלחו ראשיהם וישאירו פאות ארוכות, עד כי כל רואה בן מאהאראטטאה יאמר כי בן ישראל הוא" (רינמאן, מסעות, עמ' 110).

אך למען האמת, כפי שהראנו למעלה, המקור הראשון לדעה זו, הוא "דברי הימים" של ואן דורט, המציג את "בני ישראל" שבהודו (ובכללם את יהודי קוצ'ין שנפרדו מהם "בשנת אלפים ומאה" ונדרו לחוף מאלאבאר) כשרידים מ"שבית תימן – מאכא", משם גורשו "בשנת אלף וארבע מאות ושש עשרה" על ידי "המלך פרווזוס". אמנם לאחר שעמדנו על בעיית אמינותו של ואן דורט בכלל, והתעודה הנוכחית בפרט, ראוי לקבל השערה זו בהסתייגות רבה, ככל יתר ההשערות הרחוקות שהועלו בדבר מוצאם של "בני ישראל" בהודו.

17. מהתעלמותם של כלל חוקרי קוצ'ין האחרונים מן החיבור, יש ללמוד על יחסם המסויג אליו, עקב הבעיות הכרוכות בנאמנותו.

18. לאחר למעלה ממאה שנים שכמעט נשכח זכרו של "דברי הימים" הקוצ'יני הוא חוזר ומופיע שוב במחקרו המקיף של פרופ' מ' בר אילן על החיבור הנשכח "דברי גד החווה"⁴⁸⁸. בר אילן מגיע למסקנה כי מדובר במסמך אותנטי בעל רקע היסטורי אמתי, וכפי שניתן "להיווכח" מעובדת קיומו של החיבור "דברי גד החווה" שנתגלה בקוצ'ין לאחר שחלפו קרוב לאלפיים שנה מאז נכתב, המוזכר בתחילת "דברי הימים" בכלל יתר ספרי המקרא האבודים שנשתמרו בגנזי קהילת יהודי קוצ'ין. בקביעתו זו, הצליח בעצם בר אילן לממש סוף סוף את ייעודו המקורי של "דברי הימים" (נתינת גושפנקא לקדמותו ואמינותו של "דברי גד החווה"), בדיוק כפי שתכנן ואן דורט מתחילה כאשר בדה אותו בסרי לנקה בשנת 1757.

486 בסדרת מאמריו על "בני ישראל של הודו" שפירסם בעיתון Jewish Advocate, בומביי, גיליון נובמבר 1932 ואילך. הרי קטע מדבריו (שם, עמ' 610): "בתקופת מלכות ישראל ויהודה פשטו הישראלים מסיבות שונות... וכן לכיוון חצי־אי ערב עד לעדן ולמוסקאט. צבע פניהם היה צבע הזית גם בהיר וצהבהב. בני ישראל בהודו הם מטיפוס של דרום ערב, ודומים מאד כיום ליהודים הסוניים (הסוניים הם כת מוסלמים שמוסלמי המזרח התיכון בדרך כלל שייכים לה)... יש להם אותה ארשת פנים כמו הטיפוס היהודי הערבי... יש יסוד לחשוב שבני ישראל נדרו בהדרגה לדרום חצי־אי ערב ומשם באו להודו דרך הקו המסחרי שהיה אז קיים בין המזרח והמערב".

487 אוצר ישראל, ערך "הודו", כרך ד, עמ' 116–113.

488 בר אילן, ספרים, עמ' 79–77.

חלק שלישי

"מגילות קוצ'ין" – החיבורים

החיבור הראשון

אגרת רבן יוחנן בן זכאי

[פת יחה]

<ע"א> האגרת הזאת נמצאת ביד איש מלומד אחד שבא לכאן ק"ק קוגין אשר לפני
היה שמו בישראל יעקב וגם כעת מכונה לעפאלט עמנואל יעקב פון דארט, ואמר האיש
הנזכר שזאת האגרת נמצאת בעיר רומי בין גניזות ספרים לשה"ק הקדמונים אשר ביד
הרומיים וכתוב בראש המגלה בזה הלשון: האגרת הזאת כתב ר' יוחנן בן זכאי בציוות
רבן גמליאל הנשיא ליהודים אשר בעיר רומי בשנת ג' אלפים ושמנה מאות ושלש עשר
לב"ע בחדש כסליו בעשרים וששה בו, והיות שכאן נמצא בעת ההיא שליחא דרחמנא
מעיר הק' ירושלים תוב"ב ה"ה החכם השלם הכולל כמה' אליעזר ברי' [!] אשכנזי וקראה
את המגלה הזאת ופירש כל הדברים אשר בה כפי מה שנראה לו:

[איגרת רבן יוחנן בן זכאי]

שמעו אלי בני אברהם יצחק וישראל עם סגולה, בכס בחר ה' אלקי כל הארץ אשר שמו
נורא בגוים, והוא יברך אתכם בשלום כאשר דבר, כי הוא יעשה בוודאי אשר אמר:
זכרו ועשו והזהרו במעשיו ובתורתו הקדושה הואיל החוש הראייה מביא לידי זכרון
על כן אכתוב לכם שורש ממעשי ה' כי נורא המה, ואף שנסתרות לה' וגם הנגלות אשר
נגלה לנו אעפ"כ נרמז לנו בטעמי שני גירושין ופשטא קטן בסוד גדול ונורא, שלאחר
שני גירושין תפשט הקטן שבאומות בכל העולם, ולהם יתהב רשות והרמן לילך בסוד
ה', כי יראי ה' המה אשר עמם סודות וברית השם, וזה הוא נמסר לנו מאבותינו איש מפי
איש, כדי שיוזהרו שארית ישראל בזה הרקיע ולא יעשו עולה עוד, וזה הסוד אשר
נמסר לנו מתורתנו הקדושה, בתחלה ברא אלקים הרחמים את העולם מאין שהיא שבעה

ובאמירה שהיא אחדותו, והשתיף את הרחמים בדין בששת ימים, מספר רח"ם די"ן, ויגה בשביעי <2 ע"ב> וקרא אותו שבת בסוד אמ"ת, ובמלואות הדין והרחמים ברא את האדם בסוד אמת מן האדם"ה, נוספות חמש על אמ"ת ביד השם בצלמו ביו"ד וה"ה בקריאתם, כי ה"ה הקריאה מספר יו"ד הכתובה, ושניהם עולים י"ד, ושתי ידיים עולים שבעה כימי הבריאה, וצוה את האמת מלשזור אותו מעץ הדעת טוב ורע, היא השם והחט, וכאחת עולים שבעה, היא העין שהיא הנחש ולא תוסיף העין על האמת:

וכיון שראה הנחש שהאיש עומד ברחם ודין, לפי שברא בו ועולה ביד השם, ואשה יצאה מאמת הלכה לבטל את האמת, לעורר עין שנחסרה ע"י בחט, בכח הנחש מנחש, להשאיר אותם בטוב ורע בדין ורחמים ולהאבדה מתואר אדם, וכדי שיהי' דבריו נשמעים וכן הי', והאשה לקחה את עצת המסית ותתן גם לאישה עמה לבטל האמת, לפיכך אמרה התורה ותפקחנה עיני שניהם, הוא כח השטן, והיו בעירם [כעורים] בשתי עיניהם אשר המה ארבע, ופקרו באחדות אלקינו העולה כ"ח, לפיכך קילל הקב"ה הנחש בגח"ן ובעפ"ר ובעי"ן ובח"ט כל ימי חייה, <3 ע"א> והוא ישופך ראש, בשש, בחרם [!] ובדין, ואתה תשופנו עקב ביו"ד שהוא אחדות אלהינו באין סוף, באחרית הימים ימצאנו. ואל האשה אמר הואיל שחסרת האמת יתהפך האמת לעצב מספר אמת, בעצב תלדי בנים. ואל האדם אמר הואיל ששמעת אל אשתך לבטל האמת ולאורר [אורורה] האדמה בעבורך, לפיכך קוץ היא העין ודרדר היא שלש, שתצמיח לך לעתיד לדבר על אל אלים באחד העולים קוץ ודרדר, שתוציא ממני [ממנו] העי"ן ותשאר שלש במקום הדרדר. בזיעת אפך תאכל לחם היא י"ה צור עולמים, עד שובך אל האמת באדמה כי ממנה לקחתה. כי עפר אתה היא החט, ואל עפר תשוב לחט, כי עבירה גוררת עבירה, שתי פעמים ח"ט עולה ד"ל, והיא העי"ן שחסרת מאמת ונשאר בשלש, ולקח השם אחדותו מאור הקדמון היא האמת ונשארת את האדם בחט, ונתן במקום האחדות העי"ן שנחסר מאמת, כמו שנאמר ויעש אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, ולפי זה קרא לאשתו חוה שהיא אחת, על שם האחדות שנחסר על ידה, וכיון שנאבד האחדות מידם [מאדם] נשאר בו ד"ם, אשר היא שמנה בח"ט, ע"כ אמרה רבקה קצתי בחיי מפני בנות חת, וזהו שאמר למך ילד לפצעי.

ובהיות אחר חרבן בית ראשון מלואת עי"ן בעי"ן, אז תבוא העי"ן, <3 ע"ב> ואוי לעי"ן שכך רואות, כי אז תהיה האחדות ע"י קצת אשר בשם ישראל יכונה באחד לחרפה, ומהם באים כל הגוים הנתקעים בחי"ת, להאמין בשיקוף חי"ת. ועל זה ציוה השם לאבינו להמול הערל שהיא השלש [השילוש], ולהשאיר אברם האמת, כי אהיה אשר אהיה אמת,

והוסיף לו חמש למלאותו בידו ובצלמו, ומשרי לקח האחדות שנאבד ע"י האשה, ונתן במקומו חמש למלאות עיניה שחסרה, ואעפ"כ שמה מורה על האחדות, ושם אבותינו מביאים העי"ן שנחסר ע"י האדם, לפיכך נקרא יעקב ישראל, כדי שלא יקומו בחי"ת, >4 ע"א< ואשרי העי"ן שרואה כל אלה כי היא אמת. ולעת עתה הושאל [הטיל] הנחש את הזוהמא ממנה בן הגדה ח"ת בשמו וח"ת בתוארה, העולה משיח יצא מעם השם ומהווייתו הנחש אשר היא ג"כ ח"ת משוב ורע, וחפה על האמת את מכסת שקרו, לדבר בה' חתימת עם האמת, וכפר באחדות ובתורת אלהינו ולעג על דברי חכמינו עד מאוד, אבל אנו מקנאים קנאות ה' ומסרנו אותו למיתה ע"י שופטינו מארצינו אשר העמיד עליו [עלינו] הקיסר מעירינו [מעירכם], ונקבר בקבר סרוחה כדין רשע מסור [מסית], והושלך מקברו כפגר מובס ונאבד מן העולם, אך טומאתו נשאר בארץ, וקול זיעת הטומאה נשמע בכל מקום, עמד הטומאה וכותב ספרים לאין קץ על מעשיו שלא הי' מעולם, וקראו את שמו משיח, אשר היא העי"ן אשר תלעג לאב, בטומאת הנגע ביה בשש. >4 ע"ב< ואומרים שהוא בא למלאות דברי תורה, והוא היה בן סורר ומורה, להכות בשש הטומאה את ששים ריבוי אותיות הטהור ש"ש בשש, ונתן תורה חדשה אשר בדה מלב טומאתו, להחליף האחדות בשק"ץ, ומה לי להאריך בטומאה כי אסור להסתכל בצורתו ובהווייתו. אך זאת תדעו אחינו בני ישראל המפוזרים באומות, אל תאמינו לאנשי הפושעים הנקראים שלוחים, הנרמזים בעין הרע, כי המה חוטאים ומחטיאים לרבים, והואיל שהטומאה הגביר יד ע"כ חזקו דתם בטהרה, באהיה אשר אהיה באמת, וחדלו לכם, חלילה לכם מאדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא, מן הפושעים להעמיד השלש באמ"ת, אך הואיל שהאחדות נחסר ממנו נשאר מ"ת מאמת, וח"ת מחט אנושי מזוהמת הנחש, וכל הנוגע בו יטמא טומאת עולמות אשר אין לו תקנה, ושלוחי המות תקראם את שמם הרקב אנשי חרם, ותהי' מקנאים קנאת ה' לעקור שרשם מן הארץ, שבל יעמדו עוד. וזאת ידוע תדעו שגם דבריהם השקר יתפורזו בארץ כמוץ לפני הרוח, כאחד הנרדף בעי"ן, להוביש את כל הארץ בטומאה עד איזה זמן אשר נטמן מעינינו, אזי יבטיל ויסיר השם את >5 ע"א< הטומאה מארץ והיה השם למלך על כל, והיה הוא אחד ושמו אחד, שהמה ח"ת הקדושה, ואשרי המחכה לו באמ"ת.

זההרו מפטר חמור הגדחה השה פזורה, אל תשמע אל דבריו דברי שוא, רק תערפו אותו בקשה [בקשי] ערפו, בכל מיני עריפה ודחייה שבעולם. ושם עמכם איש צורר היהודי, איש משחית מתלמידי רבן גמליאל הנשיא, חומץ בן יין, שלש בן עי"ן, מתלבש בלבוש כתנות עור בזוהמת הנחש, ושמו היה לפנים בישראל שאול, אכן שאול ואבדון

עמו ועם דבריו, ועדיין קרא אותו ימ"ש, פועל אות, לאמור שהוא יכול לפעול אותות ומופתים, ואינו כן כי הכל עושה בכח ובפעולות השטן, והוא פועל עות אשר לא יוכל לתקן, רשע ופושע יקרא את שמו הרקב, לדבר על השם ועל תורתו סרה, לאמור ננתקה את אמרותימו [מוסרותימו] ונשליכה ממנו עבותימו, אבל יושב בשמים ישחק והשם ילעג למו, והנחש אשר בחר ישכנו בלי לחש, בלי השגחות עיני הרואות כל לבטל לשון הרע, כי אין לו י"ד בנחלת השם, מו"ת הוא ולא חיים, שרף הוא ולא מלאך, כי קליפות הטומאה מסטרא האחרי נדבק בו לדבר כל אלה בשם אמת, והנוקם בו הן במיתה הן בגופו מקנא את השם יקרא וברית שלום ינתן לו ולורעו אחרי, כי הוא מחלל השם בפרהסיא, ואין לו חלק בבני ישראל, כי הוא מסית ומדיח את עם ה' לילך אחרי אלהים אחרים, והתורה אשר לא ידעו אבותיהם מעולם, ואי לעי"ן הרואה את כל אלה, הזהרו מדבריו כי חכמת הטומאה בו, אשר כסה בטומאת הקר", כי ספרי הקדושים מטמאין את הידים והרגלים הרוצים לילך בטומאה, וחיים הם למוצאיהם בחכמת השם, ובסם המיתה ההולך בהם בטומאה, <5 ע"ב> לטמא את גופו ונשמתו, ואין כל אדם יוכל להשיג ולברור את חכמת השם כי אם ע"י מתנת השם, ע"כ בקשו את שם אלקינו ביראה ובאהבה שיתן לכם לב לעשות את מצותיו ולעסוק בתורתו הקדושה בטהרה, כמו שצויה לכם בשמו הרועה הנאמן.

ראו איך הנביא מזהיר אותנו באחרית הנבואה, זכרו תורת משה עבדי אשר ציויתי אותי בחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים, לא לבד לשמוע רק לעשות, כי לא הידיעה עיקור [עיקר] אלא המעשה, עסקו בתורה שבכתב ובע"פ, כי זה ראה יעקב אבינו בחלמו, שנאמר ויקח מאבני המקום, ומיעוט אבני שתיים, וזה הוא שתי תורות, והי' לאחדים תחת ראשו, שנאמר ויקח את האבן, כי לא שתי תורות המה, הס מלהזכיר, רק תורה אחת הנראית כשני פנים, פנים ואחור, כי דברי חכמים כמסמרות לנטיעה של תורה שבכתב, ואם תקימו את דברי שתייהן, אשר אלו ואלו דברי אלקים חיים, אזי תזכו לעלות בסולם אשר ראשו מגיע שמימה ומלאכי אלקים עולים ויורדים בו, להביאנו אל המקום אשר ברא השם להחיותינו עד עולמי עולמים.

וזאת לכם לדעת, כדי להבין את כל אלה, דעו שהשונא מין אנושי הנחש הקדמוני באה בתחלה בעלילה אל נושאת פרי אדם והסית נגד ציות השם, כדי להאביד עץ האדם מלהביא בכורים אלו ישראל להשם, ואחר זאת כל ימי תהו היתה מסית ומדיח את זרע אנוש, ומעט מהם השכילו בשכל הטבע או בעזר השם, ולא שמעו אל דברי ארורה מכח פעולות השם, עד שבא משה אשר מספרו כמספר שבטי ישראל, העולה מן המים אשר המה אמת, ונתן התורה בטו"ב חוקים ומצות, כמספר של איברי האדם בשני ידי"ם,

ברמ"ח ובשס"ה העולים כ"ה, כדי לשמור את נפש האדם מזוהמת הנחש, וכשהלך משה ליקח עשרת הדברות, אשר המה חצי להשם וחצי לאדם, אשר עליהם עומדת התורה כולה, הלך המסית להסית את ישראל באחד, כי אהרן אח"ד ועגל אחד ואמר בדעתם [בדעתו] לבלבלם, לא זה אל נכר כי אם אחדות אלהיכם, וכיון שבא משה וראה שעשה הנחש, הלך וביטלו בא"ש אשר היא אחד, ופיזור אותו במים לבטלו באמ"ת, לאמר לא זה אל אמת, וציוה באזהרת גדולות לבל יעשו עוד כזה, וכל הנביאים הזהירו לישראל כל ימיהם על זה. וכיון שראה הנחש שהתורה והמצוות נגד עיצתו, הביא השטן בתוארו ובצלמו את האיש צר ואויב הרע <6 ע"א> הזה להשחית את חלק השם בתורתיו ובמצותיו, והעמיד את דבריו הטומאה אל דברי התורה הקדושה, כדי להגביר טומאתו על ישראל. ועתה אחינו בני ישראל אל תאמינו לחלומותיו ולדבריו, דברי השטן, להסית אתכם לאור [לאמור] ראשונים לאבדנו [לא בחנו] וסברו את דברי השם, אבל אנו יודעים את התורה ואת עמקי סודותיה, ע"כ נלך ונעבדה עבודה אחרת, אל תשמעו להם לטמא בהם, רק השמד תשמידון מהר מהאדמה, כי דברי התורה והמצוות השם לא ימוש עד עולם, כי לא איש אל ויכוז ובן אדם ויתנחם, ע"כ הזהירו מאנשי הנחש כי עקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש של גיהנם ואבדון, שוא ושקר.

חזו וראו איך שהזהיר אתכם ירמיה הנביא [ירמיה יז, א], מחטאת הבא מיהודא בשלש, אשר היא כתובה בעט היא העי"ן הרע, בי"ד ברו"ל העומדת על י"ד התורה, אך היא על לוח הבדאי מלבם, כי כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו, ועי"ז מן השם יסור לבו, ולא העמיד הנביא לבד דבריו בארור, רק והיה כערער בערבה אשר לא יראה טוב זהו התורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם, והמה לא יראו את הטוב הצפון לצדיקים לעתיד, אך ישכנו לעולם בארץ מליחה חררים במדבר בבאר שחת, כי אנשי דמים ומרמה המה, ואין להם חלק בשם אלקי ישראל, אבל ברוך הגבר אשר יבטח בה', כי הוא לא יראה חמימות הגיהנם, כי מקוה ישראל השם ולא אדם, והואיל שישאל מקוה על ה' לבד, יהיה השם מקותו לטהר אותם מטומאות הנחש, ועוזבי ה' יבשו, והסרים מתורתו יכתבו בארץ צלמות, שאול ואבדון, על אשר עזבו את מקור מים חיים האמת, הגות [הניתן] ביד ה', ומי שיעזוב התורה עזב גם ה', אשר הוא אלקינו מושיענו רופאינו ותהלתינו, והמה אומרים אי"ה דבר ה' בעי"ן הרע, יבא נא, כי כלה כל דברי תורה ונביאים בשיקוף משומם המשקצים <6 ע"ב> ומשממים את כל הארץ, באבן נגף ובצור מכשל, בעון כליון באון גליון. חלילה לכם אחינו להאמין בזה, כי תורה אשר היא דבר אלקינו יקום לעולם באין סוף, והמורדים האלה נתשו את מים קרים נוזלים על עיף זה הוא ישראל

העופים בגלות, והתורה מגינה עליהם, ושכחו בזדון לביהם את אלקי ישראל, ולשוא יקטרו ויכשיל[ו]ם בדבריהם[מ]שביל אשר הי' מעולם זה התורה, ללכת נתיבות דרך לא סלולה, ויאמרו לכו ונחשבו על ירום י"ה זהו התורה והמצות אשר צוה ה' לנו, וזהו כסא כבודו רם ונשא מחשבת זרות, הגם שאנו יודעים שלא תאבד תורה מכהן ועיצה מחכם ודבר מנביא, אעפ"כ לכו ונכה את התורה בלשון הרע, בזהמת הנחש, לפרש אותה כאשר עם לבבינו, להרע ולא להטיב, ואל נקשיבה לדברי תורה שבעל פה.

ראו מה שהתורה הקדושה מתאוננת לפני ה' ואומרת הקשיבה ה' ושמע לקול יריבי, היש[ו]לם תחת טובה רעה, כי כרה שוחה לנפשי, זכרי [זכור] עומדי לפניך לדבר עליהם טובה ולהגן דברי עליהם, כי אני חיים למוצאי ולכל בשר העושים ומקיימים דברי ארפא ממשובתם, להשיב את חמתך מהם, לכן תן את בניהם ותלמידיהם לרעב לשמוע דבר ה', הגורם לחרב השטן, ותהיינה נשיהם אלו המאמינים בהם שכולות ואלמנות, ואנשים המחזיקים אותם יהיו הרוגי מיתות עולם, ובחוריהם אלו אנשי מלחמותיהם יוכו בחרב השם, תשמע זעקה מבתיהם מבית תפלתם, בטל את תועבת תפלתם בגדוד המשחיתים פתאום, בגידודי השטן בלבבלם, כי כרה שוחה ללכדינו ופחים טמנו לרגלי, ואתה ה' ידעת את כל עיצתם עלי למות, לאמור התורה חסר וניתן במקומה העון כליון, וימללו מילין לצד עילאי זה תורה שבכתב, ויבלו קדישי עליונים זה תורה שבע"פ, וסברו להשניא זמנין ודת בלשונם הרע, לכן אל תכפר עוונם וחטאתם לפניך אל תמחה, ויהיו נכשלים בכל עת אפיך עשה בהם, להשמידם מתחת השמים, כי מרו בדברך דברי חיים. ודעו שהמה ותורתיהם הכליון יגבירו על עלמא ועל עם קדישין עד עידן עידנין וחצי עידן, ואז יתעדו מעל הארץ, והשם יטהר באש התורה את כל הארץ, ומלכות עמו ישראל יתגבר על כל מלכות עלמא, אז ילכו כל העמים בתורת השם, ובעת ההיא יחזיקו עשרה אנשים בכנף איש יהודי לאמור נלכו עמכם, כי שמענו כי ה' עמכם.

ועתה אחינו שמעו אל דבריי דברי אמת, ואל תאמינו לאותות והמופתים <7 ע"א> הפושעים האלה בנפשותיהם, כי מנסה ה' אתכם לדעת הישכם אוהבים אותו בכל לבבכם ובכל נפשכם, אחרי ה' תלכו ואותו תיראו, ואיך ובמה תלכו ובמה תיראו אם תשמרו את מצותיו, אזי בקולו תשמעו ותעבדו אותו ולא אחר, ובו ולא באחר תדבקון, כי הוא חלקיכם, אזי טוב לכם כל הימים.

בינו נא זאת אחינו, שאנו נקראים קדושים על דעת משפט בכורה שלנו, ונקראין ראשית תבואת ה', ואין בנו מום, כי יעקב איש תם, ורוח הקודש מעיד עלינו כולך יפה רעיתי ומום אין בך, והואיל שאין בנו מום אין אנו נאכלים לבעלי כהני האדמה, אשר

המה במו"ם ובי"ד המשחית, לכן בא ויצא אש המכלה הזה מאיברינו להטיל בנו מום, שנהיה נאכל לאויבינו, אויבי הגשמי והרוחני, וביקש לסמא את עינינו במאור התורה, ע"כ התחזקו והווי לגברים אנשי השם, כי ה' אמר [אור] לכם עד עולם, אם אחרי תורתו ומצותיו תלכו אז ישמור את גופכם ונשמותיכם, לקרוא לכם תמים אתם בשם אלקיכם ולא במום.

ראו מה שיעקב אבינו הזהיר אותנו ממום הרע הזה, שיבא בתואר משיח, אשר שבע תועבות בלבו, באמרו לא יסור ש'בט מ'יהודא ומחוקק מ'בין ר'גליו ע'ד כ'י יבא ש'ילה ול'ו י'קתה ע'מים, ראשי תיבות שלו, לא יש מום רע כישוע, וריבת היו"ד היא האחדות, כי הוא ידבר על אחדות אלקינו, ולא יסור המום הזה מישראל עד כי יבא שילה, אשר מלוכה כל עלמא דיליה הוא, ע"כ הזהרו ממום שבכם, שבל יהיה לכם למוקש, ותדבקו באלוקיכם ובתורתו ובמצותיו, ואם תעשו כן אזי כל לשון אשר תקים עמכם למשפט תרשיע, כי אין להם שח"ר העולה אחד, כי המה משקרים האחדות, ואם תשמעו לי אזי טוב לכם בעז"ה [בעה"ז] וטוב לכם בעולם שכולו טוב, כי כולכם בכלל חלק לעה"ב, ואשריך ישראל מי כמוך עם נושע באלקים, ולא באדם, כי תשועות ה' תשועות עולמים. אז תאמר התורה, מן המצר קראתיך, ואת"ה ענני במרחב, ע"כ לא אירא מאדם הסמוכים על האדם, כי השם בעוזרי, ואראה נקמות בשונאי, כי טוב זה התורה, חסה בכ' ולא באדם, כל הגוים סבבוני, אבל בשמך אמילם, המה דחיתני לנפול ואתה עזרתני, כי אתה עוזי וזמרת וישועתי, ובימינך <7 ע"ב> ארים, ובימינך עשיתי חיל, לא אמות כאשר חשבו, כי אחיה בגבורות השם, לספר כל מעשיו, שער ה' אני, וע"י הצדיקים יבואו לה', ע"כ אמרו נא ישראל ובית אהרן ויראי השם כל"ח [=כי לעולם חסדו], אודך כי עניתני ותהי לי לישועה, אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, כי מה' היה ולא מאדם, וה' יעשה נפלאות בעינינו.

וכשראה התורה אריכות הגלות אמרה, אנא השם הושיעה נא, אנא השם הצליחה נא, ורוח הקודש משיבה המתין בתי המתין עד אשר ברוך בא בשם אלקיך, אזי ברכנוכם אתם כולכם מבית ה', אמרה תורה, אל אדוני ויאיר לנו בגלות החושך הזה, באורך ואמתך, לאסור חגיג'ו בעבותים עד קרנות המזבח, במשיח בן יוסף, אשר מיתתו יהיה לנו לחגה במלחמות גוג מגוג. ואחר זאת תאמר אלי אתה ואודך אלקי ארוממך, הודו לה' כי טוב, כי הראה לנו חסדו עולמות במשיח בן דוד, ושכר עוסקי ועושה תורה, היא אשר נקראים תמימים בלי מום. ונתברכו באשרי, לאמור אשרי תמימי דרך, ומי הוא זה ההולך בתורת ה', ומי הלך בתורת ה', אלו אשר נצרו עדותיו בכל לבם לדרוש את המצות, ואם אתם

עושים כן תקראו פועלי צדק ולא פועלי עוולה, כי בדרך השם הלכתם אשר ציוה לכם לעשות מצותיו עד מאוד, ע"כ התפללו אל השם שיתן לכם לב לעשות חוקותיו ולהבין דרכיהם לטוב, ואם תביטו אל מצותיו אזי לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד, לכן אמרו נא כל בית ישראל, אורך ביושר לבב בלומדי אותי לשמור חקיך, ולא עשית כה לכל גוי, כי בנו בחרת ואותנו למדת משפטי צדקיך, ואם את חוקיך אשמור ידעתי כי לא תעזיבני עד מאוד. ותדעו שגלותיכם יתגבר עליכם עד שיתמלא הסמא"ל, שר ואבי כל בני עשו, וכח מלא שלו הוא ג'ו'ג' מ'ג'ו'ג', ותאבד על ידי כח השם אשר היא אחדות אלוקינו, וישבר השם את הקשת משמאלו זהו ח"ת הטומאה, והח"ץ אשר היא ג"כ ח' הטומאה מימינו, ותפיל אותו על הרי ישראל, אזי ידעו כל האנ[ו]מות את כבוד השם, אשר הוא אלקי ישראל ולא אדם, והוא הגלה את ישראל בעוונם, והוא שב את שבות יעקב, והוא יתן לרחמים כל בית ישראל, <8 ע"א> ואז יקנא השם את שם קדשו המחולל בגוים, והיה ה' לנו לאלקים עד עולם מיום ההוא והלאה, כאשר יכנס השם את עמו ישראל מכל הארצות אשר הפיצם שם, ולא יוותר מהם עוד אחד שם, ולא יסתיר עוד פניו מהם, אחר אשר ישפך רוח קדשו על כל בית ישראל, כי השם אלקים דיבר.

אלו דברי המצפה על תשועות ישראל, ומבקש לה' אלקינו על עזרתינו, עזר מעט, עד שיבא המורה צדק לנו לגאלינו ולמלוך עלינו עד עולם אמן סלה, הצעיר יוחנן בן זכאי מירושלים, הכותב בשם רבינו אור ישראל ר' גמליאל הנשיא ובשם כל התלמידים הנלווים עמו וסרים למשמעתו, ומקנא קנאת השם ותורתו הקדושה, ועמו ישראל הקדושים, ובשם כל צדיקי עמינו אשר המה בירושלים, ונאמר שלום לכם, והשם יברך את עמו ישראל בשלום עד עולם אמן, בעיר הקדושה בירושלים שנת שלושת אלפים ושמנה מאות ושלש עשר כ"ו בירח כסליו לבריאת עלמא:

הכתב הלז נשלח על יד תלמיד ינאי הקטן מתלמידי ר' גמליאל, ליד הנדיב יוסף בן שמעון הפרצי נשיא אלקים בתוך אמוני עם סגולה בעיר רומא יע"א:

החיבור השני

דברי גד החוזה

[פתיחה]

.....[י]עקב מנוול י'ע'ב'
.....[ת]י כ'מ'ר' יחזקאל
.....[ספ]ר גד החוזה ומגילת
.....[נמ]צא הוא בתוך הספרים
.....ר נחש האדמוני בעיר

רומי ו'יה'

גם נעתק ע"י בעיר קוג"ין הספר של ויכוח
של הרב המובהק כמה"ר שאול לוי מור[טרא]
עם הכומר הנוצרי המלומד די רוואן והם
כ"ג שאלות ותשובות וסימן עוברי בעמק הבכא מעיין
[ישי]תוהו גם ברכות יעטה מורה ובסופו ק'ע'ה' שאלות ששאל
[ה]חכם הנוצרי הנ"ל בלי תשובתו וסימנו ע'נ'ה' כ'סיל' כאיזלתו

נעתק מלשון הולנדי

ללשון יהודי

[גם] ספר החלומות שנעתק על ידי חכם אליעזר עיין

במקומו

[ב]שנת כל כלי יצר עליך לא יצלח וכל לשון

תקום אתך תרשיע למשפט תרשיע

לפ'ק'

[דברי גד החווה]

פרשה א

<א ע"ב> בשנת שלוששים ואחד למלך דוד בירושלם היא שנת שלשים ושמונה למלכות דוד היה דבר ה' אל גד החווה בחודש זו על יד נחל קדרון לאמר: כה אמר ה' לך אתה ועוזר כגבר חלציך ועמוד בחצי הנחל וקרא קול גדול התמהמה וחיתה התמהמה וחיתה וכפיך תפרוש השמימה ועיניך תסגור: <ועשיתי כאשר צויתי> ויהי כאשר כליתי לקרא את הקריאה פקחתי את עיני וראתי והנה צמד בקר עולה מהנחל קדרון ניהג על יד חמור וגמל החמור לימין הצמד והגמל על שמאלו: וקול גדול הולך לפניו כקול גלגל רעם קורא בקול מר לאמר: חוזה חוזה חוזה אלה <ב ע"א> ארבע בלולים המבלבל את עם ה': כי נבלל הטמא והטהור יחדיו והטהרה נתן תחת יד הטומאה להמשיל עליהם בלילה הבאה משעיר: להרים זמירות צבי צדיק לבגוד בגד: להשחית הקודש ולהמליך הרשע להעמיד דברי הטומאה בלבוש טהור: ואחר הקול בא רעש גדול והרעיש על הטומאה ונפח את החמור וגמל ברוח סער אל תוך הירח: והירח היתה נפתחת ומראה כצורת הקשת חצי עגול ושתי ראשיה הגיע עד הארץ: והנה השמש יצא מתוך הרקיע כתואר אדם ונשא שה נדח ונבזה על כתפו הימין וכתר על ראשה: ועל הכתר למעל בראשה נראה רועים שלשה נצמידים בשנים עשר צמידים: וצמידים זהב מצופים בכסף ונשמע קול השה גדול ונורא כקול הארי השאג על הטרף אי לי אי לי אי לי נחסרתי מתוארי נאבד מנוסי מנת חלקי וגורלי נתנני ביד משוסי ונטמאתי בנגיעות הטומאה עד ערב: ויהי כאשר תם קול השה <ב ע"ב> והנה זה בא איש לבוש בדים ובידו שלשה שריגי גפן ושנים עשר תמרים: ולקח את השה מיד החרס וישם את הכתר בראשו והשריגים ותמרים על לבו: והאיש לבוש בדים קרא כקול שופר ואמר מה לך פה טומאה ומה לך פה טומאה כי חצבת לך מקום בטהרה ובבריתי: אשר הקמתי עם השריגים ותמרים: ואת אשר אמרתי לרועה השה לאמור הנה המקום אתי לטהור ולא לטמא כי אלהי קדוש אני ואין לי חפץ בטמא כי אם בטהור: האף שזה מעשי ידי ועיני פקוחות על שניהם בכלל: אבל יש יתרון משפעות טמא לשפעות טהור כיתרון הצל מהאדם: כי הצל אינה באה [כי] אם על יד אדם ומתוך כח האדם ניתן הצל לעיף ויגע לטהור וטמא ולולי הכח אין הצל כן הדבר הזה: כי כל שערי בינה נהפכים מיום מות חית אב הגפן: כאשר נמצא בדברי יושר בספר האמת

ובמסעות הצאן ובמנוחותם ובמחלוקותם הבינה נסתם: עד שאגדול לעשות <ג ע"א> בנצירות החסד כאשר קראתי לרועה לאמור: וראיתי שהטומאה נדחפת מהירח ונתנה ליד המכלה והמקציף נטחנת דק לעפר ונפזרת ברוח היום: והיום בוער כתנור להעביר הטומאה ולהסיר החטאות: והשה ניתן בהירח עד עולמי עולמים: והטהור אשר נבלל בתוך הטמא לקח השה והביא ממנו זבח שלמים לה' על מזבח אשר לפני קנאות אל שדי צבאות: ושמעתי קול שירות השה לאמר: אודך ה' כי אנפת בי ותשוב: עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה: אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה באין סוף: קום בינה קום גבורה קום מלכות קום הוד ותפארת: קומו לעזרת ה': כי אלהים הושע הנדח והסר הטומאה מהארץ: הוא רב ריבי והוצא לאור צדקתו ועזרתי <צדקתי ועזרתו>: עזרי מעם שדי קונה שמים וארץ: אבל מי כמכה באלים ה' אבל מי כמכה נאדר בקדש ולא בטומאה: כי כל הגדלת כל רוממת דבר ועשית: כי הגדת האחרון מראשית <ג ע"ב> וחתמת דברך בכל והפכת ללב: ויסדת אותי כך כי ביה אדני חותמי ואלה שלושה שריגי ושנים עשר תמרי אשר <על> לבי: נתת לי פאר הסרת הבל לערוץ אנוש ולב טהור נתת בי עד עולם: על כן אומרך בכל עת ואורך בגוים כי הגדלת ישועתי במלכי ועשית חסד למשיחי לדוד ולזרעו עד נצח נצחים: ושמעתי קול קורא מהשחק לאמר: בני אתה בכורי אתה ראשית כל תבואתי אתה: הלא מעבר שיחור קראתיך להיות שעשועי יום יום: ואתה השלכת את מתנותי אחרריך והלבשת הטמא בטהור על כן קרה לך כל אלה: ומי כמוך בכל בהמות הארץ כי בצלך חיו כל אלה ובמכותיך נרפא להם: על כן בין תבין את אשר לפניך: ועל אשר עשית את דברי הרועה כל הימים שהיתה בחרם ולא עזבת אותם לכן תקרה לך כל הכבוד הזה: ואני גד בן אחימלך ממשפחת יעבץ משבט יהודה בן ישראל נשותוממתי אל המראה ולא <ד ע"א> ולא עצור בי רוח: וירד אלי הלבוש בדים ונגע בי ואמר כתב הדברים האלה וחתום בחותם האמת כי אהיה אשר אהיה שמי ובשמי תברך כל בית ישראל כי המה זרע אמת: ואתה לך כי עוד מעט ואספת אל אבותיך בטובה ובאחרית הימים תראה בעיניך את כל אלה לא במראה רק במעשה: כי בימים ההם לא יקראו להם עוד יעקב כי אם ישראל כי בשאיתם לא נמצא עולה כי כליל המה לה': והדברים האלה יהיו לך למשיב רוח ונפש וזהו לך לאות כבואיך אל העיר תמצאת את דוד עבדי באשר הוא יקרא על ספר הברית הדברים האלה: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתי ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם: והגדת אליו את המראה אשר ראית וראך ושמח בלבו: ויהי כאשר באתי אל בית דוד איש אלהים מצאתי אותו כאשר דיבר הלבוש בדים ואמרתי <ד ע"ב> אליו את כל חזיוני: או דיבר דוד לה' את דברי השירה ויאמר ארחמך

ה' חזקי: ולי אמר ברוך אתה לה' אשר גילה סודו לאזניך: ונשאתי קולי לאמר ברוך אתה לה' אשר לא הסיר בריתו מעמך כי הוא אמת ודברו אמת וחותמו אמת:

פרשה ב

אחר דברים האמת האלה היה חזיון ה' אלי לאמר: שים פניך מזרחי צפונה נגבה וימה: ושרוק בפך כאשר ישרוקה הציפור לאפרוחיה ואמור ארבע פניות הארץ שמעו דבר ה': כה אמר ה' צבאות יושב והרוכב על הכרובים תן תן הוצא הוצא את זרעי שזרעתי בכם כי עת הזרע באה: כי עוד מעט ואספתי את זרעי בגרוני: והיה הגרון קודש לא ימצא בה זרע טמא: כי לפני הימים היה זרעי נבלל בעדשים שעורים כוסמת פול ובקיקיון: ובאחרית הימים יהיה הזרע אמת והזרע אמת ה' ע"א ומהזרע נתברך כל הארץ: שמחו ושישו שארית יהודה ונדחי ישראל כי תשועה עם ה': כאשר תהיו לקללה ולשמה לכל חיות אדמה כן תהיו לברכה ולחן עד עולם: בעת ההיא לא נמצא בכם עוד עם ארור וטמא: כי כולם ילכו עמכם בברית בתורה ובעדות בחוקות ובמשפטים: והיה לכם ולהם אל אחד ברית אחד תורה אחת שפה אחת כי כולם ידברו בלשון היהודים לשון הקדושה: אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' כי הוא ילך לפניכם להלחם מלחמותיכם באויביכם: אוי לך אדום היושבת בארץ כיתים בצפון היום: כי מחריביך יצאו מעם נורא לבלתי השאיר לך שריד: כי אמרת מרום מושבי ודעת אל אלים ידעתי כי אותי בחר ה' תחת עם קדושו כי נמאס בהם: ועמו הראשון עם נבוה ונדחה לא ידעה את ה' ואת תוארו: אבל אנו חכמים ואנו נבונים אנו יודעים את ה' ואת תורתו אנו יודעים את תוארו והיותו: לכן ה' ע"ב> כה אמר ה' יען כי גבהו אתם מאד לדבר על אל אלים ידעו תדעו שתאבדו בחכמתכם: כי מה לכם באדם אשר נשמה באפו שכן לילה היה כצל יום עובר ליתן אותו בישיבות אל: כי לא אתכם ידעתי מקדם ואיזהו ספר כריתות עמי אשר אמרתם לבז יהיו הראיני לי: פגריכם יפלו בתוך עמי: קנאות ה' צא צא ממקומיך ודוש את אדום כלה עשה בהם: בא צרפת בא צריות בא ספרד בא אשכנז בא גרמוניא באו ונפלו בבאר שחת באבדון וצלמות כי פיתם נכשל בכם ואין עוזר לכם: בימים ההם יעמוד מיכאל שר הגדול נגד סמאל שר העולם במלחמה וישתער עמו ליתן אותו תחת רגליו ברוח ה' והיה לבער כי ה' דיבר: בימים ההם יבליג השוד על עז וחלש על גיבור באמת ובצדקה: אלהיך עזריך ישראל ובו תושע כי אל רחום הוא ה' ע"א> ולא יעזבך: כי תשמור לעשות את כל אשר צויתך בתורת משה עבדי:

פרשה ג

בעת ההיא בחג הפסח בחמשה עשר בחודש הראשון הקריב אל דוד נקד מואבי וידבר אליו לאמור אדוני המלך אתה ידעת שעבדיך עשה מנעוריו טוב לישראל ועתה קח אותי מלישב בתוך עמי הערלים ומל את ערלתי להשיב חרפתי מעלי ואשב בתוך עמך: ויאמר דוד אין ה' חפץ בבני עמך וצוה לא יבא עמני ומאבי בקהל ה' לעולם ואין אנו יכולים לדרוש שלומכם וטובתכם ומה אעשה לך היום: ויען הנער הלוא רות בת עמינו היתה ואתה מבניה ומיוצאי חלציה ובך בחר ה' ובזרעך עד עולם: ויאמר דבר ניצח דברת עמוד פה עמדי לשאול את פי אדני: וישאל דוד בה' על דברי הנער המאבי: ויאמר דוד ה' אלהי צבאות למדיני נפלאות מתורתך לידע את משפט הנער ומעשהו: ויאמר ה' אל נתן הנביא לך אל דוד <ו ע"ב> עבדי ותגיד לו את הדבר אשר אני דובר אליך: וילך נתן אל דוד החדרה ויאמר כה אמר ה' צבאות שמעתי את תפילתך לכן אמור אל המאבי מאבי אתה ולא מאבית כי לא אמרתי מאבית ועמנית כי נשיהם ובנותיהם לה' אבל ארור אתה מה' מלבוא בקהל ה': ויהי כשמוע המואבי את דברי ה' ויבך בכי גדול ויאמר נעצר אני מלבוא בקהל ה': ויקח אותו המלך ויתן אותו לרעות את צאנו בתוך רועי דוד ויהי שם עד יום אשר המליך שלמה על ישראל שלוש שנים וימת: ובת היתה לו ושמה צפירה היא היתה אשת יפת תואר ויפת מראה אותה לקח שלמה לפלגשו ונושאת חן בעיניו מכל והיתה לראש לכל בית הפילגשים: ותהי משפט הזה לחוק בישראל עד עולם:

פרשה ד

בימים ההמה הלך איש מבית לחם עיר דוד לבוא ירושלמה ושמו זבד הפרחי ממשפחת הפרצי לשלם את נדרו אשר נדר לה': כי אביו היה <ז ע"א> חולה עד מות והוא אמר ביום אשר יקים את אבי מחליו אתן ואשקול ככרים כסף לבית ה' ליד דוד המלך: ויהי הוא בבית הרועים אשר על יד הדרך נאבד כספו מכיסו וירע בעיניו: ויבא לירושלם בתוך העיר ויכתוב בכל דלתי העיר את הדברים האלה: מי אשר ימצא את הכיס עם ככרים כסף ויביאו לידי אתן לו ככר כסף למתן: ויבא איש הדני ובידו הכיס עם הכסף צרור אשר מצא בדרך ויתן אותו אל יד אדון הכיס: ויאמר הדני אל הפרצי תן לי ככר כסף כאשר אמרת: ויען הפרצי לא כי שלש ככר היה בכיסי ואתה גנבת הככר תעיתי במספרו: ויבאו שניהם ויעמדו לפני המלך: ויאמר המלך להפרצי השבעה לי בה' שבכיסך היה שלוש ככר כסף וישבע לו: ויוסף המלך לאמר להדני השבעה לי בה' שמצאת את הכיס בככרים כסף

וישבע לו בה': ויאמר דוד אל הפרצי השב תשב את הכיס עם הככרים להדני כי כספו הוא אשר <ז' ע"ב> הטמין ה' במקרה אליו: ואתה עתה לך וכתוב על דלתי העיר מי אשר ימצא הכיס עם שלוש ככרים יביאו לך להשב כי אין הכיס הזאת לך: ויקח דוד הכיס עם הככרים כסף מיד הפרצי ויתן אותו ליד הדני: ויקד הדני וישתחו עד לארץ ויאמר יחי אדוני המלך דוד לעולם: וישמעו כל ישראל את המשפט ויתמהו על דוד וישמחו כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו:

פרשה ה

ויאספו הפלשתים למלחמה על ישראל עם רב אשר לא יספרו מרב: ויעצר לדוד מאוד ויצר לו כי ירא מפני הפלשתים: ויאמר ה' אל גד לך ואמור לדוד לעבדי אל תירא מפלשתים הערלים הזה כי מחר אני אתן בידך המה וצריהם הצרים אתכם: ויאמר דוד אל גד קטנתי מכל החסדים שעשה ה' עמדי ויהי שם ה' ברוך ומבורך לעולם ועד: בלילה ההוא בא רכב אש מהשמים וחרבו שלופה בידו: ויך במחנה הערלים מכה גדולה עד מאוד עד אשר לא יותר מהם <ח' ע"א> אחד: ויהי ממחרת ויגידו לדוד לאמר הנה הפלשתים נהרגים בקמיהם לא הותר מהם עד אחד: ויען דוד ויאמר עתה ידעתי שאין מעצור לה' להושיע ברב או במעט כי תשועתו כהרף עין: ויאמר ברוך אתה ה' אשר ניקם את נקמתנו מאויבינו: ויצב שם מצבה ויקרא לה מצב נקמות עד היום הזה:

פרשה ו

ויאמר ה' אל גד לך אל דוד עבדי ואמרת אליו: כה אמר ה' אל יתהלל גיבור בגבורתו: כי אם בזאת יתהלל המתהלל ביהות <בהיות> עזרתי עמו: אז תלך ולא תירא כי ה' עמך: ויבא גד ויגיד את דברי ה' לדוד: ויאמר דוד אל גד ידעתי עזרות ה' מנעורי: כי מי הכה את ארי והדוב מי הכה את הפלשתי מי הכה את אויבי הלוא עזרות ה': וישמע ה' ויטב בעיניו: ויאמר יען אשר היכר דוד את גבורת עזרתי לכן ינוח עזרתי בבית דוד לעולם: ויאמר גד את דברי ה' אל דוד: וישתחו דוד לה' ויאמר <ח' ע"ב> ברוך ה' כי מצאתי חן בעיניו:

פרשה ז

ויספאף ה' לחרות בישראל: ויסת את השטן על דוד לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה להביא עליהם הרעה אשר דיבר ביד שמואל הראה: ויאמר המלך אל יואב שר החיל ואל שרי העם שוטו נא בכל שבטי ישראל מן ועד באר שבע ופקדו את העם והביאו

אלי ואדעה את מספרם: ויאמר יואב אל המלך יוסף ה' על עמו כהם מאה פעמים ועיני ה' אלהינו תשגיח עליהם הלא אדני המלך כלם לאדוני לעבדים למה יבקש זאת אדני וחפץ בדבר הזה ולמה יהיה לאשמה לישראל כי ה' אמר אשר לא יספר מרוב: ויחזק דבר המלך אל יואב ועל שרי החיל ויצא יואב ושרי החיל לפני המלך לפקוד את העם את ישראל: ויעברו את הירדן ויחנו בערור <בערוער> ימין העיר אשר בתוך הנחל הגד ואל יעזר: ויבאו הגלעדה ואל ארץ תחתים חדשי ויבאו דנה יען וסביב אל צידון: ויבאו מבצר צר וכל ערי החוי והכנעני ויצאו אל <ט ע"א> נגב יהודה באר שבע: וישוטו בכל הארץ ויבואו מקצה תשעה חדשים ועשרים יום ירושלם ולא פקד יואב את לוי ובנימין כי נתעב דבר דוד את יואב: ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך ותהי ישראל שמנה מאות אלף איש חיל ושלש מאות אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבועים אלף איש חיל ושלשים אלף איש שלף חרב ויהי כל מספר איש ישראל מלבד לוי ובנימין אשר לא התפקדו בתוכם אלף אלפים ומאה אלף איש חיל ושלף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף איש חיל ושלף חרב: וירע בעיני ה' אלהים בדבר הזה על ישראל וישלח את גד החוזה אל דוד לאמר: כה אמר ה' אני הוא מלך ישראל ואני הוא חלקם אני הוא מעריצים אני הוא מעוזם וגבורתם ואתה ידעת כי לא בחרב ובחנית אושיע ולא באיש חיל שלף חרב כיוה <כי זה> חלקת הגוים העומדים על כחם ורב אנשי מלחמות: אבל אתם לא כן כי אני איש מלחמה <ט ע"ב> לבד ואין איש אתי ולמה תעשו את הדבר הרע הזה לפקוד את עמך על כן אכה את ישראל למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ: ויך לב דוד אותו אחרי כן ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאוד אשר עשיתי ועתה ה' העבר נא את עון עבדיך כי נסכלתי מאוד: ויקם דוד בבקר ודבר ה' היה אל גד הנביא חזה דוד לאמר: הלוך ודברת אל דוד כה אמר ה' שלש אני נוטל ונוטה עליך בחר לך אחת מהם ואעשה לך: ויבא גד אל דוד ויגד לו ויאמר לו התבוא לך ארבע שנים בגבול ישראל ושלש שנים בגבול יהודה רעב בארצך ואם שלשה חדשים נסך לפני צריך והוא רדפך וחרב אויביך למשגת ואם שלשת ימים יהיה חרב ה' ודבר בארץ ומלאך ה' משחית בכל גבול ישראל עתה דע וראה מה אשיב שלחי דבר: ויאמר דוד אל גד צר לי מאוד אפלה ונפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו מאד וביד אדם אל אפלה: ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד וימת מן העם מן ועד באר שבע <ט ע"א> שבעים אלף איש: וישלח אלהים מלאך לירושלם להשחית וכהשחית ראה ה' וינחם ה' על הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ירך ומלאך ה' עמד עם גרן ארנן היבסוי: וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עמד בין שמים וארץ וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם ויפל דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם: ויאמר דוד

אל אלהים הלא אני אמרתי למנות בעם ואני הוא אשר חטאתי והרע הרעותי ואלה הצאן מה עשו ה' אלהי תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה השופט כל הארץ לא יעשה משפט: ויאמר ה' המה הסיתם את השטן בך למנות אותם באמרם ונהיה ככל הגוים ואלהי משפט אני להשיב אל חיקם גבהות לבבם: כי לב נשבר ונדכה אל אבוז לעולם: ומלאך ה' אמר אל גד לאמר לדוד כי יעלה דוד להקים מזבח לה' בגורן ארנן היבוס: ויעל דוד בדבר גד אשר דיבר אליו בדבר ה': וישב ארנן וירא את המלאך וארבעת בניו עמו מתחבאים והוא דש חטים: ויבט ארנן וירא את דוד <י ע"ב> ויצא מן הגורן וישתחו לדוד אפים ארצה: ויאמר דוד אל ארנן תנה לי מקום הגרן ואבנה בו מזבח לה' בכסף מלא תנה לי ותעצר המגפה מעל העם: ויאמר ארנן אל דוד קח לך ויעש אדוני המלך הטוב בעיניו ראה נתתי הבקר לעולת והמוריגים לעצים והחטים למנחה הכל נתתי: ויאמר המלך דוד לארנן לא כי קנה אקנה בכסף מלא כי לא אשא את אשר לך לה' והעולות עולה חנם: ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב שש מאות ובבקר כסף חמשים שקלים עובר לסוחר: ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עולות ושלמים ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים על מזבח העולה: ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה ותעצר המגפה מישראל: בעת ההוא בראות דוד כי ענהו ה' בגרן ארנן היבוס ולא בזהו ויזבח שם לה' כל ימי חייו: כי לא יכל עוד דוד ללכת לזבוח לה' בבמה בגבעון אשר שם מזבח ה' ומשכן אשר עשה משה כי נבעת ונחלש מפני חרב מלאך ה' אשר ראה:

פרשה ח

<יא ע"א> וירא ה' אל דוד בעת זקנתו ויאמר אליו הנה אנכי עמך ואני אלהיך והנה בריתי אתך לא תירא ולא תחת כי עורך אלהיך: וישתחו דוד לה' וישמח בלבו: ויאמר ה' אלה דברים תדבר באזני העם בשמי לעשות אותם וחיו ולא יהיה עוד קצף בהם: וישם ה' את דבריו בפיו: אז יקהל דוד את כל ישראל אל ירושלם ויעש לו מגדול עץ ויעמוד עליו לפני כל העם ויפתח את פיו ויאמר: שמע ישראל אלהיכם ואלהי אחד יחיד ומיוחד ואין יחיד כיחודו נעלם מכל היה הוה ויהיה הוא ממלא את מקומו ואין מקומו ממלא אותו ורואה ואינה נראה מגיד ויודע עתידות לא נמצא ראשיתו וסופו כי הוא אל בלי סוף ואין סוף לסופו כל יכול אל אמת מלא כל העולמות כבודו: וביד האדם נתן הבחירה ואם בא להיטיב עזר לו ואם להרע דרך פתוח לו: על כן נעבוד את אלהינו מלכינו אדונינו ומושיענו באהבה וביראה כי חכמתכם יראה ה' ובינתכם סוד מרע: זכרו ועשו <יא ע"ב> תורת משה איש אלהים למען ייטב לכם כל הימים: שאלו לאביכם ויגידו ולזקניכם ויאמרו לכם: התחזקו

והיו גבורים לעשות את התורה ולא לשמוע לבד: כי המעשה הוא שורש ושמיעה היא הזרע והעץ הוא אמונה והפרי הוא צדקה: ומה נעשה לזרע סרוחה ובאושה אם לא יבא שורש ממנה: לכן מהרו חושו ועשו שמעו ועשו להיותכם זרע אמת להיות לכם אמונה וצדקה אז ה' יברך אתכם בשלום: דברו בשלום איש את רעהו ואהבתם המעשה והנעשה בצלם ה' כנפשותיכם: כי אם אתם אוהבים את הנעשה אות הוא שתאהבו להעושה: וגם מזה ומזה אל תנוח ידכם אהבו את ה' וגם את האדם אז טוב לכם כל הימים: וישא דוד את קולו וכפיו פרושות לשמים ויאמר ה' אל אלהי הרוחות אל רחום וחנון שמור את ישראל לעולם: הושיע את עמך וברך את נחלתך ורעם וגשאים עד העולם: ויענו כל העם ויאמרו אמן אמן: וישלח דוד את העם וילכו לביתם <יב ע"א> בשלום:

פרשה ט

וישלח חירם מלך צור מלאכים אל דוד לאמר: הנה ידעתי שה' אלהיך הוא אלהים ועתה עשה עמדי חסד ואמת ולמוד אותי את משפט אלהיך כי עבוד אעבוד אותו כל ימי חיי: ויבאו המלאכים אל דוד ובידם מנחה לה' ולדוד ויאמרו אליו את דברי חירם וישאו לפניו המנחה: ויאמר דוד להשיב אל חירם: לך אמור <לכו אמרו> אל אחי אל חירם כה אמר דוד אחיך ירא את ה' העושה שמים וארץ את הים ואת היבשה את הלח את היבש את החום ואת הקור את הדומם ואת הצומח את החי ואת המדבר: את הגלגלים את הכימה ואת הכסיל את השמש והירח את הגשמי ואת הרוחני את כוכבי לכת את החושים ואת הכל: כל אלה ברא ועשה בלי מה אל שדי ה' שמו: ואם אתה עושה כן ועשית את המצות אשר נצטוו לבני נח אביכם אזי טוב לך כל הימים: אבל אנו בני בריתו מופלאים ומופלאים ממכם בשורק <יב ע"ב> אמת נחתמים בחתימת שדי נקראים בני אל אמת: ולנו לעשות את כל התורה כי נצטוו לנו בשם לאמר דבר אל בני ישראל: ולא עשה כן לכל גוי כאשר עשה לנו כי אם בנו בחר ואין זה כי אם אהבה רבה אשר אהבתנו <אהב אותנו>: ויבאו וישבו המלאכים אל חירם מלכם ויאמרו אליו דברי המלך דוד: וישמח חירם בלבו ויקהל את כל שריו ועבדיו ויאמר אליהם את הדברים האלה: שמעו אלי צורים וצידונים את אשר אדבר לכם: חרדו ויראו את האל שדי העושה כל אלהי ישראל שמו את הכל עשה באמירה וברוח פיו ומי יאמר לו מה תעשה כי הוא באחד: אמרו אתי ברוך ה' אלהי ישראל הבוחר בעמו וברוך דוד עבדו מלך עמו וברוך ישראל אשר בהם בחר ה' לנחלתו: ומי יתן אותנו להיות עבדים לבני ישראל אשר נקראים בנים לה' אלהיהם: ויענו כל שריו ועבדיו אמן כן יעשה: וישא חירם את קולו ויאמר ראיתי ולא עתה הבטתי ולא קרוב דרך שמש

מדוד וקם ירח מבית יהודה <יג ע"א> ומחץ כל בני חם וקרקר את כל בני יפת ותהי לו כל ממלכות הארץ: ומי כה' אל על כל אלהים ומי כעמו ישראל עם על כל העמים ותהי אחריתנו כמוהם: וישמע ה' את דברי חירם וייטב בעיניו: ויאמר ה' אל גד חוזה דוד לאמר: לך אל עבדי אל דוד ותגיד לו את דברי אשר אני אומר אליך: ויבא גד הגבר אשר בידו דברי אלהים אל דוד ויאמר כה אמר אלהי צבאות שמעתי את דברי חירם מלך צור ודברי שריו ועבדיו וישרו בעיני: לכן אתן לו ולעמו לב חכמה ודעת להכין ביתי אשר אשכון את שמי שם וצמיחת ארצו יהיה לסעדה כי בהם בחרתי ולא אמאוס עוד: ויאמר דוד אל גד עתה ידעתי שיתן ה' אלהינו שכר טוב לכל בריותיו ולכל מעשיו אשר ברא כי אלהי הרחמים הוא וישוב בעליונים ומשגיח בתחתונים ולא ידח ממנו נדח ברוך ה' לעולם אמן ואמן: כי כגבה שמים על הארץ גבר חסדו על יריאיו ועל מעשה ידיו: ברכו ה' כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו ברכי נפשי את ה' הללויה:

פרשה יוד

<יג ע"ב> בעת ההיא אמר דוד את התהילה הזאת לאמר: ארוממך אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד: בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד: גדול ה' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר: דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך יגידו: הדר כבוד הודך ודברי נפלאותיך אשיחה: ועוזו נוראותיך יאמרו וגדולתך אספרנה: זכר רב טובך יביעו וצדקתך ירגנו: חנוך ורחום ה' אך אפים וגדול חסד: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו: ידוך ה' כל מעשיך וחסידיך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורותיו וכבוד הדר מלכותו: <יד ע"א> מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור: נפלו כל אויביך ה' וכל גבורתם בלעו: סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים: עיני כל אליך ישובו ואתה נותן להם את אכלם בעתו: פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון: צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו: קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת: רצון יריאיו יעשה ואת שועתם ישמע וישיעם: שומר ה' את כל אהביו ואת כל הרשעים ישמיד: תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד:

[סימן: כ"ח אותיות גדולות כ"ח מעשיו הגיד לעמו]

פרשה יא

אלה תפילות דוד לתהילה לה' ביום <ד' ע"ב> שהכה אלחנן בן יעיר את לחמי אחי גליות הגתי ויהונתן בן שמעא את איש המדה ויאמר: ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב אצבעתי למלחמה: חסדי ומצודתי משגבי ומפלטי לי מגני ובו חסיתי הרדד עמי תחתי: ה' מה אדם ותדעוהו בן אנוש ותחשבהו: אדם להבל דמה ימיו כצל עובר: ה' הש שמייך ותרד גע בהרים ויעשנו: ברוך ברק ותפיצם שלח חציך ותהמם: שלח בידך ממרום פצני והצילני ממים רבים מיד בני נכר: אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר: אלהים שיר חדש אשירה לך בנבל עשור אומרה לך: הנותן תשועה למלכים הפצה את דוד עבדו מחרב רעה: פצני והצילני מיד בני נכר אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר: אשר בנינו כנטיעים מגדלים בנעריהם בנותינו כזויות מחטבות תבנית היכל: <טו ע"א> מזוינו מלאים מזון ומפיקים מזון אל זן צאננו מאליפות מרבבות בחוצותינו: אלופינו מסבלים אין פרץ ואין יצאת ואין צוחה ברחבותינו: אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו:

[שלושה ושלשים אותיות גדולות ג"ל עיני ואביטה נפלאות
סימן: אשרי המחכה אז טוב לכל ישראל לעולם]

פרשה יב

אלה דברי דוד קודם מותו אשר דבר לה' ולישראל ויאמר לאמר: אל ברוך גדול יחיד תמים צדק: נורא גומל דלים יקיר כביר שדי: קדוש רחם על שורק טוב נחלתך: יענינו ביום קראנו: אדני שמע תפילתי ותחנתי כי אתה שומע תפילות כל פה: תשמע ותקבל רינת עמיך: כי המה צאנך ונחלתך: שלח אורך ואמתך לעזרתם: תן להם לב אחד לעבדיך שכם אחד כאיש אחד והיה <והיו> לאחדים בידך: ואל נא תאבד מהם אחד ושמן בהם ליחד כי שם אבותינו ואמתינו בישראל נמצא כאחד: על כן <טו ע"ב> שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד: אל תפן אל אליים כי תהו המה וכליל יחלפו: רק בה' אלהיכם תדבקו כי הוא מעריצכם ומעוזכם: להפיל שונאיכם שונאי רוחני ושונאי גשמי תחת כפות רגליכם: להביא (את) אתכם אל ירושלם הצפון לכם לעתיד: ושם תראו אותו עין בעין בסוד אל חי הנראה עין בעין ואתה עם אחד נוספת אליו באמונה תמלא את שערי הבינה: ואשרי עין ראת כל אלה: ואם תחסור באמונה תמסרו <תמסר> לשערי טומאה: על כן הזכו והטהרו מלפני ה' מלכיכם אז טוב לכם כל הימים:

פרשה יג

וימת דוד ביום שבת אחר חצות היום שנת ארבעים למלכו על יהודה וישראל: בן שבעים שנה היה במותו ויקבר בכבוד גדול בעיר דוד: ויתר דברי דוד המלך עם כל מלכותו וגבורתו והעתים אשר עברו עליו ועל ישראל ועל כל ממלכות הארץ הנם כתובים על דברי שמואל הראה <יו ע"א> ועל דברי נתן הנביא: ויתחזק שלמה על מלכותו וה' אלהיו עמו ויגדלוהו למעלה: ויהי אחרי כן ותצא תמר בת דוד אחות אבשלום ותברחה לבית מלך גשור ותהי שם ימים ושמונה חדשים בבית המלך בבית אמה: ולא ידע שלמה המלך דבר מאומה מהולכיה כי היא היתה הולכת בחבא <בהחבא> ואל המלך ואל העם היתה מחשית מהליכותיה: ויאמר המלך שלמה מי אשר ימצא את תמר אחותי מאבי ויביא אותה אלי ועלי ליתן לשכרו חליפות בגדים וחמשים שקלי זהב: ויבקשו נערי המלך אותה בכל גבול ישראל ואין בידם למצא אותה: והיא היתה מתחבאת בבית אמה בגשור בבית אבי אמה: ושם רעי המלך ושמו פרשו ויאהב את העלמה עד מאוד כי היא היתה אשת יפת תואר ויפת מראה: בימים ההם הלך מלך גשור להתראות למלך שלמה ככל מלכי הארץ: וישאל המלך שלמה לו <יו ע"ב> לאמר השלום לך ויאמר שלום: ויאמר המלך השלום לאשת אבי דוד בביתך ויאמר שלום ויסף המלך שלמה לשאול השלום לתמר אחותי בחכמה שאל זאת ויאמר לא ידעתי כי לא ראיתי אותה מימי כחש לו: ויהי בהיות המלך גשור בירושלם ויבא פרשו רעיוהו אל תמר החדרה ויאמר אליה שכבי עמי: ותמאנה תמר לשמוע לו ותאמר אל נא אדוני אל תעשה את הנבלה הזאת כי בת מלך אני: ולא אבה לשמוע בקולה כי אהבתו בערה בו: ותאמר תמר בחכמתה כי ראתה כי אזלת ידה שמע אדוני אל דברי אמתך: הנה אנכי יודעת לגנן בכינור ואתה עתה שוכב על ברכי לשמוע שירתי: ואחר שירת לבבי אז אעשה את תאוות נפשיך וישמע פרשו לתמר וישכב על חיקה: ותקח תמר את הכינור לגנן בנעימות ותאמר בלבה ה' אלהי דוד עבדך אבי: שלח אורך ואמתך להחזיקני ואל <יו ע"א> תתן את מאוית רשע ערל וטמא: כי אתה ידעת את אשר בלבבי ואל תהי נא בת דוד עבדך לחטאה: אבי דוד אבי דוד אבי דוד ראה את חרפתך וחרפת בתך: לך לפני כסא כבוד שדי ובקש רחמים עלי אל אלהי צבאות לעזור אותי בעזרתו: כי הוא לא חפץ ברשעת בני בליעל וזהו מעשיו למבליג שוד על עו: אנא ה' הושיע נא אנא ה' הצליחנא <הצליחנא נא>: אקרא לך ביום אירא ותעניני ואל נא תאבד זרע קודש על יד טומאת הטומאה כי אל קדוש אתה ובך אבטח: וישמע ה' את קול דוד בתמר בתו ותבא תרדמת ה' על פרשו והיא מנגנת בכינור והוא נרדם על חיקה בנעימות קול הכינור: ויהי בראות

תמר כי נרדם הוא ותקח את חרבו החגור במתניו ותוצא את החרב מן נדנה: ותאמר ה' צבאות זכר את דוד אבי ותן לי כח מכחו וגבורתו תעמידני: עזור לי <י' ע"ב> כאשר עזרת לאשת חבר הקיני להתם חטאים וחוטאים מן הארץ למען תדעו כי אתה ה' לבדך: ותקח את החרב ותתקע בלב פרשו ויפל פרשו על הארץ וימת: ותרא תמר כי מת פרשו ותאמר בקולה הרמה כן יאבדו כל אויביך ואויבי עמך ה': ועתה ראיתי ששמעת בקול אבי המת ולא נתת את בתו לחרפת בליעל: ברוך אתה מעולם ועד עולם אמן: ויהי העת לאכול בחצות היום ויבאו נערי פרשו לקרא לאדוניהם לשולחן המלך: ויבאו לחדרה הפנימית אל תמר וימצאו את תמר עומדת בחרב אדםדם [אדםדם] על גווית פרשו ואדוניהם מת מושלך ארצה: ויחרדו איש אל אחיו ויאמרו מה זאת ויקחו את תמר ויביאו אותה אל שרי המלך: ויאמרו עבדי המלך לתמר מה זאת אשר עשית את אשר הרגתה את רעי המלך ותדעה כי תהית לאדונינו המלך לשמצה: <י' ע"א> ותאמר תמר הכוונה יעשה את בת מלך דמו בראשו ואני נקיתה ונטהר בעיני המלך: ויקחו את תמר ויתנו אותה אל יד שר בית המשמר: ויכתבו ספרים אל מלכם ביד הרצים לירושלם את אשר הרגה תמר בת מלך את פרשו רעיהו ואת אשר נתנה תמר במשמר עד עת שוב המלך: ויבאו הרצים ירושלימה וימצאו אותם שומרי מלך שלמה וישאלו להם מאין אתם: ויאמרו מגשור באנו להביא ספרים ליד אדונינו המלך: ויקחו אותם השומרים ויבאו אותם אל שלמה המלך: ויאמר שלמה המלך לתור את הארץ באתם ועתה תנו לי את אגרות מלכיכם לראות היש עון בכם אם לו: ויקח המלך שלמה את הספרים ויתן אותם אל יד בני שישא ספרי המלך לקרוא: ויקראו וימצא כתב את אשר הרגה תמר לפרשו והיא נתנה למשמרת: ויקרא המלך שלמה לאחישר אשר על בית המלך ויאמר תן את הערלים הזה בבית הכלא <י' ע"ב> ואת המלך גשור תביא אלי: ויעש כאשר נצטוו ויבא המלך גשור לפני המלך שלמה ויקד ארצה: ויאמר המלך שלמה למה רמיתני לכחש הנה תמר אחותי עמך ואתה אמרת שלא ראית כל ימי חייך: חי ה' אשר פדה את דוד אבי מכל רעה היום תמות: ויאמר המלך שלמה אל בניהו בן יהוידע ויאמר לו לך ופגע במלך גשור ובאנשיו הרצים ויפגע בהם וימותו על אשר כחשו במלך שלמה: ויקברו אותם לפני שער הדיגים במערה: על כן קרא שם המערה אשר לפני שער הדיגים מערות הערלים עד היום הזה: וישלח שלמה את בניהו בן יהוידע ועמו עשרת אלפי איש אנשי חיל מיהודה ויאמר אליהם: לכו גשורה וקחו את תמר בת אבי עמכם ואת בית המלכות תחריבו אך שמרו לכם מאם תמר ואל תעשו לה מאומה כי היא היתה אשת אדוניכם: וילכו ויעשו כמצות המלך שלמה עליהם ויביאו את תמר לפני המלך שלמה: <י' ע"א> ותפל על פניה ארצה לפני המלך

ותאמר יחי אדוני המלך אחי לעולם: וישאל לה שלמה המלך ולמה ברחתה גשורה ותען ותאמר כי ישבתי שומם בבית אבשלום אחי על דבר אמנון אחי ואמרתי אלוה נא לבית אמי ואל תהי נא עוד לשקץ בעיני בני המלך אבי: ויאמר לה המלך שלמה ולמה הרגתה את פרשו: ותען כזאת וכזאת עשה לי הערל וזאת עשיתי לגמולו: ויאמר המלך שלמה ברוכה את לה' וברוכה טעמך כי חכמתה עשיתה ויכלת: ויאמר המלך שלמה באזני כל עבדיו לאמר הנמצאת כזאת אשת חן ובעלות גבורה ויאמר אלהים יחנכה בתי: ומהיום לא תקראו לכה אחותי אך בתי כי חכמתה עד מאוד: ויתן המלך שלמה את בתו תמר לבן אביננדב לו לאשה ותמצא חן בעיני אדוניה ויאביה <ויאהביה> אותה עד מאוד: הוא היה נצב לשלמה המלך על כל נפת דאר: ויקרא המלך שלמה את תמר בתו טפת על שם נטף <יט ע"ב> ראש הסמים ותהי שמה כן כל ימי חייה:

פרשה יד

ויהי בחדש השביעי באחד לחדש בראש השנה שנת שמנה ושבעים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל ממצרים בשנה השנית למלך שלמה על ישראל היה אלי מראה ה' ואני על גיחון: ואשא עיני והנה השמים נפתחים כספר וראתי את כבוד ה' יושב על כסא רם וגבה עד מאוד: וזהו מראה הכסא שנים עשר מעלות לכסא שש זהב ושש כסף וראש מרובעת לכסא באבן הספיר: ואל צד (ימינו) [שמאלו] שלושה ידות ואל צד ימינו ארבע ידות אל מקום השבת כתואר שבעה רואי פני המלך מצופים בזהב ובכסף ובאבני יקר: ומראה כבוד ה' כמראה הקשת בריתו: והנה צבא מעלה עומדים לפניו מימינו ומשמאלו והשטן עומד אליהם מאחריהם: והנה איש לבוש בדים הביא לפני כבוד ה' שלושה ספרים אשר ביד כל אדם <כ ע"א> נכתבים: ויקרא בתוך הראשון וימצא כתוב צדקות עמו ויאמר ה' אלה לחיי עולם: ויאמר השטן מי אלה סרוחי אנשים ויצעק האיש לבוש בדים לקראת השטן כקול תרועה בשופר ויאמר שתוק שטן כי קדוש היום לאדונינו וישתוק השטן: ויקרא בתוך ספר השני וימצא כתוב שגגות עמו ויאמר ה' הניח את הספר הזה למשמרת עד עבור שלישיית החדש לראות מה יעשו: ויקרא בתוך ספר השלישי וימצא כתוב זדונות עמו: ויאמר ה' <אלהים> אל השטן אלה חלקך קח אותם לעשות כטוב בעיניך: ויקח השטן את הזדונות וילך עמם אל ארץ אבודה לאבדם שם: ויקרא האיש לבוש בדים כתקיעת שופר לאמר: אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון: ואשמע את קול כל הצבא מעלה מרקדים ואומרים אלהי המשפט ה' צבאות מלא כל שמים וארץ כבודו: ונשתוממתי אל המראה כי לא ידעתי מה עשה ה' לי: <כ ע"ב> ויעף אלי אחד מן הכרובים ויתן לי עלה

החיבור השני

זית בפי ויאמר הנה נגע זה בפריך וסר עונך וחטאתיך תסלח <נסלח>: ומשפט הזה אשר ראית הוא חק לישראל ומשפט לאלהי אברהם ושלוש ליצחק אביכם: וה' יברך את עמך במשפט ובשלוש עד עולם: ואמרת: אמן כן יעשה ה' אלהינו עמנו עד נצח עולמות: ויען המלאך אמן אמן:

תמו דברי גד חזה דוד

[סכום פסוקים של ספר גד שלש מאות וששים וסימן קו"ל יעק"ב בי"ד
יהו"ה ופרשיותיו י"ד וסימן דו"ד וחציו וביד האדם נתן הבחירה]

החיבור השלישי

דברי הימים של יהודי קוצ'ין

[פתחה]

<עמ' קלח> ראשי דברים מדברי הימים עברית, הנמצאות אצל היהודים היושבים בקושין על חוף ארץ מאלבאר: רשום בה הכל מימי מלך הושע בן אלה אשר מלך בשנת עשרים וארבעה ושמנה מאות אחרי צאת בני ישראל ממצרים, ונמשכת עד היום הזה משנה לשנה באמונה בעדות הנשיאים והרבנים אשר הנהיגו ואשר הורו ליהודים, ושמורה כל עת תחת יד הנשיא המושל בהם:

[קיצור דברי הימים של יהודי קוצ'ין]

בשנה התשיעית למלך הושע בא שלמנאסר מלך אשור ויולך את ישראל משם שבי: ויושיבהו בחלח וחבור על נהר גוזן ובערי מדי: בשנת שמנה מאות ותשעים וארבעה שלח שלמנאסר השלישי משבית היהודים מנחה לפוראווה מלך תימן אנשים ארבע מאות וששים איש וביתו: כבואם שמה הרע עמהם המלך ויכבוש אותם לעבדים: הגולים האלה הביאו עמהם ספר תורת משה ספר יהושוע <עמ' קלט> ספר רות ספר שופטים ספר שמואל ראשון ושני ספר מלכים ראשון שיר השירים לשלמה שירי הלל דוד ואסף והימן ובני קרח משלי וקהלת שלמה וגם חדותיו נבואת גד ונתן שמעיה ואחיה ספר ישן נושן איוב יונה וספר ישעיה [אבל מספר אחרון זה לא יש ממנו רק עד אחרית פרשה עשתי עשר]: הספרים האלה נחלקו לשלשה מחלקות החלק האחד כולל תורת משה, השני הכתובים [והם הספרים אשר יקראו בלע"ז האגיאגראפיה], והשלישי או החלק האחרון הנביאים: כל חלק הבדילו מחבריו בתיבת עופרת והיו משמרת ביד נשיאם שמעון רבן משבט אפרים, הוא הראשון בשבית תימן המשגיח עליהם:

תחת ממשלת המלך הזה היתה שה פזורה ישראל מאכל נבזה לזאיבי תימן: לחוץ לשורר עמהם שיר הזאב אשר למו, ולהיות עמהם במערת נסרוך בעבדם לאלהיהם: בעבור המלט מהיות טרף לזאבים הקשים אשר יבלעו אותם אם ימרו בם: מאימת משפטם נפתו רבים מן הנפוצים האלה לכסות שער השא אשר עליהם בעור הזאב, כי כחשו בפיהם בשם ה' הקדוש, ויודו לנסרוך ויכבדו את תרפיו: אך לאלהי ישראל התחננו בלבם תמיד כי יפדם ויסלח להם: ומעטים מן הגולים האלה נשארו נאמנים לה' אלהיהם ועושים בתורת משה נביאם בעצת רבן ותוכחתו: על כן שלח מלך הזאבים לקרוא את רבן וישאלהו מדוע הוא ואנשיו מקשים ערפם. ולמה סרו משמוע את המצוה אשר צוה להם על דבר עבודת אלהיו: ויענהו כי לא הוא לבדו אבל גם המלך יט לדבר הזה ליראה את האל הגדול ה': יען מלבד כי אל עליון זה מלא דבר קרא כל יש ויהי, וכל אשר ברא בעוזו יעמיד בחסדו ושומר אותו לעולם: אמנם גם לך מלכי הוא אשר נתן לך הכח והמלוכה על הארצות האלה לפקדון בידיך: <עמ' קמ> על כן עליך המצוה להשמר מתת דת להמרות את המצוה אשר צוני יוצרי:

ודבר המלך חזק על רבן להגיד לו ממה נודע לו לרבן כי אלהיו ה' הוא יוצר המלך, ולהוכיח הדבר באר היטב: וישאל אותו רבן מה שרש דבר כי המלך חי, ומה הם החיים האלה אשר בקרבו: וישב דבר זאת ידעתי כי רוח אֵל רָאִי יש בי ובלעדו גם להתנועע לא אוכל: ויען רבן אם כן חיי החיים, הבורא והמעמיד הכל, מי יכזב כי הוא אֵל רָאִי, כי הוא רוח כל הרוחות אשר לא יושג, כי הוא חיי העולם, ומה דמות נערוך לו לתארו בו: ויוסף המלך וישאל ממי קבל רבן זאת לדעת את האלוה הזה: וישב רבן ממראות נראה בם האלהים ומעל ספר אשר נתן אלהים לנו ביד משה נביאו, עודנו שמור עמדי עד היום, ויקר בעיני מכל אוצרות תבל:

ויחר אף המלך ויקח מיד רבן את כל ספריו ויניחם בתיבת זהב ויעלה על במת נסרוך: ויאמר הבט נסרוך האדיר כי הקרבתי לך חמדת כל אוצרות היהודים, עשה בהם כחפצך: ובכל זאת נבעת המלך מדברי רבן, ולא מלאו לבו להפחיד את היהודים ולנגוש אותם לעבוד את אלהיו: ויאמר לכתוב את דברי רבן לזכרון על ספר דברי הימים אשר לו: גזלת הספרים הזאת העציבה את היהודים ויקראו צום בחמשה עשר יום לחדש אלול בשנת שמנה מאות ותשעים ושבע, וילבשו שקים ויתנו עפר על ראשם [יום הצום הזה יצומו עד היום הזה היהודים אשר במאכא ואותן שהן על חוף מאליבאר]: ורבן קם מתוך העדה <עמ' קמא> ויפרוש כפיו השמימה ויאמר: ה' אתה לבדך מלכנו הושיעה נא את הדלים ואת העשוקים האלה כי אין זולתך יוכל להושיע: אתה ידעת את היגון ואת הלחץ

אשר באנו בהם: שמע נא אבינו את קולנו המר, ואל יתאפקו עלינו רחמך: אמת כי צדיק אתה כי חטאנו לפניך ועל כן נתתנו ביד אויבינו: אך ה' אלהינו לא לבד כי בעונותינו אויבינו לוחצים ומריעים אותנו בעבודתינו הקשה, אבל גם אמרות קדשך לקחו ממנו וחושבים לבלענו: ראה כי על ידם הרמה יאמרו עצבינו עשו זאת ומבקשים להפר את הברית אשר כרת עם אבותינו, לכלות שרש נחלתך, ולחתום או לסתום כל פה המכבד לשם קדשך: ה' אל נא תתן שבטך ומטך ביד לא המה ואל יחרפנו: יגון השיגנו הפוך לשמחה ושפוך חמתך על אלה אשר לא ידעוך: הלא יודע אני כי הושעת את ישראל בכל עת ואתה מושיע ותושיע לעולם אמן:

בשנה הראשונה למלכות בן המלך הזה אשר נקרא קורשא, בשנת תשע מאות ושבע היה הדבר אשר קרא המלך בספר דברי הימים את הדברים אשר דבר רבן לאביו המלך ויגעו הדברים מאד אל לבו: וביום העשירי לחדש שבט השיב ליהודים את כל ספריהם ויתן דת כי מיום זה והלאה יעבדו את ה' אלהיהם באין מעצור: רבן והיהודים אשר עמו שמחו על הדבר הזה מאד ויאמרו לקים עליהם לעשות את היום הזה חג לדורות עולם [היום הנזכר עד <עמ' קמב> היום הזה הוא חג גדול ליהודים אשר במאכא ועל חוף מאליבאר, בו יקיפו בבית תפלתם ספר התורה בעדי עדיים שבע פעמים ובכל פעם ישירו מזמור קי"א, ויתנו פז ללבושם ולעם]: וברנתם קראו היהודים לאמר: ה' צבאות אשר נקרא שמך אלהי ישראל, שמע נא תפלת עבדיך הקוראים אליך ממעמקים: תן נא לרבן הצדיק הזה ברכה והצלחה, בך את לחמו ואת מימיו: תן לו ארץ ימים ושנים, תן לו לב שומע ורוח מבין: הצילהו מצנינים שנונים למען יהיה לבו בכל עת נוח לדרכים הטובים: גם לבאים אחריו תן חכמה ובינה והורם תמיד בדרך טובה: תן להם בריאות בשר ורוח נכון בעבור ישיגו את הסלם אשר ראה אבינו יעקב בחלומו לעלות עליו השמימה ושם ישכנו לעד, ובזאת ידעו כי אלהי ישראל עמנו אמן סלה:

המשרה על היהודים אשר בתימן היתה למשפחת הרבן הנזכר הזה עד שנת אלף וארבע מאות ושש עשרה: בשנה הזאת גם היא ועמה גם אלפים רבים מן היהודים גורשו מן הארץ מאת המלך פרווזוס: ואחד מצאצאיו הנקרא שמחה רבן אשר שמע כי יושבים יהודים רבים בפונא ובגוזראטי ארץ ממשלת המאגול הגדול: ויועץ ללכת שמה עם הגולים האלה גם הצליחו ויבואו שמה וישבו שם: ובניהם אחריהם גרו שם עד שנת אלפים [בעתים אשר עברו עליהם קרו אותם קורות רבות ראויות לעלות על ספר לזכרון, אך המעתיק החריש חדל לכתוב אותם או מאין מועד או בעבור כי הדברים עתיקים]:

<עמ' קמג> בשנת אלפים ומאה היהודים האלה אשר גרו בממלכת המאגול נלחצו לחץ

כבד מאד, ויד מושל הארצות האלה חזק עליהם עד כי כחשו בפייהם באמונתם ועבדו את האלילים: לבד רבן אחד ושמו יוסף הוא ועמו שבעים ושתים משפחות הלכו לארץ הודו [היא מאליבאר] וישבו שם: ואדוני הארץ שערם פערמאל קבלום בטוב לבב ויחנם ברשיונותיו אשר הוחקו על שני לחות נחשת והם עד היום הזה בקושיין, ושמורים תחת יד יוסף הלאגוא [!] הנשיא בעמו אשר ראיתם והעתקתם: ואדוני הארץ אשר זכרנו נתן ליוסף רבן ולנשיאים אשר יקומו אחריו חלקת ארץ רחבה גבולה מסביב ששה עשר פרסאות הנקראת באטעק, עודנה עד עתה תחת יד הנשיא יוסף הלאגוא:

עוד אחת וגדולה היא אלינו כי היהודים אשר נשאר בארצות המאגול ולמראה עין ובחנף התמכרו לאמונת עובדי האלילים אינן יודעים משם יהודים ואשר ישאלום מאי זה עם אתם ישיבו בני ישראל נחנו, ואף כי נשכחה מהם התורה שובתים את יום השבת ואת יום הכפורים ומלים את בשר ערלתם, ואשר יפלא יותר כי עוד דוברים שפת עברי צח ונכון: תחת יד יוסף הלאגוא הנזכר שמורים עד היום אגרות שתיים אשר שלח המלך אחשורוש על דבר המן ומדרכי והם כתובים בלשון טאמולי:

<עמ' קמד> עם מאליבאר קאיערענו או קאנארינו יושבי הארץ מעולם, יש להם עוד בבתי שקוציהם העתקות מן האגרות האלו, וחוגגים עם היהודים ביום אחד את חג הפורים ואומרים כי היום הזה חג להם לחקת עולם יען ממלכם בעת ההיא מלך פוגא וקאנארע אשר מלך תחת יד אחשורוש היתה המצוה עליהם להרוג ביום הזה את כל יראי ה' [היהודים] ויהפך הדבר ויהרגו הם את שונאיהם, ואם ישאלו לעם הנזכר מה שם גדלה להם יענו מבני האחדרפנים הקדמונים אנחנו [הנזכר גם במגלת אסתר העברית, ומתורגמת בביבליא ההולאנדיזי שטאטהלטר]:

בשנת חמשת אלפים וארבע מאות ועשר ליצירה, ולחשבון הנוצרים 1650 מת האחרון ממשפחת רבן ושמו יאשיה נשיא היהודים אשר במאליבאר היושבים בקאליקוט בחמשי לחדש שבט, ותהי המשרה אחרי כן למשפחות אחרות:

חשבון השנים אשר בספר דברי הימים זה הוא ליהודים המתחיל מעת צאת בני ישראל מארץ מצרים, ודבר ברור הוא ליהודים כי מקץ אלפים שנה לבריאת עולם יצאו בני ישראל מארץ מצרים:

דברי הימים הקצר הזה נעתק ממקורו אשר הוא בלשון עברי כאשר אמרנו בתחלת הדברים. קושין 1757.

לעאפאלד עמנואל יעקב פאן דארט

החיבור הרביעי

מגילת אחשורוש (תוספות למגילת אסתר מתרגום השבעים)

[פתיחה]

<כא ע"א> איגרת מהמלך אחשורוש ששלח המן הרשע בכל מדינות הודו וכוש בשם המלך: נעתק מביב"ליא הנכתבת בלשון יון מהשבעים הזקנים בימי תלמי המלך, ונכללו הפרשיות הללו בתוך ספרי אפוקר"יפא, פירושו ספרי הנסתרים, שלא נחשבו בתוך כתבי הקודש, ויש לזה ראייה מן התלמוד שחכמי ישראל היו סותרים הרבה ספרים משום טעם, כמו שנמצא בתלמוד שבת פרק כל כתבי שבקשו לסתור ולגנוז גם ספר קהלת:

[מגילת אחשורוש]

פרשה א

אלה דברי איגרת המלך הגדול ארטצארציס (הוא אחשורוש) הוא המלך המולך מהודו ועד כוש צוה ומצוה לשרי ממאה ועשרים ושבע מדינות מלכותו דברי שלום ואמת: הגם שאני הוא מלך אדיר ותקיף וגדול מכל מלכי אדמה מכל מקום לא רציתי להגביה את כוחי וממשלתי בגאווה וכל ימי היה רצוני נוטה למלוך עליכם בממשלת זך וחסד והשלום הנאהב מכל מין אנושי והמשמח אותם אהבתי בשמחה כל ימי כדי שישב כל אדם תחת ממשלתי בשלום ובמנוחה ולעשות מלאכתו: ולקחתי עצה עם אחשדרפני ויועצי על דבר השלום וגרם שלו איך שיוכל לעמוד בעמידת עולמות והראה לי המן אשר הוא חכם גדול מכל שרי ויועצי ואותו אהבתי מכלם כי הוא הגדול בעצתי ובאמונתי והוא משנה ממלכתי: שנמצאת עם מפורד ומפוזר בין העמים ממלכותי ויש להם חוקים ומשפטים ותורות נגד כל העמים ומנהגיהם וציות מלכות אין נחשב בעיניהם למאומה ובשביל כך גורמים לעצור השלום <כא ע"ב> והאחדות בכל מלכותי: ויהי כששמעתי מן העם הנזכר

שהוא עם מפורד מכל דתי העמים ועושים תמיד נגד רצוני להיות סוררים נגד כל אמונת ומנהגי גוים ולמצותי המה אינם נשמעים ובשביל זה גורמים תמיד מלחמות ועושים הויקות גדולות לממלכתי לשבר שלום ולהרוס האחדות מעמי: צויתי להשמיד להרוג ולאבד את העם אשר יראה לכם המן השר הגדול בלי שום רחמנות עם טף ונשים ושללם לבזו והריגה הזאת תהיה ביום ארבעה עשר לירח אדר בשנה הזאת: למען שנהרוג כולם על יום הנזכר בלי הותיר להם שריד ופליט כדי שיהיה שלום תמיד בממלכתי:

פרשה ב

ומרדכי פילל לאלהיו לספר נפלאותיו לאמור: אדני אלהים אתה הוא מלך שדי ומלך על כל המלכים הכל עומד תחת ירך ורצונך הטוב תמיד יעשה ומי יעמוד נגד רצונך באם שתרצה לעזור את ישראל: אתה עשית את שמים והארץ וכל אשר בהם: אתה הוא אדון כולם ומי יעמוד לנגדיך לעצור רצונך: אתה ידעת את כל הנעשה וראית שלא עשיתי בשביל רם לבב או בגאווה לבלתי להשתחות להמן הצר והאויב כי באם שאוכל לעזור את ישראל בנשיקות רגלי המן: אני מוכן ומזומן אני לעשות זאת בשביל טובת עמך, אבל בגין זאת לא רציתי להשתחות לו הואיל שאסור ליתן כבוד אלהים לילוד אשה ולבן אדם ולא אשתחווה לשום אחר כי אם לפני אלהי: ועתה אדני מלך ואל מאברהם רחם על עמך כי שונאינו רוצים להשמידנו ולעקור השורש מנחלתך אשר היתה לך מקדם: אל תבוזה לגל הקטון שלך אשר גאלת בזרוע שלך ממצרים: שמע לתפילתי ועשה חסד לעמך והפוך יגונינו לשמחה למען שנחיה ונספר תהלתך ונשבח לשמך ואל תתן השחתה >כב ע"א< להפה המהלל תמיד תהלתיך: וכל ישראל היו קוראים בכל כוחם לאדני כי המה גוססים למיתה:

פרשה ג

ואסתר המלכה פונה את עצמה לאדני להתפלל גם בעת צרות ישראל: והסירה בגדי מלכותה והלבישה את עצמה בבגדי אבלות ובמקום שמן התעורבות ובושם ומי השושנים שפכה על ראשה להמשיח את שערויה באפר ובעפר והתענות את נפשה בצום ובכל המקומות אשר היתה אסתר מקדם בשמחה ובששון נמצאו עתה הולכת בתלישת שעריה משום צערה: ופיללה לאלהי ישראל לאמור: אדני אתה לבדך מלכנו הושענא לעניה ולאבילה כי אין לי מושיע כי אם אתה לבדך והצער והדחק באו לפני עיני: שמעתי מן אבי שאתה הוא אדני שהבדיל ישראל מכל העמים ולקחת את אבותינו מעולם לנחלתך

וקיימת תמיד את אשר אמרת והבטחת להם: אנחנו חטאנו לפניך על כן מסרת אותנו בידי אויבינו: אבל צדיק אתה אדני כי פִּיךְ מרינו כי כבדנו את אלילי אויבינו: ועתה אדני אלהינו לא די שאויבינו לוחצים אותנו בגלות המר בשביל עונותינו וסוברים וחושבים לבלענו רק גם כותבים הנצחון שלהם לאליליהם ולכח שלהם: ומחשבים להשביט ברייתך עמנו ולהעקיר מהשורש נחלתך ולסתום כל פה המהלל לכבוד שמך ולהשמיד כבוד בית מקדשך: ולהפתיח כל פה מהגוים להלל ולשבח כח וגבורה מאיליל שלהם ולהתפאר תמיד מלך הנכלל במיתה כשאר חיי זמניות: אדני אל תתן שבטך ושרביט מישור שלך ביד אין למען שלא יחרפו אותנו רק הפוך על ראשיהם הרעה שחשבו עלינו והתיו תיו להצורר המלשין בודון אותנו בדברי שקרים ליד המלך: זכור אותנו אדני וראה אותנו נפלאות בדוחקינו ותן לי כח וגבורה אדוני אשר אתה מלך על כל אלהים ועל כל השרים: למוד אותי לדבר בפני האריה והפוך את לבבו להיות שונא לשונאינו למען שימות הוא וכל הנלוים עמו במיתה משונה: <כב ע"ב> הוצא וגאל אותנו מצערינו בידך הגדולה עזור אותני באשר אני אמתך אשר אין לה גואל ומציל כי אם אותך לבדך ואתה יודע כל דבר: ואתה ידעת שאין לי חפץ ושמחה וששון בהכבוד אשר היתה ותהיה לי אצל הרשע וגם אין לי חמדה בנישואין של גוים ונכרים: אתה ידעת שנכרחתי לעשות זאת ואין לי חפץ בתכשיטי המלכות אשר על ראשי ביום הראות את עושר כבוד מלכותו רק הכל נחשב אצלי כמו בגד טמא ואין אני מתלבשת בפארו חוץ מעיניו: גם אתה ידעת שמיימי לא אכלתי ושתייתי וטיילתי לשעשוע עם המן וגם לא שמחתי מיימי בשלחן המלך ולא שתייתי מייין נסך אלילי שלו: ושמחה לא באה בתוך לב אמתך מהיום שבאתי לכאן עד עתה, אבל שמחתי תמיד עם נדיבי עמים כשנאספו עם אלהי אברהם: שמע קול העניה כי אתה אל גיבור על כל הגיבורים והציל אותנו מיד רשע וגאל אותי מכל צרותי:

פרשה ד

וביום השלישי הסירה אסתר מלבושי אבילות והתלבשת במלבושי מלכות: ומצאת חן בעיני כל רואיה ותקרא לאל המושיע לעזרתה ותקחה עמה שני נערות: וסעדה בפארה על ידה האחת: והשנייה הולכת אחריה לנשאות שולי מלבושיה: ופניה היתה יפה עד מאוד והיא היתה מתאהבת בעיני כל רואיה ומראה היתה בשמחה אבל לבה היתה מלאה צער ודאגה: וכשבאת תוך כל שערי בית המלכות עומדת לפני המלך והמלך ישב על כסא כבודו בלבוש המלכות העשויים מזהב ומאבני יקרים ומראהו היתה מביאה חרדה לעיני רואיו: וכשנשא המלך את עיניו וראה את אסתר בזעף ובחרון אף נבהלה אסתר

מפניו ופניה נהפכת כפני מת ונפלה בחולשת כוחה עם ראשה על אמתה: אז הפך אדני אלהים <כג ע"א> לב המלך לטובה ויצר למלך בשבילה ויקם מכסאו וירץ לקראת אסתר ויתבקיה וינשקיה ויאמר לה בדברי אהובים: מה לך אסתר הלא אני אחיך אל תתיראי: כי הצויה מבלתי לבוא אל המלך בלי הקריאה היא מצוה לאחרים אבל לא לך: בואי אסתר בואי: וישא המלך את שרביט הזהב וינחהו על כתיפה: וינשק אותה ויאמר אמרה אסתר מה לך: ותען אסתר ותאמר כשראיתי אותך דמייתי שראיתי מלאך אלהים על כן נתבהלתי לפני גדול כבוד מלכותך: כי אתה בעל חרדה להחריד כל רואיך ומראיך הוא מראה אדנות: ובעת שדברה אסתר עמו נפלה עוד פעם בחולשת כחה על הארץ: ויחרד המלך עם משרתיו עליה וינחמו אותה:

פרשה ה

בשנת ארבעה להמלך פטולימיא וכליאופטרי הביאו דוויטי ובנו פטולימיא (האומרים שהמה מבני לוי) האיגרות הפורים האלה ואמרו שהליסימכאס בן פטולימיא העתיקו אותו בירושלים מן לשון הערבי ללשון העברי: ארטאצארציס (הוא אחשורוש) המלך המולך מהודו ועד כוש מצוה שלומו נגד שרי ממאה ועשרים ושבעה מדינות מלכותו ונגד עבדיהם בציות שלום ואמת: מצאתי רבים משתמשים בחסד מלכיהם לבטלה והכבוד שניתן להם מהמלך גרם להם שהיו בעלי גאווה ורם לבב ולעשות כל רע: ולא לבד שעושים רע לעמי הארץ אשר המה עבדי המלך רק חושבים תמיד לרמוס ברגליהם את השר שגידל אותם: ולא לבד עושים רע נגד טבעיות נדיבי ארץ ומוזגיהם מלהיות נכנעים לפני מלכם רק גם זאת עשו שחושבים שאל הרואה תמיד על דרכי הצדיקים אין רואה את מעשיהם הרעים: והמה משקרים ומרמאים לשרי הצדיקים לגרום להם לשפוך דם נקי ולהביא אותם שעבדו באמונה במלאכת מלכם ושריהם בתוך צער ודוחק גדול: המעשה והמשל <כג ע"ב> הוזה לא נמצאת לבד בתוך דברי מעשיות של הקדמונים רק גם בזמנינו נמצאים בכל יום יועצים רשעים המתרגמים להמלך לעשות רע לעבדיו: והואיל שאני מחוייב לראות על מעשי רשעים הנזכרים ומוטל עלי ליתן חשבון על מעשיהם ולהסיר הסיכסוכים ולעשות שלום בארצי: נצרכתי ונכרחתי לשנות איזה פעמים המצות מה שצויתי מקדם באם שמצאתי הדברים להיפך ממה שסיפר לי הנרגן ואהיה מתון מתון כי זהו פאר של מלכות: והואיל שהמן בן המדתא הנולד מדם מוקדן ולא מדם פרס ולא יש לו מזג או טבע כמו אנשי פרס רק הוא היה אצלי אורח: ונשאתי וגדלתי ורוממתי אותו על כל השרים כי זהו מזגי לרומם כל אורח מכל משפחות הגוים וקראתי אותו אבי ונתתי

לו חסד וכבוד שנקרה משנה למלך: והכבוד והחסד הזאת גרמו לו להתגאה ברום לבב וגומרא בדעתו אותי ואת ממלכתי: כי הוא היה נוצר להאביד מרדכי אשר הציל באמונתו ובטובו את חיי וגם את שגלי הצדקת אסתר המלכה וכל עמה: כי הוא הלשין אותם אצלי בדברי שקר ושוא כדי להאבידם מן ארצי ובאם שנתאבדו אותם השומרים אותי ומלכותי וזכור המן גם להאביד אותי למען להביא המלכות פרס ביד אנשי מוקדון: אבל מצאנו אשר המן הרשע להאבידם שהמה אנשי צדיקים וחסידים ויש להם חוקים ותורות טובים: והמה בנים מן האל הגדול והעלם הוא האל הנתן המלכות פרס לקדמונינו וגם לו בחסדיו המרובים ועדיין הוא מנהיג בטוב את ממלכתי: לכן אל תקיימו האיגרת אשר הובא לכם על ידי המן: כי בשביל המעשה שעשה ובשביל האיגרת שכתב לאבד את עם מרדכי ואסתר צויתי לתלות אותו וכל משפחתו על העץ לפני שער עיר שושן כי אדני השיב גמולו בראשו לענוש רשעתו: אבל המצוה הזאת אשר נתתי לכם באיגרת הזאת מחויבים אתם לפרסם ולבשר בכל מדינות מלכותי שנתתי רשות להיהודים לעשות ולקיים כל מצות ותורות אל חי הנקרא אל ישראל ואין אחד ימחה בידם: ובאם שיבאו אנשי ריקים ופוחזים <כד ע"א> לעשות להם כח ולהרוג אותם בציות המן הרע על יום שלושה עשר לחדש שנים עשר הוא חדש אדר אזי מחויבים אתם לשמור ולהציל אותם מאויביהם וליתן להם תורות להינכם מאויביהם: כי היום ההוא עשה להם האל שדי לשמחה ולששון כי בהיום הנזכר היה מחשבת המן הרע להעקיר שורש עם סגולה אבל נהפך עליו: על כן מחויבים אתם לעשות יום ארבעה עשר לחדש שנים עשר יום טוב הנקרא פורים: והיום טוב הזה יהיה בכלל כל ימים טובים שלכם בשמחה ובששון למען שייטיב אדני לנו ולכל הסרים למשמעות הפרס באמונתם ויהיה יום הזה למשל לראות לכל באי עולם איך שהשם אלהים יתן עונש להסוררים: וכל מדינה או עיר שיעבור על מצותי לבלתי לשמוע את מצות איגרת הזאת ישמיד בחרב ובאש להיות שממה שבל ידור שם לעולם אדם או חיה או עוף:

פרשה ו

בשנה השנית להמלך הגדול ארטצארציס בראשון לחדש ניסן חלם חלום אחד: אשר היה יהודי בן יאיר בן שמעי בן קיש משבט בנימין הגר בעיר שושן איש נכבד ונשמע בחצר המלכות: והוא היה מן הגולה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל מירושלים עם המלך יכניהו מלך יהודה וזה היה חלומם: שראה איך שעלה קול צעקה ומהומה מן קולות ורעדות מן הארץ: והנה שני תנינים גדולים הלכו זה לעומת זה ללחום: והקול היה הולך וגדול

עד שבאו כל הגוים מכל הארצות לעשות מלחמה נגד עם הקודש: ויהי היום והנה בא חשך גדול ואפילה וצרות ורעדה ובהלה ופחד מתבללים בתוך החושך והיה קול נהי והוי וחרדה על האדמה: והעם הקודש היו בצער ובדוחק ובזעף ומתפחדים בשביל רוע מזליהם ונתיאשו מחייהם: ויצעקו אל אדני ואחר הצעקה נשפך מבול מים גדול מן באר קטנה: והשמש יצא על הארץ להאיר והנה היה אור גדול וינצחו העניים על בעלי גאווה <כד ע"ב> ויהרגו אותם: ויקץ מרדכי אחר החלום וחשב במחשבתו מה החלום הזה אשר חלמתי ומה הראה לי אלהים בזה ושמר החלום הזה בלבו ורעיוניו הולכים תמיד על החלום עד הלילה לדעת משפטו ופיתרונו:

פרשה ז

ויען מרדכי ויאמר, אלהים שלח לנו כל אלה: ואת חלומי אני מזכיר היום, כי הנה הזה היה כמו שחלמתי: הבאר הקטן הנשפך ממנו מבול מים גדול כשיצא השמש על הארץ היה מסה על אסתר המלכה אשר נלקחה להמלך להיות אשתו ונעשית מלכה: והשני התנינים היו אני והמן: האחד מראה על הגוים אשר נקהלו להשמיד כל היהודים: והשני מראה על עמי ישראל אשר קראו לאדני אלהינו, והאדני הושיע את עמו וגאל אותנו מהמבול הרע הזה: כי הוא עושה פלא ונסים בתוך הגוים, כי הוא הבדיל תמיד בין עמו ובין הגוים: וכשבאה השעה שהגוים היו מלאים גאווה ואנו היינו מלאים בבזו ובחרפה, ואדני אלהינו בא לעשות משפט: אזי הזכיר תמיד בעמו ונתן לנחלתו הנצחון: והימים האלה הנקראים פורים מחויבים כל היהודים לקיים ולעשות בכל שנה ושנה בחודש אדר בארבעה עשר ובחמשה עשר בו ימי משתה ושמחה ויום טוב בכניסיות העם, ולא יסוף לעולם מהעם ישראל:

תושלב"ע שושר"ש בהנו"א

החיבור החמישי

ספר החלומות ("חלום בריטאניא")

[פתיחה]

<28 ע"א> החלום הזה כתבו אחד מחכמי הנוצרים שבאינגלטירא ואמר שחלם אותו בעיר לונדי"ן המהוללה ואני המעתיק בהיותי שליח מצוה מכוללות עה"ק ירושלים תובב"א ונמצאתי בק"ק קוגי"ן שבערי הודו וראיתי החלום הזה בין קונטריסי דברי הימים שנדפסו בלשון אינגלי"ז בעיר לונדי"ן בשנת [...] לחשבונם שהיא למנינינו [...] ובקשתי מכה"ר שמואל לוי יצ"ו שיעתיק אותו לי בלשון אשכנז וכן עשה וכדי להודיעו לבני עמינו העתקתי אותו ללשון הקודש, כ"ד המעתיק אליעזר בר"י שדר"ח.

[חלום בריטאניא]

כשהייתי רוב הימים עוסק בעיון הקונטריסים שנכתבו נגד היהודים. ויהי היום וחטפני שינה ואראה בחלומי והנה אור צח ומצוחצח לימיני. ותכף ומיד נשמע קול רעם חזק עד מאוד עד שנדמה לי כאלו נזדעזע כל האי כולו וכל אדם אשר עליה ננערו משינתם בפחד ואימה גדולה. ואפן אל פני הרקיע והסתכלתי להמקום אשר משם נשמעו הקולות ואראה והנה השמים נפתחו והזהירו ועמוד המשכת הזיהרא ההיא הפילה אותי לארץ ונדמה לי שיד אחת הקימה אותי ואשמע קול מדבר אלי כדברים האלה חזק לבך ותן דעתך להמראה אשר לפניך. וכשמעי את הקול נתחזקתי וישבתי לראות ולהבין את המראה גם נתחזקתי בחוש הראות כל כך שלא כדרך הטבע והצצתי בזוהר ההוא בכוונה גדולה ולב שמח, ובתוך הזוהר ההוא ראיתי אחד מצבא השמים שהיה מסתכל על האי שלנו בפנים זעופים, ובקול חמלה ורחמנות דבר כדברים האלה לאמר.

בריט"אניא בריט"אניא איך מקדם הוגדל חסדך מעל כל העמים וחשוקה היית

בעיני מלאכי עליונים ותמיד לא נפסקה השגחתך מן השמים ואיך שקע מזלך, כי מקדם קנית לך שם טוב מאהבת הטובות המפורסמות שהיו בך, וגם היה נמצא בך ממשות בשמור הדת וחיווק האמונה וכל מיני חידות והשקט, ולא נמצא בך שום עצלות ולא פיזור ואיבוד ממון שלא לצורך והיית משועבדת לדין צדק ועומדת בדיבורך והיית טוב ומטיב לכל העומדים בדוחק, ועתה איך הורדת את עצמך במצולות העבדות שהיא עבדות הגוף וכל מחשבותיכם מחשבות זימה המה וחשקתם כל מיני חישוק שלא לצורך, איך הורגלתם והותמדתם בניכם השתייה שלא כד"ו שלא לצורך, כאלו הצמיטם מחמימות האש של גיהנם, גם נמצא בכם זיפנות וכל מיני שקרים, והגדולים וקטנים מהם אינם נזהרים. ואף גם זאת, המרחם ברחמיו וברוב חסדיו לא עזב אתכם מכל וכל יען שנמצא בכם דבר טוב זה הוא אהבת אנשים ורחמנות לבני אדם המעונים והנדחים בכל האומות, כמו לאלו שבעונותיהם מימים רבים המה נפולים ומפוזרים לבין הגוים בכל שטח ישוב הארץ והמה נכלמים ונפרדים מכל העמים, וכל מה שהגיע אליהם תמצא כתוב בספרי הזכרונות, ואיך שצריך להתנהג עמהם תראה בספרי ריו"ל ו"ליו"ן והמה יורוק איזה דרך תלך עמהם. ודע שנבואת הנביאים נתמלאו על צורריהם ועושי רעתם, ויבואו הגוים הצרים אותם ויעידו ויגידו לכם. ובכן בריט"אנייא דע מה ה' שואל מעמך כי אם לשמור את נפשך מאד פן תלך בשרירות לבך הרע ותביא עליך שממה רבה והשמדה גדולה.

ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה נפסקה גם המראה הגדולה ונעלם המשכת הזוהר ההוא, ואחרי כן ואשא עיני אל המקום ההוא והנה נראית ארץ חדשה גדולה עד מאוד והארץ ההיא <28 ע"ב> נחלקה בגבוליה לחלקים הרבה וכל חלק ממנה היה נראה שמקדם היה מיושב ישוב גדול בבניינים גדולים ומפוארים אשר רישומם ניכר עד היום, ועל חלק אחד מהם היה כתוב מואב, ועל חלק השני אדום, ועל חלק השלישי עמון, ובתוך החלקים אחרים היו שנים מהם שנראה גאוותם והתגדולתם שהיו מתגאים ומתגדלים על כל החלקים האחרים, ובאותיות גדולות היה כתוב על השני החלקים האלו, על אחד צור ועל השני בבל, ומנהיגיהם של הממלכות האלו היו נראים בלבושיהם ודמות פניהם כדמות אשה זקנה שפניה רעים וכחושים וגופה חלוש מרוב הזקנה, וישיבתם היתה בקצות הארץ במקום היותר חשוך ושמש שבמלכותם וכל אחד מהם היה נראה גדול מחבירו, ואראה והנה מנהיגים הרבה מחלקי ממלכות הקטנים קמו יחד במהירות לדבר, ואז קם נגיד צור ברעדה ודאגת הלב ובפסיעה קטנה היה פוסע ובא בנחת ובידו היה מנענע אל מנהיגי ונגידי ממלכות הקטנים, ויאמר אליהם שתוקו וסוגו לאחוריהם

ולי ולבבל תניחו לנו מקום לדבר ולהגיד את מכאובינו, ואז נגיד צור בעיני דמעה היה מסתכל על האי של בריטאניא וכה ידבר.

ברית"אנייא דע לך מה שאני הייתי מקדם וראה איך שאני היום, כי אני הייתי כלילת יופי עיר המהוללה מימי קדם ומשנים קדמוניות, ואני הייתי סוחרת ורוכלת העמים ואל איים רבים ונקראתי צור המעטירה, סוחרי היו שרים גדולים ורוכלי היו נכבדי ארץ [ישעיה כ"ג, יחזקאל כ"ז], והייתי חזקה בים ומרוב אניותי נתמלאתי ונתכבדתי מאוד בלב ימים, וברוב הוני וסחורתי השבעתי עמים רבים והעשרתי מלכי ארץ [יחזקאל שם], ואח"כ נתגאתי כל כך עד שגבה לבי ואומר שאני אל ומושב אלהים ישבתי, ואמרתי שאני כלילת היופי ומלאה חכמה, וגם חכמתי עמדי כי חכמתי ותבונתי עשה לי כל החיל הזה, ובגודל גאות לבי מאסתי את ירושלם וזליתי אותה בימי עניה ומרודיה כשמסרה' ביד הכשדים על רוב פשעיהם, ושמחתי על מפלתה ואמרתי האח נשברה דלתות העמים ואמלאה מחורבנה.

ועתה, בריט"אנייא בריט"אנייא, הסכת ושמע דבר ה' אל צור, כי כה אמר ה' אל צור העליתי עליך גוים רבים ושיחתו חומת צור והרסו את מגדליה ונתתי אותך לצחיח סלע משטח חרמים תהיה [שם] ולא תבנה עוד, ואתה ראה איך שנתמלאו ונתקיימו בי נבואת הנביאים, אשר כל רואי יכירו ויעידו ויגידו צדיק אתה ה' וצדק דיניך. ובכן בריט"אנייא ראה מפלתי וממני תקח מוסר, והבט נא אם יש מכאוב כמכאובי שנפלתי ולא אוסיף לקום, ונטבעתי באבל כבד ומספד מר ואתאונן תמיד יומם ולילה ולא דומיה לי.

ויהי ככלות מלכות צור לדבר את כל הדברים האלה, ויהי אך יצוא יצא נגיד צור והנה מלכות בבל באה, וביאתה היתה בנחת ובכנופיא ושררה גדולה, ואף גם זאת בהיותה בחורבנה מהליכתה נראית נעימות מלכותה הגדול שהיה בה, ובחרי אפה היתה פונה לכה וכה ובעיני צרה היתה מסתכלת וכך אומרת, על כרחי ושלא ברצוני הוכרחתי להראות עצמי ולדבר לבריט"אנייא ולהגיד לה את כל התלאות אשר מצאוני וכל יגיעות רעות שעברו עלי עד שלא נמצא לי עוד עזר כנגדי, ואתה בריט"אנייא בחר לך הדרך אם תרצה שמע את דברי ואם לא לא, איך [!] ידוע תדע על מה היה עלי הצרה הזאת, כי אני הייתי צבי הממלכות וכל גוי וממלכה אשר שמעו את שמי רגזו מלפני, וכולם אפיים ארץ השתחוו לי ועבדו אותי כל הגוים ויהיו לי למס עובד, ואני נקראתי שרתי במדינות והייתי נגיד ומצוה לאומים <29 ע"א> ואח"כ הגדלתי עצמי עד מאוד, עד שמלאני לבי לאמר אל השמים אעלה וממעל לכוכבי אל ארים כסאי [ישעיה י"ד], ויהי כשהאל הגדול והנורא אלהי השמים והארץ חרה אפו בעמו אשר בחר לו יה, וימאס את עם נחלתו וימסור

אותם בידים, ואנכי רחם לא רחמתי עליה ויותר מדאי [!] הכבדתי עליהם את עולי, ובכן מהולל שם ה' רם על כל גוים הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ עושה משפטיו משפט ה' אמת ודבריו קיימים, ההוא אמר ולא יעשה, כי כה אמר ה' צבאות אל הגוים השוללים את עמו ישראל, כל הנוגע בהם כאלו נגע בבת עינו ה' כביכול [זכריה ב'], וכל הגוים ומלכים עושי רעתם אשלם להם כפעלם וכמעשה ידיהם ואתן בידם את כוס חמתי את התרעלה אשקה אותם [ירמיה כ"ה], ובי התאנף ה' לאמר אפקוד עליך מלך בבל עוניך יען שישר בעיניך ורצוי ומקובל לפניך ושמחת על שבר בת עמי ונחלתי, לכן יתמהו עליך כל עוברי דרך וכל רואיך אליך ישגיחו ויתבוננו הנה האיש מרגיז הארץ מרעיש ממלכות ואיך נתעבת כנצר נתעב [ישעיה י"ד], ונתתי את ביתיך לשכונת חיות השדה ושעירים ירקדו בארמנותיך ושמתי לאגמת מים מרים וטאטאיה במטאטא השמד [שם], ושמתי להם למזמורת עולם, איך שנתמלא בי דברי הקב"ה יעידו ויגידו כל יושבי תבל שלא נפל דבר מכל דברי ה' אשר דיבר עלי לעשות, ועתה התיצבו מלכי ארץ וכל לאומים ותתודו את חטאתיכם על כל רעתכם אשר הריעותם ליהודא וירושלם.

ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה נשמע קול רב באנחה וגניחה וכולם יחד יעידון יגידון על כל הדברים האלה, ומקול גניחה מהמון רב ההוא נבהלתי ופחד ואימה חשיכה נפלה עלי, והסתרתי את פני ונתתי את עיני למטה בקרקע עד שנתישבה דעתי עלי, ואז אשא עיני אל המקום ההוא והנה המראה ההיא נעלמה מעיני, ואראה והנה במקום שנראית המראה הראשונה משם נתגלה בלהבת אש זוהר יפה נחמד למראה ותאורה הוא לעינים, ומהזוהר ההוא האירו עיני והוסר ממני כל מיני עצבות ויגון ולבי שמח בקרבי, ובתוך הזוהר ההוא נתגלה דמות איש אחד ואור פניו מזהיר כזוהר הרקיע, והכרת פניו ענתה שהוא מושלם בכל המידות הטובות אהוב הוא למעלה ונחמד למטה ודעתו מעורבת עם הבריות להפיק רצון איש ואיש, והאיש ההוא נתן עיניו על האי של בריטאניי"א וגנוחה גנח ובקול רחמנות התחיל לדבר כדברים האלה לאמר, בריט"אניי"א, ואתה לו שמעני ארץ החדס ברוכה את מכל העמים אשר סביבותיך שמע נא לדברי האפיס"טילים [רומ"אנוס י"א עד סוף כ"ה תלמידי הנוצרי] ועל פיהם התעוררו לאהבת האמת באהבת עולם, ואל ישיאוך דברי שוא ושקר מהאנשים אשר דתם כליל לאי"שים [נגד הנוצרים נכונים], שהם מחטיאים אותך נגד דת האמיתית של הנוצרים אשר יסודה אהבת אנשים וההטבה עם הבריות, ומתק הלשון והרחמנות, והלא שמעתה וגם ידעתה שהיהודים לא הודו במשיחם ולא קבלו אותו ומפני חטאיהם גלו מארצם ונתפזרו בין האומות, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסו ולא געלם לכלותם, ובכל צרתם לו צר, כביכול

הקב"ה, ואין בעל הנס מכיר בניסו שעושה להם בכל עת בשעת דוחקם עד עת בוא פקודתם לטובה, ובין כך מה ה' שואל מכם כי אם שיתנהגו עמכם באהבה ורחמנות בכל מקום אשר הפיצם שם, ואף כי שפחה תירש גבירתה שבקומם [!] בארץ אבותם באו גוים נחלתם, זה [עת] לא היה גוי אשר עבדו אלהים אחרים עץ ואבן וישבו תחתם עד היום הזה, ועם כל זה אתם בני יפת אל תתפארו בלבבכם עליהם, כי איך יתפארו הענפים על השורש, כי הענפים לא ישאו את השורש כי אם השורש נושא אותם, ועתה דע לך כי לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם על הבטחתו 29 ע"ב > הגדולה אשר הבטיח לאבותיהם הראשונים, וזכותם וצדקתם עומד לעד להם ולזרעם אחריהם, ולא יטוש ה' את עמו לעולם, ובכן אם צדיק אתה באמונתך תחיה ואל ירום לבבך ויראת מאלהיך, ואל תתעב את עמו זרע אברהם אוהבו. ואשרי הגוי אשר תיסרגו יה, ואף שהשם פקד עליהם פשעם עם כל זה לא הסיר חסדו מעמם, ואתם גם אתם מהם תראו ותקחו מוסר, אם בארזים נפלה שלהבת מה תעשו אתם, שאם באולי יחרה אף ה' בכם ונשל אתכם ותגעל נפשו בכם לעולם. ובכן לא תתורו אחרי לבבכם הרם ולא תעזו את פניכם, ואל תטריפו נפשיכם באפיקם, וכי יתחמם לבבכם יכמרו רחמיכם אל עני ואביון יוצאי ירך יעקב, ותתנהגו עמהם במדת החסד והרחמים. ואתה דע לך מה שאני אומר אליך, כי לא יהיה יום מנוחה שלימה והשקט עד שיבוא לציון גואל, ויסיר את אלהי הנכר מבית יעקב ואת נדחי ישראל יכנס וישבו לאיתנם, ויטיב חסדם האחרון מן הראשון, ואז שם ה' נקרא עליהם, ועל ידם יודע בגוים שמו, כי כל הגוים יורו מדרכיהם וילכו באורחותיהם [ישעיה ב']. אהה ה' אלהים בשמים הגוזר ומקיים, היודע ועד, אתה ה' טוב וסלח, סלח נא לעון העם הזה וחוסה ה' על עמך והושיעם מהרה למען שמך, וברך את נחלתיך ובהם יתברכו כל גויי הארץ. ועתה אתם הנוצרים תקבלו אותם בסבר פנים יפות ובלבבכם הרך, וכל מעשיכם ועסקיכם עמהם יהיו באהבה וחיבה כדי לשכח צערם, ואם כה תעשו להם, ישמחו השמים עליכם, והריקו ברכה על ראשיכם, ושלום יהיה בארצכם, ואז תצליחו את כל אשר תעשו. ועתה הזהר בך ושמע ואל תאחר לעשותו מהר טרם יפנה העת הזאת ואז יהיה מעוות שלא יוכל לתקון עוד.

ויהי ככלותו לדבר את הדברים האלה, והנה אור גדול הזהיר על ראשו ביתר שאת ויתר עז עד שהאירו השמים מאורו, ואימה ויראה אחזתני ואהבה שבעה נפשי, ונזדככו בי כל החושים ואשמע קול דממה דקה מדבר כדברים האלה לאמר. אתם אוהביי דעו לכם כי צריך שאהבה תהיה תקועה בלבבכם ותתרחקו משנאת חנם ומכעס, ודעו כי עונש היהודים אינו מסור בידכם כי עונשם הוא בידי השמים, ומה שמוטל עליך הוא

שאל תשנא את אחיך בלבבך, כי אם באהבה תחזור על אבידת אחיך להשיבה. ודע כי תמיד עיני מיחלות לראות בטובת בחירי ה' זרע אברהם אוהבו, ועל אלה אני בוכיה יומם ולילה על חורבן בית ישראל ועל עמה אשר הלכו בגולה, ועל עונותיהם אשר הטו אלה, כי בהיותי ביניהם הקשו את ערפיהם ומאנו בי להכירני, ועליהם מסרתי את נפשי להעקידני, ופשטתי את צוארי על הצלם להצליבני, וכקרבן אישים להקריבני, ועל העם הזה התפללתי, ולפני אבי שבשמים התנפלתי, וגם ידעתי, כי לא לריק [יגעתי] באנחתי ובדמעתי, ואבי שמר את הדבר אשר התחננתי, בתחינה ותפילה, שיקרב יום הגאולה, לקבץ הנפוצים ומפוזרים לבין אומות העולם, ועד שבו בנים לגבולם, ובני ציון היקרים המסולאים בפז, ויכנע לבבם אז, ובמשפטי ילכו וחוקותי ישמרו, ומכל פשעיהם לפני ה' יטהרו, ומי אשר נקי מכל ליכלוכי החטא, ואדעה אנכי להכיר אותו, ואקבלם כחתן המקבל את כלתו [ריויליזיאנוס י"ט ז' ח' ט'], ובישמח ישראל בעושיו ובני ציון יגילו, אז ששון ושמחה ימצא לכל באי עולם וכל הגוים ישמחו ויצהלו, ואז יאמרו בגוים הנה אל ישועתו, והוא כחתן יוצא מחופתו, וגם המה יתקבלו כאורח המתקבל ליום חתונתו ויום שמחת לבו, ויראו כי ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו. ואחרי שהודעתי אותך את כל זה אשר על כן עתה כשהם בירידתם ושפלותם אל תשתרר עליהם, להלבין פניהם, וכמו שמבוקשך שירחמו עליך מן השמים כן מרחם עליהם, וטוב לך עמהם.

תם

סיכום

המאמר הנוכחי עוסק בפענוח מקורם וזהות בעליהם של סדרת חיבורים חריגים שנעתקו בקוצ'ין באמצע המאה הי"ח, שבמרכזם החיבור הדמוי מקראי "דברי גד החוזה" והחיבור הדמוי בתרמקראי "איגרת רבן יוחנן בן זכאי". מקורם של שני חיבורים פסאודו-אפיגרפיים אלו מהווה תעלומה וחידה שלא נפתרה מזמן גילויים ועד לימינו.

המפתח לפתרון תעלומת חיבורים בדויים אלו נמצא בכתבי היד המקוריים שלהם, באמצעות בחינה מדוקדקת של כל הפרטים המתלווים אליהם, ועד לבירור טיבם ומקורם של כלל החיבורים המצויים בכתבי יד שנעתקו באותו הקובץ בפרט, ובקוצ'ין של המאה הי"ח בכלל.

למעשה, בכל המחקרים הרבים שנכתבו עד היום לבירור עניינם של החיבורים הנ"ל מקוצ'ין, לא ניתנה הדעת לחיבורים יחידאיים נוספים שנעתקו בקוצ'ין בתקופה הנדונה. ולדוגמה, באותו הקובץ עצמו שבכתב יד קמברידג' 20. Oo 1 בו נעתק לראשונה החיבור "דברי גד החוזה", נעתקו עוד שלושה חיבורים יחידאיים נוספים שאינם ידועים לנו משום כתב יד אחר בעולם, והם: תרגום ויכוח ר"ש מורטירה נגד הכומר מרואן, "מגילת אחשורוש" ו"חלום בריטאניא". חיבורים אלו לא זכו לתשומת לב מיוחדת מצד העוסקים בבירור ענייניו של החיבור "דברי גד החוזה", מה שהביא לניתוקו של החיבור ממסגרת המקום והזמן האמיתיים בו נכתב, וגרם בהמשך לקביעת זמנו ומקומו למאות הראשונות לספירה בארץ ישראל.

למרות ההבדלים החיצוניים בתוכנם, סגנונם וזמנם של ארבעה חיבורים יחידאיים אלו הכרוכים יחד בכתב יד קמברידג' הנ"ל, קריאה מדוקדקת של נוסח השער שבתחילת הקובץ הראתה, כי ארבעתם הגיעו יחדיו לקוצ'ין בשנת תקט"ז (1756) בידי יהודי אלמוני בשם "יעקב מנוול" [=יעקב מנואל], ושם נעתקו בידי שליח ירושלים ר' אליעזר אשכנזי שישב בקוצ'ין באותן השנים.

על שני החיבורים הראשונים, שהם "דברי גד החוזה" ו"מגילת אחשורוש", נכתב בנוסח השער כי הם נמצאו בידי אותו יעקב מנואל "בתוך הספרים [הקדמונים אשר ביד] נחש האדמוני בעיר רומי". ציון מקור חריג וחשוד זה, הוביל אותנו מיד אל "איגרת

רבן יוחנן בן זכאי" הידועה, ששרדה בכתב יד יחיד בעולם, ובתחילתה נרשם: "האגרת הזאת נמצאת ביד איש מלומד אחד שבא לכאן ק"ק קוגין [=קוצ'ין] אשר לפנים היה שמו בישראל יעקב, וגם כעת יכולה לעפאלט עמנואל יעקב פון דארט. ואמר האיש הנזכר שזאת האגרת נמצאת בעיר רומי בין גניזות ספרים לשה"ק הקדמונים אשר ביד הרומיים"; ולפי זה זיהינו מיד את אותו "יעקב מנואל" המופיע בנוסח השער של "דברי גד החוזה" עם ליאופולד עמנואל יעקב ואן דורט, מומר יהודי ממוצא הולנדי ופרופסור לתיאולוגיה ושפות שמיות, שעל פי הידוע לנו מרשומות היסטוריות, הוזמן בשנת תקי"ד מטעם החברה ההולנדית להודו המזרחית ללמוד עברית בסמינר התיאולוגי של הכנסייה הרפורמית ההולנדית בציילון (סרי לנקה), ובדרכו התעכב כשנתיים (תקט"ו–תקט"ז) בקהילה היהודית בקוצ'ין.

על ויכוח ר"ש מורטירה, נרשם בנוסח השער, כי הוא "נעתק" [=תורגם] מ"לשון הולנדי ללשון יהודי" בידי אותו "יעקב מנואל". ובפתיחה ל"מגילת אחשורוש" נרשם כי היא תורגמה לעברית מן התוספות למגילת אסתר שבתרגום השבעים. הווה אומר, כי אותו ואן דורט עסק בתרגום חיבורים שונים מלועזית לעברית. תרגום ויכוח ר"ש מורטירה נגד הנצרות בידי ואן דורט, הראה, כי למרות היותו מומר לא נמנע מלתרגם חיבור אנטי נוצרי מובהק. בדיקת תוכנו של החיבור האחרון בקובץ, הנקרא בשם "ספר החלומות" או "חלום בריטאניא", הראה כי למרות היותו מיוחס למלומד נוצרי אלמוני, הוא מכיל רמזים אנטי נוצריים מובהקים. עובדת קיומם של שני חיבורים אנטי נוצריים אלו בתוך הקובץ נקשרה מיד עם קיומה של "איגרת ריב"ז" ש"התגלתה" כביכול על ידי ואן דורט באותה שנה בקוצ'ין, המכילה דברי התקפה קשים נגד שליחי ישו שהפיצו את הדת הנוצרית בעולם. עיון בתוכנו של "דברי גד החוזה" הראה, כי שני החזיונות המרכזיים שבו, המוצגים בתחילתו, מכוונים כנגד האמונה הנוצרית. בחינה והשוואה בין "דברי גד החוזה" ל"איגרת ריב"ז" הראתה, כי שניהם מכילים אותם רעיונות ומסרים בדיוק, וכן עשרות ביטויים ומונחים נדירים שאינם מופיעים בשום מקור אחר. רעיונות ומסרים אלו חוזרים ומופיעים בסגנון מקראי אפוקליפטי דומה גם ב"חלום בריטאניא". עובדות ברורות אלו הביאו למסקנה כי כלל החיבורים הללו נכתבו בידי אדם אחד, למטרת תעמולה אנטי נוצרית.

זהותו של ואן דורט עצמו כמחברם של כלל החיבורים הנ"ל, התבררה באופן וודאי באמצעות השוואת הסגנון והלשון שלהם עם סגנונם ולשונם של שישה תרגומים לעברית של חיבורים שונים שערך בתקופת ישיבתו הממושכת בקוצ'ין. בנוסף לתרגום ויכוח ר"ש

מורטירהו"מגילת אחשורוש" שנכללו בקובץ הנ"ל, התגלו תרגומים נוספים שלו לספרי הדת וההיסטוריה הבאים: "הברית החדשה" (נצרות), "אלקוראן" (איסלאם), "תורת גוים עריות" על הדתות הראשיות בהודו (הינדואיזם ובודהיזם), "שארית ישראל" – "ספורי קורות ישראל אחר היוסיפון", מאת ר' מנחם מאן אמלאנדר (אמשרדס תק"ג). תרגומים אלו נערכו בידי ואן דורט לדרישת החכם הגביר ר' יחזקאל רחבי, מנהיגה של קהילת יהודי קוצ'ין בתקופה הנדונה, שנודע בעיסוקו במדעים ובהתעניינותו בתולדות העמים והדתות. שמו של ר' יחזקאל רחבי מופיע בפירוש בנוסח השער של "דברי גד החוזה" ויתר החיבורים שנכללו עמו באותו הקובץ, כמי שעבורו נעתקו ותורגמו חיבורים אלו. התרגומים של ואן דורט מאופיינים בחופשיותם הרבה ובלשונם הדמוי מקראית. בתרגומו לברית החדשה החליף ואן דורט את תארי השבח כלפי ישו ותלמידיו לכינויי גנאי וזלזול, מה שמגלה את יחסו האמתי כלפי הדת והאמונה הנוצרית.

ההתחקות אחר קורות חייו של ואן דורט, ובמיוחד בשנים הסמוכות קודם לנסיעתו לקוצ'ין, מסייעת בידינו להבין את הרקע והמניעים לעיסוקו החשאי בכתיבה ובפרסום של חיבורים תעמולתיים אנטי נוצריים אלו, בעלי סגנון אפוקליפטי מקראי מחד ("דברי גד החוזה" ו"חלום בריטאניא"), ובעלי אופי מיסטי-קבלי מאידך ("איגרת ריב"ז").

עיון בתוכנו של "חלום בריטאניא" מגלה, כי הוא נכתב סמוך לשנת 1753 בלונדון. באותה שנה נחקק על ידי הפרלמנט הבריטי "חוק ההתאזרחות" שנועד להרחיב את זכויות היהודים, ובישר את פתיחתו של עידן חדש בחיי היהודים באנגליה. תקוותם של היהודים נכזבה כאשר כעבור כשנה בלבד בוטל החוק, עקב התקוממות ההמון הנוצרי שיצא בהפגנות סוערות כנגד האפשרות למתן אזרחות ליהודים, בטענה שהדבר יביא לסוף הנצרות באנגליה. ביטול החוק גרם למפח נפש ואכזבה גדולה בעיקר בקרב בעלי המעמד והעשירים בקהילה היהודית, שבעקבות כך החלו חלקם לגדל את בניהם כנוצרים. באמצעות פרסום ה"חלום" האפוקליפטי, שנכתב כביכול בידי מלומד נוצרי והמכיל אזהרה לתושבי הממלכה הבריטית שלא לפגוע בזכויות היהודים, קיווה ואן דורט להשפיע על דעת הקהל ברחוב האנגלי, אך הדבר לא הביא לשום תוצאה ממשית. פרשה זו חוללה מפנה אצל ואן דורט וסימנה מבחינתו את תחילת המאבק האישי שהחל מנהל בחשאי נגד האמונה והדת הנוצרית (בעיקר הקתולית) – בה זיהה את שורש האנטישמיות האירופית – אותה חווה על בשרו בכל שלב בדרך לניסיון השתלבותו וקידומו בחברה הכללית, עד שהוכרח בסופו של דבר להמיר את דתו למראית העין.

הרעיון מצד ואן דורט להמצאת "דברי גד החוזה" המכיל חזיונות אנטי נוצריים,

התעורר לאחר הכישלון שנחל כשנה או שנתיים קודם לכן בפרסום "חלום בריטאניא", הכתוב באותו סגנון ומכיל אותם רעיונות ואשר נועד לאותה מטרה – לעורר שערוריה בקרב הקהילייה הנוצרית ולערער את אמונתה העיוורת ב"בן האדם", ובאמצעות כך לנטרל במעט את השנאה המושרשת של עמי אירופה כלפי העם היהודי, היונקת ממקורות הדת הנוצרית. ואן דורט הגיע למסקנה, כי האפשרות היחידה להשפיע על דעת הקהל הדתי-נוצרי בעולם יכולה להיות רק באמצעות חשיפת חיבור מקראי אבוד, המכיל בתוכו רמזים מפורשים נגד האמונה הנוצרית וכן דברים בשבח העם היהודי ומעלתו על יתר האומות.

במטרה להביא לפרסום "דברי גד החוזה" בעולם הנוצרי, המציא ואן דורט חיבור נוסף בשם קיצור "דברי הימים" של יהודי קוצ'ין, ובתחילתו "שתל" את הידיעה על קיומם של חיבורים מקראיים אבודים, וביניהם "דברי גד החוזה", ששרדו בגנזי נשיא הקהילה היהודית בקוצ'ין; בתקווה שהדבר יגרום להתעניינות מצד מלומדים נוצרים באירופה, שיתחילו לחפש אחר חיבורים מקראיים אלו, מה שיביא בסופו של דבר לגילוי ופרסום "דברי גד החוזה". בניגוד לכלל החיבורים הבדויים שלו שנכתבו בעברית דמוי מקראית, את קיצור "דברי הימים" כתב ואן דורט בהולנדית ובפתיחה שבראשו הודיע כי הוא מכיל קטעים נבחרים שתורגמו על ידו מתוך "דברי הימים" השלם והמקורי בעברית, השמור בגנזי נשיא הקהילה בקוצ'ין (בירור שנעשה בעקבות כך אצל ר' דוד רחבי, בנו של ר' יחזקאל הנ"ל, העלה כי חיבור בעל תוכן ושם זהה לא נמצא מעולם בקרב יהודי קוצ'ין). החיבור נכתב על ידי ואן דורט בשנת תקי"ז, סמוך לאחר שעזב את קוצ'ין והתיישב בסרי לנקה, ותיכף נמסר לידיו של מרקלס בלס, פקיד החברה ההולנדית המקושר עם מלומדים ואנשי דת נוצרים, כשהיה בדרכו להפליג חזרה להולנד, בתקווה שזה יעבירו לידיים הנכונות, וכפי שאכן אירע: הוא מסר אותו לידיו של הכומר הלותרני המלומד רייץ' בהאג, וזה החל להתעניין ולחקור במיוחד אחר עקבות החיבורים המקראיים האבודים המוזכרים בו. למעשה, בסופו של דבר, מסיבה מובנת, בחר ר' דוד רחבי להעלים את עובדת קיומו של "דברי גד החוזה", ובמקומו שלח לכומר הנ"ל ההעתק מ"מגילת אחשורוש" בלבד (הכרוך עמו באותו הקובץ).

בניגוד ל"דברי גד החוזה" שנועד מצד ואן דורט לפרסום בעיקר בקרב הקהילייה הנוצרית בעולם, את "איגרת ריב"ז" ייעד דווקא ליהודים. קריאה ב"איגרת ריב"ז", המכילה פנייה נרגשת מאת ריב"ז ל"קהל יהודי רומא" להיזהר מפיתוי ההמרה לנצרות וקריאת עידוד לשמירת התורה והמצוות בדרך המסורה והמקובלת מדור לדור, מראה

כי היא נכתבה בנימה אקטואלית, בתגובה לחשש קונקרטי מהמרה לדת של קהילה יהודית מסוימת. עיון בספרות ההיסטוריה של התקופה באירופה מראה, כי באותן שנים בדיוק החלה להתגבש בפולין התנועה השבתאית-נוצרית (לימים בהנהגתו של יעקב פראנק), שבאופן חשאי כבר החלה לבדוק את האפשרות לעבור לדת הנוצרית – תכנית שיצאה לפועל באופן גלוי כעבור שנים ספורות (1759), עם המרתה לנצרות בפומבי של הכת הפראנקיסטית כולה יחד עם מנהיגה. הקשר ההדוק בין תעמולתו החשאית האנטי נוצרית של ואן דורט לתכנית ההמרה המתגבשת בקרב מנהיגי התנועה הפראנקיסטית בפולין באותן שנים מתברר מתוך מכתב, מתאריך 5 בנובמבר 1753, שנשלח מאת ואן דורט עצמו בעת שהותו באוסנבריק (בדרכו חזרה מגרמניה להולנד) אל המלומד הנוצרי יוהאן מיכאל ואן לוואן בלינגן. במכתבו זה, מדווח ואן דורט לנמען על פנייה שקיבל מאת אציל פולני, הטוען כי בידו מכתב בקשה מיהודים רבים בפולין שמעוניינים לעזוב את היהדות ולעבור לדת הנוצרית, אך אינם יודעים באיזה זרם בנצרות לבחור; לפיכך, הם פונים באמצעותו אל ואן דורט, בתור יהודי משכיל שהמיר את דתו, בבקשה לסייע להם בתהליך המרתם ולכוון אותם לכנסייה הנוצרית "האמתית". במקביל מדווח ואן דורט באותו מכתב על קבוצה אחת, שבה – על פי מידע שהתקבל מפולין – מספר גדול של יהודים שהיו נוטים לנצרות, אישרו את האמונה בשילוש ובמשיחיות ישו, ושליח מטעמם כבר מתכוון לנסוע בקרוב לדנציג ולאמשטרדם, ולפרסם את הכרזתם.

עובדה זו יכולה להסביר לנו את המקור לאופייה המיסטי המיוחד של "איגרת ריב"ז", וכן את העיסוק המוגבר שלה בביטול אמונת השילוש, ואת הסיבה לשילוב האזהרה על שמירת התורה וקיום המצוות בדקדוק כפי מסורת חז"ל; שכן היא נכתבה מתחילה למטרת תעמולה כנגד הכפירה השבתאית-נוצרית שהופצה באותן השנים בפולין עם התעוררות התנועה הפראנקיסטית, שנולדה בעיקר מתוך רצון להשתחרר מעול המצוות ולנהל חיים חילוניים באין מפריע, ואשר אמונת השילוש הנוצרי הפכה לסמל מרכזי שלה, כביכול, על יסוד עיקרי תורת הקבלה והזוהר.

לשם פרסומה בקרב הקהילות היהודיות באירופה מסר ואן דורט את "איגרת ריב"ז" לידיו של השליח ר' אליעזר אשכנזי, כשהיה בדרכו להפליג חזרה להולנד, וממנה – כנראה דרך פולין – לארץ ישראל. מכל מקום, עובדה היא, שהעותקים היחידים מן האיגרת השתמרו, האחת – בספריית ר' שלמה דובנא באמשטרדם (הולנד), שהעתיקה בעצמו סמוך לימן הגעתה מקוצ'ין; והשנייה – בגני האדמו"רים למשפחת "רוקח"

מבעלז (פולין-גליציה). ר' אליעזר אשכנזי צירף את פירושו לאיגרת ובכך חיזק את סמכותה.

בסיום החלק הראשון הוקדש פרק נפרד העוסק בהתכתבות חשאית משנות השבעים של המאה הי"ח המספרת על קיומה של כת סודית יהודית-נוצרית באמשטרדם – פרשייה עלומה המהווה חידה סתומה שטרם פוענחה, ואשר לאור סיפורו הייחודי של ואן דורט ופעילותו החשאית במאבק נגד המיסיון הנוצרי ייתכן ונמצא לה פתרון.

רשימת כתבי היד

אוקספורד, בודלי

- Mill 200 (R), המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר, מאת שמואל בן אברהם.
1189, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי (?), קוצ'ין, המאה הי"ח.
1993, דף 26 ע"ב, פיוט מתחיל: "נמצא אלקינו וגם קדמון", מאת ר' דוד פראנקו מינדיס, כתיבת בנימין דיאש בראנדון, אמשטרדם תפ"ח.
2164, דפים 1 ע"א–30 ע"ב, הודאת בעל דין ומסכת עדיות, מיוחס לדוד נשיא, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס, אמשטרדם, המאה הי"ח.
2235, דפים 56 ע"א–144 ע"ב, לקוטים מספרי קבלה, הלכה, היסטוריה ודקדוק, מאת ר' אליעזר אשכנזי (בכתיבת ידו), המאה הי"ח.
2235, דפים 26 ע"א–55 ע"ב, פירושם וחידושים על התלמוד (חולין, עבודה זרה), מאת ר' שלום ב"ר משה אבן צור, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי.

אמשטרדם, ספריית עץ חיים

- A 47 17, גורלות החול, מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו), נעתק באמשטרדם שנת תקמ"ח.
A 27 47, גורלות החול, מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו), נעתק באמשטרדם שנת ת"צ.
B 47 19, עזר האמונה, מאת ר' משה הכהן מטורדיסליאס, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס, נעתק באמשטרדם שנת תקמ"ח.
B 47 20, עמודים ג–קכה, כלימת הגויים, מאת ר' יצחק בן משה דוראן, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס, נעתק באמשטרדם המאה הי"ח.
C 47 37, מחברת ביאת המשיח, מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו), אמשטרדם תקל"א.

C 48 20, ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן, בספרדית, נעתק באמשטרדם בשנת תנ"א.

D 48 38, ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן, בספרדית, כתיבת מיכאל לופס פינטו, נעתק באמשטרדם בשנת תע"ב.

E 47 7, מחברת ביאת המשיח, מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו), אמשטרדם תקל"א.
E 47 37, דפים 70 ע"ב–270 ע"ב, חדושים ופירושים על התלמוד (ברכות, ביצה, מועד קטן), מאת ר' שלום ב"ר משה אבן צור (בכתיבת ידו).

אמשטרדם, רוזנטליאנה

207, מכתב מגיד חדשות, מאת נפתלי הירץ וויזל, נעתק בקאמפפן שנת תקצ"א.

289, עמודים 1 ע"א–47 ע"ב, כלימת הגויים, מאת ר' יצחק בן משה דוראן, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס, נעתק באמשטרדם המאה הי"ח.

289, עמודים 1 ע"א–23 ע"ב (ספירת דפים שנייה), וויכוח ר' אליהו חיים מגיינאצאנו נגד הכומר הפראנציסקני, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס, נעתק באמשטרדם המאה הי"ח.
520, יובל ונעמן, מאת ר' שלמה דובנא (בכתיבת ידו).

וינה, הספרייה הלאומית האוסטרית

157, גורלות החול, מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו), נעתק באמשטרדם שנת ת"צ.

ורשה, המכון להיסטוריה יהודית

418, תורת גוים עריות: על מנהגי הדתות באזור מאלאבאר בהודו, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט.

וויניגטון, ספריית הקונגרס

183, אלקוראן, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין, קוצ'ין, המאה הי"ח.

ירושלים, הספרייה הלאומית

615 8°, שערי טובה, מאת ר' שם טוב ב"ר יוסף חליגואה (בכתיבת ידו), קוצ'ין תקצ"ג.

8° 625, ליקוטי יחיאל, מאת ר' יחיאל צעדי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
8° 3053, ספרי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין,
מאת אדריאן מואינס, תרגום בעברית, מאת יחיא בן אברהם שרף הלוי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
8° 3846, קובץ גורלות, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי ור' יחזקאל רחבי, קוצ'ין תק"י.

ירושלים, ספריית הרי"מ הלל
1986, פירוש וביאורים קצרים על ספר "ארבעה טורים", מאת ר' אליעזר אשכנזי (בכתיבת
ידו), קוצ'ין תקכ"ב.

לונדון, ספריית מונטיפיורי
16, לקט שמואל, פירוש ודרוש על התורה, מאת ר' שמואל ב"ר יעקב מנצפך (בכתיבת
ידו), מינשטר תקמ"ג.

לידס, הספרייה ע"ש ברוטרטון
33, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
35, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
36, סדר חופה לפי מנהג קוצ'ין, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
37, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.

ליידן, ספריית האוניברסיטה
4804, מגילת אחשורוש: תוספות למגילת אסתר, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן
דורט, קוצ'ין, המאה הי"ח.

מוסקבה, ספריית הברון גינצבורג
651, דפים 1 ע"א–33 ע"א, הודאת בעל דין ומסכת עדיות, מיוחס לדוד נשיא, כתיבת ר'
דוד פראנקו מינדרס, אמשטרדם, המאה הי"ח.
1066, גורלות החול, מאת ר' דוד פראנקו מינדרס (בכתיבת ידו), נעתק באמשטרדם שנת תק"א.

ניו יורק, אוניברסיטת קולומביה

4, המעשה של היהודים שבאו לארץ מלבר, מאת שמואל בן אברהם.

ניו יורק, בית המדרש לרבנים

10616, תורת גוים עריות: על מנהגי הדתות באזור מאלאבאר בהודו, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.

ניו יורק, היברו יוניון קולג'

25, דפים 1 ע"א–31 ע"א, תורת גוים עריות: על מנהגי הדתות באזור מאלאבאר בהודו, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט.

פריס, ספריית כל ישראל חברים

A 162 H, גורלות החול, מאת ר' דוד פראנקו מינדיס (בכתיבת ידו), נעתק באמסטרדם שנת תקל"ח.

A 421 H, הודאת בעל דין ומסכת עדיות, מיוחס לדוד דוד נשיא, כתיבת ר' דוד פראנקו מינדיס, אמסטרדם, המאה הי"ח.

פרנקפורט דמיין, ספריית האוניברסיטה

91, מגילת אחשורוש: תוספות למגילת אסתר, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת אליקים כרמולי.

קופנהגן, הספרייה הממלכתית

93, איגרת רבן יוחנן בן זכאי, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' שלמה דובנא.

קמברידג', ספריית האוניברסיטה

20. Oo 1, דפים א–כ, דברי גד החווה, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.

20. Oo 1, דפים א–כ, ויכוח ר' שאול הלוי מורטירה נגד הכומר מרוואן, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי ור' יחזקאל רחבי, קוצ'ין, המאה הי"ח.

20. 00 1, דפים כא–כד, מגילת אחשורוש: תוספות למגילת אסתר, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
20. 00 1, דפים 28–30, חלום בריטאניא, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, תרגום בעברית, מאת ר' אליעזר אשכנזי (בכתיבת ידו), קוצ'ין, המאה הי"ח.
23. 00 1, ספורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין, מאת אדריאן מואינס, תרגום בעברית, מאת יחיא בן אברהם שרף הלוי (בכתיבת ידו), קוצ'ין, תקמ"א.
32. 00 1, ברית חדשה, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין (כתב רש"י), קוצ'ין, המאה הי"ח.
35. 00 1, קובץ חיבורים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
37. 00 1, שארית ישראל, מאת מנחם מן אמלאנדר, תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין (כתב רש"י), קוצ'ין, המאה הי"ח.
1. 16. 00 1, ברית חדשה (מעשה השליחים), תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין (כתב מרובע), קוצ'ין, המאה הי"ח.
2. 16. 00 1, ברית חדשה (חזון יוחנן), תרגום בעברית, מאת עמנואל יעקב ואן דורט, כתיבת דוד בן יצחק הכהן מברלין (כתב רש"י), קוצ'ין, המאה הי"ח.
71. 00 6, קובץ חיבורים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
1. 71. 00 6, פירוש על פירוש התורה לרש"י (בראשית), כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.

ששון, אוסף דוד ששון

- 268, דברי הימים בקוג'ין, מאת נפתלי אליהו רחבי, קוצ'ין תרע"ה.
- 455, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
- 465, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי (?), קוצ'ין, המאה הי"ח.
- 861, קובץ שירים ופיוטים, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין, המאה הי"ח.
- 974, משבית מלחמות, מאת ר' חיים יעקב הכהן פיינשטיין, כתיבת נפתלי אליהו רחבי.
- 975, זכרונות ליהודים הלבנים והשחורים בקוצ'ין, בהולנדית, מאת אדריאן מואינס, העתק מן הדפוס.

1023, ספורי שמועות הנוגעות למציאות היהודים לבנים ושחורים שבארץ מלבר וקוג'ין, מאת אדריאן מואינס, תרגום בעברית, מאת יחיא בן אברהם שרף הלוי.

1029, תעודה A, שטר מכירה, כתיבת ר' אליעזר אשכנזי, קוצ'ין תק"כ.

1030, פנקס קהילת קוצ'ין, מאת ר' משה דוד צרפתי, קוצ'ין, המאה הי"ח–י"ט.

אוספים פרטיים

ש' קודר, 2, תולדות בית רחבי בקוג'ין, מאת נפתלי אליהו רחבי, קוצ'ין תרצ"ט.

קיצורים ביבליוגרפיים

אברהמס, דברי = Abrahams, I., The Words of Gad the Seer, Livre d'Hommage a la memoir du Dr Samuel Poznanski, (Varsovie: edit par le comite de la grande synagogue a Varsovie, 1927; rep Jerusalem: publisher not mentioned, 1969), pp 8-12

אטינגר, האנטישמיות = ש' אטינגר, "האנטישמיות בעת החדשה", תל אביב 1978
אידל, היחס לנצרות = מ' אידל, "היחס לנצרות בספר המשיב", ציון, מז (תשמ"א), עמ' 77-91
איידלברג, בין מומרים = ש' איידלברג, "בין מומרים לבין נוצרים באשכנז בשלהי ימי הביניים", בתוך: באורח מדע, ספר יובל לאהרן מירסקי, לוד תשמ"ו, עמ' 25-30
איידלברג, מומר במנזר = הנ"ל, "אנטאני גליק-זעליק – מומר במנזר סאלם אשר הוקם על ידי המסדר הציסטרסיאני", בתוך: גלות אחר גולה, ספר יובל לחיים ביינארט, ירושלים תשמ"ח, עמ' 195-202

אייכהורן, ספרייה = Johann Gottfried Eichhorn, Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur, Band 1 Stüd 6, 1788, p. 929; Ibid. Band 2 Stüd 4, 1790, p. 569; 583; Ibid. Band 3 Stüd 1, 1790, p. 182

אילני, החיפוש = ע' אילני, "החיפוש אחר העם העברי: תנ"ך ונאורות בגרמניה", ירושלים תשע"ו

אנקייטיל, זנד אווסטה = Abraham Hyacinth Anquetil-Duperron, Zend-Avesta, 1771, Vol. I p. clj-clij

אסולין, המרת דת = ש' אסולין, "המרת דת והבראזים במאה השבע עשרה באירופה: עיון בדמותו של יוהן קמפר מאופסלה הוא משה בן אהרון כהן מקרקוב", בתוך: החלום ושברו – התנועה השבתאית ושלוחותיה: משיחות, שבתאות ופראנקיזם, ר' אליאור (עורך), כרך שני, ירושלים תשס"א, עמ' 423-470.

אסף, כתב יד = ש' אסף, "על כתב יד אחד מקוג'ין", קרית ספר, יג (תרצ"ז), עמ' 402-404

קיצורים ביבליוגרפיים

בונפיל, היהודים = ר' בונפיל, "היהודים והשטן בתודעה הנוצרית בימי הביניים", בתוך: "שנאת ישראל לדורותיה – קובץ מאמרים", ש' אלמוג (עורך), ירושלים תש"ם, עמ' 113–122
בורנשטיין-מקובצקי, התאסלמות = ל' בורנשטיין-מקובצקי, "התאסלמות בקהילות העות'מאניות והתנצרות באיטליה ובגרמניה במאות הט"ו והי"ז", פעמים, 57 (תשנ"ד), עמ' 29–47

Claudius Buchanan, *Christian Researches in Asia*, Second Boston = ביוקאנן
Edition, Boston 1811

ביינארט, חואן יוסף = ח' ביינארט, "חואן יוסף היידק: גלגוליו של מומר", בתוך: פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה (מוקדשים לפרופסור יעקב קצ'ן), ירושלים תש"ם, עמ' קעא–קפא

בלבן, לתולדות = מ' בלבן, "לתולדות התנועה הפראנקית", ב חלקים, תל אביב תרצ"ד–תרצ"ה

בנמלך, שלמה מלכו = מ' בנמלך, "שלמה מלכו – חייו ומותו של משיח בן יוסף", ירושלים תשע"ז

בר אילן, גילוי = 'The Discovery of the Words of Gad The Seer', *Journal for the Study of Pseudepigrapha*, 11 (1993), pp. 95-107

בר אילן, דברי = הנ"ל (מהדיר), "דברי גד החוזה", רחובות תשע"ה

בר אילן, זמנו = "The Words of Gad the Seer", *JBL*, 109/3 (1990), pp. 477-493

בר אילן, השמות = הנ"ל, "השמות הפרטיים בדברי גד החוזה", סיני, קיד (תשנ"ד), עמ' קט–קיט

בר אילן, כמה = *Some Jewish Women in Antiquity*, Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1998

בר אילן, מקבילות = הנ"ל, "מקבילות במקרא ובדברי גד החוזה", בית-מקרא, מבוקנא (תשנ"ז), עמ' 343–355

בר אילן, מקורו = הנ"ל, "מקורו הגיאוגרפי של דברי גד החוזה", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ירושלים תש"ן, א, עמ' 119–126

בר אילן, מתנגדיו = 'The Words of Gad the Seer: The Author's Opponents and the Date of Its Composition', *The Review of Rabbinic Judaism*, 10.1 (2007), pp.

1-10

בר אילן, ספרים = הנ"ל, "ספרים מקוצ'ין", פעמים, 52 (תשנ"ב), עמ' 74-100

בר גיורא, לתולדות = נ' בר גיורא, "לתולדות בתי הכנסת בקוג'ין", ספונות, ב (תשי"ח), עמ' ריד-רמה

בר גיורא, מקורות = הנ"ל, "מקורות לתולדות היחסים בין היהודים הלבנים והשחורים בקוג'ין", ספונות, א (תשי"ז), עמ' רמג-רעח

ברגר, קהילת = ש' ברגר, "קהילת יהודי קוצ'ין בהווה ואשכנזית: שתי מהדורות של ידיעות על יהודי קוצ'ין בידיש", פעמים 135 (תשע"ג), עמ' 105-124

ברטל, עליית = י' ברטל, "עליית ר' אלעזר מאמסטרדם לארץ ישראל בשנת תק"א (1740)", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, ד (תשמ"ה), עמ' 25-7

גאגין, חיי היהודים = ר' ש"ט גאגין, "חיי היהודים בקוטשין", בתוך: כתר שם טוב, ירושלים תשנ"ח (מהדורת צילום), כרך ז

גולדברג, המומרים = י' גולדברג, "המומרים בממלכת פולין-ליטא", ירושלים תשמ"ו

גראייבסקי, מכתב מבומבאי = פ"מ גראייבסקי, "מכתב מבומבאי לירושלם ע"א שתי הקהלות של אחינו הכושים השחורים והלבנים בארץ הודו המזרחית", מגנזי ירושלים, חוברת יא, כסליו תרצ"א, עמ' כו-כו.

דה לה רואה = J.F.A. de le Roi, *Die evangelische Christenheit und die Juden*, Karlsruhe und Leipzig, 1884, Band 1, p. 341-342

דזובאס, אגרת = א"י דזובאס (מהדיר), "אגרת ר' יוחנן בן זכאי", אנטוורפן [תרפ"ט]

דזובאס, זכרונות = הנ"ל, "זכרונות מנעורי ועד הנה", לונדון תש"ד

Hames, Hayyim, "And on this rock I will build my community: Jewish Use of the Gospel in Fifteenth-Century Spain", in: Matthias Tischler and Alexander Fidora (eds.), *Christlicher Norden – muslimischer Süden. Ansprüche und Wirklichkeiten von Christen, Juden und Muslimen auf der Iberischen Halbinsel im Hoch- und Spätmittelalter*, Münster i. W. 2011, pp. 215-226

קיצורים ביבליוגרפיים

A new account of the East Indies Being the observations and remarks = המילטון
of Capt. Alexander Hamilton Vol 1

הקר, לדמותם = י' הקר, "לדמותם הרוחנית של יהודי ספרד בסוף המאה החמש-עשרה",
ספונות, יז (תשמ"ג), עמ' 95–21

The Selections from the Records of the Madras Government, = רשימות, ואן ריד,
Dutch Records No. 14, Memoir written in the year 1677 A.D. by Hendrik
Adriaan van Rheede, Commandeur of Malabar... for his successor, Madras
1911

C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, De Hervormde Kerk = הכנסייה
in Nederlandsch Oost-Indie onder de Oost-Indische Compagnie, Arnhem,
1884, p. 516

Joseph Wolff, Researches and Missionary Labours among the Jews, = מחקר, וולף,
Mohammedans, and Other Sects, London 1835

וויזל, מגיד = נ"ה וויזל, "מגיד חדשות", המאסף, ו (שבט תק"נ), עמ' קכט-קס
וויזל, תוספות = הנ"ל, "תוספות דברים על מאמר מגיד חדשות", המאסף, ו (סיון תק"נ), עמ'
רנז-רעו

וורסט, יצחק סאטאנוב = ש' וורסט, "על יצחק סאטאנוב וחיבורו 'משלי אסף'", תרביץ, לב
(תשכ"ג), עמ' 370–392

וילנסקי, קונטרסים = מ' וילנסקי, "ד' קונטרסים אנגליים על התנועה השבתאית בשנות תכ"ה–
תכ"ו, ציון, יז (תשי"ב), עמ' 157–172

וילנסקי, שיבת = הנ"ל, "שיבת היהודים לאנגליה במאה השבע עשרה", ירושלים תש"ד

Myron M. Weinstein, A Hebrew Qur'ān Manuscript, Studies in = קוראן
Bibliography and Booklore, Vol. 10, No. 1/2 (Winter 1971-1972), pp. 19-52

וירשובסקי, המקובל = ח' וירשובסקי, "המקובל השבתאי ר' משה דוד מפורדייץ", ציון, ז
(תש"ב), עמ' 93–73.

ורטה, רעיון = מ' ורטה, "רעיון שיבת ישראל במחשבה הפרוטסטנטית באנגליה בשנים 1790–
1840", ציון, לג (תשכ"ח), עמ' 145–179

זרביב, ממנהגיהם = ש' זרביב, "ממנהגיהם של יהודי קוצ'ין", בתוך: "ילקוט מנהגים: ממנהגיהם של שבטי ישראל", א' וסרטיל (עורך), ירושלים תשנ"ו, עמ' 471–497

Hanne Trautner-Kromann, 'The Enigmatic Iggeret R. = חידת Johanan ben Zakkai: A Polemical Letter against Christianity', Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies, Jerusalem 1994, B, I, pp. 69-75

Richard Treloar, Making a Difference: Translating the Scroll = אחרור, of Ahasuerus, Australian Biblical Review, vol. 48, 2000, pp. 17-30

Yeates, Thomas, Buchanan, Claudius, Collation of an Indian = השוואה, copy of the Hebrew Pentateuch: with preliminary remarks, containing an exact description of the manuscript, and a notice of some others, (Hebrew and Syriac) collected by Claudius Buchanan, in the year 1806, and now deposited in the Public Library, Cambridge; also a collation and description of a Ms. roll of the Book of Esther; and the Megillah of Ahasuerus, from the Hebrew copy originally extant in brazen tablets at Goa, on the Malabar Coast / with an English translation by Thomas Yeates, Cambridge University Library. 1812

ילינק, בית המדרש = א' ילינק, בית המדרש, ליפציג תרי"ג–תרל"ח

יערי, שלוחי = א' יערי, "שלוחי ארץ ישראל", ירושלים תשי"א

כ"ץ, בין יהודים = י' כ"ץ, "בין יהודים לגויים – יחס היהודים לשכניהם בימי הביניים ובתחילת הזמן החדש", ירושלים תשכ"א

כ"ץ, מסורת = הנ"ל, "מסורת ומשבר – החברה היהודית במוצאי ימי הביניים", ירושלים תשי"ח
כ"ץ, שלושה = הנ"ל, "שלושה משפטים אפולוגטיים בגלגוליהם", ציון, כג–כד (תשי"ח–תשי"ט), עמ' 174–193

כ"ץ, שנאת = הנ"ל, "שנאת ישראל: משנאת הדת לשלילת הגזע", תל אביב 1979

ליבס, חלום ומציאות = י' ליבס, "חלום ומציאות: לדמותו של הקדוש המקובל ר' שמשון מאוסטרופוליה", תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 83–109

ליבס, יחסו = הנ"ל, "יחסו של שבתי צבי להמרת דתו", ספונות, יז (תשמ"ג), עמ' 267–307

ליבס, כת סודית = הנ"ל, "על כת יהודית נוצרית שמקורה בשבתאות", בתוך: סוד האמונה השבתאית – קובץ מאמרים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 212–237

ליברמן, שוב = Lieberman, A.A., "Again: The Words of Gad the Seer", JBL, 111/2 (1992), pp 313–314

מבורך, שאלת = ב' מבורך, "שאלת המשיח בפולמוסי האמסיפציה והריפורמציה 1781–1819" (דיסרטציה), ירושלים תשכ"ו

מואינס = Selections from the Records of the Madras Government, Dutch records, No. 2, Memoir written in 1781 A.D. by Adriaan Moens... for his successor, Madras 1908; The Dutch in Malabar, Dutch records No. 13, Madras, 1911

מלכיאל, הפולמוס = ד' מלכיאל, "הפולמוס היהודי-נוצרי ערב העת החדשה: יהושע סגרי מסקנדיאנו וחבורו אשם תלוי", ירושלים תשס"ד

מצ'ייקו, אלמנטים = Maciejko, Pawel, Christian elements in early Frankist doctrine, Gal-Ed (2006) 20 Tel-Aviv . pp. 13–41

מצ'ייקו, הסכנות = פ' מצ'ייקו, "הסכנות והתענוגות שבסינקרטיזם דתי", בתוך: "דברים חדשים עתיקים"; מיתוס, מיסטיקה ופולמוס, פילוסופיה והלכה, אמונה וריטואל במחשבה היהודית לדורותיה, כרך ב, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כג (תשע"א), עמ' 249–278

מצ'ייקו, ערב רב = הנ"ל, "ערב רב – פנים וחץ בוויכוח הפרנקיסטי", ירושלים תשע"ו
מרמורשטיין, איגרת = Marmorstein, A. A letter by Rabbi Jochanan Ben Zakai, The Jewish guardian 25th of July, 1930 (p. 10)

משולן, מנשה = ה' משולן, "מנשה בן ישראל", בתוך: מורשת ספרד, ח' ביינארט (עורך), ירושלים תשנ"ב, עמ' 622–639

סגל, יהודי קוצ'ין = Segal, J.B., A History of the Jews of Cochin, London 1993
ספיר, אבן ספיר = ר' יעקב ספיר, "אבן ספיר", חלק ראשון, ליק 1866; חלק שני, מגנצא תרל"ד
סרוסי, זמרת = א' סרוסי, "זמרת הפיוט הספרדי בקוצ'ין (הודו)", מסורת הפיוט, ב (תש"ס), עמ' 231–248

פופקין, פילוסופיה = ר"ה פופקין, "פילוסופיה ופולמוס בכתבי היד של 'עץ חיים'", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך ג, ירושלים תשמ"א, עמ' 55–63

פיינר, עת חדשה = ש' פיינר, "עת חדשה – יהודים באירופה במאה השמונה עשרה (1700–1750), ירושלים תשע"ז

פישל, היהודים = וולטר י' פישל, "היהודים בהודו – חלקם בחיים הכלכליים והמדיניים", ירושלים תש"כ

פישל, חקירת = The Exploration of the Jewish Antiquities of Cochin on the Malabar Coast, Walter J. Fischel, published in Journal of the American Oriental Society, Vol. 87, No. 3 (July–September 1967), pp. 230–248

פישל, יצירתם = הנ"ל, "יצירתם הספרותית של יהודי קוצ'ין שבחוף מאלבאר", ארץ ישראל, י (תשל"א), עמ' 221–225

פישל, מקוצ'ין = "From Cochin to New York", Harry Austryn Wolfson Jubilee Volume, Jerusalem, 1965, pp. 255–274

פלאי, מגילות גנוזות = מ' פלאי, "יצחק סאטאנוב המהדיר של 'מגילות גנוזות' שחיברן בעצמו", בצרון, כרך א (סדרה חדשה), חוברות 3–4 (תש"ם), עמ' 73–78

פלאי, שאלת הזיוף = הנ"ל, "יצחק סאטאנוב ושאלת הזיוף בספרות", קרית ספר, נד (תש"ם), עמ' 817–824

פלטי, הדרמטורג העברי = י' פלטי, "דוד פרנקו־מנדס – הדרמטורג העברי הראשון", שבט ועם, ג (תשי"ט), עמ' 77–89

פנקס, הולאנד = פנקס הקהילות, כרך הולאנד, הוצאת יד ושם, ירושלים תשמ"ה

פרי, המצע = ת"ו פרי, "המצע הפוליטי באנגליה ערב קבלת חוק היהודים", בתוך: יהודי אנגליה בעת החדשה, א' גרטנר (עורך), ירושלים תשמ"א, עמ' 40–57

פרי, משמעותה = הנ"ל, "משמעותה של המחלוקת סביב חוק היהודים", בתוך: יהודי אנגליה בעת החדשה, א' גרטנר (עורך), ירושלים תשמ"א, עמ' 57–63

פרימר־שוורץ, הגות = ד' פרימר וד' שוורץ, "הגות בצל האימה: דמותו, כתביו והגותו של ר' שם טוב אבן שפרוט", ירושלים תשנ"ב

פרנקל־גולדשמידט, בשולי החברה = ח' פרנקל־גולדשמידט, "בשולי החברה היהודית – מומרים יהודים בגרמניה בתקופת הרפורמאציה", בתוך: תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי הביניים, ספר זכרון לחיים הלל בן ששון, ירושלים תשמ"ט, עמ' 623–654

קיצורים ביבליוגרפיים

קדר, המשכיות = ב"ז קדר, "המשכיות וחידוש בהמרה היהודית בגרמניה של המאה השמונה-עשרה", בתוך: פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה (מוקדשים לפרופסור יעקב כץ), ירושלים תש"ם, עמ' נד-קע.

Fiona Kumari Campbell, A Historical Appraisal of Jewish Presence = סקירה
in Sri Lanka, March 2007

קפלן, מנוצרים חדשים = י' קפלן, "מנוצרים חדשים ליהודים חדשים", ירושלים תשס"ג
קפלן, מורטירה = הנ"ל, "ר' שאול מורטירה וחיבורו 'טענות והשגות נגד הדת הנוצרית', מחקרים על תולדות יהדות הולנד, א (תשל"ה), עמ' 31-9

רוזנטל, חידת = א' רוזנטל, "חידת הדפסתו של ספר הישר", סיני, עט (תשל"ו), עמ' רעה-רפח
רוזנטל, וכוחו = י' רוזנטל, "וכוחו של ר' אליהו חיים מגיינאצאנו עם נזיר פראנציסקאני", מחקרים ומקורות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 431-453

רוזנטל, מדינת = הנ"ל, "מדינת ישראל לאור התיאולוגיה הנוצרית", סורא, ב (תשט"ו-תשט"ז), עמ' 556-577

רוזנטל, ספרות הוויכוח = הנ"ל, "ספרות הוויכוח האנטי-נוצרית עד סוף המאה השמונה-עשרה", ארשת, ב (תש"כ), עמ' 130-179

רות, בית נשיא = ב' רות, "בית נשיא", תל אביב תשי"ד

Roth, Cecil, Don Juan Josef Heydeck, Journal of Jewish Studies 2, = דון חואן
4 (1951), pp. 187-194

רות, תולדות = הנ"ל, "תולדות היהודים באנגליה", תל אביב 1962

רחבי, אוצר = נ"א רחבי, "אוצר ישראל", ד' אייזנשטיין (עורך), ניו יורק תרס"ז-תרע"ג, חלק
תשיעי, ערך קוטשין, עמ' 130-134

רינמאן, מסעות = ש' רינמאן, "מסעות שלמה", וינה תרמ"ד

שוחט, חילופי = ע' שוחט, "עם חילופי תקופות: ראשית ההשכלה ביהדות גרמניה", ירושלים
תש"כ, פרק תשיעי (המרת הדת), עמ' 174-197

Moritz Steinschneider, Catalogus Librorum Hebraeorum = בודליאנה
in Bibliotheca Bodleiana, Berolini, 1852

קיצורים ביבליוגרפיים

- Moritz Steinschneider, *Catalogus Codicum Hebraeorum* = ליידין = שטיינשניידר, *Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavei, Lugduni-Batavorem*, 1858
- Schiller-Szinessy, S.M., *Catalogue of the Hebrew manuscripts* = קטלוג = שילר-שינסי, *preserved in the University Library, Cambridge. I, Cambridge*, 1876
- Schechter, S.Z., *Notes on Hebrew MSS in the University Library* = הערות = שכטר, *at Cambridge, JQR, (os) 6 (1894), pp 136-145*
- שלום, התנועה = ג' שלום, "התנועה השבתאית בפולין", בתוך: מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד, עמ' 140-68
- שלום, ידיעות = הנ"ל, "ידיעות על השבתאים בספרי המסיונרים במאה הי"ח", ציון, ט (תש"ד), עמ' 38-27, 88-84
- שלום, שבתי צבי = הנ"ל, "שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו", 2 כרכים, תל אביב תשי"ז
- תודר, לפרשת הזיופים = ש' תודר, "לפרשת הזיופים בספרותנו", במישור, ה, גליון קצ (שבט תש"ד), עמ' 1-2
- תלמג', כתבי פולמוס = א' תלמג', "כתבי פולמוס לפרופיט דוראן: כלימת הגויים ואיגרת אל תהי כאבותיך", ירושלים תשמ"א

For all correspondence concerning the book:

Kehillot Yisrael Institute Publications,

34 Malkei Israel St., Jerusalem 9550168

POB 5444

Israel

Tel: +972-2-999-4500 | Fax: +972-2-993-4500

kehillotyisrael@gmail.com

© All rights reserved

ISBN 978-965-91693-8-2

Printed in Israel

COCHIN SCROLLS

Between 'Divrei Gad ha-Hoze'
and 'Iggeret Rabban Yohanan Ben Zakkai'
On Immanuel Jacob van Dort
and his Pseudo-Epigraphical Writing

BY
MOSHE HILLEL

Kehillot Yisrael – Institute for Jewish Heritage
Jerusalem, 5778

COCHIN SCROLLS